

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО, УКРАЇНА
ІНСТИТУТ ФІЛОСОФІЇ ІМЕНІ Г. С. СКОВОРОДИ НАН УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА, УКРАЇНА
ІНСТИТУТ ФІЛОСОФІЇ, ПОЛІТОЛОГІЇ ТА РЕЛІГІЄЗНАВСТВА КН МОН РЕСПУБЛІКИ КАЗАХСТАН
ТБІЛІСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНЕ ДЖАВАХІШВІЛІ, ГРУЗІЯ

ПРОБЛЕМИ САМОРОЗВИТКУ
ОСОБИСТОСТІ
В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

ПРОБЛЕМИ САМОРОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

II МІЖНАРОДНА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ
26-27 БЕРЕЗНЯ 2021 РОКУ

ХАРКІВ

II МІЖНАРОДНА НАУКОВО-
ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ
26-27 БЕРЕЗНЯ 2021 РОКУ

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна
Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Україна
Інститут філософії, політології та релігієзнавства КН МОН Республіки Казахстан
Тбіліський державний університет імені Іване Джавахішвілі, Грузія

ПРОБЛЕМИ САМОРОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Матеріали
II Міжнародної науково-практичної конференції

26–27 березня 2021 року

Харків
ТОВ «Друкарня Мадрид»
2021

Редакційна колегія:

Головний редактор: Гетьман А. П., ректор НЮУ імені Ярослава Мудрого, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, заслужений діяч науки і техніки України, лауреат Державної премії України;

Заступник головного редактора: Сідак Л. М., кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри культурології НЮУ імені Ярослава Мудрого

Члени редакційної колегії:

Хамітов Н. В., доктор філософських наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України, президент Асоціації філософського мистецтва;

Сейдуманов С. Т., доктор соціологічних наук, професор, академік НАН Республіки Казахстан, в. о. директора Інституту філософії, політології та релігієзнавства КН МОН Республіки Казахстан;

Рамішвілі В. М., доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри теоретичної філософії Тбіліського державного університету ім. Іване Джавахішвілі;

Крилова С. А., доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри культурології та філософської антропології Національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова;

Лозовой В. О., доктор філософських наук, професор, професор кафедри культурології НЮУ імені Ярослава Мудрого;

Панков Г. Д., доктор філософських наук, професор, професор кафедри культурології Харківської державної академії культури;

Токтарбекова Л. Н., доктор філософії, головний учений секретар Інституту філософії, політології та релігієзнавства КН МОН Республіки Казахстан;

Меліхова Ю. А., кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри культурології НЮУ імені Ярослава Мудрого;

Шумейко О. А., кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри культурології НЮУ імені Ярослава Мудрого.

Організатор конференції: кафедра культурології Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Проблеми саморозвитку особистості в сучасному суспільстві: Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції, 26–27 березня 2021 р. / НЮУ ім. Ярослава Мудрого. – Х.: Друкарня Мадрид, 2021. – 364 с.
ISBN 978-617-7988-39-6

Збірник містить наукові статті з питань філософської антропології та філософії культури, соціальної філософії, філософії права, психології, педагогіки, культурології та актуальних проблем освіти і виховання в сучасних умовах соціокультурного розвитку.

Для науковців, викладачів, докторантів, аспірантів, студентів, а також усіх, хто цікавиться проблемами збереження людської особистості в умовах глобальних викликів, її саморозвитку і руйнації в епоху Постмодерну, інформаційної трансформації суспільства.

Матеріали друкуються в авторській редакції.

Оргкомітет конференції може не поділяти висловлену авторами позицію.

ПЕРЕДМОВА

Науку завжди буде цікавити людина, особистість. Однак, найрізноманітніші, а інколи неочікувані шляхи осмислення її саморозвитку (від проведення дистинкцій і створення конструкцій, які синтезують значення окремих понять до сучасних осмислень, що апелюють до новітніх реалій її можливого метабуття) свідчать про гостру наукову полеміку.

Вочевидь, що проблеми, пов'язані з саморозвитком особистості, є надзвичайно актуальними для сучасної науки, оскільки від їх вирішення буде залежати подолання системної кризи в суспільстві зокрема і культурний прогрес взагалі. Вони, без сумніву, відбивають ті глобальні радикальні зміни, які відбулися й відбуваються наразі у свідомості особистості та суспільному бутті. Процес дегуманізації, трангуманістичні тенденції, формування цифрової культури та «інформаційної людини», з одного боку, розширюють горизонти можливостей, а, з іншого, створюють реальну загрозу для існування особистості взагалі.

Увага до нашої конференції дослідників різних наукових галузей свідчить про змістовні переакцентування в сучасній науці, фокусування на проблематиці гуманітарного дискурсу та потребу в зміні парадигми.

Таке розширення дискурсивних меж дозволить більш системно і комплексно досліджувати проблеми саморозвитку особистості, віднайти принципово нові методологічні підходи, які своєю евристичністю та ефективністю спростують усталену думку про епістемологічні інвективи філософського знання, що начебто втратили свою оригінальність.

Зараз така необхідність назріла.

*Голова організаційного комітету конференції,
ректор Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого, заслужений діяч науки і техніки України,
академік Національної академії правових наук України,
доктор юридичних наук, професор*
А. П. Гетьман

САМОРОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ ЯК ФІЛОСОФСЬКА ПРОБЛЕМА ХХІ СТ.

Н. В. Хамітов,

доктор філософських наук, професор,
провідний науковий співробітник

Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України,
президент Асоціації філософського мистецтва, Україна

С. А. Крилова,

доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри культурології та філософської антропології

НПУ імені М. П. Драгоманова,

віце-президент Асоціації філософського мистецтва, Україна

ГІДНА САМОРЕАЛІЗАЦІЯ ЛЮДИНИ В КОНТЕКСТІ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ: ПИТАННЯ МЕТОДОЛОГІЇ

Гідна самореалізація людини у будь-які епохи і у будь-яких народів постає *основою* цивілізаційного проєкту і цивілізаційного розвитку. Проте лише у ХХІ столітті вона починає усвідомлюватися як *головна мета* цивілізаційних проєктів, що робить ці проєкти не лише більш гуманістичними, а й більш *ефективними*. Тобто цивілізаційний проєкт, в якому людина, її розвиток і самореалізація є лише *засобом* сьогодні не буде успішним ні за яких обставин.

Отже, видається самоочевидним припустити, що за умов демократичного відкритого суспільства людина та її розвиток – *гідна самореалізація людини* – є глибинною метою сучасного цивілізаційного проєкту України [6; 7; 12; 15].

Перед тим, як визначити сутнісні риси гідної самореалізації людини та перешкоди на її шляху, слід поставити питання: що таке цивілізаційний проєкт? Робоче визначення може бути таким: цивілізаційний проєкт – це образ майбутнього країни, який породжує стратегію її вільної, гідної та ефективною реалізації у світі через гідну самореалізацію її громадян, в процесі чого культурна самобутність поєднується з цивілізаційним поступом.

Під гідною самореалізацією можна розуміти розкриття життєвого потенціалу людини в тілесному, творчому й духовному вимірах, що робить її креативною, а тому корисною для сучасного інноваційного суспільства. Така самореалізація органічно поєднує індивідуальні і комунікативні можливості людини. Гідна самореалізація означає діяльність, яка не лише розкриває здібності людини, здійснює її цілі і цінності, а й приносить задоволення її потреб і потреб її родини [12].

Гідно самореалізована людина є щасливою – і в професії, і в родині, і в соціальному громадянському просторі. Така людина вступає у відносини, здатна створювати відкрите демократичне суспільство, яке не знищує свободу в обмін на «щастя», а робить економічну, політичну, духовну свободу особистості умовою свого розвитку. Отже, саме гідно самореалізовані громадяни є запорукою і критерієм того, що цивілізаційний проєкт України не стане рухатися у бік авторитаризму чи тоталітаризму.

Тут слід усвідомити одну важливу обставину. Визначною складовою гідної самореалізації людини саме в Україні є гендерна рівність та гендерне партнерство, що може подолати авторитарні тенденції у сім'ї та суспільстві в цілому. Жінка в Україні завжди грала надзвичайно важливу соціальну роль, і посилення її участі у новому цивілізаційному проєкті потрібне не лише для звіту перед міжнародними партнерами України [18]. Саме українські жінки налаштовані творити красу вчинків і відносин у гуманітарній, соціальної і політичній сферах [3], що зумовлює силу та якість цивілізаційного вектору країни.

Самореалізація людини як мета цивілізаційного проєкту суспільства не означає, що ця самореалізація буде «увімкнена» лише по завершенню його втілення. Вона повинна *зумовлювати це втілення*. І тут можна говорити про необхідність вбудовування гідної самореалізації людини не тільки в *результат*, а й у *процес* реалізації цивілізаційного проєкту. Іншими словами, гідна самореалізація людини є не просто метою цивілізаційного проєкту, його ідеологічним гаслом чи, навіть, методологічним вектором, вона повинна бути *практикою цивілізаційного проєкту*.

У цьому плані надзвичайно важливо показати нашим співвітчизникам, що проєкт щастя, який полягає у егоцентричному родинному споживанні й накопиченні ресурсів, вирваних на «хлібному місці» з бюджету держави, є глибинно негідною самореалізацією – адже вона перекреслює цивілізаційне майбутнє країни. Саме такий проєкт щастя і самореалізація, заснована на ньому, породжує популізм, який дозволяє

політикам займати «хлібні місця» або ставити туди «своїх людей», а також корупцію – в межах цього проєкту щастя завжди не вистачає того, що можна отримати з держбюджету.

Інший проєкт щастя – це проєкт «бути, а не мати». В цьому проєкті щастя – творча й співтворча самореалізація, в процесі якої людина створює продукти, потрібні іншим, і отримує адекватну винагороду або прибуток, навіть в умовах сучасної кризової України, здатна виводити суспільство на цивілізаційний рівень розвинутих країн Європи. Зрозуміло, що в межах цього проєкту щастя гідної самореалізації зумовлюється не споживанням, а творчістю, тому самореалізація не стає засобом для володіння чимось, а самоцінністю.

Для осмислення проблем гідної самореалізації людини в контексті цивілізаційного вибору, цивілізаційного проєкту та цивілізаційного розвитку України евристично продуктивним видається використати такі методології соціогуманітарного знання як *потенціалізм* та *метаантропология*, більше того, показати можливості їх синтезу. Передусім окреслимо сутність та методологічні можливості кожної з них.

Під *потенціалізмом* у даному контексті ми розуміємо напрям розвитку сучасної науки, головним принципом якого, за визначенням академіка С. І. Пирожкова, «є оцінка багатоманітних можливостей, які закладені в тій чи іншій системі, і які при відповідних умовах можуть бути реалізовані» [4, с. 9]. Потенціалізм, на «відміну від *калейдоскопізму*, який спирається на аналіз можливостей, що відбулися, ... передбачає вивчення більш широкого діапазону передумов, що визначають розвиток конкретного процесу чи системи» [4, с. 9].

Потенціалізм означає необхідність аналізу того чи іншого соціального феномену у категоріях *можливості* та *дійсності*. Звідси правомірність використання поняття «потенціал», що відображає різні аспекти саморуху внутрішніх елементів конкретної системи від можливості до дійсності» [4, с. 9].

Отже, потенціалізм дозволяє нам збагнути розвиток тієї чи іншої країни у динаміці, головне визначити її *реальні*, а не ілюзорні, *утопічні* амбіції і можливості.

Місце *метаантропологии* в соціогуманітарному знанні може бути осмислене у двох фундаментальних виявах: 1) як метатеорії наук про людину, її буття в культурі та соціумі, що інтегрує результати одночасного розвитку цих сфер, та 2) філософії розвитку людини. В результаті «філософська антропология як метаантропология може бути осмислена у широкому та строгому сенсі, що виражає специфічну подвоєність її завдань» [10, с. 6].

Метаантропология у строгому сенсі як напрям української філософії має інтегрально-методологічне значення для сучасного соціогуманітарного знання як проєкт, оснований на розділенні людського буття «на буденний, граничний і метаграничний виміри, яким відповідають буденний, особистісний та філософський типи світогляду. Буденне буття людини формується волею до самозбереження й продовження роду, граничне – з одного боку, – волею до влади, з іншого, – волею до пізнання і творчості, метаграничне – волею до любові, свободи і толерантності» [9, с. 125–271; 11, с. 207–212; 12, с. 13–68; 17].

Такий підхід продовжує філософські пошуки класика філософської антропологии М. Шелера [13], класика філософії персоналізму М. Бердяєва [2] і відомого американського антрополога Д. Бідні [16]. У сучасній українській філософії метаантропология є однією з тенденцій розвитку Київської світоглядно-антропологічної школи, започаткованої академіком В. Шинкаруком [14].

Важливо усвідомити, що метаантропология у строгому та в широкому сенсах не може бути жорстко поділеною на дві протилежні царини – вони зумовлюють одна одну. Лише як метатеорія соціогуманітарного знання метаантропология може бути філософією розвитку людини; лише в якості філософії розвитку людини метаантропология здатна до інтегруючої функції в гуманітаристиці й суспільствознавстві.

Поєднання потенціалізму і метаантропологии як методологічних стратегій підсилює можливості кожної з них. Потенціалізм набуває світоглядно-ціннісний вектор, а метаантропология долає відстороненість від реалій іманентних процесів розвитку людини і суспільства.

Отже, маємо *метаантропологічний потенціалізм* – методологію розвитку життєвого потенціалу людини, нації, людства від буденних до вищих граничних та метаграничних проявів. Дана методологія вже була використана для цілісного осягнення цивілізаційної суб'єктності України [8], а також для усвідомлення продуктивного цивілізаційного вибору України в надскладному сучасному світі [7; 15], який характеризується гібридним світовим порядком, що зумовлює постійну геополітичну турбулентність [1].

Під життєвим потенціалом у широкому сенсі можна розуміти цілісність головних можливостей людини – і тілесних, і душевних, і духовних. Метою будь-якої відкритої й гуманістичної соціальної системи є *розкриття життєвого потенціалу людини*, її самореалізації як умови становлення суспільства. Усвідомлення цього дає можливість розуміти метаантропологічний потенціалізм не просто як методологічну стратегію соціогуманітарних теорій, а й як практичну парадигму розвитку країни.

У методології метаантропологічного потенціалізму продуктивно використовувати передусім такий напрям метаантропологии як *соціальна метаантропология*. В межах цього напрямку тріадична методологія

метаантропології (буденне, граничне, метаграничне буття людини), застосовується не лише до людини як неповторної екзистенції та особистості, а «до суспільства, а також до людини в контексті суспільства» [3, с. 81].

Якщо мова йде про самостійний й свідомий вибір шляху розвитку в координатах метаантропологічного потенціалізму в тріаді «буденне, граничне, метаграничне», категорію «буденне» продуктивно замінити на категорію «наявне (реальне)». На цій основі маємо такі принципи (етапи реалізації) даної методології в осмисленні потенцій тієї чи іншої соціальної системи й людини у цій системі:

- Аналіз параметрів наявного (реального) буття тієї чи іншої соціальної системи і людини в цій системі, а також осмислення їх потенцій.
- Побудова проєкту метаграничного (поза межного) буття соціальної системи, який принципово виходить за межі наявного, але *відображає його потенції* і при цьому є гуманістичним – гідна самореалізація людини в цьому проєкті є метою, а не засобом.
- Оформлення цілісної стратегії досягнення проєкту метаграничного (поза межного) буття соціальної системи і людини в ній через перехід потенціального у актуальне, можливого у дійсне, що передбачає *граничне буття цієї системи*.

Відповісти на питання, які потенції соціальної системи і людини в ній можуть бути реальними, а які – утопічними, можна лише завдяки ґрунтовному *компаративістському аналізу результатів першого й другого теоретичних етапів*. Цей компаративістський аналіз повинен бути концептуально скерованим категоріями «можливість – дійсність», «потенціальне – актуальне», «сущє – належне».

При цьому саме пара «наявне – метаграничне (поза межне)» дає можливість усвідомити світоглядно-ціннісний, людиновимірний вектор трансформації потенцій у реальність, створивши такий проєкт і образ оновлення буття людини у суспільстві, який дозволить винести всі граничні випробування на шляху оновлення.

Таким чином, новий цивілізаційний проєкт будь-якого суспільства означає не лише зміну його параметрів як соціальної системи, а й *трансформацію буття людини, передусім її самореалізації*. Звідси – актуальність методології метаантропологічного потенціалізму для осмислення і цивілізаційного вибору країни, її цивілізаційного проєкту і втілення цього проєкту, розуміння логіки і ризиків розвитку на всіх етапах. Метаантропологічний потенціалізм відкриває можливість актуалізації змін способу життя і цінностей людини, а відтак – її буттєвих основ. Разом із тим, використання цієї методології дає можливість усвідомити, що не можна відривати людину «як від природно-біологічної передісторії... так і від своєрідної внутрішньої природи людської індивідуальності, незалежного самопізнання» [5, с. 67].

Людина не є іграшкою в руках політиків, політтехнологів і «соціальних інженерів», будь-які продуктивні цивілізаційні зміни у соціальному вимірі сьогодні можливі лише за умов вільної і творчої самореалізації особистості.

Завдання створення цивілізаційного проєкту України на сучасному етапі по-новому актуалізує значення Національної академії наук, зокрема Секції суспільних і гуманітарних наук, яка на основі системного аналізу сучасних глобальних загроз та викликів нашій державі здатна створювати парадигми цивілізаційних реформ, а також оцінювати гуманітарні небезпеки й ризики на цьому шляху, здійснюючи креативне узагальнення стратегій та футурологічних сценаріїв майбутнього розвитку України.

Лише завдяки такій ролі Національної академії наук цивілізаційний проєкт України буде не проєктом *цивілізації буферу* між Заходом та Сходом, а проєктом *цивілізації гуманістичних інновацій* – проєктом цивілізації гідної самореалізації людини. Його гаслом повинно стати: «гідна самореалізація людини – сильна країна». Втілення такого проєкту в життя в *науково обґрунтованому вигляді* – фундаментальна умова забезпечення національної безпеки і самого існування України як незалежної держави.

Це означає необхідність реформування організації наукової й науково-освітньої діяльності, що передбачає чотири важливі принципи:

Принцип 1. Збалансований розвиток і креативна взаємодія природничо-технічного та соціогуманітарного знання – для недопущення розвитку технократизму, в якому людина стає лише засобом для досягнення різноманітних показників, і обертання гуманітаристики на інструмент ідеологічних маніпуляцій і протистояння. Останнє є вкрай важливим, адже відомо, що чим вище рівень конфліктів в країні, тим більше вірогідність використання проти неї війни гібридного типу.

Принцип 2. Гнучке преміювання креативних науковців незалежно від віку та регалій, що здійснюється за ясними і прозорими критеріями – як за оригінальність ідей та підходів, так і за їх відповідність резонансним проблемам людини та соціуму. Це означатиме реальне поєднання теорії і практики.

Принцип 3. Новий зв'язок науки і освіти з акцентом не на запам'ятовуванні вже існуючих теорій та підходів, а на здатності використовувати їх і створювати нові, критично й творчо мислити та розв'язувати проблеми у діалозі, що сприятиме гідній самореалізації людини у всіх вимірах особистісного та суспільного життя.

Принцип 4. Продуктивна взаємодія академічної та громадянської науки, що дозволяє забезпечити гнучкість самореалізації вченого і оперативність відповідей на виклики світу гібридних воєн.

Список використаних джерел:

1. Горбулін В. Хитромудра невизначеність нового світопорядку // Дзеркало тижня. № 30, 27 серпня 2016.
2. Бердяев Н. А. О назначении человека. – М.: Республика, 1993. – 383 с.
3. Крилова С. Краса людини: особистість, сім'я, суспільство (соціально-філософський аналіз). – Ніжин: Аспект-Поліграф, 2011. – 344 с.
4. Пирожков С. И. Трудовой потенциал в демографическом измерении. – К.: Наукова думка, 1992. – 180 с.
5. Пирожков С. И. Образ людини і трудовий потенціал населення // Філософська і соціологічна думка, 1991, № 7. – С. 66 – 81.
6. Пирожков С. И., Хамітов Н. В. Цивілізаційний проєкт України: від амбіцій до реальних можливостей // Вісник НАН України, 2016, № 6. – С. 45 – 52.
7. Пирожков С. И., Хамітов Н. В. Цивілізаційний вибір України в глобалізованому світі // Дзеркало тижня, № 28, 13 серпня 2016.– С. 4.
8. Пирожков С. И., Хамітов Н. В. Цивілізаційна суб'єктність України: від потенцій до нового світогляду і буття людини. – К.: Наукова думка, 2020. – 255 с.
9. Хамитов Н. Философия: бытие, человек, мир. От метафизики к метаантропологии. – 3-е издание, исправленное и дополненное. – К.: КНТ, 2016. – 268 с.
10. Хамітов Н. Філософська антропологія як метаантропологія: метатеорія гуманітарних наук і філософія антропо-трансценденції // Збірник наукових праць. Філософія людини як шлях гуманізму та гідності у граничному бутті суспільства: підхід філософської антропології як метаантропології. – К., НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. – С. 6 – 30.
11. Хамитов Н. Метаантропология // Хамитов Н., Крылова С., Розова Т. и др. Философская антропология: словарь. 3-е издание, исправленное и дополненное. – К.: КНТ, 2016. – С. 207 – 212.
12. Хамітов Н. В. Філософська антропологія: актуальні проблеми. Від теоретичного до практичного повороту. – 3-е видання, виправлене і доповнене. – К.: КНТ, 2019. – 394 с.
13. Шелер М. Философское мировоззрение // Избранные произведения. – М.: Гнозис, 1994. – 480 с.
14. Шинкарук В. Методологічні засади філософських вчень про людину // Філософська антропологія: екзистенціальні проблеми. – К.: Пед. думка, 2000. – 286 с.
15. Цивілізаційний вибір України: парадигма осмислення і стратегія дії: національна доповідь / ред. кол.: С. И. Пирожков, О. М. Майборода, Ю. Ж. Шайгородський та ін.; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – К.: НАН України, 2016. – 284 с.
16. Bidney D. Theoretical Anthropology. – N. Y., 1968. – 528 p.
17. Khamitov N., Krylova S. Metaanthropology as a philosophy of moral education in conditions of multicultural world. – Jinju, 2011. – P. 30–31.
18. Khamitov N. V., Dandekar D. D. Gender strategies and political leadership // Anthropological Measurements of Philosophical Research. – № 15. – Dnipro, 2019. – P. 40–48.

Leszek Kopciuch,

*PhD, DSc, professor UMCS Institute of Philosophy,
Maria Curie-Skłodowska University in Lublin, Poland*

PERSONS AND VALUES IN CRISIS

In the following considerations, three general problems will be (partly) analysed:

- i. what is a structure of personal being and what is a role of values in it;
- ii. how can one understand the term «crisis of values» today;
- iii. what are relations between personal development and crisis of values.

I.

A person is a teleological being: for my goal I choose what I consider to be valuable, and among the various possible goals I choose the one I think is the most valuable. This also happens when I choose wrongly when I get stuck in illusions and do not have the correct knowledge of values. In other words, a personal being is necessarily connected to values which determine all personal motivation and activity. Without this connection to values, all personal being must be reduced to natural being only. Values:

- i. determine all human motivation
- ii. determine personal goals
- iii. determine personal choices
- iv. determine personal progress and development

- v. determine similarities and differences between persons
- vi. determine differences between various personal attitudes
- vii. determine cultural environment that shapes personal value sensibility
- viii. determine personal dignity and responsibility

That is why a potential crisis of values must influence personal integrity and development of person so deeply.

II.

Unfortunately, the term «crisis of values» is very broad and it is easy to misinterpret it; especially that both notions, crisis and values, are also ambiguous. However, one can no doubt distinguish between:

- i. crises of values and crises of the consciousness of values
- ii. crises of value in general and crises of a particular type of value
- iii. «negative» crises of values and «positive» crises of values
- iv. crises of values brewing in the consciousness of an ordinary person and crises arising in philosophical theories

III.

This is an axiological monism that is especially dangerous for a personal development. It reduces all diversity of values to one type of them:

- naturalism reduces all values to natural facts
- psychologism reduces all values to psychological processes
- hedonism reduces all values to pleasure.

As a result, monism produces an one-dimensional man, who does not realise all those plural possibilities that are available for man.

Eg. hedonism: Recognizing that hedonic values exist is not yet a fallacy or an expression of crisis. No fallacy arises as long as you do not try to reduce all other values to hedonic values. In this case a crisis occurs when hedonic values are not recognized as a specific, separate type of values. At least two major fallacies are committed at this point. The first is an appeal to nature; if the term «value» is the same as the term «pleasant», it is not possible – except in the realm of hedonism – to ask the sensible question: is the pleasant thing good? The second problem of the hedonist theory presents itself when in order to explain it we use Dietrich von Hildebrand's argument, according to which you are given what is pleasant through a different channel than a value. That which is pleasant is given to a person who is excited about or craving for something, whereas value is revealed to a person who experiences the discharging of a duty.

Conclusion: A personal development requires an axiological pluralism that accepts various forms of values, however, at the same time, does not lead to relativism.

О. М. Корх,

*доктор філософських наук, професор,
професор кафедри гуманітарної підготовки, філософії та
ідентифікації культурних цінностей, Університет митної
справи та фінансів, м. Дніпро, Україна*

ЩОДО ІДЕЇ «SELF-MADE-MAN»

Помітним трендом сучасного світу є поступове поширення людини нового типу – так званої «Self-made-man», тобто «людини, що створила себе сама». Локалізований передусім у західному культурному полі цей тип проникає і в інші культурні практики. Про це свідчать і поступова імплементація зазначеного поняття іншими модерними мовами, і виразне зростання суспільного запиту на осмислення його денотату, яке відбувається в різних формах. Йдеться не лише про художню літературу та роботи чисельних белетристів, що створюють життєписи людей, які досягли успіху завдяки своїм власним зусиллям. Зростає кількість філософів, культурологів, психологів, мовознавців, фахівців з педагогіки, коучингу, які намагаються осмислити власні аспекти феномену «Self-made-man». При цьому інколи навіть говорять про «Self-made-man» як «філософію життя людини XXI століття», яка полягає в тому, що людина створює і реалізує власну «Я-концепцію» та бере на себе відповідальність за власне життя. І в контексті нинішнього запиту на так звану «практичну філософію» такі розмови не є чимось надмірним. Адже, врешті решт, за всього різноманіття завдань філософського дискурсу, головним серед них залишається теоретичне обґрунтування фундаментальних засад людської життєдіяльності, в тому числі шляхів до особистого успіху і щастя. І надто таке обґрунтування є актуальним в сучасному світі, який, поступово втягуючись до так званого «метамодерну», невблаганно продукує відповідний тип суб'єктивності, що «забезпечує людині можливість здійснювати самоуправління, самостворення («Self-made-man») у контексті власного буття» [4, с. 176].

Однак декларація філософського статусу ідеї «Self-made-man», як утім і надання їй статусу ідеалу потребують детального аналізу та обґрунтування у власне філософському категоріальному полі. Важливим при цьому представляється історико-філософський ракурс аналізу, який дозволяє з'ясувати світоглядно-теоретичні та соціокультурні витоки феномену «Self-made-man», окреслити хронологічні, духовні та культурно-історичні координати, в межах яких відбувається зародження, поширення та легітимація даного феномену. Саме на цьому ґрунті стає можливим концептуальна інтерпретація сутності даного явища, його ймовірних історичних перспектив, а також відповідних світоглядних, психологічних, педагогічних, комунікативних тощо стратегій по відношенню до нього. Відтак нагальним постає завдання історико-філософської реконструкції генезису та перших перших історико-філософських презентацій ідеї «Self-made-man».

Окрім вищезазначеного актуальність цієї мети зумовлена й тим, що всі питання, тематично інтегровані навколо проблеми особистого самовизначення та самореалізації, мають велике не тільки теоретичне, а й практичне значення. Адже та або інша їх інтерпретація визначає міру і характер свободи людини; стимулює або, навпаки, притлумлює її творчу активність; викликає почуття особистої гідності чи комплекс неповноцінності, орієнтацію на власні сили і персональну відповідальність у вирішенні власної долі чи патерналістські настрої та масовий конформізм. Зрозуміло і те, що неупереджене осмислення цих питань особливо актуальне для суспільств, які намагаються подолати своє тоталітарне минуле. Адже не секрет, що в країнах пострадянського простору відношення до «тих, хто зробили себе самі», як мінімум неоднозначне. Показово у цьому зв'язку, що якщо в американській культурі фраза «rags to riches» («із грязі в князі»), будучи одним із компонентів американської мрії, має позитивну конотацію, то в сучасній Росії, за визнанням російської дослідниці О. Н. Левшиної, при її використанні для характеристики людей, які «самі себе зробили», вона набуває зневажливого відтінку [3].

Попри зазначену актуальність належної уваги до феномену «Self-made-man» в країнах пострадянського простору, і надто в Україні, не спостерігається. При цьому серед авторів поодиноких досліджень, дотичних до даного питання, домінує точка зору, за якою поява ідеалу «Self-made-man» пов'язується з процесом формування американського культурного коду, що набув значного розмаху у XVIII столітті, поглядами Бенджаміна Франкліна, котрий у своїй «Автобіографії», написаній у 1791 р., створив образ людини «низького походження», яка виривається із свого успадкованого становища і створює нову ідентичність для себе, а також Фредеріка Дугласа, який у 1895 р. вперше використав термін «Self-made-man».

Не ставлячи під сумнів наявність зазначених кореляцій, у той же час вважаємо, що навряд чи генеза ідеалу «Self-made-man» була локалізована у вказаному культурно-історичному контексті. Останній виявився лише найбільш сприятливим, як на той час, для масового поширення та морально-правової легітимації цієї ідеї, генетично пов'язаної з *ідеєю незалежного самовизначення індивіда*, укоріненою в статусі архетипу в більш фундаментальних та хронологічно ранніх соціокультурних контекстах Заходу. Цей зв'язок проявляється вже на семантичному рівні. За слушною думкою А. М. Дальхеевої, ідея «Self-made-man», яка займає ключову аксіологічну позицію в американській лінгвокультурі, є репрезентантом її ядерного концепту «Self-reliance» – «Покладання на самого себе». Який у свою чергу виражає цілісний образ людини, що характеризується зокрема такими обов'язковими рисами як «опора лише на власні сили», «незалежність», «самореалізація», «виклик долі» тощо [1, с. 6].

Якщо це так, то витоки ідеї «Self-made-man» знаходяться далеко за межами модерного світу. Адже ідея незалежного особистого самовизначення, виражаючи ступені процесу індивідуалізації, тобто поступового виокремлення індивідуальної свідомості із колективного несвідомого, набуває характеру архетипу ще задовго до часів Б. Франкліна. Проведений історико-філософський аналіз [2] дає достатньо переконливі підстави зробити висновок, за яким вже антична культура і на екзистенціальному рівні, і на рівні філософської рефлексії демонструє достатньо виразну інтенцію до визнання права особистості керуватися власним розумом, робити власні оцінки та вибір, відтак – до принаймні формального права самостійно творити власну долю. Зазначена інтенція чітко фіксується в філософських та правових метаморфозах того часу, сутність яких полягає в тому, що самодостатність, яку Платон вважав атрибутом полісу, стає атрибутом індивідуума, визнаним як факт (у тому числі в праві) або ж прямо чи опосередковано постульованим як ідеал насамперед кініками, епікурейцями і стоїками. При всій самотності цих філософських шкіл, спільним для них стає усвідомлення того, що і справжня гідність, і щастя людини вирішальною мірою залежать не від примх долі (Мойри, Року, Логосу тощо), а від її здатності «стояти на власних ногах», тобто бути незалежною від зовнішнього світу, власних пристрастей і покладатися на саму себе, від її спроможності робити «виклики долі» і особисто відповідати за їх наслідки. І саме ці ідеї у ході подальшої еволюції, осмислення якої має стати предметом спеціального дослідження, утворюють смислове ядро ідеалу «Self-made-man». З огляду на таку фундаментальну укоріненість можна припустити, що образи та

інтенції, зумовлені цим ідеалом, не є чимось тимчасово-епізодичним. З часом вони можуть набути якщо й не універсального, то вельми масового, особливо з огляду на сучасну «ліберальну революцію» (Френсіс Фукуяма), характеру.

Список використаних джерел:

1. Дальхеева А. М. Параконцептуальное заимствование как вид взаимодействия лингвокультур (на примере трансляции фразеологического репрезентанта американского концепта Self-Reliance в русскую лингвокультуру) // Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Иркутск. 2010. 20 с.
2. Корх О. М. Идея «Self-Made-Man»: проблема генезису // Філософія та політологія в контексті сучасної культури. 2020. Т. 12. №1. С. 57–66.
3. Левшина О. Н. (2017). Идея «Self-made man»: особенности восприятия в США и России. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/ideya-self-made-man-osobennosti-voSPIriyatIya-v-ssha-i-rossii>
4. Ходус Е. В. «Идея субъекта» как эпистемологическая и онтологическая проблема: к вопросу вариативности форм современной субъективности / Ходус Е. В. // Актуальні проблеми філософії та соціології. 2015. Вип. 3. С. 176–181.

А. В. Рубанов,

*доктор социологических наук, профессор,
профессор кафедры социологии,*

Белорусский государственный университет, г. Минск, Республика Беларусь

САМОПОЗНАНИЕ И САМОРАЗВИТИЕ ЛИЧНОСТИ В ФИЛОСОФСКОЙ ТРАДИЦИИ

Общеизвестно, что надпись на стене древнегреческого храма Аполлона в Дельфах гласит: «Познай самого себя». Особое значение в своих философских размышлениях этой формуле придавал Сократ. Созвучную мысль мы встречаем у Гераклита: «Я искал самого себя» [1].

Что включает в себя самопознание и саморазвитие, согласно представлениям древних мыслителей? Прежде всего, это выявление своих недостатков и ошибок. Такие мысли мы встречаем, в частности, у Конфуция: «Совершенный человек все ищет в себе, ничтожный – в других» [2] и Демокрита: «Лучше изболтать собственные ошибки, чем чужие» [3]. Как это лучше делать? Ответ достаточно простой – находи достойные примеры и сравнивай себя с ними, учись у них. Конфуций по этому поводу говорит: «При виде достойного человека думай о том, чтобы сравняться с ним, а при виде недостойного исследуй самого себя (из опасения, как бы у тебя не было таких же недостатков)» [2]. У Сенеки встречаем: «Долог путь поучения, короток и успешен путь примеров» [4]. И в развитие этой мысли: «Выбери того, чья жизнь, и речь, и даже лицо, в котором отражается душа, тебе приятны; пусть он всегда будет у тебя перед глазами либо как хранитель, либо как пример» [4]. Раскрывая механизм самопознания, Пифагор учит методичности: «Не закрывай глаз, когда хочешь спать, не разобравши всех своих поступков за прошедший день» [5]. Занимаясь самопознанием, опирайся на помощь других людей. Словами Аристотеля, самих себя своими силами мы не можем видеть; при желании видеть своё лицо мы смотримся в зеркало, при желании познать самих себя мы можем познать себя, глядя на друга. Ведь друг, как мы говорим, это «второе я». Знать себя невозможно без помощи друга [6].

На основе правдивых знаний о себе и следования положительным примерам формируется самооценка, включая ее позитивную основу – самоуважение. По выражению Пифагора, «Не делай ничего постыдного ни в присутствии других, ни втайне. Первым твоим законом должно быть уважение к себе самому» [5]. Основопологающий путь формирования позитивной самооценки и саморазвития – поиск и реализация смысла жизни. У Сенеки: «Когда человек не знает, к какой пристани он держит путь, для него ни один ветер не будет попутным» [7]. У Ювенала: «Высший позор – ради жизни утратить смысл жизни» [8]. В Новое время, например, у Б. Паскаля: «Горе людям, не знающим смысла своей жизни» [9]. В 20 веке у Н. А. Бердяева: «Пусть я не знаю смысла жизни, но искание смысла уже дает смысл жизни» [10]. У К. Юнг: «Отсутствие смысла в жизни играет критическую роль в этиологии невроза. В конечном счете невроз следует понимать как страдание души, не находящей своего смысла... Около трети моих случаев – это страдание не от какого-то клинически определимого невроза, а от бессмысленности и бесцельности собственной жизни» [11]. В соответствии с главным принципом экзистенциализма «существование предшествует сущности», Ж.-П. Сартр пишет, что «жизнь до того, как мы её проживём, – ничто, но это от вас зависит придать ей смысл» [12].

Самопознание – основа самооценки и действий по овладению своим разумом, эмоциями и поведением. Что следует делать на пути к овладению содержанием сознания и ходом размышлений? Прежде

всего, нужно учиться мудрости. Словами Демокрита, «Ни искусство, ни мудрость не могут быть достигнуты, если им не учиться» [13]. Конфуций как бы уточняет: «Перед человеком к разуму три пути: путь размышления – это самый благородный; путь подражания – это самый легкий; путь личного опыта – самый тяжелый путь» [1].

У Сенеки: «Полезнее знать несколько мудрых правил, которые всегда могли бы служить тебе, чем выучиться многим вещам, для тебя бесполезным» [4].

Разнообразными являются советы по поводу того, как овладевать своим эмоциональным состоянием. Первый из них гласит: владейте своими эмоциями и используйте их с пользой для себя, Аристотель писал в этой связи: «Властвует над страстями не тот, кто совсем воздерживается от них, но тот, кто пользуется ими так, как управляют кораблем или конем, то есть направляют их туда, куда нужно и полезно» [6]. Второй совет – целенаправленно создавайте себе позитивное настроение. Сенека выразился кратко, но точно: «Несчастлив тот, кто счастливым себя не считает» [4]. Следующий шаг в овладении эмоциями – сознательный уход от негативного эмоционального состояния. Вот примеры высказываний в его подтверждение. Будда: «Один из самых полезных жизненных навыков – это умение быстро забывать все плохое: не закликиваться на неприятностях, не жить обидами, не упиваться раздражением, не таить злобу... Не стоит тащить разный хлам в свою душу» [14]. Конфуций: «Страшно не то, что вас обманули или обокрали, страшно, что вы постоянно помните об этом» [1]. А чтобы всегда быть в хорошем расположении духа, цените то, что имеете. У Эпикура читаем: «Не порти впечатление от того, что имеешь, желая того, чего у тебя нет. Помни о том, что когда-то ты лишь только надеялся получить то, чем обладаешь сейчас» [15]. Столь же важно сдерживать проявление своих негативных эмоций. Аргументы в подтверждение и развитие этого тезиса встреча у Будды: «Ты будешь наказан не за свой гнев; ты будешь наказан своим гневом» [14]. Аристотель: «Когда гнев или какой-либо иной подобного рода аффект овладевает индивидом, решение последнего неминуемо становится негодным» [6]. Цицерон: «Глупо рвать на себе волосы от горя, как будто горе уменьшится, если ваша голова станет лысой» [16]. Одновременно дается совет уходить от попыток негативного эмоционального влияния извне. Словами Лао-цзы, «Вами управляет тот, кто вас элит» [17].

Важнейший элемент саморазвития – овладение поведением. У Лао-цзы встречаем: «Умеющий управлять другими силен, но умеющий владеть собой ещё сильнее» [1], у Сенеки: «Сильнее всех – владеющий собою» [4], у Цицерона «Превосходно, если мы сами в состоянии управлять собой» [18].

Что включает в себя механизм овладения поведением. Во-первых, самоопределяйтесь в жизни, выберите свой жизненный путь самостоятельно. Конфуций учил: «Живи так, как хочешь ты, а не как ожидают от тебя другие. Не важно, оправдаешь ты их ожидания или нет, умирать ты будешь без них. И свои победы одержишь сам!» [1]. Во-вторых, будьте целеустремленными, преодолевайте препятствия, возникающие на жизненном пути. Сократ: «Кто хочет – ищет возможности, кто не хочет – оправдания» [19]. Вольтер: «Никогда не бывает великих дел без великих препятствий» [20]. В-третьих, начиная действовать, будьте уверены в себе, своих силах и способностях. Будда: «Тот может, кто думает, что может» [14]. В-четвертых, работайте над собой, стремитесь к самосовершенствованию. Ф. Бэкон: «Человеку недостаточно познать самого себя, нужно найти также способ, с помощью которого он сможет разумно показать, проявить себя и, в конце концов, изменить себя и сформировать» [21]. В-пятых, не упорствуйте в своих ошибках. Аристотель: «Каждому человеку свойственно ошибаться, но никому, кроме глупца, несвойственно упорствовать в ошибке» [6]. В-шестых, соотносите поставленные цели со своими возможностями. Аристотель: «Лучший результат, который может выбрать для себя человек, – добиваться самого высокого результата, на который способен» [6]. В-седьмых, выбирайте правильную тактику действий, а для этого опять-таки следуйте совету Аристотеля: «Благо везде и повсюду зависит от соблюдения двух условий: правильного установления конечных целей и отыскания соответствующих средств, ведущих к конечной цели» [6].

Список литературы:

1. Высказывания, афоризмы и цитаты о самопознании [Интернет]. 2021 [процитировано 27 января 2021 г.]. Доступно по: http://www.wisdoms.one/tsitati_pro_samopoznanie.html
2. Высказывания, афоризмы и цитаты Конфуция [Интернет]. 2021 [процитировано 27 января 2021 г.]. Доступно по: https://www.wisdoms.one/aforizmi_konfuciyu.html?ad
3. Афоризмы и цитаты Демокрита [Интернет]. 2021 [процитировано 28 января 2021 г.]. Доступно по: <http://citaty.su/aforizmy-i-citaty-demokrita>
4. Высказывания, афоризмы и цитаты Сенеки [Интернет]. 2021 [процитировано 28 января 2021 г.]. Доступно по: http://www.wisdoms.one/aforizmi_seneka.html
5. Высказывания, афоризмы и цитаты Пифагора Самосского [Интернет]. 2021 [процитировано 27 января 2021 г.]. Доступно по: http://www.wisdoms.one/aforizmi_pifagor.html
6. Высказывания, афоризмы и цитаты Аристотеля [Интернет]. 2021 [процитировано 27 января 2021 г.]. Доступно по: http://www.wisdoms.one/aforizmi_aristotel.html

6. Цитати відомих осіб [Інтернет]. 2021 [прочитано 28 січня 2021 р.]. Доступно по: <https://ru.citatty.net/tsitatty/619133-seneka-mladshii-kogda-chelovek-ne-znaet-k-kakoi-pristani-on-derzhit/>.
7. Децим Юній Ювенал – Цитата [Інтернет]. 2021 [прочитано 27 січня 2021 р.]. Доступно по: <https://tsitatty.com/%D1%86%D0%B8%D1%82%D0%B0%D1%82%D0%B0/190569>.
8. Цитати і афоризми [Інтернет]. 2021 [прочитано 27 січня 2021 р.]. Доступно по: quote-citation.com/life/16614.
9. Николай Александрович Бердяев [Інтернет]. 2021 [прочитано 27 січня 2021 р.]. Доступно по: <https://citatty.info/quote/217788>.
10. Карл Густав Юнг – Цитата [Інтернет]. 2021 [прочитано 27 січня 2021 р.]. Доступно по: <https://tsitatty.com/%D1%86%D0%B8%D1%82%D0%B0%D1%82%D0%B0/116873>.
11. Жан-Поль Сартр – Цитата [Інтернет]. 2021 [прочитано 27 січня 2021 р.]. Доступно по: <https://tsitatty.com/%D1%86%D0%B8%D1%82%D0%B0%D1%82%D0%B0/191079>.
12. Изречения Демокрита [Інтернет]. 2021 [прочитано 27 січня 2021 р.]. Доступно по: http://www.wisdoms.one/aforizmi_demokrit_2.html.
13. Сиддхартха Гаутама (Будда) – цитати [Інтернет]. 2021 [прочитано 29 січня 2021 р.]. Доступно по: <https://citatty.info/man/siddhartha-gautama-budda>.
14. Изречения Эпикура [Інтернет]. 2021 [прочитано 29 січня 2021 р.]. Доступно по: https://www.wisdoms.one/aforizmi_epikur_2.html.
15. Марк Туллий Цицерон [Інтернет]. 2021 [прочитано 27 січня 2021 р.]. Доступно по: <https://citatty.info/quote/79954>.
16. Цитати відомих осіб [Інтернет]. 2021 [прочитано 27 січня 2021 р.]. Доступно по: <https://ru.citatty.net/tsitatty/651246-lao-tszy-vami-upravliaet-tot-kto-vas-zlit/>.
17. Марк Туллий Цицерон – Цитата [Інтернет]. 2021 [прочитано 29 січня 2021 р.]. Доступно по: <https://tsitatty.com/%D1%86%D0%B8%D1%82%D0%B0%D1%82%D0%B0/124788>.
18. Высказывания, афоризмы и цитаты Сократ [Інтернет]. 2021 [прочитано 29 січня 2021 р.]. Доступно по: http://www.wisdoms.one/aforizmi_sokrat.html.
19. Высказывания, афоризмы и цитаты Вольтера [Інтернет]. 2021 [прочитано 29 січня 2021 р.]. Доступно по: http://www.wisdoms.ru/aforizmi_volter.html.
20. Цитаты со смыслом про самопознание [Інтернет]. 2021 [прочитано 29 січня 2021 р.]. Доступно по: http://www.wisdoms.one/tsitatty_pro_samopoznanie_3.html.

Л. М. Газнюк,
*доктор філософських наук, професор, завідувач
кафедри гуманітарних наук, Харківська державна
академія фізичної культури, Україна*

ДУХОВНА КУЛЬТУРА ЯК ОСНОВА САМОТВОРЕННЯ ЛЮДИНИ

Культура, як природа і суспільство, є необхідним середовищем існування людини, яке сприяє формування її особистісних якостей. Самотворення людини здійснюється через усвідомлення нею своєї належності та відношення до різних об'єктів зовнішнього середовища та реалізується лише в рамках культури, в якій ці об'єкти представлені у вигляді їх суб'єктивних образів (уявлень, понять, ідеалів, цінностей, теорій та інших духовних утворень), які є витворами і елементами даної культури. Культурне самотворення людини включає в себе дві сторони: по-перше, її самотворення в рамках конкретного культурного середовища і через цю культуру – до природного і соціального середовища, до інших людей і до самої себе, а по-друге, її самотворення відносно різних доступних, відомих їй культур чи культурних форм духовного осягнення дійсності. У другому випадку доцільно виділяти світоглядні форми культурного самотворення людини.

Людина є найскладнішою багатовимірною істотою, яка одночасно належить і до природи, і до суспільства, і до культури як сукупності матеріальних і духовних цінностей, які є безпосереднім середовищем людського існування і завдяки якому вона може бути особою (суспільною істотою), а природне середовище – особою (живою істотою). Тому життя людини не зводиться до «обміну речовиною і енергією з природним середовищем», а включає в себе також постійну інформаційну взаємодію і різні види обміну цінностями зі своїм соціальним і культурним середовищем.

Подібно до того, як людський організм може нормально існувати і функціонувати лише в певних природних умовах або в певному природному середовищі, яке є його «неорганічним тілом», з яким він взаємодіє, постійно обмінюючись речовиною, енергією та інформацією, так само і людська особистість може існувати, залишаючись самототожною, лише в умовах певної культури або певного соціально-культурного (предметно-сміслового, символічного) середовища. І подібно до того, як біологічне існування людини

як живої істоти можливе лише в певних природних умовах, так само людина може залишатися особою і зберігати свої соціальні якості і властивості, лише перебуваючи в певному соціальному середовищі. Духовна культура виступає опосередковуючою ланкою між людиною і навколишнім світом, визначає її свідоме ставлення до природи, суспільства, інших людей та до самої себе. Це обумовлено тим, що будь-який предмет, явище, істота тощо можуть стати об'єктом свідомої людської діяльності лише в тому випадку, якщо вони усвідомлені людиною, тобто коли в неї вже є якесь уявлення, образ або поняття про цей об'єкт, які завжди є витвором певної культури. В якості таких «об'єктів» по відношенню до людини як суб'єкта можуть виступати не тільки об'єктивно існуючі речі, явища або предмети, а й різні витвори людської свідомості, і не тільки речі, які сприймаються людиною чуттєво (з допомогою різних органів чуття), а й ті, що осягаються розумом, тобто такі, які можуть лише частково сприйматися почуттями людини, а «в цілому» (або «як ціле») вони можуть бути осягнуті лише завдяки мисленню в людській свідомості.

Те, чого людина не усвідомлює, для неї не існує. У зв'язку з цим доречно згадати про кантівський поділ на «річ в собі» і «річ для нас» і його твердження про непізнаваність першої з них. Будь-яка річ може виявляти себе, свої властивості та якості лише через свої зв'язки з іншими речами (об'єктами), які складаються між ними в процесі їх взаємодії. У процесі пізнання людина може поступово пізнавати і ті властивості, які виявляються у взаємовідносинах різних речей (об'єктів), але лише в тому випадку, коли вона робить ці взаємовідношення «своїми», тобто коли вона розглядає ці взаємовідношення стосовно самої себе. «Відкривши» для себе існування певної речі через сприйняття якоїсь з її властивостей, людина спочатку усвідомлює сам факт її існування, тобто те, що «вона є», а вже потім починає пізнавати й інші її властивості, тобто те, «якою вона є». І, як відомо, цей процес пізнання будь-якої речі є нескінченним, оскільки вона знаходиться у безлічі взаємодій-зв'язків з іншими речами, лише певну частину з яких людина може осягнути на певному етапі її пізнання. Цим також обумовлюється неспівпадіння «речі для нас» і «речі в собі», яка завжди залишається пізнаною лише частково. У повсякденному житті люди, як правило, ототожнюють свої знання чи уявлення про якусь річ («річ для нас») з «річчю в собі», тобто з тим, якою вона є незалежно від людини і виявляє себе в незчисленних відносинах-взаємодіях з іншими речами. Тобто те, що ми називаємо «річчю для нас», є продуктом і елементом людського пізнання, духу, культури. Окрім того, важливо звернути увагу також на те, що, духовно осягаючи якусь річ, перетворюючи її в елемент культури, людина не тільки пізнає, але й оцінює та ідеалізує її, наділяє її певним сенсом і на основі цього визначає своє свідоме ставлення до цієї речі.

Кожна людина є неповторною, і справжня цінність людини «полягає не в роді або типі, до якого вона належить, а в історично одиничній людині, яка не може бути замінена і заміщена. Цінність кожної окремої людини тільки тоді буде недоторканою, коли конкретних людей перестануть розглядати як взаємозамінний матеріал для формування за загальною міркою» [5, с. 453]. І тому кожна людина заслуговує поваги, яка не дозволяє розглядати її як тільки засіб, а вимагає відношення до неї як до самоцілі. У процесі самотворення людини головним є те, що вона весь час повинна протиставляти себе самій. І те, як вона себе долає, становить спосіб її проникнення в себе, який може здійснюватися двома шляхами: або людина перетворює себе в предмет пізнання, або вона знаходить себе в напруженні пограничних ситуацій, як то переживання смерті, хвороби, краху життєвих планів. «Якщо людина не пізнається більше як буття, яким вона є, вона, пізнаючи, приводить себе в стан нестійкості абсолютної можливості. У ній вона чує заклик до своєї свободи, виходячи з якої вона лише завдяки собі стає тим, чим вона може бути, але ще не є. В якості свободи вона закликає буття як її сховану трансцендентність» [5, с. 379]. «Проблема людини є головною проблемою філософії», оскільки не об'єктивно буття переважає над людиною, а навпаки, «людині належить перевага над буттям, бо буття розкривається тільки в людині, з людини, через людину. І тоді розкривається дух» [1, с. 24]. Тому людина може почати філософствувати тільки з пізнання самої себе, бо розгадка буття людини схована в ній самій. Людина поставлена перед багатьма світами (буденного життя, релігійним, науковим, художнім, політичним, господарським), тому її самотворення може відбуватися в різних аспектах. Така багатоаспектність самотворення обумовлена також тим, що людина є «живим протиріччям» і в ній «є подвійне «я», істинне, реальне, глибоке, і «я», створене уявою і пристрастями...». Для того, щоб підвищити своє положення і тішити свій егоцентризм, люди постійно «створюють міфи про себе, про своїх предків, про свою батьківщину, про свій стан і клас, про свою партію, про свою справу...» [1, с. 312–313]. Найголовнішим для людини є її духовне самотворення, оскільки «глибинне «я» людини зв'язане з духовністю, яка є «поєднанням свободи і благодаті». Дух є початок синтезуючий, підтримуючий єдність особистості. Людина має постійно здійснювати творчий акт по відношенню до самої себе. У цьому творчому акті відбувається самотворення особистості. Це є постійна боротьба з множинністю фальшивих «я» в людині» [1, с. 314]. Ослаблення ж духовності людини є «утратою центру» і веде до порушення цілісності людини, її «розпаду на куски й уламки».

На думку М. Гайдеггера, самосвідомість людини потрібно виводити зі способу її буття, або з «екзистенції» і те, що є людина, тобто, традиційною мовою метафізики, «сутність» людини, – перебуває в її екзистенції [4]. Він розділяв буття на недійсне і дійсне. У недійсному бутті відбувається нівелювання особистості, яка прагне бути «такою, як інші», а не собою, і не може відповідати за свої вчинки. Дійсне ж буття виступає як усвідомлення людиною своєї історичності, скінченності й свободи, і воно досягається тільки перед обличчям смерті, коли людина відчуває «екзистенційний страх» і перед нею розкриваються найглибші таємниці людського існування [2, с. 237].

Екзистенціалісти стверджують, що, «знаходячи себе як екзистенцію, людина отримує і свободу. Її свобода полягає в тому, що вона не виступає як річ, яка формується під впливом природної чи соціальної необхідності, а «вибирає» саму себе, формуючи себе кожною своєю дією і вчинком. Тим самим вільна людина несе відповідальність за все здійснене нею, а не виправдовує свої дії обставинами та ситуаціями.

На думку Ж.-П. Сартра, безглуздо старатися пізнати якусь незмінну сутність людини, оскільки первинним є її існування, «яке передує сутності» [3, с. 321] і в процесі якого людина повинна постійно самовизначатися, здійснюючи певний вибір і утверджуючи його своїми вчинками (діями). Для Сартра саморозвиток людини є не її самопізнання або осягнення нею якоїсь своєї загальнолюдської сутності, а, насамперед, – самотворення, яке здійснюється в процесі реалізації свого життєвого проекту і за вибір якого вона несе відповідальність. «Для екзистенціаліста людина тому не піддається визначенню, що спочатку нічого з себе не уявляє. Людиною вона стає лише пізніше, до того ж такою людиною, якою вона самотворить себе сама. Отже, не існує ніякої природи людини, як немає і бога, який би її задумав. Людина просто існує, і вона не тільки така, якою себе уявляє, але й така, якою вона хоче стати. І оскільки вона уявляє себе вже після того, як починає існувати, і виявляє волю вже після того, як починає існувати, і після цього пориву до існування, то вона є лише те, що сама з себе робить.

Список використаних джерел:

1. Бердяев Н. А. О назначении человека. М.: «Республика», 1993. 383 с.
2. Газнюк Л. М. Філософські етюди екзистенціально-соматичного буття : монографія. К.: ПАРАПАН, 2008. 368 с.
3. Сумерки богов: Переводы / Ф. Ницше, З. Фрейд, Э. Фромм, А. Камю, Ж.-П. Сартр. М.: Политиздат, 1990. 398 с.
4. Хайдеггер М. Время и бытие: Статьи и выступления. Пер. с нем. / М. Хайдеггер. М.: Республика, 1993. 447 с.
5. Ясперс К. Смысл и назначение истории / К. Ясперс; [пер. с нем.]. М.: Политиздат, 1991. – 527 с.

Zh. K. Madalievа,

*Candidate of Philosophy, Associate Professor,
Abai Kazakh National Pedagogical University*

L. N. Toktarbekova

*PhD, Scientific Secretary of the Institute of Philosophy,
Political Science and Religious Studies CS MES RK*

AXIOLOGICAL ESSENCE OF PERSONALITY IN THE TECHNOGENIC WORLD

The modern socio-cultural model is about understanding the essence of technology from the point of view of the person: a person whose pride has led to the absoluteness of his life, but still continues to look at the world with amazement, full of mysteries and mysteries. Where did such an image of God come from? Is he out of his mind, or is it because he has chosen the wrong prism for the world around him?

A. Camus concludes that in this case there is nothing paranoid. On the contrary, there are many instances in which man considers himself equal to God [1]. Equality with God occurs when the infinite greatness of the human mind is as clear as lightning. Complete and true freedom occurs when there is only one cause of things that can be realized only by mental creativity. But if so, why is that freedom limited to the walls of the living room (or, in other words, the technical environment)? Probably, it was the man-made environment that made people believe in the absoluteness of their actions. To answer these questions, it is necessary to determine what semantic criteria are formed by our perception and what values guide us in this regard.

According to the definition of the Great Soviet Encyclopedia, the term «value» refers to «the human, social and cultural significance of the extreme phenomena of reality. «Basically, the whole set of human activities, social relations and the phenomena included in their circulation can be natural values or objects of value relations...» That is, value is aimed at achieving and forming the significance of certain phenomena and objects. Our values determine what «punctuation marks» we put or how we perceive a situation. It depends on what thinking strategy we choose in a given situation and, as a result, what our actions will be. For example, a safety assessor may view a situation or activity as a potential hazard. In this case, the game connoisseur will look for opportunities for play and humor. In this way, values become a powerful filter of perception».

In this regard, things in themselves can be said to be value-neutral: values arise as a result of the relationship between the human and the object, where the value of the object to man is determined. Explication of the value of an object is possible only when it is evaluated by a person. Therefore, in order to talk about the valuable properties of technology, first of all, it is necessary to identify the international value structures of man and the values promoted by modern society.

The Polish writer and philosopher Stanislaw Lemde was of the opinion that the axiological nature of the relationship between man and technology was described in detail in his famous book *Summa of Technology* (1964). According to him, every human action has a specific purpose [2]. And if we take into account that the goal is connected with the meaning, and the meaning can not be without values and results of human activity, then it turns out that the assessment of technology belongs to the human dimension and depends on the person.

Thus, the logic of simple thinking allows to transfer the essence of technology from the ontological space to the human realm, which is very important for the semantic understanding of the technique, because it eliminates the need to give it some mysterious meaning or ontological autonomy. According to F. Rapp, the deviation of the study of technology from the values and other qualities of man sooner or later leads to the mystification of the phenomenon – the individualization of technology to the subject of independent activity: and they study, use, produce, sell, buy and consume. And only when this simple situation is not understood, and technology rises to the rank of a subject of independent activity, we may think that it is a process that takes place in a legal inevitability» [3].

For example, the values of modern society, such as consumer hedonism, the denial of reflection as a way of self-improvement, the rationalization and unification of human life. Of course, these values would never have spread in this way, if not for the socio-economic situation, which is primarily associated with scientific and technological progress and its consequences for our lives and culture. The rapid growth of material production observed in the last century required many changes in the mass consciousness in order to continue. First of all, the value of scientific and technological development was accepted as an ideological platform – the value of innovations (novelties) created with it. This has led to an active discussion of the «most conscious» structure of public relations, leaving out the previous, traditional notions about the social and political laws of society, the effectiveness of which still needs to be tested in practice. However, no one was worried about the consequences of such radical changes: the main thing was that the new world was considered «inefficient» and effective and progressive in terms of traditional norms. All spheres of life began to be considered as a platform for all effective technologies, and the social problems that arose in this context seemed to be easily solved by increasing material wealth.

The system of cultural values has undergone such a transformation: its focus on the preservation of traditions, stability, sustainable evolutionary development has lagged behind the House of Innovation. According to Z. Bauman, «a stable and continuous technological revolution turns the acquired knowledge and acquired skills into a burden more than good and significantly reduces the lifespan of useful skills» [4]. In order to assimilate the norms of public order, people «not only reveal the hidden logic of the events ... but also keep them in their minds.

You must also delete templates. The success (and rationality) of postmodernism depends on how quickly it loses its old habits».

In this regard, there is a clear change in the field of traditions and customs, and Europe researcher occur in two scenarios: in the West, traditions are relegated to second place in everyday life, and in some traditional societies there is a phenomenon of «detraditionalization». This does not mean that these traditions will be completely destroyed: they will be replaced by rituals that have lost the content and symbolism of these traditions – the mainstay of historical ties between generations. According to the scientist, «a tradition that has lost its meaning and has become commercialized will either become part of the historical heritage, or become a key to the monument in the souvenir shop at the airport», that is, in the form of a poorly prepared play.

Separation of generations in social and cultural traditions leads to the lack of moral support of modern man – an external support that determines his behavior and gives it meaning. He is like an ancient man walking on a plain. Of course, for such a person, his life partner will be thinking with fear and insecurity, risk categories.

The German philosopher and psychologist Erich Fromm pointed out that the growth of industrial and social discipline is determined by the level of mechanization in industrial society and the unification of human thought and behavior. In this sense, «human values themselves are now defined by economic values. The world that is good for the car must be good for the person. «K. Jaspers also likened man-made technical devices and the values of industrial society to the fact that «in order to carry out any activity, something must be built on the model of a machine, that is, the actions must be precise, consistent, connected with external rules», and all that is connected with trust is allowed only if it is useful for the purpose for which the machine is set» [5].

According to Kutyrev V. A., in modern society, interpersonal relationships associated with emotional and irrational human processes take second place: they are feelings, worries, ideals, customs [6]. In this sense,

everyone has a conscious explanation: values are exchanged information, and any vital issues are technologically resolved. Culture remains unnecessary as a mechanism of social preservation: personal well-being and social respect are determined by the functions of the system, and «spirit, anxiety, personal opinion – the work of the past, pre-technological society».

After the loss of society from its past, the motive of domination, scientific and technological traditions took over man with innumerable strength, almost destroyed all cultural norms that could cast doubt on his dominance. The value of dominance and control itself has been raised to the absolute level by the modern economic system, and has supported and stimulated everything that increases man's power over nature. It should be noted that this value, which is unique to man, is not the only possible value in the technical space. But it is leading or decisive to have a one-sided understanding of the dominance of technology over nature as well as other people.

List of used literature:

1. Камю А. Миф о Сизифе. Бунтарь. – М.: Поппури, 2000. – 544 с.
2. Лем С. Сумма технологии = Summa Technologiae / пер. с польск. Ф. В. Широкова; вступ. ст. Н. Ю. Ютанова; послесл. С. Б. Переслегина; прим. С. Б. Переслегина и Н. Ю. Ютанова. – М.: АСТ ; СПб. : Terra Fantastica ; Минск : Харвест, 2002. – 668 с.
3. Рапп Ф. Перспективы философии техники // Философия техники в ФРГ. – М.: Прогресс, 1989. – С. 75–89.
4. Бауман З. Индивидуализированное общество.– М.: Логос, 2002. – 390 с.
5. Ясперс К. Современная техника. Перевод на русский язык: М. И. Левина. Новая технократическая волна на Западе. Сборник статей. – М., 1986.
6. Кутырев В. А. Естественное и искусственное: борьба миров».- Н. Новгород, 1994. – 235 с.

В. Н. Шаповал,
*доктор философских наук, профессор, профессор кафедры
социально-гуманитарных дисциплин,
Харьковский национальный университет внутренних дел, Украина*

САМОРАЗВИТИЕ ЛИЧНОСТИ В СОВРЕМЕННЫХ КОНТЕКСТАХ: ФИЛОСОФСКИЙ ВЗГЛЯД

Каждый человек, живя в условиях социума, на протяжении своей жизни развивается физически, психически, социально и духовно [2]. В общем плане, всякий становится личностью, с той лишь разницей, что масштаб личности может быть разным, варьируя от почти нулевой отметки до всемирно-исторических масштабов. Саморазвитие личности в современных условиях имеет существенную специфику и связано с решением ряда чрезвычайно важных вопросов.

Развитие человеческого индивида в социуме представляет собой, в некоторой степени, объективный процесс. Объективность означает, что, направленность и масштабы личности, с одной стороны, предопределяет непосредственное окружение, в котором посчастливилось или не посчастливилось жить индивиду, а с другой стороны, – генетическая предрасположенность, задатки, доставшиеся индивиду от его предков. Для развития личности необходима, прежде всего, свобода, являющаяся предпосылкой и одним из главных условий всех последующих изменений. Свобода становится реальностью, если находят удовлетворение базовые человеческие потребности, что открывает возможности для перехода к более высоким духовным интересам и целям [3].

С какого-то момента развитие личности определяется самой личностью, и в этом плане представляет собой также и субъективный процесс. Развитие будет зависеть от мотивации и усилий индивида, превращаясь, таким образом, в саморазвитие. Вместе с тем, влияние внешнего окружения никак нельзя сбрасывать со счетов, поскольку человек был и остается коллективным существом, он находит цели и средства для их достижения в обществе.

Окружающие индивида люди и обстоятельства могут способствовать или препятствовать его развитию. Среда нередко становится столь грубой и жестокой, что индивид должен думать не о развитии, а об элементарном физическом выживании. Сложная человеческая среда, насыщенная контактами с духовно богатыми людьми, где обеспечено удовлетворение базовых человеческих потребностей, представляет собой благоприятное пространство саморазвития. Напротив, примитивная среда, где превалирует недоброжелательность, недоверие и контакты с духовно убогими людьми, ведет не к развитию, а скорее, – к регрессу. Хотя здесь нет прямой зависимости. Иногда личность приобретает силу, сопротивляясь неблагоприятному действию внешней среды. Но в любом случае необходимы какие-то базовые принципы, которые индивид черпает если не в непосредственном окружении, то в более широком контексте национальной и мировой культуры.

Существует точка зрения, что саморазвитие личности является, в определенной степени, необходимым процессом, и всякий индивид, в силу своей человеческой организации, может и должен к этому стремиться [4]. С другой стороны, признавая, что человек обладает разумом и свободой воли, нельзя не согласиться с тем, что он может свободно принять решение устранить от сознательно направляемого саморазвития, предоставив всё случаю и обстоятельствам, а то и вступив на путь отторжения всяческих перемен как вовне, так и внутри себя.

Решение вопроса о том, стоит или не стоит прилагать усилия к саморазвитию, во многом зависит от того, рассматривается ли этот процесс как благо, или как зло. В первом приближении саморазвитие кажется только благом. Действительно, можно ли назвать негативным процесс, в ходе которого человек стремится раскрыть свой потенциал, заложенные в нем от природы задатки, угадать и реализовать таланты, которые вначале присутствуют в нем только как возможность. С библейских времен зарыть свой талант в землю считается непростительной ошибкой. С другой стороны, современный социум представляет собой, в значительной степени, конкурентную среду, где все лучшие места давно заняты и борьба за новые и освобождающиеся места ведется самыми жестокими методами. Чем выше социальная ступень, а также реальные или кажущиеся способности, которые человек ощущает в себе, тем с большим рвением он будет бороться за признание. Далеко не всякий готов к такой борьбе. Во многих случаях отказываются от борьбы, «зарывают свой талант в землю» именно потому, что отдают предпочтение покою и равновесию, а не борьбе. Восхождение на каждую последующую ступень социальной лестнице требует больших усилий. При этом, нет никаких гарантий, что борьба, которую индивид ведет в течение всей своей жизни, приведет к желаемому результату. Неудачи на этом пути являются, скорее правилом, чем исключением, в то время как успех – достаточно редкое явление, приходящее к немногим.

Вступая в жизнь, юный субъект, выходит на старт довольно длинной дистанции, которая потребует от него немалых усилий и жертв. Иные имеют хорошие стартовые условия и полны решимости вступить в непримиримую конкурентную борьбу с теми, кто вышел вместе с ними на старт. Для других исходные позиции таковы, что даже подступы к старту крайне затруднительны. Многие с самого начала оказываются у положения зрителей и могут лишь пассивно наблюдать за тем, кто кто-то в борьбе раскрывает свои таланты, добивается признания и славы.

Кроме того, что человек имеет внутренние и внешние возможности для саморазвития, он должен еще хотеть этого. При этом самое понимание того, что такое саморазвитие, может быть разным. Вопрос о том, что способствует саморазвитию: жизнь без рисков и опасностей или непрерывная борьба, является открытым. Иные выбирают путь внутреннего духовного роста вне шумного успеха в глазах толпы. Рассматривая всё сущее с точки зрения вечности, мудрецы и философы от индийских йогов до мусульманских суфиев видели смысл своей жизни в том, чтобы подняться до понимания высших духовных истин, определяющих развитие этого мира, влиться в мировой поток и обрести себя, растворившись в нем. Но это – удел одиночек. Для большинства такой путь вряд ли может быть приемлем.

Современное общество, кроме всего прочего, характеризуется крайней технологической и информационной насыщенностью, что, с одной стороны, создает новые возможности для саморазвития индивида, а, с другой, удаляет от того, что считается истинной человечностью. Люди вынуждены адаптироваться к новой технологической реальности, и это, вольно или невольно, заставляет их превращаться в некое подобие машин. Складывающаяся ситуация требует, чтобы трансформировалась не личность (о саморазвитии как сознательно направляемом процессе речь уже не идет), а машиноподобное существо в ряду таких же машиноподобных существ. То, что раньше называлось развитием личности, теперь сводится к адаптации к техносфере. Можно ли этому противостоять, и стоит ли делать это – вопрос остается открытым.

Человек, обладая свободной волей, может сказать «нет» всему, чему угодно на свете. Но, с кем он останется в своем противостоянии, кто будет с ним рядом? Вполне вероятно, что найдется немало тех, кто будет всеми силами бороться с тотальным наступлением техносферы, превращением людей в роботов. Могут появиться, условно говоря, «чистых людей», которые будут всеми силами противодействовать превращения их в киборгов. Но долго ли они будут в состоянии держать оборону?

На наших глазах возникло новое поколение – «поколению Z», – совершенно новый тип людей, становление и развитие которых происходит на совершенно иной психологической и социальной основе, нежели это происходило в прошлом [5]. Они не знают мира без смартфонов, доступа к интернету и социальных сетей. Для них пребывание в Сети становится одной из важнейших потребностей, перекрывающих иногда витальные потребности. Сейчас это поколение, в большинстве своем, пребывает еще в довольно юном возрасте, но многие уже сегодня, благодаря широким виртуальным связям, участвуют в общественных движениях, пытаются влиять на тех, кто пребывает у власти и принимает политические решения. Саморазвитие в их понимании – это самореализация через деятельность, соответствующую их интересам. Для них

не существует авторитетов, поскольку информацию они получают и проверяют, главным образом, через интернет. Живой человек или картинка на экране гаджета, – для них не имеет существенного значения.

Стремительное развитие науки и технологий, проникающих во все сферы социального организма, заставляет думать, что число так называемых «чистых людей» будет постоянно сокращаться. Возможно, что их способности думать по-человечески, их креативность поможет им сохранять ключевые позиции во властных структурах и не дать «киборгам» одержать окончательную победу. Хотя, вероятность этого невелика. Победит тот, кто способен в любой ситуации принимать со 100 % вероятностью верные решения. Для этого необходимо иметь всю полноту информации и уметь в кратчайшие сроки ее обрабатывать. Если так, то «чистые люди» вряд ли могут сражаться на равных с «киборгами», опирающимися на искусственный интеллект, поскольку они молниеносно подключается ко всем ресурсам интернета и способны обрабатывает гигантские массивы данных.

Сегодня наблюдается поразительная ситуация, когда на фоне развития информационно-компьютерных технологий человечество в массе своей глупеет. Создается впечатление, что естественный интеллект вступил на путь инволюции, угасания. Биологическая эволюция как будто бы подходит к завершению, уступая место технологической эволюции, когда процессы развития и саморазвития будут происходить уже не на биологической основе, а в системах искусственного интеллекта. Саморазвитие личности как саморазвитие естественного человека переходит на стадию искусственного интеллекта.

Сказать что-либо определенное о направленности и конечных целях развития искусственного интеллекта сегодня невозможно [1]. Как муравей не может понять и оценить деятельность человека на этой планете, поскольку интеллект человека на много порядков превышает интеллект муравья, точно так же люди не смогут понять и оценить деятельность искусственного интеллекта, поскольку его сложность будет недоступна оказавшемуся куда примитивней естественному человеческому интеллекту, хотя именно он был его создателем. Скорее всего, космическая экспансия, которую люди с таким восторгом воспринимали после первого полета человека в космос, будет происходить, но не в человеческих, а именно в сверхчеловеческих формах. Сверхчеловек действительно появляется на наших глазах, но это не ницшеанский вариант и не бог какой либо из земных религий, а именно искусственный сверхинтеллект – продукт универсальной эволюции природы, переросшей биологический этап и вступившей на путь технологической эволюции, масштабы и направленность которой сегодня даже представить себе невозможно.

Список литературы:

1. Бостром Н. Искусственный интеллект. Этапы. Угрозы. Стратегии / Пер. с англ. С. Филина. М.: Манн, Иванов и Фербер, 2016. 401 с.
2. Крайг Г. Психология развития / Пер. с 7-го англ. изд. СПб.: Питер, 2000. 992 с.
3. Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы / Пер. с англ. М.: Смысл, 1999. 425 с.
4. Саморазвитие – или смерть: как родилась индустрия «личностного роста» и куда она нас привела [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://knife.media/evolve-or-die/>.
5. Шамис Е., Никонов Е.. Теория поколений: Необыкновенный Икс. М.: Синергия, 2016. 192 с.

Н. Д. Ковальчук,

*доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії,
Київський університет імені В. Н. Бориса Грінченка, Україна*

КУЛЬТУРА ЯК ГОЛОВНИЙ ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ В КОНТЕКСТІ АНТРОПОЛОГІЧНОЇ КРИЗИ

Третє тисячоліття в історії розвитку людства позначено феноменом антропологічної кризи, яка має планетарний характер. Для вирішення цієї проблеми необхідно передусім усвідомити негативні наслідки людської діяльності на природу, соціум і культуру.

Сучасному суспільству, головним чином надаються такі риси як «індустріальне суспільство», «пост-індустріальне», «інформаційне», «техногенн Звідси витікає, що практично усі сфери суспільного життя та головні принципи їх організації та управління пронизані технікою. Цивілізація, яка будується на основі розвитку техніки, як зазначав О. Шпенглер в праці «Присмерк Європи», царює в суспільстві. «Історію людства можна читати як історію експансії світу людей в світ природи. Тварина перетворилась в творця, ставши діючою силою еволюції. Початок цьому процесу поклали вже найбільш ранні форми землеробства та одомашнення тварин. З удосконаленням техніки, за допомогою якої людина підкоряла природу, все більш помітними ставали наслідки, що залишає ця сама техніка». [1, с. 15]

Техніка та відповідні технічні можливості пронизують весь всесвіт: За їхньою допомогою відбувається комунікація як в межах окремого суспільства, так в планетарному масштабі, вони створюють людству

комфортне споживацьке життя, особливо у високо розвинутих країнах. Вражаючи досягнення науково-технічної революції, за виразом стали тільки засобом зробити пекло, в якому живуть сучасні люди, більш комфортним для проживання. Але розвиток техніки, який набув планетарного масштабу, несе загрозу всьому людству і в контексті потенційного зіткнення різних цивілізацій. Адже сучасна техніка, усуваючи межі між різними цивілізаціями, створює передумови для їх силового конфлікту на основі військового обладнання.

Однією з головних індикатором антропологічної кризи людства постає глобальна екологічна проблема. Вона охоплює природне середовище існування людини тобто повітря, водне середовище, ґрунт, ліси тощо. Але найгучнішою проблемою в контексті екології постає зміна клімату, тобто глобальне потепління. Вже зараз ми можемо спостерігати ці кардинальні зміни: зменшується площа льодовиків, рівень моря підвищується, температури зростають кожного року. Концентрації парникових газів (вуглекислого газу, метану і закису азоту) в атмосфері досягли рівнів, які є безпрецедентними щонайменше за останні 800 000 років. В своїй останній книзі Б. Гейтс попередив людство, що якщо не вдасться до 2050 року впоратись з проблемою зміни клімату, то тоді на людство чекає проблема гірша за пандемію коронавірусу, яку ми переживаємо зараз.

Ніні, коли антропологічна криза постає загрозою для всього людства, єдиною силою, яка може врятувати людство виступає культура. Проблема визначення сутності культури була в фокусі уваги науковців останніх 30 років. Можна відокремити кілька напрямків визначення поняття культура. Перший напрям – соціологічне визначення культури, яке ґрунтується на опозиції природи і культури. Другий напрям – аксіологічний, в якому культура розглядається як сукупність матеріальних і духовних цінностей. Третій – технологічний, в якому культура розглядається як загальний алгоритм людської діяльності. Четвертий – історичний, в якій культура розглядається як актуалізація смислового потенціалу творчої діяльності та відтворення історії у її потенційності (С. Б. Кримський).

Розмаїття різних підходів до визначення культури не виключає і інших дефініцій. Найбільш виразним в даному контексті найбільш виразним є визначення культури М. Гайдеггером як процесу формування вищих якостей людини з погляду вищих сенсів.

Протягом багатьох століть у філософських та теологічних системах домінував платонівський принцип верховенства загального над індивідуальним. Якщо погодитись з цією позицією, то як доречно зазначив Сократ, виникає питання що ж робити з мудрецами. В цьому контексті маємо розглядати індивідуальне не як одиничне, а як єдине, здатне втілювати весь світ, спресований в межах особистості. В ціннісному відношенні такі монадні особистості як римський папа Іван Павло II, Сахаров, Солженіцин, Б. Гейтс, І. Маска та інші значать значно більше ніж масові політичні партії. Сама особистість в її монадній репрезентації набуває функції автопортрету людської спільноти.

Разом з вагомістю принципу монадності зростає і значення самовизначення особистості. Проблема духовності, яка безпосередньо, пов'язана з культурою, стосується передусім відповіді на питання входження людини в екзистенційні кордони буття людини. Це питання про сенс буття, вибору людиною свого життєвого шляху, з притаманними йому цінностями, усвідомлення своєї долі і духовної місії. Сутність проблеми духовності полягає в особливому засобі будівництва і самовдосконалення людини, яке відбувається в діалозі з різними сферами культури. Таким чином, культура формує внутрішній світ людини в процесі другого, духовного народження людини.

Список використаних джерел:

1. Фюкс Р. Зеленая революция: *Экономический рост без ущерба для экологии* / Ральф Фюкс ; Пер. с нем. – М.: Альпина нон-фикшн., 2016. – 330 с

В. В. Сагуйченко,
*доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії
КЗВО «Дніпровська академія неперервної освіти» ДАНО, Україна*

СИНЕРГЕТИЧНИЙ ПІДХІД ДОСЛІДЖЕННЯ САМОРОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

Синергетичною моделлю обумовлюється основна тенденція розвитку в напрямку переходу від навчання за лінійним мисленням до навчання, яке формує нові нестандартні методики, технології, програми і плани з креативним підходом, мотивацією до інноваційного мислення та його подальшим практичним розвитком, сприяє прийманню інформаційної політики представниками різних культур і традицій у якості світоглядної основи. Про важливість вдосконалення навичок особистості, необхідних для інформаційного суспільства, перенасиченого знаннями і маючих потребу у важливих компетенціях, достатньої для дорослого життя, йдеться у Рекомендаціях Європейського Парламенту [6] та Доповіді Європейської комісії 2020 з питань освіти [10].

Необхідно акцентувати, що у дослідженні К. Робінсона наголошується на таких життєвих та фахових навичках особистості як гнучкість і вміння пристосовуватися до змін; ініціативність і саморегуляція; соціальні й міжкультурні навички; продуктивність і свідомість; лідерство й відповідальність [7, С. 64–65]. Водночас необхідно наголосити: за Д. Д'юї подолання розбіжностей між тим, що людина знає завдяки свідомому навчанню, і що вона знає несвідомо через засвоєння знань у співдіяльності з іншими, у процесі формування власного характеру, – важливе завдання на шляхах розвитку особистості [3, С. 11–13]. Сьогодні, ми, як ніколи «потребуємо демократії розуму, а не демократії суспільства масового споживання, що сьогодні призводить до регресу демократії, особливо з того, що ключові питання цивілізації не сягають рівня політичної свідомості. Але демократія розуму потребує зміни менталітету, який мав би можливість до прийняття кваліфікованих рішень громадянами з глобальних проблем». Можна погодитися з головним висновком, що є важливим для нашого дослідження: «необхідна радикальна реформа освіти, що спроможна не тільки до аналізу, але і до взаємозв'язку знань» [12, С. 63].

Головний висновок всіх цих досліджень зводиться до визнання всіх освітніх інституцій «...антропологічними системами, оскільки вони мають об'єктивне призначення – забезпечити формування людини як особистості й оволодіння нею системною культурою людинознавства, виробленою попередніми поколіннями, що дає їй життєві смисли і цілі, орієнтири в її розвитку; особистість у процесі розглядається як синергетична, соціальна система, що саморозвивається, суть якої втілюється в пануванні й використанні об'єктивних соціальних ролей; виховання є системно-соціальним процесом людинознавства» [5, С. 15]. Принцип людинознавства важливий для всіх, коли нам необхідно навчитися узгоджувати свої дії з іншими членами суспільства, Й. Масуда підкреслює не як змагання (до чого нас спонукає мотивація вписатися у сучасне суспільство на принципах конкурентоспроможності), а як сумарну синергію для загального спільного використання у суспільстві на основі стратегічних суспільних дій окремих індивідуумів [11, С. 101–107]. І постановка людини в центр соціального середовища, за ствердженням В. Кременя: «...не повинна бути заорганізованою. Необхідно лише звільнити креативний потенціал кожної особистості від тиску несприятливого соціального середовища. У соціальних групах, де вдавалося узгодити практичні інтенційності індивідів, їхні цілі завдяки правильним колективно ухваленим рішенням, відбувається швидка еволюція соціальних систем у напрямі підвищення надійності «...стабільності їх розвитку, поліпшення відносин цих систем із природою, у тому числі з природою людини» [4, С. 336].

Тому є необхідність врахування можливості створення із хаосу освітніх пропозицій порядку, але не за тоталітарною моделлю уніфікації, а через їхню здатність до мобілізації спільних ресурсів та оптимізації функціональної спроможності у досягненні поставлених цілей. Синергетичне злиття різних напрямів виховання є засобом посилення виховного впливу на особистість, не порушуючи її свободи та автономії. Воно принципово відрізняється від комплексного підходу до виховання, де ідеологічні настанови забезпечували інтеграцію різних освітніх та виховних практик у тоталітарних суспільствах [8]. Наш сучасник Ю. Бабанський говорить про важливість своєчасного прогнозування бачення розвитку як відповіді на нові виклики сучасного суспільства, розуміння кількісних і якісних змін у їх діалектичній єдності. Тому можна підкреслити важливість своєчасної корекції індивідуальної траєкторії планів і програм розвитку, методичних рекомендацій, навчальних підручників, а іноді і можливого глобального перегляду окремих модулів навчальних предметів і дисциплін, що суттєво для нашого суспільства з постійно зростаючим об'ємом важливої інформації, новими знаннями і технологіями [1, С. 14].

Самоорганізація найбільш чітко простежується у досвіді для дорослих, однією з теоретичних основ якої виступає андрагогіка, самостійне навчання та трансформативне навчання із запитом на ключові компетенції у транснаціональному освітньому просторі, серед яких головними є соціальні і громадянські компетенції для функціонування в плюралістичному суспільстві через співпрацю і взаємодію, де теорія трансформативного навчання дорослих розглядається як «ревалентний підхід до освіти індивіда, здатного стати автономним комунікативним суб'єктом громадянського суспільства в умовах «плинної сучасності». Але андрагогіка і самостійне навчання поки ще не домінують в реальному практичній діяльності завдяки своїм гуманістичним, а не критичним підставам [2, С. 66, 79, 106]. Необхідно акцентувати і на ролі соціальних комунікацій, адже «...людина, становлення якої відбулося у нормальних соціальних умовах, з часом перетворюється на особистість, невід'ємними рисами якої є: самосвідомість, ціннісні орієнтації, соціальні відносини, відповідальність за свої вчинки, певна автономність відносно суспільства» [9, С. 46].

Список використаних джерел:

1. Бабанський Ю. К., Поташник М. М. Оптимизация педагогического процесса: (В вопросах и ответах). Киев: Радянська школа, 1984. 237 с.
2. Горбунова Л. Теорія трансформативного навчання: освіта для дорослих в умовах «плинної сучасності» // Філософія освіти, № 2, 2013. С. 66–114.

3. Д'юї Д. Демократія і освіта. Львів: Літопис, 2003. 294 с.
4. Кремень В. Педагогічна синергетика: понятійно-категоріальний синтез. // Теорія і практика управління соціальними системами., № 3, 2013. С. 3–19.
5. Кремень В. Г., Ільїн В. В. Синергетика в освіті: контекст людиноцентризму: монографія. Київ: Педагогічна думка, 2012. 368 с.
6. Рекомендація 2006/962/ЄС Європейського Парламенту та Ради (ЄС) «Про основні компетенції для навчання протягом усього життя» від 18 грудня 2006 року. // Верховна Рада України. Офіційний портал. 2006. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_975 (дата звернення: 21.02.2021).
7. Робінсон К., Ароніка Л. Школа майбутнього. Революція у вашій школі, що назавжди змінить освіту. Львів: Літопис, 2016. 258 с.
8. Сагуйченко В. В. Трансформація освіти: виклики та ризики реформування. Наукова монографія. Суми: ПФ «Видавництво «Університетська книга»». 2020. 478 с.
9. Шендеровський К. С. Соціальна освіта та соціальні комунікації: Тексти лекцій. Київ: Київ. нац. ун-т; Ін-т журналістики., 2011. 206 с.
10. European Commission/EACEA/Eurydice. Education and Training in Europe 2020: Responses from the EU Member States. Eurydice Report. Brussels: Eurydice, 2013. 114 pp.
11. Masuda Y. The information society as post-industrial society. Washington: World Future Society, 1983. 171 pp.
12. Morin E. The nature of nature. New York: P. Lang, 1992. 435 pp.

В. О. Лозовой,
доктор філософських наук, професор,
професор кафедри культурології,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна

ІНДИВІДУАЛЬНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ ЯК РЕЗУЛЬТАТ ЇЇ УСВІДОМЛЕНОГО САМОРОЗВИТКУ

Індивідуальність – це унікальне втілення загальнолюдського, родового й одиничного в особистості. Комплекс одиничних, специфічних рис, якостей, сукупностей неповторних, своєрідних рис, властивостей, яскраве вираження фізичних, психічних, професійних, духовних особливостей індивіда, унікальність здібностей і якостей, що розкривають сутність окремої особистості. За народною мудрістю, індивідом народжуються, особистістю стають, а індивідуальність відстоюють.

Ознаками індивідуальності є різноманітність умінь; професійна необмеженість, мобільність у оволодінні іншими видами діяльності; гармонійне й оригінальне узгодження здібностей як цілісності, коли один із талантів домінує на фоні інших і обумовлює їх. Обдаровані, геніальні особистості, які максимально реалізують себе як індивідуальності завжди виходять за межі панівної нормативної свідомості. Вони відрізняються здатністю чітко визначити мету і сенс своєї життєдіяльності, особливо тих цілей, що спрямовані на пізнання нового й впровадження його в практику життя. На думку науковців, індивідуальність особистості детермінована генетичною спадковістю, але визначальним є постійний усвідомлений саморозвиток через самоосвіту, самовиховання, самовдосконалення.

Аналіз автобіографій і біографій видатних людей свідчить, що у формуванні і становленні їх індивідуальностей суттєву роль відігравали: а) природні дані чи індивідуальні здібності (генетика); б) соціальне середовище, виховання, освіта; в) самовиховання, самовдосконалення, тобто усвідомлений саморозвиток. Виховання, як правило, спрямоване на засвоєння індивідом соціально типового, що властиво конкретно-історичному соціальному середовищу, а самовиховання, самовдосконалення особистості спрямовується на вироблення як типового і особливо одиничного. На біопсихічному рівні кожна людина неповторна. Як писав відомий поет Євген Євтушенко у своєму вірші, присвяченому С. Преображенському (1960 р.):

Людей неинтересных в мире нет.
 Их судьбы – как истории планет.
 У каждой всё особое, своё,
 и нет планет, похожих на неё.

А если кто-то незаметно жил,
 и с этой незаметностью дружил,
 он интересен был среди людей
 самою незаметностью своей.

У каждого – свой тайный личный мир.
Есть в мире этом самый лучший миг.
Есть в этом мире самый страшный час,
но это всё неведомо для нас.

И если умирает человек,
с ним умирает первый его снег,
и первый поцелуй, и первый бой...
Всё это забирает он с собой.

Да, остаются книги и мосты,
машины и художников холсты,
да, многому остаться суждено,
но что-то ведь уходит всё равно!

Таков закон безжалостной игры.
Не люди умирают, а миры.
Людей мы помним, грешных и земных.
А что мы знали, в сущности, о них?

Что знаем мы про братьев, про друзей,
что знаем о единственной своей?
И про отца родного своего
мы, зная всё, не знаем ничего.

Уходят люди... Их не возвратить.
Их тайные миры не возродить.
И каждый раз мне хочется опять
от этой невозвратности кричать...

У серії видань «Життя видатних людей» звертається увага на усвідомлений саморозвиток цих особистостей над собою заради служіння людям. Так, життя і творчість Г. С. Сковороди, Л. М. Толстого, А. Швейцера, М. Ганді та багатьох інших, ілюструє процес становлення цих індивідуальностей. Прикладом також може бути життя видатної поетеси України Л. Українки, 150-ти річчя від Дня народження якої відзначається у цьому році.

Поетеса Леся Українка (вона ж Лариса Петрівна Косач, 25.02.1871–01.04.1913) у чотири роки навчалась читати, у шість років грати на фортепіано, вишивати. У дев'ять років вона написала свій перший вірш, а в 13 почала друкувати свої вірші у львівських журналах. Лариса Петрівна Косач успішно вивчала іноземні мови: французьку, німецьку, а потім – польську, болгарську, італійську, давньогрецьку і латину тощо. Перекладала з дев'яти іноземних мов на українську художні твори видатних європейських письменників та світової класики. Писала поетичні й прозаїчні твори, а також критичні статті, які видані у 12 томах. У 19 років написала для молодших сестер підручник «Стародавня історія східних народів». Леся Українка не навчалась у школі, а здобула знання за допомогою самоосвіти, адже усе життя інтенсивно працювала, займалася самоосвітою, самовдосконаленням і самореалізацією.

Цікавим прикладом є і Власов Юрій Петрович (05.12.1935 – 13.02.2021) – відомий штангіст у ваговій категорії більше 90 кг. Його 85-річний ювілей відзначали у 2020 р. Чемпіон СРСР, Європи, світу, Олімпійських ігор (1959 – 1964 рр.) у важкій атлетиці, кумир багатьох спортсменів і зокрема відомого американського бодібілдера Арнольда Шварценеггера. У 1959 р. закінчив Військово-повітряну інженерну академію ім. Н. Є. Жуковського. Коли навчався в Саратовському суворовському училищі (закінчив у 1953 р.) прочитав працю Георга Гаккеншмідта «Шлях до сили і здоров'я». Вона вразила його і він визначив подальший біографічний проект, спрямований на спортивні досягнення. З 15 років Ю. П. Власов щоденно по шість годин тренувався, щоб брати участь у спортивних змаганнях і перемагати. Встановив 31 світовий рекорд.

Крім важкої атлетики, Ю. П. Власов багато уваги приділяв літературній творчості, особливо після завершення спортивної кар'єри. У 1964 р. він видав дебютну працю «Себе подолати». З 1968 р. літературна творчість переросла в професійну діяльність. У 1972 р. вийшла в світ книга «Біла мить», а в 1976 р. роман

«Солоні радощі» у 1984 р. «Справедливість сили». Видання тритомної праці «Вогняний хрест» відбулося у 1993 р., а у 2006 р. побачила світ книга «Червоні валети» про юнаків, що виростили в часи Другої світової війни. Як бачимо, спортивні досягнення, літературна творчість – це постійна напружена праця для досягнення запланованої мети, що дає змогу особистості стати індивідуальністю. І таких прикладів безліч.

Кожна людина від природи має індивідуальні особливості, особливо, коли вона створює біографічний проект й реалізує його, щоб служити своєму народу, країні, відстоює гуманістичні ціннісні орієнтації й утілює їх у життя реалізуючи власний творчий технологічний потенціал. Це й перетворює її в індивідуальність.

Отже, будь-яка людина може стати індивідуальністю активно і цілеспрямовано працюючи над собою. Тому державні структури, освітня система, засоби масової інформації повинні орієнтувати підростаюче покоління на необхідність усвідомленого саморозвитку соціально-гуманістично орієнтованого громадянина, переконувати в доцільності засвоєння психотехнологій роботи над собою, щоб основною метою біографічного проекту було не стільки, ким стати, скільки яким бути.

Г. В. Вдовиченко,

доктор філософських наук, доцент, старший науковий співробітник філософського факультету,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

УСНІ СПОГАДИ ТВОРЦІВ КИЇВСЬКОЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ ШКОЛИ: ОСОБИСТІСНИЙ САМОРОЗВИТОК ЯК ПРЕДМЕТ АВТОБІОГРАФІЧНОЇ РЕКОНСТРУКЦІЇ

Київська філософська школа, як інноваційний проект директорів Інституту філософії ім. Г. Сковороди АН УРСР П. Копніна і В. Шинкарука, стала вже в незалежній Україні головним об'єктом вивчення перших проектів усної історії філософії як альтернативного історико-філософського підходу/джерела/жанру. В двох найвідоміших із них – «Усні історії філософів» колишньої співробітниці цього інституту Т. Чайки й посталою на кафедрі історії філософії Київського національного університету ім. Т. Шевченка Студентського товариства усної історії філософії (з 2016 р.), було ініційовано перші підсумкові автобіографічні відтворення низки творців цієї школи: С. Кримського [5], М. Поповича [5], В. Горського [3], П. Йолона [7], Є. Головахи [2], М. Кашуби [4] і Я. Стратій [6].

Розгляд їх здобутків, як і проекту з усної історії філософів І. Голубович та її колег з Одеського національного університету ім. І. Мечнікова, дозволив нам виокремити три умовні регіонально-міські кола просторової зумовленості цих та інших усних спогадів. В центрі нашої уваги є два перші, визначальні для формування Київської філософської школи за часів директорства в згаданому інституті Д. Острянина (1952 – 1962) та, головно, П. Копніна (1962 – 1968): 1. центральноукраїнське з центром у Києві, а саме чотири інтерв'ю Т. Чайки (з С. Кримським, В. Горським, М. Поповичем та П. Йолоном) і два, узяті згаданим товариством в Є. Головахи та С. Пролеєва; 2. західноукраїнське з центром у Львові, представлене узятим цим товариством інтерв'ю в Я. Стратій і двома інтерв'ю М. Кашуби колегам вказаного товариства із вишів Львова.

Перше зі згаданих кіл, визначене нами як, власне, філософське, – це група, переважно, вихованців Київського державного університету, творців Київської філософської школи і їх наступників – філософів, багаторічних співробітників Інституту філософії ім. Г. Сковороди АН УРСР (М. Попович, С. Кримський, В. Горський, П. Йолон, Є. Головаха та С. Пролеєв). Друге з кіл, яке є філологічно-філософським, – це класичні філологині М. Кашуба й Я. Стратій, вихованки Львівського державного університету, його співробітниця (М. Кашуба) й, крім того, Інституту суспільних наук АН УРСР у Львові, які брали активну участь у роботі відділу історії філософії України (Я. Стратій досі працює в ньому).

Спільним для, фактично, всіх цих інтерв'ю є ведення їх авторами своїх оповідей у трьох основних планах: 1. самоаналіз особистісного формування від дитинства до повноліття у колі родини і друзів; 2. докладний аналіз освітнього процесу та наукового життя УРСР і місця свого й колег у них; 3. оцінювання впливу соціокультурних контекстів, зокрема суспільно-політичної ситуації в УРСР (Україні), СРСР і світі. Показово, що як у діалозі з їх майже сорок років колегою й ученицею Т. Чайкою, так і в бесідах з пострадянською генерацією вітчизняної вишівської спільноти, інтерв'юювані зосередили увагу на своєму особистісному розвитку від років дитинства, переважно сталінської епохи, до формування як науковців та громадян за хрущовської «відлиги» і «застою».

Вихідці з різних регіонів УРСР сталінської епохи як до і під час, так і по Другій світовій війні, частково свідки колективізації, репресій, військових дій і повоєнної відбудови у сільському (П. Йолон – у с. Гішині Волинської області) і міському (М. Попович – у Житомирі та Ізяславі, С. Кримський – у Артемівську

(Бахмуті), В. Горський – у Харкові, Є. Головаха – у Києві, М. Кашуба – у Львові, Я. Стратій – у Дніпрі та Львові) соціокультурному оточенні в дитячі роки, вони окремо спинились на них і на роках навчання в Київському (М. Попович, С. Кримський, В. Горський і П. Йолон), Львівському (М. Кашуба, Я. Стратій) і Московському (Є. Головаха) державних університетах.

Якщо вихованці першого з вишів засвідчили низький фаховий рівень та заідеологізованість викладання, то їх колеги відзначили збереження в двох інших польської й російської традицій університетських науки й освіти ХІХ – початку ХХ ст. Вони відзначили пряму та опосередковану дотичність у дитячі, підліткові й студентські роки у спосіб активної самоосвіти до вітчизняного і, що показово, зарубіжного культурного та наукового досвіду, як-от захоплення філософією та: театром, музикою й письменством (В. Горський), астрономією та музикою (С. Кримський), іноземними мовами (Я. Стратій) і ін. Це, на їх же думку, сприяло окресленню їх оригінальних наукових облич і неконформних, особливо виразно в С. Кримського та М. Поповича, громадянських позицій.

Проводячи межу між навчанням у виші, яке, переважно, припало на епоху хрущовської «відлиги», і професійним становленням в Інституті філософії ім. Г. Сковороди АН УРСР у 60-х рр. ХХ ст. та пізніше, всі вони спільно високо оцінили період директорства П. Копніна, в тому числі як період «легендарного копнінського братства» (С. Кримський) і, власне, «інший світ» (М. Попович). Відтворюючи у своїх усних спогадах досліджене нами у статтях [8, 9] суцвіття піднесено-позитивних бачень очолюваного П. Копніним у цей час колективу інституту, вони констатували його визначальну роль в ініціюванні наукових проєктів, які вперше після сталінських репресій на «філософському фронті» УСРР засвідчили, за С. Кримським, формування у цьому інституті та в Україні в цілому «справжнього філософського середовища».

Виконане нами у статтях [8, 9] та серії підготованих до друку публікацій дослідження формування рис образу Київської філософської школи, зокрема суспільно-політичного і духовного його аспектів, на основі цих реконструкцій-свідчень стало продовженням вивчення нами вирішального внеску цієї школи до реабілітування в 60-х – 80-х рр. ХХ ст. репресованого сталінським режимом «філософського фронту» УСРР і аналізування в публікації [1] внеску кількох поколінь діячів цієї школи до осмислення актуальних питань кризи та майбуття культури. Ці студії свідчать, що вона стала винятковим явищем у вітчизняній філософії, – чільним ідейно-організаційним академічно-вишівським столичним осередком відродження перерваного репресіями 30-х рр. ХХ ст. радянського періоду інституціоналізації української філософської традиції як національної.

Наскрізною темою серії підготованих нами до друку статей є осмислення у цих спогадах їх авторами участі у започаткованих П. Копніним і загальмованих у 1972 р. репресіями влади студіях з історії філософії України від Київської Русі до епохи «Розстріляного Відродження». Їх, у першу чергу В. Горського, С. Кримського, М. Кашуби і Я. Стратій, здобутки у цій царині, стали, зокрема, і наслідком їх протистояння догмам офіційної ідеології з позначених впливом націонал-патріотизму українського шістдесятництва як неомарксистських, так і постмарксистських засад. Доволі широким був спектр їх суспільно-політичних поглядів тих років: від критичного ставлення до радянської влади В. Горського, Я. Стратій та інших і лібералізму С. Кримського до національно-орієнтованого дисидентства діячів правозахисного руху В. Лісового та Є. Пронюка.

Констатуючи прогресивну роль у поступі академічних студій в Інституті філософії ім. Г. Сковороди АН УРСР двох його чи не найнеконформніших відділів – логіки та методології науки і історії філософії України, в більшості їх співробітники, автори спогадів відтворили основні етапи свого особистісного саморозвитку в різноакцентованих інтерсуб'єктивних ключах. Багаторічний співробітник другого з відділів В. Горський, син репресованого в 30-х рр. ХХ ст. вихідця з ортодоксальної юдейської родини, увиразнив у інтерв'ю [3] вплив на свій особистісний розвиток вивчення «філософської культури» Київської Русі й наголосив на важливій ролі в ньому прикладів її «духовних світочів», як-от Феодосія Печерського. М. Кашуба і Я. Стратій, – учасниці проєкту В. Нічик з вивчення спадщини Києво-Могилянської Академії, розкрили власне духовне зростання в наукових установах Львова і Києва в контексті фахового аналізу їх новаторських науково-перекладацьких студій епох Бароко і Просвітництва.

Водночас, С. Кримський та Є. Головаха, як і, меншою мірою, М. Попович і П. Йолон, приділили більшу увагу роботі першого з цих відділів й, у цілому, перипетіям розвитку Київської філософської школи у загальнорадянському та, ширше, світовому контекстах. Високо оцінюючи старших колег, передусім С. Кримського й В. Горського, як обдарованих та мислячих науковців, які багато зробили для виведення філософії з глибокої кризи, до якої її завів радянський політичний режим, Я. Стратій визнала за взірцевий приклад їх особистісного становлення «за умов духовної несвободи». Особливо показовим, з огляду на це, є глибоко наукове й публіцистично-пристрасне автобіографічне відтворення С. Кримського з описом його духовної еволюції від «правовірного гегельянця» до «християнських цінностей». Його спогади

яскраво унаочнюють знаковість становлення генерації філософів-шістдесятників УРСР як суб'єкта ініціювання переходу українського соціуму від тоталітаризму до відкритого суспільства.

Список використаних джерел:

1. Вдовиченко Г. Сучасна культурологія перед викликом глобальних проблем. *Культурологія*: підр. для студ. вищих навч. закладів / кол. авторів; за ред. А. Є. Конверського. – Харків : Фоліо, 2013. С. 777–863.
2. Головаха Є. Суб'єктивний погляд на українську філософію (Розмова із Ксенією Зборовською, Аміною Кхелуфі та Всеволодом Хомою). *Sententiae*. 2017. №1 (XXXVI). С. 173–214.
3. Горский В. Я прожил счастливую жизнь (Цикл интервью Т. А. Чайки). – Киев : Издательский дом Дмитрия Бурого, 2014. 176 с.
4. Кашуба М. «Філософія – це квітка, яка розцвітає на тлі епохи» (Розмова з Павлом Бартусяком, Володимиром Олінкевичем і Олесею Смолінською). *Sententiae*. 2017. №2 (XXXVI). С. 154–170.
5. Крымский С., Чайка Т. Сергей Крымский: Наш разговор длиною в жизнь (Цикл интервью Т. А. Чайки). – Киев : Издательский дом Дмитрия Бурого, 2012. 436 с.
6. Стратій Я. Українська філософія на зламі епох (Розмова зі Ксенією Зборовською, Геннадієм Зінченком і Софією Дмитренко). *Sententiae*. 2018. №1 (XXXVII). С. 183–217.
7. Чайка Т. Побачення з Петром Йолоном. *Філософська думка*. 2019. №2. С. 97–112.
8. Vdovychenko H. Personal Dimensions of the Kyiv Philosophical School and its Images through the Voices of Memory // *Future Human Image*. 2020. Volume 14. P. 90–101. <https://doi.org/10.29202/fhi/14/11>.
9. Vdovychenko H. Socio-Political Image of the Kyiv Philosophical School: from Internal Resistance to Open Attitude // *Ukrainian Policymaker*. 2020. Volume 7. P. 83–96. <https://doi.org/10.29202/up/7/10>.

Л. М. Сафонік,

*доктор філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії,
Львівський національний університет імені Івана Франка, Україна*

ОСОБА ТА ОСОБИСТІТЬ У СОЦІКУЛЬТУРНОМУ ДИСКУРСІ: ПИТАННЯ ДОЦІЛЬНОСТІ РОЗМЕЖУВАННЯ

Найперше ми розуміємо, що у контексті буттєвої розпорошеності та невизначеності, розмитих меж, плінних часів та ідеологій, термін «особистість» в українському соціокультурному дискурсі, може розглядатися як артикульований суспільством напрям особи на шляху удосконалення її психологічних та інтелектуальних якостей.

Проте слушно поміркувати над тим, що термін «особистість» у контексті сучасного українського соціокультурного дискурсу набув контраверсійного тлумачення. Деякі українські дослідники з пересторогою сприймають вживання терміну «особистість», артикуючи увагу на необхідності опертя, у процесі ідентифікації людини, на неklasичну методологію. У цьому є раціональне зерно, оскільки розбудова дійсності згідно з мірками європейського мисленнєвого дискурсу, потребує інакшого поняттєвого апарату та опертя на онто-соціальні принципи європейського життєсвіту (*раціональність, стриманість, справедливість, порядок*).

Вочевидь у західній соціології та правничій науці засадничим терміном є поняття «особа». Правнича наука західних країн надає певний перелік ідентифікаторів особи як суб'єкта соціальних стосунків. Українська правнича наука також переважно послуговується терміном «особа», який фігурує як суб'єкт суспільних відносин. У західній соціології найперше термін особа тлумачиться як соціальний статус людини. Особа є родовим носієм рис людського індивіда загал. Семіотичне навантаження терміну особа у контексті європейського життєсвіту є таким, що він уможлиблює функціонування принципу толерантності у соціум, спонукаючи відмову від позиціонування нерівності у суспільстві, яка полягає у тому, що когось визнаємо особистістю, а хтось не заслуговує фігурувати як особистість. Відтак закладаються певні методологічні підвалини функціонування суспільства, а саме принцип рівності усіх перед законом та рівності громадських прав і свобод.

Отже, функціонально особовий дискурс сприяє функціонуванню принципу рівності й толерантності у суспільстві, оскільки ми *не задіємо* метафізичний принцип градулювання буття людей згідно певних сутнісних рівнів.

Водночас зрозуміло, що уживаючи два терміни «особа» і «особистість» ми розуміємо, що вони взаємообумовлені, тобто семантично-семіотично подібні, однак не збіжні.

Фактично «особистість» – це додаткова характеристика особи, яка указує на наявність певної «самості» особи. Самість – це набір деяких психологічних та інтелектуальних якостей, які притаманні саме цій конкретній особі, які виокремлюють її з-поміж загалу. У такому разі можемо висловлювати судження щодо високоінтелектуальної/високочолої або духовно збідненої, зрілої або незрілої особи, які можуть

фігурувати як оціночні судження, уможливаючи градуляцію людського буття на більш/менш сутне. Ймовірно саме тому західні дослідники відмовляються від процедур будь-якого градулювання буття людини, осердям якого є поняття сутності. Відтак позиціонують, що кожен рівний один одному, кожен є особою.

Керуючись розрізненням термінів «особа» і «особистість» водночас згадаймо відоме когнітивне упередження, а саме ефект Данінга-Крюгера, який полягає у тому, що люди зі здібностями нижче середніх схильні переоцінювати себе, однак, люди зі здібностями вище середніх, схильні швидше за все ідентифікують себе особами, тобто не надають значення тому, наскільки вони унікальніші за інших.

Наприклад сьогодні має місце рух, який називається «інцели» (english: incel, incelhood, inceldom) – термін, який вживають щодо осіб, які не мають сексуального статусу або мають обмаль сексуального досвіду. Причиною цього є неможливість інтимних стосунків через причини, які нічого спільного не мають з усвідомленою стриманістю. Згідно з думкою інцелів жінки відмовляють їм у сексуальному задоволенні винятково через зовнішні дані. Інцели переконані у тому, що жінкам подобаються високі чоловіки спортивної статури. Відтак чоловіки, які не відповідають указаним стандартам не мають шансів на успіх у жінок. Інцели цілком перекладають провину на жінок, толеруючи згвалтування жінок/чоловіків.

Звісно мають місце соціально-економічні причини сексуального стримування, такі як безпритульність і бідність, когнітивні упередження і навчена безпорадність, тривожний розлад і дискримінація одного з партнерів з боку друзів/родини із-за расової/національної приналежності, віросповідання/громадянства. Питання в тому, що інцели переконані, що мають права на своє унікальну та особливу позицію у світі, з якою мусять рахуватися інші. Отже питання в тому, наскільки ми повинні толерувати певним антисоціальним ідеям/діям, ідентифікуючи їх індивідуальностями та особистостями.

Особа (тим більше особистість) найперше покликана усвідомлювати цілісність свого життя, яке розглядається через етичні характеристики. П. Рікер розглядає оповідь людини, узятую «... як одне ціле, щоб воно, це життя, могло бути розглянуте під кутом мети правдивого життя» [2, с. 193]. Корисність дискурсу «цілісності життя» сприяє тому, що людина «не губиться», не розпорошується в життєвому просторі, а сприймає різноманітні життєві ситуації в єдності та цілісності, що сприяє ідентифікації людини як особи, бо «... як міг би суб'єкт дії надати своєму власному життю, узятому загалом, етичної характеристики, якщо б це життя не було зібране в одне ціле, і як могло б воно бути зібраним інакше, якщо не у формі оповіді» [3, с. 190]. П. Рікер зокрема наголошує на тому, що кожна людина зокрема творить свою власну історію, є суб'єктом історії іншої людини (людей) та є суб'єктом історії, що пов'язує усіх людей, бо «... цілісні уривки мого життя є частиною історії життя інших, моїх батьків, моїх друзів, моїх товаришів по роботі й відпочинку (...). Це переплетіння історії кожного з історією багатьох інших» [3, с. 193]. Власне людина у статусі особи витворює свою власну розповідь, вплітаючи її у загальний контекст.

Саме нарративний пошук, який візуалізується через усвідомлення цілісності та єдності людського життя, забезпечує функціонування людської особи. Е. Макінтайр у своїй праці «Після чесноти» стверджує, що цілісність життя особи усвідомлюється «... завдяки єдності втіленого в ньому нарративу» [1, с. 323]. Особа має свою роль у суспільстві та функціонує згідно визначеної суспільством принципів її суті. Стиль одягу, зачіска та макіяж, поведінка, жестикуляція, мовленнєвий дискурс особи загал указують на приналежність до певної соціальної верстви.

Водночас виникає питання наскільки людина без соціального статусу володіє статусом особи. Швидше за все людина без соціального статусу ідентифікується як «індивід», тобто як представник певного роду, хоча з «індивідом» й «індивідуальністю» нас застерігають ті ж самі методологічні халепи.

П. Фенікс артикулює нашу увагу на поширенні в сучасних умовах духу критицизму та скептицизму, деперсоналізації й фрагментації життя, великої кількості культурної продукції, що підлягає засвоєнню, швидкому темпу життя, що не сприяють явній ідентифікації людини [6, с. 5], відтак, міркуємо, що в українському соціокультурному дискурсі більш помірковано ідентифікувати людину як особу, бо підтвердження ідентифікації індивіда самого себе як «особистість» потребує насамперед публічного вираження та визнання, з чим ми маємо деякі клопоти.

Безсумнівно активність у соціальних мережах не може бути визнана як спосіб публічного оприявлення, оскільки соціальні мережі сприяють тому, що людина може гратися зі своєю ідентичністю, приховуючи стать, вік, національність, місце народження та проживання, щоденний образ та соціальний статус [5]. Сучасна людина, яка існує «всередині» Інтернету, з різноманітними гаджетами у кишенях схильна творити глобальні метафори і наративи, розповідати свої історії, бути унікальним селф-промоутером, у якого немає Богів, напівбогів, ідолів, геніїв, зірок, возвеличуючи себе та однозначно ідентифікуючи себе особистістю, подекуди без належних на те причин.

Людина сьогодні «коститутивно крихка істота» (Т. Ренч) [2, с. 190], яку краще ідентифікувати особою, бо сьогодні вона і так має «клопоти» зі своєю ідентичністю. Симуляція та гра стають простором для

творення смислових мозаїк, вплетених у буттєвий контекст людини, що окремо наголошує на важливості єдиних притомних принципів функціонування людських спільнот, які артикують увагу на публічному оприявленні суті особи/особистості.

Список використаних джерел:

1. Макінтайр Е. Після чесноти: дослідження з теорії моралі. Київ: Дух і літера, 2002. 438 с.
2. Ренч Т. Конституція моральності. Трансцендентальна антропологія і практична філософія. Київ: Дух і літера, 2010. 348 с.
3. Рікер П. Сам як інший. Київ: Дух і літера, 2000. 458 с.
4. Сафонік Л. Буттєвість сенсу людського життя. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 350 с.
5. Сафонік Л. «Клопоти» з ідентичністю»: матеріали звітної наук. конф. філос. фак-ту ЛНУ імені Івана Франка. Львів, 2020. С. 18–19.
6. Phenix. H. P. Realms of meaning: a philosophy of the curriculum for general education. New York etc.: McGraw-Hill, 1964. XIV, 391 p.

О. М. Литвинов,

*доктор юридичних наук, кандидат філософських наук, доцент,
завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін,
Луганський державний університет внутрішніх
справ імені Е. О. Дідоренка, м. Сєвєродонецьк, Україна*

САМОРОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ ЯК ПОДОЛАННЯ ТОТАЛІТАРНОЇ МІФОЛОГІЇ В СВІДОМОСТІ (ПОСТ-)РАДЯНСЬКОЇ ЛЮДИНИ

Вступ. Саморозвиток як здатність особи самостійно набувати якостей вільної людини насамперед є здатністю самостійного судження та відповідної дії. Останнє виражає творчі можливості та креативний потенціал у цілому будь-кого: окремої людини, групи людей, спільноти, суспільства. Стосовно не-індивідуалізованого суб'єкта вирішальне значення мають два взаємопов'язані чинники: культурна традиція та напрям (вектор) соціального розвитку як легітимно інституалізовані. У індивіда має значення ще здібності осягнення раціонального (беремо у відомій сократівській єдності розумного і морального), креативність яких проявляється саме в прагненні саморозвитку і самовдосконалення як пізнанні та пошуку нового. Можливість такого пошуку потребує не тільки вказаного прагнення індивідів, а й забезпечення умовами, як мінімум не перешкоджання йому. В історичному контексті все це відбувається в поєднанні культури суспільства та культури індивіда.

1. *Саморозвиток як культурологічна проблема.* Саморозвиток людини, якщо йдеться про сьогодення сучасного українського суспільства, потребує досить напруженої праці в сенсі осягнення значущості, сприйняття та засвоєння гуманістичних цінностей, що спираються на раціоналізовані моральні принципи відкритості та толерантності. Тут на заваді стає домінування буденного рівня свідомості у всіх сферах суспільного буття, що відбивається, зокрема, в традиційному для примітивізованих суспільств несприйнятті складного і нового. Це є констатацією глибинних підмурків впливу культурних архетипів, що мають витoki в збиральництві та кочовництві і що знаходить вираження в екстенсивних видах взаємодії з оточуючим середовищем, а в плані соціально-політичному – в експансії, як правило агресивній стосовно інших людей (персон) і спільнот. Певною мірою з цим корелюють ціннісні підстави ранньофеодального гатунку, що відновлюються в релігійному контексті домінуючої організаційної структури (церкви). Для нас надважливим у цьому контексті є розуміння культурологічної смислової єдності таких цінностей із ідеологічними настановами примітивізованого комунітаризму, що їх було втілено в тоталітарну систему «реального соціалізму» (інтернаціонал-соціалізму і націонал-соціалізму), де містика середньовіччя набула політичної сакральності, зокрема в культурі жорсткої сили (перетворенню правоохоронної діяльності в каральну) та безальтернативному месіанстві.

Надпотужна система комуністичного виховання залишила надто значну спадщину світоглядного спрямування, що має вплив і сьогодні, усвідомлення якого не завжди є адекватним. Уражена значною мірою штучно сконструйованою радянською міфологією свідомість величезної кількості людей на пострадянському просторі отримує постійну підтримку із того ж джерела, де цю міфологію створювали багато десятиліть. Найбільш впливовими, як удається, є відповідні дії, пов'язані зі свідомістю історичною та правовою (політичний аспект є також дуже важливим, але він потребує спеціального додаткового розгляду). Йдеться, втім, не тільки, і навіть не стільки про фактичність, скільки настанови свідомості, що

формується культурою як способом буття в тій чи іншій спільноті. Тому в уже досить сталих термінах «пост-тоталітарний» чи то «пост-радянський» саме «пост-» надто часто має смислове наповнення лише хронологічне, а не якесь змістовне, як мінімум, можна говорити про переважання першого над другим. Іншими словами, переважання тоталітарного та радянського сприймається як «своє», і в примітивізованих суспільствах з домінуванням буденного рівня свідомості протистоїть новому (не-тоталітарному, не-радянському) як «чужому». Головна проблема полягає в аксіологічному вимірі, що не корегується раціональністю, а тому подолання вказаних архетипів збиральництва та кочовництва, в оформлених у сучасній реальності соціокультурного буття в етнонаціональні символи (а ще більше в симулякри), не має ефективних способів і можливостей, крім створення умов для освіти з урахуванням досягнень країн – лідерів світу. Останнє, крім інформаційної, має потужну технологічну і гуманітарну підтримку, що може впливати на процеси формування світогляду нових поколінь.

2. *Історична свідомість і освіта в контексті проблеми саморозвитку особистості.* Стосовно історичної свідомості як одного з визначальних світоглядних чинників слід урахувати, що одним зі складових елементів була заборона доступу до справжнього знання, навіть небезпека знати те, що було не дозволено («залізна завіса»): каральна система (за назвою «правоохоронна та судова») працювала на досить примітивний культурно шар населення, представники якого завдяки жорсткій силі та репресіям («гвинтівка породжує владу») мала можливість над-експлуатації переважної частини населення. У культурологічному аспекті маємо фактично первісну тощо систему поєднання влади і власності, що (і сьогодні) є характеристикою переважно східного ареалу культур. Завданням освіти має стати демонстрація не-гуманності та не-ефективності такого типу відносин, чому красномовним доказом є перманентна бідність (основної маси населення) таких країн. Останнє також створюється штучно, оскільки надає додаткові можливості над-експлуатації та маніпулювання свідомістю, де перевернутий історичний аспект (історична свідомість) стає (залишається) дієвим інструментом досягнення цих цілей: штучно створена міфологія на тлі сприйняття буденною свідомістю пересічних громадян стає ґрунтом постійного відновлення того напрямку розвитку, який у соціокультурному плані не має перспектив (тупикові або безвихідні лінії розвитку, оскільки такі суспільства не можуть існувати без культурних, сьогодні ще й технологічних, здобутків суспільств новаційних або первинних). Таке відновлення стає постійним ґрунтом для фактичної відсутності розвитку («візантійщина» як неусвідомлена цінність).

В освіті зазначена змістовна несуттєвість «пост-» виражається, зокрема, у постійному відновленні дещо модифікованої радянської методологічної моделі інтерпретації історії, як мінімум це стосується термінологічного втілення її періодів, що відбиває свого часу ідеологічно акцентовану прогресистську схему у вигляді п'яти суспільно-економічних формацій, яка не була адекватною самому марксизмові, незважаючи на постулювання його як «єдино правильної» методологічної основи. Такі сталі стереотипи розуміння історії та сприйняття сучасного світу тощо залишаються впливовими і в педагогічній думці і практиці, що поєднується в різних професійних (фахових) сферах, наприклад, в тлумаченні історії держави і права, історії мистецтва тощо. Культурно-цивілізаційний підхід, що є переважаним у світі і який довів свою евристичну плідність, якщо і проявляється в окремих випадках, то не відіграє значної ролі в формуванні свідомості та світоглядних настанов. Звідси витікає зрозуміле завдання освіти та самоосвіти (саморозвитку).

Іншою суттєвою вадою освіти, що її мають долати переважно самостійно (але тут головну роль відіграє індивідуальна здатність до саморозвитку, в цьому випадку як самоосвіти) є також радянська спадщина у вигляді не просто ігнорування, а цькування релігійної складової людської свідомості, що і до сьогодні імпліцитно відбито в наявних освітянських програмах усіх рівнів. І йдеться не про формування чи то відновлення образно-міфологічного рівня свідомості, на що спиралася (і багато в чому спирається в теперішній час) система освіти багато десятиліть, включаючи й такий методичний аспект як догматизм і виключаючи такий світоглядно-методологічний аспект, як критичне мислення. Йдеться про розуміння природності релігійного почуття та водночас необхідності раціоналізації уявлень про світ, і тут історія має стати культурологією як філософією історії культури (=історії людства). Звідси завдання саморозвитку конкретизується як подолання сталих стереотипів історичної свідомості.

3. *Правова свідомість і освіта в контексті проблеми саморозвитку особистості.* Стосовно правової свідомості (та правової культури, як то поєднується в підручниках з теорії права і держави) слід підкреслити значення згаданої «гвинтівки» (можливість використання примусу), коли не розрізняються також поняття влади і права, що є культурологічним свідченням фактичної належності до минулого як хронологічної характеристики певного суспільства. До цього ж минулого належить і звичка брати (підбирати) у людини-збиральника (сьогодні – красти) та віднімати завдяки перевазі в жорсткій силі у людини-кочовика (сьогодні – грабувати), що в сучасному світі є принципово непродуктивним у відношенні

до оточуючого світу (екологічні проблеми не обговорюємо, хоча вони є також суттєвими). Агресивний експансіонізм проявляється також хронотопно, тобто і в намаганнях повернути минуле через спротив і намагання знищення нового (як «чужого»). Реальність існування олігархічних утілень такої експансії аж до рівня юридичного оформлення державності відповідного (примітивізованого) типу потребує звернення уваги саме на освіту в усіх її можливих формах. Звідси ігнорування циклу соціогуманітарних дисциплін у спеціальних вишах (включаючи й юридичні) виглядає світоглядною диверсією з метою повернути зазначене минуле. Тому подолання сталих стереотипів цього минулого (або східного ареалу культур) є завданням саморозвитку особистості в аспекті правовому (формування правосвідомості та правової культури).

До висновків. Проблему саморозвитку особистості можна розглядати як стрижневе питання процесу персоналізації, що є загальною тенденцією світового (та особистісного) розвитку (технічного, юридичного тощо). Іншими словами, сучасне розуміння значущості особистості вимагає розуміння її саморозвитку як магістрального шляху культурного розвитку людства. Головним же питанням такого саморозвитку (пост-)радянської людини є подолання тоталітарних міфів як підмурків світогляду (основи свідомості).

В. Л. Погрібна,
доктор соціологічних наук, професор, професор кафедри
соціології та політології, Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, Україна

КОДИ КОЛЕКТИВНОЇ ПАМ'ЯТІ ЯК ЧИННИК ДИНАМІКИ Я-КОНЦЕПЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Відповідь на питання, що найбільшою мірою впливає на особистість, її становлення та розвиток, обговорюється науковцями-філософами, психологами, соціологами вже не одне століття. При цьому звернення до феномену пам'яті спостерігалось традиційно, але з того часу, коли Моріс Хальбвакс у 1920-ті роки увів до наукового обігу поняття *колективної пам'яті* [1], такі наукові пошуки набули нового імпульсу. Один з найбільш яскравих сучасних дослідників соціальної пам'яті Джеффри Олік зазначав: «Деякі автори трактують колективну пам'ять як *образ, який об'єднує суспільство* (Shils/Шилз, 1981), інші – як *протип постійного конфлікту* (Foucault/Фуко, 1977; Sturkin/Штуркін, 1977). Іноді її розглядають як *важливу «живу» частину історії* (наприклад, в історіографії) (Хаттон/Hatton, 2003), а іноді як *менш значущий, підлеглий історіографії спосіб ретроспекції* (епістемологічних протистоянь історіографії) (Yerushalmi/Єрусалім, 1982). Така різноманітність викликає питання про потенційний референт терміну (тобто, до чого він повертає нашу увагу) і про спосіб референції (тобто, на що саме спрямований фокус уваги дослідника)» [1, с. 41]. Включаючись в обговорення питання про потенційний референт терміну «колективна пам'ять», поставленого Дж. Оліком, пропонуємо звернути увагу на феномен *кодів пам'яті*.

Для будь-якої людини власна пам'ять є глибоко суб'єктивною, бо життя можна умовно розділити на дві частини: одна – «об'єктивна», яку спостерігають і можуть описати інші, друга частина – «суб'єктивна», що накопичує особисті спогади про пережите. Остання не відбивається в аналогіях і моделях, але знання про існування і взаємний перетин об'єктивного і суб'єктивного моментів кожним чітко усвідомлюється. Квінтесенцією такого усвідомлення є формування колективної пам'яті з відповідними кодами.

Зрозуміло, що всі меморіальні процеси безпосередньо пов'язані з процесом комунікації, тому формування та руйнація кодів колективної пам'яті не просто відбиває минулий соціальний досвід людини, а є складним процесом, невіддільним від уяви і ментальних образів, використання яких визначає вектори саморозвитку особистості. Отже, перед дослідником постає два ключових питання: 1. Які коди формують короткочасну та довгочасну колективну пам'ять¹? 2. Який зв'язок існує між кодами колективної пам'яті і векторами динаміки Я-концепції?

Перше питання. Короткочасна пам'ять (КП) забезпечує оперативне збереження даних, тривалість якої обумовлена необхідністю утримання *проміжних* елементів діяльності. Утримувана у КП інформація є не повним відображенням подій, що відбулися, а безпосередньою інтерпретацією цих подій. До того ж короткочасною така пам'ять є у тому сенсі, що існує стільки часу, скільки необхідно для реалізації сьогочасної програми дії. Після виконання поведінкової програми інформація, що зберігається в ній, стирається за непотрібністю. Тому коди КП максимально яскраві і мінімально «корисні» для будь-якої іншої поведінкової програми, крім поточної. У процесі формування колективної пам'яті щодо механізмів

¹ Будучи обмеженими обсягом тез, зупинимось тут лише аналізі двох її видів – короткочасної та довгочасної, бо саме в особливостях цих видів пам'яті проявляється її залежність від потреб, установок, мотивів і цілей особистості (від її мотивації).

саморозвитку особистості такі коди не відіграють значної ролі, бо вони є ситуативними. Проте ігнорувати їх неможна, бо саме КП активізує потрібні в певний момент мнемічні сліди, які дають матеріал для формування кодів довгочасної пам'яті.

Довгочасна пам'ять (ДП) забезпечує тривале збереження матеріалу. Вирішальне значення для цього має свідоме бажання людини запам'ятати щось надовго, бо вона відчуває впевненість у необхідності цих відомостей для майбутнього, важливість в особистісному плані. По суті, ДП є результатом відбору подій за ступенем їх спільності, повторюваності, тобто абстрагування від несуттєвих ознак і відображення лише тих зв'язків, які є істотними для цілеспрямованої поведінки, тому кодування інформації у ДП відбувається через абстракції, значення, образи. В колективній ДП коди досить сталі, бо вони через соціальні установки формують найбільш значущі форми соціальної поведінки, до яких, без сумніву, відносяться орієнтації на саморозвиток.

Друге питання. Потрапляючи в систему соціальних взаємозв'язків, людина вимушена виступати в різних якостях, реалізовувати різні ролі, бути суб'єктом багатоманітних видів діяльності, обирати різні поведінкові форми. У процесі самоаналізу, розчленування на складові окремих конкретних образів власного «Я» відбувається внутрішнє обговорення з самим собою своєї особистості і перспектив її розвитку. Згадаємо, що розробляючи теорію Я-концепції, Курт Левін запропонував кілька концептуальних положень, а саме: (а) поведінка людини є продуктом її *сприйняття дійсності, а не самої дійсності*; (б) в Я-концепції концентруються всі образи сприйняття дійсності; (в) Я-концепція одночасно виступає і результатом (продуктом) сприйняття, і сукупністю уявлень про світ та основні його цінності; (г) з формуванням Я-концепції поведінка людини починає бути регульованою; (д) потреба у високій самооцінці виникає через оцінку іншими людьми; (е) цінність Я-концепції підвищується в міру реалізації потреби в самоактуалізації. Отже, позиції (а), (б), (г) безпосередньо пов'язані з кодами колективної пам'яті, через які реалізується поведінкова складова Я-концепції (потенційні поведінкові реакції на конкретні дії інших людей), як-то розширяються межі власного «Я», відбувається опанування нових ідеалів, норм і цінностей, наслідування дій референтних груп, розкриття власних нових здібностей. Якщо новий досвід, отриманий через коди колективної пам'яті, узгоджується з існуючими уявленнями людини про себе, він легко засвоюється, входить в Я-концепцію. Якщо ж новий досвід не вписується в уявлення про себе, суперечить вже наявній Я-концепції, то спрацьовують механізми психологічного захисту, які допомагають інтерпретувати травмуючий досвід або заперечувати його. Таке прагнення захистити Я-концепцію від руйнівних зовнішніх впливів є одним з основних мотивів будь-якої нормальної поведінки, орієнтованої на саморозвиток.

Список використаних джерел:

1. Хальбвакс М. Коллективная и историческая память / *Неприкосновенный запас*. 2005. № 2–3. С. 8–27. URL: <https://magazines.gorky.media/nz/2005/2/kollektivnaya-i-istoricheskaya-pamyat.html> (дата звернення: 27.02.2021).
2. Олик Дж. Фигурации памяти: процессо-реляционная методология, иллюстрируемая на примере Германии / пер. с англ. Д. Хлевнюк / *Социологическое обозрение*. 2012. Т. 11. № 1. С. 40–74. URL: <https://sociologica.hse.ru/2012-11-1/53703636.html> (дата звернення: 27.02.2021).

В. О. Черненко,

кандидат философских наук, доцент, доцент кафедры общественных наук, Харьковский национальный университет искусств имени И. П. Котляревского, Украина

ЛИЧНОСТЬ КАК ФИЛОСОФСКАЯ ПРОБЛЕМА: ЭКЗИСТЕНЦИАЛЬНЫЙ ДИСКУРС

Феномен человеческой личности наиболее ярко проявляет себя в возможности постановки двух экзистенциальных вопросов:

- могу ли я быть в этом мире?
- стоит ли эта жизнь того, чтобы быть прожитой?

Оба этих вопроса весьма парадоксальны. С одной стороны, они выявляют исходность человеческой экзистенции в качестве постоянного выхода за пределы себя самой, опрашивая себя саму о своих истоках и возможностях, а с другой – представляют своеобразные «проективные точки» (в качестве ультимативных, финальных смыслов, требующих ответа), которые организуют судьбу каждой конкретной личности, где биографический нарратив каждого и есть попытка ответа. Цена этого ответа – обретение себя (самости). Как пишет канадский философ Чарльз Тейлор: «Ми не є самостями в тому сенсі, в якому

є організмами, і ми не маємо самості так, як маємо серце або печінку. Ці органи існують у нас, живих істот, цілком незалежно від нашого само розуміння й само інтерпретації чи від того, що вони для нас означають. Навпаки, самостями ми є лише тією мірою, якою рухаємось у певному колі проблем, шукаємо та знаходимо нашу орієнтацію стосовно блага» [2; с. 53].

Оба данных вопроса носят виртуальный характер, переводя «жесткий» факт голого наличия в мире («заброшенность» Dasein М. Хайдеггера) в горизонт возможно-должного существования. Самость не может быть предметно предъявлена, но она может быть высказана и, следовательно, проинтерпретирована, ибо самость – это определенная позиция в отношениях, поэтому она существует лишь в том, что можно назвать «диалогическими границами». «Становление Я может произойти только в интерперсональной среде. Я не может развиваться иначе как через то, чтобы дать Другому себя затронуть, встретить, разбудить...» [2; с. 47].

В персоналогии можно выделить несколько подходов к трактовке человеческого Я: 1) «Я» (самость) есть некое «жесткое» ядро, имеющее безусловный характер; оно нравственно-императивно или божественно и т.п.;

2) «Я» – это, скорее, некое виртуальное поле, осуществляющее себя по принципу «вызов/ответ», формирующееся вокруг возможно-должного, и имеющее проективный характер, т.е.: а) «должное» – это: «вызов», «трансцендентное», «внешнее», «жесткое», «императивное», «будущее», «всеобщее», «вечное» и т.п.; б) «возможное» – это: «ответ», «индивидуальное», «бесконечное», «прошлое», «внутреннее» и т.п.

Причем, характерно, что мера неопределенности (возможности) прямо пропорциональна императивности должного. Человек испытывает «проблему обнаружения» себя самого, своего «я». Я есть в качестве того, что обладает существованием; манифестация собственного бытия обнаруживает «зазор» между «я» и «я есть». Этим «зазором» выступает Мир. Который постоянно как бы отчуждает «то, как я есть» от того «что я есть». Странно, но очевидность «я есть» ≠ очевидности «есть я». Все осуществляется в горизонте некоего прояснения либо Все проясняется в горизонте некоего осуществления. Я дан себе самому не самим собой, а Другим (миром, близким, дальним...). Другой неким образом вручает меня мне самому, т.е. мой исток не во мне, а вне меня (отсюда такая ностальгия по «возвращению к истокам»). Онтическое «я» (как «не-я» – alter ego) предшествует онтологическому «не-я» (как подлинному экзистенциальному «я» обретенному).

Постижение Мира как нечто никому не принадлежащего делает его моим миром, т.е. «я» может присвоить себе лишь то, что ничему (никому) не принадлежит. Мир – нейтральное место встречи различного (дифференциаций и «различАний»), и именно поэтому может быть подвергнут множеству интерпретаций.

Греческий богослов и философ Х. Яннарас отмечает: «...способ бытия каждой личности не поддается объективному определению, является единственным, своеобразным и неповторимым...Своеобразие личности (ее инаковость) не может быть определено, но может быть только пережито как со-бытие, то есть как единственное, уникальное и неповторимое отношение» [7; с. 102]. Удивительным образом в каузально-детерминированном универсуме возникает «объект» (Личность), способный осуществлять выбор, проектировать со-бытие, выявлять альтернативы. Кроме того, этот объект благодаря метафоре, символу способен соотносить разноразмерность универсума, выявляя фундаментальную характеристику личности – личностное отношение (со-отношение). «Личность означает следующее: все, что есть, проявляется только в соотнесенности с личностью, является только в рамках отношения, раскрывающего личностную инаковость, в котором только и выявляется онтологическая проблема. Сущее есть только как член отношения, другим членом которого выступает личность. Не-потаенность (истина) или потаенность сущего тождественноа его соотнесенности или не-соотнесенности с личностью» [7; с. 104].

Другим важнейшим онтологическим свойством личности является ее экстатический характер, т.е. способность к экстазу – выходу из себя, за-пределы-себя. Один из основоположников экзистенциально-аналитической теории личности австрийский психотерапевт Альфред Лэнгле считает, что процесс зарождения нашей аутентичности напрямую связан со степенью и нашим умением открываться навстречу миру, Другому, Иному. Тем самым я открываю в себе то, чем я не могу обладать, но кем я могу быть или, другими словами, чему я могу лишь соответствовать (я могу быть всегда больше, чем я есть) либо не соответствовать: «...я лишь тогда становлюсь самим собой, когда я себя отпускаю, даю миру подействовать на меня, привести в движение мои чувства, а потом спрашиваю себя: «Как ты сам к этому относишься – согласен ли ты с этим, есть ли у тебя чувство, что это правильно?» Соответствует ли это тебе?» [2; с. 103].

Теперь рассмотрим личность в категориях возможного/должного, перейдя в сферу этики и морали. Следуя за И. Кантом, можно определить личность как такую субстанцию, которая устанавливает

нравственные императивы и способна придерживаться их. Посредством нравственного императива «должное» овладевает «возможным», реализуя тем самым человеческую свободу. Таким образом, сфера должностования, как некая реализуемая социально-антропологическая реальность становится осуществленной благодаря виртуальным (поливозможным) свойствам личности. Причем наиболее характерным из этих свойств является уязвимость отдельной автономной личности. Современный соотечественник И. Канта Ю. Хабермас считает, что данное свойство способствует обретению личностью своей самоидентичности: «Зависимость от Другого объясняет и ранимость Одного Другим... Автономия – это скорее давшееся с большим трудом достижение конечных существ, способных обрести что-то похожее на «силу» лишь с учетом своей физической уязвимости и социальной зависимости... Жизненно-историческая индивидуация завершается социализацией. То, что благодаря рождению превращает организм человека в личность в полном смысле этого слова, представляет собой общественно индивидулирующий акт принятия новорожденного в публичную интракционную взаимосвязь intersubjectively разделяемого жизненного мира... Только здесь, в дискурсивно освоенном «пространстве смыслов»... видовые способности к культуре в их дифференциации многочисленных Я и мировых перспектив могут проявить свою объединяющую, образующую консенсус силу» [6; с. 46–47].

Ощущение собственной неполноценности, уязвимости, что выявляет себя в тревоге, отчаянии, чувстве одиночества и постоянной заботе, фундаментально для личности. Протестантский богослов П. Тиллих [4; с. 33] определил три основных типа онтологической тревоги, присущей человеку:

Угроза онтологическому самоутверждению человека в виде судьбы и смерти.

Угроза духовному самоутверждению человека в виде отсутствия смысла и тоски.

Угроза нравственному самоутверждению человека в виде вины и осуждения.

Опасность данных угроз заключается не столько в самих угрозах, сколько в тех попытках, которые человек будет предпринимать, чтобы нейтрализовать либо минимизировать их, что прекрасно продемонстрировал М. Хайдеггер, когда говорил о неподлинном бытии и отсутствии решимости взять риск исполнения собственной судьбы на себя, а не препоручать ее анонимному большинству. Так, зачастую человек рассматривает свою уязвимость как досадную помеху при осуществлении им должного, а не как условие возможности этого осуществления, ведь данные тревоги как раз задают динамику реализации личностного. Все они раскрывают перед нами НИЧТОЖНОСТЬ нашего существования и то, как каждый справляется с данным ничто, отличает нас друг от друга.

Из факта своего наличия (в мире) человек ищет условия самой возможности данной фактичности, ее основания. «Прорыв» к этим основам раскрывает поле возможного (виртуального), что преодолевает «жесткость» заданности самого факта наличия («Dasein» Хайдеггера, «il y a» Левинаса...). Человек решается осуществить себя самого, исходя не из факта просто-присутствия/наличия, а из факта основ этого присутствия, интуитивно ощущая причастным себя этим основам. «Мы переживаем соотношение Я и Person так, как будто в середине Я раскрывается некая глубина, из которой что-то начинает «говорить». Создается впечатление, что во всем, что я делаю, говорит Я. Однако не только Я, но также и другое говорит из этой непостижимой глубины и поднимается нам навстречу: чувства, интуитивное чутье, образы, слова. Все это говорит во мне и адресовано мне, всплывая из непостижимости, подступающей ко мне словно грунтовые воды – незаметно, но пропитывая все насквозь. Оно говорит мне и во мне – но и сам я также есть оно» [2; с. 65].

Список литературы:

1. Дзикевич С. А. Эстетика онтологии. Эпистемологическая аналитика знания бытия / Дзикевич С. А. – М.: Изд. МГУ, 2006. – 133 с.
2. Лэнгле А. Person. Экзистенциально-аналитическая теория личности / Лэнгле А. // Сборник статей ; пер. с нем. / вступ. ст. С. В. Кривцовой. – М.: Генезис, 2005. – 159 с.
3. Мерло-Понти М. Видимое и невидимое / Морис Мерло-Понти; пер. с фр. О. Н. Шпарага. – Мн.: Логвинов, 2006. – 400 с.
4. Тиллих П. Мужество быть. / П. Тиллих // Избранное: Теология культуры; пер. с англ. – М.: Юрист, 1995. – 479 с.
5. Тейлор Ч. Джерела себе / Чарльз Тейлор; пер. з англ. – К.: Дух і літера, 2005. – 696 с.
6. Хабермас Ю. Будущее человеческой природы / Юрген Хабермас; пер. с нем. – М.: Изд. «Весь мир», 2002. – 144 с.
7. Яннарас Х. Избранное: Личность и Эрос / Христос Яннарас; пер. с греч. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2005. – 480 с.

САМОРОЗВИТОК ЯК ДИНАМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ СОЦІАЛЬНОГО ФОРМУВАННЯ ЦІЛІСНОЇ ОСОБИСТОСТІ

Сьогодні сучасна людина вже з моменту народження вступає у взаємодію з щільно заселеним глобалізованим світом, який не завжди є комфортним, гуманним та справедливим. Кожен індивід – це складна відкрита система, яка власними вольовими зусиллями через набуття свого неповторного досвіду майже протягом усього життя адаптується до вимог соціуму, вписується в його реальність та оволодіває культурою.

Лише Людина розумна здатна до самопізнання, саморегуляції, формування власної моделі та власного стилю взаємодії з іншими людьми, одночасно знаходячись при цьому у постійному діалектичному розвитку. Адже соціум диктує свої традиційні правила та норми, або нав'язує застарілі хибні стереотипи, які не завжди спрацьовують у нових реальних умовах. Саме тому процес адаптації людини до світу (який в ідеалі має бути простим, легким та приємним) часто перетворюється на складний та конфліктний і, навіть, може стати причиною психологічних розладів особистості. На жаль, у такому суперечливому світі соціально відчужена, розгублена та морально дезорієнтована людина має шанс стати схожою на машину, якій належить робити свою справу, не відволікаючись на сторонні справи.

За прогнозами фахівців з розробки штучного інтелекту вже сьогодні, в умовах нової невизначеної соціальної реальності, людина має готуватися до такого виклику недалекого майбутнього, як роботизація, що може охопити усі сфери, в яких раніше панувала людина. Як показує реальна дійсність, темпи розвитку наук про людину та суспільство відстають від темпів розвитку технічних наук, адже технічний прогрес завжди випереджає розвиток самої людини, яка не встигає так швидко змінитися. Це свідчить про те, що темпи розвитку матеріальної і духовної культури в історичному процесі часто не збігаються. А людина, яка не пізнала себе до кінця та не оволоділа собою, не може регулювати оточуючий світ і впливати на власну долю.

Саме тому усі сучасні науки про людину мають приєднатися до вирішення проблеми формування такої цілісної гармонійної особистості, яка буде вміти ефективно розкривати свій творчий людський потенціал, не втрачаючи власної ідентичності. Освіта, наука і виховання мають підготувати індивіда фізично і морально взаємодіяти із цим суперечливим світом, а також перетворювати його безконфліктно, без нанесення шкоди собі та оточуючим. Ми погоджуємося із думкою Низовських Н. А. про те, що саме від успішного процесу саморозвитку людини залежить повнота її життя, її фізичне та психологічне здоров'я, а також усі соціальні та духовні досягнення [3].

Так, сучасна філософська антропологія, яка у центр свого вивчення поставила такі проблеми, як сутність людини, вимір її буття та вирішальні чинники її поведінки, розглядає людину як пріоритетну, вищу духовну цінність, а також як первинну творчу реальність. За словами С. Б. Кримського, духовно-практичне освоєння світу людиною відбувається через осмислення істини, добра та краси, які (за належних умов) потенційно можуть стати принципом її життя [2].

Лише людина, активно реалізуючись у цьому світові завдяки своєму могутньому розумово-творчому потенціалу оволоділа здатністю до виконання багатьох соціальних ролей, залежно від вимог певного соціального оточення та зміни культурних декорацій. Одночасно при цьому вона здатна також до морального самовдосконалення, самоконтролю, вільного вибору та самообмеження залежно від «правил гри» даного соціуму.

Процес саморозвитку особистості – це глибокий духовний процес, який супроводжується моральними переживаннями, що виникають внаслідок переоцінки власних можливостей та вимог, що висуває соціум. На цьому наголошує також О. П. Колісник, який влучно стверджує, що «саморозвиток особистості є наслідком нарощення міри безпосередності переживання особистістю контакту з надособистісними цінностями, а також побічним продуктом пасіонарної реалізації надособистісних смислів у діалектико-синергетичних надситуативних та наднормативних життєвих актах, що породжуються у ризиках санкцій соціального контролю і персональної відповідальності» [1, с. 37].

Сучасна людина має бути психологічно готовою до необхідності постійного зростання та вдосконалення, пізнання нової інформації та пошуків різних форм власної реалізації. Адже затяжні соціально-економічні кризи, примусова соціальна ізоляція та психологічні стани, які вони, на жаль, можуть провокувати (невизначеність, страх, апатія, байдужість, гнів тощо), опосередковано впливають на формування абсолютно нового типу людини та нового способу її життєдіяльності, спілкування та взаємодії зі світом в цілому.

Отже, Людина розумна, яка вступає у різноманітні відносини зі світом, має завжди відчувати потребу у власному розвитку, який сьогодні стає запорукою її успіху. Саморозвиток, у свою чергу, базується на почутті любові до себе та оточуючого світу. У такому розумінні справжній успіх – це завжди рух вперед, прагнення зростання та розвитку. Одночасно також це безперервний процес самопізнання та вдосконалення, який не має меж. Філософія досягнення справжнього успіху передбачає сьогодні здатність людини дотримуватися певного балансу між її розумовими, фізичними, психологічними, духовними та соціальними якостями, а також такими зовнішніми та внутрішніми факторами, як: культурне середовище; високий рівень сформованості особистості; широкий світогляд; свобода та відповідальність за власний вибір; творчий потенціал; цілепокладання та вміння досягати мети тощо. Проте, результат успіху діяльності кожної людини завжди залежить від тих позитивних моральних установок, які домінують в її індивідуальному світогляді. Саме тому для одних індивідів життя – це велика цікава подорож у світ людської культури, творчості та усього прекрасного, а для інших – трагічна історія.

В епоху глобалізації власний світогляд кожної людини має стати важливою інтелектуальною зброєю, яка має захистити її у кризові моменти власного буття. Саморозвиток має стати пріоритетом людської діяльності та важливим динамічним механізмом соціального формування її особистості як цілісної системи, без якого буде неможливий успіх та гармонійне співіснування з іншими людьми.

Список використаних джерел:

1. Колісник О. П. Траєкторії духовного саморозвитку особистості // Освіта та розвиток обдарованої особистості. – 2013. – № 1. – С. 29–37.
2. Кримський С. Б. Про софійність, правду, смисли людського буття: Збірник науково-публіцистичних і філософських статей. – Київ, 2010. – 464 с.
3. Низовских Н. А. Феномен внутренней позиции личности в контексте саморазвития // Развитие личности. – 2018. – № 4. – С. 12–29.

С. Е. Нурмуратов,

*доктор философских наук, профессор, главный научный сотрудник
Института философии, политологии и религиоведения КН МОН РК*

А. Ж. Ержанова,

*PhD докторант, ученый секретарь Института философии,
политологии и религиоведения КН МОН РК*

ДИАЛОГ КАК ОСНОВА ФОРМИРОВАНИЯ УНИВЕРСАЛЬНОЙ ЛИЧНОСТИ

Трансформация общественного сознания в современных условиях затрагивает все стороны бытия человека и общества: экономику, культуру, политику, социальные институты, демографию, межэтнические и межконфессиональные отношения, особенно сферу личностного становления человека. Отныне не может быть сугубо локальных проблем. Все, что происходит в каком-либо регионе нашей планеты, касается всех, кто живет на Земле, независимо от мировоззренческих и ценностных установок. Глобальные интеграционные процессы изменили основы коммуникации и информационного обмена в современном обществе, актуализируя философию взаимопонимания, следуя принципу толерантности по отношению к другим культурам, религиям и духовным практикам. Становится неизбежным конструктивный диалог философии античности и философии средневековья, ислама, христианства и иудаизма и в современный дискурс диалогической философии взаимопонимания.

Через неограниченные и универсальные возможности интегрального коммуникативного диалога между совершенно различными духовными и интеллектуальными мирами можно раскрыть принцип взаимопонимания как способ освоения смыслового философского наследия мировой культуры и он может себе позволить раскрыть диалогическую сущность философии и понять ее как диалог свободных, равноправных духовно-интеллектуальных практик. Считаем, что развитие философии в контексте взаимопонимания – одно из тех направлений, которые соединяют и содержат в себе все лучшее, что было выработано европейской и восточной традициями, все то, что входит в сокровищницу мировой философской мысли, где Восток и Запад встречаются в понимании вечного, непреходящего смысла бытия.

На наш взгляд, совершенно справедливо высказывание одного из основоположников философии диалога Михаила Бахтина: «Быть – значит общаться диалогически. Когда диалог кончается, все кончается. Два голоса – минимум жизни, минимум бытия» [1]. Диалог есть необходимое условие философствования и формирования личности универсального типа. Диалогические отношения служат каркасом философско-гуманитарного исследования в целом ряде областей.

Несомненно, научная рефлексия над проблемой межкультурного диалога и формирования духовных ценностей не только возвращает нас к ценностно-смысловым истокам прошлого, но и заставляет задуматься о реалиях настоящего и будущего. В условиях поиска путей и механизмов духовной модернизации страны актуален и стратегически важен вопрос о диалоге и взаимопонимания, особенно в условиях полиэтничного и поликонфессионального общества как Республика Казахстан.

В истории мировой гуманитарной науки проблеме межкультурного диалога и вопросам духовных ценностей уделено большое внимание российскими учеными. Прежде всего, следует отметить авторитет идей М. М. Бахтина при исследовании проблемы диалога. В конце прошлого века в философской литературе при анализе межсубъектных отношений его учение приобрело очень широкую популярность.

Идеи М. М. Бахтина дальнейшее продолжение получают во взглядах ярких представителей российской школы диалогистики В. С. Библера [2] и В. В. Бибихина. Они при исследовании современных коммуникативных процессов большое значение придают концепции о конкретно-исторической характеристике диалога. Из западноевропейских исследователей можно отметить широкую известность концепции «коммуникативного диалога» Ю. Хабермаса [3]. В целом все исследователи отмечают значимость диалогического подхода, который дает возможность человеку увидеть иную культуру не как мир объектов, а как созидательных субъектов.

Учитывая, что диалог – это всегда встреча различных социальных субъектов, различных субъективных миров, здесь очень важным является отношение каждого из участников диалога не только к его предмету, но и к друг другу. Нацеленность на «встречу», на продуктивное взаимодействие, на соучастие, на понимание оппонента или собеседника во многом определяет результативность диалога не менее важным является и характер речи каждого из со-участников самого коммуникативного события. Речь – это тоже культура. Содержательная эмоциональная речь, в которой четко и ясно выражена позиция стороны, толерантность к различным точкам зрения и ценностным установкам создает уверенность у участников диалога, что «встреча культур» состоялась.

Основными принципами конструктивного творческого диалога по нашему мнению является: принцип равной безопасности, который заключается в недопустимости причинения психологического, морального, или иного ущерба участниками общения друг другу; принцип децентрической направленности, подразумевающий исключения самой возможности нанесения ущерба делу, ради которого ведется диалог, предполагает стремление каждого из его участников к поиску оптимальных путей решения проблемы; принцип адекватности воспринимаемому сказанному – правильно понимать сказанное; принцип толерантности проявляющийся в терпимости и уважении иной, может быть и прямо противоположной, точки зрения; принцип взаимной ответственности, означающий необходимость изначально осознавать неизбежность компромисса, готовность принять противоположную точку зрения, если она окажется более обоснованной.

Формирующаяся интегральная философия взаимопонимания является концептуально-методологической и мировоззренческой основой духовного согласия и социальной стабильности современного полиэтничного общества. В этом процессе происходит взаимный обмен ценностями, необходимыми для жизни и развития взаимодействующих культур, и на этой основе формируется не только конкретная личность, но и единое по духу человечество, подлинно равноправное человеческое братство. Для достижения такой благородной цели необходимо, разумеется, чтобы и сам диалог прошел последовательные стадии, ведущие к пониманию и согласию. Первой является взаимное доверие и уважение сторон, вступающих в отношения диалога. Через доверие, умелое сочетание интересов и взаимную открытость осуществляется познание друг друга и, как следствие, возникают взаимный интерес и взаимное уважение, поскольку любая культура имеет в своем составе ценности, которые непременно вызывают интерес и уважение. И тогда диалог органично перерастает в тесное и взаимовыгодное, конструктивное сотрудничество, что требует современный прагматизм.

XXI век внес ясность в понимание того, что общение должно выстраиваться как диалогическая парадигма современного мирового сообщества. Антропологический контекст общения становится в эпоху глобализации наиболее важным, потому что сегодня необходимо создание не только истории человечества, но и человеческой истории. Это возможно только в случае признания в диалоге другой личности, ее точки зрения, ее личностной философии, ее права быть самой собой. Только тогда коммуникация становится подлинной, так в нашем общении достигается цель взаимопонимания.

Считаем, что только личностная философия способна к осуществлению универсального согласия, которое осуществляется через сохранение и, более того, поощрение и санкционирование различий. Согласие предполагает сбережение и продвижение различий и, следовательно, основывается не на подавлении и насилии, а на внутреннем взаимопонимании, притяжении души, национальных характеров и менталитетов. Согласие в такой постановке вводится в контекст взаимопонимания.

Взаимопонимание как явление духовной жизни общества не сводится к рациональным процедурам объяснения, но предполагает подключение эмоций, чувств, экспрессии, интуиции, жизненной мудрости. Глубинное ценностное мироотношение играет важную роль, ибо «базисной основой гармоничной связи Человека и Мира должны быть не логические их отношения, не умозрительное их рассмотрение, а непосредственно испытываемое внутренним существом человека здоровое чувственное отношение – эмоциональное расположение к окружающему Миру. Все другие формы отношения Человек и Мир напрямую зависят от этого исходного... Основание человеческой логики и человеческого познания – бесконечно нравственно-целевое смысложизненное отношение ко всему сущему» [4, 67 с.].

Следует отметить, что ценностное измерение необходимо человеку, чтобы чувствовать себя человеком, создать свой уникальный мир, отличный от окружающего. Только человек пытается заполнить жизнь абсолютными целями и смыслами, идеалами, ценностями, утвердить свою свободу, ощутив при этом вкус жизни. Человек открывает и создает ценности и контрценности (техногенного, экологического, культурного, политического характера). Для ценностного сознания важно окружить себя значимыми ценностями для себя, близких, родного края, т.е. создать ценностный мир, чтобы чувствовать защищенность, полезность, важность бытия в нем. Разумеется, к этим целям и смыслам он приходит сам, через переживания своей личностной идентичности, общего ощущения себя в мире, своего места среди людей, представления о людях и т.д. [5, 9 с.].

Личностная философия пробуждает к творческому поиску, к свободному размышлению, и поскольку философия имеет личностный смысл и личностный характер, она несет в мир событийность личности и многообразие культур. Имея в виду установление прочного и равноправного диалога между цивилизациями Востока и Запада, взвешенный, сбалансированный и гармоничный тип их взаимодействия и взаимообогащения, можно сказать, что философия взаимопонимания – это поистине философия будущего, нацеленная на решение тех острых жизненных проблем и задач, которые вызывают к нам из прошлого во имя нашего достойного существования и сосуществования народов в новом тысячелетии [6].

Это философия евразийская, а значит, умеющая соединять достоинства Запада и Востока, Европы и Азии. Точно так же и по своему мировоззренческому и идейному потенциалу и содержанию отечественная философская мысль, безусловно, пропитана пафосом взаимного уважения сочетающихся в ней культур, духом соборности, братской открытости инокультурным влияниям и достижениям.

Это вселяет не только гордость за отечественную философскую культуру взаимопонимания, но и возлагает на всякого исследующего и творящего эту культуру ответственное требование сохранить и всемерно актуализировать ее гуманистический и толерантный потенциал. И именно мыслители тюркской и казахской философии аль-Фараби и Абай стояли у идейных истоков построения современного толерантного мира в независимом Казахстане. Казахская философия в современных условиях обретает форму полноценной диалогической философии взаимопонимания, необходимой в эпоху информатизации и расширяющейся глобализации.

Формирование единого пространства диалога культур и цивилизаций становится одной из приоритетных форм социального и культурного обустройства современного конфликтного, полного противоречий мира. Диалог как форма взаимопонимания, сотрудничества и сосуществования этносов, этнических культур есть реальная альтернатива насилию, доминированию, господству, монополии.

Идеи диалога, толерантности, взаимопонимания и согласия заложены в истоках народного духа, казахской традиционной культуры, философского наследия мыслителей казахской Степи. Они воплотили в своем творчестве идею диалога культур, прежде всего тюркской, казахской и мусульманской.

Второй важный аспект проблемы взаимопонимания – коммуникативный, связанный с философией языка. Новая структура мировой эпохи – это система диалога, взаимопонимания и согласия, глобальной этики ненасилия.

В современных условиях формирование единого пространства диалога культур и цивилизаций, в котором обретается желанное и необходимое согласие, становится одной из приоритетных форм социального и культурного обустройства конфликтного, полного противоречий мира. Диалог как форма взаимопонимания, сотрудничества и сосуществования этносов есть реальная альтернатива насилию, доминированию, господству, монополии.

Объективная историческая тенденция к формированию нового многополярного, многополюсного человеческого сообщества встречает упорное сопротивление со стороны тех сил, которые не желают видеть мир децентрализованным и согласованным, навязывая свои позиции и политическую волю другим странам и народам. Это, по сути, исторически изжившая себя практика поддержания мнимого согласия, псевдосвободы и квазидемократии путем искоренения подлинного, внутреннего согласия и демократических свобод. Диалог культур и цивилизаций может стать мощным заслоном к политике такого рода,

демонстрируя возможности и способы иного структурирования мира и достижения подлинного взаимопонимания и согласия [7].

Мы пришли к выводу, что согласие стало общепланетарным созидательным императивом. Оно должно осуществляться через и благодаря различиям индивидуального и этнического происхождения и поэтому носит не внешний характер, а является следствием внутренних импульсов, глубинного диалога и межкультурной коммуникации.

Список литературы:

1. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества. – М.: Искусство, 1979.- 424 с.
2. Библер В. С. Философско-психологические предположения Школы диалога культур. – М.: РОССПЭН, 1998. – 214 с.
3. Хабермас Ю. Моральное согласие и коммуникативное действие. – Спб.: Наука, 2008. – 380 с.
4. Колчигин С. Ю., Капышев А. Б. Познание в духовном измерении // Адам алемі, 2003. №1. С. 62–70.
5. Сарсенбаева З. Н. Этнос и ценности. – Алматы, 2009, – 306 с.
6. Нысанбаев А. Н. Философия взаимопонимания. – Алматы: «Казахская энциклопедия», 2008. – 254 с.
7. Нысанбаев А. Н., Нурмуратов С. Е. Казахстанский опыт межнационального согласия и его значение в условиях современного общества // Россия: тенденции и перспективы развития. Ежегодник. Выпуск 12. Часть 1. Москва, 2017. С. 161–163.

В. С. Шмаков,

*доктор философских наук, ведущий научный сотрудник
Институт философии и права СО АН*

ТРАНСФОРМАЦИЯ СОЦИОКУЛЬТУРНОЙ СРЕДЫ И РАЗВИТИЕ ЛИЧНОСТИ

Процесс глобализации обостряет проблемы развития социокультурного пространства и формирования социокультурной среды. Мировое сообщество развивается по экспоненте и становится обладателем таких характеристик, как линейность, неустойчивость и неравномерность. В этом случае процессы глобализации можно рассматривать как двойственные, диалектические, по сути. Модернизация способствует формированию единого мирового пространства, мироцелостности, определяющей планетарное сознание. Важно отметить, что одновременно обозначаются проблемы дифференциации, фрагментации, локализации социокультурного пространства, в рамках которого кристаллизуются социокультурные, цивилизационные различия. Наблюдаются противоречия между новыми институциональными образованиями и традиционными ценностями, проявление которых связано с включением в процессы глобализации.

Меняются механизмы управления социокультурным развитием, направленные на поддержание единства содержательного, структурного и функционального аспектов формирования социокультурного пространства и сохранение влияния традиционности на развитие личности. В структурном аспекте социокультурное пространство состоит из социальности и культуры, на содержание которых оказывают воздействия внутренние и внешние факторы. Глобализация, выступая внешней причиной трансформации социокультурного пространства, образует институционально развитые формы, проявляющиеся в процессе сращивания производственно-экономических, институциональных и социокультурных сфер жизнедеятельности мирового сообщества благодаря системе взаимодействия, взаимовлияния и взаимозависимости, включая различные сегменты жизнедеятельности. В обществе возникает определенный комплекс элементов, демонстрирующих трансформирующееся состояние. 1) Архаические структуры традиционного типа развития социокультурной среды. 2) Промежуточные структуры жизнедеятельности, сформированных в предыдущий период. 3) Переходные структуры отражающие процессы модернизации общества. В условиях кардинальных преобразований эти структуры в действительности тесно переплетены. Кроме того, вариативность стратегий социокультурного развития обуславливается природно-географической и этнической спецификой регионов, а также внутренними факторами жизни локальных сообществ [3, с. 142].

Изменяющаяся социокультурная среда вырабатывает «ответы» локальных сообществ на давление модернизации, определяющиеся, во-первых, характером воздействия со стороны внешнего, «глобализованного общества». Во-вторых, конкретным содержанием традиционности, воспроизводимой локальным сообществом, с учетом совокупности устойчивых институционализированных практик жизнедеятельности. В-третьих, условиями существования сообщества, совокупностью экологических, природно-географических комплексов, в которые вписано сообщество, определяющих «границы возможного», лимитирующих доступные формы реакции на изменения социально-экономических условий.

В процессе модернизации прослеживаются противоречия между многообразием производственно-экономических и социокультурных интересов, сформировавшихся в сообществе и влияющих на

трансформацию социокультурной среды. Эти процессы способствуют конфронтации универсальных мировых стандартов и традиционных ценностей, подчеркивая необходимость выработки оптимальных вариантов регулирования развития сообщества в целях нейтрализации, ослабления возникающих кризисов типичных для переходного состояния. Образуется социокультурный конфликт между локальным сообществом, ориентированным на традиционалистские ценности, и идеологией глобализации. Возникающее материальное и социокультурное неравенство приводит к расколу сообщества, в основе которого лежат различия в возможностях представителей локальных сообществ получать доступ к финансам и ресурсам. Социокультурное пространство находится в состоянии аномии, в процессе дезорганизации социокультурных норм и институтов, неопределённости и нестабильности условий жизнедеятельности. Прослеживаются расхождения между провозглашаемыми большим обществом целями и доступностью для массы людей законных средств их достижения. Обратим внимание на то, что социокультурное равновесие должно представлять собой устойчивое и интегральное единство сфер жизнедеятельности сообщества, включая материальные условия необходимые для воспроизводства и развития социокультурных процессов, структур и осуществления функций. Кардинальная трансформация производственно-экономических, институциональных и социокультурных отношений акцентирует проблему осознания важности сохранения стабильности социокультурной системы, как необходимое условие поддержания социокультурной идентичности в целях сохранения нации. Одним из основных факторов, фиксирующих стабильность жизнедеятельности сообщества, является социокультурная среда, определяющаяся взаимодействием трех элементов: 1. «Личность как субъект взаимодействия»; 2. «общество как совокупность взаимодействующих индивидов с его социокультурными отношениями и процессами»; 3. «культура как «совокупностью значений, ценностей и норм, которыми владеют взаимодействующие лица, и совокупность носителей, которые объективируют, социализируют и раскрывают эти значения» [2, с. 218]. Эти слова П. Сорокина могут служить методологической основой социокультурных исследований.

Вызовы глобализации, оказывая давление на трансформацию социокультурного пространства, выявляют как положительные, так и негативные моменты, формируют субстанциональные ориентации и перспективы развития. Модификация социокультурного пространства привела к существенному реформированию социокультурной среды, увеличению напряженности в обществе и углублению неопределенности. Изменениям подвергается вся совокупность традиционных норм, ценностей, обычаев, влияющих на социализацию индивида и позволяющие человеку вступать в социокультурные отношения. Функции социализации, регуляции, информации, обратной связи обеспечивают воспроизводство и развитие личности и сообщества, реализуются в процессе взаимодействия форм жизнедеятельности, включая создание материальных и социокультурных основ жизнеобеспечения, организацию процессов адаптации и коммуникации. На формирование личности воздействуют внутренние и внешние факторы, ориентируя человека в социокультурном пространстве. В ходе социализации личность, усваивая основы общественных идеалов, становится обладателем культурных и социальных (идеологических) установок, интегрируется в структуру социокультурных отношений. Как справедливо отмечал В. О. Ключевский, «у каждого поколения могут быть свои идеалы, у моего свои, у вашего другие, но жалко то поколение, у которого нет никаких. Для осуществления идеалов необходимы энергия действия, энтузиазм убеждения; при осуществлении их неизбежны борьба, жертвы» [1, с. 62].

Говоря в целом, социокультурные функции обозначают, *характеризуют статус, роль, положение структурных составляющих*, объединяют социальную и культурную сферы жизни сообществ, содействуют воспроизводству культуры и социальности. Узловой фундаментальный вопрос связан с обозначением пределов изменений, в границах которых еще имеется вероятность сохранения и поддержания целостности, идентичности социокультурной среды. Социокультурное пространство определяется способом, порядком действий при реализации функций социализации (адаптации) и обратной связи. Освоение социокультурного пространства делает человека общественным, вооружает набором ролей и технологиями исполнения, благоприятствует формированию духовно целостной личности, преодолению её социальной ролевой ограниченности в процессе ценностно-ориентированной активности. Аксиологический подход служит своеобразным инструментом сохранения культурных архетипов, выражающих онтологические основания культуры, способствуя освоению национальных традиций, установок и ориентаций, ценностно-нормативных убеждений. Сбережение традиционного стиля и образа жизни повышает самооценку, самоощущенность человека, сохраняя идентичность сообщества. В социокультурном пространстве осуществляются коммуникации и взаимодействия культуры и социальности, воспроизведение и передача культурно-исторического опыта, проявляется реакция на внутренние и внешние воздействия, происходят социокультурные смысловые изменения, трансформация элементов культуры и социальности. Эволюция социокультурного пространства постсоветских государств находится в состоянии дрейфа,

нестабильности и характеризуется переходностью позиций и преобразований сущностных качеств. Традиционное общество под влиянием глобализации может эволюционировать в некие промежуточные формы, обладающие способностью к относительно устойчивому воспроизводству.

Список литературы:

1. Ключевский В. О. Курс лекций русской истории. Сочинения в девяти томах. М.: Мысль, 1987. 432 с.
2. Сорокин П. А. Человек. Цивилизация. Общество. М.: Политиздат, 1992. 543 с.
3. Шмаков В. С. Сельские локальные сообщества: к методологии исследования // Сибирский философский журнал. 2017. Т. 15. № 4. С. 135–145.

Ж. Б. Ошакбаева,
*кандидат философских наук, главный научный сотрудник Центра
фарабиеведения и культурологии Института философии,
политологии и религиоведения КН МОН РК, Республика Казахстан*

ТРАДИЦИОННАЯ КУЛЬТУРА В ФОРМИРОВАНИИ САМОСОЗНАНИЯ ЛИЧНОСТИ

Становление личности связано с принятием индивидом выработанных в обществе социальных функций и ролей, социальных норм и правил поведения, с формированием умений строить отношения с другими людьми. Сформированная личность есть субъект свободного, самостоятельного и ответственного поведения в социуме. Проблема личности в философии – это вопрос о сущности человека, его месте в мире, его социальном предназначении как творца истории. Важной характеристикой личности является его нравственно-духовная сущность. Чем ярче выражены у человека интеллектуальность, нравственность и волевые качества, тем ярче и значительнее сама личность. Личность такого человека ориентирована на общечеловеческие ценности, на свободное самовыражение, творчество, добро.

Личность рассматривается как индивидуальное выражение ценностей, идеалов, норм данного конкретного общества. Личность формируется в конкретной исторической ситуации, в процессе общения и взаимодействия с другими людьми. В философии личность изучается в ее целостности. Э. В. Ильенков, вынес вопрос: «Что же такое личность?» и отмечал: «Человеческая личность, по старинке называемая иногда «душой», той самой «душой», которую каждый человек знает как свое «Я», как нечто уникально-неповторимое, неразложимое на какие-либо общие составляющие и, стало быть, принципиально ускользающее от научно-теоретических определений и даже невыразимое в словах...» [1].

Традиционная культура казахского народа является уникальным и органичным средством в формировании национального самосознания личности. Обращение к истокам национальной культуры казахского народа имеет принципиальное значение. Национальная культура казахского народа имеет богатое духовное наследие, уходящее корнями вглубь веков, от орхоно-енисейских древних письменных памятников VI–VIII вв. до наших дней. Для нее характерна постановка на центральное место индивида, где человек рассматривается главным участником исторической жизни. На ее становление значительное влияние оказал кочевой образ жизни. Кочевники по-особому понимали вселенную, историю, время, пространство, соотношение «человек-общество» и «человек-природа», иерархию материальных и духовно-нравственных ценностей, идеал жизни, кодекс чести и многое другое. Важным компонентом традиционной национальной культуры являются национальные обычаи и традиции, занимающие особое место в числе факторов, постоянно и систематически воздействующих на формирование национального самосознания личности. Традиции и обычаи – это незаменимый подарок, сделанный нам предками, они являются неотъемлемой частью нашей богатой культуры. Они представляют собой богатый опыт в области материальной и духовной культуры, который передается из поколения в поколение на протяжении долгих лет.

Особое место в истории культуры казахского народа занимает период XV – начала XIX вв. Именно в это время сложились своеобразное устное народное творчество, письменная литература, оригинальное музыкальное искусство, сыгравшие значительную роль в развитии национального самосознания казахского народа. Развитие духовной культуры казахов было частью общего исторического процесса. В XVIII веке в культуре казахов сохранились все традиции, присущие средневековым кочевым образованиям Евразии. Это ярко проявлялось как в материальной, так и в духовной культуре [2].

Сокровища устной литературы создавали и передавали из поколения в поколение талантливые люди – акыны, жырау. Как считают Е. Турсунов и А. Нурмуханбетов именно жырау имеют прямое отношение к возникновению героического богатырского эпоса – этого непревзойденного жанра художественного искусства и образца магического мастерства древних служителей Духа [3]. Именно они были

ярковыраженными носителями идеологии культа предков и национального единства. Повествуя о герое, вышедшем из какого-либо рода, они говорили о нем от лица всего союза племен или всего ханства.

Устное народное творчество рисовало не просто взаимосвязь человека и истории, для народных авторов важно было показать все с героической стороны. Именно отсюда такие знакомые с детства нам герои, как могучие богатыри. Обязательным условием изображения такого героя в былине, исторической песне или другом произведении фольклора было наделение персонажа особыми качествами: силой, умом, желанием приносить пользу обществу, а значит ставить людские интересы превыше всего. Уже в фольклоре, в народных сказках, песнях, былинах можно встретить портреты исторических личностей. Проблема личности в культурной традиции волнует исследователей фольклора сегодня. К изучению личности именно в аспекте ее соприкосновения с традицией вполне естественно. Оно объясняется стремлением показать роль традиции в культуре как некоей канвы, рамы, несущей конструкции, обеспечивающей устойчивость и цельность любой деятельности человека, направленной на создание материальных и духовных ценностей.

Все цивилизованные государства могут похвастаться выдающимися историческими личностями. Среди них политики, государственные и общественные деятели, полководцы, писатели и поэты, деятели искусства и культуры. Казахская общественность также может смело назвать целую плеяду имен своих ярких представителей. Талантливые жырау, а также акыны, кюйши высоко чтились народом и стояли в одном ряду со знаменитыми правителями, выдающимися государственными деятелями и крупными полководцами. Нередко жырау сами были вождями племен, родов, батырами, предводителями военных дружин, видными политическими деятелями, советниками ханов. Казтуган жырау был полководцем, Шалкииз жырау принадлежал к военной аристократии, Жиенбет жырау являлся одним из полководцев, а Маркаска жырау – одним из знатных батыров хана Есима. Жырау Ақтамберды Сарыұлы был вождем одного из найманских родов и одним из полководцев племени.

Особенность феномена жырау заключается в наличии двух основных тем в их творчестве: власть и героизм. Если хан желал узнать настроение людей, то он призывал жырау и внимательно выслушивал его. Жырау пробивают себе дорогу к ханскому шатру исключительно своими личностными качествами, широтой познания, острым, метким словом, ораторским искусством, активной гражданской позицией. Они являются связующим звеном между прошлым, настоящим и будущим, связывают людей с культурной традицией. Благодаря им сохранялась преемственность поколений, единство общества. Они осуществляли связь народа с властью – ханом, преодолевая этим социальный разрыв. Жырау – личности отличавшиеся врожденным талантом красноречия, глубокими познаниями, умом, передовыми взглядами, были выдающимися общественными деятелями.

Среди казахских исторических личностей в истории страны, одна из главных черт нашей государственности оставившие свой след и оказавшие существенное влияние на жизнь общества – казахские ханы. Хан – исторический феномен, объединивший казахский народ, защищавший честь своего народа. Мечта Абылая – защитить мир своей страны, а не навязать, говоря современным языком: сохранить независимость Казахстана. Ханы Казахского ханства не только руководствовались обычным правом казахов, но и стремились систематизировать и кодифицировать их. Степная демократия выражалась в том, что курултай и маслихаты выступали представительной властью ханства, ханы и султаны осуществляли исполнительно-распорядительную власть ханства. Такие ханы, как Керей и Жанибек (основатели ханства), Касым, Есим, Хак-Назар, Тауке, Абылай, Абулхайр ханы внесли существенный вклад в укрепление могущества Казахского ханства. Бухар Жырау большую часть своего творчества посвящал хану Абылау. Он воспевает действия правителя в борьбе с врагами, пишет о нем как о прогрессивном общественном деятеле. Будучи советником Абылая в высшем человеческом смысле этого слова. В свое время Абылай прославился, почитался, и в последующие годы его имя сказано в благословениях, притчах, что он стал бессмертной личностью. Абылай хан – это целостная личность, заложившая в себе всю многогранность судьбоносного периода в истории Казахстана. Важнейшей задачей было укрепление Казахского ханства и его орды. При этом ярко проявились государственный интеллект, героизм, зрелое командование, дальновидная деятельность. «Во все времена казахи, особенно их жузы, роды (племена) не объединялись. Нам хорошо известно, что первопричиной поражения нашего храброго, смелого, воинственного народа была эта разобщенность. Поэтому, объединив всех казахов, создав единое Казахское государство, независимое от восточных и западных соседей, Абылай в сознании народа остался как великая историческая личность» [4]. Дипломатические способности хана Абылая, политическая дальновидность позволили сохранить независимость казахских территорий.

В формировании личности человека значительное место занимает система образования, поэтому оно может превратиться в центр развития личности и основной источник ее духовного формирования. Задача формирования личности состоит не только в передаче знаний, как полагают многие, это еще и трансляция

социального опыта, которая осуществляется в культуре. «...В ходе исторического развития, – и как раз вследствие того, что при разделении труда общественные отношения неизбежно превращаются в нечто самостоятельное, – появляется различие между жизнью каждого индивида, поскольку она является личной, и его жизнью, поскольку она подчинена той или другой отрасли труда и связанным с ней условиям» [5]. Выдающиеся личности Казахстана – гордость народа. Это личности, деяния которых записаны в анналы национальной истории. Их имена – визитная карточка Казахстана. Благодаря их усилиям прошло становление государственности и независимости страны. Эти имена и достижения должен знать каждый казахстанец.

Список литературы:

1. Ильенков Э. В. Что такое личность. – М., 1991. – С. 34–35.
2. Артыкбаев Ж. О. История Казахстана. – Астана, 2004 г. – 159 с.
3. Турсунов Е. Д., А. Б. Нурмуханбетов – Алматы: ОО «Ұлы Дала Әлемі – Мир Великой Степи», 2013. – 144 с.
4. Абдильдин Ж. Абылай хан. Кенесары. – Алматы: Гылым, 1999. – С. 35–36.
5. Философия (под ред. Радугина А. А.). // М.: Центр, 1999. – С. 78–84.

Н. Л. Сейтахметова,
*доктор философских наук, профессор, член-корреспондент
Национальной академии наук РК, главный научный сотрудник отдела
религиоведения Института философии, политологии и религиоведения
Комитета науки Министерства образования и науки Республики Казахстан*
Ж. Ж. Турганбаева,
*PhD по специальности «Исламоведение», научный сотрудник отдела
религиоведения Института философии, политологии и религиоведения
Комитета науки Министерства образования и науки Республики Казахстан*

ЛИЧНОСТНЫЕ КОНТЕКСТЫ СОВРЕМЕННОЙ ИСЛАМСКОЙ ФИЛОСОФИИ: М. АРКУН И З. САРДАР

Философия – это всегда личностное со-переживание мира. Философы не могут находиться в позиции Абсолютного Наблюдателя, к которой призывал Спиноза, поскольку философия, как правило, становится делом о жизни и жизненным делом. Исламская философия как способ рефлексии о мире всегда была личностной, поскольку каждый ученый, причислявший себя к делу философии, вносил в него уникальный интеллектуальный опыт.

Философия как личностное понимание и интерпретация мира для исламских философов представлена в различных опытах: рациональном, суфийском, эмпирическом, интеллектуально-интуитивном, в этом ее удивительное многообразие, гибкость и пластичность.

Исламский философ всегда свободен в личностном иджитхаде над проблемами, какими бы они ни были, из каких бы установок не исходили. Прежде всего, философ выступает как личность свободная, да и может ли быть иначе, если уже в Священном Тексте заложен императив свободы и равенности личностей.

Очевидность личностного осмысления философских проблем мы находим в текстах философов Исламского Мира, – благодаря этому мы различаем нарративы аль-Кинди от аль-Фараби, Ибн Рушда от аль-Газали, от Ибн Халдуна, от Ибн Туфайла.

Поворот к личностному в философских исканиях XX столетия ознаменовался теориями о личностном знании (Полани) и личностном со-переживании философского опыта прошлого. Для современных ученых, работающих в направлении исламской философии, вопрос о сохранении личностного в теориях и практиках связан с сохранением духовности, поскольку философия занимает в истории современности человечества особенное место и имеет ключевое значение в формировании духовной культуры и культуры мышления.

Интеллектуальная мысль Исламского Мира, как и прежде (средневековый опыт), исходит из признания того, что философский опыт – это личностное со-бытие, а презентация этого опыта и коммуникация с ним – со-бытийность личностей.

Философские тексты современных исламских ученых содержат в себе личностную позицию, личностную целостность, которую нельзя деконструировать. И несмотря на разные исторические события, коллизии, исламская философия сохранила свою целостность, благодаря личностным контекстам.

Личностные контексты, которые вовлечены в содержание философских теорий: свобода рефлексии, гуманизм, самосовершенствование, мораль – определяют современную исламскую философию. Над чем работают современные исламские философы? Круг проблем – огромен. Но во всех этих проблемах

существует онтологическая настойчивость – преодолеть обезличенность. Философия должна иметь собственное лицо, а человек, говорящий от ее имени – личностное достоинство. Узнаваемость исламских интеллектуалов современности – в мужестве говорить от собственного имени о проблемах современности: о нищете культурного индекса, о бездушии рациональности, о моральной деградации, о необходимости сохранения человеческого ресурса и ресурса человечности, о будущем человека и будущем исламской философии, необходимости критического мышления в эпоху неопределенности.

В творчестве двух известных интеллектуалов – М. Аркуна и З. Сардара – личностные контексты определяют философию как модель совершенствования человека.

Наполнение исламской философии критической рефлексией – личностная позиция М. Аркуна и З. Сардара. М. Аркун в своей личностной философской позиции отстаивал диалогизм. Его научные, философско-интеллектуальные сочинения стали переоткрытием ценностей исламского гуманизма. Темы, поднимаемые Аркуном: ислам и демократия, политизация ислама, терроризм, поиск диалогического консенсуса очень важны для современности, когда человечество вновь ищет пути применимости диалога. Многие проблемы в сфере ислама, религиозные проблемы современности, их решение М. Аркун связывает, как и З. Сардар, с позицией личностного понимания, личностного критического размышления, свободной интерпретацией сложных проблемных вопросов. Но личностное переосмысление – это не деконструкция других личностных позиций, это переосмысление, которое должно содержать нравственный контекст и меру объективности. Аркун говорит: «Без свободомыслия, без возможности открыть до сих пор запретные сферы исследования, без свободы публикаций и диспутов мы никогда не сможем раздвинуть горизонты толкования...» [1].

Свободный диалог и диалог свободных личностей в философии – это и есть подлинная философия, которая отвечает запросам современности.

Скептический настрой З. Сардара также предопределен его биографией и условиями жизни, которые сформировали личностный контекст его философии. Как отмечает интеллектуал, его детство и юность прошли в среде пакистанских иммигрантов, которые в стремлении не утратить свою идентичность сплотились вокруг ислама. В этой связи стремление сохранить исламскую традицию и исламский образ жизни достигало гипертрофированных размеров, когда исламские проповедники ходили по домам соотечественников и призывали их к соблюдению обрядности. Это не могло не оставить отпечатка на понимании Сардаром сути ислама, весьма далекой для него от ритуальности и богословия. В то же время, в его собственной семье существовало это противостояние мнений между следованием призывам богословов, которого придерживалась мать ученого, и твердой уверенности в отсутствии единства во мнениях различных религиозных групп, которая была присуща его отцу [2].

Называя себя скептическим мусульманином, Сардар с сожалением констатирует упадок философской мысли в современном исламском интеллектуальном пространстве. Однако, в отличие от широко распространенного в исследованиях исламских авторов мнения о вине в этом Западе, Сардар связывает упадок исламской цивилизации (по сравнению с «Золотым веком ислама») с упадком исламской философии, которая была важнейшей частью этой цивилизации [3].

З. Сардар в своем интеллектуальном и духовном поиске инициировал издание научно-популярного энциклопедического журнала «Критический мусульманин». Будучи главным редактором этого журнала, интеллектуал связывает его создание со своим личным поиском, описанном в книге о поиске рая [2]. Начиная с 1960-х годов, З. Сардар путешествовал по Исламскому миру, встречая множество людей различного социальной, возрастной, гендерной принадлежности, которые возлагали на ислам идеологические, практически утопические надежды, не подвергая критическому осмыслению все его тонкости.

Критическое мышление, которое было в авангарде со времени зарождения ислама, стало стимулом целой эпохи Исламского Средневековья. Рационалистические взгляды ученых мужей исходили из Корана: «Худшие из животных пред Аллахом – глухие, немые, которые не понимают» [4], а также образа жизни пророка, который полагался в своих стратегических решениях на дискуссии. На сегодняшний день нет смысла подвергать сомнению тот факт, что дискуссии и научная критика были свойственны цивилизации Исламского Средневековья, называемого также временем классического ислама [5], [6].

З. Сардар соглашается с мнением Мухаммада Аркуна о том, что демонстрируемый сегодня признанными центрами исламского богословия (аль-Азхар и Деобанд) традиционализм иррационален и может быть охарактеризован как «непостижимое, немислимое ислама». Последнее появилось в XVI столетии и актуально по сей день, как раз в этот период Запад занимался строительством современного мира – интеллектуальным, политическим, социально-экономическим, культурным. Именно сознательный отказ от классического бездонного философского наследия Исламским Миром обусловил нынешнее состояние его развития [7].

Собственно, это связывается Сардаром с возникновением наблюдаемых сегодня нетерпимости, экстремизма и обскурантизма в исламских обществах, которые усложняют диалог с Другим и адаптацию к стремительно изменяющимся реалиям.

Собственно, личностные контексты всегда будут определять особенность и уникальность философии и философской культуры мысли. И для современной исламской философии – это всегда будет трендом.

Список литературы:

1. Аркун М. Ислам и демократия. Какая демократия? Какой ислам? <https://strana-oz.ru/2003/6/islami-demokratiya-kakoy-islam>.
2. Sardar Z. Desperately seeking Paradise. Journeys of a Sceptical Muslim. – London: Granta Publications, 2005. – 354 p. P. 5.
3. My philosophy: Ziauddin Sardar. <https://philosophypress.co.uk/my-philosophy-ziauddin-sardar/>.
4. Коран / пер. и коммент. И. Ю. Крачковского. – изд. 2. – М.: Главная редакция восточной литературы издательства «Наука», 1986. – 727 с. С. 155.
5. Hodgson M. Venture of Islam. – Chicago, University of Chicago Press, 1974.
6. Rosenthal F. The Classical Heritage of Islam. Berkeley. – University of California Press, 1975.
7. Arkoun M. The Unthought In Contemporary Islamic Thought. Saqi Books, 2002. – 352 p. P. 17.

Е. А. Башаркина,

кандидат педагогических наук, доцент, заместитель декана по учебной работе факультета педагогики и психологии детства, учреждения образования «Могилевский государственный университет имени А. А. Кулешова», Республика Беларусь

МЕТОДОЛОГИЯ РАЗВИТИЯ АКТИВНОЙ ГРАЖДАНСКОЙ ПОЗИЦИИ ЛИЧНОСТИ

Понимание сущности активной гражданской позиции личности определяется смысловыми характеристиками исходных категорий: активность, гражданственность, позиция личности, социальная значимость.

Активность – многообразие форм проявления жизнедеятельности субъекта, в процессе которой он удовлетворяет свои потребности, реализует свои интересы, достигает поставленных целей. Активность носит предметно-деятельностный характер и проявляется во всех сферах жизни личности и общества (экономической, политической, социальной, духовной и др.), выражает качественное отношение личности к действительности [1, с. 122].

Гражданственность – интегративное качество личности, ориентированное на достойное, ответственное и социально значимое исполнение социальных ролей [2, с. 64]. В гражданственности воплощено единство правовой, политической, нравственной и психологической культуры. Гражданственность рассматривается как значимая социальная ценность и как поощряемый тип поведения. Гражданственность проявляется через глубокие гражданские и патриотические чувства, стремление их реализовывать во имя общественного блага. Личность характеризуется ответственностью, исполнительностью, честностью.

Позиция личности определяется совокупностью предъявляемых требований и отвечающими им способами поведения. И требования, и способы поведения должны иметь социально значимую и общественно одобряемую направленность, соответствовать конкретным условиям жизнедеятельности личности и социальной ситуации ее развития.

Социальная значимость активной гражданской позиции личности определяется ее социально значимым участием в жизни общества, отражающим действия и поступки, направленные на реализацию общественных ценностей, укрепление системы продуктивного субъект-субъектного взаимодействия и обеспечивающие достижение приоритетных целей и задач личностного и социального развития.

В организации воспитательного процесса, направленного на формирование социально значимой активной гражданской позиции обучающихся, учитываются особенности реализации ряда методологических подходов.

Системный подход позволяет рассматривать процесс воспитания как единство направлений воспитания в сочетании идей и идеалов, ценностных ориентаций, целей и задач, определяющих структурно-содержательные характеристики организованной воспитательной работы, обеспечивающей формирование и развитие личности.

Аксиологический подход определяют признание и реализацию в обществе ценностей человеческой жизни, самоценность каждой личности; реализацию воспитательной практики как общественно-ценностной формы социально-педагогического взаимодействия; направленность организации воспитательной работы на формирование *общечеловеческих* (Отечество, семья, труд, культура, мир), *духовно-нравственных*

(человеколюбие, милосердие, толерантность, уважение, любовь), *гражданско-патриотических* (Родина, мировая и отечественная история, гражданский долг, гражданское мужество, гражданская ответственность и др.), *национальных* (родная земля, родной язык, национальные традиции, национальное природное и культурное достояние), *государственных ценностей* (общество, независимость, духовность, гражданственность, патриотизм) и др.

Гуманистический подход ориентирует на значимость и неповторимость личности в системе отношений с окружающим миром – обществом, природой, культурой, самим собой. Гуманность и милосердие, помощь и поддержка, забота и участие становятся ценностной основой развития данной системы отношений, причем гуманистические позиции в ней являются взаимообусловленными и взаимодополняемыми. Накопление опыта человеколюбия и мирозидания личность начинает с взаимодействия с ближайшим окружением, находящимися в доступной близости социальными субъектами и объектами.

Личностно ориентированный подход утверждает представления о социальной, деятельной и творческой сущности человека как личности, определяет учет возрастных особенностей детей и молодежи в условиях организации воспитательной деятельности, организацию данной деятельности, исходя из их интересов, потребностей, возможностей. Личностное развитие обеспечивается через проявление социально значимых инициатив, приобретение и расширение опыта социального сотрудничества.

Компетентностный подход определяет формирование компетенций как совокупности знаний и умений, социально-ценностных установок и личностно значимых качеств, необходимых для достижения целей и задач, решения проблемных вопросов в общественных сферах. В организации воспитания компетентностный подход реализуется через формирование различных компетенций, в числе которых социально-личностные: культурно-ценностной и личностной ориентации, гражданственности и патриотизма, социального взаимодействия, коммуникации, здоровьесбережения и др.

Гендерный подход определяет направленность воспитания на формирование и развитие гендерных позиций детей и молодежи в контексте духовно-нравственной, гражданско-патриотической, экологической, трудовой деятельности. Для мальчиков и юношей создаются условия проявления качеств решительности, выносливости, мужественности, для девочек и девушек – условия проявления чуткости, великодушия, сострадания, что гармонизирует систему социальных отношений.

Деятельностный подход утверждает деятельность как способ существования и развития общества и человека, всесторонний процесс преобразования природы и социальной реальности (включая его самого). Для осуществления преобразования личности необходимо стремиться к лучшим образцам своих действий, согласованности мотивов, замыслов и прогнозируемых результатов деятельности. Деятельностный подход закрепляет рассмотрение воспитания как целенаправленного процесса, обеспечивающего формирование убеждений, взглядов, качеств личности посредством включения в нравственно-эстетическую, гражданско-патриотическую, экологическую, трудовую и другие виды социально значимой деятельности, являющейся основным средством формирования социально активной личности, осваивающей систему социальных ролей в условиях общественных отношений.

Культурологический подход обусловлен объективной связью человека с культурой как системой ценностей. Личность развивается на основе освоенной ей культуры, и вносит в нее новое, востребованное временем. Культурологический подход обеспечивается направленностью на формирование базовой культуры личности (нравственную, политическую, правовую, гражданскую, экологическую, трудовую и другие виды культур) как результата освоения системы норм, убеждений, ценностей, стиля жизни, поведения в условиях организованной воспитательной деятельности. Вместе с тем организация воспитания рассматривается как культурологический процесс, отражающий особенности времени и места, современной социокультурной ситуации, достижений национальной культуры.

Этнопедагогический подход предполагает организацию и осуществление процесса воспитания с опорой на национальные традиции народа, его культуру, национально-этническую обрядность, обычаи, привычки. Национальная культура придает специфический колорит среде, в которой растет и развивается личность. С позиций организации воспитания обеспечивается изучение и формирование этой среды, а также максимальное использование ее воспитательных возможностей.

Следование названным методологическим подходам в организации воспитательной работы обеспечивает расширение характеристик системы отношений личности с социально значимой активной гражданской позицией:

Отношение к стране – уважение достояний своей страны, участие в деятельности по их сохранению и преумножению, понимание своего долга, обязанностей перед окружающими людьми, способность принимать ответственность, следование нормам общественного благополучия.

Отношение к другим – понимание ценности другого человека, уважение заслуг других людей, следование морально-этическим нормам во взаимодействии с людьми разных возрастов, социального положения, профессиональной принадлежности, следование нормам равенства, достоинства, справедливости.

Отношение к себе – раскрытие своих интеллектуальных и творческих, организаторских и коммуникативных, социально-личностных способностей, ведение здорового образа жизни, признание своих достоинств и недостатков, выбор соответствующих способов личностного развития, определение перспектив личностного развития, самоуважение.

Список литературы:

1. Белорусская педагогическая энциклопедия: в 2 т. Т. 1. А-М. – Минск: Адукацыя і выхаванне, 2015. 736 с.
2. Башаркина Е. А. Идеологическое сопровождение воспитательного процесса: учебно-методические материалы. – Могилев: МГУ имени А. А. Кулешова, 2017. 192 с.

О. С. Пономарьов,
кандидат технічних наук, професор, професор кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», Україна

А. О. Харченко,
кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної кібернетики, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», Україна

М. К. Чеботарьов,
кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», Україна

ЕКОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ САМОРОЗВИТКУ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ПОРУШЕННЯ ЇЇ КОЕВОЛЮЦІЇ З ПРИРОДОЮ

Саморозвиток людини являє собою не тільки надзвичайно важливу, але й складну, суперечливу і багатоаспектну сукупність процесів різної природи та характеру. Загалом її зміст можна уявити у вигляді двох основних груп таких процесів. Першу їх групу утворюють процеси, зумовлені закономірностями самоорганізації і саморозвитку складних систем, оскільки людина і являє собою одну з надзвичайно складних систем. Ці процеси відбуваються здебільшого природним чином і майже не вимагають усвідомленого впливу людини на їхній перебіг. Хоча певне втручання людини у цей перебіг може як уповільнювати, так і прискорювати процеси саморозвитку. Тому вважаємо не зовсім коректним відносити їх до суто природних процесів, які начебто не залежать від людини.

Характерною ознакою другої групи процесів саморозвитку постає цілком свідоме прагнення людини до успішного досягнення своїх життєвих цілей, до максимально можливої професійної та особистісної самореалізації. Саме для цих процесів поняття саморозвитку особистості набуває чітко вираженого сенсу, оскільки визначальною умовою для їх успішного здійснення виступає свідомо й цілеспрямована активність людини. Більш того, активність людини звичайно ґрунтується на більш чи менш системному застосуванні нею логіко-методологічних принципів діяльності.

Водночас вкрай важливою передумовою успішного саморозвитку постає чітко продумане, педагогічно вивірене й делікатно реалізоване втручання в цей процес з боку батьків і педагогів. Метою цього втручання є підвищення рівня доцільності й оптимальності цілей і характеру процесу саморозвитку. Однак при цьому необхідно постійно пам'ятати про резистентність особистості щодо будь-якого втручання. Але воно у більшості випадків все ж необхідне, оскільки допомагає ефективно розв'язати суперечність між індивідуальними інтересами і прагненнями індивіда, з одного боку, та суспільними очікуваннями, з іншого.

Особливо важливу роль у забезпеченні ефективного розв'язання вказаної суперечності та в гармонізації індивідуальних і суспільних цілей саморозвитку особистості має відігравати педагогічний вплив на процес його здійснення. Це зумовлено, по-перше, професіоналізмом суб'єктів цього впливу, по-друге, його чіткою цілеспрямованістю й по-третє, системним характером здійснення. Через ці обставини і завдяки особистісному авторитету педагога серед студентів та його доброзичливості вдається істотно знизити поріг їхнього опору втручанням в процеси саморозвитку.

Особливої цінності виважене і практично непомітне втручання педагога в ці процеси набуває у зв'язку з тим, що воно формує у студента як характер його саморозвитку, так і чітку структуру цілей цього розвитку. Структура цілей включає розвиток професіоналізму, загальної культури, збагачення духовного

світу студента та його моральнісних і морально-вольових якостей. Чільне місце в ній посідають розвиток відповідальності та екологічної свідомості. Розвиток екологічної свідомості виступає сьогодні чи не домінуючим завданням не лише системи особистісного розвитку студента, а всієї освіти взагалі.

Така її роль пов'язана з реальністю глобальної екологічної катастрофи, що може призвести до знищення людської цивілізації. Наші численні бесіди зі студентами переконливо свідчать, що вони не сприймають всерйоз цю загрозу і серед множини глобальних проблем сучасності ставлять її далеко не на перше місце. Вони не відчувають себе невід'ємною частиною природи, а природу – простором мешкання людини і джерелом ресурсів, необхідних для нормального забезпечення їхнього існування й розвитку, самою можливістю і визначальною умовою їхнього успішного життя й діяльності.

Пояснити цю ситуацію можна тим, що переважна більшість студентів – це жителі міст, які практично відірвані від природного середовища. Вони не знають і не хочуть знати сенсу селянської праці, не розуміють трепетного ставлення селян до землі-годувальниці, та й до природи взагалі, їхнє прагнення зберігати її. Їх цілком задовольняє рівень комфорту, в якому вони живуть. Разом з тим, їм притаманний технократичний характер мислення, згідно з яким людина має слугувати техніці й технологіям, а не навпаки. Все це зумовлює певне збіднення духовного світу студентів, деформує систему їхніх життєвих цілей, цінностей та ідеалів.

Але реальна небезпека, зумовлена глобальним потеплінням, породжує цілу низку загрозливих явищ. Серед них слід назвати можливість загострення продовольчих проблем, поступове вимирання багатьох видів флори і фауни, дефіцит питної води й забруднення атмосферного повітря. Танення льодовиків загрожує істотному підйому рівня води в морях і океанах, затопленню значних територій, в тому числі тих, де розташовані великі міста – мегаполіси. Це може торкнутися долі десятків мільйонів осіб і викликати необхідність витратити трильйони доларів, а то й спровокує кровопролитні війни за території та за інші життєві ресурси, включаючи питну воду.

Загроза ж нищівної катастрофи стає все сильнішою, все більш імовірною. Так, за останні півстоліття кількість руйнівних проявів стихійних лих зросла в четверо. І одна з основних причин такої ситуації полягає у безвідповідальності людини, надмірна господарська діяльність якої порушила тривалу коеволюцію її та природи. Тому сьогодні вже вкрай недостатньо здійснювати «екологічне виховання» в дусі традиційних освітніх підходів і технологій. Невідкладним і вкрай необхідним постає завдання, як це не парадоксально звучить, перейти від антропоцентризму освіти до екоцентризму або природоцентризму.

Для пояснення причин катастрофічної ситуації уявляється доцільним використати теорію монополій. Йдеться про те, що десь 300 тисяч років тому на Землі існувало майже з десяток видів людини. І тільки той з них, який, без достатніх підстав, назвав себе *Homo sapiens*, залишився до наших днів. Його розвиток на принципах коеволюції з навколишнім природним середовищем включав боротьбу з іншими видами собі подібних істот. Сукупність якостей, що відрізняли *Homo sapiens* від його родичів, давав йому певні переваги у цій боротьбі, що сприяло знищенню ним потенційних конкурентів. Отримавши своєрідне монополярне становище, він водночас отримав не тільки доступ до природних ресурсів, а й можливості розвиватися відповідно до свого бачення цілей і шляхів розвитку, незалежно від характеру еволюції природи.

З одного боку, людина здійснила поступовий перехід від пристосування до природи та зміни її умов до активної діяльності зі створення собі штучних умов. Ці умови забезпечували їй не тільки можливість виживання, а й певний рівень комфорту. Вони включали виготовлення одягу і взуття, спорудження осель, приручення тварин і організацію сільськогосподарського виробництва. Все це забезпечувало більше виживання людей і зростання їх чисельності, що розширювало їхні можливості.

З іншого ж боку, притаманна людині егоїстична сутність призводить до того, що природні ресурси, необхідні всій біосфері, вона ледве не вважає своєю власністю і прагне обмежити доступ до них для інших живих істот. Та і їх самих людина також вважає одним із своїх ресурсів. Більш того, вона широко використовує ресурси неживої природи, руйнуючи ландшафтні утворення. При цьому практично не досліджуються можливі наслідки їх використання.

Одним з загрозливих наслідків порушення коеволюції має вважатися і та істотна диспропорція, яка спостерігається в динаміці зміни чисельності людей і тварин. Населення планети постійно зростає і вже перевищило 7,8 мільярда осіб, збільшивсь протягом останніх двох тисячоліть у 22 рази, тоді як кількість ресурсів необхідних для забезпечення їхньої життєдіяльності постійно тільки скорочувалася. Водночас кількість тварин постійно зменшується. Багато хто вважає причиною цього зменшення кліматичні зміни, але в дійсності, як переконливо свідчать результати досліджень шведських вчених, саме людина та її діяльність наносить природі більше шкоди, ніж всі інші чинники, взяті разом. Основну загрозу тваринам несуть втрата природного середовища їх мешкання та браконьєрство. Тому, на переконання дослідників, людина є основною загрозою існуванню принаймні мільйона видів тварин і рослин.

Неконтрольована хижацька вирубка лісів і зростання площ розораності земель не тільки загрожує тваринам, позбавляє їх води та їжі, але й руйнує всю екосистему, посилюючи можливість катастрофічних наслідків. Одним з них виступає зменшення частки кисню в атмосферному повітрі та зростання частки вуглекислоти. А це вже створює безпосередню загрозу існуванню самої людини як біологічного виду. Тут і її сукупний інтелект не допоможе.

Ось чому сьогодні проблема саморозвитку особистості перш за все має зосередитися саме на розвитку її екологічної свідомості й виходити з розуміння реальності загроз, що постають перед людською цивілізацією. Одним з перших її дзвіночків стала пандемія корона вірусу, число інфікованих яким вже перевищило сто мільйонів осіб. Тому вкрай важливим завданням системи освіти слід вважати орієнтацію саморозвитку студентів на цілеспрямовану системну діяльність з відновлення коеволюції людини і природи на принципово новому технологічному рівні.

Надзвичайно важливими умовами саморозвитку особистості уявляються чітка сукупність цілей цього саморозвитку та системна єдність філософських поглядів і переконань особистості, а також світоглядних, життєвоціннісних, моральнісних та екологічних аспектів. Не випадково один з основоположників освіти Дж. Дьюї писав: «якщо ми готові побачити освіту як процес формування ставлення, емоційного і розумного, до природи та іншої людини, всю філософію можна вважати загальною теорією освіти». Філософія ж допомагає нам осмислювати грізні виклики сьогодення та обрати раціональні шляхи і способи адекватної відповіді людства на ці виклики.

Поряд з технологічними аспектами цієї відповіді чільне місце мають посісти моральнісні аспекти, а її сенсом має стати екоантропоцентризм, який гармонізує особистісний розвиток зі стратегією природозбереження.

*А. М. Rogovskiy,
доктор философских наук, профессор кафедры социологии,
политологии и культурологии, Харьковский национальный
педагогический университет имени Г. С. Сковороды, Украина*

ДВОЙСТВЕННАЯ ЭТИКА РЫНКА: ОСНОВНЫЕ КОЛЛИЗИИ И ПРОБЛЕМЫ

Возникновение и развитие глобального рынка является мощным ускорителем для экономики, но также обостряет ряд социальных, экологических и особенно этических проблем. Этические аспекты рыночной экономики рассмотрены в работах Н. Талеба, Т. Пикетти, Б. Милановича, П. Коллиера, С. Боулза, Д. Ролза и др. Глобализация рынка приводит к возрастающей многообразной, переходящей в непредсказуемые события, динамике, к которой человек адаптируется с трудом. Человеку придется жить и действовать в условиях постоянной нестабильности, неопределенности при угрозах появления «черного лебедя», то есть непредсказуемых опасных событий. Рассмотрим как в этих условиях проявляется преобразование недостатков человека в этические ценности, либо классический выбор между этическим и выгодным (по А. Смитю).

Своеобразная справедливость рынка заключается в его способности выявлять незаметные для социума ошибки в поступках субъектов. Основными причинами ошибок человека являются: 1) излишний оптимизм, самоуверенность, увлеченность планами, схемами; 2) наивный рационализм как вера в постоянство причинно-следственных связей и неизменный порядок; 3) узкое, фрагментарное или «тоннельное» восприятие; 4) неумение извлекать уроки и учитывать последствия событий или решений. Действительно установление искусственного псевдопорядка ведет на практике к беспорядку. Более того, отрыв от традиционно-естественного и абсолютизация достижений прогресса («неомания») – делают нас все более уязвимыми, хрупкими.

Рынок выявляет типичный для социума отрыв слов от дела, принятия от исполнения решений, который распространяется также через интернет и ведет к глобализации безответственности. Действительно, этот разрыв деформирует всех участников процесса и индивид хорошо исполняет те решения, которые сам принял.

Повышение устойчивости («антихрупкости») связано с овладением проявлениями случайного, неопределенного, хаотичного, невидимого и уменьшение их сферы. Малое и простое являются более устойчивыми, чем сложное и большое [1, с. 521]. Также и локализация сферы деятельности уменьшает, а глобализация увеличивает хрупкость нашего существования.

Условия политико-экономической изменчивости, конъюнктуры актуализируют следующие качества индивидов: 1) честность как единство слова и дела; 2) целенаправленность как умение проигрывать в мелочах, чтобы выигрывать в главном, многообразие средств для достижения цели; 3) истинное знание достигается путем вычитания, исключения ложной, сомнительной информации; 4) готовность к переменам, неизвестным, случайным событиям и умение из них извлечь пользу; 5) критерий выбора не в вероятности событий, а в их последствиях («по плодам узнаете их»).

На примере этики и поведения индивидов видно столкновение и взаимодействия социокультурного и рыночного факторов. Приверженность планам, традициям теориям, идеологиям и даже принципам, ценностям – необходимо для социума, но повышает уязвимость, хрупкость существования рыночных субъектов. Стабильность, к которой стремится социальная система, является бомбой замедленного действия в условиях глобального рынка. Это видно на примере возрастания национализма в некоторых странах в XIX, которое привело к двум мировым войнам. Любая стратегия, выбираемая человеком в современных реалиях должна включать в себя элементы неопределенности, случайности, неизвестного в настоящем и будущем. Это особенно важно для долгосрочного социально-экономического планирования, которое должно быть гибким и открытым для возможных изменений и вторжения Неизвестного.

Известный издавна этический тезис и близости свободы и правды приобретает сейчас особую актуальность и формулируется Насимом Талебом категорическим образом: «Никогда не верь человеку, который не свободен» [там же, с. 621] и также ничем не рискует. Это несомненно относится не только к рынку, но и ко всем субъектам, вовлеченным в социальные структуры, движения.

Самовозрастанию социально-рыночного динамического многообразия форм, тенденции приводит к усложнению и стиранию граней между буквой и духом, словом и делом и это актуализирует способность индивидов упрощению ситуаций путем избавления от информационного груза избыточных (неработающих) знаний (теорий, моделей, представлений, отчасти и ценностей). необходима для успешного результата в этой сфере. Важным условием успеха является избирательность, осторожность, умение говорить «нет» большинству явлений (по С. Джобсу и У. Баффету), что может также распространяться и на этические ценности. Действительно, это может привести к несоответствию целей («индивидуальное и общее благо») и средств, но изменчивость в инструментах, привычках может способствовать адекватному реагированию на неожиданные, потенциально опасные изменения для достижения значимых целей.

Наконец, современные реалии глобального рынка заставляют включить неопределенность в этические нормы поведения: «Жизнь по этическим правилам неэтична, если вы ничем не рискуете» [там же с. 715]. Это экзистенциальный мотив дополнения свободы ответственностью и осознания последствия своих действий. Действительно, в этих условиях этические нормы, в силу частных интересов могут отдаляться от традиционной морали, но приближаются к реалиям, становясь частью практического опыта индивидов.

В целом, рыночная экономика» включает равенство и справедливость, поскольку не «взирает на лица» как и на иерархии, капиталы, статусы или прошлые заслуги. Она признает только тех, кто сам находится в открыто-динамичном состоянии, готов к переменам, не переоценивает свои знания и готов рисковать и нести ответственность. Возможные риски включают в себя адаптацию, познание неопределенно-случайного и преобразование его вместе с негативными качествами (эгоизм, жадность, агрессивность) в этические качества (общественное благо, удовлетворение потребностей и т.д.). Также рыночная конкуренция является выгодной альтернативой (отчасти и сублимацией) насилию войн и социальных конфликтов.

В итоге, этика рынка включает в себя этические ценности добра, справедливости, равенства в разной степени, а также элементы стоицизма, скептического реализма в сочетании с динамичной прагматикой, что позволяет определить её как этику риска или негативного минимализма.

Список литературы:

1. Нассим Н. Талеб Антихрупкость. Как извлечь выгоду из хаоса. М.: Азбука-Аттикус, 2014 – 900 с.

*І. Г. Ігнатченко,
кандидат юридичних наук, кандидат мистецтвознавства, доцент,
доцент кафедри адміністративного права,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна*

САМОРОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ В АСПЕКТІ СТАНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ КУЛЬТУРНИХ ІНДУСТРІЙ В УКРАЇНІ

Сьогодні в Україні приділяється велика увага розвитку різного роду інновацій, як на загальнодержавному, так і на регіональному та місцевому рівнях. Нововведення є пріоритетним напрямом розвитку національної економіки XXI століття, заснованої на знаннях та умінях. Вочевидь, що без урахування світових тенденцій інноваційного розвитку, таких як глобалізація, подорожчання інформації як основного чинника економічного зростання, неможливе ефективно просування нововведень і посилення конкурентоспроможності держави, тому останнє десятиріччя характеризується розвитком відносного нового напрямку в економіці України, а саме – креативної економіки.

Процеси саморозвитку особистості в процесі соціально-культурної діяльності відбуваються на декількох рівнях: соціальному, соціально-психологічному та особистісному.

На соціальному рівні органи державної влади та місцевого самоврядування, політичні партії, громадські організації, їх посадові особи є «замовниками» того «продукту», який повинні «виробити» творчі особистості, і «вжити» глядачі (населення). Суб'єктами креативної індустрії в даному випадку виступають органи публічного адміністрування в особі їх посадових осіб, а об'єктами – решта учасників соціально-культурної діяльності. На соціально-психологічному рівні ми можемо дослідити дещо інший варіант суб'єктно-об'єктних відносин. У малих соціальних групах (трудовах колективах, сім'ях, малих соціальних групах спілкування), тобто всюди, де існує тісний психологічний контакт, одні й ті ж люди можуть бути як суб'єктами, так і об'єктами соціально-культурної діяльності. На особистісному рівні всі учасники соціально-культурної діяльності завжди є її суб'єктами. Для кожної людини існує власний сенс його активності в цій діяльності.

Особистість – це суб'єкт активності до навколишньої дійсності, власним реальним життєвим діями. Вона являє собою вільну, цілеспрямовану, цілісну істоту, що постійно розвивається і виражає себе в емпіричних формах, в тому числі і в формах культурно-мистецької творчості (креативності). У сучасному розумінні креативність – масштабна і безперервна практика, що базується на звичайних, загальних для всіх здібностях, а також на досвіді і компетентності, які використовуються для отримання економічних та інших вигід [1, с. 52]. Під креативністю розуміється формулювання нових ідей і застосування цих ідей для створення оригінальних творів мистецтва і культури, функціональних розробок, наукових винаходів і технологічних інновацій. Слово «креативність» асоціативно пов'язано з новизною, уявою, натхненням, винахідливістю і майстерністю [2, с. 16]. Соціальна активність в творчості має багатоцільове призначення і служить істотним доповненням до всіх видів людської діяльності в плані розвитку інтересів, намірів і прагнень людей. Такий підхід дозволяє зрозуміти механізми їх творчої активності, фактори і закономірності всієї соціально-культурної діяльності.

Термін «культурні індустрії» став похідним від первісного поняття «креативна економіка», яке було введено в науковий обіг у 2000 році журналом Business Week [3]. Конференція ООН з торгівлі і розвитку дає таке визначення креативної економіки – це поняття, що розвивається, основою такої економіки стають креативні активи, за рахунок яких відбуваються економічне зростання і розвиток [4]. Проблемам креативної економіки також приділяли увагу Д. Хокінс (член консультативної ради з креативної економіки ООН), Р. Флорида (економіст і соціолог), Ч. Лендрі (експерт Світового банку) та інші вчені, в працях яких креативність розглядається як атрибут успішного розвитку нової економіки.

У той же час, у науці існує велика кількість теорій особистості. Традиційно вчені розглядають особистість як систему, виділяючи у ній дві підсистеми, в яких розвиваються два світи особистості: внутрішній і зовнішній, які тісно взаємопов'язані між собою. Внутрішні мотиви, потреби, інтереси, ціннісні орієнтації та інші спонукають зовнішню активність і діяльність, що призводить до їх же розвитку і прояву на новому, більш високому рівні.

Цей взаємозв'язок дозволяє зрозуміти механізми творчої активності особистості людини в процесі її соціально-культурної діяльності, в тому числі в аспекті функціонування культурних індустрій. Саме тому традиційно до креативної економіки відносять галузі, які засновані на створенні і використанні інтелектуальної власності за певними напрямками, а саме: реклама; архітектура; ремесла; кінематографія; дизайн; створення моделей одягу; інтерактивні розважальні програми; музика; виконавчі мистецтва; мас-медіа; програмне забезпечення та обчислювальні системи тощо. Національним законодавством України також встановлено види економічної діяльності, які належать до креативних індустрій [5].

Таким чином, культурні та креативні індустрії наразі: забезпечують 4.5% національного внутрішнього валового продукту держави з прогнозованим зростанням в 10% щорічно; розвиваються швидше, ніж сфери виробництва і послуг; сектор, який демонструє найкращі темпи зростання і ефективно створення робочих місць в країнах Європейського Союзу; надають робочі місця 8,3 мільйонам громадян Європейського Союзу і мають сукупний дохід у розмірі 558 мільярдів євро; стимулюють розвиток інвестицій і туризму, культури та мистецтва; роблять істотний внесок у добробут як окремих людей, так і суспільства в цілому; сприяють згуртованості спільнот; стимулюють участь громадян у суспільному житті; є складовою щастя, покращують здоров'я; вибудовують довіру і діалог у суспільстві, визначають його цінності, забезпечують спадкоємність передачі знання від покоління до покоління; розповсюджують ідею культурного розмаїття та толерантності.

Позитивним є те, що за фінансової та організаційної підтримки Міністерства культури України створене та функціонує Національне Бюро «Креативна Європа» в Україні. «Креативна Європа» – це програма Європейського Союзу, спрямована на підтримку культурного, креативного та аудіовізуального

секторів. Україна бере участь у програмі з 2016 року відповідно до Закону України від 3 лютого 2016 року № 978-VIII «Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Європейською Комісією про участь України у програмі «Креативна Європа»: програма Європейського Союзу для сектору культури та креативності, та про співробітництво між Україною та Європейським Союзом у підпрограмі «Медіа» програми «Креативна Європа».

Закон України «Про культуру» теж закріплює поняття «культурні індустрії» (види економічної діяльності, метою яких є створення доданої вартості і робочих місць через культурне (мистецьке) та/або креативне вираження) та «креативний продукт» (товари та послуги, що створені/надані за результатами культурного (мистецького) та/або креативного вираження і мають високу додану вартість) [6].

З метою сприяння розвитку культурного потенціалу України, збереження, популяризації та ефективного використання національного культурного надбання, створення умов для туристичної привабливості об'єктів культурної спадщини, підтримки креативних індустрій прийнято Указ Президента «Про заходи щодо підтримки сфери культури, охорони культурної спадщини, розвитку креативних індустрій та туризму» [7].

В умовах сьогодення застосовуються заходи щодо державної підтримки сфери культури, креативних індустрій, туризму, малого та середнього бізнесу у зв'язку з дією обмежувальних заходів, пов'язаних із поширенням коронавірусної хвороби COVID-19 [8]. Тому Міністерство культури і інформаційної політики України наразі створює Раду з розвитку креативної економіки при Кабінеті Міністрів та приймає участь у розробці програми Європейського Союзу «Креативна Європа» на період 2021–2027 рр.

Таким чином, можна зробити висновок, що процеси саморозвитку особистості у соціально-культурній сфері тісно пов'язані з розвитком економіки культурних індустрій, що потребує чіткого формулювання та реалізації збалансованої державної політики у цій царині.

Список використаних джерел:

1. Флорида Р. Креативный класс: люди, которые меняют будущее. М.: Классика-XXI, 2007. 421 с.
2. Каменских М. А. Теоретико-методические подходы к понятию «креативная экономика» и оценка уровня развития креативной экономики США и России. *Эконом. анализ: теория и практика*. 2013. №20 (323). С. 16–20.
3. Coy P. The Creative Economy. Which companies will thrive in the coming years? Those that value ideas above all else. *BUSINESSWEEK ONLINE: AUGUST 28, 2000*. URL: <http://www.businessweek.com/2000>.
4. Официальный сайт Конференции ООН по торговле и развитию (UNCTAD). URL: [http:// unctad.org/](http://unctad.org/) (дата звернення 14.03.2001 р.).
5. Про затвердження видів економічної діяльності, які належать до креативних індустрій: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24.04.2019 р. № 265-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/265-2019-p#Text> (дата звернення 14.03.2001 р.).
6. Про культуру: Закон України від 14.12.2010 р. № 2778-VI (зі змінами) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17#Text> (дата звернення 14.03.2001 р.).
7. Про заходи щодо підтримки сфери культури, охорони культурної спадщини, розвитку креативних індустрій та туризму: Указ Президента України від 18.08.2020 р. № 329/2020 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/329/2020#Text> (дата звернення 14.03.2001 р.).
8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо державної підтримки сфери культури, креативних індустрій, туризму, малого та середнього бізнесу у зв'язку з дією обмежувальних заходів, пов'язаних із поширенням коронавірусної хвороби COVID-19: Закон України від 16.06.2020 р. № 692-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/692-20#Text> (дата звернення 14.03.2001 р.).

И. М. Ушно,

кандидат философских наук, ст. преподаватель кафедры менеджмента культуры и социальных технологий, Харьковская государственная академия культуры, Украина

ФЕНОМЕН «ПРАЗДНОСТЬ» В СИСТЕМЕ САМОРАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТИ

Последний год пандемии и самоизоляции актуализировал проблему саморазвитие личности в условиях ограниченного коммуникативного пространства. Нарушение привычных и понятийных связей как личных, так и профессиональных, спровоцировало поиск новых форм осуществления социально-коммуникативного дискурса. Digital-технологии стали несомненным лидером в сфере саморазвития личности, способом организации различных обучающих пространств. Позитивные тенденции стремительной цифровизации общества нельзя игнорировать, пандемия стала только катализатором таких процессов.

Все большее число индивидов зависит от качества и скорости Интернета, умения использовать гаджеты, применять приложения.

Главным критерием оценки выступает время. Насколько конференция экономит время на дорогу, как использование приложений в смартфоне исключает походы в банки и государственные учреждения – примеров можно привести много. У нас остается больше времени для себя, для досуга, для саморазвития. У нас скопилось много незапланированно свободного времени за карантин. Как мы можем распорядиться им? Как мы можем охарактеризовать это время, каким понятием обозначить?

«Праздность» как феномен социально-философских и историко-философских рассуждений, на мой взгляд, наиболее точно отражает природу нашего незапланированно свободного времени, когда мы не можем осуществлять привычную социально-активную деятельность. Понятие «праздность» включает в себя целую палитру состояний и ощущений от чувства лени до чувства осознанности и созерцания.

Широта толкования понятия «праздность» отражается в работах разных авторов, начиная с Древней Греции и по сегодняшний день. Интересный историко-философский анализ приводит в своей работе В. Е. Петров «Праздность как фактор формирования личности в ранней европейской философской традиции» [1]. Автор цитирует Сократа и Аристотеля, приводит в пример работы эпикурейцев, но наиболее ярко представлено исследование мифологии Древней Греции, где «праздность» правит на Олимпе. «Праздный опыт способствует трансформации человеческой личности» [2, с. 124]. «Платон и Аристотель также продолжили развитие идеи праздности как практики личностной элитизации» [2, с. 122]. «Праздность у Аристотеля в сущности противостоит бездеятельности, так как она и есть продолжение великого деяния и прелюдия к нему» [2, с. 122].

Все эти тезисы отражают один посыл – для саморазвития необходимо свободное время, которое позволяет «взять паузу» и задуматься. Что на данном этапе является важным? Что уже достигнуто и какие возможности ждут впереди? Как я могу повысить свой уровень капитализации? Подробно о «капитализации личности» я писала в своей статье «Капитализация личности в условия информационного общества» [3]. Саморазвитие достаточно объемный процесс, который включает в себя физические, психические, моральные и духовные компоненты. Практика личной элитизации в Древней Греции соизмерима с современной капитализацией личности в контексте информационного общества, когда каждая компонента может монетизировать личность, являться ее добавочной стоимостью.

В продолжении исследования феномена «праздность» хочется остановиться на работе Торстейна Веблена «Теория праздного класса» [1], написанная в конце 19 века в США, переведена на русский язык была только во второй половине 20 века. Если провести историческую параллель, праздный класс в Украине именно сейчас и начинает зарождаться, когда формируется поколение выросшее в достатке и возможности не работать, а жить на сбережения или пассивный доход. При таких факторах – главное, не остановиться в своем саморазвитии, а направить праздность в русло внутреннего созидания.

Тенденции развития современного украинского общества направлены на стремление к свободе, как в пространственном так и во временном векторе координат. Дистанционное обучение является тому ярким примером. Студент выбирает время и место, а порой и необходимый объем, для того чтобы наиболее эффективно выстроить пространство своего досуга, своей праздности. Саморазвитие личности в эпоху информационных технологий требует намного больше внутренних резервов самодисциплины, потому как соблазн вечной праздности присущ современному обществу.

Дефиниция «праздности», ее природы, границ, функций дает возможность сфокусироваться на главном, а именно, саморазвитие личности не может осуществляться без достаточной доли праздности в его жизни. Однако только факт присутствия «праздности» не дает гарантии саморазвития, оно становится предпосылкой для возникновения внутренней мотивации.

Список литературы:

1. Веблен Т. Теория праздного класса. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.rulit.me/books/teoriya-prazdnogo-klassa-read-229861-1.html>.
2. Петров В. Е. Праздность как фактор формирования личности в ранней европейской философской традиции [Электронный ресурс] // Известия Томского политехнического университета. – 2010. – Т.317. – №6. – с. 119–124. Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/prazdnost-kak-faktor-formirovaniya-lichnosti-v-ranney-evropeyskoy-filosofskoy-traditsii/viewer>.
3. Ушно І. М. Капіталізація особистості в умовах інформаційного суспільства// Гуманітарний часопис: Збірка наукових праць. – Харків: ХАІ. 2019. – № 4. – С. 109–117.

V. I. Tchouechov,
Doctor of Philosophy, Professor, Head of the department
of social policy and ideology, Academy of Public Administration
under the aegis of the President of the Republic of Belarus, Belarus
T. V. Zhmakina,
Master of Arts (Philology), Senior lecturer at the department
of social policy and ideology, Academy of Public Administration
under the aegis of the President of the Republic of Belarus, Belarus

ANTHROPOLOGICAL AND ARGUMENTOLOGICAL PREREQUISITES OF POLITICAL COMMUNICATION

In the history of philosophy and culture there are two approaches to understanding the traditions of dialectics that are almost unrelated to each other. The first one is Hegelian-Marx's tradition, the origins of which are associated with the name of Heraclitus as its ancestor. The other one is the Socratic-Aristotelian tradition of dialectics interpreted as a theory of dialogue. Today in the domain of dialogue and argumentation theory and research, the Socrates-Aristotelian understanding of dialectics as a theory and philosophy of dialogue is sometimes called new dialectics.

Despite bearing theoretical and practical significance, new dialectics as a philosophical study of dialogue and argumentation that as traditional dialectics routes back to deep antiquity has not been agreed upon a universal name. Modern scientific literature names new dialectics of dialogue and argumentation differently. Thus, for example, its name is associated with historical epistemology of Stephen Toulmin, a British philosopher; new rhetoric of Chaïm Perelman, a Belgian philosopher of law and an outstanding argumentation theorist of the twentieth century of Jewish origin born in the Russian Empire in Poland; formal dialectics of Charles Hamblin, an Australian philosopher and logician, who studied dialogical fallacies; dialogue norms of Else Barth, a Dutch philosopher, and Paul Lorenzen, a German philosopher and mathematician, founder of the Erlangen School and inventor of game semantics; pragma-dialectics and the concept of strategic manoeuvring of Frans van Eemeren and Rob Grootendorst, Dutch scholars of argumentation theory; argumentorika of Vladimir N. Bryushinkin, a Russian philosopher and logician; and argumentology as a philosophy of theory and practice of argumentation of Viktor I. Tchouechov, a Belarusian philosopher [1].

Argumentological prerequisites of political communication are based on argumentation and the usage of dialogue as a means to reveal strong and weak positions and resolve the conflict of opinions by peaceful ways.

The main dialogue law of argumentation holds that the less argumentation is used (presented) in the life of society, the more violence or treat of violence is produced and the more misunderstanding among citizens is generated, and vice versa – the more argumentation is represented in the life of society, the less violence or treat of violence is produced and the more understanding among citizens is achieved [2].

Dialogical or dialectical rules assert the requirements for rational (critical and responsible), democratic and humane character of discussion. Some hints at these rules and their preliminary wording were given by Aristotle, S. I. Povarnin, P. Grice, E. Krabbe and D. Walton, F. van. Eemeren, etc. Resting upon their ideas, V. I. Tchouechov enunciates five dialogical rules that specificate the main dialogue law [2].

Dialogical Rule One: participants of a discussion are free to choose any standpoint for discussion, free to formulate and stylistically frame it, use appropriate arguments to back it, cast doubts upon and rebut the opponent's position.

Dialogical Rule Two: the burden to defend a standpoint lies with a discussant it was set forth by.

Dialogical Rule Three: the standpoint under discussion should be taken objectively and right (properly) by all participants.

Dialogical Rule Four: the arguments used in the discussion should be good (true, reliable and relevant).

Dialogical Rule Five: the outcome of a sound and solid argumentation in favour of the standpoint at issue is determined by the protagonist's ability to successfully defend his/her standpoints against the critical responses of the antagonist. If the protagonist's standpoints have to be withdrawn, the difference of opinion is resolved in favour of the antagonist; if the antagonist's doubts have to be retracted, it is resolved in favour of the protagonist.

The argumentological law and its principles form the prerequisites for a communicative interaction model in the sphere of politics in the heart of which is a homo arguer as a subject of dialogue and argumentation that uses four major types of argumentation – demonstration, persuasion, confirmation and explication.

Argumentation as a communicative and interactional act is basically aimed at resolving a difference of opinions about the acceptability of a standpoint. Alongside with the acceptability or unacceptability of a standpoint, the process of communication pursues the objectives of explanation, persuasion and proof. Thus, demonstrative

aspect of argumentation is realized through logic. Persuasive conceptualisation of argumentation is attained to by rhetoric. Confirmative intention is arrived at by dialectics. Explicative intention is accomplished through different forms of causal explication.

Every type of argumentation has its advantages and limitations predetermined by the institutional context and its conventionalized norms.

The violation of the dialogical rules causes the breach of the argumentological law that inevitably leads to the failure of communication and diminishes the chances to resolve the difference of opinions in a non-violent way.

Anthropological prerequisites of political argumentation are connected with argumentation as a social, verbal, rational and deliberate activity and are formed by a Homo Sapiens who is competent to reason and is a Homo Arguer the communicative activity of whom is represented with all types of argumentation encompassing demonstration (demonstrative argumentation), persuasion (persuasive argumentation), confirmation (confirmative argumentation) and explication (explicative argumentation).

References:

1. Van Eemeren, F. H. Handbook of Argumentation Theory / F. H. van Eemeren, B. Garssen, E. C. W. Krabbe, A. F. Snoeck Henkemans, B. Verheij, J. H. M. Wagemans. – Springer Science+Business Media Dordrecht, 2014. – 988 p.

2. Чуешов, В. И. Аргументология о правилах дискуссии [Электронный ресурс] / В. И. Чуешов // Шестые Смирновские чтения по логике : материалы междунар. науч. конф., Москва, 17–19 июня 2009 г. / Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова, Рос. акад. наук, Ин-т философии, Ин-т логики, когнитологии и развития личности ; редкол.: О. М. Григорьев, В. И. Маркин, Ю. В. Ивлев, Д. В. Зайцев. – Москва, 2009. – Режим доступа: <https://dia-logic.livejournal.com/103287.html>. – Дата доступа: 09.02.2021.

В. И. Мищенко,

ст. преподаватель кафедры философии, Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт», Украина

ДУХОВНОЕ ЗДОРОВЬЕ КАК ЦЕЛЬ САМОРАЗВИТИЯ

И ставило опыты время на нас, но мы оставались здоровы

А. Дольский

Антропогенный кризис, кризис духовности человека XXI столетия, проявляется в примитивизации мышления, доминировании рассудка над разумом, разрушении зон сакраментального в этической сфере, утрате чувства подлинно эстетического отношения к миру. Кризисные явления в духовной сфере возникли ещё в прошлом веке, их появление связывают с возникновением философии маркиза де Сада, определившей «основной нерв проблематики XIX века – дилемму абсолютной свободы как абсолютного произвола, ведущего к нигилизму [2, с. 14]. Указывается и на «травматический опыт Первой мировой войны», представившей человека, как «пассивный материал действия агрессивных, деструктивных и иррациональных сил... , человеком массы» [2, с. 15]. Уничтожается всё ценное, что формировалось на протяжении длительного периода духовного становления человека с момента «Осевого времени» – катарсической духовности древнего мира и средневековья, формировавшей духовный облик человека, отличающего его от животного, инновационной духовности, возникшей в период эпохи Возрождения и утвердившей идеал человека, как активного творческого, созидательного и саморазвивающегося существа.

М. В. Шугуров говорит об утрате смыслов существования и развития человека, С. Б. Крымский приводит факты бессмысленного и жестокого убийства ни в чём не повинных людей в результате нереализованного завышенного идеала саморазвития. Культ садизма проникает в кинематограф, культ агрессии – в компьютерные игры, символом времени становится появление в интернете «треш-культуры» – шоу с элементами жестокости в прямом эфире, «боев без правил» – в спортивных состязаниях.

В начавшемся новом тысячелетии человечество нуждается в новой духовности, которая может дать человечеству новые идеалы формирования планетарно-космической цивилизации, ставящая перед собой цель сохранения «человеческого в человеке». Эта новая форма духовности должна подчеркнуть особую роль Разума в процессе космической эволюции, нести в себе идеалы гуманизма, справедливости, духовного восхождения человека. Такой новой формой духовности мы называем интеллектуально-нравственную духовность. Она призвана сохранить человеческое в человеке, сформировать его духовный облик и его духовный стержень, обеспечивающий гармоничное существование и осмысленное саморазвитие. Таким основанием, критерием осмысленного поведения и целенаправленной деятельности мы считаем духовное здоровье личности. Духовное здоровье есть условие здоровья физического, но главным его

свойством является формирование логики бытия человека в мире, смысла жизни. Оно проявляется в мировоззрении человека: насколько ему присуща жизнерадостность и чувство оптимизма, какова структура его жизненных ценностей, есть ли место в его сердце чувство альтруизма и человеколюбия, насколько его разум может подчинить рассудок, сформировать эстетическое мировосприятие. Духовное здоровье есть следствие «правильной жизни», осознанного саморазвития и оно же есть условие достижения гармонии бытия человека в мире. Духовное здоровье – это тот гуманистический ресурс, который даёт возможность выстоять в столкновении с силами Зла, преодолеть искушения и соблазны, сохранить душевную чистоту в часы нелёгких жизненных испытаний.

Заботой о духовном здоровье, как достижении гармоничного и счастливого бытия проникнуты размышления Будды о жизни, как страдании и неразумных несбыточных желаниях, размышления Сократа о человеке: почему, зная, как следует поступать, он не слушает своего разума. О таком бытии думает и Ориген, завещая принцип гармонии духа, души и тела человека: греховность, как жизненная девиация не есть проявление плотского желания, а следствие отсутствие гармонии с душой человека, как и самой души – с человеческим разумом. Идеей сохранения духовного здоровья проникнуты размышления Франческа Петрарки о том, что главный вопрос философии – как достичь полной независимости, самообладания и душевного покоя при постоянной борьбе с окружающим миром.

Новое время, эпоха утверждения капитализма сформировала новый мир, основанный на жизнедеятельности в условиях конкурентной среды, высокой степени интенсификации труда, социальной незащищённости и дегуманизации общества, абсурдности бытия. К мужеству жить достойно, не взирая на вселенский хаос и абсурд бытия, призывал Альбер Камю. По мнению Ф. М. Достоевского человек вынужден жить во враждебном и непостижимом для него мире и спасением является вера в себя, свое совершенствование. Православный философ И. А. Ильин указывал: «Невозможно устроить мир материи, не устроив мир души, ибо душа есть необходимое творческое орудие мироустройства. Душа, покорная хаосу, бессильна создать космос во внешнем мире» [3, с. 17].

Проблема духовного здоровья стала особенно актуальной в XX веке. О здоровье душевном размышляет Эрих Фромм, анализируя массовые психические расстройства людей ядом национализма. Осознавая полную абсурдность немецкого национализма, он отмечает, что и англичане, и французы ведут себя не лучше, стремясь заявить о своей национальной исключительности, приоритете своего образа жизни. Рассматривая подобные девиации, он пытается понять, чем от этих духовно больных людей отличается человек духовно здоровый? Э. Фромм приходит к выводу, что духовно здоровый человек обладает лучшей способностью находить пути соединения с миром, он формирует у себя систему ценностей, помогающую лучше ориентироваться в окружающем мире. Это экзистенциальное чувство единства с мирозданием по мнению Фромма реализуется на основе главной моральной ценности – любви, которая есть «переживание причастности к общности» [4, с. 41]. Для сохранения своего духовного здоровья человек должен избежать тягостного чувства изоляции, ощутить окружающий мир как свой собственный дом, реализовать потребность укоренённости. В то же время человек не должен допустить отождествления себя с кланом, реализовать свой стадный инстинкт, раствориться в толпе, «достичь индивидуального чувства самотождественности» [4, с. 75]. Наконец, человек должен осуществить свой выбор между «созиданием и разрушением, любовью и ненавистью» [4, с. 46].

Анализируя духовное наследие Абрахама Маслоу по формированию духовно здоровых людей, можно выделить ряд направлений. Объективное восприятие реальности, свежесть оценки, радость восприятия. Увлечённость делом, наличие жизненной миссии, креативность, творческий подход к жизни, принятие себя. Гармония двух противоположных начал: сопричастность, единение с другими с одной стороны, а с другой – автономия, независимость от окружения, что, очевидно, оказывает влияние на самостоятельность мышления, сохранения себя как индивидуальности. Наконец, это совокупность ряда факторов психологического характера, позволяющих лучше адаптироваться к условиям жизни: непосредственность, естественность поведения, доброжелательность, философское чувство юмора.

Рассматривая проблемы духовного здоровья, Б. Г. Акчуриин ставит вопрос о том, что человек должен сохранять себя мыслящим, самосознающим индивидом..., гармонизировать свою личность и своё сознание, развивать свою духовность [1, с. 97–98], говорит о необходимости поддержания в человеке и обществе «разумности», «истина и разум» рассматриваются в качестве главных «лекарственных средств» восстановления духовного здоровья [1, с. 95], противодействия «процессу размывания нравственных норм» [с. 96]. Реализации этой задачи сохранения человека, его Разума, жизненных сил и нравственных ориентиров и призвана интеллектуально-нравственная духовность. XXI, направленная на формирование планетарно-космической цивилизации, утверждения духа созидательности, нейтрализации духовной пустоты и безудержного сползания в Инферно.

Литература:

1. Акчурин Б. Г. Социально-философское осмысление культуры здоровья // *Философия и общество*, 2012. – № 4. – С. 90 – 105.
2. XXI век: мир между прошлым и будущим. Культура как системообразующий фактор национальной и международной безопасности / Под научной редакцией О. П. Лановенко. – К.: Стило, 2004. – 572 с.
3. Ильин И. А. О сущности правосознания / И. А. Ильин / М.: «Рарогъ», 1993. – 235 с.
4. Фромм Э. Здоровое общество. Догмат о Христе. М: АСТ: Транзиткнига, 2005. – 571, [5] с.

Ю. А. Семенова,

*кандидат філософських наук, доцент, професор кафедри гуманітарних наук,
Харківська державна академія фізичної культури, Україна*

О. М. Орленко,

*кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри гуманітарних наук,
Харківська державна академія фізичної культури, Україна*

САМОТВОРЕННЯ ЛЮДИНИ КРІЗЬ ПРИЗМУ ФІЛОСОФІЇ ЗДОРОВ'Я

Гуманітаризація та технологізація медичного знання змінюють світоглядні уявлення людини стосовно підтримання та збереження здоров'я. Новітні світоглядні тенденції часу, технологічні можливості, ідеологічні та організаційні підстави визначають процес самотворення людини, її обізнаність з загальною теорією здоров'я та усвідомлення онтологічних причин, які вказують на те, що здоров'я обумовлює процеси біологічного і соціального життя. У сучасному світі здоров'я людини пов'язане з екологічними факторами, що загрожують масштабними катастрофами, а також з праксеологічними факторами, зокрема, зберігання психічних та інтелектуальних ресурсів людини. У контексті самотворення людини це постає як внутрішньо-особистісний екзистенційний континуум, що характеризується орієнтацією на трансцендентні загальнолюдські цінності. Філософія здоров'я визначає ціннісно-смыслову спрямованість індивіда на конститування власної життєтворчості, на усвідомлення відповідальності за стиль життя, «як турботу про себе», свої вчинки, конструктивність здоров'я у персональному бутті.

Філософія здоров'я бере початок від Гіппократа та Емпедокла, Авіценни та Парацельса, які в своїй діяльності й творчих пошуках поєднували медицину і філософію. Зміст їх вчень був наповнений натурфілософськими і гуманістичними світоглядними принципами. Із розвитком медичної техніки й новітніх біотехнологій, сучасна медицина отримала нові можливості для розв'язання проблем здоров'я людини. Процес медикалізації ставить під медичний контроль самоідентифікацію особистості, комунікацію та соціалізацію індивіда. Ф. Фукуяма вказував на можливість продуктів фармацевтичної індустрії змінювати людську особистість, підсилюючи або ж, навпаки, ослаблюючи деякі риси характеру, самооцінку та здатність зосереджуватись [4]. Людський організм несвідомо ототожнюється власне із людиною, яка звертається в ситуації розладу здоров'я по допомогу до лікаря як носія медичного знання, або прагне скористуватись порадами альтернативної медицини з бажанням вилікувати себе від самої ж себе. Філософія здоров'я акцентує увагу на багатогранності та глибині проблеми, пов'язаної з різними душевними станами та їх співвідношенням. Самотворення людини крізь призму філософії здоров'я включає три рівні, а саме: 1) біологічний як основа здоров'я передбачає анатомічну та фізіологічну досконалість саморегуляції організму; 2) соціальний визначає здоров'я як міру соціальної активності, діяльного ставлення людини до світу; 3) особистісний рівень пов'язаний з психологічним здоров'ям, що сприймається не як відсутність хвороби, але як заперечення її в сенсі подолання. Здоров'я в цьому випадку є не тільки станом організму, а й як «стратегією життя людини».

Для визначення поняття «здоров'я людини» часто використовується принцип прямого протиставлення двох станів: нормального, фізіологічного і патологічного. Поняття норми в контексті здоров'я розглядають як рівновагу організму людини, окремих його органів і функцій в умовах зовнішнього середовища [5, с. 85]. Між хворобою і здоров'ям наявні численні перехідні стани. Часто здоров'я розуміється як здатність людини до оптимального фізіологічного, психічного й соціально-емоційного функціонування. Про здоров'я судять за наявністю або відсутністю хвороби. При використанні такого підходу з розгляду випадає стан так званої передхвороби, в якому захворювання як такого ще нема, але компенсаторні можливості організму вже знижені, і з'являються ще об'єктивно не виявлені зміни на функціональному та біохімічному рівнях [1]. Хвороба розглядається як результат «поломки» адаптаційно-приспосувальних механізмів. Здоров'я визначають як динамічну рівновагу організму з навколишнім середовищем, коли всі закладені в біологічній та соціальній сутності людини фізичні, духовні та інші здібності виявляються найбільш повно і гармонійно, усі життєво важливі підсистеми людського організму функціонують

з максимально можливою інтенсивністю, а загальне поєднання підтримується на рівні, оптимальному для збереження цілісності організму, його працездатності, а також швидкої адаптації до природного й соціального середовища, що безперервно змінюється.

Поняття «динамічна рівновага», по-перше, є важливим з точки зору оцінки стану, напряму і здатності до подальшого розвитку явища; по-друге, підкреслюється повнота і взаємозв'язок проявів багатьох здібностей людини; по-третє, формулюється вимога необхідності збереження цілісності організму та можливості його адаптації до мінливих умов середовища. Здоров'я – це можливість організму здійснювати без будь-яких обмежень біологічні та соціальні пристосувальні реакції [2, с.115]. Важливим є соціально-адаптаційний аспект здоров'я, у якому людина розглядається як певний функціональний оптимум, як гармонія всіх частин організму. Поняття «здоров'я» інтерпретують, або як суб'єктивний стан індивіда, або апелюють до об'єктивних критеріїв, коли здоров'я розглядається як стан структур і функціональних систем людського організму. У першому випадку «бути здоровим» означає не мати будь-яких суб'єктивних скарг і відчувати повноту фізичних і духовних сил. При визначенні стану здоров'я суб'єктивно-психологічні відчуття є недостатньо надійними в оцінках реального стану здоров'я людини. Деякі форми патології й супровідні зміни внутрішнього середовища організму можуть не супроводжуватися особливими суб'єктивними відчуттями. З іншого боку, можливі суб'єктивні відчуття розладів у функціонуванні окремих органів за відсутності ознак їх органічного ураження і без порушення функцій. Звичайно, в цьому разі, як правило, не можна говорити про повноцінне здоров'я, оскільки такі відчуття – своєрідні ознаки психоемоційних розладів, але соматичне здоров'я може бути при цьому цілком збереженим. Разом з тим, не враховувати суб'єктивних відчуттів людини, звичайно, не можна, оскільки в багатьох випадках вони є важливим первинним джерелом інформації для раннього розпізнавання хворобливих станів і своєчасного вживання лікувально-профілактичних, реабілітаційних заходів. До того ж, хворобливі відчуття негативно відображаються на всіх видах діяльності людини, в тому числі трудовій. Об'єктивний критерій функціонального стану організму, здоров'я визначається як нормальний фізіологічний стан, як оптимальне пристосування до вимог середовища, а хвороба – як функціональна недостатність, як порушена пристосованість [3]. Використання такого визначення потребує співвіднесення якісних і кількісних характеристик здоров'я, зокрема вимірювання структур і функцій окремих органів і систем організму в цілому, які могли б характеризувати стан здоров'я або ступінь патологічного порушення.

У процесі самотворення людині необхідно дотримуватись принципу розумної доцільності. На рівні буденної свідомості постає очевидність необхідності формування мотивації до духовного освоєння дійсності через самостійне вирішення своїх проблем, пов'язаних із самопочуттям. Медичні практики можуть надати допомогу людині переважно в площині людського тіла, яке не вичерпує повноти людського буття. Ці проблеми потрібно розглядати у площині філософсько-аналітичної рефлексії і світоглядних настанов, оскільки вони безпосередньо пов'язані зі ставленням людини до самої себе, до соціального оточення та до життя як такого. Медикалізація трансформує різні рівні суспільної свідомості, аналізуючи медичні практики як взаємодію із людським світоглядом у сфері смислосжиттєвості. Сьогодні все частіше зустрічається такий особливий стиль життя, як «дауншифтинг», що означає форму негативної реакції людей на пропаганду стилю життя, зорієнтованого на успіх. «Дауншифтинг» проявляється у зміні місця проживання на більш провінційне, відмові від гонки за грошима, від престижної роботи, від соціального статусу та в орієнтації на загальнолюдські цінності: сімейне спілкування, турбота про здоров'я, реалізація життєвої мети існувати за власними принципами тощо.

В процесі медикалізації різні аспекти людського життя починають розглядатися у якості медичної проблеми, поміж полюсів здоров'я і хвороби. Наслідком цього є як самоусвідомлення людиною себе пацієнтом, так і об'єктивація людського тіла і життя у площині медичного моніторингу та регулювання. Філософія здоров'я стосується й різнопланових економічних цінностей, як для індивіда, так і для держави. Даний аспект феномену здоров'я може бути одним із бар'єрів щодо соціальної свободи індивіда у набутті бажаного суспільного статусу. Феномен людського здоров'я з його здатністю визначати соціальну свободу людини, виступає у якості економічної цінності для виробників медичної техніки та фармацевтичної промисловості. Попит на них може забезпечуватися тією ж економічною цінністю здоров'я для індивіда, для якого проблеми зі здоров'ям рівноцінні зміні матеріального статусу.

Когнітивні засади в процесі самотворення людини полягають у цілісному світосприйнятті природи, людини, суспільства, техніки й науки, відкритих для усвідомлення переходу від імперативу динамічної рівноваги до інноваційного розвитку ідеології динамічної рівноваги в управлінській діяльності, що має в масштабах розвитку планетарної спільноти надто рухливі межі і є чутливою до співвідношення і протистояння технократизму й гуманізму в антропогенній сфері. Самотворення людини базується на основі резервних можливостей її біологічного організму, що завершує становлення своєї фізичної форми й набуває

інтелектуальної потужності, залучаючи категоріальний апарат технічного, технологічного і гуманістичного знання і філософії через потік соціальної інформації, яка обслуговує життєдіяльність людини й забезпечує управління її здоров'ям.

Список використаних джерел:

1. Газнюк Л. М., Семёнова Ю. А. Здоровье – боль – болезнь: философско-антропологический и социокультурный контексты / Л. М. Газнюк, Ю. А. Семёнова // Здоровье. Личность. общество: сборник научных трудов / сост. А. В. Алёшичева. – Харьков: Финарт, 2014. – С. 118–262.
2. Калайков И. Д. Теория отражения и проблема приспособления. / И. Д. Калайков. – М.: Наука, 1986. – 142 с.
3. Путров С. Ю. Філософський погляд на людиноорієнтовані технології зміцнення та відновлення здоров'я / С. Ю. Путров // Політичний вісник [збірник наукових праць]. – К. : ВАДЕКС, 2014. – Вип. 75. – С. 113–120.
4. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек / Ф. Фукуяма. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2005. – 588 с.
5. Хабермас Ю. Будущее человеческой природы. На пути к либеральной евгенике? Пер. с нем. М. Л. Хорьков / Ю. Хабермас. – М.: Весь Мир, 2002. – 143 с.

Л. К. Фоменко,

*кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії
імені проф. В. Г. Скотного, Дрогобицький державний педагогічний
університет імені Івана Франка, Україна*

Ю. Л. Роголя,

*старший викладач кафедри фізичної терапії, ерготерапії,
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, Україна*

ГУМАНІСТИЧНІ АСПЕКТИ ФІЗИЧНОЇ ТЕРАПІЇ

Сучасна медицина являє собою систему предметно розгалужених знань і практичної діяльності, спрямованої на відтворення втраченого здоров'я людини. Фізична терапія є однією з численних спеціалізацій фахівців медицини. Згідно Стандарту вищої освіти України з підготовки бакалаврів фахівців з фізичної терапії вирішує задачі та проблеми, пов'язані з порушенням функцій органів та систем, зокрема, опорно-рухового апарату, нервової, серцево-судинної та дихальної систем із застосуванням положень, теорій та методів медико-біологічних, соціальних, психолого-педагогічних наук. Основною метою професійної діяльності фізичного терапевта є часткове або повне відновлення цих функцій.

Велике значення фахівців з фізичної терапії для охорони здоров'я та соціального захисту населення підтверджується включенням їх в стандарти надання допомоги з медичної та соціальної реабілітації в 113 країнах світу. Ще в 1951 році була організована Всесвітня конфедерація фізичної терапії, яка сьогодні включає 112 країн-членів і більше 350 000 фахівців у всьому світі. Предметно фізична терапія визначається як «вплив на фізичні обмеження, порушення функцій або біль з допомогою фізичних вправ, масажу, гідротерапії і т.д. без використання ліків, хірургії або радіації». Глибокі знання фізичного терапевта про тіло, його потребу в русі та його потенціал відіграють провідну роль у визначенні стратегії стосовно діагностики і проведення фізичної терапії. Параметри практики змінюються в залежності від мети фізичної терапії – зміцнення здоров'я, профілактики, лікування, абілітації чи реабілітації.

Разом з тим постає питання про те, чи може фахівець з фізичної терапії, будучи причетним до числа медичних працівників, для успішного проведення фізичної терапії задовільнитися тільки знаннями про тіло хворої людини. Безумовно, що ні. Бо пацієнт, який постає перед лікарем чи іншим медичним працівником, є цілісна людина, в якій дивовижним чином поєднані тіло, душа і дух. Тобто медичний працівник (в даному випадку фізичний терапевт) і пацієнт є повноцінними суб'єктами медичної діяльності, представленої взаємодією індивідуальних особистостей. Характер і форми цієї взаємодії виявляються залежними не тільки від фізичного стану пацієнта, але й від душевно-духовного його налаштування на боротьбу з хворобою, від адекватної оцінки свого фізичного стану і пошуку можливостей для реалізації особистісного потенціалу в умовах обмежених фізичних спроможностей. Як бачиться, фізичний терапевт, окрім діагностики та безпосереднього виконання фізичних процедур, зобов'язаний, керуючись провідним принципом медицини – принципом гуманізму, включити в лікувальний (чи то профілактичний) процес не тільки тіло пацієнта, але і його особистість. Видатні лікарі завжди вважали запорукою успішного лікування поєднання двох, тобто зусиль лікаря і пацієнта, проти одного – хвороби. Але, як свідчить реальна ситуація в сучасній медицині, виконання цієї деонтологічної вимоги стає все більш проблематичною.

Дослідники в галузі філософії медицини, медичної етики та деонтології та окремі практикуючі лікарі зі зростаючою стурбованістю свідчать про поширення процесу дегуманізації в сучасній медицині. Серед

основних її причин називають активне впровадження в медичну практику різноманітних біотехнологій, комерціалізацію медицини, стрімку диференціацію медичного знання, згідно якої фахівців іменують вже здебільшого за принципом причетності його до лікування якогось одного органу або системи органів хворого (напр., хірург – голова, шия, тощо). Діагностика здійснюється на основі численних додаткових досліджень, комп'ютерної техніки. Цілісність людини, її особистість, почасти, залишається поза межами медичного інтересу. Особливого прояву ця ситуація набула підчас теперішньої пандемії, коли поширеною стала практика постановки діагнозу та призначення лікування в телефонному режимі. Порушення режиму живого спілкування між лікарем і пацієнтом нівелює основні принципи медичної діяльності, які початково, з часів Гіппократа були закладені в її основи та виражали її сутність, а саме – гуманізм, милосердя, прагнення надати допомогу хворому, не нашкодити йому тощо.

Виходячи з реалій сьогодення стосовно можливостей «утримання», або ж визнання «прейдешності» принципу гуманізму в медицині загалом, і в фізичній терапії зокрема, слід визнати декілька важливих моментів, що впливають на коректність можливих висновків. Це визнання факту надзвичайної життєвої цінності здоров'я людини, а також необхідності надзвичайно значних зусиль з боку медиків та власне самої людини у разі потреби його відтворення. Цей факт є сталим, і він передбачає наявність історично незмінних принципів в процесі розвитку медицини. Однак, реальна історія медицини – це історія злетів і падінь, наукових відкриттів і визнання лікарських помилок. Це історія натхненного пошуку адекватних засобів профілактики та лікування хвороб, філософсько-методологічних засобів з'ясування багатьох теоретичних проблем медицини, зокрема обґрунтування основних етичних принципів медичної діяльності.

Разом з тим, історичні зміни в галузі медицини певною мірою були залежні від епохальних змін в історії людства, які, як відомо, по-різному впливали на розвиток медицини. Вписаність медицини в соціокультурний простір певних людських спільнот задавала не тільки рівень розвитку медичних знань, але й культуру спілкування між суб'єктами медичного процесу, а також формувала запит на філософське осмислення сутності та змісту багатьох антропологічних понять, зокрема гуманізму.

В сучасних філософських дослідженнях підкреслюється факт наявності багатьох інтерпретацій гуманізму, побудованих на основі філософських уявлень про сутність людини, людське буття, розуміння гуманного ставлення до людини як прояв власне людського в людині, як дечого властивого тільки людині. «Тим самим єдиною ланкою у всіх визначеннях гуманізму є його розгляд в контексті загальної антропологічної проблематики, тобто в контексті загальної зумовленості розуміння сутності людини і взаємовпливу філософської теорії і соціальної практики. Уявлення про гуманістичну ідею онтологічно ототожнюють гуманізм з людяністю, власне людським в людині. Мінливість уявлень про сутність і призначення людини веде за собою зміну смисла поняття «гуманізм». Тим самим задаючи йому (за Хайдеггером) його історичність, при якій гуманізм визначається як «людяність людини через близькість до буття. Але це є особливий гуманізм, в якому в основу покладена не людина, а історична істота людини з її витоків в істині буття» [2, с. 156]

Не деталізуючи інші підходи до розуміння сутності гуманізму звернемо увагу на існуючі залежності між поширенням гуманістичних ідей в просторі конкретно історичних соціокультурних спільнот та формами їх вияву в медичній практиці. «Попит» на гуманізм в медицині, як було зазначено, завжди мав вагомий предметні підстави. Динамізм суспільно-економічних перетворень, починаючи з Нового часу, все більшою мірою сприяв витісненню принципу гуманізму у функціонуючих спільнотах з центру на периферію, відтворюючи скоріше його поверхневе значення у стосунках між людьми. Без перебільшення можна вважати, що гуманістичний потенціал суспільства переважно утримувався на основах медицини. Звертаючи увагу на цей факт, Е. Фромм покладає надії на відтворення гуманістичних основ суспільного життя саме через медичну діяльність лікарів. Але в 20-му ст. надії великого гуманіста були більш виправданими, ніж тепер, коли в наукових колах, серед дослідників в галузі біомедичної етики все більшого поширення набуває думка про стрімку дегуманізацію медицини. Про це свідчить перш за все втрата особистісного відношення до людини в медицині, поводження з людським тілом як з біоматеріалом тощо. Наявність невідповідності належного і дійсного в реалізації принципу гуманізму в медицині теж має історичні корені і закладена в суперечності самого гуманізму. Ця суперечність виявилася в процесі утвердження в європейському соціокультурному просторі антропоцентризму. Ці процеси сприяли піднесенню *природної людини*, все більше відмежовуючи її від *духовного центру*, відриваючи природну людину від духовної і сприяючи тим самим поступовому витісненню духовної складової зі змісту гуманізму. Суть цих процесів та їх духовні наслідки змістовно розкрив М. Бердяєв у своїй праці «Смисл історії» [1]. Гуманізм, з погляду мислителя, слугував, таким чином, як піднесенню людини, так і її приниженню.

Спостерігаючи і реально відчуваючи поглиблення цієї суперечності в сучасному житті, неважко уявити моральний стан людини, яка внаслідок тяжкої хвороби вимушена проходити тривалий і непростий

шлях фізичної реабілітації. Чи допоможуть фахівцю з фізичної реабілітації засвоєні під час навчання знання професійної етики та деонтології стати професіоналом з великої букви? Якщо до знань не долучити серце, здатне не тільки виконувати свою роботу, але й співчувати, не сприймати свою нелегку працю як служіння, тобто не пробуджувати в собі духовну людину, то сподівання на відродження духовних основ гуманізму в медицині, а через медицину і в суспільстві загалом можуть виявитися марними.

Ще одна заувага стосовно реалізації духовного потенціалу фахівця фізичної терапії та реабілітації в процесі лікування чи проведення профілактичних процедур. Почасти, тривалий час спілкування з пацієнтом, який дозволяє спілкування лікаря і пацієнта піднести на рівень повноцінних суб'єкт-суб'єктних відносин. А цього так не вистачає в сучасній медицині.

Список використаних джерел:

1. Бердяев Н. Смысл истории / Н. Бердяев – М.: Мысль, 1990. – 170 с.
2. Фихтнер Е. Н. Биоэтика как программа практико-ориентированого гуманизма, // Вестник ТГПУ (TSPU Bulletin). 2014. 1(142) – с. 156–160.

Г. М. Гончаров,
*кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри гуманітарних наук,
Харківська державна академія фізичної культури, Україна*
Н. М. Салтан,
*кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри гуманітарних наук,
Харківська державна академія фізичної культури, Україна*

САМОРОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ В ПРОСТОРІ, ОБМЕЖЕНОМУ МОЖЛИВОСТЯМИ БУТТЯ

Вивчення абстрактної сутності саморозвитку можливо шляхом вивчення специфічних конкретних сутностей, розуміючи їх як особливі форми розвитку живої субстанції. Так, антропний принцип дозволяє синтезувати всі види активності субстанції на основі принципу самообмеження. В даному дослідженні виявилось інструментально важливим розрізняти поняття «розвиток» і саме «саморозвиток». Поняття «само» характеризує внутрішню сутність, яка, так чи інакше, несе в собі системність, цілісність і активність. Однак для всебічного вивчення важливо розглянути поняття, які їх породжують. Тим більше що в багатьох дослідженнях ці поняття розвитку і саморозвитку прирівнюють. Не акцентуючи увагу на становленні парадигми розвитку, підкреслимо, що в нашій роботі «саморозвиток», його сутність, розуміється як реалізація себе через реалізацію здатності до «трьох основних значень: 1) сенс «фізичний» (вправи тіла); 2) сенс моральний (вправи розуму і волі); 3) сенс релігійний» [1, с. 15]. Синергетичний підхід дозволяє актуалізувати важливість соціокультурної системи саморозвитку людини в критичні періоди існування. Внутрішні відхилення флуктуації системи є закон її самоорганізації. За правильним твердженням В. А. Кайдалова [2, с. 25], філософська категорія саморуху по відношенню до загальнонаукового поняття самоорганізації виступає як поняття методологічне. Останнє означає, що за допомогою категорії саморуху можна провести змістовну «семантичну» інтерпретацію поняття самоорганізації, виявити його змістовно-предметні аспекти, розкрити його істинний філософський зміст. У філософії, поняття особистості розглядається в категоріальній структурі: «людина», «індивід», «особистість», «індивідуальність» це є її атрибутивні характеристики. Взаємовідносини між індивідом як продуктом антропогенезу, особистістю, що засвоїла суспільно-історичний досвід і індивідуальністю, перетворюючої світ, може бути передано формулою: «індивідом народжуються особистістю стають, індивідуальність відстоюють». З цієї формули випливає, що особистість як вираз універсальної соціальної сутності людини (особистість – форма суспільно-історичного досвіду людини) є «середньою ланкою» між індивідом (людина що виділена з людського роду біологічна істота) і індивідуальністю (людина як особливий, унікальний суб'єкт, який перетворює дійсність). Така чисто кількісна ієрархія може влаштувати батьків, орієнтованих на те, щоб їхня дитина була не гіршою за інших. Влаштує вона, на жаль, і психологів, і соціологів, – вчених, які розглядають ці теоретичні адаптаційні процеси, що відбуваються в сучасному суспільстві, як вони відбуваються і в світі природи – виживає найсильніший. На відміну від фундаменту в будівництві, фундамент-індивідуальності виникає тільки тоді, коли процес формування особистості розпочато, тобто не до, а разом, паралельно. При цьому провідна роль особистості висувається нами в якості визначального принципу: в використанні цих двох взаємопов'язаних систем провідною виявляється особистість, індивідуальність, що вдосконалюється залежить від неї. Особистість є «якісне» досягнення [3] потенційно можливе в результаті подолання відчуження [4] і зародження людяності [5]. Людяність як реалізація свободи та

відповідальності за себе і відносин з самим собою і навколишнім світом можна вважати основною характеристикою в побудові структури саморозвитку особистості, тому що вона включає в себе всі базові онтологічні передумови саморуху: самосуперечність, мимовільність (свободу), самостійність, спонтанність та іманентність змін. Під час переходу від абстрактного до конкретного слід вказати, що саморозвиток особистості легше відстежити через вивчення її життєвого шляху, шляху становлення її індивідуальності [6]. Саме з появою індивідуальності як системної якості особистості розкривається структура її саморозвитку. Змістотворча модель «Я» включає в себе три фундаментальні категорії, що відображають суть саморозвитку особистості, що співіснують в суперечливій єдності протилежностей. Перша категорія – це самоорганізація, що виконує головну функцію субстанціальної системи способу буття. Використовуючи поняття самоорганізації, хотілось би підкреслити важливість синергетичного підходу в побудові структури саморозвитку особистості, важливість флуктуації як вираження само суперечності її субстанції. Самоорганізація особистості включає в себе в першу чергу самопідготовку, вдосконалення власного мислення, почуттів, сили волі, практичних умінь і навичок. Самопідготовка складається з двох етапів: самосвідомість, самоосвіта і самовиховання. Під самосвідомістю (як другої категорії) ми будемо розуміти вищий рівень розвитку свідомості, що дозволяє людині не тільки відображати зовнішній світ, але, виділивши себе в цьому світі, пізнавати свій внутрішній світ, переживати його і певним чином ставитися до себе. Самосвідомість формується з самопізнання як розуміння і самооцінки своєї поведінки і діяльності, саморегуляції як збереження і відновлення цілісності «Я» і самообмеження як усвідомлення свободи і відповідальності за себе і навколишній світ. Ці в якійсь мірі поняття також відображають головну спонукальну силу саморуху – субстанціальне протиріччя як негативне ставлення речі яка розвивається до самої себе, що передбачає передачу основного глибинного протиріччя субстанції всім її формам, рівням, системам, в різній мірі. Для вищої форми буття, як субстанції «самообмеження- або аскеза» є вимогою, яка розвинена в найбільш повній мірі: в кожній точці соціуму, на рівні кожної особистості, що оформляється і зберігає суспільство. Третьою категорією в структурі саморозвитку особистості виступає самовизначення, яке розуміється як ситуативний вибір вчинку, судження, оцінки суб'єкта спілкування і взаємодії. Отже, саморозвиток особистості бачиться в суперечливій єдності протилежностей. В особистості намагаються ужитися кілька систем: біологічна, соціальна і культурна, причому співіснують вони не в конфлікті, а в суперечливій єдності, доповнюючи одна одну. Чим це протиріччя сильніше, тим сильніше розвивається єдність. Посилення протиріччя можливо в результаті процесу становлення людяності через шлях самообмеження (самосуперечності, самонегативності) особистості. Само-обмеження, яке підштовхується об'єктивно більш складними обставинами виступає як тренажер, випробування-змагання, пройшовши через які, людина міцніє і фізично, і духовно. Спочатку, на думку А. Адлера [7], кожна людина налаштована на нормальний стиль життя. Однак по відношенню до таких, назовем їх «аскетів» від осіб з «обмеженими можливостями в біологічному просторі в нашому суспільстві найчастіше спостерігається ресептимент» [8]. І це неабияка проблема «самоотруєння душі, що має цілком певні причини і наслідки» [9]. Уже майже століття тому в дефектології Адлером був введений «закон про діалектичне перетворенні органічної неповноцінності через суб'єктивне почуття неповноцінності в психічне прагнення до компенсації і понад того» [10].

Історично склалися дві нормативні системи, які стоять на сторожі здоров'я суспільства, – мораль і право. А важелем управління системами моралі і права є совість і страх. З нашої точки зору, в даний час формується третя нормативна система, враховуючи життя в інформаційному суспільстві, – «розуміння». Під «розумінням» тут мається на увазі не просто спілкування з іншим, а пізнання як проникнення, вживання, в іншого, «злиття» з ним і одночасно збереження дистанції (свого місця). Тому «розуміння», що повинно формуватися, як ставлення до людей з обмеженими можливостями дозволяє зняти страх оточуючих, який може і не усвідомлюватися, але біологічно підсвідомо присутній як реакція на інакшість. Так «розуміння» знімає агресію, не вимагає прийняття того, чого людина не бажає, створює можливість саморозвитку біо-соціо-культурної унікальної системи «людина». І тут «саморозвиток» стає теоретичним засобом вирішення цієї проблеми. Саморозвиток як психологічне поняття являє собою спосіб виробництва людиною своїх індивідуальних можливостей як можливостей соціальних. Саме в цьому сенсі «саморозвиток» є спосіб виробництва людиною самої себе.

Список використаних джерел:

1. Гончаров Г. М. Аскеза як духовно – соматична практика людини. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук. Харків: 2012, 199 с.
2. Кайдалов В. А. Теория диалектического противоречия: фундаментальные и прикладные аспекты. Избранные труды. Пермь: Изд-во Пермск. гос. тех. ун-та, 2007. – 300 с.

3. Бердяев Н. А. Самопознание. Опыт философской автобиографии. М.: ДЭМ, 1990.-336 с.
4. Фромм Э. Иметь или быть? М.: АСТ, 2009. – 448 с.
5. Хайдеггер М. Разговор на проселочной дороге. М.: Высшая школа, 1991. -190 с.
6. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания. СПб.: Питер, 2002. -288 с.
7. Adler A. What your life should mean to you. Hazelden, New York, 1998. – 245 p.
8. Апресян Р. Г. Ресентимент и историческая динамика морали // Этическая мысль. Вып. 2/Отв. ред. А. А. Гусейнова. – М.: ИФРАН, 2001. – С. 27–40.
9. Шелер М. Ресентимент в структуре моралей. СПб.: Наука, 1999. – 231 с.
10. Выготский Л. С. Основы дефектологии. Собр. соч. в 6 т. – Т. 5. – М.: Педагогика, 1983. – 375 с.

Zh.K. Rystan,
*PhD doctoral student of the Eurasian National
 University named after L. N. Gumilyov, Nur-Sultan, Kazakhstan*

THE PROCESS OF THE TRANSITION OF EPISTEMOLOGICAL METHODS IN THE XX CENTURY FROM POSITIVIST OBJECTIVISM TO RECOGNITION OF INDIVIDUALS AS A HISTORY OF THE ERA

The subject of the article is the concept of «knowledge», which was formed in the 19th-20th centuries, especially during the Enlightenment, when metaphysics and religion were treated with skepticism and did not put them in line with the concept of knowledge. When the unique concepts of «science» and «knowledge» were only reconcile the nature of scientific methods of knowledge. (West, 1997, p. 1–2). This article is an analysis of the cognition of Wilhelm Dilthey, who spearheaded the act of resistance to the appropriation of nature by scientific methods as the only way to attain knowledge. And his views on what knowledge is and how he demanded a revision of the concept of «education». Quentin Skinner, in his 1985 book ‘The Return of Grand Theory in Human Sciences’, raises such questions, he says that «We must be able to see the differences between philosophy and other social sciences like political science, psychology, sociology, etc.» As you can see, the reason why philosophy and «other» sciences are considered, this implies that the problem is not to recognize philosophy as a science. In other words, he says that the field of philosophical research has narrowed; it now deals only with the analysis of particular problems than in the past century (Skinner, 1985, p. 4). For example, the work of the English scholar R. M. Hare, known as the «Philosophical Work», written in 1950–60, is limited to an analysis of the «Language of Moral» and not «morality» itself. Another example: T. K. Weldon’s ‘Vocabulary of Politics’ focuses on the analysis of politics vocabulary, not politics itself. Moreover, they were recognized as books on philosophy. Skinner says, «It shows the state of the present state of philosophy as a science. She as such is no longer there. Since the late nineteenth century, philosophy has been deemed unsuitable for the study of fields such as political science, psychology and sociology, as well as in the world of «science» as a separate element with very narrow boundaries. Since the end of the 19th century, philosophy was recognized as unsuitable for the study of such areas as political science, psychology, sociology, and in the world of «science» it was recognized as a separate dimension with very narrow boundaries. Even those who recognized philosophy as a science began to accept the idea that philosophy no longer had a systematic basis and that contemporary political and social problems could only be solved empirically (Skinner, 1985, p. 4).

Methods based on the above ideas are recognized as the only correct way to explain phenomena in the field of sociology and the humanities. In other words, what methods are used in the study of natural phenomena in the natural sciences, these same methods began to be considered acceptable in the study of man and society. How can a method based on logical operations of rational thinking as well as its empirical methods, which is a set of many technical tools and operations aimed only at drawing certain conclusions, can actually this methods recognize a person, his psychology, society? This question is answered by the Spanish philosopher Ortega and Gasset: «A scientist formed in the traditions of natural science, while studying man, tries to reveal his nature. First, a scientist looks, he sees that a person has a body, a body is a substance, and immediately applies physics to it. And the body, in turn, turns into one organism, that is, into biology. Then he applies biology. Research then shows that there is a spiritual mechanism that has no clear connection to any human or animal body. When he thinks about it, he puts forward psychology, armed with the methods of natural science, as the subject of the study of mechanism. For three hundred years, mankind has used this method to understand human nature. This process is the study of a material that has a body, an organism, a mechanical psyche and obeys the laws of the environment, but not an individual» (Gasset, 1962, p. 16). Gasset says: «That a person is not a thing, it is wrong to think, but to his nature. Man has no predetermined nature. A person has only his history» (Gasset, 1962, p. 39). As Gasset writes, to understand a person, you need to know his history. And we will see that his history does not differ from

his time, culture, society and political situation in which he lived. All this together constitutes the history of man. (Gasset, 1962, p. 44).

However, in the era of the positivist tradition, works like «Man as a subject of science' were published». The work of Alfred Iyer was the watchword of the era. A. Iyer – one of the famous representatives of logical positivism

Continental philosophers began to oppose the concept of «analytical philosophy» based on «logical positivism», which was recognized in the Anglo-Saxon world and gained recognition in the world of science. «According to continental philosophers, the interpretation of human behavior and consciousness, mind and soul, culture and beliefs is not the same as the interpretation of the material world and natural phenomena. As a result, logical positivists began to question the notion that all «successful» and «correct» research must be deductive, experimental research. (Skinner, 1985, p. 6).

It can be assumed that different interpretations of epistemology underlie this bilateral conflict.

First, «What is knowledge?» Plato asked this question in his dialogues and sought an answer to this question. This is an epistemological question. Although 2,500 years have passed since then, Plato cannot be ignored when it comes to epistemology. In Plato's Theetetus, the question is asked what is «knowledge»? Plato says that «knowledge» is not based on feelings or opinions. According to Plato, «perception» cannot teach us something by itself. According to him, in order to turn perception into knowledge, you need to include certain elements in it. These are the following elements: «logos, alethe, doxa», that is, «justified true belief» (Platon, 2007, pp. 151e-208c).

This performance has been preserved in European tradition for many years. Only from the beginning of the twentieth century began to appear new ideas in epistemology. In general, «the history of epistemology is divided into two main parts: classical epistemology and modern epistemology. Classical epistemology, based on the knowledge of Aristotle, focuses on the possibility of recognizing a thing or object, while modern epistemology, influenced by Descartes, Locke and Kant, prefers to recognize the capabilities of the subject, cognitive consciousness, the cognitive power of the mind. Modern epistemology is also divided into two main areas. The first was the basic cognitive foundation of modern epistemology, starting with R. Descartes, the idea of achieving «real knowledge,» (truth) and not being (reliable knowledge) (Çüçen, 2011, p. 49). That is, we call this type of knowledge acquisition «fundamentalism,» the purpose of which is to understand the possibility of «clear knowledge,» the source of a precise, transparent principle and the first principle underlying knowledge. According to Descartes, «We should work only with those objects of our mind that can be clear and undeniable real knowledge». (Descartes, 1998, p. 10). This idea influenced the representatives of continental philosophy, in particular, such scientists as Spinoza, Leibniz, Kant, Husserl. As for the second tradition of modern epistemology, it was the «theory of knowledge against fundamentalism» promoted by Hegel, which opposed the aforementioned theory. According to Hegel, it is impossible to separate real knowledge from the basic principle. Because he believed that there must be another principle, confirming or refuting the most basic. Consequently, Hegel's concept of the solid, unchanging nature of knowledge is wrong. On the contrary, knowledge is fluid and dynamic. Indeed, according to Hegel, knowledge arises in the process of self-knowledge of the movement of the absolute spirit. (Çüçen, 2011, pp. 49–50). Modern epistemology is recognized as a continuation of Modern epistemology. Another name for modern epistemology is epistemological. This, in turn, is the name given after the use of analytical methods. Modern epistemology consists of a number of conflicting views. For example: internalism-externalism, fundamentalism, functionalism, truth, reality, etc. (Mehdiyev, 2011, p. 12).

In Germany, there is a large movement against the notion of the Anglo-Saxon world, which rejects the aforementioned traditional notion, is skeptical of metaphysics, and seeks to build a process of scientific-positivist sociology combined with empiricism. This movement, called the Philosophy of German History, was a movement that, despite its anti-positivist views, did not deny it, but proposed methods and principles of science that were different from positivism. The origins of this movement were influenced by the views of W. Dilthey (1833–1911).

Dilthey's book «Einleitung in die Geisteswissenschaften» was published in 2000 by V. S. Malakhov translated it into Russian as «Introduction to the Science of the Spirit». In this book, Dilthey attempts to define the methods of this science, calling the spirit «Geist» a science that opposes the methods of the mainstream natural sciences. Dilthey does not deny the existence of natural science, but does not agree with the fact that he privatized the name «science» in his own way. That is, natural science has its own area – the study of creatures that it can touch, see, feel and, therefore, use methods that are unique to this doctrine. But he admits that these methods are generally inapplicable to spiritual science. It is safe to say that Dilthey was the creator of the classification of science. He says there are two areas of science. The first is natural science and the second is the spiritual science «Geist». These two areas and research methods are different. «Natural science finds its knowledge in the observation of physical objects and processes, while spiritual science draws its knowledge from» statements of the spirit, in other words, from human perception, understanding of the world. (Özlem, 2018, p. 46). Secondly, while the physical world, which

is the subject of natural sciences, is recognized as integral in its current state and works only with objects in all its states, spiritual science is looking for its subjects in the development of historical processes over hundreds of years.

In other words, it seems to us that we recognize an object of a chaotic, comparative nature. It should be noted that spiritual education is not a science that obeys general laws. If objects in natural sciences are homogeneous, then in spiritual sciences they are heterogeneous. This means that errors and doubts in the natural sciences can be minimized. (Özlem, 2018, pp. 46–47). We cannot see this characteristic in the science of the spirit, because the object of study of this science does not have the quality that it can count, calculate and retain. In spiritual science there is no law that could be created through research and equally applied to all things. That is, there are no standard general laws, on the contrary, there is a method of cognizing each phenomenon individually, depending on time, place, state, cause, quality and, most importantly, cognition. Takes into account the social, political and religious conditions of the research object. This phenomenon is unique to spiritual science. We must not misunderstand what Dilthey is trying to say that such a method does not exist in the natural sciences, and therefore this does not mean that the natural sciences are not the «correct» science. There are so many methods of natural science that spiritual science cannot use, this does not mean that spiritual science is far from science. That is, we must understand that these areas of knowledge, methods and areas of research of two different sciences have the same goal. The goal is to create science. As we saw in epistemology, the goal of science, education, knowledge, natural science, spiritual science, or social sciences and humanities is to make «sensible» «intelligible». That is, to take what is heard, and what can be seen and felt, put into our mind, turn into the form of thought, and pack. That is, it is in order to explain to the mind what comes with feelings. Whether you call it a model, theory, paradigm, approach, or method, its content does not change. In the end, if our fantasies, designs arise from sensory knowledge, and our reasoning always comes from the mind. (Fazlıoğlu, 2018 s 8).

If we consider the existence of conflicting ideas in the world of philosophy, in science as conditional things, then the doctrine of Dilthey seems to be the impetus for modern philosophical trends that caused these contradictions. But if we look at it from a historical point of view, Dilthey proposed this method in his own land and influenced the development of science for mankind. And in this way, he changed his attitude to science and education. And the approach to understanding a person living in a society in a family and in a certain cultural environment. Therefore, this controversy between the positivist and interpretative paradigms is a very important moment in the history of philosophical research.

References:

1. Çüçen, K. Modern Epistemolojinin İki Geleneği. – Istanbul: İnsan Yayinevi, 2011. 266 s.
2. Descartes, R. Rules for the Direction of the Mind. (R. S. John Cottingham, Translator) – New York: 1998. 399 p.
3. Dilthey, W. Hermeneutik ve Tin Bilimleri. (D. Özlem, Translator) – Istanbul: Paradigma Yayinevi, 1999.123 s.
4. Fazlıoğlu, I. Felsefe-Tarih ilişkisi. İhsan Fazlıoğlu çalışmaları, – Istanbul: 2018. 261 s.
5. Gasset, J. O. History as a system. (H. Weyl, Translator) – New York: Norton, 1962. 93 p.
6. Mehdiyev, N. Çağdaş Epistemolojiye Giriş. – Istanbul: İnsan Yayinevi, 2011. 297 s.
7. Özlem, D. Tarihselci Gelenek: Dilthey-Weber-Gadamer. – Istanbul: Notos Kitap Yurdu, 2018. 294 s. Platon. Theaetetus. Preus. 2007. 62 c.
8. Skinner, Q. The return of Grand Theory. – New York: Cambridge University press, 1985. 215 p.
9. West, D. An Introduction to Continental Philosophy. – UK Cambridge: Polity Press, 1997. 354 p.

O. V. Бурлука,

*кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри культурології,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна*

САМООСВІТА ЯК ТРАЄКТОРІЯ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

Сучасний соціокультурний простір змінився завдяки інформатизації життя та її впливу на сфери матеріального й духовного відтворення суспільства в цілому. Інтелектуальний капітал визначений основним фактором розвитку, як у матеріальному виробництві, так і в духовному. Сьогодні дуже важливим є розуміння універсальних засад картини світу, уміння переконувати інших, вести за собою, презентувати себе і свої ідеї, працювати в команді тощо. Постійне оновлення й підвищення рівню своїх знань і вмій надає можливості краще пристосуватися до можливих змін, передбачати намічувані модифікації й самому прагнути до перетворень. Ефективний розвиток особистості передбачає можливість адаптації до ймовірних нововведень соціальної дійсності, інтерес до навколишнього світу, спрямованість на суспільно корисну справу, відповідальність перед іншими. Здатність до розкриття індивідом особистісного потенціалу,

схильностей і завдатків виражається в прагненні до виявлення персональних можливостей і отримується завдяки самоосвіті, яка створює траєкторію розвитку особистості.

Оскільки основним видом діяльності більшості людей є робота з інформацією, тому самоосвіта набуває статусу масового соціального явища, невід'ємного компонента діяльності багатьох соціальних груп і способу життя їхніх членів. Процес самоосвіти значно заглиблюється й знаходить безліч нових можливостей і обмежень в рамках сучасної комунікативно-пізнавальної сфери. А саме: підвищення цінності знань і швидка втрата їхньої актуальності; чималий комунікативний простір і наявність уміння працювати з різноманітними джерелами інформації; зростання каналів комунікації і суперечність трансльованих через них повідомлень; існування інформаційної мережі і диференціація доступу до неї різних соціальних груп.

Зміни сучасного світу впливають на розвиток особистості так, що вона змушена бути активною і адаптуватися до оточуючих соціальних умов, суспільних зв'язків й відносин. Мінливість соціального середовища, негативні наслідки антропогенної діяльності часто підсилюють деперсоналізацію й анонімністю сучасного світу, викликають почуття зростаючого занепокоєння. А. Адлер вивчаючи проблему адаптації особистості до суспільства вважав, що для успішної адаптації особистості потрібне створення спеціального середовища, в якому за певних психолого-педагогічних умов адаптація протікатиме успішно, сприяючи гармонійній взаємодії того, хто навчається з суспільством, а також його особистому розвитку [1; с. 7]. Самоосвіта залишається ефективним засобом адаптації людини до навколишнього соціального й природного світу, в ході якої вона розвивається і самореалізується в різних видах діяльності.

Самоосвіта стає можливою в режимі діалогу і в процесі постійної інформаційної і діяльнісної взаємодії суб'єкта самоосвітньої діяльності з оточенням і реалізується в тому або іншому соціальному контексті. В умовах сучасності самоосвіта особистості впливає на соціальну мобільність і загальну культуру особистості, перспективи розвитку суспільства і його соціальних інститутів. А. Маслоу вважає, що основним джерелом людської діяльності є безперервне прагнення до самоактуалізації, що людина зобов'язана бути тим, чим вона може стати та зобов'язана виконувати свою місію, використовуючи свої можливості і здібності. [4, с. 47]. Самоосвіта як один із засобів самоактуалізації особистості ініціює саморозвиток особистості, створює умови для росту професійного рівня, загальної культури особистості й перспектив розвитку суспільства. Актуалізація особистісного моменту в освіті, перенесення акценту на самоосвітню діяльність представляється в тім, щоб особистість самостійно формувала себе, використовуючи самоосвіту як інструмент самореалізації та самовдосконалення.

Самоосвіта сприяє не тільки глибокому засвоєнню знань, навичок і вмінь, що дає можливість досконало виконувати свої функціональні обов'язки, а й твердженню себе як особистості. При цьому, за її допомогою, формується й розвивається творче мислення, уміння застосовувати досвід минулого, перебороти сформовані шаблони й стереотипи. Аналіз й узагальнення явищ і процесів природного й громадського життя необхідні для забезпечення професійної мобільності, еволюції кар'єри та послідовного вдосконалення професійної майстерності. Самоосвітня діяльність сприяє підтримці індивідуальності, цілісності «Я» особистості, сприяє успішному визначенню траєкторії розвитку особистості в системі громадських стосунків сучасного комунікативного простору.

Список використаних джерел:

1. Адлер А. Понять природу человека. СПб.: Академический проект, 1997. 85 с.
2. Бурлука Е. В. Самообразование личности как социально-педагогическая проблема. Х.: ЧПИ «Новое слово». 2008. 180 с.
3. Бурлука О. В. Формування здатності до самоосвіти особистості в умовах інформатизації суспільства. *Вісник Національного університету імені Ярослава Мудрого. Спеціальність: Філософія, політологія, соціологія* 2020. № 3 (46). С. 145–153.
4. Маслоу А. Мотивация и личность. СПб.: Евразия, 1999. 411 с.

А. В. Будз,
аспірант кафедри соціальної психології, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, Україна

ОСОБИСТІТЬ ТА ЇЇ ЦІННОСТІ У КОНТЕКСТІ ТЕЧІЙ ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ

Поняття «цінність» та аксіологія як наука формуються тільки в кінці XIX – на початку XX ст., хоча цінності мають важливе значення для мотивації людини [3, с. 59], є важливими соціальними очікуваннями [7, с. 77], а в цілому «...аксіологічні чинники є основою для конструювання розмаїтих типів суспільного

буття, оскільки ті чи інші системи цінностей здатні суттєво впливати на розвиток людських потреб, способи вираження волі, емоцій, почуттів і думок...» [1, с. 14]. Формування аксіології та виокремлення аксіологічної проблематики із філософії має два основні джерела: 1) суспільно-політичні події; та 2) домінуючі філософські парадигми, які встановлюють на світоглядному рівні культурні та цивілізаційні межі, а водночас формують на особистісному рівні аксіологічне сприйняття себе, природного та соціального світу.

Перше джерело виникнення аксіології ґрунтується на суспільно-політичних подіях та пов'язане із переорієнтацією цінностей, зокрема цінності людини внаслідок суспільно-політичних подій у Європі – «Весни народів» 1848 – 1849 рр. та Першої світової війни 1914 – 1918 рр. Друге джерело формування аксіології та ціннісної проблематики полягає в домінуванні тих чи інших парадигм у філософії. Саме філософські парадигми впливають на розвиток суспільно-політичних подій та формують на особистісному рівні систему та ієрархію цінностей яка є відповідною до основних онтологічних та гносеологічних ідей цих течій.

Такими течіями у західноєвропейській філософії, які вплинули на тлумачення поняття цінність на світоглядному рівні, які змінили ставлення до людини, вказали новий орієнтир особистісного розвитку є, на мій погляд, позитивізм, філософія життя, матеріалізм, постмодернізм.

Позитивізм наголошує на тому, що метафізичні конструкції не мають важливого значення в осмисленні світу, оскільки більш важливими є позитивні факти. При цьому «...в рамках позитивізму глибоко вкоренилася тенденція розглядати природні феномени і факти соціального життя як принципово схожі у своїй об'єктивності речі» [5, с. 97]. Однак внаслідок такого прагнення до науковості і точності філософських систем водночас зазнають кризи онтологічні, метафізичні та аксіологічні системи, оскільки існування предметної сфери цих наук ставиться під сумнів. Відповідно до позитивізму неможливо знайти достовірні підстави для метафізичних та аксіологічних міркувань, оскільки останні не піддаються досвідному вимірюванню. Внаслідок цього руйнується усталена система традиційних модерних цінностей особистості, яка була зорієнтована на існування вищої трансцендентної субстанції. Якщо ж позитивізм заперечує існування бога, свободи, душі, істини, добра, краси, блага та цінностей як метафізичних конструкцій, які були основними онтологічними, гносеологічними та аксіологічними орієнтирами особистості модерної доби, то відповідно особистість також зазнає кризи, оскільки руйнуються підвалини модерного світогляду особистості, які опирались на раціоналізм та метафізику. В такому аспекті секуляризований світогляд позитивізму, який піддає сумніву існування вищих позадосвідних сутностей та відповідно цінностей є однією із причин негативних суспільно-політичних явищ у Європі.

Філософія життя є також підґрунтям для кризи модерної епохи з її аксіологічними ідеями, оскільки вона критикує не тільки ідею раціональності, системності, але також наголошує на тому, що християнські цінності не мають важливого значення у розвитку особистості. Зокрема «у філософії життя підкреслено антираціональний напрям, у центрі уваги якого перебуває інстинктивно пізнавана цілісна реальність, нетотожна ані духу, ані матерії – життя» [6, с. 150]. В контексті філософії життя більше значення мають волюні та емоційні чинники, які є універсальним свідченням наявності життя. У цьому аспекті «...цінність життя є єдиною безумовною цінністю...» [6, с. 154], тобто життя в межах філософії життя «...розуміється як особлива цінність, ірраціональний спосіб буття, який не може бути осмислений через раціональні способи пізнання» [6, с. 154]. Однак, в цьому аспекті особистість у її розвитку спрямовується на задоволення вітальних потреб, що також свідчить про домінування цінностей споживання.

Матеріалізм як філософська течія у західноєвропейській філософії XIX–XX ст. також вплинула на секуляризацію суспільного життя в Європі. Матеріалізм на аксіологічному рівні, виходячи з матеріалістичного тлумачення людини та суспільства переважно акцентує увагу на матеріальних цінностях та цінностях споживання. Зокрема, в сучасному українському суспільстві, серед громадян України віком від 14 до 34 років «...цінність матеріального благополуччя є значущою і рівнозначною для всіх... вікових груп» [4, с. 64]. При цьому, «інертність переходу української молоді від пріоритету матеріалістичних до пріоритету постматеріалістичних цінностей, можливо, пояснюється... обумовленими межами довколишньої дійсності. Відтак ступінь їх результативності визначається, насамперед, мірою і характером «колективної пам'яті» суспільства, а також перемогою (швидше перемогою в умовах України) або програшем цінностей «виживання» над цінностями «самоствердження» [4, с. 64]. В цілому, матеріалістичний підхід до цінностей має гедоністичний характер, оскільки в ньому наголошується на економічній основі людини, а відповідно – на матеріальних цінностях, які слід задовольнити в першу чергу. В такому аспекті особистість не звертає особливу увагу на духовні цінності, оскільки відповідно до онтології матеріалізму – людина – це смертна істота, яка виникає випадково в еволюційному процесі. Внаслідок матеріалізму відбувається знецінення людини як духовної істоти, оскільки свідомість та її результати – це лише наслідок розвитку високоорганізованої матерії, яка перебуває у вічному процесі еволюції.

Постмодернізм як філософська течія наголошує на відсутності системності, істинності в бутті та в людському розумі, оскільки світ може бути пізнаний тільки фрагментарно. Загалом виділяють такі ціннісні детермінанти постмодерну, як «...невизначеність, неясність, прогалини проглядаються у постмодерністських витворах мистецтва і філософських концепціях; замість логічного і монологічного мислення з'являється «діалогічна уява»; виникає фрагментаризм, що виявляється в недовірі до «тоталітарного синтезу», в схильності до парадоксів, в акцентуванні на «розламах»; заперечуються авторитети...» [2, с. 153–154]. В такому аспекті постмодернізм спрямовує особистість до релятивного ставлення до дійсності, оскільки стабільних істин та цінностей відповідно до постмодернізму не існує. Крім того, «постмодерна реальність, яка розвинулась в якості домінанти у західному світі до певної міри поступово, в пострадянській реальності набула ознак соціально-політичної невизначеності і навіть катастрофічності на рівні індивідуальної свідомості» [2, с. 154]. Звідси проголошується мультикультуралізм та плюралізм стосовно цінностей. Але в такому аспекті також формується масова культура споживання, оскільки людина сама для себе визначає межі свого існування.

У такому аспекті позитивізм, філософія життя, матеріалізм, постмодернізм стали причинами кризи особистості на аксіологічному рівні у західноєвропейській цивілізації та відповідно причинами негативних суспільно-політичних подій у Європі ХХ століття. При цьому ці течії до цього часу впливають на ціннісні орієнтири особистості формуючи культуру масового споживання. У певній мірі цим течіям протистоїть у західноєвропейській філософії персоналізм, який наголошує на важливості та унікальності особи, на її духовності, яка ґрунтується на визнанні існування вищих трансцендентних сутностей.

Список використаних джерел:

1. Будз В. П. Панантропологічна парадигма суспільної самоорганізації / Володимир Павлович Будз. // Вісник Львівського університету. Серія філософські науки. 2019. – № 23. – С. 12–18. DOI: <https://doi.org/10.30970/2078-6999-2019-23-2>.
2. Горбатенко В. Людина і суспільство в ситуації постмодерну: філософсько-політичні детермінанти / Володимир Горбатенко. // Соціогуманітарні проблеми людини. – 2010. – №5. – С. 151–166.
3. Гоян І. М. Цінність як детермінанта моральної активності особистості / Ігор Миколайович Гоян // *Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія*. – 2002. № 7 (1). – С. 53–60.
4. Дмитрук Н. Між матеріалізмом і постматеріалізмом: ціннісні орієнтації сучасної української молоді / Наталія Дмитрук. // Вісник АПСВТ. – 2017. – №3. – С. 57–67.
5. Корабльова В. М. Наука та ідеологія: контрверзи і дифузії / В. М. Корабльова // Наука і цінності людського буття. За ред. В. П. Мельника. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2013. – С. 92–100.
6. Музика М. П. «Філософія життя» – новий ірраціоналістичний напрям у філософії права [Електронний ресурс] / Марія Петрівна Музика // *Право. UA*. – 2017. – №3. – С. 149 – 156. – Режим доступу до ресурсу: <http://pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/archive/Pravo-ua-2017-3/Pravo-ua-2017-3.pdf>.
7. Hoian I. M. Anthropological and Axiological Dimensions of Social Expectations and their Influence on Society's Self-Organization / I. M. Hoian, V. P. Budz. // *Anthropological Measurements of Philosophical Research*. – 2020. – №18. – С. 76–86. DOI: <https://doi.org/10.15802/ampr.v0i18.221379>.

Н. С. Мурадян,
аспірантка кафедри філософії та суспільних наук, Національний аерокосмічний університет імені М. С. Жуковського «ХАІ», Україна

ТРАДИЦІЯ ЯК АКсіОЛОГіЧНА ДЕТЕРМіНАНТА В ФОРМУВАННІ ПРАВОСВіДОМОСТІ

В сучасних кризових умовах інформаційного суспільства затребуваним є переосмислення системи цінностей як орієнтаційної складової окремої культури, так і канону світосприйняття кожної людини. Процес формування ціннісних детермінант має бути в повній мірі взаємообумовленим, оскільки кожна культура, породжуючи свою систему цінностей, впливає на кожного окремого її представника, в той же час, і сама людина окремої культури здатна змінювати ціннісну систему.

Ціннісна «система ідентифікації» здатна зберегти унікальність та самобутність нації. Відомо, що ієрархія національних цінностей вибудовувалася віками, формуючи історичну традицію й коригуючи ціннісні норми й настанови в кожному окремому суспільстві. Тут традиція як детермінанта суспільних і соціально-історичних процесів, стає головним носієм культурної пам'яті та морально-етичного коду нації. Крім того, першочергово, саме традиція була складовою формування правосвідомості людини. «Правосвідомість – це не просто відображення в індивідуальній свідомості духу й характеру законів,

що вже діють у суспільстві. Вона найбільш адекватно виявляє себе, коли критикує й коригує чинні закони з позицій ідеальної справедливості, яка набула непорушного значення для достатньо великої маси людей» [3, с. 189].

За визначенням, традиція відображає себе у трьох чинниках правосвідомості: 1) сентенції (від лат. *sententia* – думка, судження), вислові навчального характеру, вирок. [1, с. 449]; 2) компетенції (від лат. *competentia* – належність до права), тобто колі питань, в яких людина має досвід та знання [1, с. 241]; 3) інтенції (від лат. *intentio* – намір, тенденція, спрямованість), спрямованості свідомості [2, с. 183]. Ще у Стародавньому Римі було сформульовано розуміння поняття сентенції: «Законність – основа держави». Саме за допомогою інтенції реалізується через структуру правового смислоутворення. Такий погляд дозволяє конкретизувати поняття смислу як інтенцію свідомості, суть речі, що досягається в досвіді свідомості, цінності «життєвого світу». Компетенція в тій чи іншій мірі притаманна кожній людині, оскільки кожен є належним до права та через моральну складову його формує, демонструючи свій досвід та «правове виховання».

Говорячи про аксіологічну складову традиції, слід першочергово підкреслити її особливості у первісних суспільствах, в яких вона й формується й проявляється у повній мірі, стаючи першоосновою правосвідомості людини. Так, правосвідомість тут має низку особливостей: 1) амбівалентність – наявність «старої» й «нової» системи цінностей; 2) мотиваційна невизначеність; 3) поведінкова непослідовність, що пов'язано з пошуком найбільш раціональних схем реалізації життєвих планів; 4) відсутність необхідних знань про правову систему; 5) превалювання звичаїв над позитивним правом; 6) терпиме ставлення не до правових засобів вирішення конфліктних ситуацій; 7) звернення до традицій та нехтування правом; 8) домінування патерналістських настанов у правосвідомості над активістськими; 9) прагнення упорядкувати власний життєвий світ, не спираючись на правові норми; 10) поступове збільшення правової та соціальної активності [4, с. 89].

Виховання сучасної правової культури з позиції ідеальної справедливості походить від формування правосвідомості, яка є надбанням цінностей, традицій, що формуються з народження людини та прививаються протягом усього її життя.

Таким чином, досліджуючи культурну й національну спадщину кожної окремої нації, їх традиції, стає можливим знайти затребувані часом правильні форми репрезентації правових норм та правової культури, які б були універсальними для кожної сучасної людини в соціально-кризових умовах та глобалізаційних викликах інформаційного суспільства. Великого значення набувають техніки відкритого й доступного координування зовнішніх факторів впливу на людини, що формують культуру правосвідомості кожної окремої людини та взаємообумовленість процесуального смислоутворення правового життя.

Список використаних джерел:

1. Словарь иностранных слов. – 13-е изд., Стереотип. – М.: 1986. – 608 с.
2. Философский энциклопедический словарь. – М.: ИНФРА-М, 2003. – 576 с.
3. Соловьев Э. Ю. И. Кант: Взаимодополнительность морали и права / Э. Ю. Соловьев. – М.: Наука, 1992. – 216 с.
4. Калиновський Ю. Ю. Правосвідомість українського суспільства: генеза та сучасність / Ю. Ю. Калиновський. – Х.: Право, 2008. – 288 с.

М. Г. Фідровська,
магістр філософії, аспірантка кафедри філософії, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», Україна

ПИТАННЯ ПРО САМОРОЗВИТОК. СЬОГОДНІШНІ СУПУТНІ ПРОБЛЕМИ

Сьогодні питання саморозвитку – це дуже модна тема. Модно ходити на йогу, читати мотивуючі книжки та навіть відвідувати якихось духовних авторитетів, гуру чи ще когось. Але із такими спробами саморозвитку можуть бути пов'язані справжні духовні падіння.

Мало хто з нас, але з точки зору православ'я перехід у будь-яку іншу релігію вважається серйозним гріхом, через який людину, доки вона не покається, відлучають від причастя. Через цей гріх вважається, що можна навіть не потрапити після смерті в рай. І така ситуація не тільки з православ'ям. Майже у всіх серйозних релігіях віровідступництво – це страшний гріх.

Також мало хто знає, що насправді таке йога. Знають у нас це тільки люди, які вивчали історію східної філософії. Йога – це не просто індійська зарядка. Йога, відповідно до дійсного порядку речей, – це школа, але не зарядки, а індуїзму. Мало хто знає, але у індуїзму дуже багато шкіл, вони діляться на ортодоксальні і неортодоксальні, наприклад неортодоксальною школою індуїзму є буддизм.

Так, можна піти на зарядку, а опинитися в іншій релігії, і не тільки несвідомо. Із сучасними школами йоги завжди пов'язано багато «просвітлених» людей, які при першому ж інтересі легко вас пере агітують в буддизм чи кришнаїзм.

Тому можна почати з саморозвитку, а закінчити самоспасінням.

Список використаних джерел:

1. Вероотступничество не всегда бывает явным. Электронный ресурс. Режим доступа: <https://orthodox-newspaper.ru/numbers/at57163>.
2. С. Чаттерджи, Д. Дата. Введение в индийскую философию. Перевод А. Радугина. М. Издательство иностранной литературы. 1955.

Цзя Ляньна,
*аспирантка кафедри культурології, Белорусский
государственный университет культуры и искусств, Республика Беларусь*

ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНОЕ ПАРТНЕРСТВО В СФЕРЕ КУЛЬТУРЫ РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ КАК ФАКТОР САМОРАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТИ

В первой четверти XXI в. интенсифицируется тенденция активного развития рыночных отношений в сфере культуры, которая также оказывает влияние как на внутренний культурный рынок Республики Беларусь, так и на реализацию ее внешней культурной политики. Исследование функционирования элементов рыночных отношений в белорусской экономике показывает, что они вызвали к жизни новые явления в социально-культурной сфере, обусловленные процессами постепенного и объективного внедрения рыночных законов в сферу профессионального и любительского художественного творчества. «Деятели искусства, отмечает белорусский искусствовед Р. Б. Смольский, вынуждены жить и творить в новом формате бытия: формате рыночных законов и функционирования общества потребления» [8, с. 15].

Рыночные отношения детерминировали возникновение и развитие такого инновационного явления в социокультурной сфере Беларуси, как *государственно-частное партнерство*. С первых дней существования БССР (1919–1991 гг.) экономическая, социальная и культурная отрасли в Беларуси развивались под воздействием государственного регулирования. В этот период инвестирование сферы культуры в большей степени опиралось на государственные средства, государство оставалось главным инвестором, каналов частных внутренних и иностранных инвестиций не существовало, что оказывало негативное влияние на доступ такого рода инвестирования в сферу культуры. Государством и Коммунистической партией всеми способами пресекалось зарождение частной собственности.

С утверждением новой стратегии культурной политики (2000-е гг.), обусловленной модернизацией всех сфер жизнедеятельности белорусского общества, отношение государства и общественности к частному предпринимательству коренным образом изменилось. С целью стимулирования углубления реформ культурной системы и внедрения механизмов инноваций в данную сферу белорусское государство начало шире привлекать инвестиции частных бизнес-структур.

Изучение рынка культуры, в том числе взаимодействия государства и частного бизнеса, свидетельствует, что государственно-частное партнерство (далее – ГЧП) является важным фактором устойчивого развития социально-культурной сферы многих стран. Активное становление идеологии партнерства бизнеса и государства, законодательства и собственно проектов в этой сфере в мировом сообществе началось еще в первой половине 90-х годов XX в., а к концу столетия в мире уже насчитывалось более 3 тысяч официально зарегистрированных действующих проектов ГЧП.

Исследование социодинамики белорусской культуры в первой четверти XXI столетия дает основание полагать, что в Беларуси, на наш взгляд, началось постепенное формирование определенной институциональной среды развития ГЧП, субъектами которой являются Министерство экономики, Министерство финансов, Министерство культуры, Министерство спорта и туризма и ряд других отраслевых министерств Республики Беларусь, представители частного бизнеса и общественности. С 2014 г. в республике функционирует Межведомственный инфраструктурный координационный совет, созданный Советом Министров Республики Беларусь. Этот постоянно действующий коллегиальный орган создан для координации вопросов долгосрочного развития инфраструктурных объектов, в том числе на принципах государственно-частного партнерства. В его состав включены представители ключевых министерств, комитетов, финансовых институтов, исполкомов, общественных организаций и бизнес-структур. Изучение нормативно-законодательной базы Республики Беларусь дает основание

утверждать, что в этом направлении в последние десятилетия осуществлена значительная деятельность государственных и общественных институций. Законодательство о государственно-частном партнерстве, основанное на Конституции Республики Беларусь, состоит из ряда нормативно-правовых актов: Закона Республики Беларусь «О государственно-частном партнерстве» [3], Гражданского кодекса Республики Беларусь [1], Закона Республики Беларусь «Об аренде», который утратил силу в связи с принятием закона о ГЧП, Закона Республики Беларусь «О хозяйственных обществах» [7], Указа Президента Республики Беларусь «О государственных закупках в Республике Беларусь» [2] и других нормативных актов.

Вопросы взаимодействия государства и частного бизнеса нашли отражение в ряде программных документов: Директиве Президента Республики Беларусь № 4 «О развитии предпринимательской инициативы и стимулировании деловой активности в Республике Беларусь» [5], в Государственной программе инновационного развития Республики Беларусь на 2011–2015 годы [4], Декрете Президента Республики Беларусь «О развитии предпринимательства» [6] и др.

Особенно важное значение для развития ГЧП, на наш взгляд, имеет закон «О государственно-частном партнерстве» [3]. Данный нормативно-правовой акт был подготовлен с учетом опыта стран-членов ОЭСР и при непосредственном взаимодействии с Европейской экономической комиссией ООН. Закон содержит необходимые положения для формирования условий реализации государственно-частного партнерства в целом. Им определяются функционирование отрасли культуры, формы осуществления партнерства, компетенции участников, основные принципы проведения конкурса и отбора субъектов бизнеса для реализации проектов, порядок заключения соглашения о ГЧП и обязательства сторон по нему, а также положение о государственных гарантиях прав частного партнера.

Таким образом, в Республике Беларусь, по нашему мнению, нормативно-правовыми актами, в целом, определены границы взаимодействия государства и субъектов частного бизнеса в рамках государственно-частного партнерства, которые позволяют обеспечить эффективную организацию и реализацию проектов, в том числе и в социально-культурной сфере, достижение оптимально возможных экономических выгодных результатов, обеспечивающих равноправный доступ к высококачественным культурным услугам. В то же время государственным и общественным институциям, на наш взгляд, необходимо осуществлять деятельность по совершенствованию практики применения ГЧП в сфере культуры по следующим направлениям: урегулирование правового механизма ГЧП, анализ существующих взаимодействий государственного и частного секторов, выявление положительных и отрицательных сторон, на основе этого разработка комплексного подхода к такому взаимодействию, выделение экономической привлекательности частного сектора и экономических рисков, разработка методов анализа экономической и социальной эффективности от реализации проектов ГЧП в социокультурной отрасли Беларуси.

Список литературы:

1. Гражданский кодекс Республики Беларусь [Электронный ресурс]: 7 декабря 1998 г. // КонсультантПлюс. Россия / ЗАО «КонсультантПлюс. – М., 2021.
2. О государственных закупках товаров (работ, услуг) [Электронный ресурс]: Закон Республики Беларусь от 13 июля 2012 г. № 419-З: в ред. от 18.12.2019 № 275-З // КонсультантПлюс. Россия / ЗАО «КонсультантПлюс. – М., 2021.
3. О государственно-частном партнерстве [Электронный ресурс]: Закон Республики Беларусь от 30 декабря 2015 г. № 345-З: в ред. от 17.07.2018 № 134-З // КонсультантПлюс. Россия / ЗАО «КонсультантПлюс. – М., 2021.
4. О Государственной программе инновационного развития Республики Беларусь на 2011–2015 годы [Электронный ресурс]: Постановление Совета Министров Республики Беларусь, 26 мая 2011 г., № 669 // Национальный правовой Интернет-портал Республики Беларусь. – Режим доступа : [https://www.pravo.by/pdf/2011-64/2011-64\(014-066\).pdf](https://www.pravo.by/pdf/2011-64/2011-64(014-066).pdf). – Дата доступа : 05.02.2021.
5. О развитии предпринимательской инициативы и стимулировании деловой активности в Республике Беларусь [Электронный ресурс]: Директива Президента Республики Беларусь, 31 декабря 2010 г., № 4 // Официальный интернет-портал Президента Республики Беларусь. – Режим доступа : http://president.gov.by/ru/official_documents_ru/view/direktiva-4-ot-31-dekabrja-2010-g-1400/. – Дата доступа : 05.02.2021.
6. О развитии предпринимательства [Электронный ресурс]: Декрет Президента Республики Беларусь от 23 ноября 2017 г. № 7: в ред. Декретов Президента Республики Беларусь от 23.11.2017 № 7, от 16.07.2019 № 4 // КонсультантПлюс. Россия / ЗАО «КонсультантПлюс. – М., 2021.
7. О хозяйственных обществах [Электронный ресурс]: Закон Республики Беларусь от 9 декабря 1992 г. № 2020-ХП: в ред. от 17.07.2017 № 52-З // КонсультантПлюс. Россия / ЗАО «КонсультантПлюс. – М., 2021.
8. Смольскі, Р. Б. Дзяржава і тэатр: праблемы ўзаемадзейня ў ідэйна-эстэтычным выхаванні моладзі / Р. Б. Смольскі // Дзяржава і творчая асоба: Матэрыялы II Рэспубліканскай навукова-тэарэтычнай канферэнцыі, 4 лістапада 2011 г. – Мінск: БДАМ, 2012. – С. 13–21.

КОХАННЯ ЯК РУШІЙНА СИЛА САМОРОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

Проблема саморозвитку особистості займає провідне місце в психології. Зміни соціокультурного середовища призвели до трансформації парадигми розвитку особистості та створення нових вимог до людини ХХІ століття. В період сучасного глобального розвитку цифрових технологій та зорієнтованості суспільства на матеріальні аспекти життя відбуваються зміни традиційних духовних і моральних цінностей. Почуття починають займати другорядні позиції. Відповідно, духовний та емоційний розвиток відходить на другий план, що перешкоджає задоволенню базових потреб особистості, формуванню гармонійної Я-концепції особистості, та, відповідно, її духовного розвитку.

В межах гуманістично зорієнтованих психологічних концепцій, зокрема А. Маслоу, А. Адлера, Е. Фрома, особистість постає як цілісне самодетермінуюче утворення, сутнісне ядро якого створюють найбільш значущі потенції людини, а саме глибинні потреби в істині, добрі, красі, любові та творчості. Так, А. Маслоу зазначав, що самоактуалізація – це найвищий щабель базових потреб людини. Відповідно його теорії, для досягнення найвищого рівня є необхідним задоволення базових потреб попередніх рівнів. Таким чином, фізіологічні потреби і потреби у безпеці та захисті мають бути задоволені певною мірою, щоб могла реалізуватись потреба преналежності та любові як важливий базис самоактуалізації особистості. Саморозвиток особистості зумовлено мірою задоволення базових потреб особистості, тобто людина звичай максимально концентрується на потребах того рівня дефіцит яких відчуває в конкретний момент життя, а все, що здається несуттєвим, відходить на другий план [4].

За А. Адлером, саморозвиток особистості реалізується безпосередньо через стиль життя, а саме унікальний спосіб адаптації та поведінкової активності щодо постановки власних цілей та способів їх досягнення. Зазвичай, перед зрілою особистістю постають три життєві задачі – праця, дружба та кохання – як актуальні соціальні проблеми [2]. Це ті сфери, в які людина вкладається і звідки отримує ресурси. Важливим базисом саморозвитку, на думку А. Адлера, є соціальний інтерес, що виникає в стосунках з матір'ю. В ідеалі мати виявляє до своєї дитини справжню любов, що проявляється у турботі та зосереджена на її благополуччі. Саме така любов, що є справжньою та забезпечує виховання у дитини соціального інтересу. Батько, в свою чергу, як другий значимий дорослий, має демонструвати дитині позитивне ставлення до дружини, праці та суспільства, що також сприяє розвитку соціального інтересу. Отже, гармонійні стосунки між батьком та матір'ю, а саме кохання, забезпечують формування в особистості дитини позитивного ставлення до соціуму та є вагомим рушієм її саморозвитку [1, 3].

Важливим аспектом саморозвитку, за Е. Фромма, є «позитивна свобода», тобто людина може бути автономною та унікальною не втрачаючи при цьому відчуття єдності з іншими людьми та суспільством. Саме кохання та праця є основними чинниками розвитку позитивної свободи засобами прояву спонтанної активності. Так, завдяки коханню і праці люди здатні об'єднуватись з іншими та зберігати при цьому відчуття індивідуальності та цілісності [5].

В сучасних дослідженнях М. Гаврилової зазначається, що здатність кохати передбачає досягнення високого рівня продуктивної орієнтації, дозволяє нагромаджувати і здобувати віру у власні сили, відвагу, покладатися на самого себе в досягненні своїх цілей. Кохання до того ж допомагає позбутися ізоляції, тобто особистість, вступаючи в міжособистісні відносини, виходить зі своєї зони комфорту та у взаємодії з іншою людиною поділяє успіхи та розчарування [6].

Тісні стосунки з партнером (коханою людиною) є найбільше випробування здатності особистості співпрацювати з іншою людиною, що стимулює роботу над собою та саморозвиток.

Взаємодіючи один з одним люди, обмінюються досвідом, знаннями, навичками, формами поведінки, що неминуче призводить до самовдосконалення особистості. Кохання є сильним поштовхом щодо самовдосконалення особистості за рахунок прагнення побудови взаєморозуміння у стосунках з партнером [6].

Для аналізу стійких проявів та прихованих потреб була проведена проективна методика «Love story» (за В. Джос). Ця методика дає інформацію про порівняльну величиною енергетичних потенціалів спонукальних чинників досліджуваного, тобто дає можливість визначити домінуючі потреби особистості.

Вибірку дослідження склали 40 студенти II–V курсів напрямків підготовки «Практична психологія» та «Соціальна робота» Київського університету імені Бориса Грінченка. Кількісний і якісний аналіз одержаних результатів дозволив визначити, що найбільш вираженим показником є домінуюча потреба в побудові дуальних стосунків (32%) та потреба у встановленні контактів, спілкуванні (28%). Важливе значення також має потреба в значущості (18%) та потреба досягати мети за рахунок власної активності 14%. Отже

можна зробити висновок, що у сучасної молоді на противагу діють два основних мотиви: самоактуалізація, самореалізація та потреба у спілкуванні та у побудові стосунків. Для визначення їх взаємозв'язку необхідні ґрунтовні дослідження.

Таким чином, кохання, як ми з'ясували, є найсильнішим мотиватором до соціалізації і самовдосконалення особистості, але, нажаль, воно набуває другорядного значення, що створює бар'єри для гармонійного саморозвитку особистості.

Ми розглядаємо кохання не тільки як почуття, а як домінуючу потребу, рушійну силу в основі якої лежить самовдосконалення особистості, що відкриває можливості повноцінно діяти в сучасному інформаційному суспільстві, вийти за рамки, що диктує нам техногенний світ, досягти вершини самоактуалізації.

Також кохання допомагає вийти на вищий рівень взаєморозуміння та творчої самореалізації. Адже у процесі здобуття відповідного досвіду людині відкриваються всі аспекти особисті партнера, можливість сприймати його цілісно, приймати його з усіма недоліками. Виходячи з вищесказаного, людина сама починає глибше розуміти себе, змінюватись, усвідомлюючи свої потреби, реалізувати свої здібності та можливості, що є основою саморозвитку.

Перспективою подальшого дослідження передбачаємо вивчення категоріального простору кохання образі світу дорослих та визначення взаємозв'язку стійких проявів та прихованих домінуючих потреб дорослої особистості, що дасть більш ґрунтовно вивчити проблему кохання в контексті саморозвитку особистості.

Список використаних джерел:

1. Адлер, А. Очерки по индивидуальной психологии / Адлер Альфред. – Москва : Когито-Центр, 2014. – 202 с.
2. Адлер, А. Понять природу человека / А. Адлер, пер. Е. А. Цыпина. – СПб. : Академический проект, 1997. – 256 с.
3. Кутішенко, В. Феномен міжстатевої любові в контексті духовної парадигми психології, педагогічний процес: теорія і практика / В. Кутішенко // Психологія. – 2016. – № 3 (54). – С. 17–21.
4. Маслоу, Абрахам Мотивация и личность / Маслоу Абрахам. – СПб: Евразия-Москва, 2012. – 478 с.
5. Фромм, Э. Искусство любить. Исследование природы человека / Э. Фромм. – Москва : Педагогика, 1990.
6. Гаврилова, М. Любовь как фактор самосовершенствования и социализации личности [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://elar.uspu.ru/bitstream/uspu/2299/1/liv-2014-1-36.pdf>.

Н. Г. Мазурина,

кандидат филологических наук, доцент,

доцент кафедры теории и методики преподавания искусства,

Белорусский государственный педагогический университет имени

Максима Танка, Республика Беларусь

Д. Н. Ковальчук,

студент, Минский филиал Белорусский государственный торгово-экономический университет потребительской кооперации, Республика Беларусь

СОЦИАЛЬНЫЕ И НОРМАТИВНО-ПРАВОВЫЕ УСЛОВИЯ САМОРАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТИ В ДРЕВНЕЙ ИНДИЙСКОЙ И СОВРЕМЕННОЙ ЕВРОПЕЙСКОЙ ЦИВИЛИЗАЦИЯХ

В современном мире сверхбыстрого технологического развития и свободы выбора остро встает вопрос о том, как человеку найти свое место в обществе, какое получить образование и где работать, куда направить усилия, чтобы обеспечить для себя и своей семьи достойный уровень жизни. И главным фактором, обеспечивающим положение в обществе, материальный достаток и удовлетворение своей деятельностью, становится развитие личности.

Развитие – это тип движения и изменения в природе и обществе, связанный с переходом от одного качества, состояния к другому, от старого к новому, в результате чего возникает их новое качественное и (или) количественное состояние, основанное на возникновении, трансформации или исчезновении элементов и связей объектов. **Депрессия** (от лат. *deprimō* «давить (вниз), подавить») – психическое расстройство, основными признаками которого являются сниженное – угнетенное, подавленное, тоскливое, тревожное, боязливое или безразличное – настроение и снижение или утрата способности получать удовольствие (ангедония). По данным Всемирной Организации здравоохранения депрессия вышла на первое место в мире среди причин неявки на работу, на второе – среди болезней, приводящих к потере трудоспособности (более 264 млн. человек). В худших случаях депрессия может приводить к самоубийству (ок. 800 000 чел. ежегодно в возрасте 15–29 лет). Все больше людей в современном социуме не

удовлетворены своим материальным, профессиональным и социальным положением; все чаще специальность диплома об образовании отличается от профессии последующего места работы; все хуже становятся отношения с противоположным полом, выраженные в постоянном поиске и смене партнера.

Почему же в век быстрого развития наблюдается рост количества людей, страдающих депрессивным состоянием? Современное общество уравнило в правах и обязанностях каждого человека от рождения, равно смотрят на его качества и способности. Создана единая для всех система образования. В большинстве развитых стран каждому человеку предоставляется свобода выбора в получении образования и развития в любом направлении деятельности (Статья 3. Государственные гарантии прав в сфере образования, «Кодекс Республики Беларусь об Образовании») [1]. Свобода выбора – основа демократического общества, прав человека и его развития. Но в условиях полной свободы возникает неопределенность: какое образование получать, где работать, в каком направлении развиваться. Выбор зачастую делается наугад, вслепую. Если в обществе нет специальных организаций или сообществ, обладающих знаниями о природе человека и методах развития личности, способных оказать помощь на пути развития, свобода выбора оказывается иллюзией и ставится в полную зависимость от современных взглядов.

В подавляющем большинстве ситуаций при наличии «полной свободы», выбор уже навязан ценностями социума, в котором человек рожден. Основной же ценностью современной цивилизации являются материальные блага. Все развитие сводится к нахождению всевозможных способов их приобретения. Человек, следуя массовым тенденциям, стремится получить образование и устроиться на высокооплачиваемую работу не задумываясь, есть ли у него соответствующие качества и способности, заниматься деятельностью, совершенно несвойственной его внутренней природе. В этом случае его ожидают разочарования и неудачи. Вкладывая огромные усилия и не получая результата, человек начинает считать себя неудачником, впадает в депрессию, употребляет антидепрессанты, алкоголь и другие средства для того, чтобы избавиться от чувства подавленности и разочарования. Люди, окрыленные в юношеском возрасте мечтами о богатстве, к 30–40 годам начинают осознавать, что проходящие годы не приближают к цели, а лишь отдалают ее возникающими проблемами. Здоровые люди, настроенные на успех, в среднем возрасте попадают в жизненный тупик, не зная, как и зачем жить дальше.

Совершенно иной подход к развитию существовал в древнеиндийской культуре, согласно которой каждый человек от рождения имеет свою природу и соответствующие ей качества. Развивая их, он безусловно достигает успеха, материального достатка, удовлетворения от своей деятельности и признания своих заслуг обществом. Согласно древнеиндийским традициям, все общество делится на четыре варны. Это знание подробно изложено на древнем языке санскрит в священных текстах Бхагават-Гиты (песнь Бога), стих 13, глава 4: «चातुर्वर्ण्यं मया सृष्टं गुणकर्मविभागशः | तस्य कर्तारमपि मां विद्ध्यकर्तारमव्ययम् || १३ ||

Перевод: в соответствии с тремя гунами материальной природы и связанной с ними деятельностью, Я разделил человеческое общество на четыре сословия. Но знай, что, хотя Я создатель этой системы, Сам Я, будучи неизменным, непричастен к какой-либо деятельности.

Комментарий: первое сословие – это наиболее разумные люди, которые находятся под влиянием гуны благодати и называются брахманами. За ними следует сословие правителей, которых на санскрите называют кшатриями, они действуют под влиянием гуны страсти. Представители торгового сословия (вайшьи) находятся под смешанным влиянием гун страсти и невежества, а шудры, или рабочие, – под влиянием гуны невежества» [2, с. 238–240], (перевод и комментарий: Шри Шримад А. Ч. Бхактиведанта Свами Прабхупада).

Согласно древнеиндийским традиционным знаниям, все общество делится на четыре варны (сословия), которые определены законами природы, а не человека: 1) брахманы, обладающие стремлением к обучению, знаниям и верховенству истины (мудрецы, ученые, судьи, законотворцы, священнослужители), 2) кшатрии, обладающие такими качествами как благородство, честь, достоинство, способностью к лидерству и руководству, стремлением к справедливости, аскетизму, защите нуждающихся, женщин и детей (воины, правители, руководители), 3) вайшьи способны налаживать со всеми отношения, стремятся к познаниям, имеют неиссякаемую энергию и дружелюбие (общественные деятели, политики, торговцы, бизнесмены, земледельцы), 4) шудры, чьи способности выражаются в освоении профессиональных качеств и склонности к физическому труду и комфорту (рабочие, ремесленники, люди творческих видов деятельности, актеры).

Варны – это естественное образование, которое сформировалось под влиянием необходимости упорядочения развития общественных отношений и разделения обязанностей: наиболее разумные должны создавать справедливые законы, сильные и волевые – управлять обществом, придерживаясь принятых законов, коммуникабельные – создавать экономические и социальные общественные связи внутри

государства и на международном уровне. Также общество не сможет существовать без людей профессионального направления деятельности, производящих товары и услуги.

Представителю каждой варны присущи свои качества, развитие которых обеспечивает успех в своей области, материальный достаток и полное удовлетворение своей деятельностью, а также и жизнью в целом. Система становления члена общества строится на определении принадлежности человека к определенной варне, выборе в соответствии с ней будущей профессиональной деятельности, развитие присущих данной варне качеств. В этом случае обучение и развитие происходят легко и быстро, так как они изначально основаны на природной склонности человека к определенным видам деятельности. При таком подходе становление квалифицированного специалиста происходит путем наименьшего сопротивления и со временем личностный, карьерный и социальный рост, практически гарантированы.

Подобное разделение общества прослеживается не только в древней Индии, но и в европейских государствах: хранителями знаний являлось духовенство, управляли обществом и вели войны князья и дворяне, городские жители занимались торговлей, трудовым же сословием являлось крестьянство. В современном обществе данное разделение также имеет свое выражение: место брахманов занимают (должны занимать) педагоги, врачи, ученые, члены законодательных собраний, судьи. Руководителями организаций, сотрудниками правоохранительных органов, военными становятся кшатрии. Бизнесом, общественными связями, политикой, журналистикой, фермерством занимаются вайшьи. Все остальные являются шудрами.

Право свободного выбора путей развития и саморазвития привело к тому, что в погоне за материальными ценностями люди выбирают получение образования и дальнейший вид работы не в соответствии со своей внутренней природой и качествами, а с модными, престижными и высокооплачиваемыми видами деятельности, в результате чего люди и варны смешались. Общество наполнено специалистами низкой квалификации, недовольных уровнем оплаты и условиями труда, нецененных по достоинству своим начальством, непризнанных в должной мере обществом.

Таким образом, социальные и нормативно-правовые условия саморазвития личности в современной европейской цивилизации, дополненные мудростью древних индийских традиций развития своей природы и личных качеств, помогут найти решение многих проблем современности. Познав себя, мы обретаем способность выбрать свой путь развития в обществе, на котором обязательно решатся и остальные запросы: удовлетворение от деятельности и положения в обществе, материальный достаток, признание заслуг.

Список литературы:

1. Кодекс Республики Беларусь об Образовании / <https://edu.gov.by/sistema-obrazovaniya/doshkolnoe-obrazovanie/normativnye-pravovye-akty/kodeksy-respubliki-belarus/>.
2. Бхагават-Гита как она есть / А. Ч. Бхактиведанта Свами Прабхупада ; пер. с англ. – изд. 4-е. – М. : The Bhaktivedanta Book Trust, 2015. – 976 с.

Тематичний напрям 2

САМОРОЗВИТОК І РУЙНАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ В ЕПОХУ ПОСТМОДЕРНУ: ПРОЕКЦІЯ ВІД ГУМАНІЗМУ ДО ТРАНСГУМАНІЗМУ

М. М. Кисельов,

*доктор філософських наук, професор, провідний науковий співробітник,
Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України*

САМОРОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ В КОНТЕКСТІ ТРАНСГУМАНІЗМУ

Термін «гуманізм» набув поширення з епохи Відродження, представники якої акцентували увагу на феномен людини як реальної сили світобудови, творця самої себе, «мірою усіх речей» у світі. Вони були переконані в тому, що людина не є аскетом, подвижником і святим, що всіяко гамує своє грішне тіло і дбає про свою безсмертну душу. Вона має бути сміливою, творчою і радісною. Петрарка був переконаним, що людина має право на задоволення своїх бажань і потреб як духовних, так і тілесних. Humanitas – це буквально все, що властиве людині. Гуманізм покликаний культивувати кращі риси людської природи: благородство, милосердя, освіченість, загалом гуманність. З тих пір поняття «гуманізм» отримало значну трансформацію, завдяки прагненню поліпшення (вдосконалення) людської природи. Проблема «саморозвитку» людської особистості стала актуальною в усі наступні періоди людського буття.

Умовно еволюцію засобів такого вдосконалення можна визначити наступним чином:

- виховання та освіта (вічна проблема педагогіки);
- селекція (євгеніка);
- фармакологія (нейрофармакологія, біотехнологічна революція);
- генетична інженерія.

На останньому етапі пошуків форм вдосконалення людини й виникає такий напрямок як **трансгуманізм** та набуває поширення термін «**постлюдина**». У витоках цього руху актуалізується концепція «соціо-біологічної дезадаптації» (Р. Дюбо, А. Дюссер, П. Делор, В. Гюан), в якій обстоюється проблема відставання консервативного біологічного від вимог невинно прогресуючого соціального. Нині в цьому напрямку активно працює позаакадемічний, а на сьогодні вже й «білаакадемічний» рух трансгуманізму (засновники Нік Бо-стром, Рей Курцвейль, Вернон Уінж, Олександр Болонкін та ін.). Термін запропонував ще Джуліан Хакслі як визначення інтелектуального та культурного руху за використання нових досягнень науки та технологій для покращення пізнавальних та фізичних здатностей людини. Сучасна Вікіпедія буквально повторює міркування Джуліана Хакслі стосовно призначення цього напрямку. Нині трансгуманістичні ідеї із уявлень «малочисельної групи маргіналів швидко перетворились у впливову соціальну силу, що володіє значними фінансовими ресурсами і політичним впливом – як в цілому, так і у середині наукового співтовариства» [8, 47].

З'являється ціла низка біотехнологічних утопій (трансформація людської тілесності та психіки, створення постлюдини, досягнення безсмертя тощо). Обстоюється необхідність звільнити людину від біологічних «кайданів» і «сліпого» процесу хаотичної, некерованої еволюції. «Людина біологічно й інтелектуально є обмеженою істотою; в її чуттєвих органах низький рівень сприймання, у її мозку – слабка пам'ять і повільний темп переробки інформації, у її тіла – обмежений темп витривалості та короткий термін життя, що скорочує еволюційний потенціал людини як виду» [9, 104].

Адепти трансгуманізму сподіваються подолати означені недоліки людського роду. Аргументується положення, що перенісши феномен людини на «небіологічний носій» можна буде уникнути страждань, старіння і смерті, а також підсилити фізичні, розумові та психологічні здатності людини. Заради цього природа людини стає полігоном для різних маніпуляцій та модифікацій. При цьому залучаються новітні досягнення генетики, нейронауки (маніпулювання на рівні нейронів), нанотехнології (маніпулювання на рівні окремих молекул). До того ж додаються вже традиційні психотерапія та фармакологія. Адепти трансгуманізму посилаються на Сартра (концепція постійного переходу людини за свої межі) та Ніцше (мрія про надлюдину, яка є по той бік добра і зла). Трансгуманізм розглядається як єдино можлива стратегія подолання антропологічної кризи. Пропонується «гуманістичний проект» подолання біологічної деградації людини, досягнення продуктивної коеволюції природи та суспільства, формування нової біосферної цивілізації. Декларується прагнення зберегти розум і життя, шляхом переносу цих феноменів на інший, небіологічний носій за умов еколого-гуманітарної кризи сучасного людства. «Біологічний носій» недосконалий, консервативний і піддається постійним загрозам і тому слід врятувати людський інтелект шляхом «переселення» його в комп'ютер. Як відомо драматизм сучасної екологічної ситуації полягає в тому, що в процесі людської життєдіяльності деградує природне середовище, що надзвичайно негативним чином

відбивається на самопочутті самої людини, як біологічної істоти. Людство має подолати свої біологічні обмеження і відкрити для себе принципово нову антропологічну перспективу. А. Назаретян приходить до висновку, що «емпірична людина», яку створила сліпа біологічна еволюція, не має майбутнього. Майбутнє за *Homo novus*, який з'явиться шляхом модернізації, «редагування» генома *Homo sapiens*, аби вижити [7]. Більш того, він вважає, що «денатуралізація» людини є неминучою. «Людина звільниться від кайданів темно-ідеологічного, релігійного конструювання реальності. Людина, що тужить за безсмертям виявиться еволюційним мостом між Мавпою та безсмертним Надрозумом» [1, 48].

Все це буде досягатися за рахунок атомо-молекулярного конструювання матеріалів та улаштувань із наперед заданими якостями, управління біологічними процесами на молекулярному рівні, розкриття тайн функціонування мозку та створення «сильного» штучного інтелекту. І, як зазначається в останніх публікаціях, це зовсім не означає перетворення людини в постлюдину або біоробота. Просто йдеться про черговий етап її саморозвитку. Суть не в завершенні (кінці) людини, а в розширенні самого поняття «людське», яке переходить до всієї сукупності створеного нею. І не слід боятися перспектив зникнення людини у машинно-інформаційній цивілізації [9, 3]. Конвергентні НБІКС-технології: (нано, біо, інфо, когнітивні та соціальні) створюють принципово нове життєве середовище і ставлять під сумнів звичні (традиційні) способи орієнтації у світі. Як сподівається Д. Дубровський, на середину ХХІ ст. передбачається досягнення стану сингулярності, коли створені людиною кібернетичні системи вийдуть на передній край еволюції розуму, чим буде подолано інертну біологічну природу людини. Недосконалі біологічні органи все більше будуть витіснятися штучними, нестаріючими і більш ефективними. Людська особистість буде розчинена в інформаційних потоках і електронних мережах. Сподівання покладаються на подальший розвиток НБІКС, в російському варіанті на проект «Россия -2045». Людство має звільнитися від своїх біологічних та земних ланцюгів і відкрити нову «антропологічну перспективу». Речовинно-енергетичне споживання буде замінено інформаційним, буде створено перспективу «продовження життя аж до кібернетичного безсмертя» [3, 54].

З'явилася «антропотехніка» – галузь, що розробляє можливості формування людини певних кондицій – інтелектуала, воїна, робітника і, навіть, «нового типу людини – людини щасливої». Все це на тлі прогресуючого дисбалансу між професійною й гуманітарною підготовкою, дійсно створює враження тотальної незахищеності, втрати самоідентичності людини, хаотичного демонтажу її природи, «ампутації особистості».

Термін «**постлюдина**» тлумачиться як символ трансформації людиною самої себе (імплантанти, генна інженерія, безстатєва репродукція, конвергенція зі «штучним інтелектом» тощо). Набуває популярності нове поле досліджень, яке визначають як «постлюдські» та «постгуманні» студії – *posthuman studies*. Все це активно осмислюється у згаданому вже «трансгуманізмі», напрямку, який є позаакадемічним рухом ентузіастів кібер-розуму, що сформувався в США в 1990-ті роки, де робиться спроба «поєднати прориви в області комп'ютерних та генетичних технологій із філософією подолання природних обмежень, властивих людині як смертній істоті» [9, 91]. Проголошується завершення етапу еволюції розуму у формі людини як біологічного виду та початок нового етапу «прискореної еволюції розуму» у вигляді інформаційно-кібернетичних систем. У зв'язку з цим прогнозується початок нової епохи людського розвитку. Представники руху «трансгуманізм» у 2004 році об'єдналися у Всесвітню асоціацію, провели в Торонто (Канада) Міжнародну конференцію, на якій сформували вимоги повної свободи використання нових технологій для вдосконалення людського інтелекту, забезпечення людству «виходу» за межі планети. Людина тлумачиться як інформаційна система, яка може функціонувати на будь-якому матеріальному носії. Представники трансгуманізму займають доволі агресивну позицію проти «біоконсерваторів» і вважають, що вчені не мають нести моральну відповідальність і можуть робити все, що вважають за потрібне [6]. М. Епштейн пропонує для визначення цього поля дослідження термін «**гуманологія**» і теж вважає, що йдеться не про «кінець людини», а про розширення самого поняття «людського», яке переходить у всю сукупність створеного людиною, навіть там, де вона закінчується як біологічне явище. Оскільки людина – це постійний вихід за власні межі, то немає нічого дивного в грядущому «постгуманітарному». Процес уподібнюється певній «творчій естафеті», яку Бог передає людині, а людина, в свою чергу, – штучному розуму. Тому йдеться не про приниження людини, її «дегуманізацію», а про вияв її автономії і свободи [9, 93–94]. Якщо боголюдина є центром християнської теології, то технолюдина – центром нової гуманології. Гуманологія виходить за межі гуманітарного саме в ті області, де людство найбільш радикально змінює себе і, разом з тим, залишається собою. Людина стає «постбіологічною». Наводяться аналогії з Ф. Ніцше – людина лише місток між мавпою і надлюдиною. Гуманологія, за М. Епштейном, – це й є наука про людину, яка переступає свої видові межі, наука про трансформації людського в процесі створення штучних форм життя та розуму, потенційно перевершуючи біологічний вид *homo sapiens*. Таким чином, на його думку, ми маємо наступну систему наук про людину: **антропологію** – що вивчає людину як біологічний вид, враховуючи його культурну еволюцію, як елемент еволюції біологічної; **гуманітарні науки** – вивчають

людину як суверенний суб'єкт з його філософією, етикою, мовою, літературою, мистецтвом тощо; **гуманологію** – що вивчає людину як фрагмент техносфери, яка створюється людьми ж і яка згодом розчиняє їх в собі. Її призначення – дослідження взаємодії між біо- і техно- в людині, «технізація організму та олюднення машини» [9, 99–103]. Така «втішна», «дзеркально симетрична» картина відповідає, на думку автора, основним епохам людської цивілізації: доісторичної, історичної та постісторичної. Тут ми маємо справу з поясненням і майже виправданням процесів, проти яких постають сучасні гуманітарія, теологія та етика, як об'єктивних і неминучих.

Таким чином здійснюється своєрідна «антикварізація» людини. Відставання консервативного біологічного від прогресивного соціального долається розвитком новітніх систем техніки. А такий напрямок як **«екологія людини»** буде розглядати власне людину в шерезі не лише позарозумових форм життя (рослин в тварин) а й «позабіологічних форм розуму». П. Гуревич слушно вбачає в цьому «феномен деантропологізації людини». Людське тіло зникає. Людина стає зникаючим видом, «вмираючою антропологічною даністю». «Людина стає предметом археології та етнографії, якимось символом минулих форм біологічного існування» [2, 20].

Звичайно, такі перспективи майбутнього людського роду влаштовують далеко не всіх. Колись відомий теолог Іринеї Ліонський, аналізуючи суть «первородного гріха» наших пращурів Адама і Єви зауважив: що вони, ще не ставши людьми, вже забажали стати богами. Це зауваження більше пасує до намагань сучасних трансгуманістів та біотехнологів. Френсіс Фукуяма кваліфікував трансгуманізм як «найнебезпечнішу у світі ідею». Як слушно зазначає В. Лекторський, проєктивна та конструктивна роль філософії має сенс постільки, оскільки мова йде про зміни в межах саме людини, саме таких, котрі виходять із цінності людської індивідуальності, із ідеї вдосконалення людини, а не перетворення її в «постістоту», тобто в «нелюдь». Скажімо реалізація ідеї безсмертя «привела б до того, що головні культурні цінності, що передбачають любов, мужність, турботу (про дітей, стариків, ближніх), готовність до самопожертви тощо стали б непотрібними». Тому роль філософії (нагадаємо, що етика є органічним фрагментом філософії) полягає в тому, щоб критично оцінити набуття і втрати, «виявити можливі загрози для існування людини та її культури на випадок бездумного та нічим не обмеженого експериментування із людським тілом та мозком» [5, 22]. Разом з тим В. Лекторський застерігає, що «конвергентні технології – це не просто новий етап технологічного розвитку, а порушення життєвого світу людини, тобто тих інваріантів цього світу, котрі роблять людину людиною» [4, 3]. В. Кутирев, вважає, що трансформація із прогресу в регрес, коли людина із суб'єкта процесів перетворюється на їх чинник та матеріал, не залишає сподівання на виживання людства.

Отже, в процесі усвідомлення сучасного стану «світу людини» ми знаходимо черговий сплеск протистояння між «алармістами», «біоконсерваторами», зрештою, з прихильниками ноосферного підходу та «прогресистами», що орієнтуються на радикальні технократичні сценарії подальшого існування людської цивілізації, в яких може зникнути все людське. Як слушно зауважує В. Чешко, «сценарій трансгуманізму – постлюдського майбутнього спирається на примат законів технологічного прогресу, відчуженого від самої людини. Його ідеологією і філософією служить технологічний детермінізм: все, що не суперечить законам науки і технічно здійснимо може і мусить бути зреалізованим» [8, 47]. **Саме це й насторожує.** Не можна не погодитись із міркуванням Френсіса Фукуями, що загалом ми не зобов'язані вважати себе рабами неминучого технологічного прогресу, якщо цей прогрес не служить людським сподіванням (Ф. Фукуяма).

Список використаних джерел:

1. Глобальное будущее 2045. Конвергентные технологии (НБИКС) и трансгуманистическая эволюция. – М.: ООО «Издательство МБА», 2013. – 272 с.
2. Гуревич П. С. Феномен деантропологизации человека // Вопросы философии. – 2009. – № 3. – С. 19–31.
3. Дубровский Д. И. Биологические корни экологического кризиса. Что дальше? // Человек. – 2012. – № 6. – С. 51–54.
4. Конвергенция биологических, информационных, нано- и когнитивных технологий: вызов философии (материалы «круглого стола») // Вопросы философии. – 2012. – № 12. – С. 3.
5. Лекторский В. А. Философия как понимание и трансформирование // Вопросы философии. – 2009. – № 1. – С. 17–24.
6. Летов О. В. Человек и «сверхчеловек». Этические аспекты трансгуманизма. – Человек. – 2009. – № 1. – С. 19–25.
7. Назаретян А. П. Беспределен ли человек? // Общественные науки и современность. – 1992. – № 5. – С. 176–185.
8. Чешко В. Ф. Стабильная адаптивная стратегия Homo sapiens. Биополитические альтернативы. Проблема Бога. – Харьков: ИД «ИНЖЭК», 2012. – 596 с.
9. Эпштейн М. Н. Творческое исчезновение человека. Введение в гуманологию // Философские науки. – 2009. – № 2. – С. 91–105.

МОДЕРНИЙ КОНЦЕПТ ОСОБИСТОСТІ І СПРОБИ ЙОГО ПОСТМОДЕРНОЇ ДЕКОНСТРУКЦІЇ

Особистість – поняття історично відносно недавнє: як характеристика кожної людини воно постає у добу Просвітництва і виражає завдання соціальної модернізації. Значною мірою ці завдання було за останні три століття кілька разів уточнено, у зв'язку з чим уточнювалося і уявлення про людину як особистість. Постмодерн вніс у розуміння людини ідею множинності її ідентичності, наявність і співіснування багатьох ідентичностей, які підривають зсередини цілісність ідентичності. Деконструкція модерної особистості призвела до появи концептів смерті суб'єкта [13], децентрації [8], розколатої суб'єктивності [10], трансгресії [1], нарешті плинної ідентичності [2] – всі разом передають зростаючу дифузність якщо не самої особистості, то в усякому разі філософських уявлень про неї. Властивий концепціям постмодерну принципівий номадизм [8] як постійна втеча від ідентичності чи як ідентичність втечі лише підсилює цю дифузність. Втім, навіть у цій дифузності є свої правила і регулярності як і інші характеристики потоку – смислів, інформації, цінностей, образів тощо – частиною якого стає сучасна особистість.

Для утвердження модерної особистості необхідними були модерні соціальні інститути, які не лише легітимували права цієї особистості, але й функціонально підтримували становлення, відтворення і розвиток кожної людини як особистості. Значною мірою ці здобутки узагальнено називають спадщиною проекту Просвітництва, який і досі є чинним, щонайменше частково [12]. Легітимація прав особистості у модерну добу відбувалася як у буквальному сенсі визнання прав людини, так і у більш широкому значенні врахування унікальності кожної людини як передумови ефективності функціонування цих інститутів. До таких значимих для становлення особистості інститутів варто віднести певні правові інститути, інститути ліберальної демократії, інститути економічної конкуренції, секуляризацію, піднесення ролі загальної освіти – спочатку до рівня загальної грамотності, згодом загальної середньої освіти і нарешті до освіти упродовж життя як нормального формату для кожної людини, нарешті повсюдний розвиток і застосування критичного мислення [4]. Цей список можна дещо доповнити, однак і уже названих інститутів вистачає для того, щоби скласти загальне враження про їхню значимість не лише для функціонування, але і самого існування сучасного суспільства. Квінтесенцією модерного концепту особистості стає феномен свободи в усіх його проявах – політичної, правової, економічної, свободи совісті тощо. Адже саме автономна і самоврядна особистість є носієм і гарантом, а водночас і головним бенефіціаром цієї особистої свободи. Разом із цією свободою до особистості приходять і значно вища міра відповідальності і очікування активної участі особистості в усіх суспільних процесах.

Однак, постмодерн явно чи неявно піддає іронії, релятивізації і прямій критиці практично усі з названих вище інститутів, критично важливих для існування феномену модерної особистості. Правовий фікціонізм, крайнє лібертаріанство, антиглобалізм, постсекуляризація, критика проекту Просвітництва в цілому, переорієнтація на емоційну мотивацію поведінки – все це і багато чого іншого призводить до ситуації встановлення неотрейбалізму [11] і панування пост-правди [5]. Романтизована у добу модерну особистість на цьому фоні все більшою мірою виглядає як ідеологічна вигадка, пустий фетиш, симулякр, а захист прав і свобод особистості починають трактувати як метанаратив [3].

Не дивно, що набувають натомість все більшого визнання теорії, у яких особистість розглядають як підпорядковану цінність, засіб, або взагалі як дещо мало значуще. Наприклад, у своїх творах італійський філософ Джанні Ватімо пише про ослаблене мислення як симптом сучасного суспільства, однак, внаслідок такого ослабленого мислення в суспільстві стають ослабленими усі інші характеристики особистості, ослабленою стає і сама її суспільна роль [6]. Інший італійський філософ Джорджо Агамбен пише про загрозу встановлення режиму «держави винятку», у якій статус особистості буде редуковано до «голоного життя» *Homo Sacer* – людини, яка фактично позбавлена будь-яких прав, доля якої повністю знаходиться в руках «суверенної держави». Агамбен прозора натякає, що на відміну від тимчасового надзвичайного стану, на який за потреби ідуть усі держави, у тому числі й сучасні демократії, «держава винятку» фактично перманентно утримує людину у стані позбавленості можливості для неї бути особистістю: декларуючи демократичні конституції і закони, такі держави фактично діють лише у власних інтересах, а не інтересах своїх громадян. І недавні світові лідери, які були ліберальними демократіями, впевнено скочуються до стану таких «держав винятку» [9]. Ситуація пандемії covid-19 лише унаочнила і прискорила ті процеси,

які непомітно, але неухильно по всьому світу йшли вже давно [14]. При цьому прогнози як Ватімо, так і Агамбена є доволі песимістичними.

Варто звернути увагу на те, що, окрім об'єктивної критичної оцінки наявного стану справ, завданням філософа є все ж пошук кращої альтернативи для майбутнього. Філософія постмодернізму таку альтернативу лише припускає, але не пропонує: у своїй критиці вона надзвичайно переконлива, але щодо позитивної програми доводиться звертатися знову до проекту модерну, який потребує суттєвого оновлення, однак все ще не має собі справжньої альтернативи, коли мова заходить про ближчі перспективи розвитку людства. Таку позицію, зокрема, займає і Юрген Габермас [7].

Щодо питання про засади визначення особистості, то вони уже не можуть бути класичними модерними – необхідне врахування жорсткої їх критики постмодерною філософією. Однак, потрібна нова версія модерної концепції особистості: зі збереженням її модерного ядра, але визнанням множини додаткових ідентичностей особистості, які будуть доповнювати це ядро. Однак, в усій множині соціальних практик і множинних суб'єктивностях має проступати певна стратегія самоконструювання особистістю своєї базової ідентичності. Урок постмодерну полягає у тому, що особистість не здатна робити це на самоті: творення особистістю власної ідентичності можливе лише як складова соціальної комунікації, у спільних практиках з іншими особистостями, у свідомому і відповідальному творенні спільного життєсвіту.

Список використаних джерел:

1. Батай Ж. Запрет и трансгрессия /пер. с фр. [Електронний ресурс] / Ж. Батай. Режим доступу до ресурсу: <http://vispir.narod.ru/bataj2.htm>.
2. Бауман З. Плинні часи. Життя в добу непевності /пер. з англ... К.: Критика, 2013. 176 с.
3. Бодрійяр Ж. Симулякри і симуляція / пер. з фр. В. Ховхун. К.: Основи, 2004. 230 с.
4. Бойченко М. Історичне становлення інституційних засад критичного мислення: економічний, релігійний, мистецький та віртуальний виміри // Філософія освіти. 2015. № 2 (17). С. 132–152.
5. Бойченко М. Пост-правда как путь к пониманию социальной истины // «От фрагмента к целому: парадигмы культурных изменений». Материалы Междунар. науч. конф. (Самара, 2016 г.) / под ред. В. И. Ионесова. Самара: ООО «Поволжская научная корпорация», 2017. С. 327–347.
6. Ватімо Дж. Прозрачне общество / пер. с ит. Дм. Новикова. М.: Логос, 2002. 128 с.
7. Габермас Ю. Філософський дискурс модерну /пер. з нім. та комент. В. М. Купліна. К.: Четверта хвиля, 2001. 424 с.
8. Делез Ж., Гваттари Ф. Анти-Едип: Капіталізм і шизофренія / пер. с франц. и послесл. Д. Кралечкина; науч. ред. В. Кузнецов. Екатеринбург: У-Фактория, 2007. 672 с.
9. Кебуладзе В., Іващенко І., Аееєва Е., Гарсія де Хесус М. «Священна та проклята людина» Джорджо Агамбена. Філософська думка. 2018. № 5. С. 116–120.
10. Лакан Ж. Работы Фрейда по технике психоанализа (Семинары, Книга I (1953/54)). М.: Издательство «Гнозис», Издательство «Логос», 1998. 432 с.
11. Маффесолі М. Час племен. Занепад індивідуалізму у постмодерному суспільстві /пер. з фр. В. Плющ. К.: ВД «Києво-Могилянська академія», 2018. 264 с.
12. Пінкер С. Просвітництво сьогодні. Аргументи на користь розуму, науки та прогресу /пер. з англ.. О. Любенко. К.: Наш формат, 2019. 560 с.
13. Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук /пер. с фр.. М.: Прогресс, 1977. 488 с.
14. Agamben G. L'invenzione di un'epidemia. Quodlibet. 26 febbraio 2020. [Electronic data] / G. Agamben. Eccess: <https://www.quodlibet.it/giorgio-agamben-l-invenzione-di-un-epidemia>.

А. Ю. Кузнецов,

доктор философских наук, профессор кафедры философии и общественных наук, Национальный аэрокосмический университет имени Н. Е. Жуковского «Харьковский авиационный институт», Украина

ПРЕДЕЛЫ ПОСТМОДЕРНИСТКОЙ ОПРЕДЕЛЕННОСТИ

Социальное развитие в его экономических, технологических, политических проявлениях затрагивает не только формы социальных институтов, но и, прежде всего, мировоззрение и бытийственные практики индивидов. Крах социальных образований, долгое время считавшихся традиционными и дополняющими друг друга; изменения технологического облика мира, далеко не решившие проблем социума, а в какой-то степени, в частности, усугубившие неравенство посредством формирования ситуации цифрового разрыва между членами общества; структурные кризисы политических систем, приводящие, на примере нашего государственного опыта последних лет, к девальвации легитимности и делегитимизации социальных институтов; фрагментаризация общественных движений, ведущая к размыванию общезначимых тенденций – все это толкает как индивидов, так и социальные группы на поиски оснований, способных

дать хотя бы минимум, но определенности, характеризующей наличие смысла в их существовании. Здесь и возникает проблема поиска аутентичных социальному субъекту смыслов.

Смена системообразующих концепций в современной истории философии вряд ли кого-либо может удивить. Память ныне работающих в цехе философского познания может насчитать десятки парадигмообразующих философских систем, считавшихся «веховыми столбами» современной философии. В одной только континентальной философии различного рода философских направлений достаточно много, начиная с герменевтики и феноменологии, экзистенциализма, структурализма и критической теории и заканчивая постмодернизмом и различными вариациями марксизма. Совсем недавно методологемы (как бы это понятие не раздражало самих постмодернистов) постмодернистской философии брали на себя и мироуничтожительную (уничтожительную в контексте предшествующего мировоззрения) и мирозидательную (в контексте эманации новых мировоззренческих откровений в эпоху технологических прорывов) ответственность. Однако не прошло и пары десятилетий, как претензии уже достаточно тщательно стратифицированной концепции поставлены под сомнение представителями *young generation* в той же континентальной философии [1]. Метамоде́рнизм – имя нового философского откровения, претендующего на описание современной реальности, вызванной в том числе и рефлексиями о месте личности в этой реальности [2]. Вновь обращенные, сбросив одни догматические шоры, здесь же примеряют другие и чувствуют себя в них *еще более комфортно*, чем ранее. Для них не существует проблемы потерянных оснований, ибо основанием для них и является комфорт конформизма.

И хотя наиболее распространенной считается версия о возникновении постмодернизма в середине прошлого столетия, однако по некоторым предположениям это начало может быть отнесено вглубь истории настолько, что и гексаметрические опыты Гомера, по мнению Умберто Эко, могут претендовать на приоритеты.

Следует отметить, что среди прочих кризисов – экономических, политических, технологических одним из определяющих является кризис идентичности, возникающий вследствие развития тенденций социальной жизнедеятельности и культуры посттрадиционного характера, характеризующихся ростом самостоятельности в формировании индивидуальной идентичности, проявлением конфликта индивида и общества в силу дифференциации личного и коллективного сознания. В генезисе сетевого общества кризис идентичности усиливается вследствие слома устоявшихся институций и отрицания традиционных способов социального взаимодействия, формирования разнообразия стилей жизни, раскола единой картины мира на множество индивидуализированных сознаний, разрушения форм самосознания, нарушения цивилизационных границ онтологической безопасности индивидов. Отмечены элементы кризиса модели национального государства и утраты национального характера гегемонии, а также опасность этно-национального преобразования общностей и утраты национальных и культурных самобытностей в сетевой архитектуре глобального капитализма.

Положивший начало сомнениям в значимой роли философии тезис постмодернистов о завершении философии был направлен на преобразование философии в ее традиционном понимании и предусматривал необходимость радикальной реконструкции самого типа философствования. Провокативный полисемантизм понятия «постмодернизм» неизбежно должен был привести к вопросам о роли самого постмодернизма и его влиянии на формирование философской мысли современности.

Еще не так давно можно было говорить о тотальном проникновении постмодернизма в различные сферы духовной культуры. В исторической перспективе его можно было сравнить с романтизмом, создавшим собственный стиль в философии, науке, теологии, эстетике и искусстве. Без сомнения, как верно отмечает Н. Б. Маньковской, постмодернизм скорее был признаком современного мироощущения. Однако не все входило в сферу его культурной ауры. В связи с этим следует указать на возможность риска преувеличения роли и влияния постмодернизма, который выражался и выражается в тотальной ревизии, прежде всего концептуальной. Подобная чрезмерная настойчивость, если не сказать нахрапистость, неявно дезавуирует претензии апологетов постмодернизма, вызывая смутные чувства хроноцентризма. «Вместе с тем взвешенная оценка постмодернизма требует констатации некоторых универсальных трансформаций современной культуры, происходящих под его воздействием. К ним относится нарастание тенденций неопределенности, выражающееся в открытости, плюрализме, эклектизме, неортодоксальности, беспорядочности, случайности культурной жизни. Другой чертой постмодернистского самосознания является его имманентность, превращающая культурную деятельность в интеллектуальную игру, своего рода метаискусство. Третья особенность – перенос интереса с эпистемологической на онтологическую проблематику» [3].

Вместе с тем следует отметить, что помимо неприятия в целом каких-либо методологических претензий, постмодернизм с особым пренебрежением относился к концептуально-теоретическому мышлению,

якобы навязывающему миру свои правила. Подобного рода мышление получило название метафизического дискурса и достаточно подробно описано в аналитических работах по постмодернизму [4].

Метафизическому дискурсу инкриминируют тоталитаристские тенденции, поскольку власть языка, дискурса – объективный фактор развития культуры, своего рода фатум ее. И вырваться из этого плена возможно только маргиналам, которые нарушают рамки любого дискурса. Правда, здесь возникает проблема альтернативного дискурса, шизофренического, в рамках которого постмодернистская чувствительность противопоставляет себя всем формам логоцентризма, в том числе и просветительского. Для нас же важно отметить, что в рамках шизофренического дискурса проблема аутентичности замещается концептами психиатрии.

Умаление личностного заставляет апеллировать к формам коллективной идентичности и, в частности, национальной идентичности. А поскольку вряд ли где в мире вопрос о природе, смыслах и будущем национальной идентичности стоит так остро, как в Украине, актуальность анализа данной проблемы в контексте современного хронотопа вряд ли может вызывать какие – либо сомнения. И тем более странно, что в стране, где по последней переписи зафиксировано около 130 этносов, так вяло анализируются проблемы их этногенеза и разработки методов становления положительной комплиментарности. Раздражающее действие стандартизации, в какой-то мере спровоцированное мифическим комплексом общечеловеческих ценностей, знаменосцами которых являются экономически развитые страны, не может не вызывать неприязнь и противодействие.

И в рамках новой рождающейся парадигмы философского мировоззрения, сменяющей постмодернистскую настойчивость, все вышерассмотренное так или иначе потребует акцентирования на своем присутствии в новой реальности.

Список литературы:

1. Кузнецов А. Ю. К генезису метамодернизма. Гуманитарный часопис. – 2019. – №1. – С. 7–13. doi:10.32620/gch.2019/1/01.
2. Kirby A. The Death of Postmodernism and Beyond. URL: https://philosophynow.org/issues/58/The_Death_of_Postmodernism_And_Beyond (дата обращения 15. 01. 2021).
3. Маньковская Н. Б. Париж со змеями (Введение в эстетику постмодернизма) – М: Институт философии РАН, 1994. – 220 с.
4. Ильин И. Постмодернизм от истоков до конца столетия: эволюция научного мифа. – М.: Интрада, 1998. – 255 с.

В. М. Рамишвили,

доктор философских наук, профессор, заведующий кафедры теоретической философии, Тбилисский государственный университет имени Ивана Джавахишвили, Грузия

ЧТО ЕСТЬ СИМУЛЯКР У ДЕЛЕЗА

Человечество в истории всегда руководствовалось определенной идеей и идеалом человека, согласно Делезу «Властью симулякров определяется современность,» феномен симулякра впервые появился у Платона, который дискредитировал и отверг симулякры. Платон заложил основу для некой неизменной, вечной идеи и идеала человека для того, чтобы выделять и отбирать людей по уровню и качеству подражания. Христианство переняло эту идею подражания и подняло на высший уровень, человек предстал как образ и подобие Бога. Цель Делеза – реабилитировать симулякр, который несправедливо дискредитирован и отвергнут Платоном как ложная форма бытия человека. Первый признак симулякра – это отказ от принципа подражания идее человечности, неповиновение ей. Это выявило недостатки и сбой в системе оценки значений человеческих различий, Делез видит свою задачу и задачу философии в целом в ниспровержении платонизма, который был инициирован Ницше. Как следует оценивать попытку Делеза и что она говорит нам, современникам?

Делез считает, что главная цель философии – не описать реальность и создать концепт существующего, а создать «понятие о том, что еще должно стать объектом, чего пока нет «на самом деле». Философ становится в известном смысле футурологом и «целителем цивилизации» «хотя врач не изобрел болезнь, он, однако, разъединил симптомы, до сих пор соединенные, сгруппировал симптомы, до сих пор разъединенные, – короче, составил какую-то глубоко оригинальную клиническую картину». Следовательно, наша теоретическая задача состоит в том, чтобы продолжить диагностику симулякра для установления симптомов, которые характеризуют симулякра как способа человеческого бытия. Согласно Делезу, традиционная философия была занята отрицанием метафизического, онтологического и эсистемологического

дуализма Платона. Делез иначе понимает низвержение платонизма: Что имеется в виду, когда речь заходит о «низвержении платонизма»? А ведь именно в этом Ницше видел задачу собственной философии и вообще философии будущего «Они оставляют в тени мотивации платонизма. Напротив, низвержение платонизма как раз и должно пролить свет на эту мотивацию». По их мнению, у Платона была некоторая экзистенциальная мотивация для создания определенной модели Вселенной. Низвержение метафизики Платона означает выявление именно этой мотивации, поэтому главное – определить личный мотив создания платоновской метафизики и его результат для человека. Платон сначала установил онтологические различия, а затем использовал его для разделения людей, или его первоначальным мотивом было разделение людей и для этого он изобрел модель онтологически разделенного мира? Каков главный результат платонизма и какова скрытая экзистенциальная мотивация Платона, которая определила создание платонизма?

Одна из проблем, заслуживающая внимания Платона, было разнообразие форм человеческого бытия и что является основой разнообразия форм человеческого бытия и по каким критериями мы должны выбирать истинную форму человеческого бытия? Платон признает существование человеческого многообразия как факт. Это одна из основ создания государства, различные навыки и способности людей делают возможным сосуществование и взаимную поддержку, существование общества. Различие между людьми – это положительный факт. Все люди имеют равное исходное положение, их бессмертные души знакомы с вечным знанием, тогда в чем причина их различий в этом мире? Мы все равны и в тоже время разные, равны в возможностях и разные в реализации этой возможности, равны в правах и обязанностях, но разные по способу бытия. Разнообразие людей не поддается определению, но самое главное – это разница между людьми по их навыкам, по их претензиям и по их судьбе. Этот эмпирический факт нужно было объяснить.

Ситуация меняется, когда дело касается претензий, все на что-то претендуют, это тоже факт общественной жизни. Как выбрать настоящего претендента, когда все претендуют на все. Мы выбираем и насколько мы знаем, как сделать правильный выбор, который так важен для общества? Тематами особых интересов Платона были: власть, знания, человеческая справедливость, достоинство, добродетель и милосердие. Он требовал, чтобы мы проявляли особую заботу о людях, претендующих на знание (мудрость), господство (власть) и воспитание, от которых зависело состояние личности и общества, а также будущее. «По сути дела, в обосновании нуждается что-то притязание. Именно тот, кто на что-то претендует, ссылается на обоснованность своих требований. И именно эти требования можно рассматривать как вполне обоснованные, слабо обоснованные или вообще не обоснованные».

В какой степени может быть осуществлен правильный выбор претендентов, может быть дело предоставим естественному отбору Дарвина, человеческому разуму или другому метафизическому стандарту? Уровень и качество подражания определяется не только внешним сходством, но и способом бытия и целью действия. Первый онтологический принцип существования вселенной как космоса (порядка) состоит в том, что каждое существующее должно быть подходящим, пригодным, полезным и целесообразным во всей совокупности существующего и таким образом выбор – это выражение принципа вселенной как космоса. Согласно второму онтологическому принципу существования существ в космосе, каждое сущее стремится к добру, каждое сущее существует онтологически поскольку оно причастно к добру, и его действие является выражением добродетели.

«Мотивация, лежащая в основе теорий идей, следует за желанием добровольно стремиться разделять и выбирать». Его интересует не философская система, не построение онтологической или эпистемологической системы метафизики, а мотивация создания философской системы, то есть, согласно Делёзу, Платон создал метафизическую систему для определенной цели. Делез считает, что Платоном была дана идея и идеал человечности, и разделения людей и Платон начал разделение людей по уровню близости к идее человека. По Делёзу, главное – определить, каков личный мотив создания платоновской метафизики и каковы последствия для человека. Разделение Платона имеет оценочный аспект людей, то есть Платон не только устанавливает, не только различие людей, но и основание, критерий этого различия, но и оценивает ценность различных форм человеческого существования, причем последнее является наиболее важным. А люди, формы их существования были разделены как: нормальные и ненормальные, добрые и злые, праведные и грешные. Что можно рассматривать как основание для дискриминации людей, ограничения свободы и равенства. Ниспровержение платонизма означает изменение правил разделения и сортировки людей и отмену платонического критерия этого разделения. Определение соответствия индивида к человеческому идеалу, определяет уровень и статус человечности индивида. Согласно Платону, существует идея человека как настоящее, совершенное и его эмпирическое подражание в лице отдельного человека, причем уровень и качество этого подражания определяет обоснованность претензии каждого претендента. Формы и уровни подражания многообразны и критерием их различия является степень сходства с идеей. Принцип подражания – онтологическая основа существования многообразия

и разнообразия сущего. В этом необходимость и смысл существования принципа подражания. Платон различает идею как истинно сущего и ее подражание, различающуюся по уровню: икону, копию, модель, симулякр.

«Кто ты?» Это был один из самых важных вопросов в греческом мире, этот вопрос человек задает не только другому человеку, но и самому себе. Древние греки не сделали бы ни единого шага в своей жизни, если бы они не получили от Бога божественное знамение, подтверждающее их поведение, и не были уверены, что его действия принесут хорошие результаты. Призыв «познать самого себя» не был случайным, но был одним из краеугольных камней греческого Бытия и его метафизического мировоззрения. Проситель спросил, «я собираюсь начать войну со вторым королевством». Пифии отвечал: «Одно государство будет уничтожено» Проситель вновь спрашивал: «какое государство», Пифии отвечал: «Познай себя». Этот призыв был написан у входа в храм в дельфах и он требовал от человека задать себе вопрос: «Кто ты?». Этот вопрос очень опасен, потому что, если бы грек не дал правильный ответ на этот вопрос, он не понял бы истинного приговора Бога. Опасность этого вопроса раскрыта и в истории Эдипа. Эдип не знает, кто он, и поиск ответа на этот самый вопрос привел Эдипа к трагедии. Эдип решил загадку Сфинкса, он знает человеческую природу, но на вопрос «Кто ты?» касается вас лично, вашей природы и смысла вашего существования. Эдип, как и любой человек, обладает знанием о себе, он знает, что он есть, но он не знает, кто он. «Кто ты»? Ответить на это, значит знать смысл своего существования, свою личность, душу, нравственную суть.

Это был вопрос, который человек задал Богу. Бог ответил: «Я тот, кто Я есть» (Исход 3:14), указывая на суть бытия Бога, Пифагор отвечает на вопрос «Кто ты?» Я философ, это было не имя, не имя или профессия, а отсылка к форме, типу человеческого бытия. Философ – это тип человека, которому нужно знать, что реально, что истинно и кто он на самом деле. Сократ тоже называл себя философом. Известен также такой случай, когда журналист в аэропорту Нью-Йорка задает буддийскому монаху вопрос, на который монах отвечает вопросом: «Кто вы?», На что журналист отвечает, что он журналист. Монах вновь спрашивает: ты кто? И тогда журналист понимает, что монах имеет в виду под этим вопросом, и понимает, что у него нет ответа на этот вопрос. Возникает вопрос: в чем смысл вашего присутствия, уникальности? Мы идентифицируем человека: по фамилии, профессии, национальности, религии, культуре, однако сегодня эта характеристика человеческой личности уже не интересна. Для общества и бизнеса интересны только эти две характеристики: кто вы, как потребитель продукции, и кто вы, как производитель продукции. Все остальные характеристики вторичны, несущественны и случайны.

Хайдеггер уделит серьезное внимание этому вопросу «Ответ на вопрос: в ком повседневного присутствия должен быть добыт в анализе того способа быть, в каком присутствие ближайшим образом и большей частью держится». Ответ на этот вопрос определяет бытие человека в модусе повседневности где доминирует «man,» анонимный субъект, а быть никем, значит быть во власти «man». Симулякр Делёза отвергла Сартровское «существование предшествует сущности» как основу человеческого проекта. По мнению Сартра у человека есть проект, которым он занимается всю свою жизнь. Симулякр не имеет ни стремления к сущности, ни к идеалу. Он подражает всем: святому, герою, философу, благородному. Он никто. Для него не существует идеал, стандарт, понятие о человечности. Он никто и может имитировать любой стандарт, но это имитация является искажением стандарта. Делез видит человеческую свободу в том факте, что у человека нет обязанности стремиться к некоему человеческому идеалу, который, возможно, исторически изменился, или подчиняться ему. Существуют разные типы понимания свободы человека и принципа свободы симулякра: «Будь тем, кто ты есть» и «будь тем, кем хочешь быть», если ты симулякр, подражай всем, но не будь ни на кого похож, будь аномальный. Бытие современного человека не управляется идеальным образцом, и человек ценится не сходством приверженности с этим, но симулякр управляет этой эпохой.

Кто есть симулякр в эпоху, которая знакома с множеством форм отчуждения человека от его собственной природы: господство масс, отчуждение, конформизм, «man» (Хайдеггер), абсурд (Камю)? Симулякр – это форма человеческого бытия. Симулякр «только внешний, непродуктивный эффект сходства – эффект, достигаемый хитростью и ниспровержением [идеи]. Больше нет даже и правильного мнения. Место познания занимает некое ироническое состязание, искусство столкновения, лежащее вне знания и мнения. Это реальная картина современного мира и человека, ориентированного на успех любой ценой. Симулякр вообще не ставит вопроса о смысле бытия человека, более того, он сознательно избегает вопроса о сущностной природе человека. Сегодня человек – это симулякр, он не является ни образом, ни подобным Бога, ни разумным существом, а суть его бытия подражать всему, он не знает, кто он, и не знает, почему он кому-то подражает. «человек-масса, превратился в симулякр. Он подражает всем и никем не является. В массе люди похожи – все одинаковые. Симулякр не похож ни на один другой. Эпоха

симулякра означает, что никто не претендует на звание оригинала, эталона, и нет разделения на оригинал и имитацию. Это человеческая свобода. Правило его бытия – различие и изменчивость, не зависящие от его осознания.

Быть симулякром, значит быть свободным от власти, от паноптикума, попытка не быть конформистом, и подражание всем, как сокрытие собственной самости, это средство выживания, сохранения свободы. Это негативная свобода, бегство от самого себя. Симулякр есть тот, кто избегает себя и, обладающий способностью подражать, может подражать любому, и таким образом достигать своей цели. У него есть способность подражать каждому и в то же время быть никем. Симулякр – это человек, который сознательно пытается выглядеть тем, кем он на самом деле не является, быть Симулякром значить не иметь претензии на идентичность, самость, личность. Он отрицает разделение на идентичность и подражание, в этом свобода. Способ бытия Симулякра различие и изменчивость, которая не подлежит контролю сознания. То есть то, каким он будет, не зависит от его выбора. Он должен иметь свободу быть аномальным.

Хайдеггер отмечает, что «возможно, оно в ближайших обращениях к самому себе говорит всегда: это я, и в итоге тогда всего громче, когда оно «не» есть это сущее». Симулякр никто, он не может ответить на вопрос «Кто ты?» Поэтому он на вопрос «Кто ты?» отвечает: я никто и «Назову себя Гантенбайн» (Макс Фриш). Симулякр – человек никто, то вопрос о его ответственности не может быть поставлен, это размывает основы ответственности. Это проблема современности, что симулякр не существует нравственно, духовно и метафизически как личность. М. Шеллер говорит, что человек не знает, кто он, хотя у него много научных знаний о человеке. Особенность симулякра в том, что ему не свойственна идентичность. Делез говорит об сингулярности, он – единица. Такая единица создает массу, а индивид, личность, создает единство, общество. Симулякр не есть, он никто.

Низвержение платонизма означает не отрицание онтологии и метафизики Платона, а понимание мотивации мышления Платона и доказание ошибочности этой мотивации. Это интересный теоретический подход. Мы разделяем делезовское понимание мотивации Платона, но не будем на нем останавливаться и хотим спросить: каков определяющий мотив мотивации Платона? необходимо прояснить, что лежит в основе экзистенциальной мотивации у Платона а также определить каков личный экзистенциальный мотив создания метафизики Ницше и самого Делёза? Для Ницше главный экзистенциальный мотив его мышления – выяснить, в чем причина его личного несчастья, почему оно карается и зависимо ли это от праведности или греховности человека? Что является основанием для признания человека виновным. Но основанием для различения праведного и грешника является наличие определенного единого стандарта праведности и, отменив этот стандарт, он получит шанс на спасение. Экзистенциальный мотив Делёза: утверждать, что человек должен иметь право быть другим, аномальным, не подчиняться общим правилам, стандартам. М. Фуко видит главную проблему современности: в слиянии феномена знания и власти, в результате чего формы проявления власти изменились и стали более скрытыми, тонкими и безжалостными. Эти события делают человеческую свободу проблематичной. Люди становятся все более уязвимыми для власти. Государственная власть управляет обществом более «научно». Как и в каких формах моральный субъект может действовать «свободно». На основании чего может быть «самостью». Быть «человеком» означает преодолевать существующие и преобладающие кодексы и стратегии поведения и отличаться от других. М. Фуко интересуется различием, феноменом отклонения от нормы и отношением власти к этому различию. XX век характеризуется упразднением всех различиями между людьми (классовыми, национальными, религиозными, расовыми, половыми) как основанием для дискриминации. Осталось различие только в богатстве и власти. М. Фуко говорит о другом, остающемся отличии – это разделение людей на людей с нормальным и аномальным (а ненормальным) образом жизни.

Экономика, медицина (наука), разум, мораль, эстетика делят человека (и все сущее) на два класса: нормальные и ненормальные, отклоняющиеся от нормы, маргинальные, что является выражением метафизического дуализма, потому что человек думает и разделяет все согласно этого дуализма. Стандарт нормальности был установлен на основе cogito Декарта. Человек – сознательное, целеустремленное существо, знающее значение совершенных им действий. М. Вебер видел особенность человека в целенаправленно-рациональных действиях. Но уже бессознательное явление поставило под сомнение традиционное понимание нормальности.

Целью Платона не является создание понятия, т.е. он не имеет теоретическую цель, а его цель более серьезная и глубокая: «Значит цель деления вовсе не в том, чтобы разбить роды на виды». Она гораздо глубже и состоит в том, чтобы определить происхождение: разделить претендентов, отличить чистое от не чистого, подлинное от не подлинного. Отсюда и живучая метафора, сравнивающая процедуру деления с проверкой золота на пробу». Определить происхождение, разделить и отличить подразумевает оценочное отношение по моральным, религиозным или метафизическим критериям. Но Делез не говорит, не

обращает внимания на экзистенциальном мотиве мотивации Платона. Делез ищет основу для создания метафизики только в личных экзистенциальных мотивах, точнее в мотивах, отмеченных Фрейдом. Такой подход возможен, но необязательно, что он уместный. Личный мотив Платона – отличать людей друг от друга, имеет свой экзистенциальный мотив, мотив мотивации. Оно имело историко-биографическую основу – сотрудничества тирана Сиракуз и Платона и истории Сократа. Не случайно, что онтологическая концепция Демокрита, согласно которой случайный характер происхождения вселенной не позволял обосновать метафизико-онтологическую основу человеческой морали и стремления к добру, была экзистенциально неприемлемой для Платона. Вот почему его мир – «Ordo Agathon», миром сущего правит Добро как начало и цель всего сущего.

Платон и Ницше не могли понять, почему побеждает несправедливый, а не герой, святой, мудрец? Каждый философ пытался установить идеал человека, которым мы должны руководствоваться. Платон сознательно создает модель мироздания, основанную на принципе «Ordo Agathon». Делез против этого, потому что он видит в этом иллюзию и призывает обратить внимание на симулякр и увидеть в нем его энергетическую силу, так как он всегда остается победителем – это загадка жизни. В этом суть XX века как века человека-массы и победы массы над личностью. На смену «сверхчеловека» Ницше пришла эпоха масс, Симулякров. Симулякр преобладающая форма человеческого существования в современную эпоху. Он заявляет, что никакая идея человека не была осуществлена (человек творящий добро, образ и подобное Бога, разумные существа), поэтому он не признает и не подчиняется какой-либо идее, парадигме человека, он справедливо считает, что идея человека находится на службе у власти и не хочет подчиняться политическим технологиям созидания индивида – это его свобода. Симулякр постчеловек, что означает возможность существования совершенно другой модели человека, поэтому нам не нужны никакие идеи, эталоны человека. Мы должны отвергнуть «фальшивые» попытки человека вернуться к истинной человечности и увидеть человечность человека совершенно в другом и по-новому.

Симулякр вообще не задает вопроса о человеке, более того, он сознательно избегает вопроса о сущности человека. Согласно Делёзу, человеческая свобода заключается в бытии симулякром, и он не должен стремиться к какой-то идее или к идеалу человека. Никто не имеет право учить как жить, соответствовать идеалу человека. Он отрицает жизнь по принципу «ты должен», суть его бытия «я хочу». Но это не «я хочу» Ницше, потому что «лев» Ницше может выбирать правила своего бытия. Суть существования симулякра только подражание. Он не может сказать, кто он такой, потому что для этого он должен иметь представление о Боге, человечности, осознание справедливости, добра, достоинства, идеала. Она подражает всем и буквально никому. Он подражает добру, но не добру, он подражает злу, но не злу. Его суть в том, чтобы сохранять различие со всеми. Его цель – быть членом большинства. Это позволяет ему сохранять анонимность. Он не пытается быть кем-то, ему не нужно все переживать. Он просто никто. Это его выбор и его свобода. Делез вводит понятие сингулярности (единицы) для обозначения симулякра и не использует понятие индивидуальности, потому что индивидуальность означает неразделимость и хочет избежать этой ассоциации с христианством, что человек как нераздельное целое души и тела, разума и тела является основой человеческой жизни. Он не может совершить поступок, за который возьмет на себя ответственность, потому что его свобода – отказаться от моральной ответственности.

Согласно Делёзу, копия идеи – это тот, кто свое бытие направляет разумом, а симулякр идеи – тот, кто управляет свое бытие не разумом, а волей, бессознательным. Это ницшеанский дионисийский тип. У человека нет идеи, образа, парадигмы, стандарта человечности. Человек либо создает свой собственный идеал человеческого бытия, либо у него вообще нет идеала и он является симулякром. Симулякр ставит под сомнение способность человека и попытку жить в соответствии с идеей человека, поэтому он отказывается жить в соответствии с идеей, концепцией человека и считает это свободой, требуя своего права быть другим. Это свобода, точнее, эксперимент со свободой, то есть исследование того, от чего человек не может отказаться и признает его необходимость для своей жизни. Сегодня власть использует стандарты человечности, как выражение нормальности и благоразумия, чтобы доминировать над людьми. Стандарт человечности – инструмент господства. Отношение симулякра к власти свободно и быть независимым, свободно мыслить означает быть тем, кто не подчиняется установленным властью общим, современным стандартам человечности. Это постчеловек, Человек умер.

В чем состоит опасность симулякра, симулякр – это не обычная копия, которую Платон не смог увидеть. «Назвать симулякр копией копии, бесконечно деградировавшим иконическим образом или бесконечно отдаленным сходством, значило бы упустить главное – то, что симулякр и копия различны по природе; то, благодаря чему они составляют две части одного деления. Копия – это образ, наделенный сходством, тогда как симулякр – образ, лишенный сходства». Онтология Платона построена на принципе подражания (мимезис). Сущность, существование и статус каждого единичного эмпирического сущего определяются

уровнем этого подражания мимезисом идеи, но оказывается что-то, что не подчиняется этому онтологическому принципу. Что такое симулякр как сущее? Симулякр онтологически не существует, потому что в симулякре не видна идея как внутренний свет, а симулякр человека – это человек, не стремящийся к добру, т.е. он не существует. Потому что согласно онтологическому метафизическому принципу Платона: «Что добро, то действительно, а что действительно, то добро». Платон различает идею и эмпирического объекта, в котором мы видим идею, в форме внутреннего света, а также выделяет сущее, которое не является мимезисом, и в котором не видна идея как внутренний свет. Это копия, не имеющая оригинала, он стремится подражать к тому, чем он не является, чтобы скрыть собственную суть. Симулякр существует онтически, а не онтологически как одно из форм бытия сущего, он имеет право на существование.

В симулякре таится сила, отрицающая как оригинал и копию, «заглянувшему в бездну Платону, хотя бы и на мгновение, открылось, что симулякр не просто ложная копия, но что он ставит под вопрос само понятие о копии и модели». Они отвергают платоновский дуализм в построения и понимания мира. Копия идей руководствуется разумом, а симулякр волей, бессознательным, страстью направляет свое существование. Это ницшеанский дионисийский тип. Согласно Платону, уровень человечности определяется уровнем творения добра, потому что человек, по сути, обязан быть творителем добра.

Главное в симулякре – это различие, а не сходство. Софист сам воплощает бытие симулякра софист не является не мудрецом и не философом, он и не политик, а просто никто и форма его бытия не мимезис (подражание) идее. Он может подражать всем, но всегда остается различным, т.е. он не просто подражает идее мудреца, а намеренно искажает понимание мудреца. Раз трудно отличить софиста от мудреца, Платон стремится понять и раскрыть, что значить быть настоящим мудрецом, философом, политиком, достойным человеком. У него было несколько вариантов: воспитать человека, помочь человеку, чтобы преобразование произошло в нем (майевтика), или раскрыть суть(идею) человека и производить выбор среди претендентов. Можно ли воспитать философа или того, кто стремится к истине, к добру, к достоинству? Это подразумевает определенный образ мышления и определенную форму человеческого бытия. Платон допустил полное искажение мимезиса идеи, это искажение состоит в том, симулякр-софист не имеет отношения к добру. Это тот тип человека, который не подчиняется идее человечности, стандартам и требованиям разума. Это было признание несущего сущим, проблема и опасность заключалась в том, что было трудно отличить онтологического сущего от не сущего. Софист-симулякр обычно ставит под сомнение человеческие способности и успешность попытки жить согласно идее человека, разума, возможность эмпирической реализации идеи человека, что ставит под сомнение феномен подражания как онтологический принцип отношения двух миров. Платон хочет изгнать человека-симулякра из человеческого общества, потому что он считает этот тип деструктивным элементом общества. Симулякры-софист превратил общество во множество безличных единиц, а не в общество индивидов и личностей, он превратил демократию в олократию, которая была множеством безличных единиц, лишенных личностного начала.

Доминирование симулякра – признак дискредитации идей и идеала человека. Симулякр показал, что не все подвержено влиянию идеи человека. Эпоха характеризуется симуляцией, а не бытием, вежливостью (политкорректностью) а не нравственностью. Это правило современного человеческого бытия. Софист во всем принимает участие, всему подражает, всех учит, как жить. Но его цель – хаос, а цель Сократа – установить порядок, понять суть сущего. В софисте воплощается зловещая сила ложного претендента, его цель исказить добро. Становится невозможным отличить софиста от Сократа, таким образом отвергнута идея и идеал человека. «Окончательное определение софиста приводит нас к черте, за которой мы уже не можем отличить его от самого Сократа. Не сам ли Платон указал путь низвержения платонизма?»

Согласно Делёзу, каждая эпоха характеризуется чем-то несовременным, несвоевременным, что не является событием, ни прошлого и ни будущего, и его цель – противостоять этой эпохе – показать характер эпохи, ее ограниченность. «Низвержением платонизма улавливается несвоевременное в самом далеком прошлом». Это несвоевременное не мог вписаться в систему мира, построенную Платоном. Это был симулякр. Но насколько непоколебимо господство симулякра, как мы можем увидеть в мире симулякров, как в структуре, то несвоевременное, что разрушает структуру изнутри? Кто может быть тем, кто отказывается быть симулякром, не подчиняется принципу массы? Как вырваться из анонимности «man»? Симулякр – это человек, который не желает быть подлинным, быть личностью и брать на себя ответственность, но есть люди, которые этого хотят. Что могло быть таким несвоевременным в эпоху господства симулякра и как выделить его как концептуального персонажа? «выделить в современности нечто такое, что Ницше обозначил как несвоевременное, которое хотя и присуще нынешнему времени, но должно также и обернуться против него. Такой концептуальный персонаж: Сократ, философ, пещерный герой. Судьба философа превратится своим концептуальным персонажем, в то время, как и сами эти персонажи становятся иными, чем в истории, мифологии или же в повседневном быту (Сократ у Платона, Дионис у Ницше,

идиот у Кузанца) концептуальний персонаж – це становлення или же суб'єкт філософії, еквівалентний самому філософу».

Концептуальний персонаж – це втілення філософії Платона і самого філософа в житті. Сократ втілює в собі героя печери, філософа, сутність буття якого – бути достойним человеком. Філософ, софіст і політик претендують на виховання человека, общества, чтобы человек мог выйти из пещеры и увидеть настоящую реальность. Они соперники и нуждаются в честной конкуренции для достижения доброй цели, софіст нарушає як принцип честного соперництва, так і софіст не ставить добро як цель. Софіст серйозно підражає мудрецю, а Сократ підражає несведущому і це крийте і іроничне підражання. Но софіст не являється мудрецем і Сократ не єть несведущий, но Сократ говорить, что он всего лишь любитель мудрости, а не мудрец. Трудно отличить софиста от Сократа, пока Сократ не совершает поступок, оставляет анонимность симулякра и не станет личностью и не сможет ответить на вопрос «Кто ты?» Двусмысленность феномена симулякра в том, что его свобода может подтолкнуть к поступку и стать личностью, занять место героя в структуре» поэтому существует структуралистский герой, ни Бог, ни человек, ни личный, ни универсальный, он без тождества, сделанный из не персональных индивидуальностей и до индивидуальных единичностей. Он обеспечивает расщепление структуры, затронутой избытком или недостатком». Софіст-симулякр изнутри разрушає платоновський мир. Однак в структурі симулякрів в самому печерному человекі може проізоїти інтелектуальна мутація і в нем проснуться Демона (Сократа), совість (Хайдеггера, Бунтуючий человек (Камю) или достоинства, наконец, «на баррикадах стоят люди». Фуко говорить о структурной мутации: «структурная мутация, если она должна анализироваться, причем тщательно, не может быть ни объяснена, ни даже выражена одним словом, она является главным событием».

У Платона онтологічним маркером сущого, була його користь, уместність, гармонія існування і сутності, в то время как онтологічним маркером человеческого бытия, было творить добро. Его мир «ordo agathon» «То, что действительно добро и что добро действительно». Софіст разрушає этот мировой порядок. И история, направленная разумом, не свободна от зла, это тем более трудно сказать в свете событий XX века. Разум оказался самым опасным врагом человека. Это еще раз подтверждает истину Платона о софисте. Софіст – это ум, лишённый общения с добром. Платон считает, что главная цель и обязанность мыслителя (філософа) – вывести человека пещеры из пещеры на свет истины. Філософ, політик, софіст утверждає, что только они могут выполнить эту миссию. Платон считает, что эту миссию могут выполнить те, кто стремится к добру и правильно понимает идею, суть человека. Величие Платона в том, что он знает возможные последствия такой (бездумной, львиной) свободы для человека и общества и поэтому пытается проявить его опасную природу и осознає, что это очень сложно.

Н. Б. Годзь,

*доктор філософських наук, доцент, професор кафедри філософії
Національний технічний університет «ХПІ», Україна*

ЕКОЛОГІЧНА ФУТУРОЛОГІЯ ЯК БАЗОВА МОДЕЛЬ ДЛЯ МОЖЛИВОСТЕЙ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

Стереотипово та стандартно під розвитком загалом розуміють цілеспрямований процес прогресивного розгортання, напрацювання та збільшення позитивних навичок, якостей, але це одностороннє розуміння розвитку, оскільки він як природний процес завжди надає можливості задля множини певних варіантів реалізації, серед яких дуже багато моделей негативного, деструкційного розвитку. Плануючи самовдосконалення як сама особистість, так і науковці, медики, педагоги, тренери та юристи в ідеальному просторі враховують у першу чергу ту модель, яка відкрита до залучення у свої стратегії розвитку будь – для кого, тобто універсальний загальноприйнятний стандарт. Саме тут слід попередити, що незважаючи на універсальність та єдність людства як біологічного виду ми значно відмінні поміж собою у певних категоріях і живемо у відмінних світах. Починаючи з родини з її переліком важливих констант та цінностей і включно до загальної спільноти людства, держави, епохи, соціально-економічної, релігійної ситуації у оточуючому для особи просторі – завжди існують відмінності та різні можливості. Кожна людина загалом окрім класичного набору літератури, який пропонується до вивчення у школах або університетах знайомиться з різними авторами та їх творами, стикається з різними умовами власного соціально-культурного середовища. Досить часто індивід бере за взірць задля саморозвитку різні авторитети, різні «модні тенденції», але необхідно попередити, що саме під час особистої або загальної для соціуму та оточення кризової ситуації і розпочинається дійсний шлях до пошуку рівноваги у самооцінці індивідів саме через вдосконалення, та все ж перший крок до саморозвитку – це юнацькі роки у школі та перші студентські або професійні роки підготовки та навчання.

На жаль, як доводить практика, людина у сьогоднішньому кризовому світі не просто залишається у відчаї, але досить часто вибирає саме деструктивні кроки «розвитку». Концепція «Золотого мільярду» незважаючи на її важливість як моделі-попередження, свідомо та несвідомо, але на нашу думку дала поштовх для виникнення таких моделей, про які автори самої концепції навіть й не здогадувалися й, мабуть не планували. Саме тому, у стані лімітування ресурсів, у стані природних та глобальних соціальних лих на нашу думку допоможе орієнтуватися модель екологічної футурології [5]. Аналіз тенденцій розвитку людства дає побачити принцип «повторення» як позитивного так й негативного у розвитку суспільства загалом. При уважному аналізі можливо віднайти відповідні паралелі поміж минулим та сучасним. У кризовій ситуації, на жаль, деструктивне мислення завжди дає дивні моделі поведінки: наприклад у ранньому християнстві ті ж секти скопців та у наш час чимось подібні концепції «чайєлдфрі», тощо, що пропонується молоді у моделях начебто «правильного» майбутнього. Тривожні часи породжують тривожні, як на думку гармонійного розвитку людства, моделі поведінки та розвитку, і все таким же чином небезпеку таких кроків у прийдешнє прикривають лиском ілюзії, модності, псевдонауковості. На жаль, сучасність підтверджується практичними дослідженнями, в яких досить очевидно ми маємо нагоду бачити, що лише сама наука чи лише сама релігія з проблемою недосконалої саморозуміння та самовідтворення людини та спільнот звичним шляхом у світі нових технологій, нових способів комунікацій та ліків (або їх відсутності) не можуть справитися. На нашу думку такий деструктивний розвиток в першу чергу відбувається завдяки недослідженому впливу певних категорій, які існують насамперед у віртуальних соціальних мережах. Деструкція, «корозія» людської психіки відповідно до її природи перейшла досить швидко й у віртуальний світ, а з нього відповідно, посилено у світ оточуючий кожну людину та відповідно набрала не досліджені і надзвичайно небезпечні можливості в силу специфіки пластичної дії навіювання та широкої аудиторії нічим не захищених людей з базовими стереотипами мислення та поведінки, певною відсутністю дієвих соціальних та медико-педагогічних установ. На нашу думку, означена проблема відбувається через незахищеність та відповідну сучасну самотність людини у світі «блїп-культури» та «блїп-технологій». Все що з'являлося у духовному та технічному світі людини раніше завжди проходило довгий час втілення, «рутинізації» і насамперед обговорення у всіх колах, дотичних до питання «людина соціальна». Зараз пріоритети занадто змінилися і обговорення відбувається «пост-фактум», коли вже проблема існує.

Луцій Анней Сенека писав, що «Важко скласти думку, яка має за мету досягнути не річ, а саму її суть» [8, с. 56]. Суть сучасного віртуалізованого та екологічно небезпечного світу лише досліджується, а вплив негативного знов та знов прискорюється. Який вихід з цієї ситуації? Пригадується геніальна фраза М. Мамардашвілі «Час завжди вже сплинув» (в оригіналі звучить як «Всегда уже поздно») [6] і далі розгортається внутрішня мотивація людини, колективу, спільноти. Додамо, що реакція на вищенаведену думку дуже показова, бо відповідь показує саме внутрішню складову мотивації, або скласти руки, або усвідомлюючи повноту складності ситуації шукати шляхи виходу з кризи та діяти. Самовдосконалення та самовідновлення складні процеси, але низка професій взагалі без цієї компоненти існувати не буде. Злами на рівні епох, або особисті складнощі та драматичні ситуації, вплив оточуючого природного та соціального середовища. Хвороби медичного скерування або соціального завжди залишають на індивідові свої сліди, але внутрішня само мотивація та розуміння власних можливостей та напряму кроків виходу з негативних ситуацій надзвичайно важливі [1],[2],[7],[9]. У площині аналізу деструкцій та її наслідків, рівно як і кроків, які мають можливість вирішувати виклики сучасності, прогностика та футурологія знов виходять на перший план, але у цій царині наукових досліджень все більш пріоритетною, базовою моделлю слугуватиме на нашу думку модель екологічної футурології [5] та цікавим є феномен рутинізації та можливості керувати та вводити до дії елементи екологічного виховання та ставлення до оточуючого саме за допомогою названого феномену [4].

Для самовідновлення здоров'я особистості та її працездатності, на разі й інтелектуальної важливим є відновлення та поєднання інформації про минуле та сучасне, оскільки ми притримуємося точки зору, що метод аналізу біографій та автобіографій видатних людей, лідерів дає можливість зрозуміти й причину власних психологічних станів і можливості власного професійного та особистісного росту й подолання криз [3], [7], [9]. «Час завжди вже сплинув», але це не заперечує потреби нашого прориву до майбутнього, того що зараз є лише можливим Прийдешнім...

Список використаних джерел:

1. Годзь Н. Б. Экология будущего: возможен ли диалог между справедливостью и милосердием (возвращаясь к проблеме философии природы и философии экологии)/ Н. Б. Годзь //Философские проблемы биологии и медицины : Выпуск 5: Нормативное и дескриптивное : Сборник статей. – Москва : изд-во «Принтберри», 2011. – 400 с., С. 40–43.

2. Годзь Н. Б. Питання конвенцій та комунікації у науковій спільноті (екологічний аспект)./Н. Б. Годзь // Гендер. Екологія. Здоров'я: матеріали IV міжнародної науково – практичної конференції, присвяченої 210 річчю Харківського національного медичного університету (Харків, 21–22 квітня 2015 р.), – Харків : ХНМУ, 2015. – 280 с., С. 207–209.

3. Годзь Н. Б. Постаті. Пригадуючи та відновлюючи імена лікарів яких не мали права забувати: талановитий харківський хірург – гінеколог Громеко О. Є. / Н. Б. Годзь // Матеріали науково-практичної онлайн-конференції з міжнародною участю «Проблема людини у соціально-гуманітарному та медичному дискурсах» 28–29 травня 2020 р., м. Харків. – Харків : ХНМУ – 2020 р., С. 32–35., 160 с.

4. Годзь Н. Б. Значення концепту рутинізації та феномену культурних стереотипів у феноменологічних дослідженнях / Н. Б. Годзь // Інформаційні технології, Наука, Техніка, Технології, Освіта, Здоров'я ; Тези доповідей XXVIII Міжнародної науково-практичної конференції МікроCAD/ за ред проф. Сокола Є. І. – 2020, у 5 частинах, ч IV. – укладач проф. Лісачук – Харків, НТУ «ХПІ». – 2020 р. С. 65., 349 с.

5. Годзь Н. Б. Вступ до екологічної футурології [Текст]. Монографія // Н. Б. Годзь. – Харків : Видавець Олександр Савчук, 2017. – 572 с.

6. Мамардашвили М. Беседы о мышлении: беседа восемнадцатая [Электронный ресурс] / М. Мамардашвили. – Режим доступа: <https://mamardashvili.com/archive/lectures/thinking/bm18.html> (дата обращения 14.03.2021). – Название с экрана.

7. Мечников И. И. Этюды оптимизма / И. И. Мечников – Москва : Главная редакция литературы на иностранных языках издательства «Наука», 1988 г., 327 с.

8. Сенека Л.-А. О благоденствиях. Семь книг к Эбуцию Либералию. / Л. А. Сенека // Римские стоики: Сенека, Эпиктет, Марк Аврелий / Вступ. Ст., сост., подготовка текста В. В. Сапова. – Москва : Республика, 1995. – 463 с.

9. Философские проблемы биологии и медицины: Выпуск 4: Фундаментальное и прикладное: сборник материалов 4-й ежегодной научно-практической конференции. – Москва : изд-во «Принтберри», 2010. – 496 с., С. 69 – 72.

М. М. Савва,
*доктор соціологічних і кандидат фізико-математичних наук,
професор, професор кафедри соціології і психології,
Харківський національний університет внутрішніх справ, Україна*

ТІ, ХТО НЕ МАЄ ПОТРЕБИ У САМОРОЗВИТКУ, ЯК ПРИХОВАНИЙ ПОТЕНЦІАЛ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

Існує думка, що епоху Постмодерну, в якій ми зараз живимо, «слід визначити епохою руйнації особистості, адже переважна більшість людства тотально деградує в усіх сферах життя, особливо це стосується морального плану, тому що такі люди висувують в пріоритет власні емоції і бажання. Тому одним із завдань на майбутнє буде зниження кількості «сірої маси» та розвиток унікальних, індивідуальних «білих ворон». Проблема нинішнього суспільства полягає в тому, що люди вже не прагнуть нічого, вони просто існують, просто споживають ресурси, не докладаючи жодних зусиль задля розвитку людства» [1, с. 167]. Можна сперечатися з авторами цього твердження відносно «переважної більшості», однак дійсно існує досить помітна когорта людей, які, засвоївши певні, частіше незначні, соціальні ролі, продовжують жити адаптивним чином, задовольняючи свої біологічні потреби.

Чи є це суспільною проблемою? Чи суспільство не мусить перейматися проблемою наявності цього досить помітного прошарку в ньому, виходячи з того, що кожна людина має повне право особисто обирати свій життєвий шлях та той рівень потреб, який її задовольняє, не прагнучи при цьому саморозвитку як життєвої цілі? У зв'язку з цим наведемо приклад Німеччини, де шкільна освіта має таку відмінність: після початкової школи, навчання в якій триває чотири роки (чотири класи), в останніх класах відбувається поділ дітей, в залежності від успішності, здібностей і складу характеру, на чотири різні групи.

Для найбільш слабких учнів викладачі рекомендують батькам і учням продовжити їх подальше навчання в так званій «основній школі» (нім. Hauptschule). Там дається базова освіта і основна мета цієї школи – підготовка до малокваліфікованої професійної діяльності. Після закінчення головної школи молодий німець може почати працювати або продовжити навчання в системі професійної освіти.

Учні з середніми результатами йдуть до «реальної школи» (нім. Realschule) і навчаються там 6 років. Вона вважається кращою для тих, хто не впевнений у своїх здібностях і не визначився з майбутньою професією. По її завершенні можна поступити до професійно-технічного училища або влаштуватися на роботу, а найбільш здібні можуть за бажанням продовжити навчання в 11-м і 12-м класах гімназії.

Також в Німеччині існують допоміжні школи. У спеціальній школі вчать діти з розумовими чи фізичними відхиленнями у розвитку. Тут вони отримують лише найелементарніші знання із загальноосвітніх предметів і опановують будь-якої спеціальністю для подальшої роботи на виробництві.

А у гімназії школяр отримує освіту класичного типу. Після її закінчення гімназисти здають випускні іспити і за їх результатами зараховуються до вищих навчальних закладів. Фактично саме ці молоді люди, які опанували певні знання, навчилися вчитися прагнуть і далі самоактуалізуватися – всебічно розвивати свої якості і здібності, тобто прагнуть до саморозвитку.

Таким чином у Німеччині, як і в інших європейських країнах існують можливості для молоді обирати будь який життєвий шлях: чи набувати знання та навички і, займаючись саморозвитком, всебічно розвивати свої якості і здібності, чи просто жити адаптивним чином, задовольняючи свої біологічні потреби. Якщо не брати до уваги непринципові відмінності, то слід зазначити, що подібне відсторонене ставлення суспільства до обрання молоддю свого життєвого шляху також притаманне майже всім країнам экс-СРСР, в тому числі й Україні, та й багатьом іншим.

Можливо через це у розвинених країнах існує певна нестача фахівці високого рівня в різних галузях, і діє поширена світова практика запрошення з закордону багатьма країнами на роботу спеціалістів різних фахів і різного рівня. Також запрошуються на навчання здібні молоді люди з інших країн, яким після закінчення вищих навчальних закладів пропонується робота за фахом і на більш кращих умовах, ніж вони могли би мати дома.

Однак, якщо вважати, що суспільству є корисним всебічний розвиток кожної людини і широке використання потенціалу її можливостей, то суспільство мусить змінювати, або корегувати поведінку особистості належним до цього чином, створюючи для цього певні мотивації до самоактуалізації і саморозвитку. Але на практиці існуючий в суспільстві арсенал мотивуючих заходів є досить обмеженим і не дуже ефективним. При цьому особливі труднощі в цій справі виникають при роботі з тією когортою людей, які не прагнуть тих радикальних змін свого становища, що спиралися би на самовдосконалення та на саморозвиток.

У зв'язку з цим ми хочемо акцентувати увагу на тих дітях 10–12 років, які при переході у середню школу через різні причини: наприклад, через певне але і тимчасове відставання їх емоційного старту, не встигають засвоювати навчальний матеріал, поступово відстають у навчанні, звикають зі стигмою «трієчника», слабкого учня, яку вони одержують від вчителів. Для більшості з них це є певною віковою зоною біфуркації, в якій діти роблять свій життєвий вибір. Згодом вони, звичайно, знаходять своє місце у житті, але думки про самоактуалізацію і саморозвиток скоріше за все їх з того часу минають.

Цьому можуть запобігти спільні і координовані зусилля між батьками, педагогами і школярами у справі формування потреби у саморозвитку підростаючого покоління. Це значний педагогічний ресурс саморозвитку і самоактуалізації дитини, підлітка і молодої людини, який у практиці, як відмічалось в роботі [2], ще використовується край недостатньо.

Список використаних джерел:

1. Єрахторіна О. М., Богданець Е. М. Особистість в епоху Постмодерну // Проблеми саморозвитку особистості в сучасному суспільстві : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 15 листоп. 2019 р. / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Харків : Право, 2019. С. 166–170.
2. Заводова Ю. В. Формирование потребности в саморазвитии у учащихся: социологический анализ. Автореф. дисс. ... канд. социол. наук. – Екатеринбург, 2009. 19 с.

Л. Н. Сидак,
кандидат философских наук, доцент, доцент кафедры культурологии, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Украина

АНТРОПОЛОГИЧЕСКИЙ КРИЗИС КАК КРИЗИС САМОРАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТИ

*Он предлагает, в виде конечного разрешения вопроса –
разделение человечества на две неравные части.
Одна десятая доля получает свободу личности и
безграничное право над остальными девятью десятими.
Те же должны потерять личность и обратиться вроде
как в стадо и при безграничном повиновении достигнуть
рядом перерожденный первобытной невинности, вроде как бы
первобытного рая, хотя, впрочем, и будут работать.
Ф. М. Достоевский «Бесы»*

Сегодня все чаще в научных кругах обсуждается тема антропологического кризиса как основы глобальных опасностей современности. Наиболее радикальные исследователи развивают мысль о глобальном расчеловечивании как о свершившемся факте [2]. Нередко утверждается, что оно является закономерным, запрограммированным этапом эволюции; и в начале этого этапа – прогрессивным, положительным

явлением, следующим за биологической и социальной эволюцией, «биосферно-ноосферным переходом, когда человек разумный биологический, увы, выполнил определенную ему эволюцией задачу высшего развития, то есть достиг предела совершенствования индивидуального мышления. Дальше той же эволюцией предопределен переход к доминированию коллективного разума, то есть преобладания биотехнического симбиоза информационной виртуальной реальности, предтечей которой являются нынешние глобальные телекоммуникационные сети (Интернет), а индивидуальный человек стремительно, буквально на глазах, становится их придатком-пользователем» [5].

Одновременно возрастает убеждение, что для человека это является неприемлемым, потому что это дорога в никуда [2]. В первую очередь «дорогой в никуда» видится утрата духовно-ценностных ориентиров, которые предусматривают некоторую структурированность, иерархию, подчиненность идей одна другой, наличие вертикальных связей. А сеть, в том числе и информационная, например, Интернет, имеет исключительно горизонтальные связи и потому лишена иерархии и в силу этого – возможности ориентации, определения направлений, выбора, то есть свободы. Сегодня выбор еще остается за пользователем сети, то есть личностью (да и то частично в силу широкого распространения суггестивных влияний). Но если личность будет подчинена сети, возможность выбора, определения цели, идеала, то есть свобода будет утеряна. Ведь машина не может создавать идеи и критерии оценивания [4; с. 142]. А утрата идеалов, цели, которая сегодня проявляется как толерантность и вседозволенность, эгоцентризм и бесконечная борьба за первенство, означает разнонаправленное, центробежное движение отдельных элементов (уже даже не субъектов) того феномена, который ранее был социальной системой, и поэтому закономерно ведет к разрушению. Поэтому существование общества, какой-либо ноосферной или иной системы при условии расчеловечивания видится проблематичным. И никакой биотехнический симбиоз не в состоянии преодолеть проблемы, вызванные антропологическим кризисом. Интеллектуальная деятельность – это прерогатива личности. Человек – это не просто информационная система, он не просто обрабатывает или манипулирует информацией, а создает ее основу – смыслы. Поэтому если человек и человечество утратят возможность создавать смыслы, то никакая информационная система не сможет работать.

Различные по своей природе множественные кризисные явления глобального масштаба, которые все чаще угрожают человечеству, имеют общий знаменатель – антропологический фактор или иначе – кризис саморазвития личности. Именно несовершенство экономической деятельности, социальных отношений, в основе которых извечный человеческий эгоизм, стали причиной и экологического кризиса, и большинства природных, техногенных, социально-политических, социально-природных катастроф и кризисов.

Но при этом необходимо правильно оценить антропологический кризис, понять его природу и спрогнозировать возможные варианты протекания. Эта задача требует серьезного исследования, которое ответило бы на ряд вопросов: 1) возможно ли дальнейшее развитие человека разумного; 2) является ли мышление основным проявлением человеческой природы; 3) возможно ли мышление без личности; 4) возможно ли развитие без человека?

Личность – это индивидуальность (неповторимость) и субъектность (свобода). Таковы основные свойства личности. Индивидуальность какого-либо феномена означает, что его замена в конкретном эпизоде бытия изменит последний. Если замена неиндивидуально определенного товара одинакового качества и количества никак не изменит бытие личности, то для нее не безразлично, например, какую песню исполнить или с кем общаться. Поэтому индивидуальность (т. е. неповторимость по бытию и ценности) личности заключается не в особенностях собственного бытия, а в особенностях ее участия и влияния на конкретный отрезок всеобщего бытия [3; с. 276-285], в ее индивидуальном участии во всеобщем бытии и ее индивидуальном соборном сотворчестве бытия.

Индивидуальность присуща не только личности, но и иным феноменам. Последние приобретают неповторимость, потому что являются носителями индивидуальности своих творцов или иным образом качественно изменяют содержание и ценность конкретного эпизода бытия. Но говорить об индивидуальности возможно только в контексте полноты и качества бытия. А для технического устройства не имеет значения, какую информацию обрабатывать, какие изображения демонстрировать, какую музыку транслировать или какой механизм конструировать. Да, современные программы позволяют в автоматическом режиме конструировать механизмы и системы в соответствии с заданными критериями и принципами. Но успешность выполнения задания, качество его формулировки не влияет на полноту бытия программы и технического устройства и не может быть ими оценено. Поэтому говорить о полноте бытия технического устройства вообще не корректно. Полнота бытия имеет значение и может быть оценена только личностью. Нельзя говорить и о развитии технических устройств, а только об их эффективности, усложнении, расширении возможностей, усовершенствовании и т. д. Соответственно и прогресс как усложнение и усовершенствование технологий, расширение возможностей не может быть признан развитием. Поэтому выход из антропологического кризиса технический прогресс обеспечить никак не может.

Если индивидуальность обуславливается участием индивида-личности в конкретном эпизоде бытия, его влиянии на него, то она проявляется в тех событиях, в том содержании бытия, субъектом которого является личность. То есть только те события бытия личности, «автором» которых она является или в создании которых принимает участие, являются носителями индивидуальности личности. Но если сама личность создает те или иные события (как содержание бытия), если именно Я является их причиной, то речь идет ни о чем ином, как о свободе личности. Ведь это Я вызывает к бытию те или иные феномены. Таким образом, индивидуальность как признак личности неразрывно связана с ее свободой, предусматривает ее и ею обуславливается.

Как известно, формой бытия каждого феномена является время. То есть события и процессы, составляющие содержание этого бытия, происходят во времени. При одинаковых условиях события, составляющие содержание бытия материальных объектов, идентичны или похожи. Например, земная поверхность всегда нагревается солнечным светом. То есть события бытия подобных феноменов появляются закономерно, в них всегда присутствуют причина и следствие. Но события, составляющие содержание бытия личности, духа, возникают не только закономерно, их возникновение и характер зависят от личности. Она является их творцом и носителем. И в этом состоит ее свобода.

Самым очевидным проявлением свободы есть воля (желания). Но еще апостол Павел указывал, что человек может действовать вопреки своей воле [Рим.: 17, 19]. Таким образом, существует и иное проявление свободы, а именно – любовь, имеющая множество проявлений, доброкачественных и паталогических форм. Эта тема основательно исследована, например, Б. Вышеславцевым [1]. Кроме того, в словах апостола Павла можно увидеть намек на то, что активность личности должна обуславливаться ощущением добра. Таким образом, ощущение ценности, самоопределение личностью как субъектом относительно значения тех или иных феноменов для полноты своего бытия также является носителем ее свободы. Например, рефлексия является самоопределением личности как субъекта относительно собственного бытия как действительности. В основе рефлексии лежит оценка собственного бытия. Также оценивание составляет основу мышления. Оценивание возможно только потому, что стремление к обогащению бытия, к абсолютной полноте бытия, потенциальная имманентность ему составляет основу природы личности.

Личность может проявлять свободу, используя закономерности бытия природных феноменов. Но она свободно творит события своего личностного бытия. Таким образом, свобода противостоит закономерности. Но если свобода личности состоит в том, что она призвана быть субъектом саморазвития, то саморазвитие означает расширение свободы в направлении полноты бытия. А потеря свободы личностью означает и потерю индивидуальности. Эти процессы необходимо признать составляющими одного явления – деградации личности как субъекта бытия, в том числе и субъекта социальной, экономической жизни и т. д.

Кроме того, что основу антропологического кризиса может составлять только разрушение личности и закономерная потеря ею свободы (расчеловечивание), подобные негативные явления запускают цепную реакцию кризисных явлений на всех уровнях жизненного пространства. И этот феномен является системой с обратной связью, то есть все проявления кризисных явлений (экономические, экологические, моральные, социальные кризисы, эпидемии и т.д.) провоцируют дальнейшую деградацию личности. Поэтому очевидно, что выход из антропологического кризиса возможен исключительно на пути развития личности. А стремление к развитию – это проявление свободы и оно возможно только как саморазвитие. Именно поэтому антропологический кризис и есть кризисом саморазвития личности. А вот разрушение – всегда закономерный процесс. Для личности это результат потери свободы и индивидуальности. Как только личность теряет свободу, в ее бытие врывается закономерность. Последняя никогда не предполагает развития. В лучшем случае – только прогресс, который в конечном итоге приводит к разрушению и смерти. Разрушение личности всегда является потерей ее природы, то есть расчеловечиванием. Таким образом, не стоит ожидать, что выход из антропологического кризиса появится как закономерный результат эволюции. Поскольку закономерность противостоит свободе, то она является не только путем к смерти, но и проявлением деградации. Поэтому эволюция и не может быть творцом.

Сегодня мы имеем немало примеров потери человеческой личностью своей духовной природы. Например, разрушение традиционного мировоззрения, ценностных ориентиров, языка [5], пренебрежение жизнью. Вульгаризация языка – это проявление разрушения традиционной культуры. Но культура является результатом соборной деятельности личностей. Поэтому в своей основе эти явления имеют все то же расчеловечивание, которое проявляется в утрате ценностных ориентиров. Преобладание в массовой культуре откровенно уродливого и в эстетическом, и в моральном аспектах, искажения истины (сегодня слово «фейк» у всех на устах) – это все те же проявления утраченной свободы личности, расчеловечивания.

Но наиболее опасным из всех проявлений антропологического кризиса есть кризис моральный. Он проявляется и в экономике (роль морального кризиса в возникновении всемирного экономического кризиса широко известна), и в политике, и в экологии, и на личностном уровне. Проявлением духовного и морального кризиса является девиантное поведение, например, социальная агрессия, возникновение новых форм посттрадиционной морали, разгул эгоизма и потребительство.

«Фейковость» информационного пространства, которая уже упоминалась, тесно связана с таким проявлением аморальности, как лицемерие. Сегодня набирает оборотов пропаганда донорства органов для трансплантации. В качестве аргумента за такой узаконенный вид каннибализма приводится возможность спасти жизнь. Один разобранный на запчасти умерший может спасти несколько человек! Но ежегодно в абортариях убивают миллионы людей и морального отвращения это не вызывает. Как известно, это прибыльный бизнес – и трансплантация, и аборт. Переработанный на дорогие лекарства «абортивный материал» тоже кого-то спасает. Но только того, кто может за это заплатить. Также как и ожидающий своего донора больной. Кто будет принимать решение о прекращении реанимационных мероприятий перспективному донору? Больной, его родные или врач, решения которого ждет богатый пациент? Если эта ситуация не вызывает морального отвращения, то расчеловечивание уже набрало свои обороты.

Вспомним, что Ф. Ницше апеллировал к сверхчеловеку, который будет существовать по ту сторону добра и зла. Это означает, во-первых, что он не в состоянии их различать, а во-вторых, что он не в состоянии быть субъектом полноты бытия. Для него самоопределение относительно полноты бытия или его обеднения теряют смысл. Поэтому гипотетический «сверхчеловек» должен полностью потерять и свободу, и человеческую природу. И как показал опыт XX века, это будет означать конец истории, а не ее новый этап.

Нельзя не согласиться с мыслью А. Карпинского о том, что «в условиях техногенного развития потерю природного здоровья все чаще и чаще пытаются компенсировать эрзац-копиями и квази-смыслами жизни. Наполнение женской груди и мужских мышц силиконовыми и иными «подушками», румяна и пудра на щеках, вычурные серьги в носу, обезображивающие лицо стрижки, нудизм – все это «одного поля ягоды», все это имеет в основе потерю здоровья – физического, психического и духовно-нравственного. Потеря последнего ведет в итоге к дезориентации поведения все большего и большего числа людей, к нарастанию инфантильности, социальной шизофрении, потере индивидуальности и самосознания» [2]. Все это действительно проявления утери индивидуальности и свободы, а значит, и расчеловечивания. Массовость инфантилизма, эскапизма (в т. ч. лудомании и других видов аддикции), кидалта могут свидетельствовать именно об этом.

Эскапизм в первую очередь является попыткой найти и раскрыть свое Я, свою природу, то есть эрзац-попыткой саморазвития. Кидалт, в свою очередь, свидетельствует о несовершенстве моральной составляющей человеческой природы. А все вместе они суть проявления антропологического кризиса. И количество подобных явлений все возрастает. Но борьба с этими проблемами практически не ведется. Ведь кидалты и эскаписты прекрасно вписываются в идеологию потребительства и ориентированной на него экономики, поскольку являются образцовыми потребителями. Массовость подобных явлений свидетельствует, между прочим, о том, что антропологический кризис расширился далеко на пределы обозначенных групп населения.

Таким образом, духовная среда современной цивилизации свидетельствуют, что проблема антропологического кризиса, потери человеком своей личностной природы не столь уж и надумана. Этот кризис, который вполне обосновано можно назвать кризисом саморазвития личности или кризисом идентичности человеческой личности, обусловил возникновение целой системы кризисных явлений. При этом как бы не развивались события, человек и дальше будет занимать центральное место в своем жизненном пространстве. Он либо преодолет кризис своей идентичности, а тогда возможна и санация всего жизненного пространства, либо поставит под угрозу и свое существование, и дальнейшую историю. Мышление – это функция личности, проявление ее свободы и индивидуальности, оно не возможно вне личности. Поэтому разум не переживет своего носителя. Вместе с тем, основу кризиса идентичности составляет не интеллектуальный кризис, не недостаток знаний, а кризис моральный, обусловленный гипертрофированным эгоизмом.

Выход из глобального кризиса следует искать не в техническом прогрессе, не в ускорении обработки информации, а в стремлении к полноте бытия, реабилитации традиционных для нашей культуры моральных ориентиров. Саморазвитие – одна из базовых потребностей личности. На личностном уровне человек способен обогащать свое бытие. Поэтому общество еще способно к оздоровлению.

Список литературы:

1. Вышеславцев Б. П. Этика преображенного эроса. Москва: Республика, 1994. С. 14–151.
2. Карпинский В. В. Антропологический кризис и его параметры. Человек в мире социума: сборник научных статей. Гродно: ГрГУ им. Я. Купалы, 2013. URL: <https://ucopuk.info/blog/antropologicheskii-krizis-i-ego-parametry>.
3. Лосский Н.О. Ценность и бытие // Лосский Н. О. Бог и мировое зло – Москва: ТЕРРА-Книжный клуб; Республика, 1999. С. 250–315.
4. Сідак Л. М. Подолання людської особистості: проєкція від гуманізму до пост гуманізму. Проблеми саморозвитку особистості в сучасному суспільстві: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 15.11.2019 / Нац. юрид. Ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2019. С. 138–146.
5. Яшин А. Глобальное расчеловечивание и литература. URL: <https://denliteraturi.ru/article/4761>.

«ВТЕЧА ВІД СВОБОДИ» ТА ЗНИКНЕННЯ ОСОБИСТІСНОСТІ ЯК РИСИ АНТРОПОЛОГІЧНОЇ СИТУАЦІЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

Всеохопною рефлексією на події ХХ століття, на зміни, які відбулися у житті та свідомості людини, став постмодернізм.

У праці Ж.-Ф. Ліотара «Стан постмодернізму» зазначається, що для постмодерністської концепції культури характерна втрата віри у «великі метаоповіді» (тобто базові ідеї людства: науку, мистецтво, історію, релігію тощо, які втрачають свою істинність і цінність) та розщеплення їх до рівня простих, локальних «історій-оповідей». Цей спричиняє виокремлення специфічної ознаки постмодернізму її еkleктичності та підводить мислителя до думки про те, що кінець «великих метанаративів» свідчить про звільнення світу від «ілюзорної метафізики модернізму» (це відкриває нескінченні можливості для локальних форм активності та форм життя) і перехід від дискурсу монокультури до культури різноманіття [див.: 2].

Наукові революції другої половини ХХ століття кардинально перевернули уявлення наук про природу, людину, культуру, історію, мову. Головна особливість постмодерністської культури – стурбованість становищем особистості у сучасному суспільстві, в якому відбувається постійне вдосконалення комунікативних засобів інтелектуального, світоглядного, ідейного оволодіння людиною.

Багато хто думав, що після Першої світової війни демократія переможе. Проте в Німеччині і Італії зародилися, по суті, тоталітарні нацистські режими. Мільйони людей із запалом відмовилися від своєї свободи. Інші мільйони залишилися байдужими, вони не знайшли в собі душевних сил, щоб боротися за свою свободу, і, в результаті, стали слухняними гвинтиками в тоталітарній машині. Перемогла зовнішня влада, одноманітність думок і ідей, дисципліна і підпорядкування волі вождів.

Сучасна людина дуже сильно страждає тому, що вона стала деталлю величезної машини, перетворилася на простого виконавця, що втратив сенс життя. Індивідуум, нарешті, повинен перестати бути об'єктом для маніпуляцій, перетворитися із засобу в мету. Коли людина усвідомлює все суспільство в цілому, поставить економічну систему на службу своєму щастю і стане активним учасником соціального руху, тоді вона зможе подолати гнітюче її відчуття самоти і безсилля. Демократія зможе досягти дійсних висот і подолати сили нігілізму тільки тоді, коли людина знайде віру в активну і спонтанну реалізацію можливостей свого «Я» – віру в життя, правду і свободу.

Така стрімка перемога тоталітаризму над цілою нацією породжує цілий ряд питань. Можливо, у людини крім органічно властивого прагнення до свободи («фундаментальний зв'язок людини і свободи» відображено у біблійній історії про вигнання з раю – «початок людської історії ототожнюється з актом вибору» [2]), існує і інтенсивне бажання до підпорядкування?

На сторінках своєї книги «Втеча від свободи» Еріх Фромм досліджує це питання. Поки людина знаходиться в юному віці, вона все ще єдина з навколишнім світом, природою і рештою людей. У міру зростання самосвідомості людина починає усвідомлювати свою індивідуальність і окремість від решти світу. Із зростанням відособленості індивідуума росте і його страх самоти, він починає відчувати тягар негативної свободи. Далі розвиток індивідуума може піти по двох шляхах: або він возз'єднається з навколишнім світом в спонтанності любові і творчої праці, залучаючись тим самим до позитивної свободи, або вона шукатиме опору, знайшовши яку, вона втрачає свободу і індивідуальність, що найчастіше і має місце. Сам процес розвитку окремого індивідуума багато в чому подібний до процесу розвитку людства [2].

Е. Фромм розрізняє негативну та позитивну свободу. Зворотним боком «свободи від» є самотність і відчуження. Така свобода – тягар для людини. Мислитель описав три типові невротичні механізми «втечі» (психологічного захисту) від негативної свободи: авторитарний, конформістський та деструктивний. Перший виявляється у мазохістській пристрасті підкорення себе іншим або у садистичній пристрасті підкорення собі інших. Другий полягає у відмові від своєї індивідуальності та прагненні бути «як усі». Третій – у схильності до насильства, жорстокості, руйнування. «Така втеча <...> не вирішує глибинної проблеми і за неї найчастіше доводиться платити тим, що усе життя перетворюється в одну автоматичну, вимушену діяльність» [2, с. 61].

Людина за своєю природою схильна сумніватися відносно себе, свого місця в світі і сенсу життя. Спонтанна активність – це спосіб подолати подібні сумніви і реалізувати свій внутрішній потенціал. Після того, як людина займе своє місце під сонцем, реалізує себе, сумніву відносно сенсу життя і його самого у нього зникнуть; вона знайде силу і упевненість як індивідуума. І ця упевненість будується не на підпорядкуванні могутній зовнішній силі, а на спонтанних проявах свого дійсного «Я».

В рамках позитивної свободи велику роль грає неповторність індивідуума. Люди народжуються рівними, але в той же час вони народжуються різними, їх фізичні і психічні дані різняться. Завдання кожної людини – якнайповніше реалізувати свої внутрішні унікальні схильності.

Найвищою метою людини повинні бути не підпорядкування зовнішній силі, а реалізація свого внутрішнього потенціалу і розвиток своєї особи. Якщо індивідуум рухається до реалізації свого «Я» і не звертає уваги на сторонні спокуси, то поступово він залучається до позитивної свободи, а його антисоціальні устремління сходять нанівець. Позитивна свобода припускає те, що індивідуум максимально повно реалізує свої здібності і при цьому веде активний спосіб життя, повний спонтанних проявів. Еріх Фромм вважає, що тільки демократія може стати необхідною базою для розвитку позитивної свободи; причому, демократія повинна враховувати особливості кожного індивідуума, його устремління і уявлення про щастя.

Бунт мас – основне явище, яке спостерігається у XX столітті і було підготовлене попередніми епохами. Із нього випливають трансформації, які кардинально змінюють структуру суспільства. Суспільство стає масовим, оскільки у ньому переважає новий тип людини – масова людина. Ідея зрівняння (усереднення) свідчить про те, що якісний рівень життя насправді знижується, хоча рівень пересічного життя і зростає. Розрив із культурною традицією, що спостерігається у ставленні до звичних норм і стандартів, репрезентує замкненість цього періоду, який видається новим дитинством, новим початком, який немає історичного підґрунтя.

«Людина маси» – це не соціальне і не класове, а чисто психологічне поняття. Панування масової людини – пряма загроза для існування західної цивілізації. Ось як Ортега-і-Гассет визначає масову людину: «Маса – кожний, хто сам не дає собі обґрунтованої оцінки – доброї, чи злої, а натомість почуває, що «такий, як усі», і проте тим не переймається і навіть задоволений почуватися тотожним із іншими» [3].

Щоб визначити природу «сучасної маси» Ортега-і-Гассет вдається до аналізу її природи. В цьому аспекті він вказує, що на відміну від маси попередніх епох сучасна масова людина це суміш: власне маси, вплив якої є найзначнішим; людини-спадкоємця, в якій поєднуються шляхтич (аристократ) і «розпещена дитина». Саме з такого поєднання цих «складових» філософ виводить наступні її риси і уподобання: гордовитість, нахил робити з ігор і спорту центральне заняття свого життя; культивування тіла – гігієнічний режим і дбайливість у одязі; брак романтики у відношенні до жінки; інтелектуальні розваги; воління життя під абсолютним авторитетом, ніж під режимом вільної дискусії. Основна властивість маси – її інертність. Можна відмітити три якості, які яскраво її характеризують: відчуття легкості і надміру життя; відчуття власної переваги і сили, вважає свій інтелектуальний рівень більш ніж достатнім; втручається всюди, нав'язуючи свої вбогість в усіх сферах.

Розвиваючи тему «масової людини» Р. Гвардіні, наголошує, що людина, яка належить цьому типу, є прямою протилежністю «класичної особистості». Однак це не привід, підкреслює Гвардіні, обмежуватися лише негативними оцінками нової людської структури. Звичайно, такий тип людини ще не має ніякої традиції, більше того, він змушений пробивати собі дорогу наперекір ще значущим традиціям і проявляється зараз в основному у своїх негативних властивостях.

Мислитель визнає, що для нового типу людини дійсно характерно прагнення залишатися «анонімною, не виділятися з маси, не акцентувати своєрідність своєї індивідуальності. Він згоден і з тим, що існує небезпека розчинення окремої людини в безособових системах. У цій ситуації поступово зникає відчуття власного буття людини і недоторканість сфери «особистого», що лежало в основі соціальної поведінки. Все частіше з людиною поводяться як з об'єктом, і це сприймається як щось само собою зрозуміле: починаючи з незліченних форм адміністративного обліку та статистики і закінчуючи планомірним насильством над окремими людьми і цілими соціальними групами. У суспільствах XX в. це стає нормальною формою державного управління, і сучасна людина, в свою чергу, сприймає це як щось нормальне. Вона не має особливого бажання жити за своєю власною ініціативою. Подібна свобода не несе для неї початкової цінності. Для неї природно вбудовуватися в організацію, залишатися анонімним, немов самотність і автономія особистості є чимось непристойним. Навіть соціальна еліта в цьому сенсі не є винятком: вони не є творчими особистостями у старому сенсі слова, лише доповнюють безособистісну масу інших, хоч у соціальному цілому вони виконують інші функції.

Задумуючись над тим, у чому полягає людське у людині, Р. Гвардіні відповідає: «<...> у тому, щоб бути «обличчям». Бути покликаним Богом; бути готовим відповідати за свої вчинки і вступати у дійсність, керуючись внутрішніми силами, які спонукують. Саме це робить людину єдиною» [1]. Саме таке «обличчя» і може послужити опорою для нового образу людського буття, яке становить завдання сучасності.

Список використаних джерел:

1. Гвардіні Р. Кінець нового часу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://e-libra.ru/read/245202-konec-novogo-vremeni.html>.
2. Куриленко І. А. Рецепція постмодернізму як культурної парадигми: теоретичний аспект [Електронний ресурс]. – <https://docviewer.yandex.ua/?url=http%3A%2F%2Fwww.ic.ac.kharkov.ua%2FRIO%2Fkultura44%2F17.pdf&name=17.pdf&lang=uk&c=575d7d92127b&page=2>.

3. Ортега-и-Гассет Хосе. Восстание масс [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://docviewer.yandex.ua/?url=http%3A%2F%2Fpstgu.ru%2Fdownload%2F1180624504.vosstanie_mass.pdf&name=1180624504.vosstanie_mass.pdf&lang=ru&c=5762b9546486.

4. Фромм Э. Бегство от свободы [Електронний ресурс]. – Изд-во АСТ, 2014. – С. 16. – Режим доступу: <http://knijky.ru/books/begstvo-ot-svobody>.

О. В. Харитонова,
кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри кримінального права № 1,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна

ЛЮДИНА В ПРОЕКЦІЯХ АНТРОПОЦЕНУ І ПАНДЕМІЧНОЇ ДИКТАТУРИ: ГУМАНІЗМ, ТРАНСГУМАНІЗМ, ПОСТГУМАНІЗМ

«Антропоцен» – термін, що називає епоху, коли людська активність стала силою, яка призводить до біогеофізичних змін планетарного масштабу. Американський біолог Юджин Стормер, нідерландський хімік Пауль Крутцен звернули увагу на те, що через антропогенний вплив Земля почала виходити з стану відносної рівноваги епохи голоцену. Зміна параметрів планети в результаті впливу людини настільки значна, що дослідники з Стокгольмського центру вивчення життєздатності (Stockholm Resilience Centre) визначили планетарні межі – дев'ять критичних показників, перевищення яких може зробити нашу Землю непридатною для життя. Чотири межі людство вже перетнуло – зміна клімату, зміна рослинного покриву внаслідок експлуатації земель, втрата біорізноманіття через вимирання видів і біологічні зміни, пов'язані з азотними та фосфорними циклами. Антропоцен – це гіпотеза про нову геологічну епоху, де саме людина стає геологічною силою, яка змінює обличчя планети.

Термін «антропоцен» містить складову «антропос» (людина) – але, наприклад, шведський дослідник Андреас Малм вважає, що цей термін необхідно скорегувати і назвати епоху «капіталоценом» – тому що перетин планетарних меж пов'язаний не з будь-якою людиною загалом, а зі способом буття західного світу та його соціально-економічної моделі. Те, що багато експертів говорять «ми», називаючи причиною згаданих процесів людство в цілому, ніяк не відмінняє того факту, що ризики розподіляються нерівномірно і зачіпають найуразливіших, змушуючи їх потерпати від екологічної несправедливості (Діпеш Чакрабарті). Алармістська тональність відчутна і в роботах відомого французького соціолога Бруно Латура, який з початку 2000-х рр. звертається до екологічної проблематики, бореться з екологічним скептицизмом і підкреслює, що людству потрібні чотири чи п'ять таких планет, як Земля, щоб досягти рівня життя американців. Але, каже Латур, Земля у нас всього одна.

Зміни клімату призводять до погіршення природних і антропогенних систем. Сам антропоцентричний спосіб мислення, посилення бінарностей «природа/культура», «природа/суспільство», поміщення людини в центр світу призвели до того, що «природа» перетворилася на «навколишнє середовище», зони «зіткнення» людини і природи розглядаються як джерело небезпек, а апокаліптичними настроями просякнута уся соціальна тканина. Пандемія Covid-19 стала тією точкою сингулярності, де онтологічні розриви оголилися з неймовірною повнотою.

Мішель Фуко, який у 1976 р. ввів у науковий обіг поняття біополітики, охарактеризував її як політичні цілі і стратегії, пов'язані з тим, що певні явища, властиві людському роду, ввійшли в сферу політичних методів. Контроль абортів і дитячої смертності, впровадження політик охорони здоров'я, евгеніка і «расова гігієна» для «підвищення якості населення», технічні і політичні можливості для регулювання життя видів як таких – все це про те, як уряди здійснюють управління «населенням», реалізуючи політичну мрію всеосяжної біополітичної дисципліни та контролю. Пандемічна диктатура Covid-19, яку уряди нав'язують усьому населенню під виглядом «піклування» та «умов виживання» – це довгоочікувана мрія влади, яка втілилася у життя. Влада, яка постійно продукує «голе життя» і «виняткове становище» (за Джорджо Агамбенем), підмінює політику біополітикою. Некрополітика, як різновид біополітики, вивчає механізми контролю смертності та проявляється у радикальних діях влади, що полягають в знеціненні і усуненні «зайвих» людей та вирішенні питання, кому жити, а кому померти (Акіль Мбембе).

Питання про те, як в цих умовах людина осмислює своє існування, ставиться в різних системах філософської думки по-різному. Новий гуманізм, зокрема, пропонує розвивати проф. Мірей Дельмас-Марті, авторка багатьох праць в області прав людини і глобалізації права, яка вивчає шляхи, здатні вести людей до взаємної гуманізації. Вона розглядає такі способи протистояння релятивізму та імперіалізму, як плюралізація універсального (тобто впорядкування плюралізму без знищення його) через діалог (узгодження різниці), переклад (гармонізацію різниці) та креолізацію (уніфікацію різниці через злиття у загальному визначенні). Ця система залишається в антропоцентричній парадигмі.

Трансгуманізм також ще бачить людину в центрі, але це людина із поліпшеними фізичними та когнітивними даними, це людина-кіборг (Донна Харауей), яка існує в світі технологій, що вшиті в базовий «порядок речей», цей центр одночасно вже є певною транзитною зоною, пограниччям, де зрушені межі дуалістичної онтології і поєднане природне і штучне, органічне і кібернетичне. Кіборг – це не просто експеримент розуму, це новий політичний міф, який пов'язаний з іншими онтологіями і який реконструює стару зв'язку природа/культура, підриває логіку спроби звести все або до одного, або до іншого.

Постгуманізм же існує вже в координатах неантропоцентричного світу, де радикально переосмислюється суб'єктність. Теорія агентного реалізму, що її розвиває квір-теоретикія та квантовий фізик Карен Барад, виходить з позицій, що світ постійно знаходиться у становленні, в динамічних інтра-акціях, цей світ не замкнений, він постійно відкритий. Виходячи з квантової онтології, Барад констатує, що хвиля і частка не існують поза певними практиками, що вакуум – це не пустота, а квантові флуктуації, пов'язані з віртуальними частками на межі буття/небуття. З цієї точки зору по-новому осмислюється матеріальність. Індивіди не існують як такі, а матеріалізуються у певних інтра-акціях в постійній реконфігурації. Сама різниця між ними постійно перетворюється, це не константа, це згусток агентності. Тобто лише в творчому акті взаємодії певні сутності оформлюються та мають значимість.

Тому людське існування сьогодні – це спроба протистояти антропоцену та диктату некрополітик шляхом перевищання себе у відносинах з іншими таким чином, щоб вийти за межі власного мислення, побачити світ у всій його множинності з відходом від антропоцентричної дискримінації.

Список використаних джерел:

1. Иссбернер Л.-Р., Лена Ф. Антропоцен: научные споры, реальные угрозы. Курьер ЮНЕСКО, апрель-июнь 2018. С. 7–10.
2. Малм А. Взгляд из Доминики: антропоцен или капиталоцен? Курьер ЮНЕСКО, апрель-июнь 2018. С. 23–25.
3. Chakrabarti D. The Climate of History: Four Theses. JSTOR. Vol. 35, No. 2 (Winter 2009). P. 197–222.
4. Латур Б. Политики природы. Как привить наукам демократию. М.: Ад Маргинем, 2018. 336 с.
5. Фуко М. Рождение биополитики. Курс лекций, прочитанных в Коллеж де Франс в 1978–1979 учебном году / пер. с фр. А. В. Дьякова. СПб.: Наука, 2010. 448 с.
6. Mbembe A. Necropolitics. 2003. Public Culture 15 (1): 11–40.
7. Дельмас-Марти М. Креолизация понятия человечества. Курьер ЮНЕСКО, апрель-июнь 2018. С. 42–46.
8. Харауэй Д. Манифест киборгов: наука, технология и социалистический феминизм 1980-х гг. Гендерная теория и искусство. Антология 1970–2000. М. РОССПЭН, 2005. 592 с.
9. Barad K. Nature's Queer Performativity. 2012. Kvinder, Kon & Forskning, (1–2).

*М. П. Колесников,
кандидат философских наук, доцент*

ОСОБЕННОСТИ САМОРАЗВИТИЯ ЧЕЛОВЕКА В ЭПОХУ ПОСТМОДЕРНА

«Картина саморазвития человека», рисуемая философией, не есть «картина» какого либо конкретного существа, который бы определенным образом эволюционировал, проходя известные хронологические этапы своего становления. Эта картина показывает общий удел человека или указывает на то, что «возможно» для человека, включая и Апокалипсис любого момента жизни. Для XX века и начала XXI характерно резкое обострение отношений «человек-природа-общество» на разных уровнях и в разных измерениях.

Саморазвитие (самореализация) каждого человека зависит от двух факторов: с одной стороны оно определяется законами истории, то есть человеческой конструкции самосозидания, которая создает условия его востребованности, а с другой стороны природной предзаданностью (имеющей генетическую основу), поскольку мы живем в природе по законам биологической эволюции. И это одна и роковых вещей в человеческой истории: законы человеческой эволюции противоречат законам биологическим.

С точки зрения рассматриваемой нами проблемы взаимоотношений между историей как реализацией нравственных идеалов ее деятелей и историей как движением материальных вещей, капиталов и массовых сил в механизме исторического действия, есть по меньшей мере, три особенности реального положения индивида в современном обществе, которые сводятся к тому, что можно было бы назвать явлением распада социальной ткани жизни, исторического чувства и унитарного Я у массы участников общественной жизни, разрушения у них индивидуального ощущения причастности к создаваемой социальной действительности и миру вокруг себя:

Во-первых, на современном этапе в условиях глобализации реальное участие человека в истории определяется существованием сложных, общественно-развитых, в высшей степени кооперированных, коллективных (и отчужденных) форм осуществления любого индивидуального действия, которые индивид

преднаходит и должен осваивать. Человек как бы растворяется в многообразных формах жизни и становится жертвой анонимного процесса неподлинного социального существования. Речь идет об усилении зависимости различных сторон общественной и индивидуальной жизни от анонимных, скрытых социальных структур и материальных предметных элементов. Отношение к материальной, опредмеченной стороне человеческой деятельности, существующей в виде преобразованной, «очеловеченной» и искусственной среды, стало острой экологической и социальной проблемой, которая может стать непреодолимой для многих миллионов людей. Отношения между людьми, складывающиеся вокруг реального производства и своей материальной жизни, ориентированны главным образом на вещное богатство, обогащение и потребление, представляющее собой замкнутый цикл: производство-потребление-производство. Идея саморазвития стала товаром. Под гнетом идеи самосовершенствования (перфекционизма), амбициозного нарциссизма, люди страдают и умирают, будучи не в силах реализовать фантазии по переделке своей природы.

Основной опасностью, является инструментальный характер общества, который приводит к утрате человеком своей целостности и потере основных жизненных смыслов, ценностей жизни и культуры. Возрастает резкий дефицит смысла. Это очевидный маркер нашего времени. Человек постепенно втягивается в «магнитную ловушку» воспроизводства средств производства и условий жизни ради них самих, постепенно утрачивает истинную цель и смысл человеческого существования, которые всегда разнородны и выходят за сложившиеся рамки по отношению к этим средствам и условиям. Чтобы уйти от несвободы, спровоцированной в нас средствами и результатами деятельности, мы должны найти способы конверсии этих средств, стремясь к подчинению их и возвращению человеку свободы, противопоставить им свободную волю, «пессимизм интеллекта и оптимизм воли».

Во-вторых, особенностью современного положения и саморазвития индивида является факт превращения духовного производства в XX веке в массовое, искусственное и индустриальное производство сознания (будь-то в сфере науки, искусства, политики и т.д.). Распространение культуры и образования, диктуемое потребностями современного массового производства, вызывает к жизни целую «индустрию» сознания, обслуживаемую армией наемных работников интеллектуального труда, занятых созданием массовых его копий, образцов, репликацией, деятельностью по хранению, переработке и распространению количественно в массе индивидов, охваченных жестокими идеологическими механизмами управления и манипуляции сознанием. В XX-ом веке происходит превращение мира символов, знаков, идей, культурных артефактов в орудия власти над людьми, в средства манипуляции их сознания. Современные технологии индустриализованного и автоматизированного мира выступают как некое продолжение «технологического сознания».

Реальность не просто отчуждается или обесмысливается – она исчезает, а вместе с ней исчезает и общий субстрат человеческого опыта, заменяясь множеством знаково-символическими произвольных и относительных картин мира. Объекты, включая человека, существуют как знаки. Современное видение социума – это «общество спектакля», где истина, подлинность и реальность больше не существуют, а вместо них господствуют шоу-культура, шоу-политика и шоу-правосудие, которые приводят к шоу-власти, ярко выраженной в американизации мира, изменению и устранению исторической памяти и сознания. В итоге человек представлен как конструктор языка и социальных изменений, а его идентичность – как функция социальной инженерии. Пол в постмодернизме перестает быть фиксированной константой человека. Он может быть переменным, то есть, сменен в результате желания иной гендерной самореализации.

В-третьих, особенностью положения и саморазвития современного индивида является ускорение истории и уплотнение его жизни социально-культурными новациями техническими и социальными изобретениями, открытиями, кумулятивными и необратимыми, ведущие к нарастанию неопределенности. Данный процесс порождает диссиметрию постмодернистской социальности, диспропорцию между человеком, чьи возможности биологически ограничены, и темпом развития человечества, которое не ограничено в своей техно-информационной экспансии. Происходит «схлопывание перспектив» у самых разных категорий людей. Постмодернистский индивид всему открыт, он всеяден, но воспринимает все, как знаковую поверхность, не пытаясь даже проникнуть в глубину вещей и явлений, в значение знаков. Саморазвитие в культуре постмодерна – это процесс реализации собственного Я в условиях тотального плюрализма смыслов, стилей жизни, многообразных правил и принципов, интерпретаций и способов оценки своего бытия. Обязательным условием развлечения становится обман, иллюзия, фальсификация и имитация всего. Реальная природа подменяется тщательно продуманной подделкой, которая выглядит как неподдельная естественность. Философия, которая стоит за этой параноидальной фальсификацией всего подряд, очень проста – дать человеку с помощью имитации реальности чувство обладания реальностью, а с ним и чувство уверенности и укорененности в ней, перекрывающее неосознанный ужас исторической и культурной пустоты (Умберто Эко).

С точки зрения проблем личности современная ситуация необычайно сложна, интенсивна и даже катастрофична. С одной стороны, феномен массового общества и производства, который подвержен

непрерывной модернизации, а с другой – это растущая сложность жизни требует от каждого из нас саморазвития, самостроительства, чтобы жить на уровне того сложного мира культуры, который окружает нас всех.

Речь идет о том, чтобы эта сложность определялась, в конечном счете, умениями, потребностями и нашими знаниями, чтобы она вырастала из того, что мы можем сами лично понять и свободно в чем-то ориентироваться. Современный человек должен постоянно восстанавливать свою автономию и определенность. Он должен учиться жить и мыслить в сложном пространстве разных реальностей; жить в мире не готовых смыслов, а в таком мире, где смыслы устанавливаются по ходу долга.

В литературе выделяются три варианта возможного постмодернистского облика будущего.

1. «Мягкий», или «короткий», предложенный французским философом Ж. Липовецким: безболезненность переживания современным человеком своего постмодернистского удела, привыкание к нему, защита индивидуальных ценностей частной жизни, автономности, счастья при условии, что будут выбираться модели поведения, учитывающие не только собственные интересы, но и – в межчеловеческих отношениях – этические идеалы равенства прав личности.

2. «Культурный номадизм» Ж. Делеза и Ф. Гваттари, утверждающий будущее за маргинальными группами, «племенами» с их «племенной психологией», т.е. стремящихся к обретению на новом уровне полифонического витализма.

3. Вариант, который Ж. Бодрийар называет «после оргии», который означает взрывной момент современности, освобождение во всех областях – реальной, рациональной, сексуальной, сферах производительных и разрушительных сил, экономического роста и кризиса, критики и антикритики, бессознательных импульсов человека и пр. Чтобы избежать этого вечного воспроизводства ситуации оргии, надо принять как факт свою постоянную инаковость (или чуждость) по отношению к самому себе и постараться стать в себе самым Другим.

К сожалению, сегодня мало кто осознает, что для выживания общества необходимо преодолеть личностную и общественную стагнацию, аномию, атомизацию общества, разложение смысловой матрицы сознания и поведения человека, изменить условия и способы искусственного отбора, сменить приоритеты социального и индивидуального развития, выйти на новый качественный уровень управления общества.

О. М. Лосик,

*кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії,
Львівський національний університет імені І. Франка, Україна*

ПОСТМОДЕРНА ІДЕНТИЧНІСТЬ: ПЕРЕДУМОВИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ

Постмодерний світогляд потребує рішучої відмови від такої єдності міжлюдських комунікацій, де тискуються чи навіть унеможливаються два основні права особи і спільноти: на самовизначення й на визнання. Це означає потребу нової форми індивідуальної й колективної ідентифікації, відмінної від традиційно знаної та водночас такої, яка би відповідала запитам сучасної доби.

Всебічна емансипація за допомогою парадигмальних – наукових, філософських, мистецьких і соціальних – перетворень підготувала ґрунт для появи нової тотожності [3]. Її носіями прагнуть і можуть бути не тільки обранці (європейці чи американці), а всі, хто трактує ідентифікацію насамперед як зусилля самостійно досягнутого – не обставинного чи не успадкованого – «самовизначення у свободі» (М. Адлер). На формування індивідуальної ідентичності в умовах суспільно-громадянських і культурно-національних перетворень останніх двохсот років мають вплив такі «надзвичайно істотні чинники, як власні рішення, дії та спосіб втілення їх у життя» [4; с. 21].

Послаблене відчуття тотожності у класичному розумінні змінило характерні для суспільств західного типу родинні, сусідські, соціальні зв'язки. Водночас криза свідомості своєї ідентичності може пов'язуватися не лише з внутрішньою боротьбою, але також із змінами зовнішнього світу та суспільною незгодою. На всіх континентах посилюються спроби регіоналізації ідентичностей на ґрунті етнічних відмінностей, зросла частота міграцій до Європи носіїв інших, не-західних форм тотожності. Планетарний за обсягами глобалізаційний рух спричинив глибокі перетворення світогляду у сфері міжкультурної комунікації.

Згадані обставини по-новому актуалізували й навіть загострили – в умовах творення Європейського Союзу – питання єдності політичних і культурних націй. Поєдинок світоглядів лише посилюється, свідченням чого є поповнення неподоланих старих конфліктів новими суперечностями – всередині без винятку кожної, більшої чи малої, спільноти та між ними. Він набуває щораз більшого напруження, адже безпосередньо пов'язується з дилемами «потенційної незгоди поміж існуванням, на яке претендуємо, і існуванням, яке інші готові нам признати» [5; с. 14].

То ж, ідентичність «дрейфує» разом зі всіма своїми атрибутами, а це, крім «радості вибору», має наслідком постійне напруження. «Суб'єкт розкришується», – мовить Ж. Дерріда й чимало інших песимістів, готових підтримати «кінець соціального» та «агонію Реальності» (Ж. Бодріяр) узагалі. Слід погодитися, що фрагментація істини у теоретично-науковому вимірі не справляє такого драстичного враження на дослідників як таке, що могло б зруйнувати їхнє позанаукове життя. Проте у вимірі життєвої (соціальної, культурної, приватної) екзистенції загроза може справджуватися. Мова, зокрема, про фізичні та психічні «самогубства через порожнечу» (Ж. Ніва). Сучасна особа як «остаточно розкутий Прометей» (Г. Йонас) стоїть на роздоріжжі довільного вибору котрогось з ідентифікаційних та ідентифікуючих підходів (або часом просто їх складових частин). Їх чимало, але вона не перестає вагатися. Ця особа є дитям «рефлексивної модернізації» (У. Бек). Вона змалку навчилася відмовляти всеохопній «раціональності». Однак у запалі могла досвідчити й іншої грізної крайності, втіленої в деструктивному релятивізмі.

Підсумуємо: самоокреслення і у попередні історичні та культурні епохи становило умову психічного здоров'я людини та гуртувало суспільство, забезпечувало стійкі й зрозумілі контексти життєдіяльності. Проте іншими були супровідні умови [2, с. 182].

Особа постмодерної теперішності живе у плюралістичному світі, де класичне, стале *savoir-vivre* вважається назагал застарілим й мало хто відчуває потребу в його відновленні (чи закликає до цього). Поточному стану самоідентифікування індивідів притаманний певний рівень ризику, зумовлений порушенням рівноваги між викоріненням із традиційних, тобто застарілих, моделей існування і світоглядною розгубленістю при спробах зорієнтуватися в умовах натиску (нерідко нестерпного) новітніх взірців самоусвідомлення й соціальності. Самі ж постмодерністи не прагнуть ні на особовому, колективному чи навіть цивілізаційному рівнях подолати згадану неокресленість. Вони тільки «безоціночно розширюють напрацьовані контексти» ідентифікацій [1; с. 25].

В цілому, «дрейфи» постмодерних форм ідентичностей на практиці віддезкалюють світоглядні дилеми сьогодення та дозволяють розширити проблематику самовизначення й вибору тотожності питанням про різні форми свободи та способи її реалізації.

Список використаних джерел:

1. Довгополова О. Семантика поняття толерантності / О. Довгополова, О. Муха // Толерантність як соціально-культурний феномен: світоглядно-методологічний аспект: Колективна монографія / О. Довгополова, О. Муха / За заг. ред. В. П. Мельника. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2012. – С. 9–33.
2. Лосик О. Громадянсько-національна ідентичність в сучасному світі / О. Лосик // Людина в сучасному світі: В 3 кн. / О. Лосик. – Кн. 1: Філософсько-культурологічні виміри / Ред. В. П. Мельник. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка. – 2012. – С. 181–205.
3. Рюс Ж. Поступ сучасних ідей: Панорама новітньої науки / Ж. Рюс / Пер. з франц. – Київ: Основи, 1998. – 669 с.
4. Bauman Z. Tożsamość. Rozmowy z Benedetto Vecchim / Z. Bauman / Przekł. z ang. – Gdańsk: GWP, 2007. – S. 14.
5. Taylor Ch. Źródła współczesnej tożsamości / Ch. Taylor // Tożsamość w czasach zmiany. Rozmowy w Castel Gandolfo / Ch. Taylor / Red. K. Michalski. – Warszawa; Kraków: ZNAK, 1995. – S. 9–21.

Ю. А. Меліхова,

*кандидат юридичних наук, ст. викладач кафедри культурології,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна*

«ЕРА ПУСТОТИ» В УКРАЇНСЬКИХ ПОСТМОДЕРНІСТСЬКИХ ПЕРВЕСІЯХ

*«Ти живеш поверхнями. Твоя глибина – це нашарування безлічі поверхонь,
такої безлічі, що вони створюють враження цілості»*

У. Еко

Ці роздуми над симптоматикою антропологічних проблем постмодернізму з'явилися на основі досліджень У. Еко, Ж. Ліповецьки, Ж. Бодріяра, М. Фуко, Т. Адорно, Ж. Дельоза, Ф. Мофра, Д. Крамера, Д. Олстед, Д. Белла, Г. Медісона, О. Бурової. Гострота наукової полеміки свідчить про актуальність проблематики, яка спричинила дедалі помітніше «розсування» горизонту філософського наукового дискурсу «...використовуючи «каміння» реконструйованого модерну для того, щоб звести оновлену метафізичну будівлю постмодерністського status quo» [1; с. 13] як тенденції протистояння змінам, усвідомлюючи, що ризику, які вони несуть для особистісного саморозвитку, загрозливіші, ніж можливі блага. Саме тут доречно згадати Б. Рассела, який удало визначив просторове розташування філософії на «нічийй землі» культурного «між-буття» внаслідок чого легше зважитися на власне осмислення проблем особистісного саморозвитку в постмодерністських реаліях, шукаючи відповідь на питання: наскільки глибоким виявився вплив постмодерністського світобачення на особистість та її здатність до саморозвитку?

Постмодерністське суспільство недаремно називають «суспільством ковзання» в «еру пустоти», наголошуючи на відсутності (пустоті) міцного морального підґрунтя необхідного для особистісного розвитку і культурного поступу [4; с. 28]. На думку О. Бурової, це наслідок «втрати загальнообов'язкових істин» [1; с. 10]. До чого ж призводить буття без істин і чи є воно буттям?

На це питання постмодерністська філософія, як правило, відповідає конформістським «вибирай або не вибирай», постцитуючи раніше усталені поняття через додавання префіксу транс- (трансгуманізм, транссексуальність, трансгендер тощо). Але водночас вона (філософія) визнає, що відсутність загальнообов'язкових істин формує життя без категоричних імперативів, «життя-kit в еру пустоти» [4], яке можна будувати згідно індивідуальних устремлінь і потреб, не зважаючи на суспільні інтереси та моральні настанови.

У такому псевдо-бутті ХХІ століття й існує спустошена особистість у пустому просторі павутини інтерпретацій на перетині всіх можливих дискурсів. Як правило, в західноєвропейській філософській традиції конотації «пустоти» і «перетину» вказують на негативно-метафоричний зміст. Але, оскільки, постмодернізм культивує право особистості на самоствердження через самовизначення і самовираження у співвідношенні з індивідуалістичними цінностями, де головне бути собою і неважливо при цьому яким, де всі мають право на суспільне визнання тощо, то пустота (за М. Фуко) нерідко сприймається сучасником як «нейтральний потенційний простір, відкритий для заповнення будь-чим» [4; с. 25, 30]. Тому особистість і прагне знайти своє «будь-що» у якості «все і нічого зі всього».

Видається, що в сучасному українському суспільстві дедалі частіше під самовираження розуміється тільки формування враження, яке особистість справляє (або не справляє) на оточуючих. Вона намагається вирішити нагальну проблему «пошуку власного оформлення» [1; с. 16], а не пошуку себе.

Усвідомлення спроможності «оформлювати» себе, стає надзвичайно привабливим, з'являється переконаність у тому, що за допомогою активності можна створити і власну реальність та контролювати її, отримуючи все, що забажаєш. До того ж активність не є синонімом докладання інтелектуальних, фізичних, і духовних зусиль, адже для того щоб мати не обов'язково працювати, а можна і вкрасти, а для того, щоб справити враження можна й не бути, а тільки здаватися.

Найпарадоксальніше, що у «битві за визнання» немає переможців і ніхто по-справжньому не зацікавлений у такому «багатстві» індивідуалістичних концептів самовираження. Це – нарцисизм, як один із різновидів духовної перверсії, в якому виявляється «ігрове», а насправді байдуже ставлення до всього: життя, змістів, сенсів, добра і зла, істини і справедливості тощо. Є «Я» і «моє право» на висловлювання як самовираження заради самовираження в симулякризованому просторі. Втрачається здатність до створення нового, навіть, до переосмислення, а тому творчість, позбавлена авторської незбагненності, дедалі частіше звужується до спрощеної інтерпретації. Так, «автор» шляхом «добровільного стирання» стає скриптором, «кодом», не-особистістю, що існує як інтерпретація в світі інтерпретацій [4; с. 16]. Унаслідок чого з'являється величезна кількість «експертів», які на рівні ідеологічного фантазму (якщо не фанатизму!) готові висловлювати «свою авторитетну думку» стосовно всього: від релігії і науки до політики і економіки. Можливість безвідповідально, необґрунтовано публічно інтерпретувати, сприймається як нагода почути і побачити те, що хочеться, а не те, що є насправді, відшукати «бажаний» зміст, спотворюючи закладену сутність. Така фальсифікація спокушає багатьох і, навіть, високий рівень інтелектуального потенціалу й культури мислення не стають на заваді.

Отже, чим більше людина намагається виразити себе, тим менше сенсу і змісту в цьому. Чим більше вона націлюється на суб'єктивність, тим чіткіше проступає крізь неї пустота [4; с. 30]. А бажання відчувати себе в авангарді на «гребені хвилі» породжує почуття моральної зверхності над іншими [3; с. 96, 98] і, як будь-яка претензія на винятковість, – суперництво, відчуження і самотність.

Таке «самовираження» більше схоже на «самоспустошення» (саморуйнацію) в атмосфері розриву з традиційним, розладу з сучасним і капітуляції перед майбутнім. Це той випадок, коли парадоксальність ситуації завершується зсувом абстракцій [3; с. 93]. Тому дедалі частіше сучасна людина відповідає на есхатологічні перестороги про пекельні муки в майбутньому житті як покарання за гріховність у цьому: «А що мені пекло? Я і зараз у ньому».

Це лінія втечі, наслідок крайньої форми егоїзму – егоцентризму, який певної мірою навіть пропагується сьогодні. Немає колективності, згуртованої спільними інтересами, а є автономна, дестабілізована та розкута особистість, звільнена від моральних зобов'язань, але схильна до душевних переживань і тривожності. Вона – неопікуриєць, який починає «турбуватися про себе», але не в проективному аспекті М. Фуко «яким я хочу бути», а в гедоністично-технологічному, що виявляється у прагненні до «легкого життя» та насолоди від нього [4; с. 24, 174]. Вона (особистість), ніби герой детективного роману Трумана Капота, застигає між двома поверхами в проміжному світі, один із яких один – самовираження, а інший саморуйнація. Хоча нерідко саморуйнація оманливо сприймається нею як прорив до свободи, але це ілюзія.

Ліквідація «великих сутностей» і соціальних понять породжує почуття страху перед безвихіддю, аноміями, насиллям [3; с. 49, 164]. Але найбільше людина боїться іншої людини. Складається враження, що вона повертається до поведінки, яка згідно Фрейду, була «витісненою в підсвідомість» [3; с. 49]. Адже дедалі складніше виявити різновиди офіційно табуованої поведінки, яка натепер не порушувалася б і не отримувала при цьому суспільного виправдання. Насилля, садизм, існування майже всіх видів сексуальних груп, розтління тощо наразі відверто визнається як «можливий варіант самовираження», а інколи навіть романтизується або спекулятивно прикривається толерантністю, її ілюзорністю та відносністю відмінностей, апелюванням до «єдиної» сутності та рівного права усіх [3; с. 50]. Така терпима толерантність тільки видимість, за якою невпевненість і тривога [4; с. 112]. Адже, як бачимо, терпимість намагаються проявляти до тих, чия мета – її знищити [3; с. 204].

Отже, постмодернізм пов'язаний із перверсіями і це шлях до руйнації особистості, який виявляється в досить радикальному варіанті, коли розмиваються межі між високим і низьким, прекрасним, потворним і нищим, чоловічим і жіночим, адже будь-яка структурованість, фундаментальність, пропорційність і ясність називаються пережитком і відкидаються.

Зрозуміло, що висловлена позиція – теж свого роду інтерпретація, яка може викликати полеміку. Але, оскільки «від смертельно небезпечного балансування на межі бездонної прірви нашу цивілізацію може врятувати тільки така етика, яка проголосить все, що відбувається в нашому світі, справою першочергової значущості» [3; с. 48], вбачається, що саме шляхом відвертих дискусій можна похитнути парадигмальні настанови, спрямовані на знищення сутнісних основ буття особистості.

Список використаних джерел:

1. Бурова О. К. Человек и вещь. Философское путешествие в поисках партнерства. Харьков : Право, 2015. – 336 с.
2. Eco U. Kant e l'ornitorinco. Milano: Bompiani, 1997.
3. Крамер Д., Олстед Д. Маски авторитарности : очерки о гуру. Москва : Прогресс-Традиция, 2002. – 408 с.
4. Липовецки Ж. Эра пустоты. Эссе о современном индивидуализме. СПб : издательство «Владимир Даль», 2001. – 158 с.
5. Мофра Ф. Постпостмодернизм, или законченное прошедшее – (архео) модернизм? От формы к эпохе постпостмодерности // Художественный журнал. № 1/2. – М., 2006.
6. Саенко Н. Р. Онтологическая поэтика пустоты – Москва: Академия Естествознания, 2010. – 161 с.

Л. С. Гоц,

кандидат культурологии, доцент кафедры культурологии и информационных коммуникаций, Национальная академия руководящих кадров культуры и искусств, г. Киев, Украина

НЕАНТРОПОЦЕНТРИСТСКАЯ АНТРОПОЛОГИЯ И ИДЕНТИЧНОСТЬ В КОНТЕКСТЕ ТРАНСГУМАНИЗМА

Научный дискурс Нового времени установил непроходимую границу между природой и культурой, людьми и не людьми. Однако, начиная с XIX в. антропоцентристский дискурс все более подвергается критике. Вначале концепции Ч. Дарвина и Ф. Ницше пошатнули уверенность человека в собственной исключительности. В XX в. этот процесс ускорили теории психоанализа З. Фрейда и К. Г. Юнга, привнесшие осознание того факта, что личность и идентичность во многом формируются ранее неосознаваемыми силами и механизмами индивидуального и коллективного бессознательного (трансперсонального и даже трансчеловеческого фактора). Философы Ж. Лакан, Ж. Делёз, Л. Альтюссер, М. Фуко и Ж. Деррида разрабатывают различные версии «смерти субъекта», «смерти человека» etc., акцентирующие понимание того, что идентичности являются конструктами, формируемыми идеологией, властным дискурсом и т.п. [4, с. 148].

Ощущение конца человеческой культуры, истории, которым характеризовался конец XX столетия, по мнению ряда авторов, отображает исчерпанность современного человека как концептуального персонажа [2]. Это приводит к интенсивному поиску новых, актуальных форм человеческого существа. В современной культуре граница между человеческим и не человеческим все более подвержена критике и размывается. Происходит разворот к неантропоцентристской антропологии. В зарубежной науке распространяются взгляды, выраженные в следующей цитате М. Бакке (M. Bakke): «не переставая быть людьми, мы перестаём быть теми, кем были до этой поры, то есть мерой и центром всех вещей» [5, с. 7]. Так, например, исключительность человека как носителя характеристик, традиционно приписываемых только человеку (сложные формы социальности, в том числе и религиозно-ритуальное поведение), современными исследованиями животных поставлена под вопрос [6, 7, 8]. В западной научной литературе обсуждается проблема

ідентичності не тільки «нечеловеческих живих» (в отличие от «нечеловеческих живих» homo sapiens), но и компьютерных программ и роботоподобных устройств, которым присущи некоторые человеческие характеристики (назовем их квази-человеческими идентичностями) а также киборгов [3]. Рядом исследователей декларируется «Трансгуманистический поворот в культуре XX – XXI века» (the transhumanist turn) – парадигмальний сдвиг розвитку культури в сторону транс- (или постгуманізму) в XX – XXI веках [1]. В контексте стремительного развития современных high-tech – тотальной кибернетизации, нано- и биотехнологий исследования проблемы транс- или постчеловеческой идентичности становится одной из ключевых проблем современной культурологии. Высокий интерес к проблеме концептуализации транс- или постчеловеческих идентичностей проявляют, прежде всего, зарубежные исследователи.

Отдельную проблему для социогуманитарных наук составляет и методология исследования транс- или постчеловеческих идентичностей – их концептуализация, уточнение терминологического аппарата. Ведь актуальные представления об идентичности и их вариативности стремительно трансформируются. В статье ««Non-human», «другой», «otherkin»: терминологические проблемы исследования трансчеловеческих идентичностей» (2021) мы рассмотрели основные термины, маркирующие трансчеловеческую идентичность у биологических людей – «non-human», «Другой», «otherkin» и обосновали целесообразность введения в научный оборот отечественной гуманитаристики, в частности, культурологии, до сих пор практически неиспользуемого англоязычного понятия «азеркин» (від англ. other – «другой», kin – «род») и предложили свою краткую авторскую дефиницию зонтичного термина «азеркин»: «человек, который имеет частично или полностью нечеловеческую идентичность». Также следует отметить, что в настоящее время существует широкий спектр разновидностей трансчеловеческих идентичностей homo sapiens, которые остаются недостаточно или практически неизученными в мировой науке. Мы выделили следующие типы трансчеловеческих идентичностей: а) магико-религиозные и мифические существа – боги, ангелические или демонические существа, маги, джины, феи, эльфы, вампиры, инопланетяне etc.; б) зооантропные (наиболее изученные в сравнении с остальными) – разнообразные варианты человеко-животных, фантастических животных; в) медийные персонажи – герои TV, анимации, кинематографа, интернета, компьютерных игр etc. д) техноантропные (искусственный интеллект, роботы, андроиды киборги etc. Их исследование очерчивает собой перспективы дальнейшей разработки темы трансчеловеческих идентичностей у homo sapiens.

Список литературы:

1. Байдачная Е. В. Экзистенциальный поворот в культуре и трансгуманизм // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота, 2014. № 12. Ч. 2. С. 24–27.
2. Загурська, Н. В. Поліверсія постлюдського : дис. ... д-ра філос. наук ; М-во освіти і науки України, Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Харків, 2017. – 383 с.
3. Столярова, О. Е. Идентичность киборгов : Обзор материалов конференции «Cyborg identities» (October 21–22, 1999) // Социальные и гуманитарные науки. Отечественная и зарубежная литература. Сер. 3. Философия. №2., 2000, С. 45–63.
4. Хуторанский М. К вопросу о неантропоцентристской онтологии образования // Высшее образование в России. 2018. №10. – Режим доступа к ресурсу: <https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-o-neantropotsentristskoy>.
5. Bakke, M. Bio-transfiguracje. Sztuka i estetyka posthumanizmu. Poznan: UAM Publ., 2012. 270 s.
6. Baratay, É. Zwierzęcy punkt widzenia. Inna wersja historii, 2014. 380 s.
7. La Capra, D. Powrót do pytania o to, co ludzkie i zwierzęce. In: E. Domańska (red.). Teoria wiedzy o przeszłości na tle współczesnej humanistyki. Poznan: Wydawnictwo Poznańskie, 2010. pp. 417–474.
8. Waal, F. De. Bystre zwierzę. Czy jesteśmy dość mądre, aby zrozumieć mądrość zwierząt? Krakow: Copernicus Center Press, 2016. 438 s.

О. Е. Радутний,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри кримінального права № 1,

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна

САМОРОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ НООТЕХНОСФЕРИ

Штучний інтелект замислений як засіб заміни людини в небезпечних умовах або складних ситуаціях (бойові дії, поліцейські операції, дослідження космосу, керування безпілотним транспортним засобом), або під час виконання рутинних операцій (опрацювання даних зі знімків УЗД, КТ або МРТ за допомогою системи Zebra Medical Vision, тестування медикаментів алгоритмами Atomwise та Berg Health), опанування

всієї наявної інформації щодо певної проблематики та відшукування на підставі цього кореляції, очевидних та неочевидних зв'язків (Deepmind Health від Google, Asterys, Watson for Oncology та Watson Health від IBM), а так само тих завдань, до яких людина еволюційно не є здатною (швидка і ефективна обробка значного обсягу інформації, сприйняття і обробка всіх сигналів оточуючого світу, аналіз масивів Big Data) тощо. За ознакою автономності від людини штучний інтелект проектується таким чином, щоб запропонувати досконале остаточне рішення, з яким кожний користувач буде вимушений погодитися.

Аналогічно до цього, метою створення *цифрової людини* (Homo numeralis, Homo digitalis, Homo horologium, Digital human being) [6, с. 158–171] є вдосконалення біологічних властивостей та когнітивних функцій людини через подолання меж, які визначені природою та еволюцією виду Homo sapiens. Філософським та ідеологічним підґрунтям цього виступають трансгуманізм, теорія техніко-фізіологічної еволюції Роберта Фогеля (Robert Fogel) та деякі інші світогляди. Об'єднання вуглецевої технології (людина) з кремнієвою (штучний інтелект, імпланти) [2, с. 233] є ознакою переходу до нової форми еволюції та цивілізації.

Питання про те, добре це чи погано, не має категоричної відповіді. Будь-які результати науково-технічного прогресу можливо використати як у напрямку добра, так і зла (на що прямо вказує назва одного з видів кримінальних правопорушень, а саме – злочину). Крім того, набирає актуальності проблема технологічної сингулярності – рубежу, за яким не є прогнозованим наступний розвиток подій як щодо штучного інтелекту, який нарешті перевищить людину у всьому та опанує можливість об'єднатися у свою власну всесвітню мережу, в тому числі за допомогою Всеосяжного Інтернету (Internet of Everything), так і відносно цифрової людини, світоглядним орієнтиром якої замість природного права може стати право *надприродне*. Більш менш численна їх група здатна утворити нову касту вищих людей, адже не всім зараз і у подальшому не будуть доступні передові методи подовження життя, позбавлення хворіб, покращення фізичних властивостей організму (сила, витривалість, гнучкість, швидкість, зір, слух, сприймання всіх сигналів оточуючого світу, в тому числі ультразвуку та інфразвуку тощо) або когнітивних функцій (ідеальна пам'ять, обробка значних обсягів інформації, прийняття рішень на прискорених швидкостях, концентрація уваги тощо).

Прискорення автоматизації та роботизації, розвитку штучного інтелекту та його повсюдне поширення ставить під загрозу старі професії, натомість пропонує нові [4, с. 360–365]. Втім, приріст останніх не буде адекватним кількості зниклих. Але поки що не штучний інтелект витісняє вчителя (педагога, викладача, наставника), натомість серед останніх на узбіччі ймовірно залишаться ті, хто не використовує у своїй діяльності штучний інтелект та сучасні технології.

З іншого боку, у зв'язку з глобальним перерозподілом всього (Redistribution of Everything), підтвердженням чого виступає, у тому числі, зворотний рух капіталу і повернення виробництв з країн з дешевою робочою силою (Китай, Індія, Індонезія) до материнських юрисдикцій (США, Західна Європа), поступово зменшується потреба у численних робітниках та солдатах, що веде до втрати зацікавленості у соціальному захисті населення і стимулює до певного дистанціювання від нього. Примітними ознаками цього виступають популяризація самозайнятості типу freelance як зміни парадигми трудових відносин, запровадження акценту перебування в одному визначеному місці (stay home – залишайся вдома), коли 70% американців вже не є вигідним повертатися на будь-яку роботу у зв'язку з високим рівнем виплат по безробіттю через COVID-19 [1] (втім, бюджет може довго не витримати, виплати будуть припинені, але робочі місця втрачені і колишні працівники привчені до думки, що у їх послугах надалі немає потреби) тощо.

Ситуацію не рятує дотримання добре працюючих сьогодні правил та протоколів, які вже не будуть ефективними завтра, у зв'язку з чим необхідно розробляти та впроваджувати нові. Відкритість новому і здатність до змін мають стати девізом постійного саморозвитку.

Втім, людина навчається не тільки для одержання утилітарних знань (напр., запам'ятати конкретний вірш І. Франка або формулу Г. Лейбніца для інтегрального обчислення) або навичок (у межах курсу криміналістики навчитися одержувати пробу повітря). Особистість познає світ навколо себе у більшості випадків для свого саморозвитку, одержання задоволення від творчості, для того, щоб навчитися вчитися і бути гнучким у світі постійних змін.

Актуальною продовжує залишатися боротьба за ум, пропаганда та маніпуляції. Відомі з давніх часів сьогодні вони лише приймають нові форми, змінюють свою швидкість і методи. У зв'язку з цим від кожної особистості, яка є складовою частиною того народу, що є «носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні» (ст.5 Конституції України) [3], вимагається бути відповідальною за свій саморозвиток. В інформаційній та високотехнологічній сферах це означає, зокрема, необхідність: 1) додавати зусиль для постійного підвищення власної грамотності та освіти в царині нових технологій; 2) бути обізнаною хоча би у загальних рисах з приводу актуальних досягнень науково-технічного прогресу і використовувати їх у власній діяльності; 3) перевіряти важливу інформацію у декількох альтернативних джерелах; 4) вміти працювати з «інформаційним шумом» – непотрібною, надлишковою, зайвою або невчасною

інформацією, яка заважає сприймати іншу; 5) відрізнити ненавмисні помилки та обмовки від навмисних методів (пропаганда, маніпулятивні технології, комерціалізація тощо); 6) виховувати повагу до себе та країни, впевненість у собі; 7) відповідально ставитися до поширення інформації; 8) критично мислити, мати незалежність у поглядах тощо.

Тож фундаментальний, пов'язаний з саморозвитком особистості аспект загальної еволюції можливо проілюструвати закликом професора Плімутського університету (University of Plymouth, UK) Сюзан Блекмор (Susan Blackmore) припинити вдавати з себе великих творців, які зберігають контроль над тим, що роблять, і почати думати про свою майбутню роль. Мікроорганізми та бактерії є найдавнішими формами життя та керують останнім на всій планеті. Людина не є єдиною розумною істотою як у всесвіті, так і у своєму найближчому оточенні. Так, відповідно до Кембриджської декларації про свідомість (The Cambridge Declaration on Consciousness) від 07.02.2012 р. люди не є унікальними у наділених неврологічними механізмами, які генерують свідомість, а разом з нею і свідому поведінку. Тож, напередодні появи таких розвинутих творинь та істот, як штучний суперінтелект [5, с. 123–136] і цифрова людина, заради власного збереження людство повинне відмовитися від антропоцентризму на користь рівності всіх у межах ноосфери (сучасної стадії розвитку біосфери, пов'язаної з появою в ній людства), яка має тенденцію поступового розвитку у напрямку *ноотехносфери*. Як біосфера утворюється взаємодією всіх організмів на Землі, так ноосфера (за В. І. Вернадським, Е. Ле Руа та Тейяром де Шарденом), у свою чергу, об'єднує усі розуми, що взаємодіють між собою, тож додатковою вартістю для побудови *ноотехносфери* має всі підстави виступити штучний інтелект та цифрова людина. Таким чином, мотивацію та напрямки саморозвитку особистості у цій новій сфері слід визначати вже по-новому, на гнучкій основі та відповідно до прискорення змін всіх традиційних укладів.

Список використаних джерел:

1. Benen Steve. For 14th straight week, unemployment filings top 1 million / MSNBC, June 25, 2020. URL: <https://www.msnbc.com/rachel-maddow-show/14th-straight-week-unemployment-filings-top-1-million-n1232091>.
2. Kaku Michio (2008). *Physics of the Impossible: A Scientific Exploration Into the World of Phasers, Force Fields, Teleportation, and Time Travel*. Doubleday Publishing, Duke University Libraries. – 456 p. (непереклад: Каку М. Фізика неможливого / Митіо Каку ; Пер. с англ. – М.: Альпіна нон-фікш, 2009. – 456 с.).
3. Конституція України № 254к/96-ВР від 28.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.
4. Радутний О. Е. На порозі маніфесту нової моралі та права (штучний інтелект, цифрова людина та глобальний перерозподіл) / Суперечності взаємодії моралі і права в сучасному суспільстві : Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 22 травня 2020 р. / НІОУ ім. Ярослава Мудрого. – Харків : Друкарня Мадрид, 2020. – 506 с. – с. 360–365.
5. Радутний О. Суб'єктність штучного інтелекту у кримінальному праві / Юридичний журнал «Право України», 1/2018 – с. 123–136.
6. Радутний О. Е. Цифрова людина з точки зору загальної та інформаційної безпеки: філософський та кримінально-правовий аспект / Інформація і право: науковий журнал / редкол.: В. Г. Пилипчук та ін. – К.: Науково-дослідний інститут інформатики і права Національної академії правових наук України, 2018. – № 2 (25). – 164 с. – с. 158 – 171.

О. В. Титар,
доктор філософських наук, доцент,
професор кафедри теорії культури і філософії науки,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Україна

САМОРОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ: ВИХОВАННЯ ЯК КЛЮЧОВА СТРАТЕГІЯ ФІЛОСОФІЇ ПОСТМОДЕРНУ

Розвиток особистості імпліцитно містить у собі протистояння двох основних парадигм модерну – еволюції, еволюціонізму та особистості як незмінної Божественної сутності.

Використовуючи філософські поняття щоденно, ми поступово звикаємо до їх входження у повсякденний дискурс, поняття «стираються», значно змінюючи свою первісну філософську парадигму. Колись професор Володимир Шкода говорив, що його дуже вразило, що у звичайному магазині проста продавчиня лихо і вільно використовує поняття Абсолюту, коли говорить про те, що у них продаються абсолютно нормальні яблука, тут поняття норми здавалось завжди протилежне піднесеному та високому та абсолютного, ідеального несподівано зустрічаються, поєднуються, одночасно кожний покупець розуміє, що запропоновані яблука не просто відповідають нормі, а стовідсотково відповідають нормі, отже ні про що турбуватись.

У XIX столітті виникає поняття еволюції та розвитку, на цьому зразку будується біологія як нова природнична наука, а також вводиться поняття еволюції та розвитку як ключові до усіх гуманітарних наук, філософія тут не стає виключенням, особливо цікавим з філософської точки зору стає поєднання гегелівських стадій розвитку з позитивістським тлумаченням еволюціонізму.

Еволюціонізму використовують тавтологічну метафору – виживають найсильніші, або, інакше, адаптуються вже адаптовані, при цьому фактор цієї несподіваної адаптації чи сили залишається дещо загадковим, телеологічним, лише із майбутнього, тобто кінцевого благополучного пристосування, ми можемо бачити увесь поступальний розвиток загалом, ця телеологічність з природної сфери поступово переноситься на світ історії, задаючи їй таку телеологічну перспективу як найкраще виживання та розквіт усього людства в процесі історії.

Особистість довгий час виступала синонімічним поняттям до душі, душевного, часто духовного, із впливом християнської парадигми на європейську і світову культуру ми бачимо використання християнського переображення душі на дух, що відбувається в результаті трансформації, але таку трансформацію може здійснити лише зовнішнє начало, врешті-решт сам християнський Бог, що допомагає святому у пробудженні душевного та духовного у тілесній оболонці. Із розповсюдженням протестантської етики та реформованого християнства таке пробудження стає не стільки справою церкви, а найпершою справою самої людини.

Особистість дослівно «індивід» (в різних філософських трактовках наприклад кінця XIX–XX століття індивід з особливими якостями), саме поняття розповсюджується за часів еллінізму та пізніше римської імперії і у буквальному перекладі є «незмінним», «неподільним», «атомом», соціальним атомом, що в кінцевому рахунку не може бути поділеним, релігійні філософи XIX–XX століття відроджують таке поняття індивіда та особистості як незмінного, безсмертного досконалого буття, що зберігає свою цілісність і неподільність і протягом життя людини, і навіть після її смерті. Тобто дуалізм понять душа-розвиток закладається культурою модерну і досягає свого піку на середину XX століття. Одночасно із доведенням протиріч модерну до своєї кульмінації, самозаперечення під час Другої світової війни і катастроф тоталітарних суспільств стає зрозумілим необхідність не протиставлення, а взаємодоповнення цих понять – людської душі та розвитку людської цивілізації, словом поєднувачем (медіатором) стає нове розуміння людини, відроджений гуманізм, який є основою в тому числі і виникнення постмодерної парадигми як парадигми теїстичних суспільств, тоталітарних наративів, де окрема людина є завжди жертвою більших інтересів суспільства та його гранднاراتивів. Ювал Ной Хараррі [2] пише про нову релігію XX століття – гуманізм, де застарілі релігійні категорії замінюються категорією економічного розвитку та досягнення максимального благополуччя окремою людиною вже у цьому земному житті. Ми погоджуємось з цією думкою, одночасно ми повинні наголосити, що дуальність поняття «розвитку особистості» походить з дуальності погляду самого модерну, в тому числі і підкресленою розвиненим картезіанством, із засвоєнням гірких уроків модерну стає зрозумілим, що не тільки «Нового часу не було» [1] (Бруно Лятур), але що людство тільки тоді може успішно розвиватись, коли головною цінністю визнає людину, особистість як приклад всебічно розвиненої гармонійної людини.

Постмодерн починається з того, що наголошує, що саморух людської особистості лише узгоджується (а не керується) із великими соціальними спільнотами, які не повинні нав'язувати йому готові рецепти розвитку, звідси стає засадничо важливим поняття саморозвитку, як усвідомленого зростання людини шляхом самовиховання та залучення до все більш складних комунікацій. Гуманізм стає формою релігії, яка поклоняється людству як Богу, а отже всі інтереси людини стають пріоритетними. Ювал Ной Хараррі [2] зокрема звертає увагу, що протягом останніх століть значно змінилися способи комунікації, людини вже не достатньо спілкуватись з сотнею подібних індивідів, вона живе у світі, де кількість подібних до неї індивідів нараховує сотні мільйонів та мільярди осіб, що показує ефективність нової релігії та етичної установки гуманізму і неможливості ігнорування нових способів комунікації, де виховання стає справою усього суспільства та запорукою «гнучкої» соціалізації, яка не була можлива ані у Середньовіччі, ані тим більше у плеємній спільноті, тісно пов'язаної з тваринним, природним світом.

Тож можна відмітити, що саморозвиток особистості придбає глобальний масштаб: чи буде він вимірюватись коефіцієнтом щастя чи економічною ефективністю того чи іншого суспільства, ідуть наукові суперечки, беззаперечно одне – одночасно виховання стає справою не окремих країн, а людства загалом.

Список використаних джерел:

1. Латур Б. Нового времени не было. Эссе по симметричной антропологии / пер. с фр. Д. Я. Калугина ; науч. ред. О. В. Хархордин. Санкт-Петербург : Изд-во Европ. ун-та в СПб-ге, 2006. 240 с.
2. Харарі Ю. Н. Homo Deus. За лаштунками майбутнього. Київ : Book Chef, 2018. 512 с.

РУЙНАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ В МІСЦЯХ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

У кожної людини є декілька вітальних потреб, серед яких є потреби у спілкуванні й усамітненні, які мають бути між собою у гармонічній єдності. Людина повинна мати вільний вибір можливості поєднувати спілкування й усамітнення. Застосування такого покарання, як позбавлення волі, яке згідно зі статтею 63 Кримінального кодексу України полягає в ізоляції засудженого та поміщенні його на певний строк до кримінально-виконавчої установи, унеможливорює гармонічне поєднання спілкування й усамітнення. Поміщення силоміць особи в умови, де можливе гіпертрофоване задоволення лише однієї з цих потреб без можливості вибору форми поведінки з неминучістю призводить до руйнації особистості. На руйнівні наслідки примусового тримання людей в місцях позбавлення волі звертають увагу як фахівці у галузі медицини, так і психологи (Агаларзаде А. З., Глоточкін О. Д., Діденко О. В., Лапшина Т. Ю., Обросов І. Ф., Пирожков В. Ф., Сочівко О. І., Худякова І. С.).

Пенітенціарними психологами констатовано, що при ізоляції правопорушника може спостерігатися велика кількість видів депривації, основна з яких – соціальна депривація, крім того – сенсорна, рухова, психологічна, інформаційна, сексуальна, емоційна і т. ін. [1]. Ізоляція можлива як одиночна, так і групова.

У ХУІІІ–ХІХ сторіччях у США і деяких інших країнах було запроваджене одиночне ув'язнення у в'язницях так званої пенсільванської (філадельфійської) системи, де ув'язнений мав перебувати в тюремній клітці наодинці з Біблією і каятися. У цих тюрмах суворо дотримувалася система ізоляції в'язнів від впливу зовнішнього середовища та від спілкування один з одним. Основні принципи цієї системи: абсолютна тиша, абсолютна ізоляція від зовнішнього світу і одиночне ув'язнення. Такі умови тримання призвели багатьох ув'язнених до божевілля, загальна захворюваність була дуже високою; моральний стан ув'язнених постійно пригнічувався; у них розвивалося байдуже ставлення до всього, що існувало [2]. З часом від одиночного ув'язнення за пенсільванською тюремною системою відмовились, бо це приводило до небажаних наслідків. Напевно, ця обставина враховувалась і у радянських тюрмах, поновлених у середині 30-х років ХХ сторіччя, де «одиночні» камери обладнувалися з розрахунку тримання у них двох ув'язнених [3]. Такий підхід прослідковується і в наш час. Наприклад, стаття 151 Кримінально-виконавчого кодексу України передбачає, що засуджені, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі, розміщуються в приміщеннях камерного типу, як правило, по дві особи.

Тривала ізоляція ув'язненого від зовнішнього світу, в умовах одиночного ув'язнення призводить до так званого «психозу ув'язнення», відмінними рисами якого є марення і галюцинації. Синдром також включає когнітивні, емоційні, соціальні та соматичні розлади, ув'язнення в одиночній камері може призвести до зниження розумової активності, а також до деперсоналізації [2].

Найбільш важливим показником шкоди, яку може заподіяти утримання в одиночній камері, є значно вищий рівень самогубств серед ув'язнених, щодо яких застосовується такий захід, ніж серед ув'язнених у цілому в тюремній установі. Тому очевидно, що одиночне ув'язнення само по собі потенційно створює проблеми, пов'язані із заборонаю катувань і нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання [4].

З урахування доведених негативних наслідків для здоров'я людини Європейський комітет з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (ЄКЗК), і Мінімальні стандартні правила ООН стосовно поводження з ув'язненими (Правила Нельсона Манделі) виходять з того, що одиночне ув'язнення може бути застосоване на строк не більше 14 діб. При цьому ЄКЗК розуміє термін «одиночне ув'язнення» як утримання ув'язненого окремо від інших ув'язнених, наприклад, у результаті рішення суду, як дисциплінарну санкцію, передбачену в рамках пенітенціарної системи, як адміністративний превентивний захід або для захисту самого ув'язненого [4]. Отже тривале одиночне ув'язнення є неприйнятним. Примусове поміщення ув'язненого в одиночну камеру – це зовсім не надання можливості особі свідомого комфортного усамітнення, користь якого доведена сучасними психологами.

Негативними наслідками характеризується не тільки індивідуальна, але і групова ізоляція, коли має місце примусово нав'язане позбавленням волі спілкування «в колективі і через колектив», запроваджене ще за радянських часів. Результатом поміщення засудженого до кримінально-виконавчої установи є так званий «пенітенціарний стрес». До речі, на проблему групової ізоляції ув'язнених звертав увагу ще

Ф. М. Достоевський, який писав, що у каторжному житті є ще одна мука, ледь не найсильніша, ніж інші. Це вимушене загальне співжиття. Загальне співжиття є, звичайно, й і в інших місцях, але в острог приходять такі люди, що не кожному хотілось би зживатися з ними [5, с. 25]. Дослідження пенітенціарних психологів свідчать, що найбільш часто засуджені до позбавлення волі відзначають такі стани: втома, емоційне і фізичне виснаження; постійна напруга; тривога; роздратування, агресія; самотність, меланхолія, депресія; пригнічений стан; байдужість до всього, туга (за домом, сім'єю, близькими) [1]. Ці психологічні стани приводять до того, що наслідком групової ізоляції є порушення у сфері взаємостосунків, які призводять до конфліктів, проявів ворожості до оточуючих, частих міжособистісних суперечок, породжують недоброзичливість, брутальність у стосунках як із засудженими, так і з персоналом установ [6]. При груповій ізоляції, перебуваючи серед позбавлених волі, окремий засуджений все одно знаходиться у стані пригніченості, самотності, викликаному підвищеною психічною напругою. Все це має місце на тлі злиднених побутових умов, кримінальної субкультури, постійного тиску з боку адміністрації, персоналу, лідерів злочинних груп. Як результат мають місце такі розлади особистості: параноїдальний (до 22,3%), дисоціальний (до 29,8%), емоційно-хитливий (до 35,7%), істеричний (до 37,1%), тривожний (до 21,2%), депресивний (до 32,1%), неврастенія (до 57,8%) [7].

Таким чином, середовище, у якому знаходяться позбавлені волі, далеке від того, щоб назвати його безпечним для фізичного і психічного стану засуджених. Життя людей в умовах неволі стає не тільки беззмістовним, але й вкрай деструктивним. Відбувається це через те, що позбавлені волі опиняються всередині системи, яка, за словами Міністра юстиції України Д. Л. Малюська, відповідального за формування та реалізацію політики у сфері виконання покарані і пробації, є школою злочинності і немає ніякого сенсу [8].

Як видається, є гостра необхідність відмовитися від групової ізоляції засуджених у виправних колоніях, де насправді здійснюється руйнація особистості в умовах запровадженого радянською владою позбавлення волі, на користь тюремного ув'язнення в сучасних його формах рекомендованих Європейськими в'язничними правилами. Європейські в'язничні правила виходять з того, що перебування у в'язниці не повинно збільшувати страждання, заподіяні самим фактом ув'язнення. Ув'язненим необхідно запропонувати збалансовану програму консультацій, піклування, турботи і допомоги, спрямованої на полегшення їх реінтеграції у вільне суспільство після закінчення строку ув'язнення. Потреби безпеки і добробуту ув'язнених мають бути забезпечені знаходженням їх вночі в індивідуальних камерах. Вдень ув'язнені можуть проводити свій час за межами камер стільки годин, скільки їм необхідно для спілкування, що відповідає адекватному рівню людської і соціальної взаємодії [9].

На наш погляд, такий підхід значно зменшить негативні наслідки тримання людей у неволі, буде відповідати сучасним цивілізаційним підходам стосовно поводження з ув'язненими, дозволить гармонічно поєднувати спілкування і усамітнення, які є життєво необхідними для кожної людини.

Список використаних джерел:

1. Дебольский М. Г., Мельникова Д. В. Пенитенциарный стресс и особенности его проявления у осужденных, подозреваемых, обвиняемых Психология и право, 2015. Том. 5, № 2. С. 105–116. URL: <https://psyjournals.ru/psyandlaw/2015/n2/77065.shtml> (Дата звернення 22.02 2021 р.).
2. Одиночное заключение URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9E%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%BE%D1%87%D0%BD%D0%BE%D0%B5_%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BB%D1%8E%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5 (Дата звернення 22.02 2021 р.).
3. Галкин А. Г., Зильберман К. С., В. А., Достовалов Л. П., Мальцев П. И. Тюремное дело. М.: НКВД СССР, 1939. URL: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/8/83/%D0%A2%D1%8E%D1%80%D0%B5%D0%BC%D0%BD%D0%BE%D0%B5_%D0%B4%D0%B5%D0%BB%D0%BE.pdf (Дата звернення 22.02 2021 р.).
4. Одиночне ув'язнення URL: <https://rm.coe.int/16806cccc5> (Дата звернення 22.02 2021 р.).
5. Достоевський Ф. М. Записки из мертвого дома. Собр. соч. в 12 т., т.3. М.: Правда, 1982. – 463 с.
6. Чирков А. М. Пенитенциарный стресс URL:
7. <https://cyberleninka.ru/article/n/penitentsiarnyy-stress-1/viewer> (Дата звернення 22.02 2021 р.).
8. Несен О. О. Межові психічні розлади у молодих осіб, що знаходяться в місцях позбавлення волі (діагностика, корекція, профілактика) URL: <https://i-rc.org.ua/files/personalii/nesen-o-o.pdf> (Дата звернення 22.02 2021 р.).
9. Малюська Д. Л. Інтерв'ю Українському радіо. 30 січня 2021 р.) URL: <https://www.youtube.com/watch?v=3Xd7yuarxkc&t=863s> (Дата звернення 22.02 2021 р.).
10. Європейські в'язничні правила URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032#Text (Дата звернення 22.02 2021 р.).

С. В. Качурова,
кандидат философских наук, доцент, доцент кафедры философии,
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Украина

Е. В. Качуров,
кандидат философских наук, доцент, доцент кафедры философии
и социальных наук, Национальный аэрокосмический университет
имени Н. Е. Жуковского «ХАИ»

САМОСОЗНАНИЕ В ГОРИЗОНТАХ КОНЦЕПЦИИ КОНСЦИЕНТАЛЬНЫХ ВОЙН

Сторонники теории «войн сознаний» утверждают, что ее акторы – действующие субъекты (правительства, выражающие волю своих народов; аналитики, представляющие различные группировки внутри государства и сами авторы или сторонники концепции этих войн) целенаправленно занимаются (во всех смыслах этого слова) *сознанием* предполагаемого противника. Но для подобного занятия необходимо о нем, об этом сознании, иметь хоть какое-то представление, хоть какое-то знание. Как не вспомнить здесь различие труда пчелы и архитектора К. Маркса!

Откуда же они возьмут это, хоть и предварительное, но все же, знание? Естественно предположить – из того, что они знают о своем собственном сознании.

Следует особо подчеркнуть, что метод, подлежащий здесь тщательному исследованию, является методом конкретной философской дисциплины – феноменологии. Ясно, что в ее горизонтах встречаются два сознания. В. Коротких, вслед за Гегелем предлагает маркировать одно из них местоимениями «*wir*», «*für uns*» и другое сознание – предмет исследования, «само сознание», в тексте его «голос» отделяется с помощью «*es*», «*ihm*» [1], сознание феноменолога. Ю. Селиванов использует словосочетание «феноменологическое сознание» и исследуемое сознание, «обыкновенное сознание» [2]. Сам же Гегель второе иногда именуется *das natürliche Bewußtsein* [3] – естественное сознание.

Чаще всего, внимание акцентируется либо на одном, либо на двух *моментах* (способностях) второго – естественного сознания. Даже сам автор «Феноменологии» во введении начинает его характеристику со способности рассекать его, как бы сразу же на две части: на то, каким он кажется, и таким, какой он есть на самом деле (феномен и ноумен). «Сознание отличает от себя нечто, с чем оно в то же время соотносится; или, как выражаются, оно есть нечто для сознания» [3]. Это – важнейший, но как выяснится позже, по счету – *второй* момент сознания. Опережая дальнейшее исследование, зададимся уже сейчас вопросом: не в этом ли причина того, что когда актор консциентального воздействия начнет обдумывать предполагаемые последствия *его* различения предмета этого воздействия, то *вначале* он обязательно почувствует уверенность в результативности подобной акции (а разочарование наступит лишь потом)?

Далее возникает, как его называет Гегель, *опыт* сознания, когда оно соотносит указанные две стороны предмета (явление и сущность, кажимость и действительность). Сознание жаждет найти истину. Это, в свою очередь обязательно приводит его к тому, что оно само начинает понимать, что то, что оно считало существующим самим по себе, на самом деле, если и существует, то только для него. И ему некуда деваться, кроме как изменить свое знание, с изменение которого возникает новый предмет, а с ним возникает *новая* форма сознания. Это, как выяснится позже, важнейший – *третий* момент сознания. Именно он станет основанием для последующего феноменологического и исторического различия форм сознаний (в том числе и глобальной противоположности: современного и исторического видов сознаний).

По Гегелю выходит, что изначально не существует «россыпи» многообразных форм сознания. Они – «жемчужины», которые пронизывает одна нить, одна судьба. Это – одно и то же сознание на разных ступенях развития. То есть, борясь со своим предметом, каждая форма сознания, на самом деле, борется с самой собой. Как в знаменитом персидском эпосе «Шахнаме»: «Я здесь и не здесь, я везде и не где. И клянусь я собой, что еще проиграешь ты бой. Не ложный Рустам. Настоящий Рустам в кровавом бою поразит себя». Тем не менее, здесь Гегель четко фиксирует второй и третий момент сознания. А где же первый? В чем его сущность? С чего *начинается* опыт сознания?

Чуть выше, в предисловии он достаточно определенно формулирует этот момент. «*Индивид* (еще одно имя исследуемого в «Феноменологии» предмета – курсив наш) есть абсолютная форма, то есть непосредственная достоверность себя самого и, – если бы этому выражению было оказано предпочтение, – он есть тем самым безусловное бытие» [5]. Обратим внимание на эпитеты, которыми щедро одаривает сознание Гегель: «абсолютная форма и безусловное бытие». Ведь это характеристики Самого Творца! Более того, если в первом моменте сознание ведет себя как свободная сущность, то эта свобода (божественность) автоматически распространяется на второй (разделения) и третий (истина) моменты, о которых шла речь выше.

А это значит: сознание создателей концепции «консциентальных войн» из миллиардов предметов мироздания *само* остановило свое внимание на духовности своего народа (своей страны, своей культуры и т.д.). Далее, оно *само* разделило «видимое от настоящего», предложив идею, что в современности подлинной опасности подвергается не физическое, экономическое или политическое его «тело», а его – сознание. И, наконец, оно само, публикуя одно исследование в след за другим, проверяет объективность этого тезиса на момент истинности и само, не замечая того, покидает одну систему достоверности и создает новую. Основную мысль «Феноменологии» Гегеля можно сформулировать парадоксальным образом: сознание *бессознательно* для себя совершает опыт восхождения от одной своей формы к другой.

Есть опасение, что акторов консциентальных войн ждет судьба персонажа, именуемого «Писатель» из «Сталкера» А. Тарковского, который признается по поводу своих читателей: «Ведь я думал переделать их, а переделали меня! По своему образу и подобию».

Естественно, возникает вопрос: что это сознание думает о себе самом? Но прежде чем на него ответить, присмотримся ко второму участнику феноменологического действия – сознанию феноменолога, науки или того, что Гегель маркирует местоимениями «wir», «für uns».

Понятно, что *и* это сознание несет бремя всех трех «свобод» своего предмета. Никто не заставлял философию Нового времени заняться исключительно природой познания. Просто собственная необходимость ее истории от познания **мира** (античность) и **бога** (схоластика) рано или поздно должна была привести науку к этому вопросу. Это – следствие первого момента – тотальности историко-философского процесса. Но второй-то момент требует разделения в предмете. А если это не горы, реки долины и т.д., а само сознание, как тут быть? Решение этой проблемы – ключ для понимания не только немецкой классической философии, но и исторических событий, связанных с политическими формами идеологий, развернувшимися после нее.

Дело в том, что здесь философия вынуждена была внести разделение в само исследуемое ею сознание. То есть, следует, наконец, признать, что одно дело то, что *мы* знаем о нем, другое, то, что оно знает о *себе самом*. Оно – суверен, оно – абсолют во всех своих трех моментах. Возникает вопрос: оно таково *для нас* или *для самого себя*?

Сама по себе природа сознания определяется тем, *что* именно в своем знании оно считает истинным. Немецкая конструкция в этом смысле точнее указывает на суть, чем русская или латинская. Э. Гуссерль именно это имеет ввиду, перемещая внимание читателя на вторую часть немецкого Bewusstsein, на «sein» – бытие [6]. Философское сознание в феноменологии занято обыкновенным сознанием. Оно видит в нем то же самое, что и в себе – самость. Только последнее увлечено своим предметом и тем, что оно в нем считает истинным. Если это данные ощущений, то это чувственное сознание. Если же оно «по ту сторону» ощущений считает истинной игру сил, то это – рассудок. Если же оно это «истинное» перемещает в себя, оно – самосознание и т.д.

Но ведь национальные самосознания выстраиваются в точно такой же ряд, в котором каждое отыгрывает свою роль. И без понимания целого пьесы всемирной истории все остальное становится бессмыслицей.

Список использованных источников:

1. Коротких В. И. Русские переводы «Феноменологии духа» и проблема передачи гегелевской мысли в современном философском языке. URL: https://e-notabene.ru/fr/article_19825.html (дата обращения: 02.003.2021).
2. Селиванов Ю. Р. Феноменология отчужденного духа. М.: Изд-во «Экон-информ», 2015 – 504 с. С. 86.
3. Hegel Phänomenologie des Geistes Stuttgart (Gesamtherstellung: Reclam, Ditzingen. Printed in Germany 1987. S.70.
4. Гегель Феноменология духа. М. <http://psylib.org.ua/books/gegel02/txt05.htm>. (дата обращения: 02.003.2021).
5. Гегель Феноменология духа. М.: Наука, 2000–495 с. С. 19.
6. Гуссерль Э. Избранные работы. 2005. 464 с., С. 199.

О. Ю. Марчак,
*аспірант кафедри філософії історичного факультету,
Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди, Україна*

КОНТИНУАЛЬНІСТЬ І ДИСКРЕТНІСТЬ САМОРОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ: ВІД МОДЕРНУ ДО СУЧАСНОСТІ

Нова реальність, що сформувалась за кілька останніх років – національні, навіть націоналістичні тренди як антиномія глобалізації, геополітичні виклики для нашої країни та її внутрішні трансформації, і нарешті COVID-на постсучасність кардинальним чином корегують весь гуманітарний корпус – історії, психології, соціології, філософії та їх понятійної сфери із основою «само» – самоідентифікація, самореалізація, самооцінка, самоосвіта, що відбувається сьогодні в умовах самоізоляції.

Все більша віртуалізація та зміщення соціальної активності в Інтернет-мережу актуалізує дилему online присутності та можливість спілкування з величезною аудиторією поряд із ізоляцією фізичною та психологічною, конфлікту усталеного з новим, де можливості «само», пов'язані, наприклад, із освітою, породжують відповідне коливання суспільних терез в дихотомії переваг/недоліків такого підходу, як частини більш загальної проблематики умов розвитку особистості і соціуму.

Зростаючі можливості віртуального Всесвіту в комунікаціях, навчанні, бізнесі, праці, дозвіллі знаходять все більше вітлення у емпіричному бутті людини, стали незамінними. Як діалектика будь-якого прогресу, його сучасний зворотний бік – це контроль індивіда, його волі і поведінки, інтернет-залежність із симулякрами знання, емоційного інтелекту, які детермінують, поряд із суспільними, технологічні чинники дискретності об'єктивних умов саморозвитку особистості. Колізію між цивілізацією і екзистенцією С. Кримський визначив більш радикальним узагальненням: «Людина виявилась розп'ятою між палеолітом свого духовного підпілля та науково-технічним прогресом...» [1]. Переврненість індивідуального розвитку, як і культурного в історії спільнот, своїм підґрунтям сягає сфери мислення і духу індивіда, відповідальності за думку як конкретну дію, що за дослідженням М. Бахтіна, є цілим в дуєдиному контексті історичності події – її змістовності та індивідуальній буттєвості. «Відповідальність поступка» щодо думки – в її духовно-матеріальній дуальності із дією, втіленням в буття [2, С. 8].

У сучасної людини ціна свободи самопроявлення детермінована розмаїттям зовнішньої буттєвості – війни, стану економіки, суспільства, політики, конкуренції культурних підходів, характеру комунікацій, але визначальним, при наявності вольової компоненти, є особистісний, внутрішній всесвіт – самоосмислення, прийняття рішень і дія, позиціонування Я, що стирає чи вибудовує кордони не тільки всередині однієї нації, країни, сім'ї, але й власної свідомості. Роздвоєння людини на «зовнішню» і «внутрішню» має наслідком відчуження власного Я. Когерентна ситуація, не обов'язково на межі екзистенції, у феноменології Чужого розглядається у відношенні суб'єкта «... як можливість втрати себе, яку не можна відшкодувати ніякими рефлексивним «поверненням до самого себе» [3, С. 7].

Така загроза САМОруйнації добре усвідомлювалась Г. С. Сковородою, життя і філософський спадок якого символізують поліфонію української ранньомодерності та кінець епохи бароко. У діалозі Душі і Духа, «Діалог. Имя Ему: Потоп Змін» [4, С. 941–968], із втратою гармонії, звільненням людини плотьської (матерія) від людини внутрішньої (ідея, дух) в антропології мислителя особистість розпадається.

Розуміння людини як творіння Божого із власною волею формувалось діячами української ранньомодерної духовної культури – професорами Києво-Могилянської академії та ієрархами православної Церкви Інокентієм Гізелем (1600–1683), Стефаном Яворським (1658–1722), Теофаном Прокоповичем (1681–1736). Ідея «Пізнай себе» прослідковується у цілої плеяди релігійних інтелектуалів – письменників української барокової літератури [5, С. 27]. Античний заклик до пізнання самого себе із храму Аполлона в Дельфах перегукується із православною філософською традицією, сформульованою у розмислах св. Василя Великого: «Точне спостереження самого себе дасть тобі достатні вказівки і до пізнання Бога. Адже якщо «дослухаєшся себе», ти не будеш мати потреби шукати слідів Творця в розбудові всесвіту, але у собі самому, наче у якомусь малому світі, роздивитись велику премудрість свого Творця» [6, С. 80]. У притчі «Благодарный Еродій» Григорій Саввич приводить думку учня Іоанна Златоуста Ісидора Пелусіота про самопізнання як вершину мудрості: «Для чого ти, чоловіче, коли сам себе не знаєш, міркуєш про те, що над тобою...» [5, С. 253].

Враховуючи критичне ставлення Г. С. Сковороди до новітніх соціокультурних змін – Л. Ушкалов охарактеризував позицію мислителя як «... виразний антилібертинський пафос, оборона традиційної християнської моралі» [4, С. 44], які уособлювались в ідеях французьких просвітителів та позірно насаджувались реформами Катерини II, «нерівна рівність», «сродність» філософа виступали антиномією лозунгу М. Робесп'єра «Свобода, рівність, братерство», – можна вважати джерелом його імперативу самопізнання не тільки європейський антропоцентризм, а й традиції мислення українських релігійних інтелектуалів – саморозвиток через пізнання у собі Бога був важливим елементом філософсько-релігійних пошуків киево-могилянських діячів як європейських мислителів, але в рамках «іншої модерності», концепт якої обґрунтовує С. Йосипенко [7, С. 5–8].

Осягнення світу починається із пізнання самого себе. Філософія самовдосконалення через пізнання «мікрокосму» – світу людини як іманентного Богу, у Г. С. Сковороди динамічно пов'язана із двома іншими світами: макрокосму – зовнішнього світу та світу символів – Біблією [4, С. 941–968], але первінь пізнання належить внутрішньому світу людини як шляху до подолання людських вад та ключ, гносеологічний фундамент суцього. Важливість пізнання мікрокосму визначається не тільки виділенням та ранжуванням світів, але й доволі скептичним сприйняттям природничої сфери, зокрема, відкриття геліоцентричної системи Коперника, та взагалі емпіричного досвіду. Звичайно, мова не про ігнорування здобутків сучасної

митцю науки (як і негачії Біблії при побіжному читанні Сковороди без вивчення контексту), а філософії пізнання світу через Я «мікрокосму»: *Кинь питати без пуття: Є на Місяці життя? Кинь коперниківські сфери! Глянь в сердечній печери!* [5, С. 242].

Алегорія «сердечних печер», можна припустити, покликається до платонівського Міфу про печеру [8, С. 209–240], але несе в собі потенцію гнозису у всіх його регістрах, в той час як притча Платона про чуттєвий світ людей, що створює лише ілюзію пізнання реальності, може вичерпно ілюструвати проблематику нашої студії, якщо образ печери змінити на планшет чи комп'ютер, а тіні на стіні – на соціальні мережі та on-line-товариство, з тією тільки різницею, що заточення в печеру-гаджет проходить добровільно.

Філософським осмисленням проблем становлення, рефлексії, самоусвідомлення людини у «мікро-» та «макрокосмі» займалися визначні мислителі античності, доби Середньовіччя (часова та якісна характеристика цієї доби різняться – див., наприклад концепцію «довгого» Середньовіччя Жака Ле Гофа) та Нового часу, розвиваючи у своїх вченнях, концепціях сутнісні риси саморозвитку особистості в конкретному соціо-історичному контексті. Ренесанс, Просвітництво, церковні реформи «знизу» (Реформація) та «згори вниз» (Контрреформація) як глибокі зміни соціального, державного, політичного ландшафту європейського континенту фундовані на переоцінці самої людини та її суб'єктності, що дозволяє говорити про континуальність феномену, та експлікацію проблематики саморозвитку в загальноєвропейські контексти українського модерного філософствування з другої половини XVIIст., продовжені та розвинуті Сковородою.

Філософська, філософсько-педагогічна рефлексія саморозвитку особистості, його соціокультурних аспектів у XIX – початку XX ст. досліджувалась Й. Фіхте, К. Юнгом, Ф. Ніцше, М. Вебером. А. Швейцер розглядав питання творчого розвитку людини у взаємозв'язку з морально-етичною культурою індивіда. Російський релігійний мислитель та філософ С. Франк у цей період досліджував саморозвиток особистості через поняття «самості», «безпосереднього самобуття» [9, С. 97–98].

Як важливий методологічний підхід, питання характеру розвитку (культури, суспільства, цивілізації) – локальність, послідовність, закономірність, континуальність – в антропології гуманітарних дисциплін займають чільне місце, створюючи систему координат в науковому пошуку. Із розмиванням локалізованих рамок соціальних страт та їх маргіналізацією саморозвиток особистості, серед інших, набуває характеру маркера стану сучасного суспільства та культури, зокрема, в історико-філософській оптиці його континуальності-дискретності. На визначальну роль тягlosti в історії культури звертають увагу дослідники ранньомодерного періоду історії української філософії: «...характерною рисою історії української культури є перервність традицій» [7, С. 5]. Поряд з особливими і загальними чинниками впливу на можливості саморозвитку індивіда, українськими науковцями досліджується феномен не зумовленого закономірностями саморуху недетермінованих нескінченностей – ідей чи особистостей [9, С. 94–95], наголошується необхідність конкретно-історичного підходу як до типу особистості, так і кожної епохи в розвитку людства, враховуючи розмаїття методологій – формаційного, цивілізаційного, традиціоналістського чи релігійного в розумінні історичного процесу та критеріїв їх оцінки [9, С. 158].

Масштабні формаційні, геополітичні, історичні зміни Європи та всього світу першої половини XX ст. стимулювали перегляд підходів від людини-засобу – індустрії, ідеології, виконавця наказу до її самоцінного сприйняття, критикою капіталізму, аналізом і пошуком людиноцентристських моделей розвитку цивілізації такими мислителями, як Г. Маркузе, Е. Фромм, Д. Белл, О. Тофлер, П. Сорокін та ін. На внутрішній свободі індивіда, конститууючому принципу, визначається і саморозвиток особистості як «...низка пов'язаних одна з одною подій, зумовлених спрямуванням внутрішньо притаманної особистості свободи, яка об'єктивно забезпечує таку зміну станів особистості, що кожен наступний стан відповідає більш повному, багатшому, досконалішому буттю» [10]. Додамо, що в сучасних умовах саморозвиток як об'єкт філософської рефлексії набуває виразної морально-практичної компоненти, що актуалізується в контексті більш широкого дискурсу, розпочатого ще у 30-ті роки XX ст. західноєвропейськими мислителями – захисниками і критиками Просвітництва та самоусвідомлення проекту Модерн; в полі новітньої української філософської думки (С. Йосипенко, М. Попович, С. Кримський, В. Лозовий, А. Баумейстер, В. Шинкарьок, М. Култаєва та ін.) модерний дискурс об'єктивує критично важливі для державного, соціокультурного буття комплекси імпліцитно пов'язаних питань філософської педагогіки, історичної самоідентифікації, морально-правової проблематики, праксеологічного моделювання і прогностики, врешті, національної ідеї.

Ініційований організаторами дискурсу щодо проблем саморозвитку особистості стимулює аксіологічні виміри в пошуку і створенні методів і моделей онтологічного та екзистенційного простору для безпечно-го і повноцінного розвитку людини і суспільства.

Список використаних джерел:

1. Кримський С. Б. Заклики духовності XXI століття [Електронний ресурс] / Сергій Борисович Кримський // (З циклу щорічних пам'ятних лекцій імені А. Оленської-Петришин, 2002 р.) – К.: Академія, 2003. – Режим доступу до ресурсу: https://pidru4niki.com/16631116/psihologiya/krimskiy_zakliki_duhovnosti_xxi_stolitnya (дата звернення 11.02.21).
2. Бахтин М. М. К философии поступка [Електронний ресурс] / Михаил Михайлович Бахтин // Институт мировой литературы им. М. Горького Российской академии наук. Собрание сочинений в 7 т. Т. 1 Философская эстетика 1920-х годов. Москва: Издательство Русские словари языка славянской культуры, 2003. – Режим доступу до ресурсу: [http://www.lrc-press.ru/pics/previews/ru/\(280\)1.pdf](http://www.lrc-press.ru/pics/previews/ru/(280)1.pdf). (дата звернення 2.02.21).
3. Вальденфельс Б. Топографія Чужого: студії з феноменології Чужого [Електронний ресурс] / Бернхард Вальденфельс // К., 2002. – 206 с. – Режим доступу до ресурсу: [padabum.com > x.php](http://padabum.com/x.php). (дата звернення 23.12.19).
4. Сковорода Григорій. Повна академічна збірка творів [Електронний ресурс] / За редакцією проф. Леоніда Ушкалова. – Харків–Едмонтон–Торонто: Майдан; Видавництво Канадського Інституту Українських Студій, 2011. – 1400 с. – Режим доступу до ресурсу: https://kharkiv-nspu.org.ua/wp-content/uploads/2014/05/Skovoroda_povn_z_portretom_opt.pdf. (дата звернення 4.12.2018).
5. Ушкалов Л. «Кинь коперниківські сфери!» Містична астрономія Сковороди [Електронний ресурс] / Леонід Ушкалов // Українське небо 2. Студії над історією астрономії в Україні. Збірник наукових праць. – Львів: Інститут прикладних проблем механіки і математики ім. Я. С. Підстригача НАН України, 2016. – 669 с. – Режим доступу до ресурсу: http://www.iarpm.lviv.ua/12/ukr_sky/ukr_sky-2/. (дата звернення 9.10.2019).
6. Даренский В. (2009). Эвристические аспекты диалогического мышления Г. Сковороды как феномен критического мышления [Електронний ресурс] / *Sententiae*, 21 (2), 74–88. – Режим доступу до ресурсу: <https://doi.org/10.22240/sent21.02.074> (дата звернення 31.01.21).
7. Йосипенко С. Л. До витоків української модерності: українська ранньомодерна духовна культура в європейському контексті [Електронний ресурс] / Сергій Львович Йосипенко. – К.: Український Центр духовної культури, 2008. – 392 с. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.filosof.com.ua/Libregy/Yosypenko.pdf>. (дата звернення 24.11.20).
8. Платон. Держава [Електронний ресурс] / Платон // Пер. з давньогр. Д. Коваль. – К.: Основи, 2000. – 355 с. – Режим доступу до ресурсу: <http://litopys.org.ua/plato/plat.htm>. (дата звернення 29.01.2021).
9. Лозовой В. О., Сідак Л. М. Саморозвиток особистості у філософській рефлексії та соціальній практиці [Електронний ресурс] / Віктор Олексійович Лозовий, Людмила Миколаївна Сідак. – Монографія. – Х.: Право, 2006. – 256 с. – Режим доступу до ресурсу: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI/1_DISK/LozovojMono.pdf (дата звернення 18.01.21).
10. Сідак Л. М. АНАЛІЗ СУЧАСНИХ ПІДХОДІВ ДО ОСМИСЛЕННЯ ФЕНОМЕНУ «САМОРОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ» [Електронний ресурс] / Людмила Миколаївна Сідак. – Науковий вісник. Серія «Філософія». – Харків: ХНПУ, 2016. – Вип.47 (частина I) пошук через http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського та завантаження файлу. Вхід 24.02.21.

С. Я. Рачук,

аспірант кафедри філософії,

Чернівецький національний університет імені Ю. Федьковича, Україна

САМОРОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ В ЕПОХУ ПОСТМОДЕРНУ

Людина в усі часи намагалася бути кращою. Прагнення до ідеалів передбачає вдосконалення як особистості, так і культурного середовища, в якому вона живе. На думку С. Кузікової, «основним джерелом розвитку постають внутрішні суперечності», тобто «цей процес, по суті, є саморозвитком (саморухом)» [2, с. 171]. Але водночас актуалізація внутрішніх потенцій людини можлива лише за наявності відповідних зовнішніх умов.

Представники постмодерну в цілому скептично ставляться до концепту саморозвитку. Р. Барт у праці «Смерть автора» виголосив ідею про принципову неможливість створення нового тексту, тому що все, що може бути сказано, вже було. Психологічні теорії шизоаналізу (Дельоз, Гватарі) зводили людське існування до рівня підсвідомого, а всі її прагнення називали «машиною бажань». М. Фуко пов'язував людське життя зі стосунками індивіда і влади, де особистість навіть у демократичному суспільстві постає в ролі заручника. Дослідник соціальної реальності Ж. Бодріяр писав, що людське життя переповнене копіями, коли справжні ідеали замінені симулякрами. Е. Фромм у книзі «Мати чи бути?» аналізує два вектори людських цінностей: «мати» (буття, що ґрунтується на бажанні володарювати) і «бути» (автентичний модус існування, що пов'язаний з орієнтацією особистості на власний розвиток і становлення).

У вимірі знецінення людини, її прагнень і сподівань виникає загроза для саморозвитку. Постмодерна детериторизація системи цінностей призводить до підміни власних напрямів саморозвитку тими, які

нав'язує інформаційне поле соціуму. Людина перестає прагнути того, чого вона хоче насправді, оскільки те її «насправді» детермінується соціальними конструктами, суспільними моделями поведінки, які у свою чергу культивують нескінченне споживання матеріальних та інформаційних цінностей.

Постмодерністські настанови призвели до переоцінки традиційних цінностей, у тому числі й тих, які пов'язані з можливостями саморозвитку особистості. Н. Буруковська звернула увагу на те, що «постмодерністська ситуація характеризується особливим ставленням до знання, його цінності для людини і людства, що в епістемологічному плані відображається в запереченні суб'єктно-об'єктної моделі пізнання, запереченні логоцентризму (нібито властивого науковому, та й взагалі раціональному пізнанню) та традиційної концепції істини, а також іноді взагалі в запереченні істини як продуктивного філософського поняття, що врешті-решт може досить далеко відвести від справжньої реальності в «інші світи» (гіперреальність), що, у свою чергу, породжує ефекти невизначеності та «розмивання» кордонів» [1, с. 8].

Процес саморозвитку в епоху постмодерну часто пов'язаний не скільки з актуалізацією, розкриттям задатків особистості, стільки з підміною ціннісної сфери «бути» цінностями «мати» [3]. Саморозвиток пригнічується репресивною машиною, яка розділяє людей на категорії (представників вищої «касти» і «низів»). Основним критерієм саморозвитку стає економічна прерогатива, а людина починає розумітись як локомотив економіки, яку вона підтримує завдяки нескінченному гіпертрофованому споживанню.

Дискредитація вселюдських цінностей призводить до дистанціювання особистості від епохи та від власних бажань, що унеможлиблює реалізацію творчих потенцій. Перспективним напрямом реалізації автентичних задатків людини переймається так звана «я-концепція». Дослідник Г. Чайка справедливо зазначає: «Я-концепція – це стрижневе утворення онтогенетичного розвитку людини, центральна ланка самосвідомості, відносно стабільна, і водночас динамічна, і, певною мірою, усвідомлена система уявлень особи про саму себе, цілісний образ власного «Я»» [4, с. 216]. Вона дозволяє акцентувати увагу особистості на власних реалістичних потребах, а не лише на трансцендентних недосяжних ідеалах. Відповідно до цієї концепції, людина повинна пізнати у першу чергу власні можливості, й лише на їх основі розбудувати стратегію та напрями самоактуалізації в конкретному соціокультурному просторі.

Отже, Постмодерн зіграв досить важливу роль у процесі переоцінки традиційної системи цінностей, особливо тих, які сформувалися на ґрунті класичного раціоналізму. Негативним наслідком цього стала втрата довіри до інтелектуальної діяльності та до можливостей саморозвитку. Виходом із постмодерністської невизначеності може стати нова концепція реалізації потенціалу взаємодії внутрішнього світу людини і зовнішнього середовища, в якому саморозвиток особистості набуває статусу повноцінного соціокультурного поступу.

Список використаних джерел:

1. Буруковська Н. В. Філософія доби постмодерну: еволюція проблематики. *Вісник Академії адвокатури України*. 2011. №3(22). С. 5–10.
2. Кузікова С. Б. Феноменологія саморозвитку особистості: Визначення поняття. *Збірник наукових праць. Психологічні науки*. Том 2. Вип. 10(91). С. 171–176.
3. Фромм Е. *Мати чи бути?* / Еріх Фромм. Київ, 2010. 222 с.
4. Чайка Г. В. Я-концепція як структурно-динамічний аспект поняття «я» в працях українських і зарубіжних дослідників. *Актуальні проблеми психології*. Том XI. Вип. 14. С. 215–226.

Желтобородов О. М.,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри гуманітарних наук,
Харківська державна академія фізичної культури, Україна
Червона С. П.,
старший викладач кафедри гуманітарних наук
Харківська державна академія фізичної культури, Україна

ОСОБИСТІСНІ ФАКТОРИ ЗАПЕРЕЧЕННЯ НОРМ ДОМІНАНТНОЇ КУЛЬТУРИ

В ситуації, коли моральні стандарти і правові норми втрачають свою ефективність в управлінні соціальною поведінкою, система соціальних обмежень руйнується. Індивіди починають відчувати себе відчуженими від культурної системи, відчують всеохоплююче почуття смутку і міжособистісного відчуження. Коли люди відчують себе все більш відірваними від суспільства, вони втрачають мотивацію вести себе відповідно до його моральним вимогам. Цей психологічний досвід і є запереченням норм домінантної культури. За нашою оцінкою, ці внутрішні моменти особистості виявляються базою для соціальних відхилень, а її утворенню сприяє низка факторів.

Першим фактором є спотворення сенсу життя або його втрата. Втрата мети в житті, відчуття безглуздість буття може бути найважливішим фактором заперечення норм домінуючої культури і соціальних відхилень. Це може статися з різних причин – глобальні соціальні потрясіння (війни, революції, епідемії), особисті драми (серйозні травми і хвороби, втрата близьких), деградація культури (культ споживацтва, архайзація) та ін. Одним з перших цей феномен описав австрійський психіатр Віктор Франкл, який запропонував термін «екзистенціальний вакуум»: «Етиологія екзистенціального вакууму з наступних фактів. По-перше, людині на відміну від тварини ніякі спонукання й інстинкти не говорять, що йому потрібно робити. По-друге, на противагу минулим часам ніякі умовності, традиції і цінності не говорять, що їй треба робити. І часто вона не знає навіть, що вона, по суті, хоче робити. Замість цього вона хоче робити те, що роблять інші, або робить те, чого хочуть від неї інші. Вона, так би мовити, вносить свою лепту в конформізм і тоталітаризм; перший більш характерний для Заходу, другий – для Сходу» [1, с. 308] Виникнення цього феномена він пояснював наступним чином: «Коли мене запитують, як я пояснюю собі причини, які породжують цей екзистенціальний вакуум, я зазвичай використовую наступну коротку формулу: на відміну від тварин інстинкт не диктує людині, що йому потрібно, і на відміну від людини вчорашнього дня традиції не диктують сьогоднішній людині, що вона повинна робити. Не знаючи ні того, що їй потрібно, ні того, що вона повинна, людина, схоже, втратила чітке уявлення про те, чого ж від неї хочуть. У підсумку вона або хоче того ж, чого й інші (конформізм), або робить те, що інші хочуть від неї (тоталітаризм)» [1, с. 25]. Франкл вважав, відштовхуючись від результатів емпіричних досліджень, що безглуздість життя частіше зустрічається серед молоді, ніж серед людей похилого віку. Це пов'язано з відмовою від культурних традицій. В цілому, Франкл вважав екзистенціальний вакуум причиною встановлення диктаторських політичних режимів і нездорової атмосфери в суспільстві.

Спроба виходу з екзистенціального вакууму – впадіння в культ споживацтва, прагу грошей. Цей шлях характерний капіталістичному суспільству у повоєнні роки. Франкл засуджує його як таке, що підміняє набуття сенсу пошуком коштів, при цьому саме матеріальне багатство перестає служити визначеній меті. Зростання злочинності та суїцидів, поширення алкоголізму та наркоманії, культ грошей і споживацтва – це основні наслідки безглуздість життя. У сучасних дослідженнях висновки австрійського психолога були підтверджені новими емпіричними дослідженнями.

До ідей Франкла близькі думки іншого західного психолога Е. Фромма, який розвинув дюркгеймівську лінію аналізу соціальних відхилень за рахунок звернення до психопатологічного аспекту. Він приходить до висновку про поширення соціально-психологічної хвороби – байдужості до іншої особистості. Форми її прояву – нарцизм, некрофілія, садизм і мазохізм. Причини їх існування приховані в соціокультурних, які формують «хворих людей». Прикладами можуть бути служити економцентризм і технократизм, широко розповсюдилися в сучасності. Індустріальна «мегамашина» пригнічує і підпорядковує собі людину, чому вона стає схильною до вищевказаних патологій. Фромм виходить з ідеї наявності загальних, універсальних, які можна застосувати до всього людства критеріїв душевного здоров'я, які існували в будь-яку епоху [2]. Соціальні відхилення мають психічні причини в розвитку як соціальна хвороба, яка стрімко поширюється і у сучасному світі. В думки німецького вченого важливий такий аспект: це не просто відхилення від встановлених в соціумі порядків, це – психопатологія особистості, порушення природних, біологічних підвалин життєдіяльності особистості. Фактично, Е. Фромм та В. Франкл ставлять проблему зміни природи людини в умовах заперечення норм домінуючої культури. І вона, що найсумніше, фактично залишається без рішення.

Другим фактором є непристосованість людини до життя в суспільстві. Причиною цього є невідповідність характеру індивіда типовому характеру епохи, в якій він живе. Згідно типології американського соціолога і психолога Д. Рісмена, у будь-якому суспільстві трапляються «орієнтовані ззовні», «орієнтовані зсередини» і «традиційно орієнтовані» індивіди [4, с. 287]. В результаті певна частина людей, «які не відповідають типу характеру, що переважає в даному суспільстві, можуть бути або аномічними, або автономними». Перші здатні самостійно пристосовуватися до панівних у суспільстві поведінкових норм. Якщо ж людям не вдається адаптуватися до суспільних норм, вони починають заперечувати норми домінуючої культури, з'являються соціальні відхилення. Слабким місцем теорії є те, що Рісмен не враховував діяльність інститутів соціалізації особистості, які примусово прищеплюють певні норми і цінності життя в суспільстві. Проте, його теза може бути інтерпретована в руслі класичної традиції: високі темпи соціокультурних і техніко-технологічних змін сприяють дезадаптації індивіда і викликають соціальні відхилення. Третім фактором є відчуження як багатовимірний і семантично насичений феномен. Л. Сроул вивчав вплив відчуження людини від інститутів соціальної інтеграції на формування схильності до заперечення норм домінуючої культури. Неможливість реалізувати себе в суспільстві, відчувати себе частиною чогось великого і важливого породжує відчуття безглуздість життя і непотрібності дотримання соціальних норм.

Л. Сроул виділив п'ять параметрів цього стану за відповідною шкалою: політичний, культурний, економічний, інтерналізовані соціальні норми і цінності, «первинні» відносини з оточуючими. Питання передбачають байдужість громадських лідерів до людей; сприйняття соціального порядку як непостійного і непередбачуваного; неможливість досягнення цілей; відчуття безглуздості життя; відсутність підтримки з боку найближчого оточення індивіда [5, с. 712]. Л. Сроул вважає, що соціальні відхилення визначають психологічні відхилення, але зворотний зв'язок також важливий.

Факторами формування схильності до соціальних відхилень може бути конфлікт культур і швидкий темп соціальних змін в сучасному суспільстві. Відповідно до цих помітних особливостей американський соціолог Р. Макайвер виділяє три типи особистісної схильності до заперечення норм домінуючої культури: 1. Життя індивідів стає безцільним через відсутність значущих цінностей. 2. Індивіди використовую свою енергію і можливості тільки для себе. 3. Індивіди позбавлені значимих міжособистісних взаємин [6].

Важливе значення при цьому має культурний конфлікт. По-перше, він відбувається, коли людина втрачає життєві орієнтири і цінності, що стимулюють її жити тільки сьогоднішнім; по-друге, досвід руйнування норм походить від швидких соціальних змін, що руйнують почуття життєвої опори, яке прийшло з раніше засвоєних цінностей і вірувань. На наш погляд, слід розрізняти два види культурних конфліктів. Перший тип зустрічається у індивідів, що соціалізувалися в абсолютно різних культурах, він проявляється при захисті своїх інтересів або оспорюванні будь-якого загального предмету. Його можна назвати міжкультурним. Він може виникнути, коли очікування певної поведінки від інших індивідів, обумовлене їх культурним походженням, не виправдовуються. Цей конфлікт призводить до соціальних відхилень, викликаних прогалиною в суспільних відносинах, нерегульованих культурних контактів. Але, як видається, цей тип конфліктів в цілому піддається раціоналізації і контролю, прикладом чого може бути політика мультикультуралізму в західному світі (безвідносно до її успішності). Не можна не згадати і знамениту роботу С. Хантінгтона «Зіткнення цивілізацій» [3], в якій він стверджує, що головним процесом світової політики після Холодної війни буде конфлікт культурних і релігійних ідентичностей.

Конфлікт культурних цінностей може викликати і протиправну поведінку, що яскраво проявляється на прикладі субкультури злочинності, коли мафіозні групи організовані за етнічним принципом. Другий вид культурних зіткнень – це конфлікт між представниками однієї культури, яка стала розколюватися на дві в результаті якихось трагічних змін в суспільстві. Такого роду конфлікти можуть руйнувати навіть відносини членів однієї сім'ї і вони практично не піддаються раціоналізації. Саме другий тип найбільш небезпечний в аспекті соціальних відхилень, оскільки він руйнує культуру і суспільство зсередини. Вони принципово відмінні від розуміння конфліктів тим же С. Хантінгтоном, який недостатньо всебічно враховує можливості розкладання культури під впливом внутрішньої деструкції, іманентних конфліктів. В цілому, культурний конфлікт може бути викликаний агресивними процесами модернізації і вестернізації, що складаються в трансляції цінностей західної культури, які вступають в протиріччя з традиційною культурою суспільства. Культурний конфлікт здатний викликати зростання соціальних відхилень за рахунок «розмивання» культурної ідентичності.

Список використаних джерел:

1. Франкл, В. Человек в поисках смысла. М.: Прогресс, 1990. 368 с. С. 308.
2. Фромм, Э. Анатомия человеческой деструктивности. М.: АСТ, 2004. 635 с.
3. Хантінгтон, С. Столкновение цивилизаций. М.: АСТ, 2003. 603 с.
4. Riesman, D., Reuel, D., Glazer, N. The lonely crowd. New Haven: Yale University Press, 1950. 386 p.
5. Srole, L. Social integration and certain corollaries: an exploratory study // American Sociological Review. 1956. № 21. P. 709–716.
6. MacIver, R. M. The Ramparts We Guard. New York: The Macmillan Company, 1950. 152 p.

О. В. Сердюк,
кандидат мистецтвознавства, доцент,
доцент кафедри культурології, Національний
юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна

МИТЕЦЬ ЯК ТВОРЧА ОСОБИСТІСТЬ ТА ЙОГО САМОРОЗВИТОК В СИТУАЦІЇ ПОСТМОДЕРНУ

Кожна особистість свій потенціал саморозвитку ефективно здатна розкрити, орієнтуючись на певну систему цінностей – загальнолюдських, моральних, естетичних, художніх. Так було у попередні епохи. Зараз ми живемо в культурному просторі, який деякі культурологи, (зокрема, В. В. Бичков) називають

посткультурним, тобто таким, в якому раніше актуальні цінності та ідеали значною мірою «розмиваються» або навіть девальвуються.

Це стосується й мистецького середовища. Якщо в минулому культурний діяч, зокрема митець, реалізував свою програму творчого саморозвитку в межах певної світоглядної парадигми, яка передбачала наявність відповідних ідеалів, позитивних цінностей, які віддзеркалювалися певним чином у художніх концепціях, то сьогодні ми цього майже не спостерігаємо. Якщо, приміром, митець доби Відродження, спрямовуючи свій творчий пошук, був зорієнтований переважно на цінності й ідеали доби Античності, то сучасний митець у переважній більшості випадків такої творчої стратегії не має. У своєму творчому саморозвитку він виглядає скоріше «тактиком», який вимушений діяти «відповідно ситуації», що складається на даний конкретний момент його життя за певних соціокультурних умов. Радикальний розрив із цінностями та настановами доби модернізму, фактично спровокував тенденцію до девальвації цінностей загалом. Сприймаючи та аналізуючи сучасні художні тексти, нерідко дуже важко зрозуміти, які ідеали й цінності сповідують їх автори. Адже ці тексти перенасичені культурними знаками минулих епох, які часто сполучаються у доволі парадоксальний спосіб, через що ідейні мотиви творів виглядають занадто завуальованими. Митець перетворюється на «великого комбінатора», який «жонглює» цими знаками у кожному творі в нових співвідношеннях, створюючи кожного разу нову ігрову ситуацію для зчитування чергового тексту, при чому, нерідко ситуацію «гри без правил». Здавалося б, така свобода в підходах відкриває необмежені можливості для побудови найрізноманітніших конфігурацій стосовно творчого саморозвитку митців, для вияву індивідуального художнього бачення кожного з авторів. Однак, як це не парадоксально, поняття «автор» на сьогодні втрачає актуальність і фактично нівелюється саме через відсутність достатніх для зчитування ознак індивідуальної творчої позиції. У логіці побудови й функціонування сучасного художнього тексту наочно можна простежити, як інтонаційний (у широкому розумінні цього слова) авторський вираз еволюціонує в бік усе більшої залежності від «чужого», а категорія індивідуального стилю відповідно втрачає суто модерністський вимір. Однак мова йде не про зникнення автора взагалі, а про незвичні способи втілення його присутності. Парадоксальність авторської свідомості у постмодерністській поезії полягає в усвідомленні автором–творцем власної функціональності по відношенню до створеного тексту. Автор немовби мерехтить на різних рівнях структури тексту. При цьому він ніколи не виявляє ані своєї присутності ані відсутності у повній мірі. Саме таким чином перетворюється у постмодерністській поезії категорія авторського самовираження.

Отже, проголошена Р. Бартом «смерть автора» у певному сенсі відбулася. Це означає, що час великих діячів, великих стратегічних проєктів, масштабних планів минув і натомість утворилася своєрідна спільнота «атомізованих» індивідів, які втягнуті в якийсь броунівський рух заплутаними лабіринтами, де відсутні чітко визначені орієнтири і панує так званий «хаосмос». Симптоматично, що траєкторія творчого саморозвитку деякими сучасними митцями усвідомлюється власне через метафору лабіринту, яка набула популярності в естетиці постмодернізму. Зокрема, у своїй книзі «Лабіринт часу», композитор К. Пендерєцький зауважує, «що в лабіринті неможливо йти прямим шляхом, а треба шукати і помилятися, іноді, щоб йти уперед, треба повернутися: виходить така алегорія життя Митця» [3]. Отже лабіринт Пендерєцький розглядає як багатозначний символ: з одного боку, це замкненість художника у власному складному світі, з іншого – це пошук шляхів виходу з лабіринту як непростий процес соціокультурної самореалізації.

Виникає питання – чи здатна творча особистість винайти адекватні способи самореалізації в ситуації постмодерну? Деякі сучасні культурологи намагаються запропонувати відповідь на це питання. Зокрема, В. Вельш слушно зазначає, що постмодернізм у певних своїх проявах «виступає за справжню плюральність, оберігає та розвиває її, дотримуючись заповіту дефініцій. Замість нівелювання багатоманітності мішаниною, він посилює її через загострення. Замість того, щоб у вільній турбулентності пом'якшувати відмінності, він наголошує на їхню суперечність. Замість наївної або цинічної компенсації він пропонує рішучу та ефективну критику» [2, 14]. Більше того, як наголошує В. Вельш, «слід чітко усвідомити, що постмодерн і постмодернізм у жодному разі не є винаходами мистецтвознавців, митців і філософів. Радше стала постмодерною наша реальність. ...Реально виникла сукупна ситуація одночасності та інтерпенетрації різних концептів і претензій. Відповісти на їхні основні вимоги та проблеми прагне постмодерний плюралізм» [2, 15]. У такий спосіб постмодерн розглядається як допущення і підтримка інакшого, своєрідного, незвичного. Розмаїття, плюральність постає тим, що більш точно характеризує нинішню соціокультурну реальність й визначає нові параметри саморозвитку особистості сучасного митця.

Як справедливо зауважує З. Бауман [1], розпад соціальних зв'язків та індивідуалізація суспільства стали своєрідним викликом для людини. На його думку, сучасне суспільство можна назвати суспільством невизначеності, в якому людині стало дуже непросто сформувати власну життєву стратегію, котру необхідно весь час пристосовувати до все нових і нових вимог часу, коригувати її відповідно до обставин, що швидко змінюються, прагнучи, окрім того, до реалізації власних екзистенціальних ціннісних прагнень.

Отже, усе викладене вище засвідчує, що останнім часом перед культурологами і мистецтвознавцями постала низка складних проблем, які стосуються визначення специфіки як сучасних культурних реалій загалом, так і художніх зокрема, в тому числі, пов'язаних з епістемологічними і методологічними підходами у визначенні сенсів й стратегій саморозвитку індивіда, зокрема особистості митця в сучасних соціокультурних реаліях.

Список використаних джерел:

1. Бауман З. Плинні часи. Життя в добу непевності. К.: Часопис «Критика», 2013. 176 с.
2. Вельш В. Наш постмодерний модерн. К.: Альтер-пресс, 2004. 328 с.
3. Дубичева К. Лабиринт для композитора. Кшиштоф Пендерецкий не слушает чужую музыку, чтобы услышать свою [Электронный ресурс] / К. Дубичева. Режим доступа : <http://www.rg.ru/2010/11/10/reg-ural/persona.html>.

О. В. Уманець,
*кандидат мистецтвознавства, доцентка,
доцентка кафедри культурології,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна*

САМОРОЗВИТОК МИТЦЯ В ПАРАДИГМАЛЬНИХ ВИМІРАХ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИХ ЕПОХ

Питання щодо сутності та специфіки саморозвитку митця на перший погляд виглядає парадоксальним – адже усталеним є сприйняття мистецької творчості як такої, що обмежується тільки вільним творчим духом, талантом та уявою художника, а також суто фаховими чинниками. Проте проєкція питання в парадигмальні виміри історико-культурних картин світу доводить як наявність та дієвість механізмів корегування меж самовиявлення та модусів саморозвитку-самоздійснення митця, так і його особливу дискусійність у гуманітарному дискурсі межі ХХ–ХХІ ст., детерміновану особливостями картини світу Постмодерну, в якій місце, роль та статус художника в суспільстві маркується кардинальними змінами.

Шляхи становлення митця, резонуючи з атрибутивними світоглядними константами історико-культурних епох, до часів Ренесансу визначалися парадигмально зумовленою необхідністю дотримання у творчості системи канонів. Їх закріпленість на рівні художнього мислення та художньої практики, передвизначеність шляхів і засобів набуття творчої майстерності слугувала чинником чіткого та непорушного визначення сутності діяльності художника. Межі ж його саморозвитку окреслювалися рівнем відповідності канону, що певним чином унеможлиблювало ауру «само-» навколо постаті митця.

Розкривши перед художником безмежні обрії творчого світобачення, епоха Ренесансу проблематизувала й актуалізувала для нього концепт «самості». У світоглядних параметрах епохи він був пов'язаний не тільки із осмисленням митцем власної творчої екзистенції, специфіки атрибутивного саме для нього кола концептуального, тематичного кола та кола засобів виразності. Уперше перед митцем постало питання власне саморозвитку, пов'язане із раніше невідомою для нього проблемою самостійного формування шляхів творчого самоздійснення, ускладнене принциповою множинністю, різноспрямованістю модусів самореалізації титанічної особистості.

Проте свобода торування шляхів саморозвитку, осмислення митцем його меж, виявлення «самості» яка в контексті світоглядних орієнтирів Ренесансу на перший погляд постає як абсолютна, перебувала в дихотомічній співвіднесеності із соціальним запитом – відповіддю на очікування конкретного замовника, відповідно до чого конструювалися в кожному конкретному випадку кордони вільного творчого відбиття світу.

Дихотомія «самість – соціальний запит», яку можливо уявити як коливання маятника між особистісним та суспільним маркерами, зберігає свою значущість і в парадигмальних вимірах Нового часу. Водночас корегування меж саморозвитку митця в контексті світоглядних, естетичних параметрів епохи детермінується й іншою дихотомією, формування якої було пов'язано із становленням та розвитком художніх напрямів і течій. Їх концептуально-мисленнево-мовні-виразові конструкти попри чітку окресленість (у класицизмі – навіть декларованість на рівні мистецтвознавчої рефлексії) були в потенціалі позначені можливістю вільного творчого модифікування та трансформування. Дихотомія «стильово визначене – стильово особистісне» забезпечувала потенціальну можливість динамічної творчої еволюції митця, пов'язаної із самовинайденням у контексті різних напрямів і течій.

У контексті художньої картини світу романтизму суб'єктивна природа романтичного світобачення зумовлювала формування нових напрямів саморозвитку митця. В особистісно інтерпретованих параметрах

традиційних жанрів, з одного боку та з іншого – в самостійно створених нових жанрових утвореннях, концептуальних, тематичних, емоційно-образних обрив творчості та – головне – відкритті можливості самореалізації поза межами одного виду мистецтва й загалом поза власне мистецькою діяльністю – окреслювалися дихотомії «традиція – новація» та «мистецька – позамистецька діяльність».

Особливої складності сформованій на межі XI–XX ст. системі маркерів меж саморозвитку творчої особистості надавала й деструкція системи естетичних цінностей, пов'язана з поступовою підміною прекрасного потворним, ідеалу – реальністю з її поглибленими соціальними конфліктами та колізіями, а також з естетизацією потворного. Зміна естетичних координат фактично вперше проблематизувала питання етичної сутності діяльності та меж саморозвитку-самоздійснення митця. До того ж питання морально «дозволеного – недозволеного» поставали перед художником у складній та суперечливій співвіднесеності між особистісно визначеними та суспільно визнаними межами.

Кардинальна ревізія аксіологічних опор людства у передчутті нових парадигмальних настанов Новітнього часу на рівні художньої рефлексії відбилася як у динамічній зміні стильових конструктів модерністських течій, так і у збільшенні амплітуди творчих коливань митця у дихотоміях «самість – соціальний запит» та «стильово визначене – стильово особистісне». Водночас конструювання творчою особистістю шляхів саморозвитку, резонуючи із тотальністю перегляду світоглядних опор та суб'єктивізацією світобачення людини Новітнього часу, корегувалося «дихотомічним вибухом», викликаним проблематизацією численних питань, що постали і перед митцем, і перед мистецтвом загалом.

Абсолютизація новою епохою значущості творчого пошуку актуалізувала для митця як дихотомії «традиція – новаційне» та «морально дозволене – недозволене», так і визначення меж амплітуди коливань між ними, за якої повернення в ауру традиції поставало як новація, а порушення етичних кордонів – як декларація нової моральності. Самодостатність, самоцінність винятково динамізованої апробації іманентних виразових можливостей видів мистецтва та залучення маркерів позахудожнього світу у новому статусі засобів художньої виразності окреслювали й нову систему координат саморозвитку – «в системі засобів виразності мистецтва – поза системою засобів виразності мистецтва». Проте попри потенціальну безмежність мистецького бачення світу та самореалізації митця в системі дихотомій – показчиків їх меж – недоторканим залишався статус мистецтва як сфери творчого художнього опанування світу та митця як носія-транслятора художніх цінностей.

Глобальна та тотальна ревізія аксіологічних основ людини та людства епохи Постмодерну позначилася в максималізації амплітуди коливань митця у визначенні модусів і меж саморозвитку-самоздійснення у параметрах як раніше існуючих, так і новітніх дихотомій. Не претендуючи на повноту їх окреслення, відзначимо ті, які, на наш погляд, є сутнісними регуляторами саморозвитку та, відповідно, самореалізації митця. Передусім це дихотомія «морально дозволене – недозволене». Винайдення митцем власного місця у художній картині світу та розгортання творчих пошуків набуває парадоксального, потенційно аксіологічно негативного спрямування, в якому привернення уваги реципієнта виявляється пов'язаним із деструкцією системи ціннісних, моральних настанов.

Із порушенням-переформатуванням координат художньої картини світу пов'язана й проблематизація вибору митцем власного стильового оформлення творчості та відповідної системи засобів художньої виразності, позначеної надактивним вторгненням новітніх технологій як знаку тотального оновлення художнього мислення та мови мистецтва. На перетині дихотомій «морально дозволене – недозволене» та «технологія – мистецтво» закладається парадоксальна аксіологічна напруженість та проблематизуються «заяви щодо прогресу на основі науки та техніки, оскільки здатність технічного прогресу покращувати людям життя є невіддільною від паралельного морального прогресу людства» [3, с. 35].

Навіть за ускладненості попередньої «сітки» дихотомій творчої самореалізації митця та розтягування їх кордонів постать митця до епохи Постмодерну зберігала безумовну належність до сфери мистецтва, в якій власне й визначалися межі саморозвитку. Епоха Постмодерну, позначена тяжінням до «відкритого твору» та «твору в русі» [4], недетермінованістю системи світоглядних орієнтирів, поглинанням реальності гіперреальністю коду та симуляції, зникненням цільових установок, [1, с. 45], авторською маскою, цитуванням як новим засобом організації художнього тексту [2] тощо ці кордони фактично нівелювала. Невизначеність твору мистецтва, гіпердинамічне «втручання» технологій в мистецьку площину, з одного боку, та з іншого, тотальна комерціалізація мистецтва, неоднозначна заміна художньої цінності фінансовим успіхом, «рейтинговістю» твору та митця тощо сформували дихотомію «мистецтво – не-мистецтво», за якої маркером кордонів саморозвитку митця стає лише рівень споживацького попиту.

Поглиблена суперечливість цієї дихотомії пов'язана із поглибленою ж тенденцією тиражування, за якої твір мистецтва та митець загалом переміщуються з площини творення у площину продукування,

а творчі пошуки з площини самовиявлення – несення художнього одкровення-меседжу – проєкціюються в площину відповідності споживацькому формату та очікуванням певної аудиторії. Проблематизація збереження власне художньої сутності мистецтва, місця та місії митця уможлиблює констатацію дихотомії «мистецтво-творення художніх сенсів – комерційно виправдана діяльність», в якій розгортаються пошуки митцем власної самості. Амплітуда ж коливань між «кордонами» дихотомії, як і моральний сенс цих коливань визначається тільки митцем, для якого за таких умов межі саморозвитку конструюються відповідно до його усвідомленої творчої позиції та інтеріоризованої відповідальності за власний творчий меседж.

Список використаних джерел:

1. Бодрийяр Ж. Символический обмен и смерть. М. : «Добросвет», 2000. 387 с.
2. Ильин И. П. Постмодернизм. М.: ИНИОН РАН – ИНТРАДА, 2001. 384 с.
3. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек. М.: Издательство ООО «Издательство ЗАО НПП «Ермак», 2004. 588 с.
4. Эко У. Открытое произведение. Форма и неопределенность в современной поэтике. Санкт-Петербург. Академический проект, 2004. 384 с.

Т. О. Слюсаренко,
*кандидат мистецтвознавства, асистент кафедри культурології,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна*

САМОІЗОЛЯЦІЯ ЯК ПОШТОВХ ДО САМОРОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ (НА ПРИКЛАДІ ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ БАНДУРИСТІВ ХАРКОВА)

Самоізоляція може бути вимушеною або добровільною і мотивуватися при цьому різними міркуваннями. Її можна використати і як ефективний запобіжний протиепідеміологічний захід, для відпочинку, створення умов для творчості тощо. У будь-якому випадку самоізоляція може мати як позитивні, так й негативні наслідки. Негативний вплив самоізоляції більш зрозумілий та прогнозований, він може проявитися на психологічному, духовному і соціальному рівнях. Зазначені прояви можуть бути пов'язані як з елементарними повсякденними потребами та звичками (обмеженість пересування, спілкування тощо), так і з недостатністю самореалізації та самовираження у звичній для особистості формі. До них можна віднести такі: зниження рівня розумової та фізичної активності, послаблення інтересу до підвищення рівня професійної майстерності, самозаглиблення у внутрішній світ думок та переживань, вимушене обмеження спілкування з близькими тощо.

Але самоізоляція в незвичних, несподіваних та неочікуваних для людини обставинах може спонукати і до конструктивних, креативних ідей та планів, до нових форм самовираження, що матиме наслідком нові творчі здобутки, самовдосконалення та саморозвиток особистості. Суттєву роль в оцінці вимушеної або добровільної самоізоляції та обмеження комунікації з зовнішнім світом має суб'єктивне сприйняття особистістю зазначених факторів. Зокрема, позитивне ставлення особистості до самоізоляції та пов'язаних з нею факторів, вміння скористатися вільним часом, умовами усамітнення можна спостерігати в творчій діяльності сучасних українських бандуристів та, зокрема, бандуристів Харкова.

Аналіз творчості українських бандуристів за останній час демонструє активне використання музикантами сучасних інформаційних технологій з метою створення нових віртуальних можливостей творчого спілкування, обміну виконавським досвідом, реалізацією власних потенційних можливостей, втілення мистецьких задумів, а головне, взаємопідтримки один одного. У процесі продукування нового віртуального матеріалу беруть участь як виконавці, так і викладачі бандурного мистецтва. У сольному виконанні реалізуються потреби самовираження, співчуття, творчого спілкування, відчуття зворотного зв'язку. У колективній формі виражається потреба в єдності, згуртованості, і знову ж таки, у взаємопідтримці. Поширеними в інтернет-ресурсі стають формати відеозаписів, відеосюжетів, концертів в онлайн-ефірі тощо.

Позитивним фактором у процесі саморозвитку особистості бандуристів є інтенсивне розширення власних музичних потенційних можливостей. Використовуючи багаторічний виконавський та викладацький досвід, музиканти розкривають та демонструють свої творчі здібності як інтерпретатори, аранжувальники, інструментознавці тощо. Так, активно публікуються в електронному (додаються в друкованому вигляді) варіанті нотні збірки для бандури, написані для учнів, студентів та концертних виконавців.

Зі слів багатьох авторів збірок, період самоізоляції став поштовхом для написання багатьох нотних видань, саме цей неочікуваний час надихнув на написання музичних творів. Серед авторів варто зазначити таких: Д. Суботенко («Прелюдія» для бандури у супроводі оркестру), Т. Петрик (збірка естрадних пісень у сучасному аранжуванні «У любові є крила»), С. Герасимчук (вокальні твори для бандури у власному аранжуванні для учнів «Лети, моя пісню»), Н. Курило (етюди на різні види техніки для учнів старших класів музичних шкіл та коледжів, авторські п'єси, обробки українських народних пісень «Бандурна мозаїка»), О. Маслянка (вокальні твори для дитячого ансамблю бандуристів «Україно! Ти – моя молитва»), О. Буга («Нотна бібліотека бандуриста, вип. IV і V»), О. Гук-Кабачій (твори для бандури «Дивосвіт»), О. Бартосевич («Пісенне намисто») та ін.

Також, з метою самовираження, самореалізації та взаємопідтримки під час вимушеної соціальної самоізоляції відомі бандуристи активно використовують соцмережі та влаштовують концерти в онлайн-ефірі.

Так, молода талановита бандуристка, фіналістка національного відбору конкурсу «Євробачення – 2020» Марина Круть разом з Суспільним радіо провела в онлайн-ефірі концерт-зустріч з шанувальниками бандурного мистецтва. У своїй творчості бандуристка спирається, в основному, на власні композиції ліричного та соціального характеру. До речі, власна пісня, яку М. Круть презентувала в фіналі національного відбору конкурсу «Євробачення – 2020» має і глибокий моральний зміст: віра у свої власні сили, не зважаючи на численні невдачі та помилки, прагнення завжди йти вперед.

Онлайн-концерт провів і відомий талановитий бандурист-віртуоз, композитор, художній керівник чоловічого гурту бандуристів «Шпилясті кобзарі», засновник мистецького проекту «Bandura Style» Ярослав Джусь. З метою збагачення та наповнення приємними й позитивними емоціями слухачів і поціновувачів бандурної музики під час соціальної самоізоляції, музикант виконав власні інструментальні твори ліричного та грайливого характеру, варіації на українські народні пісні в авторському джазовому стилі, популярні твори зарубіжних композиторів, а також відомі твори сучасних українських гуртів.

Бандуристи Харкова також виявляють активні творчі пошуки в розширенні власних музичних потенцій та створенні оригінальних виконавських підходів у використанні загальновідомих світових інструментальних композицій, зокрема, в гармонійному інструментуванні та залученні до сучасного концертного бандурного репертуару як професійних виконавців, так і учнів.

Серед провідних бандуристок-викладачок Харкова слід відзначити творчість талановитої виконавиці-інструменталістки з 20-ти річним педагогічним стажем роботи в ДМШ № 4 Богдани Євгеніївни Стандари. Вимушена соціальна самоізоляція теж стала поштовхом до самореалізації та втілення мистецьких задумів, які планувалися викладачкою у перспективі. Богдана Євгеніївна першою серед усіх бандуристів не тільки Харкова, а й України видала дві електронні збірки, присвячені популярній інструментальній музиці для бандури. До збірок увійшли світові вокальні й інструментальні хіти відомих зарубіжних композиторів та виконавців в аранжуванні для бандури соло, двох бандур, для бандури, флейти та скрипки. Таке поєднання інструментів в нотній літературі бандуристів зустрічається вперше. Вибір композицій авторкою збірки був невипадковим, усі музичні твори органічно та природно розкривають тембрально-виражальні можливості бандури в гармонійному поєднанні з іншими інструментами. До двох збірок увійшли 18 творів, серед яких: Д. Роблес «Політ кондора» до к/ф «Гра престолів», Р. Джаваді «Балада для Аделіни», «We wish you a Merry Christmas», Л. Фонсі «Despaso», К. Jenkins. «Adiemus» та ін. В інтернет-ресурсі поява цих збірок викликала великий позитивний резонанс серед бандуристів-викладачів та виконавців, чисельні схвальні відгуки й зацікавленість.

Також мистецьке самовираження і прагнення самореалізації продемонструвала молода бандуристка-викладачка міста Харкова Марія Демченко. В її авторстві вийшла збірка «Твори для ансамблю бандуристів», написана для учнів початкових мистецьких закладів.

Багато виконавців, викладачів бандурних класів в Україні надихнулись та підхопили ідею написання власних інтерпретацій відомих вокальних та інструментальних творів саме для бандури соло, дуєтів, тріо, ансамблів тощо, що сприяло збагаченню і розширенню бандурного репертуару, творчому спілкуванню та підвищенню рівня виконавської майстерності.

Отже, самоізоляція, на прикладі творчої діяльності бандуристів Харкова, стала імпульсом, активізацією та реалізацією творчих здібностей, внутрішніх духовних потреб самовираження та самореалізації, що є домінантним в саморозвитку особистості.

*К. О. Кулік,
аспірантка кафедри теорії культури та
філософії науки філософського факультету,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Україна*

*М. С. Тімоніна,
аспірантка кафедри теоретичної та практичної філософії
імені Й. Б. Шада філософського факультету, Харківський національний
університет імені В. Н. Каразіна, Україна*

ПРИЧИНИ ЗМІНИ ПРІОРИТЕТІВ ПЕРЕДАЧІ ІНФОРМАЦІЇ В МИСТЕЦТВІ В КОНТЕКСТІ ДІДЖИТАЛ-ЧАСУ

Філософ Алєн Бадью наводять своє визначення поняття художньої події. За його думкою це крупна зміна, яка майже завжди зачіпає питання про те, що має цінність форми, а що не має. Сьогодні до мистецьких форм додають те, що раніше вважалось безформним.

З початку ХХ століття мистецтво перетворилось з інструменту для зображення прекрасного та естетичного на інструмент для зображення тінювих аспектів людського життя. Таким чином ми можемо спостерігати наступні зміни у таких галузях мистецтва.

1. Живопис.

Якщо раніше витвори живопису вважались цінними за двома критеріями: ідея та техніка виконання, то сьогодні витвором може стати будь-яке зображення, що сам автор назве мистецьким. Для створення такого не потрібні ані ідея, ані вміння. Малювати зможе кожен, якщо має референси – першоджерела та спеціальну програму для комп'ютера або планшета. Більш того, рух від реалізму до абстракціонізму досяг максимуму, що каже про суцільне спрощення та відхід від академічної основи малюнка.

2. Література.

На відміну від літератури попередніх століть, де основною думкою, обумовленою лише часом, було становлення людини як істоти, яка мислить та створює себе сама, сучасна література відзначається безособовими та беззмістовними текстами, а перші місця за продажами займають книжки по бізнес тематиці.

3. Фотографія.

В першу чергу фотознімки ніколи не вмiли цілісно розповідати про подію, що відображена на них. По-друге, епоха елітарності фотозйомки робила результат більш-менш унікальним та мистецьким. Камери на смартфонах та, як наслідок, велика кількість однакових селфі зробила фотомистецтво низькопробним підрозділом, де немає місця для естетики.

4. Музика.

Спрощення дійшло і до музичних шедеврів. Так звана класична музика, що несла змісти та сюжети, змінилась на сучасну. На жаль поява текстуальних пісень не зробила музику більш змістовною, а тільки спростила її до межі. Сучасні пісні мають 2–3 ноти, що повторюються, та ритмічні слова, які схожі на імітацію мелодії та не мають змістовного навантаження для слухача.

5. Кінематограф.

Стрічки німого кіно, стрічки 50-х – 60-х років та сучасне кіно мають купу відмінностей і мова не про спецефекти. Інструменти кіно сьогодення – еротичні сцени та сцени насильства – використовуються для емоційного забарвлення та залучення якнайбільшої аудиторії. Видовищність, що приваблює глядача, більше не вимірюється масштабними сценами. Так зване естетичне насильство та любов 18+ дає кращі результати.

А. Бадью бачить власний спосіб виходу з цього кола, а саме повернутись до критики критики мистецтва. Саме тоді воно зможе знайти стверджувальну позицію. Вичерпаність мистецтва також обумовлена закінченням Ідеї, що панувала раніше. Щоб мистецтво почало рух до нової змістовності, потрібна нова Ідея, яка ще не прийшла. Прихід такої Ідеї допоможе мистецтву знову почати висвітлювати прекрасне замість потворного. Даний шлях буде відмінним рішенням в умовах сучасності: для розвитку умів; для здатності мислити та аналізувати; для прагнення до піднесеного.

Список використаних джерел:

1. Ф. Тарби, А. Бадью/ «Философия и событие. Беседы с кратким введением в философию Алєна Бадью»/ – М.: Институт общегуманитарных исследований, 2013 – 183 с.
2. Габричевский А. Введение в морфологию искусства. Опыт по онтологии искусства // Вопросы искусствознания. XI (2/97).

3. Белл Д. Культурные противоречия капитализма. (Фрагмент из книги) // Этическая мысль. Научно-публицистические чтения. 1990. М.: Политиздат.
4. Гегель Г. В. Ф. Работы разных лет: в 2-х т. М., 1970. Т. 2.
5. Колесников А. С. Философия и литература: современный дискурс // Серия «Мыслители», История философии, культура и мировоззрение. , Выпуск 3 / К 60-летию профессора А. С. Колесникова Санкт-Петербург: Санкт-Петербургское философское общество, 2000.
6. Бодрийяр Ж. Фотография, или Письмо света / Жан Бодрийяр; перевод с английского Арсен Меликян. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://cs5.a5.ru/media/6e/20/49/6e204984c118847b3a389be9cefcf83c.pdf>.
7. Tweedie J. The event of cinema: Alain Badiou and media studies // Cultural Critique, 2012. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.jstor.org/stable/10.5749/culturalcritique.82.2012.0095?seq=1>.
8. Тімоніна М., Кулік К./ «Кінематографічна естетизація насильства у концепції філософії події»/ – Прага: Європейський філософський та історичний дискурс, том 6, випуск 1, 2020.

*Д. І. Версетілов,
аспірант кафедри філософії
Київський університет імені Бориса Грінченка, Україна*

КАПІТАЛІСТИЧНИЙ РЕАЛІЗМ ЯК КУЛЬТУРНА СИТУАЦІЯ ПІСЛЯ ПОСТМОДЕРНУ

Сьогодні ми маємо справу з кризою сучасної філософської, соціальної та культурологічної думки з приводу того як ми можемо описати сучасне положення людства у культурних координатах. Постмодерн вже не задовольняє запит дослідників, ні як філософія культури, ні як соціальна теорія. Однією із переконливих альтернатив у описі сучасної культурної ситуації є концепція яка спирається на класичний постмодернізм Фредріка Джеймсона, та, тісно пов'язуючи свій аналіз з аналізом сучасних тенденцій капіталізму, бажає вийти за рамки Джеймсонівської теорії постмодерну. Ця теорія є Капіталістичним реалізмом Марка Фішера. Чи задовільняє вона дослідників та науковців як опис ситуації пост-постмодерну?

Марк Фішер – британський публіцист лівих поглядів, але також теоретик культури і філософ, який прославився головним чином своїм блогом K-Punk.

Фішера не влаштувало в текстах Джеймсона насамперед його твердження, що в нинішній культурній ситуації традиційні розмови про майбутнє вже неможливі. Втім, ця претензія могла бути адресовані не Джеймсону, а самій ситуації постмодерну, характерною для 1980-х та 1990-х років. Зрештою, і Франко Берарді визнав, що майбутнє було викрадено у лівих саме в 1990-і роки [3]. Сам же Фішер – в дусі багатьох наступних лівих теоретиків – наполягав: «Ми повинні винайти майбутнє» [5].

У 2009 році Фішер впадав у відчай побачити який-небудь альтернативний варіант майбутнього, а точніше, взагалі не міг уявити, що воно може бути. Починає Фішер з того, що капіталізм став не просто домінуючою і єдиною соціально-економічною системою, але, головне, тепер навіть неможливо уявити альтернативу.

Головне питання – як бути з капіталізмом, який поширюється всюди, поглинає все і позбавляє нас майбутнього? Для більш ясного розуміння слід експлікувати основні тези його позиції, розкидані по сторінках книги.

Спочатку, як зауважує сам автор, термін «капіталістичний реалізм» був використаний як пародія на «соціалістичний реалізм» ще в 1960-ті роки [2, с.18]. У будь-якому випадку він надає терміну нового звучання і вважає, що словосполучення не повинно обмежуватися мистецтвом і прекрасно підходить для опису соціального стану ХХІ століття – це, якщо завгодно, загальна «атмосфера», не тільки регулює виробництво культури і соціальних відносин, а й блокує будь-які дію і думка. Бідність, голод, насильство тощо – невід'ємні атрибути реальності, з якою нам доводиться миритися, і капіталізм стверджує, що їх не можна уникнути, але можна підправити. У такому світлі моральна критика, традиційна для лівих, не може працювати. Фішер, звертаючись до психоаналізу, розмежовує поняття «реальне» і «реальність». Так, принцип реальності вимагає з підозрою ставитися до будь-якої «реальності», яка нібито є чимось природним і очевидним. У той час як Реальне – те, що витісняється «реальністю», «те, що не можна передати, травматична порожнеча». [2, с. 40] Тому необхідно, вважає Фішер, звертатися до Реального, витісненого «реальністю» капіталістичного реалізму. Але яка ж ця «реальність», іменована капіталістичним реалізмом? Це головне з конструктивних рішень Фішера: викрити весь жах «реальності» капіталістичного реалізму. Іншими словами, його завдання – показати, що капіталізм суперечливий і нестійкий [2, с. 38].

Пізній капіталізм – це «ринковий сталінізм», суттю якого є рекламно-бюрократичний підхід до «вирішення» будь-яких проблем. Фішер має на увазі, що звеличуються головним чином символи досягнень, а не самі реальні досягнення. Для капіталізму набагато важливіше виробництво псевдоподій, щоб

забезпечити триумф реклами над «реальністю». Пропонуючи альянсу на Маркса і Енгельса і американського марксиста Маршала Бермана [4], Фішер формулює це так:

«... при капіталізмі все міцне розплавляється в піар» [2, с. 82] Щоб пояснити слабкість цієї установки, Фішер звертається до категорії «великого Іншого» в інтерпретації Славоя Жижека і пише, що подібний піар орієнтований саме на цю «колективну фікцію», тому що і суспільство, і влада та капіталісти прекрасно інформовані, що дуже часто, в разі різних досягнень або продажу непотрібних товарів, крім реклами нічого не існує. Невтілена тканина соціальної системи рветься, коли руйнується ілюзія того, що «великий Інший» нібито не здогадується, що його вводять в оману. Іншими словами, катастрофа трапляється тоді, коли хтось із влади (або самі капіталісти) визнає, що «реальність» жахлива. Так колись було з «сталінським соціалізмом», викритим Хрущовим. Однак капіталістичний реалізм успішно вирішує ці проблеми, винаходячи, скажімо, такі практики, як аудит. Будучи бюрократичною процедурою, аудит являє собою перевірку, а потім здійснює піар, надаючи «дані» про видатні досягнення працівників. Ця нова – тепер уже капіталістична – бюрократія нічим не обмежена і проникає всюди, створюючи тим самим ситуацію, з якої немає виходу.

З цим пов'язана проблема відсутності колективного суб'єкта і, що ще важливіше, відсутність реальних агентів капіталу, яким можна було б висувати вимоги щось змінити. Щодо останнього Фішер заявляє, що, наприклад, корпорації не є такими агентами, які керують усім і діють на найглибшому і невидимому рівні, тому що ці корпорації обмежені кінцевою причиною, «яка-ні-є-суб'єкт, тобто Капіталом, будучи всього лише його виразом» [2, с. 124]. Будучи агентами капіталізму, корпорації перекладають відповідальність на конкретних людей – індивідів – і забезпечують роботу капіталістичної «реальності». Фішер навіть називає ключову символічну подію всього цього – концерт Live Aid 1985 року, коли протести шахтарських страйків були витіснені сентименталізмом, що вимагає етичних зобов'язань від індивідів, що сидять перед екранами телевізорів. Тому часто провину за ті чи інші проблеми покладають на тих, хто зловживає налагодженою системою. Отже, необхідно сконструювати новий «колективний суб'єкт», кожен представник якого усвідомлює, що не несе ніякої індивідуальної відповідальності. А значить, потрібно не вимагати особистої відповідальності, але звертатися до тотальності: справа не в тому, що кожен конкретно відповідає за зміну клімату, але в тому, що в дійсності ніхто за нього не відповідає; це і є суть проблеми.

Як це позначається на суб'єкті, що знаходиться в новій культурній ситуації? Фішер, як і завжди, відштовхується від позиції Фредрика Джеймсона, щоб звернутися до проблеми розладів психіки. В контексті постмодерну Джеймсон говорив про децентрований суб'єкт, описуючи цей стан як «шизофренію», але в культурному, а не в медичному сенсі [1, с. 125–136]. Відзначимо, що інші «постпостмодерністи» також міркують про діагноз суспільства, слідуючи Джеймсону: діджімодернізм обговорює аутизм, а гіпермодернізм – анорексію, булімію і порушення психічної стабільності [6]. Фішер же висловлюється саме про медицину. У ситуації «капіталістичного реалізму» найпоширенішим психічним захворюванням стала депресія [2, с. 42]. Переймаючись питанням, як стало можливим, що так багато людей в Британії страждають саме на цю хворобу, Фішер очікувано відповідає, що це породжується самою соціальною системою, порочною в своїй основі. Можливо, це місце було б найменш цікавим в міркуваннях Фішера, якби він не запропонував розвиток тези. Найбільше автор переживає за молодих людей. Однак їхні проблеми з психікою він називає «депресивною Гедонією» – нездатністю виконувати будь-які дії, крім пошуків задоволення [2, с. 48]. Замість конструктивної активності молодь просто дивиться телевізор, грає в приставку і їсть фаст-фуд; не бажає читати, вважаючи це нудним.

Вихідне теоретичне посилання Фішера полягає в наступному. Насамперед автору було необхідно звільнитися від постмодернізму як від описової категорії його «теорії» – інакше що він приносив нового? Тому Фішер відразу заявляє: оскільки Джеймсон переконливо показав зв'язок між культурою постмодерну і тенденціями постфордистського капіталізму, може виникнути враження, що в понятті капіталістичного реалізму немає ніякої необхідності. Фішер навіть визнає, що в певному сенсі так воно і є, оскільки те, що він називає «капіталістичним реалізмом, можна підвести під категорію постмодернізму в тій теоретичній версії, яка була запропонована Джеймсоном». Разом з тим Фішера не влаштовує сам термін «постмодернізм», так як, незважаючи на титанічні зусилля Джеймсон за поясненням слова, значення поняття все ще залишається неясним і заплутаним, а сам концепт «суперечливим». Крім того, у Фішера є кілька причин відмовитися від постмодернізму щодо зв'язків його концепції з актуальною культурною і політичною ситуацією. По-перше, в 1980-і роки, коли Фредрик Джеймсон почав працювати над темою, існували хоч якісь альтернативи капіталізму, зокрема Радянський Союз і країни радянського блоку. По-друге, в момент своєї появи постмодернізм спочатку стикається з модернізмом, поступово, але агресивно освоюючи і коммодифікую останній. Капіталістичний реалізм вже не бореться з модернізмом, але вважає цілком очевидним його подолання, лише зрідка беручи його повернення в якості «замороженого естетичного стилю».

По-третє, вмонтувавши в себе будь-які альтернативи і поглинувши весь світ, новий капіталізм вирішує іншу, ніж постмодернізм, проблему-виробництва «незалежних культурних зон», в яких можуть повторюватися лише старі жести протесту, при цьому на ділі вони не виходять за межі мейнстрімної культури.

Все це виглядає майже переконливо. Але все ж, наприклад, «метамодерніст» Робін ван ден Аккер, пише:

«При постмодернізмі стало неможливим – або зовні марним – представляти історичний момент до або після неприборканого капіталізму (а отже, і ліберальної демократії з неоліберальною економікою): цю ідеологічну диспозицію, в плані як мистецтва, так і політики, по всій видимості, найкраще описувати в термінах «капіталістичного реалізму...» [7, с. 22].

Незважаючи на те що ван ден Аккер використовує термін Фішера і навіть посилається на останнього, з цитати випливає, що капіталістичний реалізм – лише аватар або інше позначення постмодернізму. Це завдає істотної шкоди насамперед концептуальним підставам теорії Фішера. Але звідси випливає інша проблема – авторові не вдається подолати теорію Джеймсона і хоча б доповнити її, якщо не розвинути.

Було розглянуто теорію капіталістичного реалізму Марка Фішера та його погляди на сучасну ситуацію постмодерну. Треба зазначити що з завданням обґрунтувати сучасну культурну ситуацію теорія справляється, але її самостійність можна підставити під сумнів, так как забагато компонентів запозичено с філософії Фредерика Джеймсона. Теорія капіталістичного реалізму структурована та цікава теорія альтернативи постмодернізму яка звертає багато уваги на питання сучасного капіталізму та на ті трансформації які є в сучасному культурному просторі. Але слід зауважити що автору не вдається подолати теорію Джеймсона та вийти за її філософський простір і у цьому сенсі ця теорія залишається у контекстуальному полі філософії постмодернізму.

Список використаних джерел:

1. Джеймсон, Ф. Постмодернизм, или Культурная логика позднего капитализма. М. : Изд-во Института Гайдара. 2019. 808 с.
2. Фишер М. Капиталистический реализм. М.: Ультракультура 2.0, 2010. С. 13.
3. Berardi F. After the Future. Oakland: AK Press, 2011.
4. Berman M. All That is Solid Melts into Air: The Experience of Modernity. L.; N. Y.: Verso, 1983.
5. Fisher M. «We Have to Invent the Future»: An Unseen Interview with Mark Fisher (2012) // Fisher M., Ambrose D. Op. cit.
6. Kirby, A.. Digimodernism. How New Technologies Dismantle the Postmodern and Reconfigure Our Culture. New York and London: Continuum.
7. Van den Akker R. Metamodern Historicity // Metamodernism: Historicity, Affect, and Depth after Postmodernism / R. Van den Akker et al. (eds). L.; N. Y.: Rowman & Littlefield, 2017. P. 22.

ПРОБЛЕМА ЗБЕРЕЖЕННЯ ЛЮДСЬКОЇ ОСОБИСТОСТІ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Ю. Ю. Калиновський,

*доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна*

АКСІОГЕНЕЗА ОСОБИСТОСТІ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

У сучасному суспільстві людина стикається з постійним вибором світоглядних пріоритетів, ціннісних орієнтацій, стилів життя. Її свідомість перманентно «бомбардується» нескінченними потоками інформації, яку необхідно оцінювати, селектувати, засвоювати для забезпечення адаптації у навколишньому соціальному середовищі. У таких умовах аксіогенеза особистості обумовлена низкою сприятливих та відповідно несприятливих чинників, виникнення яких напряму пов'язане з прогресом у інформаційно-комунікаційній сфері.

У науковій літературі аксіогенеза особистості трактується з точки зору різних методологічних підходів. Г. Радчук, аналізуючи даний феномен з позицій синергетики, зауважує: «Аксіогенез особистості ми розглядаємо як складний, нелінійний творчий процес вільного вибору нею певних ідеалів, сенсожиттєвих настанов, який зумовлює ціннісно-цільовий вектор самореалізації в контексті цілісної життєдіяльності» [1, с. 321].

На наше переконання, аксіогенеза особистості – це своєрідний, індивідуально-неповторний процес набуття людиною певних цінностей та смисложиттєвих орієнтирів, які відображають етапи її духовного розвитку, зміну соціального статусу, трансформації у соціальному середовищі. У інформаційному суспільстві аксіогенеза особистості набуває інших форм у зв'язку зі збільшенням кількості знань, інформаційних потоків, появою нових шляхів та засобів для самореалізації людини.

Значний вплив на аксіосферу сучасної людини здійснюють такі чинники як комунікація у соціальних мережах, ступінь занурення у віртуальну реальність, інтенсивність використання Інтернету для спілкування, роботи, дозвілля.

У цьому контексті фахівці зазначають, що діяльність людини в Інтернеті є новим видом психічної реальності та полем «третинної» соціалізації. В основі вказаного виду діяльності, як і будь якого іншого, лежить потреба, яка виступає основою мотиву і яка спонукає людину діяти певним чином і в певному напрямку. З потребами людини тісно пов'язані цінності. Цінності особистості, в даному випадку, можна розглядати, і як джерело мотивації поведінки, і як те, чого людина очікує і що шукає для себе в мережі Інтернет. Цінності особистості зазвичай усвідомлюються людиною і відображаються у свідомості як ціннісні орієнтації, виконуючи функцію регуляції соціальної взаємодії і поведінки особистості. Науковці, досліджуючи поняття цінностей та ціннісних орієнтацій, дійшли висновку, що вказані особистісні явища формуються протягом усього її життя під впливом різних чинників, серед яких сьогодні і соціальні мережі [2, с. 332].

У інформаційному суспільстві сутнісні характеристики аксіогенези особистості набувають нових значень, що детерміновано ускладненням комунікаційних процесів, переформатуванням традиційних констант соціального буття. Такі трансформації аксіогенези особистості можна дослідити у трьох вимірах, а саме: культурно-історичний, що пов'язаний з процесом присвоєння індивідом соціальних цінностей, які продукуються суспільством, як зразків соціально бажаної поведінки; психодинамічний, який відбиває зворотній бік аксіогенезу як актуалізації вроджених духовних інтенцій особистості у просторі її соціальних зв'язків; феноменологічно-рефлексивний, що заснований на уявленні про інтеграцію об'єктивних і суб'єктивних витоків аксіогенезу особистості та їх представленість у внутрішньому (феноменологічному) світі людини, вищим проявом якого є ціннісно-сміслова свідомість з притаманною їй рефлексивною зумовленістю [3, с. 75].

З нашої точки зору, варто розрізняти особливості аксіогенези у інформаційному суспільстві різних вікових та соціальних груп. Так, молодь та громадяни середнього віку є найбільш «зануреними» у соціальні мережі, віртуальну реальність, що накладає відбиток на сприйняття ними традиційних цінностей та новітніх феноменів й смислів буття: їхня аксіосфера з одного боку є більш відкритою до нового, а з другого боку – зростає небезпека деформації цінностей, сприйняття антицінностей, маніпулювання їхньою свідомістю.

З цього приводу, Т. Галіч наголошує, що перед суспільством стоїть завдання – створення в Інтернеті культурного сегменту, спеціально орієнтованого на молодих людей і конкуруючого з низькокультурними

ресурсами. А також є необхідність підтримки так званої «віртуальної етики», завданнями якої має бути: 1) закріплення моральних норм і цінностей, які будуть діяти в мережевому суспільстві; 2) соціальний контроль за поведінкою Інтернет користувачів; 3) моральна оцінка процесів віртуальної комунікації; 4) введення певних обмежень і заборон [4, с. 255].

Погоджуючись у цілому з вищеозначеним науковцем, необхідно підкреслити, що обмеження і заборони у інформаційно-комунікаційній сфері демократичної держави мають запроваджуватись вкрай обережно й лише на основі діючого законодавства. Реалізація такої цінності як свобода у всіх її вимірах є базовим компонентом аксіогенези особистості у демократичному суспільстві. Саме тому варто шукати прийнятний компроміс між інтересами людини, суспільства й безпекою держави. В умовах гібридно-інформаційних війн дана проблема є надактуальною, оскільки основним об'єктом нападу ворога є саме аксіосфера громадян та суспільства у цілому.

На наше переконання, дієвими засобами боротьби з негативними впливами на ціннісний світ особистості в умовах інформаційної війни є не обмеження свободи слова, а посилення освітньої, культурної, інформаційної політики – утвердження принципів системності, професіоналізму, патріотичності у її реалізації. Відповідні органи державної влади, разом з громадськими організаціями мають протидіяти поширенню «фейкової» інформації шляхом її спростування й об'єктивного висвітлення певних подій та фактів. У цілому високий рівень інформаційної, політико-правової та громадянської культури вітчизняного суспільства, наявність у громадян глибоких знань з історії, політики, культури, права є надійним когнітивним бар'єром проти інформаційних атак [5, с. 52].

Для забезпечення всебічної аксіогенези людини у інформаційному суспільстві необхідно не тільки виховувати культуру «використання свободи», вміння оброблювати інформаційні потоки, а й створювати умови для рівного доступу всіх суб'єктів до інформаційних ресурсів. Подолання інформаційної нерівності є однією з актуальних проблем розвитку сучасної цивілізації.

На думку науковців, культурна спадщина кожного народу повинна бути представленою у кіберпросторі й бути доступною кожному. Вільний й рівний доступ означає не тільки можливість для кожного звертатися до інформації, що є в Інтернеті, без економічних або політичних бар'єрів, але й реальне збереження множинності джерел інформації. У цьому відношенні відмінність Інтернету від інших засобів масової комунікації полягає у тому, що в ньому кожен здатен не тільки одержувати, але також й створювати, й поширювати інформацію [6, с. 52].

О. Титаренко акцентує увагу на тому, що нерівність у доступі до інформації існує у декількох формах: географічний «цифровий розрив» між людьми з різних регіонів у доступі до мережі Інтернет; віковий розрив, який залишає літніх людей поза межами новітніх технологій і який виник завдяки тому, що нове покоління народилось в атмосфері повсюдного користування мережею Інтернет і називається «цифровий уродженець», тоді попередні покоління називаються «цифрові іммігранти»; соціальний розрив, який включає з цифрової інтеграції людей з низькими статками, низьким рівнем освіти [7, с. 4].

Отже, аксіогенеза особистості у інформаційному суспільстві має суперечливий характер: з одного боку відкривається низка нових можливостей для духовного збагачення людини, а з другого боку – її ціннісний світ зазнає різноманітних маніпулятивних впливів, стає об'єктом атак в умовах інформаційних війн тощо.

Список використаних джерел:

1. Особистість у розвитку: психологічна теорія і практика: монографія / за ред. С. Д. Максименка, В. Л. Зливкова, С. Б. Кузікової. Суми: Вид-во СумДПУімені А. С. Макаренка, 2015. 430 с.
2. Юрчинська Г. К., Прухніцька М. С. Особливості системи цінностей користувачів соціальних мереж (на прикладі Facebook і Instagram). Теоретичні і прикладні проблеми психології. 2019. № 2. С. 331–345.
3. Заредінова Е. Р. Аналіз провідних напрямів дослідження феномену аксіогенезу. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Педагогіка. Соціальна робота. 2018. Вип. 1. С. 74–77.
4. Галіч Т. О. Соціальні мережі інтернет як агент соціалізації молоді. Сучасні суспільні проблеми у вимірі соціології управління. 2014. Т. 15. Вип. 281. С. 250–256.
5. Калиновський Ю. Ю., Мануйлов Є. М. Свобода слова як цінність демократичного державотворення: безпечний формат. Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: філософія, філософія права, політологія, соціологія. Харків: Право, 2020. № 3 (46). С. 44–56.
6. Новак-Каляева Л. Глобальні тенденції щодо вирішення проблем дотримання прав людини у віртуальному просторі в контексті завдань державного управління. Демократичне врядування: науковий вісник Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентіві України. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2013. Вип. 11. URL: <http://lvivacademy.com/visnik9/index.html>.
7. Титаренко О. М. Роль держави в подоланні «цифрової нерівності»: міжнародний досвід для України. Публічне адміністрування: теорія та практика. 2012. Вип. 2. С. 1–15. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Patp_2012_2_13.

ВІРТУАЛЬНИЙ ПРОСТІР І РЕАЛЬНІСТЬ ЙОГО ВПЛИВУ НА ОСОБИСТІТЬ ЛЮДИНИ

Проблема становлення, розвитку, саморозвитку і самозбереження *людської особистості* завжди була і назавжди залишається невіддільною від *суспільства*, де людина народилась, мала дитинство, юність тощо. Людина як *особистість* завжди є певним відображенням суспільства. Адже «ізолювати» людину від «відносин» у суспільстві неможливо, тому, приміром, «дефектні відносини», у які є «включеною» людина, ведуть до відхилень у її формуванні й, навпаки, «соціально й педагогічно нормальні відносини розбудовують морально і психологічно здоровіші якості, що становлять структуру особистості» [1, с. 9–10].

Істотна особливість сучасного суспільства знаходить вираз в його закономірній і усталеній назві: «*інформаційне суспільство*» (у подальшому – ІС). Одним із наслідків становлення ІС є *криза нормативного регулювання* суспільних відносин, котра насамперед вказує на істотне зниження ефективності дії *системи соціальних норм* (їх основа: норми моралі, норми права, релігійні норми) відносно *ненормативного регулювання* (його засоби: фольклор, мистецтво, мода, чутки, реклама тощо). Саме в ІС («цифровому», «гаджетизованому»), як суспільстві з *технологічним укладом* де фундаментальне значення має комп'ютерна техніка, масові комунікації й т. ін., *засоби масової інформації* фактично є *засобом* ненормативного регулювання. При цьому, – *домінуючим засобом* (і – «глобальним», за адресатом впливу). Основна *причина* зазначеного домінування (щодо «нормативного регулювання») – цілодобове функціонування ЗМІ (преса, радіо, телебачення, Інтернет тощо), їх прямих і опосередкованих зв'язок з такими механізмами *соціалізації* (загальної, моральної, правової тощо) як ідентифікація, статево-рольова типізація, наслідування, навіювання, конформність, психічне зараження.

Функціонування ІС надає підстави стверджувати, що частиною *соціалізації особи* є і «соціалізація у віртуальному просторі» (кіберпросторі). В умовах сьогодення на процес *соціалізації особи*, розуміння людьми *соціальної норми* насамперед впливають *інтернет-ЗМІ* (їх десятки тисяч), соціальні мережі (їх користувачі – близько 40% населення планети Земля) – відкриті, закриті. Існують *технології залучення* особи в *закриті соціальні мережі* з власним розумінням «норми». В Інтернеті існують «суїцидальні групи», «деструктивні групи», практика «кібербулінгу», «тролінгу» тощо. «Аморальне» (зокрема, – «обман») часто-густо розуміється як «норма». *Віртуальний інформаційний простір* наповнюють різного роду «фейки», «інформаційні вкидання», «інформаційні атаки».

На сьогодні *особистість* людини як об'єкт впливу невіддільна від *електронних ЗМІ*. Наприклад, в країнах ЄС підліток в середньому «спілкується» з екранами близько 8 годин на добу. Результат: погіршується моральна, правова тощо *соціалізація* підлітків. В сучасній психіатрії поряд з діагнозом «інтернет-залежність» існує діагноз «цифрове слабоумство» («digital dementia»): у функціонуванні мозку спостерігаються негативні зміни – погіршується увага, уява, образне мислення, здатність до емпатії, самоконтроль тощо [2].

Зазначена проблематика стосується і України, оскільки на початку 2021 р. стало відомо, що вже більш ніж 51% її населення віддає перевагу Інтернету як джерелу інформації (приміром, користувачів Facebook – 59%, YouTube – 43%). Телебаченню віддають перевагу – 44%, радіо і пресі – 2% населення [3].

Оскільки щодня *свідомість* (і *підсвідомість*) пересічної «сучасної людини» (нерідко в умовах «інформаційної війни») має відносно довготривалий зв'язок зі ЗМІ (насамперед з цифровими ЗМІ – «телебачення», «інтернет»), відповідна *інформація* («інформаційна продукція») потенційно здатна впливати і фактично впливає на *мислення* і *поведінку* багатьох людей. У зв'язку із зазначеним не випадково існує поняття «четверта влада», під якою розуміють «ЗМІ». Поняття «четверта влада» насамперед відображає можливості впливу ЗМІ на *громадську думку*. Відповідні можливості ЗМІ у сатирично-комедійній формі демонструє, приміром, фільм «*Хвіст виляє собакою*» («Wag the Dog», 1997 р.). Не випадково *німецький журналіст У. Крюгер* назвав свою дисертацію (присвячену ЗМІ, журналістиці) «*Влада над думкою*» («Uwe Krüger. Meinungsmacht. 2013 р.»). Відповідні можливості, зокрема, демонструють «технології маніпуляції громадською думкою», «технології впливу на масову свідомість» (трансляції «думок» у спосіб, коли «чужі думки» стають для людей їх «власними думками»). ЗМІ є чинником формування *стереотипів мислення* і, відповідно, *стереотипів поведінки* людей («споживчої», «електоральної» поведінки тощо). Приміром, не раз побачене по телевізору *насильство* стає звичним: убивства, знущання – «вони підсвідомо стають нормою». Тому не випадково *Світова організація охорони здоров'я* в одному із своїх меморандумів заявила: показ натуралістичних форм насильства можна дорівняти до самого насильства [4, с. 27].

Прикладом технологій впливу на *свідомість і підсвідомість* людини можуть бути «надж-технології» [5] як технології «керуваного вибору», «м'якого підштовхування» до певного роду «бажаної поведінки», котра *де-юре* залишається проявом «свободи волі» людини. Проте насамперед необхідно звернути увагу на технології («психотехнології») *неусвідомлюваного впливу*, оскільки неконтрольований людиною вплив на її поведінку фактично має ознаки прихованого дистанційного *управління* людиною (впливаючи на її підсвідомість). У даному контексті мова може йти про «диспарантне відео» [6], «метод диспарантного введення» (відеозображення має непомітні елементи) або «метод накладення» (приміром, людина думає, що слухає музику, а насправді – рекламу). Вже мав місце випадок, коли сотні дітей у Японії потрапили в лікарні із приступами епілепсії після перегляду мультфільму (припадки викликав «уплетений» у сюжет ієрогліф) [4, с. 27].

Зазначене актуалізує *проблему* юридичного забезпечення *інформаційної безпеки людини*. Насамперед інформаційний простір має бути безпечним для людини як *моральної особистості*, оскільки «моральне мислення», «моральні принципи» людей, «мораль» як соціальний інститут є *основою* будь-якого суспільства, включаючи – ІС. У цьому плані достатньо пригадати: *сила моральних якостей* людини є такою, що навіть в експериментах, спрямованих на здійснення дій злочинного характеру людиною, яка перебуває в *гіпнотичному стані*, піддослідні, за загальним правилом, не можуть переступити через межу *морального* [7, с. 225].

Для вирішення зазначеної *проблеми* в Україні доцільно прийняти закон «Про використання неусвідомлених елементів в аудіо- і відеопродукції» (принаймні, доповнити закон «Про інформацію» відповідним розділом). Такий закон буде логічним доповненням дії закону «Про захист суспільної моралі» щодо чинників, котрі можуть спричинити і спричинюють *моральну деградацію суспільства, аморальність особистості* як масове явище.

Список використаних джерел:

1. Мясіщев В. Н. Психология отношений. М.: «Ин-т пр. псих.», 1995. 356 с.
2. Стрельникова Л. Цифровое слабоумие // URL: <https://www.hij.ru/read/articles/view/5210/>.
3. Інтернет вперше обійшов телебачення як джерело інформації для українців – опитування // URL: <https://www.unian.ua/science/opituvannya-ukrajinciv-internet-vpershe-obiyshev-telebachennya-yak-dzherelo-informacijinovini-11330678.html>.
4. Гарматина Ю. Ужас «гіпношика» // *Аргументы и факты в Украине*. 2009. № 38.
5. Иванова П. Надж-технологии как инструмент современных политических кампаний // URL: http://www.anspa.ru/linkpics/News/P_Ivanova_statya_nadzh-marketing.pdf.
6. Диспарантное видео // URL: <http://www.pravda-tv.ru/2009/07/24/1729>.
7. Слободяник А. П. Психотерапия, внушение, гипноз. Киев: «Здоров'я», 1982. 376 с.

О. В. Прудникова,

*доктор філософських наук, доцент, професор кафедри культурології,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна*

СВОБОДА ЯК ЦІННІСТЬ ОСОБИСТОСТІ ЯК СУБ'ЄКТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ

Однією з нагальних проблем саморозвитку особистості у сучасному суспільстві на етапі становлення його як інформаційного є визначення екзистенційно-антропологічних та аксіологічних особливостей репрезентації інформаційної культури особистості, зокрема, цінностей суб'єктів інформаційної культури віртуального простору.

Вочевидь, однією з визначальних цінностей, яка притаманна суб'єктам інформаційної культури віртуального світу є свобода у різноманітних її проявах – інформаційному, екзистенційному, діяльнісному, ідентифікаційному, культурному тощо.

Віртуальне середовище є джерелом свободи, яка, завдяки своїй гнучкості дозволяє людині переміщуватися у будь-якому напрямку. Таким чином, віртуальність розширює простір, у якому можуть залишитися люди, у той час, коли відбувається розширення можливостей кожної окремої людини. Водночас, така гнучкість обмежується тому, що надзвичайно ускладнює мобільність і соціальні відносини людей. Віртуальний простір замикає людей, як у кокон, у приватне і мобільне середовища, повертає людей у тимчасову пастку невизначеності. Отже, свобода у віртуальному просторі має двоїстий характер і як у світі реальному обмежена технічними можливостями користувача, його культурним рівнем тощо.

У зв'язку з вищенаведеним, у сучасному науковому дискурсі та соціальному житті постала проблема визначення норм існування віртуального світу, меж свободи віртуального суб'єкта у різноманітних її

вимірах задля недопущення привалювання в ньому аморальності, анархії та безвідповідальності, вкорінення низьких стандартів інформаційної культури.

Варто зазначити, що форми та особливості прояву свободи у віртуальному просторі визначені специфікою цього неповторного буття.

На думку фахівців, ілюзорне відчуття необмеженої свободи аж до всездозволеності, зумовлене специфікою віртуального інформаційного простору, створює необхідність регулювання інформаційного обміну, не звертаючись до зовнішньої цензури. Спроби створення такої системи норм здійснюються уже сьогодні. Ці правила називаються нетикет (від net – мережа і etiquette – етикет). У цілому правила нетикету не мають принципової відмінності від традиційного етикету: вони декларують повагу та толерантність до партнерів по комунікації (навіть потенційних, не прямих). Водночас, разом з універсальними етичними стандартами і правилами ввічливості, притаманними як реальному, так і віртуальному спілкуванню, нетикет містить низку специфічних норм, зумовлених особливостями комунікативного каналу.

Для розуміння особливостей свободи як складової інформаційної культури суб'єктів віртуального простору ми повинні враховувати складність та специфічність цієї нової форми буття, яка поєднує в собі як традиційні, так і нетрадиційні норми, цінності, уявлення.

У цьому контексті варто зазначити, що віртуальний простір є принципово відкритим, антиєрархічним, децентричним, мобільним. Його можна моделювати і змінювати. Усі межі віртуального простору розмиті, гнучкі, прозорі. Внаслідок цього у віртуальному просторі особистість може «приміряти на себе», програвати різні соціальні ролі, зближувати й засвоювати різні просторові топоси тощо. Але внаслідок відсутності будь-яких меж і обмежень занурення особистості у віртуальний простір може не тільки розширювати горизонти її життєвого світу, але й нівелювати його ціннісно-смыслову і персональну визначеність, сприяти заміщенню реальності її симулякрами, справжніх, особистісних людських контактів їх поверхневими, безособовими формами.

Можна констатувати, що свобода у віртуальному просторі має прояви уявності та ілюзорності. Віртуальна реальність – це нова взаємодія людини і машини (комп'ютера), коли людина отримує повну свободу дії у середині віртуального часопростору і поступово втрачає межу між світом реальним та ілюзорним. Проблема полягає у тому, що людина може почати діяти у реальному житті за тими «законами», які існують у віртуальному просторі, порушуючи моральні та правові норми, культурні традиції.

Необхідність визначення сутності свободи у віртуальному просторі обумовлена також і тим, що її межі фактично не регулюються правом. Основними регуляторами свободи у суб'єктів «віртуальної інформаційної культури» є моральні й релігійні норми, особистісні екзистенціали буття.

Як зауважують юристи, Інтернет у світлі теорії права в цілому та інформаційного права зокрема – це, насамперед, новий простір людського самовираження і спілкування; міжнародний простір, що перетинає будь-які кордони; децентралізований простір, яким жоден оператор, жодна держава повністю не володіє і не керує. Нарешті, Інтернет являє собою різномірний (гетерогенний) простір, де кожен може вільно діяти, висловлюватися і працювати (інакше кажучи – простір «розуму і свободи»).

Така віртуальна свобода може впливати на переформування ідентичності людини, а у випадку з молоддю – на її формування. У віртуальному просторі особистість може набувати «нових ідентичностей» залежно від сегментів цього необмеженого світу, що відповідно обумовлює особливості її інформаційної культури. Науковці стверджують, що особистісна ідентичність з константною – ідентичності «на все життя» – перетворюється на змінну величину – ситуативну ідентичність «на певний час».

Виходячи з вищенаведеного, рисами трансформованої ідентичності віртуальної людини є процесуальність, фрагментарність, варіативність та адаптивність, актуалізовані сучасними культурно-соціальними процесами, які є вираженням трансформації сутнісних ознак ідентичності (цілісності, стабільності, спадковості).

У віртуальному світі людина може набувати штучну ідентичність, «експериментувати з ідентичностями», перевтілюючись залежно від правил та норм віртуальної реальності.

У «віртуальних спільнотах», які створює Інтернет, ідентичність зводиться до химерних умовних знаків, на кшталт прізвиська («nick-name») або піктограми зі стандартного набору. Така ігрова ідентичність, коли індивіди не закріплюються за певними культурними зразками та традиціями, а вільно змінюють їх подібно до масок, залежно від конкретної комунікативної ситуації, при її перетворенні на домінуючу особистості, може ускладнити як процес її культурної самоідентифікації, так, через це, і поглибити кризу культурної ідентичності, яка становить загрозу культурному буттю людини. Посттрадиційна культура в цілому пропонує широкий спектр готових зразків і стилів поведінки. Люди вибирають на символічному ринку необхідні зразки й намагаються імплантувати їх у тканину свого повсякденного життя.

Таким чином, свобода у суб'єктів віртуальної інформаційної культури набуває різноманітних форм й реалізується безліччю засобів. Відповідно свобода не повинна переростати у анархію й має підкріплюватися такою важливою цінністю як відповідальність учасників віртуального простору.

ПРОБЛЕМА САМОРАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТИ В ИНФОРМАЦИОННУЮ ЭПОХУ

Мы живем в сложное и странное время. Наступил век новейших технологий. С появлением цифровых технологий человек и мир изменились. Мир разделился на offline и online. Усилился феномен социального отчуждения. Человек теперь не просто винтик гигантского механизма социума «человеяника», который всегда довлеет и поглощает его. В настоящее время люди становятся рабами глобальной сети, потребителями огромного количества информации. Информационный поток буквально обрушился на современного человека, что привело к искажению восприятия человеком подлинного знания как ценности. Произошла подмена знания информацией. Современному человеку сложно отличить информацию от дезинформации, истинное от ложного, подлинное и настоящее от искусственного и неестественного. Человек, у которого отсутствует аналитическое и критическое мышление, особенно это касается молодого поколения, поглощает, как правило, наряду с необходимой и нужной информацией бесполезную и порой вредоносную информацию. Он оказался не готов противостоять такому масштабному информационному натиску со всех сторон.

Человек сегодня – «оцифрованная единица». Цифровизация поглощает и захватывает, деформирует живого индивида и так уже обезличенного социумом. Позволит ли плоскость «нулей и единиц» на холодном экране почувствовать себя человеку живым и настоящим?

Эгоцентрическое мышление современного человека, ориентированного на расчет, выгоду, доход и прибыль, наше насилие над природой приведут к трагическим последствиям. Планета Земля страдает от разрушительной хищнической человеческой деятельности. Все это сильно отразилось на содержании нравственности. Экологическая катастрофа неизбежно приведет к антропологической и мировому сообществу необходимо осознать данный трагический факт. Нравственность, духовность, культура в новых условиях, в которых победил культ власти и денег, отошли на задний план. Человек теряет нравственные и духовные ориентиры, став «оцифрованной единицей» среди людей, ставшими «физицами».

Интересно отметить, что в свое время великий немецкий философ Фридрих Ницше гениально отобразил экзистенциальный кризис человека. Он справедливо назвал себя «философом будущего». Он указывал, что человек утрачивает свои сильные стороны и качества. Он становится неким ручным домашним животным. «...Смыслом всякой культуры является выведение из хищного зверя «человек» некой ручной и цивилизованной породы животного, домашнего животного» (1). В известной мере, отсюда наше отвращение к современному человеку, к самим себе, мы страдаем человеком. «...Пресмыкающееся «человек» занимает авансцену и кишмя кишит на ней, что «ручной человек», неисцелимо посредственный и тщедушный, уже сноровился чувствовать себя целью и вершиной, смыслом истории, «высшим человеком»...» (2). Ницше отмечает, что Европа смердит такими усталыми, болезненными, посредственными, мелкими людьми. «Скверный воздух! Скверный воздух! То, что ко мне приближается нечто неудавшееся; то, что я вынужден обонять потроха неудавшейся души!..» (3).

Великий философ ставит диагноз нашему обществу, человеку в частности. Он рассуждает о западном человеке: «Ибо так обстоит дело: измельчание и нивелирование европейского человека таит в себе величайшую нашу опасность, ибо зрелище это утомляет... Нынче мы не видим ничего, что хотело бы вырасти...» (4). По мнению Ницше, человек вместо того, чтобы расти вверх, создавать мир красоты и великих шедевров, прорастает вкривь да вкось. Так рождается больная душа, душевный мрак, чем незаметнее, тем опаснее. «Прочитанное с какого-нибудь отдаленного созвездия, маюскульное письмо нашего земного существования соблазнило бы, пожалуй, к выводу, что Земля является по сути аскетической звездой, уголком, заселенными надутыми, высокомерными и гадкими тварями, которые не в состоянии отделаться от глубокой досады на себя, на землю, на всякую жизнь, и только тем и заняты, что причиняют друг другу боль, из удовольствия причинять боль – возможно, единственного их удовольствия» (5). Почему исчезли лучшие благородные люди? Куда исчезли герои, масштабы, величины? Как обмельчал современный человек? Разве мыслитель не предупредил нас? На мой взгляд, послание великого Фридриха Ницше заключалось в обращении к нам, потомкам. «Я ненавижу обывательщину гораздо больше, чем грех». Его призыв – «человек есть то, что должно превозмочь», «человек есть канат, натянутый между обезьяной и сверхчеловеком». Если отвлечься от некоторых категоричных суждений, то в творческом наследии Ницше можно найти ответы в поисках ценностных ориентаций и личностного роста. Можно победить мстительную зависть слабых, начав с самих себя.

Одним из решающих факторов преодоления всеобщего кризиса является саморазвитие личности. Оно включает нравственное, духовное, интеллектуальное, эмоциональное, физическое развитие человеческой

личности. Саморазвитие личности означает быть лучшим человеком, насколько возможно. Полагаю, что самая важная задача и цель саморазвития и самоизменения личности – это преодоление тотального эгоизма. Каждый из нас, на индивидуальном уровне, должен четко и ясно осознать, что наступило время двигаться от вопроса: «что я могу взять от мира?» к вопросу: «что я могу дать миру?» Двигаться от конкуренции, борьбы, конфликта, состязательности к сотрудничеству, сотворчеству, интеграции и созиданию.

Список литературы:

1. Ницше Ф. Так говорил Заратустра; К генеалогии морали; Рождение трагедии, или Эллинство и пессимизм: Сборник / Пер. с нем.; 2-е изд. – Минск, 2001. С. 327.

*О. М. Сахань,
кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри
соціології та політології, Національний юридичний
університет імені Ярослава Мудрого, Україна*

ДО ПИТАННЯ ЩОДО ЧИННИКІВ САМОРОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ І ЛОКАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ

Протягом усього життя відбувається безперервний саморозвиток особистості, яка, проявляючи власну активність та взаємодіючи з оточуючим зовнішнім світом, певною мірою творить сама себе. Включення людини в процес особистої життєтворчості ставить перед нею вимоги «вибору образу себе, значущої діяльності, вчинків, поведінки, способів відносин, які людина має враховувати й реалізувати в процесі життєдіяльності» [1, с. 18]. Але на шляху реалізації проекту свого власного життя перед людиною виникає чимало труднощів та перешкод, які сприймаються як залежність її внутрішнього світу та індивідуальних можливостей (розум, здібності, характер тощо) від зовнішнього.

На саморозвиток особистості впливають як внутрішні (потреби, інтереси цілі, ціннісні орієнтації, мотиви), так і зовнішні (середовище, освіта, виховання, політика, ідеологія, релігія, засоби масової інформації тощо) чинники.

Внутрішні чинники саморозвитку особистості можуть бути керовані самою людиною, бо залежать від її волі та гнучкості мислення, активності, «що спрямована на розвиток, розгортання в собі того, що не успадковується, на вироблення особистісних якостей, навичок, що мають відбиток власних зусиль, напрацювань» [2, с. 4]. Володіючи достатньою волею та мотивацією, або ж за допомогою інших людей, які візьмуть на себе відповідальність за керування саморозвитком особистості [3, с. 67], можна корегувати, а то й змінювати свій біографічний проект [2, с. 3]. Так, в радянському комедійному фільмі «Королева бензоколонки» (1963 р.) показано, як головна героїня Людмила Добрийвечір (роль якої грала Н. Румянцева) мріяла танцювати в балеті на льоду, а стала заправницею на бензозаправці. З часом дівчина усвідомила особисті успіхи та невдачі, зіставила їх з тогочасними вимогами і так захопилася своєю роботою, що вирішила залишитися в обраній професійній сфері. А на докірливе запитання про зраду мрії відповіла, що просто мрію змінила. Отже, потреби і здібності (в кінофільмі – це бажання головної героїні покращити роботу автозаправної станції, сміливість та рішучість, чесність та відповідальність за свої дії, комунікабельність та організаторські здібності дівчини) спонукають активність особистості, яка виступає організатором свого життя [4, с. 39–40]. Типовий для середини минулого століття кінообраз Людмили Добрийвечір не втрачає своєї актуальності і сьогодні. Бо зміни культурних та соціальних структур з плином часу не призводять до змін особистості в цілому. У процесі саморозвитку та самовдосконалення люди не перестають ставити цілі та шукати способи їх досягнення, реалізуючи певні потреби та інтереси, відповідно до своїх ціннісних орієнтацій та ступені усвідомлення мінливих подій в житті оточуючого соціального світу.

Важливим для процесу саморозвитку особистості є наявність можливостей соціального середовища (зовнішній чинник) задовольняти потреби індивіда у навчанні, праці, дозвіллі, культурному та духовному збагаченні, багатоманітних типах соціальних зв'язків та відносин. Взаємодіючи із різними сегментами соціального середовища людина потрапляє під вплив процесів та відносин, що в ньому відбуваються, які здатні як активізувати, так і гальмувати готовність особистості до саморозвитку. В одному випадку індивід може чинити певний опір їх впливу на своє чи чийсь життя, в іншому – проявляти інертність, косність, протистояти необхідності узгодження з вимогами соціальної структури із безліччю неписаних правил та інституційних установлень, що регулюють поведінку усього суспільства.

В сучасних умовах глобальних викликів і локальних проблем, що загострилися з появою пандемії, спричиненої коронавірусною хворобою (COVID-19) та запровадженням локдауну, значно ускладнилося повсякденне існування соціуму. Все це обмежило можливості для саморозвитку особистості. Реакція

багатьох людей на дію негативних зовнішніх чинників (падіння світової економіки, промислового виробництва, обсягів торгівлі, зупинка багатьох галузей – роздрібною торгівлі, туристичного, готельного та ресторанного бізнесу, авіаперевезень, зростання безробіття та стрибок цін на продукти харчування і товари широкого вжитку, ліки, масове зубожіння населення, зростання смертності серед тих, хто захворів на COVID тощо) стала виявлятися у гальмуванні в них потреби до всебічного удосконалення фізичних, розумових і моральних якостей. Що, у свою чергу, негативно вплинуло на здатність людини обирати спосіб власного життя, максимального розгортання індивідуальності. А в деяких випадках – це призвело до порушення цілісності особистості та деформації її ефективного функціонування, що особливо небезпечно для юнацтва та молоді, які, відчуваючи апатію, меланхолію, фрустрацію, депресію, можуть втратити життєві орієнтири, тобто підґрунтя для самореалізації як фундаментальної і найвищої потреби індивіда.

Зрозуміло, що самотужки ніхто не подолає економічну чи політичну кризу в країні, не здолає корупцію чи бідність, не змінить стан екології в регіоні чи на планеті і т. п. Проте особистість може діяти всупереч зовнішньому впливу за умови його зовнішньої значущості та посилення внутрішньої напруги між бажаним і дійсним, бути ініціатором чи активним учасником якогось руху або організації, як, наприклад, шведська школярка Грета Тунбер, яка стала «месією» екологічного руху – лідеркою боротьби зі змінами клімату. Певна частина суспільства вітає таких особистостей, як Грета Тунбер, бо розуміє важливість їх зусиль, спрямованих на захист та покращення життя всього людства. Однак в умовах загрозливих викликів сучасності переважна частина соціуму включає механізми психологічного захисту і блокує дію зовнішніх чинників, проявляючи пасивність щодо існуючих проблем і труднощів, списуючи свою бездіяльність на нездоланні перешкоди або на недостатність власних здібностей щодо їх подолання, занурюючись у свої щоденні малозначущі справи.

Отже, в умовах складної соціально-політичної реальності сьогодення внутрішні чинники саморозвитку особистості у значній більшості людей поступаються зовнішнім. Людям не вистачає віри у себе та сили духу, сміливості та наполегливості, щоб мужньо боротися з усіма перешкодами, брати на себе ініціативу та відповідальність за когось чи за щось, використовувати досвід та проявляти свої навички та здібності. Індивіди ховаються від життєвих проблем в хаотичній та позбавленій смислу активності, втрачаючи здатність до самоврядування та мотивацію до саморозвитку. Тому їх шлях реалізації проекту свого власного життя гальмується, потрапляючи під прес обставин, що склалися.

Таким чином, глобальні виклики та локальні проблеми, що час від часу випробовують людство, впливають на кожну особистість, її стосунки з оточенням та шляхи реалізації проекту свого власного життя, вказують на сильні та слабкі місця в структурі особистості (внутрішні чинники) та напрямки оптимізації її саморозвитку в різних життєвих умовах та обставинах.

Список використаних джерел:

1. Кузікова С. Б. Психологічні основи становлення суб'єкта саморозвитку в юнацькому віці. Монографія. Суми: Видавництво СумДПУ, 2020. 324 с.
2. Лозовий В. О. Саморозвиток особистості: проблеми теорії і практики. *Проблеми саморозвитку особистості в сучасному українському соціумі: матеріали всеукр. наук.-практ. конф.* (21 березня 2019 р.) / НЮУ ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2019. С. 3–5.
3. Поліщук О. М. Ресурси саморозвитку особистості. *Психологія саморозвитку особистості: збірник наукових праць* / за ред. Н. В. Чепелевої, Я. Ф. Андреевої. Чернівці-Київ, 2016. С. 64–81.
4. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни. М.: Мысль, 1991. 299 с.

S. M. Volodko,

*Candidate of Sciences (Pedagogy), Assistant Professor,
Assistant Professor at the department of cross-cultural communications,
Shirokov's Institute of Contemporary Knowledge, Belarus*

T. V. Zhmakina,

*Master of Arts (Philology), Senior lecturer at the department of social policy
and ideology, Academy of Public Administration under
the aegis of the President of the Republic of Belarus, Belarus*

PERSONALITY UNDER RISKS AND CHALLENGES OF THE DIGITAL SOCIETY

The notion «digital society» reflects the state of the modern society that is characterised by the adoption and integration (the level differs from country to country) of information and communication technologies in all spheres of life: politics, economy, at home, work, education and recreation, etc.

The main digital global trends are headlined in the Digital 2021 Global Overview Report [1] published in partnership between We Are Social and Hootsuite. It states that connected tech became an even more essential

part of people's lives over the past year, with social media, e-commerce, streaming content, and video games all seeing significant growth in the past 12 months.

In this context largely informative is the report of the United Nations according to which at the start of 2021 the world's population stood at 7.83 billion. With this figure currently growing by 1 percent per year, the global total has increased by more than 80 million people since the start of 2020.

The Digital Report reveals that the number of people using a mobile phone amounts to 5.22 billion of the world's total population, equating to 66.6 percent. Unique mobile users have grown by 1.8 percent (93 million) since January 2020, while the total number of mobile connections has increased by 72 million (0.9 percent) to reach a total of 8.02 billion at the start of 2021.

Equally informative is the fact about the global Internet penetration. In January 2021 about 4.66 billion people around the world use the Internet, up by 316 million (7.3 percent) since this time last year, equating to 59.5 percent. The actual figures may be higher since COVID-19 has significantly impacted the reporting of Internet user numbers.

As for the number of social media users around the world, it amounts to 4.20 billion people. This figure has grown by 490 million over the past 12 months, delivering year-on-year growth of more than 13 percent. The number of social media users is now equivalent to more than 53 percent of the world's total population.

With the pandemic of COVID-19 the world has witnessed the Fourth Industrial Revolution with the rapid expansion of e-commerce, online education, digital health and telework or remote work. Definitely these developments bring huge benefits to societies but beyond any doubt they also generate risks and create inequalities.

The Global Risks Report 2021, published by the World Economic Forum [2], gives the list of 35 global risks. Resulting from geopolitical, environmental, economic, societal and technological transformations and the COVID-19 crisis this list was updated in 2020 and 12 new risks were added to it.

These new risks are: collapse of a multilateral institution, collapse of a systemically important industry, collapse or lack of social security systems, digital inequality, digital power concentration, failure of technology governance, fracture of interstate relation, geopolitization of strategic resource, pervasive backlash against science, prolonged economic stagnation, severe mental health deterioration and widespread youth disillusionment.

According to the Global Risks Perception Survey, digital inequality is rated both as a critical threat to the world over the next two years and the seventh most likely long-term risk.

The growing gap between the technological «haves» and «havenots», lack of digital skills such as data analysis, computer science and information technology widen digital inequalities around the globe.

It is assumed, that by 2025 97 million new jobs may emerge from the division of labour between humans and machines [2, p. 33], but at the same time it is expected that 85 million jobs may be automated in five years [2, p. 35].

Due to the rapid spread of digital technologies the globe witnesses the transformation of many economic and social activities. Alongside with providing many new opportunities, digital division that is widening threatens to leave developing countries, and especially least developed countries, far behind. To redefine digital development strategies and the future configuration of globalization processes, a smart embrace of new technologies, enhanced partnerships and greater intellectual leadership are needed.

Today's situation, it must be admitted, is not very encouraging: 30 % of the world's youth lacks technology to participate in digital and broadcast learning [2, p. 42] and 60 % of adults lacks basic digital knowledge and skills [2, p. 19].

At the same time, digital advances have already led to the creation of enormous wealth in record time, but this is highly concentrated in a small number of countries, companies and individuals. Meanwhile, digitalization has also given rise to fundamental challenges for policymakers in countries at all levels of development. The Digital Economy Report 2019 of the UN [3] presents recent trends and discusses key policies for value creation and capture in the digital economy, notably with regards to entrepreneurship, data, trade, competition, taxation, intellectual property and employment.

Moreover, since these are early days in the digital era and there are still more questions than answers about how to deal with the digital challenge. Given the absence of relevant statistics and empirical evidence, as well as the rapid pace of technological change, decision-makers face a moving target when trying to adopt sound policies relating to the digital society.

To sum up, achieving a bright digital future and finding a stable and comfortable position for a personality in it requires knowing and managing the adverse effects of digitalisation, its severe risks and side influences. To drive and control digital transformations, a personality should have vision and purpose, be able to create conditions to experiments in a digital environment, to empower people to think differently and to enable cooperation across boundaries.

References:

1. 1. The Digital 2021 Global Overview Report [Electronic resource] : We Are Social, Hootsuite. – Mode of access: <https://wearesocial.com/digital-2021>. – Date of access: 10.02.2021.
2. 2. The Global Risks Report 2021 [Electronic resource] : 16-th Edition, the World Economic Forum. – Mode of access: <http://wef.ch/risks2021>. – Date of access: 10.02.2021.
3. 3. Digital Economy Report 2019 [English]. Value Creation and Capture: Implications for Developing Countries [Electronic resource] : (UNCTAD/DER/2019), UN. – Mode of access: https://unctad.org/system/files/official-document/der2019_en.pdf. – Date of access: 10.02.2021.

И. И. Коваленко,

*кандидат философских наук, доцент,
доцент кафедры философии, Национальный юридический
университет имени Ярослава Мудрого, Украина*

ОБ ОСОБЕННОСТЯХ ТВОРЧЕСКИХ ПРАКТИК В ЦИФРОВОЙ ПАРАДИГМЕ КУЛЬТУРЫ

Радикально изменив доминанты социокультурного развития, цифровая революция породила новые тенденции в развитии искусства, повлияла на сам феномен творчества и повседневность художника. Реальное бытие замещается категориям воображаемого, а вторичный опыт в медиа-мире выдвигается в экзистенциальный центр, становясь более релевантным эквивалентом объективной реальности. Дигитальные технологии обусловили парадигмальное смещение с онтологии предмета на онтологию процесса, на собственно коммуникацию, непосредственным участником которой является субъект как *homo mediatius*.

Специфику актуального искусства обусловили «перформативный переворот», «сетевая парадигма», «переписывание программы, реформатирования мира и искусства». Как следствие, в терминологической концептосфере переосмысливаются и углубляются уровни понимания понятий «подлинность», «оригинальность», «ауратизм» произведения искусства. Образцы высокой культуры растворяются в массовом воспроизведении симулякров и реплик, а Free/Open Source, Wiki-сообщества, пиринговые сети, фолксномия и блоги делают Сеть составляющей художественной сферы.

Цифровая революция меняет привычные художественные практики и каналы распространения результатов творчества, вследствие чего происходит конвергенция искусства, что, в свою очередь, ставит под вопрос представление о специфике искусства, его предмета и функций, а также влияния на реальность. Так, в частности, в интернет-среде искусство как произведение, как многократно воспроизведенный результат теряет свое уникальное существование в месте, где ему случилось быть, а присутствие субъекта и объекта заменяется телеприсутствием, при котором произведение теряет свою привязанность к локальности.

Сегодня онтология вещи, предмета конкурирует с интуицией события, процесса, «метафизикой диджайна», связанной с проективно-конструктивным отношением к миру, логикой потока. Понятие потока в культурфилософском контексте позволяет, в частности, определить вектор творчества: современный художник стремится приобщиться к потоку и, став его частью, влиять на общественные процессы, тем самым изменяя самый поток. Соответственно, традиционное статическое произведение уступает место перформансу, который становится претензией на изменение общества и одновременно отражает текущий характер самих социальных процессов.

Помимо продуцирования образов, современное искусство вписано в сложные процессы, где соединены объекты, практики и технологии. Оно не только создает прекрасное, но и задает способ действия, благодаря которому зритель воспринимает произведение искусства не непосредственно, а с учетом аффектов, когнитивных особенностей, бессознательного. Все это – набор специфических практик, материализованных обстоятельств, которые художник может сознательно использовать, задавая определенную форму реальности.

Современный художник работает, как правило, не для музея, а находится в проекте. Проект предусматривает линию процесса, а отчетность предусматривает предоставление фаз процесса. То есть объект (произведение) может быть частью процесса или произведением может оказаться сам процесс. Такая трансформация сказывается на специфике творчества: художник пытается артикулировать сам творческий процесс. В условиях, когда реальность преимущественно моделируется, программируется и конфигурируется, ключевым вопросом становится не то, какова реальность, а то, как она воспроизводится. Художник, соответственно, прибегает к аналитике процесса, что смещает мышление с объекта на практики и предполагает поиск алгоритмов.

Широкий философский, социально-критический контекст позволяет предположить, что сегодня документация процесса иногда важнее самого искусства и может заменять же произведение. Иными словами,

творчество в интернет-пространстве может быть не столько творением, сколько предоставлением информации: художник презентует себя как художника, информирует о том, что занимается искусством. Информировать о творчестве означает показывать, как художник ищет и находит тему, как он к ней привлекается, как отвергает другие темы, следуя выбранной. Все эти практики традиционно не описывались, не предоставлялись зрителю. Сегодня же само присутствие творца становится арт-объектом: вместо готовых произведений художник предлагает свои замыслы, проекты или демонстрирует то, как он пытается их воплотить, преследуя и определенный меркантильный интерес. В итоге, по меткому выражению Б. Гройса, в интернете нет ни искусства, ни литературы, а есть лишь сообщения о них. Избегая абсолютизированного понимания современного искусства в контексте процессуальности и воспроизводства, предположим, что это только один из типов творчества, где процессуальность выдвигается на первый план и является равноценной результату. Такое предположение согласуется с пониманием современной ситуации как плюралистической и открытой.

Возникает также закономерный вопрос о «судьбе» произведения искусства в интернет-пространстве. Учитывая, что любой документ в Интернете является проводником определенной информации, трудно просчитать реакцию зрителя на представленное в медиа-сфере произведение. На наш взгляд, художники иногда необоснованно надеются, что их произведение будет воспринято сразу и непосредственно. Современный зритель далеко не всегда ищет смысл по форме, то есть «работает» не от метафоры, а прибегает к отсылке – сравнивает произведение искусства с похожим на него, ища различия. Соответственно, влияние произведения на зрителя зависит от того, насколько это произведение является для него узнаваемым: зритель не будет замечать произведения художника через ощущение знакомого, повтора, уже виденного. Итак, предметность произведения якобы скрыта от зрителя ее распознаваемостью, сходством с ранее виденным.

Подобно вещи, и сам процесс воспринимается, вызывает интерес до тех пор, пока он является особенным: если зритель считает, что жизнь художника похожа на жизнь кого-то другого, он также сравнивает. Отсюда, процесс уже не является привилегированным предметом, открывающимся как «сам себя дающий». Он также может отсылать к другой жизни. Сравнивая, например, определенные авторские стратегии, зритель также вовлекается в цепь интерпретаций и отсылок. Следовательно, ни одна вещь, ни один процесс не могут считаться привилегированными и раскрывающими себя: все раскрывает себя, пока оно поражает – такова презентация контекста восприятия.

Таким образом, в современном художественном поле наблюдается структурное смещение отношений зрителя и художника: если в традиционном музее все физические и духовные инвестиции художника в произведение зрителю даны одновременно и подвластны ему в одном взгляде, то теперь интересуется самый творческий процесс – определенная история, нарратив. Это означает переход от содержания, идеальностей, картин мира к самому миру, опосредованному интернетом. Такой мир обозначен определенным разбиванием традиционных автоматических практик на микропрактики с рефлексией: отход от позиции «зритель-объект» дает срастание и взаимное воспроизведение через художественные практики.

Интернет создал определенное поле прозрачности: художник знает, что является «видимым» (зрителей интересуют факты биографии, даже места отдыха), и вынужден это учитывать. К тому же, личность художника якобы растворяется в общемировых трендовых контекстах, что актуализирует вопросы конъюнктуры и рыночной авторитарности. Соотношение «зритель-объект» переносится на модель «зритель-художник как объект». Если традиционно в галерее по форме зритель видел создание картины, то теперь фикцией становится сама жизнь художника. Зная, что за ним наблюдают, художник подстраивается, избегая сходства с другими, превращает свою жизнь в реалити-шоу – в форму, за которой зритель видит смысл. В итоге, это ведет к симулякризации творчества и грозит художнику потерей самоидентичности, нивелируя личное и высокое.

Парадигмальный сдвиг с объекта на процесс вызывает существенный вопрос: вокруг каких практик будет выстраиваться новая рационализация? Видимо, не вокруг музеев, а вокруг отношений. И чем гуще будет пучок таких отношений, тем больший интерес будет вызывать (что подтверждает, в частности, феномен политизации искусства). Регистратором же таких практик становится глобальная культура, представленная в интернете. Оригинальность и успех современного произведения, следовательно, будут определяться не столько человеческим субъективным фактором (релевантным вкусу), сколько феноменом кликания – жестом, в том числе и бессознательным, что, в итоге, грозит «растворением» субъекта и потерей им доминирующей роли.

Таким образом, современное творчество представлено не столько конечными результатами («вещами»), сколько отношениями – густотой практик соучастия, перформансом, проживанием во времени создания произведения. Благодаря таким практикам художник и зритель активно вовлечены в поток, где слиты проектирование, содержание и логика развития художественного труда. Современная реальность

опосредована не тільки трансцендентним или язиком, но и новим медиа (отчасти лінгвістическим, отчасти прагматичним), который является не более чем фикцией, конструктом. Это способ репрезентации, имеющий весьма серьезную онтологическую функцию: бытие субъекта как *homo mediatu*s удостоверяется его присутствием в сети. Соответственно, творчество художника, равно как и его внутренний мир, будут восприняты, если он будет проявлять активность в цифровой культуре.

Т. П. Балута,
*кандидат політичних наук, старший викладач
кафедри філософії, історії та політології,
Одеський національний економічний університет, Україна*

ІНФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО ЯК МОДЕРАТОР ОСОБИСТОСТІ

Вибухоподібний розвиток мережі Інтернет і пов'язаних з нею технологій вже в найближчому майбутньому може привести до того, що вона стане провідним засобом масової інформації і найважливішим інформаційним ресурсом, що забезпечує функціонування всіх структур суспільства. Інтернет швидко перетворюється в «віртуальну державу», розмиває національні кордони, що створює свою кіберкультуру і представляє собою потужний засіб пропаганди. Активно освоюють простір Інтернет політичні партії та релігійні рухи, поступово усвідомлюючи його величезний потенціал у сфері трансформації суспільної свідомості.

Стрімкий прогрес технологій в сферах інформатизації та телекомунікації дає провідним світовим аналітикам підстави стверджувати, що ХХІ ст. ознаменується створенням глобального інформаційного суспільства та розвитком нової інформаційної особистості. Все це буде являти собою новий рівень у розвитку цивілізації, що характеризується створенням глобального інформаційного простору, що забезпечує ефективне інформаційну взаємодію людей і задоволення їх соціальних і особистісних потреб в інформаційних продуктах і послугах. В даний час політичні та соціальні аспекти створення інформаційного суспільства знаходяться в центрі уваги державних і громадських інститутів України і провідних зарубіжних країн, а також цілого ряду міжнародних організацій.

М. С. Вершинін виділив в історії розвитку цивілізації кілька інформаційних революцій, які показують систему перетворень суспільних відносин через кардинальних змін у сфері обробки інформації [1, с. 101–103].

Перша революція пов'язана з винаходом писемності, що привело до гігантського якісного і кількісного стрибка. З'явилася можливість передачі знань від покоління до поколінь. Друга революція відноситься до середини ХVІ століття і викликана винаходом друкарства, яке різко змінило індустріальне суспільство, культуру, організацію діяльності. Третя революція наприкінці ХІХ століття, яка обумовлена появою електрики, завдяки якому з'явилися телеграф, телефон, радіо, які дозволяють оперативно передавати і накопичувати інформацію в будь-якому обсязі. Четверта революція відома майже всім – 70-ті роки ХХ століття – це поява мікропроцесорів і персонального комп'ютера. Результатом інформаційної революції стане в ХХІ столітті новий тип суспільства – інформаційне.

В процесі розвитку електронних ЗМІ та інформаційних технологій все більш активно ведеться дискусія про функції і ролі інформації в житті людини і самих тенденціях формування глобального інформаційного суспільства. Одже, М. Маклюєн розглядав інформаційні технології як головний чинник, що впливає на формування соціально-економічної основи нового суспільства. Він стверджував, що телекомунікаційні і комп'ютерні мережі це нервова система, де все між собою взаємопов'язане [2, с. 46]. Говорячи про перспективи розвитку ЗМІ в інформаційному суспільстві, можна підкреслити посилення активної ролі мас-медіа.

Послідовною умовою формування інформаційного суспільства є ведення і підтримання в актуальному стані єдиного інформаційного простору формалізованих даних України, так як без цієї умови не може бути організовано і забезпечено здійснення процесу інформаційного взаємного обміну між різними об'єктами і суб'єктами інформаційної взаємодії [3, с. 52].

Також, умовою розвитку особистості в інформаційному суспільстві є інформаційно-комунікаційні технології, що реалізують інформаційний обмін між усіма елементами інформаційного суспільства, основою яких в сучасних умовах є глобальна інформаційна мережа Інтернет.

Узагальнюючи існуючі підходи до трактування поняття «особистість в інформаційному суспільстві», можливо зробити висновки:

По-перше – суспільство нового типу породжено вибуховим розвитком і конвергенцією інформаційних і комунікативних технологій.

По-друге – суспільство знання, тобто суспільство, в якому головною умовою розвитку суспільства і держави стають знання, отримані завдяки системному доступу до інформації та вмінню аналізувати, працювати переробляти її.

По-третє – сучасне українське суспільство – де обмін інформацією не буде мати часових, просторових і політичних кордонів, це сприятиме взаємодії культур і також відкриває нові можливості для самоідентифікації.

Список використаних джерел:

1. Вершинин М. С. Политические коммуникации в информационном обществе: перспективы, направления исследования. СПб. Издательство СПбГПУ, 2004. С. 98–107.
2. Маршалл Маклюэн и информационные войны. URL: pseudology.org/information/Marshall.htm.
3. Штанков М. Соціальні виклики інформаційного суспільства. Філософські пошуки, вип. XXXII. Львів-Одеса: Cogito-Центр Європи, 2010. С. 47–54.

М. В. Бейлін,

*доктор філософських наук, професор,
професор кафедри гуманітарних наук,*

Харківська державна академія фізичної культури, Україна

САМОРОЗВИТОК ЛЮДИНИ В СИТУАЦІЇ ВЗАЄМОДІЇ КУЛЬТУР

В етнічному, культурному, економічному і політичному відношеннях людство тривалий час складалося з багатьох окремих спільнот, кожна з яких розвивалася сама по собі і зв'язки між якими були дуже обмежені. Поступово ці зв'язки розширилися і зміцнювалися, і у XX столітті сформувалися передумови до сприйняття людства як єдиного цілого. «Народи й цивілізації, на думку П. Тейяра де Шардена, – досягли такого рівня периферійного контакту, або економічної залежності, або психічної спільності, що далі вони можуть рости, лише взаємно проникаючи один в одного. В даний час усю сукупність мислячих сил і одиниць включено в загальне об'єднання через спільні дії зовнішньої та внутрішньої сторін Землі, всі частини людства проникають одна в одну та об'єднуються в єдиний блок усупереч тенденції цих частин до роз'єднання і відповідно їй; усе це цілком природно, якщо вміти вбачати в цьому вищу межу організації космічного процесу, незмінного з часу тих далеких епох, коли планета була молодою. Для людини немає майбутнього, очікуваного внаслідок еволюції, поза її об'єднанням з іншими людьми» [2, с. 193–194].

Досягнення науково-технічної революції в галузі економіки, енергетики, транспорту, зв'язку зробили різні країни світу тісно взаємозв'язаними і взаємозалежними. Використання цих же досягнень у військовій галузі поставило людство перед загрозою його самознищення. Неконтрольоване застосування найбільш технічно розвиненими країнами своєї технічної могутності по відношенню до природи призвело до виникнення і загострення глобальних проблем, зокрема, екологічних і ресурсних, які тією чи іншою мірою торкаються всіх країн світу і потребують для свого успішного розв'язання об'єднання зусиль і узгодження дій всієї світової спільноти. Внаслідок дії усіх цих та деяких інших чинників людство стало єдиним цілим, єдиним соціальним організмом, усі частини якого тісно взаємопов'язані.

Як на одну з найголовніших передумов створення ноосфери ще в минулому столітті вказував і В. Вернадський: «Людство стало єдиним цілим. Світова історія охопила, як єдине ціле, всю земну кулю, повністю покінчила з поодинокими, що мало залежали одна від одної, культурними історичними областями минулого...» [1, с. 499]. Розширення економічних і політичних зв'язків між різними народами і країнами спричинило й розширення контактів між представниками різних культур.

Зустрічі різних культур і розширенню міжкультурних контактів значно сприяло зростання соціальної динаміки і соціальної мобільності, які значно зросли вже в другій половині минулого століття, внаслідок чого людина протягом свого життя опиняється в умовах різного культурного оточення. Збільшення контактів між представниками різних культур загострило проблему міжкультурних відносин і самовизначення людини в умовах зростаючої взаємодії культур. У цій ситуації зустріч різних культур перестала мати епізодичний характер і стала однією з головних ознак нашої повсякденної реальності в усіх сферах суспільного життя і в рамках різних людських спільнот, починаючи з сім'ї й закінчуючи суспільством в цілому, яке є, як правило, мультикультурним. В умовах зростаючої взаємодії культур людині доводиться постійно зустрічатися з різними культурами, опинятися на пограниччі культур, і тому перед нею стоять завдання, по-перше, не втратити своєї етнокультурної і особистісної ідентичності і, по-друге, як толерантно і цивілізовано будувати свої взаємовідносини з представниками інших культур. У мультикультурному суспільстві відмінності між етносоціальними та культурними групами можуть сприйматися негативно, а іноді – навіть вороже

і служить головним виправданням нерівноправних відносин. Національно-культурні і релігійні меншини сприймаються в такому суспільстві як «бідні родичі», яких хоча й терплять, але ставляться до них зверхньо і не визнають за ними рівних прав з домінуючою (корінною, «титульною») нацією чи культурою.

Натомість полікультурне суспільство, яке теж складається з різних культур, етнонаціональних та релігійних груп, відрізняється тим, що між ними існують сталі дружні зв'язки і відкриті відносини, які передбачають рівноправність, взаємоповагу і визнання рівноцінності кожної з них. Тому одним з головних завдань становлення громадянського суспільства, яке базується на визнанні та активному утвердженні гуманістичних цінностей, є здійснення переходу від мультикультурного до полікультурного суспільства. Такий перехід можуть забезпечити економічні засади, які є одними з найістотніших, оскільки тільки в суспільстві, де всі люди мають можливість задовольняти свої основні потреби, існує підґрунтя для доброзичливого, толерантного ставлення між ними. Відсутність такої можливості, злидарювання різних груп і верств населення, як це має зараз місце, зокрема, й в Україні, породжує в людей невпевненість у завтрашньому дні, злість і ворожість до тих, хто «зверху», бажання знайти «винних», якими найчастіше виявляються саме «чужі» – представники інших етносів, культур, конфесій, меншин. Це підтверджується також тим, що навіть у країнах з високим рівнем економічного розвитку саме в періоди економічних спадів і криз посилюються прояви дискримінації, ксенофобії та інших негативних явищ у міжкультурних відносинах. Тому тільки забезпечення всіх членів суспільства на рівні, який не принижує гідність людини, забезпечення дії принципів солідарності та соціальної справедливості, сталого підвищення їх матеріального добробуту є найбільш надійною основою полікультурності в суспільстві.

Таке явище як бідність, як правило, не зв'язане з природними причинами: у багатьох випадках країни, що відносяться до неблагополучних в цьому сенсі, мають більше природних багатств, ніж розвинені країни, а у деяких випадках їхня економіка в минулому була в них навіть процвітаючою. Як ж у такому випадку причини цього становища? Існуючий зараз світовий економічний порядок був визначений після Другої світової війни невеликою групою країн «Півночі». Ці країни нав'язали правила, створили структури, які відповідають їхнім інтересам (Міжнародний валютний фонд, Всесвітній банк, міжнародні торговельні угоди) і перетворили колоніальну систему економічних відносин на неокolonіальну, продовжуючи використовувати ресурси інших країн з максимальною вигодою для себе, тобто відтворили на інших принципах систему, в якій розвиток розвиненої меншості підтримується за рахунок бідності інших країн. Насправді, за період з 1950 по 1990 рр. реальний дохід на душу населення в багатих країнах потроївся, але в бідних країнах він практично не змінився. Стали нормою інші більш тонкі форми залежності: це виражається головним чином у боргової та технологічної залежності країн, що розвиваються. Країни Півдня виявилися в капкані системи, в якій вони змушені видобувати і продавати свою сировину для оплати обладнання і технологій. Усе це свідчить про те, що однією з головних засад гармонізації культур у сучасному світі є встановлення більш рівноправних економічних відносин між розвиненими країнами і країнами, що розвиваються. До економічних засад полікультурності можна віднести також: наявність і виділення достатніх коштів на підтримку і розвиток різних форм (етнічних, національних, релігійних) культури і національно-культурних осередків, на здійснення культурного обміну та на інші культурні витрати.

Важливе значення мають також політичні засади. Лише в умовах правової держави і демократичного суспільства та забезпечення політичних свобод і дотримання принципу плюралізму можуть бути забезпечені достатні можливості для рівноправного співіснування і вільного розвитку різних культур, що існують у суспільстві.

Надзвичайно важливим є також знання шляхів подолання міжнаціональних конфліктів і гармонізації міжнаціональних відносин. В основі будь-якого міжнаціонального конфлікту лежать завжди певні суперечності: економічні, територіальні, релігійні, культурні, мовні тощо. У зв'язку з цим надзвичайно важливе значення має національна політика, яка проводиться державою. Важливу роль у гармонізації міжнаціональних відносин відіграють також діяльність національно-культурних товариств і полікультурне виховання. Одними з найважливіших засад полікультурності є духовні, морально-світоглядні засади. На думку К. Ясперса, дійсною основою єднання людей є духовна, а не родова, природна чи економічна спільність. Духовна єдність людства є головною передумовою існування і розвитку цивілізації, яка повинна базуватися на найвищих духовних досягненнях загальнолюдського значення [4]. А. Тойнбі вважав, що духовна злагода і моральна єдність народу є головним стабілізуючим чинником цивілізації [3], а така духовна єдність може бути досягнута лише на основі всесвітньої релігії, утвореної на засадах різних релігійних конфесій. Лише ті світоглядні системи і вчення, які обґрунтовують самоцінність кожної людини, рівноправ'я і рівноцінність між усіма людьми, незалежно від існуючих між ними індивідуальних чи групових відмінностей, необхідність терпимості в людських відносинах, можуть служити духовно-теоретичними засадами полікультурності.

У кожному світогляді виробляються та обґрунтовуються й певні етичні вчення і моральні принципи, що покликані регулювати взаємовідносини між людьми, визначати свідоме ставлення людини до інших людей та до самої себе. У процесі морального поступу відбувалося вироблення все більш універсальних моральних імперативів і принципів, які вимагали від людини справедливого і доброзичливого ставлення не тільки до представників своєї групи чи культури, віри, але й до представників усіх людських спільностей, різних конфесій і культур. Культура є способом існування соціальних суб'єктів і, як певна складноорганізована система, має дуже складну структуру, в якій виділяються «ядерні» (системоутворюючі) і «периферійні» елементи. Взаємодія культур є невід'ємною складовою спілкування між людьми і людськими спільнотами.

Список використаних джерел:

1. Вернадский В. И. Философские мысли натуралиста. М.: Наука, 1988. 520 с.

*Л. А. Васильєва,
кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри
філософії та суспільних наук, Національний аерокосмічний
університет імені М. С. Жуковського «ХАІ», Україна*

ПУБЛІЧНА ІДЕНТИФІКАЦІЯ СУЧАСНОЇ ЛЮДИНИ

Осмислюючи дану тему, є потреба проаналізувати встановлення відповідності розпізнаної публічної сутності людини своєму внутрішньому образу, знайти затребувані й допустимі комунікативні форми прояву сучасного людиноцентризму в життєвому просторі та визначитись з новим типом людини в квазі-публічному інформаційному просторі.

«Новий тип людини виникає серед натовпу, який біснується, в якому бракує здорового глузду» [3, с. 123]...але цей новий тип людей буде вільним від впливу ззовні, він буде здатним приймати самостійні рішення, ніяка зовнішня сила не зможе обтяжити їх якими-небудь зобов'язаннями, і ніякий модний «-ізм», що суперечить основам духовності, не змусить їх звернути зі шляху.... Ці нові люди об'єднують найглибшу духовність, знання в усіх галузях, розсудливість, спрагу наукових відкриттів і мудру активність» [3, с. 125]. Таким новим типом має стати в сьогоденні людина публічна, як обмежена у вільній та відкритій комунікації через пандемічні виклики. Саме нею мають сформуватися нові форми проявлення й ціннісні орієнтири при абсолютному переході у лоно новітніх технік і технологій.

Цікавим для нас залишається саме бачення феномена нового типу людини публічної в сучасному життєвому просторі «як відносного абсолюту, який вказує на самого себе і тому не відсилає до прихованої сутності, але при цьому завжди постає як корелятор конструктивної діяльності свідомості» [4, с. 147]. Слід підкреслити, що людина не за будь-яких умов публічна. Вона стає такою, коли має окрему потребу, намір завжди бути на очах інших. Бути публічною – це емоційно-вольовий порив, буттєва потреба людини, що пов'язана з її внутрішнім пошуком себе та своєї впевненості у публічній ідентифікації.

Назвемо відмітні риси буттєвості, які впливають на стан прояву публічності людини та її відкритість у публічному просторі: 1) наявність внутрішнього духовного світу та тенденція до його прояву в поточних нормах буття; 2) наявність у людини емоційно-вольового імпульсу, «чуттєвого пориву», що сприяє ускладненню її поведінкових стереотипів дій і вчинків; 3) завдяки постійному контакту з іншими формується «вузьке» середовище, де людина позиціонує себе, таке позиціонування та ексцентричність стають значною силою, яка посилює модули публічної поведінки людини (що більше людина має публічності та розкривається в ній, то більше вона прагне до нових публічних проявів); 4) бути публічною є потребою, посилом до самоактуалізації людини, рефлексія при цьому стає способом бачення її внутрішнього буття. Таке бажання відкриває людині саму себе як об'єкт, що відчуває постійну потребу у взаємодії із зовнішнім світом.

Чи можна сказати, що новий тип людини публічної буде в повній мірі відповідати тим істинним цінностям, які споконвіків були затребувані людством?

Цікавою є позиція турецького дослідника М. Фетхуллага Гюлена, яка розкривається через зображення портрету щиросердечних людей: «Щиросердечні люди – багатирі духом і водночас справжні герої духовності завдяки своєму баченню, а також вірі й вчинкам. Глибина їхнього сприйняття заснована не на їхніх знаннях або набутому досвіді, а на багатстві сердець, чистоті душі... царстві їхнього мислення ніколи не буде місця для таких неприємних думок, як «я це зробив», «мені вдалося», «я ухитрився це повернути... Такі люди наповнюються щастям від виконання завдань ближніми, ніби вони це роблять самі для

себе...» [3, с. 127–129]. На думку дослідника, саме такі люди серця «борються за те щоб замінити слово «я» на слово «ми» ... й приносять своє щастя в жертву успіху інших, не сподіваючись на подяку чи повагу.

При цьому доречною є думка Гегеля, що завжди є прагнення духу виразити себе у зовнішньому, при цьому «... істина складається не в тому, щоб занурюватись у тілесність, навпаки, людина стає впевненою у своїй істинності лише завдяки тому, що йде із зовнішньої стихії в задушевний стан і осмислює зовнішню реальність як якийсь невідповідний йому стан» [2, с. 232]. Така здатність, на наш погляд, притаманна лише людям сильним духом, які достатньо легко можуть, відокремити себе від зовнішнього світу й позбутися поверхневих поглядів, зануритися у самих себе. Вони вміють побачити власні вади та порожнечу і здатні щодня «відбудовувати» себе наново. Така «ідеальна особистість ніколи не впаде в забуття й не боїться полону богемності, завдяки повсякденній боротьбі зі своїм ненаситним его, й буде намагатися жити якнайдалі від зла, насильства й усіяких вчинків, які принижують людину, бо вона будує своє життя відповідно до незмінних порядків і законів прийдешнього світу» [3, с. 186].

По-суті, тут виникає поняття розділеного, що базується на відмінності і дистанції, оскільки «проривання до Іншого вимагає виходу за рамки свого світу. Це прагнення трансценденції щодо будь-яких особистих планів або проєктів. Аби не відохотити це прагнення, яке шукає трансценденції, важливо встановити відповідність із суб'єктом, який не зводить до будь-якої форми або модальності свого власного світу. Необхідно щоб це прагнення зустріло іншу свободу, яку неможливо ні асимілювати, ні навіть помістити в один і той самий світ» [5, с. 105]. Цікавою з цієї точки зору є монографія «Поділяти світ» французької дослідниці Люс Ірігаре, яка, розкриваючи проблематику філософії ідентичності, досліджує становлення сучасної людини публічної щодо градусу її свободи: «...оскільки нашій культурі бракує трансцендентності, кожен та кожна знаходять стимул, щоб інвестувати свої бажання у конкуренцію, завоювання, привласнення... Тут бажання тяжіє до того, щоб схопити, утримати й привласнити Іншого, або ж воно шукає схожості, однаковості, ідентифікації... Від іншого ми одержуємо себе, на нього (неї) проєктуюмо себе, він (вона) змінює нашу здатність до буття... Мое існування, або екзистування, також отримане від Іншого в дії, яка поєднує активність і пасивність, «робити» і «давати змогу робити», «бути» і «давати змогу бути» [5, с. 107]. Однак, на думку дослідниці, пасивність тут певним чином є й активністю, оскільки у ній закладена повага, привітність, гостинність по відношенню до буття Іншого. Завдяки цьому Інший може відбутися. «Мій світ не може бути тлом, на якому постає для мене інший: в такому разі інший лишається в тіні моїх власних проєкцій на нього» [5, с. 108].

Таким чином, проблема публічності залишається надзвичайно затребуваним ракурсом осмислення сучасного комунікативного простору людини. Ця проблематика в повній мірі пов'язана з питаннями всього життєвого середовища людини публічної, в якому актуалізується питання дуального морально-ціннісного характеру, а це означає, що поки що не має цілісних однозначних відповідей. Публічність людини – це природне бажання бути реалізованою поза тілом, коли вона сама може зробити предметом навколишній світ та в доступній простій формі розкрити свою духовність. По-суті, «щоб жити і бути у світі, людина повинна бути, перш за все, втілена у цьому світу, займати у ньому певний простір, бути зримою, тілесною» [1, с. 20], але така диференціація в людині на «внутрішню» і «зовнішню» – умовна, її зовнішнє життя невід'ємне від внутрішнього і одне існує через інше. Саме тому, втрата певних рис зовнішньої виразності нерідко сприймаються, як втрата своєї самості, ідентичності, свого «Я». Лише повна тотожність і розвиток цих двох сутностей здатні розкрити істину красу людини навіть не спираючись на нові техніки і технології інформаційного простору.

Список використаних джерел:

1. Газнюк Л. М. Соматичне буття персонального світу особистості : монографія. Харків : ХДАФК, 2003. 356 с.
2. Гегель Г. Эстетика. В 4-х т. Т. 2. М., 1969. С. 232.
3. Гюлен Ф. Діалог і толерантність / Гюлен Фетхуллах; пер. з тур. О. Зубань, В. Підвойний. – К.: Вид-во Жупанського, 2012. 376 с.
4. Кебуладзе В. Феноменологія досвіду / відп. ред. А. Лой. Київ : Дух і літера, 2011. 280 с.
5. Рухливий простір. Міждисциплінарна антропологія / за ред. К. Міщенко, С. Штретлінг; пер. з англ. А. Кравець, С. Мензелевський. К.: ТОВ «АРТ КНИГА», 2018. 212 с.
6. Філософія: світ людини : курс лекцій : навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. / В. Г. Табачковський, М. О. Булатов, Н. В. Хамітов, Є. Андрос, А. Дондюк. Київ : Либідь, 2003. 430 с.
7. Vasylieva L. A. Comprehension of the phenomenon of public communication. *Austrian Journal of Humanities and Social Sciences*. Vienna : «Est West» Association for advanced Studies and Higher Education GmbH, 2016. № 5–6. P. 42–45.

ГІПЕРСПОЖИВАЦЬКИЙ ТИП ЛЮДИНИ ТА ДОЛЯ ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ

1. Глобалізація світу відбувається прискореними темпами і виявляє себе різними гранями. «Процес глобалізації, – як зазначає С. Пролєєв, – позбавляє певності сталі культурні патерни, соціальні форми, ціннісні імперативи. Зміст сучасного життя вже не визначають окремі ідеї чи культурні зразки. Його справжнім духом стала мобільність – здатність до трансформацій, швидких реакцій, гнучкої зміни стратегій» [1, с. 4]. Невизначеність стала характерною рисою глобалізованого світу, і це неминуче накладає відбиток на наших сучасників, їх мислення, світогляд, діяльність. Невизначеним є майбутнє і самого світу і, звісно, кожного із нас. В Ювілейній доповіді Римського клубу «Come on!» з тривогою мовиться про те, що світ перебуває в небезпеці [2]. Такий висновок цілком підставний з огляду на те, що мислення і світогляд сучасних мешканців землі сформувалися в умовах «порожнього світу» (Г. Дейлі), в якому був надлишок ресурсів, незаселені вільні території, але нині «світ повний», ресурси вичерпалися, території перенаселені, проте домінуючі релігії, політичні ідеології, соціальні інститути, стереотипи та коди мислення, що склалися в попередні епохи, продовжують існувати, працювати, використовуватися. Люди продовжують мислити і діяти так, ніби цих змін у світі не відбулося, і це, безумовно, загострює і без того доволі складну ситуацію глобалізованого людства. Сучасна світова економіка переживає кризу, вважають дослідники, оскільки 98% фінансових операцій носять спекулятивний характер [2]. Економісти кризи не вбачають, світовий ВВП ніби зростає, а «поки фінансовий капітал збільшується – все добре».

Проте ВВП не розкриває рівня благополуччя людей, він всього лиш показує рух коштів в економіці. А в світі нині 800 млн. людей недоїдають. Грошей у світі багато, проте приблизно від 22 до 32 трлн. доларів знаходяться в офшорах [2]. Гроші вкладаються, але зовсім не у ті сфери, які вирішують долю людства. За останні сто років населення планети збільшилося у п'ятеро, але економічний обіг – в 40 разів, споживання палива – в шістнадцять. 10% найбагатших домогосподарств світ завдячує 45% загального обсягу викидів. Людство має задуматися дуже серйозно над тим, як нагодувати населення, але не знищити остаточно планету.

Науковці наголошують, що глобальне потепління залишається найбільшою планетарною проблемою. Серед інших проблем в доповіді «Come on!» виділено т.з. «шосте масове вимирання», тобто, інтенсивне скорочення фауни, непередбачені наслідки виникнення і застосування новітніх технологій і загроза ядерного конфлікту. У зв'язку із цим, цілком підставно зазначають представники Римського клубу, світ має пережити «швидку і фундаментальну трансформацію систем виробництва і споживання» [2]. Але це неможливо зробити засобом нинішнього мислення та світогляду, їм на зміну мають прийти інші, адекватні нинішньому світу та його проблемам. Очевидно, і нинішній тип людини, що влаштувала собі і світові нинішню небезпеку, має теж відійти в історію.

2. Середньостатистичний мешканець планети сьогодні – це представник споживацького типу людини. Цей тип людини став масовим у другій половині ХХ ст., після Другої світової війни. Про його появу писали Г. Маркузе («одномірна людина»), М. Гайдеггер («людина з «облікуючим мисленням»), Ортега-і-Гассет («людина маси») і т.п. Люди споживацького типу однакові, підкорені однаковим бажанням, їх потреби фальшиві, нав'язані їм ззовні, а вони всі є рабами цих потреб. Суспільство масового споживання створило свою культуру і з своїми цінностями, і здійснює контроль за кожним. Для позитивної зміни суспільства, писав Г. Маркузе, необхідна «Велика відмова» від споживацтва як способу життя і звернення до гармонії людини з природою, до високої духовності [3]. На жаль, технічний прогрес, матеріальний добробут, підвищення рівня життя не зумовили відповідного рівня духовності, не посприяли масовій появі типу людини духовної. Навпаки, як стверджують сучасні філософи (А. Баумейстер, В. Сабадуха, П. Дениско та ін.), цей рівень все більше знижується. А споживання в нинішньому світі, як зауважує Ж. Ліповецькі, уже і не зовсім споживання, його уже коректніше називати гіперспоживанням, суттю якого стало проникнення споживацьких схем в усі сфери життя, зокрема у ті, що були від нього на значній відстані (освіта, наука, політика, естетична сфера, людські взаємини тощо [4]. Людина-гіперспоживач перетворила і себе у товар, який прагне рекламувати, просувати на ринок, вигідно продати. Особисте «я» такого типу людини, отаке «комодифіковане «Я» (П. Дениско) за зауваженням Дж. Девіса, все більше екстеріоризується, здійснюється на підставі зовнішнього світу об'єктів споживацької культури, ринкових моделей [5]. Займаючись самопрезентацією, саморекламою, зосередившись на зовнішньому боці свого «я», гіперспоживач занехав, розгубив, знівельовав своє внутрішнє «я». Проникнення споживацьких патернів у самопрезентацію

призводить до того, що «у соціальних акторів їхнє приватне «я» (внутрішнє, автентичне «я», Я-для- себе) спустошується, стає невловимим, невизначеним, розмитим, адже вони зосереджуються лише на своєму публічному «Я» (соціальних образах себе, Я-для-інших) [6]. Гіперспоживач зосереджений на гедоністичному задоволенні від користування та естетичному задоволенні від споглядання певного товару. Екстеріоризоване «я» конструює себе як товар, який мають визнати інші, тобто, процес самотворення цілковито підпорядкований «попиту ззовні». Саморефлексія здійснюється, але вона є суто естетичною. У гіперспоживача стосунки з іншими теж перетворено в товар: вони мають бути спожиті як товар, їх треба «використовувати», а не розвивати, підтримувати на засадах дружби, взаємодопомоги, довіри, поваги тощо. Комодифіковане «Я» в значній мірі втратило своє внутрішнє «я», свою цілісність, усталеність, автентичність. На зміну їм прийшли часткові, конфліктні, нестабільні образи «я», покликані бути вигідними для презентації іншим в певних обставинах [6]. Думається, що гіперспоживач є справжньою загрозою для сучасного світу і для самого себе.

3. Ціннісний вимір людського буття займає доволі вагоме місце в контексті вирішення глобальних проблем сучасності. Цінності займають важливе місце в світогляді людини. Вони виступають потужним регулятором її поведінки, корелюючись з інтересами, потребами, ідеалами особистості. Цінності – це сутності і смисли. Особливе місце серед них займають цінності загальнолюдські. Людство, як і народ чи громада, – це спільнота смислова, це люди, об'єднані спільними життєвими смислами, це суб'єкт творення спільного для всіх життєвого світу [7]. «Будь-яка спільнота: держава, громада, нація тощо – це єдність смислового», – слушно наголошується в наукових джерелах. – «Маргінали втрачають спільні смисли, що об'єднують їх, і спільний життєвий світ. Щоб подолати маргінальність чи то політичну, чи то правову, індивіду треба «привласнити» ті смисли, на яких ґрунтується дана спільнота, проїнятися їх послідовністю, помістити себе у відповідне смислове поле» [8]. Гіперспоживач – це своєрідний маргінал. Його ідентичність ситуативна, змінювана, образи розмиті, невизначені. У гіперспоживача, прагматичного та егоїстичного, відсутня усталена шкала цінностей, його цінності ситуативні, проте те, що їх об'єднує, – це їх матеріальність. Навіть красу гіперспоживач сприймає і цінує лише як товар, який можна продати.

Загальнолюдські цінності це і є водночас смисли, завдяки яким розширюється, розвивається, твориться людське буття. Вони є його засадами, втілюють його фундаментальні зв'язки, тому збереження їх, захист їх – це захист основ життя. Ж.-П. Сартр писав про людське існування без відповідального рішення в життєвому проектуванні: якщо людина не включена активно в реальні процеси, світ поза нею постає грубою матерією, позбавленою духовного змісту. Люди ж стають одномірними, частковими, їх життя не наповнене високими смислами, людськість зведена до інструментального виміру [9]. У гіперспоживача всі ці риси проступають назовні.

Щоб ми могли творити спільний життєвий світ, спільне майбутнє, долати спільні проблеми, нам, вочевидь, треба теж помістити себе у спільне для нас, живучих нині, смислове поле, прилучити до загальнолюдських цінностей, сформувані себе особистостями, що вкорінені в буття, а тому здатні робити відповідальний вибір. Цьому може посприяти формування інтегрального мислення, яке має замінити нинішнє «облікуюче» (М. Гайдеггер). Це велика комплексна проблема для урядів і громадян, для кожного і всіх.

Список використаних джерел:

1. Пролеєв С. В. Криза ідентичностей в глобальному світі та ідея Європи. Діалог і порозуміння для європейської та світової спільнот (Із залученням творчого досвіду Львівсько-Варшавської школи). /За заг. ред. проф. А. Карася. Львів, 2017. 216 с. С. 4.
2. Переклади сторінок: «COME ON!» – ЮВІЛЕЙНА ДОПОВІДЬ РИМСЬКОГО КЛУБУ (vsvittranslate.blogspot.com).
3. Маркузе Г. Одномірна людина. Дослідження ідеології розвинутого індустріального суспільства (глави із книги). Сучасна зарубіжна соціальна філософія. Хрестоматія. Київ: Либідь. 1996. С. 87–134.
4. Lipovetsky G. Time against time, or hypermodern society. In: D. Rudrum, N. Stavris (Eds.). *Sapplanting the Postmodern: An Anthology of Writings on the Arts and Culture of the Early 21-st Cenchury (pp. 157171)*. London: Bloomsbury Publishing.
5. Davis J. E. The commodification of self. *The Hedgehof Review*. 5(2). 2003. S. 41–49.
6. Дениско П. Комодифіковане «я» – новий тип персональної ідентичності. *Філософська думка*. 2017. № 4. С. 81–95.
7. Нестеренко В. Г. Вступ до філософії: онтологія людини. Київ: Абрис, 1995. 336 с.
8. Братасюк М. Г. Смислова залежність від минулого як соціокультурна проблема. // *Духовність. Культура. Глобалізація. М-ли міжнар. наук. конф.* 28 жовтня 2019. Львів, 2019. 214 с. С. 24–28.
9. Сартр Ж.-П. Мур. Нудота. Київ, 1996. С. 21–169.

ДО ПИТАННЯ ПРО МЕРЕЖЕВУ ІДЕНТИЧНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ В СОЦІОКУЛЬТУРНИХ РЕАЛІЯХ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Перебудова світу починається з самовдосконалення людини. ХХ століття значною мірою підірвало прагнення людини удосконалити себе, збагачуючи свій власний внутрішній світ, реалізовувати свою унікальність в умовах існуючих соціальних інститутів. Сучасна соціокультурна ситуація з усіма її глобальними суперечностями серйозно позначилася на еволюції, призвівши суспільство до «синдрому розпаду» особистості.

Особливістю сучасного соціокультурного життя є вже практично сформований новий тип культурних відносин – культури інформації і новин – найбільш ефективний і необхідний людині фактор пізнання світу. Література і мистецтво, відтіснені на периферію, поступилися місцем насамперед Інтернет-журналістиці й телебаченню, які відрізняються іншими мотивами й акцентами.

Зміни соціокультурного простору, його нові грані, забезпечені інформаційними технологіями, сформували так зване інформаційне поле – той реальний простір, у якому активно взаємодіють носії інформації. При цьому, сама інформація тут не обов'язково збігається з природничо-науковою, або навіть істинною взагалі. Формування інформаційних глобальних полів різко змінює духовну ситуацію сучасного світу. В умовах кризи ідентичності вони створюють можливість відходу від традиційних параметрів ідентичності особистості у певних соціальних спільнотах і орієнтацію на ті можливості, що в інформаційному полі забезпечуються новими технологіями. Людина у своєму самовизначенні стає все менш залежною від мови, культури, етнічної приналежності і визначає свою внутрішню тотожність з Іншим за типом того загального поля, в якому вона знаходиться. Це сприяє розширенню кризи ідентичності всіх шарів населення, у тому числі й молоді, яка стала втрачати цілісність і стійкість, стаючи більш мінливою і дезінтегрованою, дедалі активніше проявляючи схильність до заперечення колишніх колективних цінностей на користь нових індивідуальних цінностей.

Зміна ідентичностей – закономірний процес, оскільки вони формуються соціальними процесами. Ці ідентичності, виникають і формуються завдяки взаємодії індивідуальної свідомості кожної людини з основами ментальної діяльності всієї соціальної структури, до якої вона має безпосереднє відношення. При цьому, індивід повсюдно реагує на модифікацію всього суспільства – підтримує, змінює і бере участь у процесах його переформування. Саме молоді люди є наймасовішими учасниками руху «хакерів» в усьому сучасному світі. Саме молодь дедалі більше «зривається» від проблем жорстокого і байдужого зовнішнього світу.

Інтернет-середовище – простір мережевої культури, де реалізують себе віртуальні спільноти – не може розглядатися як територія «загальної рівності» і безмежних можливостей. Породження незвичайних ефектів, таких, як зміна ціннісно-смыслових підстав і ментально-поведінкових моделей у окремих взятих індивідів і соціальних груп, що утворюють субкультури, пов'язане зі спробами перенесення в мережу закономірностей реального світу, що закономірно тягне за собою формування «мережевої ідентичності». Цим поняттям характеризується складова соціокультурної ідентичності особистості, яка поступово усвідомлює свою приналежність до певної (не завжди такої, що фіксується в реальному соціумі) спільноти, що здійснює діяльність (в основному, споживання й передачу знань та інформації) в інформаційно-комунікативних середовищах – у комп'ютерному віртуальному просторі Інтернету.

Мережева ідентичність як результат складного когнітивно-емоційного процесу розщеплення особистості є культурологічною категорією, вона визначає ступінь ототожнення особистості з «людьми мережі», що мають досить високий рівень володіння комп'ютерною технікою та технологіями, стильовими і мовними особливостями комунікації. Більшою мірою це відноситься до людей, що створюють відносно недавно виниклу «субкультуру хакерів», яка в даному випадку виступає як об'єктивна (але не завжди обов'язкова) ідентифікаційна ознака. Вона ж визначає і ступінь відособленості індивіда від інших членів соціуму, є підставою для комунікативного дискомфорту (люди «третьої хвилі» (Е. Тоффлер); люди, що знаходяться по той бік «цифрового розриву» (Д. Тапскотт) або, навпаки, підставою для комунікації (субкультура «хакерів», «субкультура завзятих інтернетчиків»).

Сьогодні формується нове, абсолютно незвичайне покоління людей, яке важко віднести до будь-якого з перерахованих типів. Ці люди одночасно «співіснують» у двох просторах і вимірах – соціальному й віртуальному, але вважають за краще переважно працювати й відпочивати, спілкуватися й розважатися саме у мережевому просторі. Їх не можна віднести до однозначних меншин або ігнорованих соціумом відособлених груп. «Мережева» ідентичність, як ускладнена, відкрита ідентичність (у цьому й полягає

парадокс нових моделей ідентичності в інформаційному суспільстві) дозволяє людині, не відмовляючись від своєї рідної культури і мови, при вході в мережу «відрекомендовуватися» по-особливому і реалізувати себе нестандартним чином, відповідно до принципів і норм, які є загальноприйнятими у віртуальному просторі. Мережева ідентичність, більш аніж будь-яка інша, передбачає прояв у людині ігрового, а значить і творчого начала. Причому, від ступеня її активності залежить, наскільки «розщеплення» особистості буде природним або суперечливим, часом навіть конфліктним для кожної окремо взятої людини і всього суспільства у цілому.

Можна стверджувати, що мережева культура формує особливий тип особистості, становлення і розвиток якої багато у чому визначається системою мережевих взаємодій.

Принцип мережевої самоорганізації, що лежить в основі функціонування Інтернету, відрізняється від звичних «системних» закономірностей, тобто структурних принципів взаємодії і зв'язку центру й периферії, «ядерних» схем тощо. Тому, сучасне комп'ютерне покоління відкриває для себе цю нову територію і вважає при цьому, що відкриває і весь світ сучасної культури. Однак цей особливий віртуальний простір є лише невеликим фрагментом спеціалізованої культури. Цей світ високих технологій і раціональних дій, насичений інформацією та знаннями, не може дати для становлення особистості найголовнішого – людяності, високої духовності й соціального досвіду, одержуваного на рівні повсякденної культури.

Інформаційно-комунікативні середовища, нерегульовані з боку зовнішніх джерел, розвиваються за принципом систем, що самоорганізуються, мережевих просторів. Принципи саморозвитку і саморозростання, на яких ґрунтується Інтернет-простір, динамічно вибудовують і руйнують віртуальні спільноти, лише умовно закріплюючи причетність кожної людини, що входить в нього, до колективного «ми». І це – якісно новий тип тотожності людини з іншими людьми. Здавалося б, людей об'єднують спільні інтереси (тяжіння до отримання певних знань і інформації) і регулярне спілкування своєю мовою (точніше, комп'ютерним «сленгом»), але при цьому їх комунікації не задані жорсткими рамками (обов'язковість і відповідальність носять умовний характер). Маючи своє власне ім'я у соціальній реальності, вони набувають у мережевому просторі нового ім'я або навіть отримують кличку («нік»), розподіляють ролі і встановлюють зв'язки, які одночасно можуть мати або не мати у наявності виходу з віртуального простору в соціальний.

Онлайніві ідентифікаційні дані є соціальною ідентичністю, яку користувач Інтернету формує, створює в онлайн-спільнотах і веб-сайтах. Мережеву ідентичність можна також вважати одним із способів формування самопрезентації у мережевому просторі. Хоча деякі люди вважають за краще використовувати в онлайн справжні імена, найчастіше користувачі Інтернет віддають перевагу анонімності, застосовуючи для цього псевдоніми, які містять варіювану кількість ідентифікуючої персональної інформації.

Таким чином, формування і розвиток інформаційного суспільства породжує ситуацію, за якої домінуючі в інформаційно-комунікативному просторі цінності і смисли можуть створювати загрозу і реально створюють її іншим ідентичностям. Відчуття незалежності логіки глобальних мереж від загальнокультурної ідентичності є помилковим, оскільки поєднати цінності інформаційного суспільства і національно-культурний менталітет здатна національна легітимуюча ідентичність, яка формується через систему відповідної освіти й культури.

*В. І. Додонова,
доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії,
Київський університет імені Бориса Грінченка, Україна
К. Р. Дзідора,
магістр КН, Credit Agricole Ukraine*

«МЕРЕЖЕВІ ПАСТКИ» ЯК ВИД ІНФОРМАЦІЙНОЇ НЕБЕЗПЕКИ ДЛЯ СУЧАСНОЇ ЛЮДИНИ

Після виборів в Сполучених Штатах Америки у 2016 році тема впливу інтернет технологій, зокрема соціальних мереж, на людство привернула до себе увагу широкого загалу [1]. Стало очевидно, що технології, які повинні були об'єднувати людей та розповсюджувати знання, впливають зворотньо. Головна проблема полягає у тому яку саме соціальні мережі та пошукові системи подають інформацію користувачу. Алгоритми аналізують нашу поведінку та видають контенту такий спосіб, щоб користувач залишався якнайбільше часу онлайн. Таким чином для кожного з нас створюється суб'єктивний простір, де немає місця для критики або хоча б альтернативної думки до позиції того чи іншого користувача. Цей суб'єктивний простір має назву ехо-камери або інформаційної воронки. Цю воронку створюють не тільки алгоритми, дизайн та технічні рішення також націлені на утримання уваги користувача. Ці принципи роботи застосовуються у всій індустрії соціальних медіа.

З 2016 року ситуація почала змінюватись, були внесені правки у роботі алгоритмів видачі інформації користувачам у багатьох популярних ресурсах. Так, Google при запиті «чи дійсно був Голокост?» спочатку покаже офіційну інформацію, в той час як у 2016 перше посилання було на найпопулярнішу статтю за цією темою. У англomовному сегменті інтернету це була стаття «Top 10 reasons why the holocaust didn't happen» [2]. Також були внесені зміни для тем, що стосуються расизму та сексизму. Зрозуміло, що таких запитів може існувати дуже багато, відслідкувати їх всі просто неможливо. Тобто від того, яким чином поставлено запит до пошукової системи, залежить істинність відповіді.

Всі ці зміни у роботі Facebook чи Google не будуть визначальними. Залишиться надто багато платформ які мають локальну популярність (як, наприклад, Yahoo), тому зміни хоча і можуть мати глобальний характер, але будуть набувати локального так би мовити колориту. На сьогоднішній день маємо ситуацію, коли мова та місце знаходження людини прямо впливають на ту інформацію, яку вона отримає на свій запит. Якщо шукати в Google визначення терміну «капіталізм» російською та українською мовами, то у перших рядках ми отримаємо різні визначення. Це доволі примітивний приклад, але він наочно показує недоліки системи. Крім того, соціальні мережі ще сильніше підлаштовують реальність користувача, тому що для них дуже важливо його утримати. Вони контролюють нашу активність і обов'язково нагадують про себе сповіщеннями, якщо тільки користувач не заборонив надсилати собі повідомлення. Навіть месенджери, які користуються великою популярністю, теж містять в собі всі зазначені вище проблеми, хоча вони не мають систем рекомендації спільнот або контенту. Так, в них можливо є нав'язлива реклама, але вони мають дещо іншу систему роботи. Не дивлячись на те, що месенджери працюють не так як класичні соціальні мережі, вони все одно теж стали розповсюджувати фейкові новини.

Все це підштовхує нас до висновку, що проблема не в технологіях. І дійсно, сам по собі Facebook або Google – це якісні продукти, в яких не закладено поширення невірної інформації та посилення соціальної поляризації. Всі негативні наслідки користування інтернет технологіями створюють люди. Тому і вирішення цих проблем потрібно шукати у площині людина-людина, а не у площині людина-техніка [3]. Ця різниця дуже важлива, тому що вона змінює сам підхід до розв'язання завдань, які перед нами ставить сьогодні. Замість того, щоб змінювати техніку, ми повинні змінюватись самі, аби стати спроможними використовувати ті можливості, які надає нам сучасність у повній мірі. Ніякі заходи по цензуруванню інформації та зміні алгоритму роботи мереж не призведуть до глобальних змін. По-перше, цензурою не можна якісно подолати суб'єктивність, радше вона її тільки посилює. По-друге, все одно система буде захоплювати увагу користувача, тому ехо-камери продовжать своє існування можливо у більш рафінованому вигляді. А самі технології для соціальної взаємодії та пошуку інформації наразі виступають так би мовити лупою, яка збільшує та висвітлює усі деструктивні соціальні процеси. Вони вказують нам на наші недоліки, які потребують негайного вирішення [1].

Почати треба з того, що при розробці дизайну або створенні контенту мають враховуватися особливості нашого світосприйняття. Адже підсвідомість людини застрягла у минулому, ще у часах полювання та збиральництва. Тому є багато речей, на які ми реагуємо інстинктивно і цим жваво користується маркетингологи та розробники. Сучасні дослідження нашої підсвідомості показують як сильно вона впливає на наше розуміння світу та прийняття рішень [4]. Так, наприклад, доведено, що людина завжди підсвідомо буде надавати перевагу людям зі своєї спільноти, причому зовсім не важливо, коли та на яких умовах ця спільнота утворилась [5]. Ми, навіть, не вільні вирішувати, що саме будемо там робити, адже пастки, що обережно та професійно сховані поміж постами наших друзів і колег, заздалегідь готують для нас шлях з послань, що врешті рещт стає лабіринтом. Тож іноді рішення проводити час у соціальній мережі або іншому додатку вже прийнято за нас.

Підсумовуючи сказане, слід зазначити, що постсучасний світ надає великих можливостей для людини, разом з тим, перед суспільством постають нові проблеми, які необхідно мудро вирішувати. Сьогодні людині подається різноманітне знання, однак з використанням цієї суми знань ситуація складається дуже неоднозначно. Як писав Й. Хейзінга: «Неперетравлені знання гальмують роботу думки, перебивають дорогу мудрості. Багатознання перетворюється на маломудріє» [6]. Саме тому нам потрібно змінювати не технології, а наше ставлення до них, до інформації, до істини, до інших людей аби не потрапляти в «мережеві пастки».

Список використаних джерел:

1. Кен У. Трамп и эпоха постправды / Уилбер Кен; пер. з англ. Е. Пустошкин. – Москва: Манн, Иванов и Фербер, 2018. – 224 с.
2. Cadwalladr C. Jewish museum relies on Google grant to counter Holocaust denial search results [Електронний ресурс] / Carole Cadwalladr // The Guardian. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.theguardian.com/technology/2016/dec/22/google-profiting-holocaust-denial-jewish-breman-museum>.

3. Ильенков Э. В. Об идолах и идеалах / Э. В. Ильенков. – Москва: Политиздат, 1968. – 277 с.
4. Леонард М. Підсвідомість. Як інтуїтивно розум людини керує її поведінкою / Леонард Млодінов; пер. з англ. В. Горбатька. – Київ: ТОВ «Видавнича група КМ-БУКС», 2020. – 320 с.
5. Dodonova Vira. Tandem of Populism and Post-truth as the background of development of the modern democracy in Ukraine. – Skhid. – 2019. – № 3(161). – P. 57–61.
6. Хейзинга Й. Homo Ludens. В тени завтрашнего дня / Й. Хейзинга; пер. с нидерланд. В. Описа. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2004. – 539 с.

*Е. И. Стабровский,
адъюнкт научно-педагогического факультета
Академии МВД Республики Беларусь*

АНТРОПОЛОГО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ПРОЦЕССА ФОРМИРОВАНИЯ ПРАВОВОГО СОЗНАНИЯ ПРАВОНАРУШИТЕЛЯ

В условиях информационного общества особую актуальность приобретает сохранение личностного понимания человека. В сфере реализации юридической ответственности важно рассмотрение правонарушителя как человека, как развивающейся и изменяющейся личности, а не только как носителя прав и обязанностей. Одной из самых строгих мер юридической ответственности является лишение свободы. Исполнение наказания связано с целью исправления, предполагающего комплексное изменение всей личности осужденного, достичь которого в реальности весьма непросто. Поэтому понимание исправления как формирования правосознания личности конкретизирует цель наказания. Правосознание каждого человека, в т. ч. правонарушителя, определяется сформированностью личностных правовых ценностей. Личностная правовая ценность представляет собой свободно принятую, усвоенную и укорененную в правовом сознании человека идеальную модель поведения, с внутренней необходимостью реализуемую в правомерном поведении человека.

Формирование личностных правовых ценностей в правовом сознании осужденного осуществляется на протяжении всего периода исполнения наказания, в котором имеются взаимосвязанные и последовательные стадии (этапы), определяющие особенности формирующего воздействия. Продолжительность и стадии исполнения наказания оказывают влияние на организацию работы по формированию правового сознания осужденного.

Срок лишения свободы определяет конкретные максимальные и возможные минимальные пределы исполнения наказания. Пребывание осужденного в исправительном учреждении (далее – ИУ) не означает прямого, линейного формирования его правового сознания, его исправления, принятия им правовых ценностей. Напротив, существует ряд негативных проявлений, влияющих на правовое сознание, которые могут быть вызваны продолжительным пребыванием осужденного в ИУ (например, приобщение к криминальной субкультуре, нарушение связей и отношений с семьей, изменение состояния здоровья). Отметим, что деятельность по формированию правового сознания осужденного планируется и организуется исходя из назначенного судом срока наказания.

При планировании и организации деятельности по формированию правового сознания осужденного к лишению свободы важным обстоятельством являются стадии исполнения наказания, которые условно можно назвать начальной, основной и завершающей [1, с. 200]. Каждая стадия имеет свои особенности, что требует учета в организации работы с осужденным. Однако стадии исполнения наказания не тождественны изменениям правового сознания осужденного. Факт пребывания в ИУ не означает необходимости позитивных изменений в правовом сознании осужденного. Вместе с тем, учет стадий исполнения наказания весьма важен для осуществления деятельности по формированию правового сознания осужденного.

Начальная стадия исполнения наказания связана со знакомством с осужденным, с определением состояния его правового сознания, с ознакомлением осужденного с порядком отбывания наказания. Осужденный знакомится с новыми для него условиями жизни, ограничениями и запретами, сотрудниками ИУ, другими осужденными. На данном этапе исполнения наказания определяется направленность осужденного в сторону соблюдения установленного порядка отбывания наказания или его нарушения. В этот период особенно важно своевременно предоставить осужденному максимальную информацию об особенностях отбывания наказания, действующих правилах поведения, положительных сторонах правомерного поведения и негативных сторонах противоправного поведения, перспективах досрочного освобождения. Если сотрудник ИУ своевременно не проведет соответствующую работу и не сориентирует осужденного в позитивном направлении, то велика вероятность того, что потребность осужденного в информации будет удовлетворена осужденными, открыто или неоткрыто придерживающимися неформальных правил

поведения. Отсюда могут возникнуть препятствия к формированию правового сознания осужденного в дальнейшем. Изначальная позиция осужденного, предполагающая положительную направленность и конструктивное взаимодействие с сотрудниками ИУ, будет способствовать формированию правового сознания осужденного. В свою очередь, обратная позиция осужденного будет препятствовать формированию правового сознания осужденного.

В начале исполнения наказания сотрудники ИУ должны с помощью доступных средств и методов исследовать личность осужденного и его правовое сознание. На этом основании складывается представление о правовом сознании осужденного, имеющихся проблемах и направлениях воздействия на его правовое сознание. Проводимые исследования должны в комплексе представить содержание правового сознания осужденного. Достижения современной психологии сознания позволяют представить правовое сознание личности в виде уровневой структуры, состоящей из бытийного, рефлексивного и личностно-ценностного уровней правового сознания [2]. В бытийном уровне правосознания определяются эмоциональные, психологические особенности осужденного, имеющиеся у него зависимости (алкогольная, наркотическая и др.) и т. д. В рефлексивном уровне осуществляется определение имеющихся у осужденного правовых знаний. В личностно-ценностном уровне определяется наличие у осужденного личностных правовых ценностей. Изучать личность осужденного, происходящие изменения в его правовом сознании необходимо на каждом этапе исполнения наказания. Для этого уместно использовать возможности психологического тестирования и прогнозирования индивидуального правового поведения как в начале исполнения наказания, в основной период, так и на стадии окончания исполнения наказания [3, с. 134]. Это будет способствовать выявлению и решению проблем правового сознания осужденного. К моменту рассмотрения вопроса досрочного освобождения или окончания срока исполнения наказания прогноз индивидуального правового поведения, осуществленный на основе исследований личности осужденного, его правового поведения за весь период отбывания наказания с учетом прошлых прогнозов расширят представления о правовом сознании осужденного.

На основании проведенных исследований определяются направления формирующего воздействия. После этого в планомерном порядке осуществляется разносторонняя и продолжительная работа с осужденным по формированию его правосознания с помощью средств исправления. В целом, данная деятельность приходится на основную стадию исполнения наказания. Успешность формирования правового сознания определяется решением выявленных проблем правового сознания осужденного и сформированностью личностных правовых ценностей.

Пребывание в ИУ создает условия для формирования правового сознания осужденного, а в свою очередь, сформированность правового сознания открывает возможность досрочного освобождения от наказания. На основании достигнутых результатов сотрудник ИУ делает вывод о допустимости досрочного освобождения осужденного в том или ином виде. Однако соответствующее решение может быть принято только судом.

Завершающая стадия исполнения наказания может определяться как окончанием срока исполнения наказания, так и возможностью досрочного освобождения. В каждом случае ИУ принимает меры, способствующие адаптации осужденного к жизни на свободе, независимо от того, были достигнуты цели исправления или нет. В ситуации, когда правовое сознание осужденного не сформировано, сотрудники ИУ продолжают принимать меры и использовать доступные средства для формирования правового сознания осужденного до истечения срок наказания.

Таким образом, исполнение наказания в условиях информационного общества требует учета, прежде всего, личностных аспектов юридически значимого поведения человека. Целью реализации юридической ответственности должно быть формирование правового сознания личности правонарушителя. Продолжительность и стадии исполнения наказания в виде лишения свободы имеют большое значение для осуществления формирующей деятельности. Начальная, основная и завершающая стадии исполнения наказания в виде лишения свободы имеют особенности, которые влияют на процесс формирования правового сознания и личностных правовых ценностей осужденного.

Список литературы:

1. Стуканов В. Г. Информационно-педагогическая система формирования правосознания личности на современном этапе развития общества Республики Беларусь: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01. Санкт-Петербург, 2016. 362 с.
2. Павлов В. И. Структура правового сознания в контексте достижений современной психологии сознания: антрополого-правовой подход / В. И. Павлов, Е. И. Стабровский // Право в современном белорусском обществе: сб. науч. тр. / Нац. центр законодательства и правовых исследований Респ. Беларусь; Ин-т правовых исследований; редкол.: Н. А. Карпович (гл. ред.) [и др.]. Минск, 2020. Вып. 15. С. 51–57.
3. Ананич В. А. Анализ и прогнозирование преступности : метод. рекомендации / В. А. Ананич, Н. А. Аникеева; учр. образ. «Акад. М-ва внутр. дел Респ. Беларусь». Минск: Академия МВД, 2017. 146 с.

ПУБЛИЧНОСТЬ ЧЕЛОВЕКА В МЕДИА СРЕДЕ

Широкое распространение новых медиакоммуникационных технологий (телевидения, интернета, мобильной связи и др.) обуславливает изменения в структуре социальной реальности, корректирует практики повседневного взаимодействия людей. Актуализируется вопрос субъектности человека, его способности сохранять личную идентичность в визуально-виртуальном пространстве под напором массы предлагаемых зрелищ и образов, где имеет место сознательное запутывание человека как потребителя зрительной информации со стороны заинтересованных агентов – СМИ и производителей продукции. Свойство современного визуального медиакоммуникационного пространства – выступать тем каналом, благодаря которому человек раскрывает самого себя, идентифицирует себя с тем или иным образом. Визуальные модели, шаблоны, рамки, форматы, клипы и т.п. структурируют виртуальную реальность. Транслируемые по каналам медиа, они превращают индивида в полую ёмкость, способную быть заполненной любым жанром или быть упакованной в любую упаковку. Так, современная индустрия производства символов подменяет содержание формой. Социальный мир она стремится превращать в моделируемую матрицу, по которой работает формат, и которая зависит от возможностей управляемого откуда-то компьютера. Эффект зрелищной индустрии возникает благодаря тому, что индивид – ёмкость (не осознавая этого) жаждет самозаполнения, измеряя себя рейтингом и спросом на якобы свой имидж, в соотношении с сетью интернет, как едва ли не единственным универсальным источником самореференции. Показательна в данной связи расхожая в сети интернет фраза, приобретающая афористичный характер: «Жизнь нужно прожить так, чтобы об этом знал Google». Кого не видят, кто не представлен в коммуникационном пространстве интернет, того не существует, его нет.

Сегодня аналитики медиакоммуникации пытаются ответить на вопрос, какие трансформации должны произойти с физическим телом, чтобы мы зафиксировали господство «бестелесного» субъекта коммуникации – человека редуцированного до медиапроводности, медиапосредованности, медиаприсутствия. Термин «седирование» описывает переход человеческого тела от прямостояния к сидению и длительную фиксацию тела в этой сидячей позе. Сейчас тело, постоянно пребывающее в состоянии покоя, больше не воспринимается как место разворачивания субъективности и потому может рассматриваться как объект, способный испытывать (впитывать) всё что угодно. Подобная атрофия моторного, практического участия влечёт за собой перемещение активности в сторону психических, аффективных переживаний. Лозунг «Дайте мне точку опоры и я переверну мир» остался в мире железных машин, в мире информационных технологий он заменяется другим: «Дайте мне образ, и я переверну мир». Воздействие медиатехнологий происходит не на уровне мнений или понятий, а на уровне изменения чувственных пропорций или образцов восприятия, конструируя ту реальность, которая возникает благодаря их функционированию и действию.

Современный мир столкнулся с удвоением социальной реальности – с появлением виртуальной реальности, где субъект получает большую свободу, реализуя «виртуальное действие». Виртуальная реальность не имеет ограничений, сформированных традиционными социальными нормами. Это мир, лишённый социального порядка в традиционном его понимании, где большее значение придаётся не институтам и социальным нормам, а самим действующим лицам и их имиджам, разворачивающимся на виртуальной сцене. Наиболее опасными источниками угроз интересам и здоровью личности считают существенное расширение возможности манипулирования сознанием человека за счёт формирования вокруг индивида индивидуального информационного пространства; неконтролируемое распространение информационно-психологического оружия и ведение информационных войн. Медийные потоки формируются в интересах владельцев транснациональных информационных агентств. Процесс монополизации на медиарынке приводит к угрозам манипулирования общественным мнением по отношению к значимым событиям, а так же к деформации моральных устоев общества, его национальной культуры, путём навязывания ему чужих ценностей. Негативным последствием погружения сознания в медийные потоки является информационная перегрузка.

Список литературы:

1. Павлова Е. Г. Визуальный образ в медиа-пространстве и повседневность // Социология, 2015. № 3. – С. 108–114.

ПРОБЛЕМА АНОНІМНОСТІ МЕРЕЖЕВИХ КОНФЛІКТІВ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Динаміка розвитку мережових структур стає одним з найбільш значущих факторів функціонування сучасного суспільства. Його сутнісною характеристикою є нелінійність і суперечливість соціального розвитку. Інтенсифікація процесів глобалізації при одночасному удосконаленні інформаційно-комунікаційних технологій призводять до трансформації соціальної реальності, способів і форм конфліктного протистояння під впливом розвитку мережових процесів. Сучасні кібер-атаки зачіпають інтереси не тільки окремих громадян, а й урядові, військові, фінансові структури. Вони створюють загрозу і роблять вразливими всі сфери життєдіяльності суспільства. Крім кібер-атак величезну небезпеку становить розширення можливостей для здійснення терористичної діяльності. У мережовому просторі реалізується рекрутування нових членів, ідеологічний вплив на їх свідомість.

Мережева структура є багаторівневим утворенням, заснованим на поліваріативному, багатofункціональному, комунікативному взаємодії акторів. На думку Р. Хагінса, під мережевою структурою слід розуміти «структуру, яка містить дві або більше компанії, які переслідують спільні цілі або працюють над вирішенням спільних проблем, взаємодіючи протягом тривалого періоду часу» [1, с. 112].

Виникнення конфліктів викликане появою нової форми маніпулювання свідомістю людини, розширенням простору інформаційного впливу на формування громадської думки та символічного впливу на соціальні процеси. Інформація стає одним з основних ресурсів, що впливає на соціальні, економічні та політичні сфери життєдіяльності суспільства. Звернення до виявлення деструктивності людської природи є необхідною умовою розкриття механізму впливу мережового суспільства на свідомість його окремих елементів.

Основним способом маніпулювання свідомістю людей стає спеціальна провокаторська діяльність мережових акторів, яка сприяє нагнітання негативної атмосфери і загострення протиріч. Формами прояву конфлікту виступає використання психоактивного впливу на свідомість акторів, такого як шантаж, залякування. Мережевий елемент не може бачити всю проблемну ситуацію в її цілісності, бо інформація надається фрагментарно і не завжди має достовірний характер. Отже, відсутня можливість проаналізувати проблему в комплексі всіх її складових.

Особливість мережових конфліктів полягає в тому, що вони переважно здійснюються у формі прихованих маніпуляцій з боку мережових вузлів над діями окремих елементів. Анонімність взаємодії не надає можливості для акторів реально оцінити наявні ресурси, цінності, мотиви і цілі противника. Виникло помилкове уявлення про дані аспекти призводить до неможливості прийняття рішення щодо врегулювання протиріч. Більш того, актори не усвідомлюють, що вони є елементами маніпуляцій. Їм здається, що вони відстоюють в даному конфлікті свої особисті інтереси, потреби і цілі. Крім того, мережеві елементи часто не усвідомлюють наявність протиріч. Тим самим, не виробляються заходи щодо їх врегулювання.

Анонімність мережевої взаємодії породжує безвідповідальність суб'єкта за надану їм інформацію. Дана обставина призводить до загострення конфліктів, бо відсутня особиста зацікавленість у вирішенні сформованих протиріч, відбувається нівелювання відповідальності людини за подальше функціонування соціальної системи. Існує можливість маніпулювання свідомістю безлічі людей, формування у них певного бачення проблемної ситуації. Анонімність і асинхронність, зменшення значущості авторитетів і збільшення частки дисоціативної уяви створюють «ефект розслаблення» в процесі комунікації [2, с. 17–41]. У мережі уява сприяє добудовуванню готівкової реальності. Анонімність взаємодії мережових елементів призводить до того, що людина створює свій вигаданий образ, наділяє себе неіснуючими характеристиками.

Анонімність взаємодії не надає можливості для акторів реально оцінити наявні ресурси, цінності, мотиви і цілі противника. Виникло помилкове уявлення про дані аспекти призводить до неможливості прийняття рішення за дозволом протиріч. Більш того, актори не усвідомлюють, що є елементами маніпуляцій. Їм здається, що вони відстоюють в даному конфлікті свої особисті інтереси, потреби і цілі. Крім того, мережеві елементи часто не усвідомлюють наявність протиріч. Тим самим, не виробляються заходи щодо їх врегулювання. Анонімність взаємодії акторів, можливість постійного залучення нових елементів і їх велика кількість, недостатня розробка механізмів регулювання протиріч призводить до зростання терористичних організацій. Терористи використовують інформацію з метою поширення загроз, ескалації насильства, здійснення психологічних атак на свідомість.

Специфіка мережевих конфліктів полягає в тому, що конфліктуючі сторони в ході протиборства можуть не використовувати існуючі у них наявності ресурси. Головним знаряддям впливу на конфліктну ситуацію стає інформація, яка впливає на світогляд і мислення мережевих елементів. «Особливістю інформаційного суспільства, яке встановилося в епоху постмодерну, тобто постіндустріальну епоху, є те, що кількість інформації досягла такого обсягу, що жодна здорова людина не здатна не те що освоювати цей обсяг, а навіть більш-менш в ньому орієнтуватися. Але саме це не сприймається людською свідомістю: обсяг інформації дає одну з головних переваг ... перетворює інформацію на сміття» [2, с. 79–80]. Тим самим, розширюються можливості для маніпулювання громадською думкою і свідомістю людини. Неможливість здійснення аналізу всієї наявної інформації призводить до дезорієнтації і загострення конфліктів.

Особливість мережевого конфлікту полягає в тому, що невеликі кластери здатні вплинути на великі соціальні спільноти. Маючи можливість для здійснення блискавичних дій, вони можуть як вирішити проблемну ситуацію, так і загострити її, привівши в подальшому до розгортання військових дій, учасниками яких стають кілька держав і їх коаліцій. Наслідком ризомності мережі, децентралізованості процесу управління є відсутність можливостей у державних структур виробити універсальні способи координації взаємодій акторів.

На основі сказаного, можна зробити наступні висновки. По-перше, дослідження мережевих структур сприяє розумінню специфіки функціонування мережі, виявленню особливостей мережевої взаємодії акторів і механізмів їх впливу як на дану систему, так і на інші взаємодіючі з нею системи і соціальну реальність в цілому. Практична відсутність можливості знищення або скасування мережевої освіти внаслідок наявності у мережі спроможності заміни окремих вузлів і ядр на інші елементи призводить до необхідності врахування особливостей її функціонування з метою запобігання її деструктивного впливу на соціальні процеси.

По-друге, інформативний вплив на свідомість людей призводить до маніпуляції їх діями. Відсутність можливості констатувати об'єктивність фактів, представлених в мережі, її анонімність задає специфіку взаємодії мережевих елементів, що полягає в неповноті наявної інформації про співрозмовника або її відсутності. Мережевий елемент може репрезентувати себе відповідно до способу, що не відповідає дійсності. Приховування істини, конструювання міфічної фігури внаслідок відсутності фізичної представленості, як правило, не має ніяких правових наслідків для суб'єкта. Крім того, інформація, присутня в мережах, в більшості випадків адресується для анонімної розрізної масової аудиторії, створюється ілюзія свободи.

Список використаних джерел:

1. Haggins, R. The Success and Failure of Policy-Implanted Iner Firm. Network Initiatives: Motivations, Processes and Structure / R. Haggins // Entrepreneurship & Regional Development. – 2000. – № 12. – P. 111–135.
2. Joinson, A., McKenna, K., Postmes, T. Oxford Handbook of Internet Psychology / A. Joinson, K. McKenna, T. Postmes. – New York : Oxford university press, 2007. – 508 p.
3. Коровін, В. М. Третя світова мережева війна / В. М. Коровін. – Спб. : Пітер, 2014. – 352 с.

А. В. Зінюк,

кандидат соціологічних наук, доцент кафедри прикладної соціології та соціальних комунікацій,

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Україна

М. А. Пріходько,

*магістрантка кафедри прикладної соціології та соціальних комунікацій
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Україна*

ХАЙП ЯК ЗАСІБ ПРЕЗЕНТАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ В СОЦІАЛЬНИХ МЕДІА

Самопрезентація, віртуальна презентація в різних ракурсах системно вивчаються соціологією. Соціологами досліджуються різні практики презентації особистості. Спілкування, комунікація і презентація сьогодні переноситься в площину віртуальної реальності.

Актуалізацію проблеми вивчення хайпу як засобу презентації в соціальних медіа зумовив розвиток соціальних мереж, який розширив поле для самовираження особистості та проявів своєї унікальності.

Сьогодні соціальні медіа дають великий простір для віртуалізації бажаного, виступають стимулом і полем для експериментів з образами. Соціальний простір, у якому розмножується хайп відрізняється самореферентністю і зацикленним виробництвом та споживанням афекту: користувачі медіаінформації самі її поширюють, самі реагують на неї та самі створюють публікації, що пов'язані з ключовою подією.

Якщо проводити аналогію з «Законами наслідування» Г. Тарда [3], то можна сказати, що поширення користувачами ключової події – це по суті, і є явище наслідування. Крім того, публікацію, яка має мало репостів поширюють рідше, і навпаки чим більше репостів/лайків, тим більше шансів, що людина поширить публікацію/поставить лайк. Адже люди намагаються наслідувати інших.

Як і всі соціальні явища хайп виконує у суспільстві певну роль К. Кіуру [2] у своїй статті «Трансформації медіасредини як об'єкт дослідження теорії масових комунікацій» виокремлює наступні функції хайпу: поширення у суспільстві актуальних та часто сенсаційних інформаційних повідомлень; задання трендів інформаційному простору та у суспільстві в цілому.

У світовій науці початком концептуалізації хайпу як специфічного явища у медіасередовищі можна вважати публікацію П. Вастермана у Європейському журналі комунікацій під назвою «Медіа-хайп. Новинні хвилі, що самопосилуються, стандарти журналістики і конструювання соціальних проблем», в якій дослідник визначив хайп як особу структуру колективної уваги, яка має вплив на сучасний медіа-ландшафт [4].

Слід зазначити, що з нашої точки зору, вплив хайпу на суспільство може бути набагато глибшим, адже він здатен формувати не тільки громадську думку, а й впливати на соціальні установки та стигматизацію певних типів соціальної поведінки.

Хайп дає можливість привернути до себе увагу великої кількості людей, завоювати популярність, заробити імідж та статус та має розважальну функцію, сприяє емоційній розрядці [1].

Одним з професіоналів у цій справі по праву можна вважати відомого американського підприємця Ілона Маска, для якого хайп – інструмент задля популяризації та просування своїх бізнес-проектів. Ще одним прикладом створення хайпу може бути російський музикант Моргенштерн. За свою не таку й довгу кар'єру він встиг не раз і не два підняти хвилі хайпу, для якого це є бізнес-проектом. Якщо позбавити проекти Маска хайпу, то вони все ще будуть займати значне місце в сфері інноваційних технологій. Якщо ж творчість Моргенштерна позбавити хайпу, вона не буде мати ніякого значення. А тобто ми маємо справу з особливою особливим засобом презентації.

Більша частина випадків використання хайпу як засобу презентації в соціальних медіа використовується для збільшення рейтингів, підвищення переглядів та залученості аудиторії, підвищення популярності.

Розглянемо використання хайпу як засобу презентації особистості в соціальних медіа на прикладі ситуації з блогеркою Катериною Діденко. Чоловік і декілька знайомих Катерини Діденко вмирають на її День Народження після того, як вони стрибають у басейн з сухим льодом. Вона в цей час коментує ситуацію у сторіз, чим провокує хвилю хайпу, хейту та булінгу. Потім в Інтернеті починає зростати резонанс, провідні російські телеканали починають кликати Катерину на ток-шоу. Після виходу випуску телепередач «Хай говорять» з участю Катерини, «Прямий ефір» за участю її матері, кількість згадувань про ситуацію у медіапросторі досягає свого максимуму. Через 3 тижня Катерина погоджується на участь у ще одній телепередачі «Детектор лжи», чим провокує другу невелику хвилю хайпу.

Постхайповий ефект: канали звеличили рейтинг, аудиторія Катерини Діденко виросла на сотні тисяч підписників, російськомовний Інтернет-простір отримав безпрецедентну подію: «трауру у сторіз» (ми не надаємо ніякої моральної характеристики подіям, лише перелічуємо факти).

Також через декілька місяців після цього на YouTube-каналі «Пушка» вийшло інтерв'ю з Катериною, де вона коментує усю ситуацію. Воно може слугувати прикладом експлуатації хайп-події на «постхайповому етапі».

Цей випадок є гарним наочним прикладом того наскільки сильно розвиваються у сучасному світі глобальної інтернетизації межі між інтимним та публічним.

Список використаних джерел:

1. Ефанов А. А. Хайп как новый коммуникативный тренд [Электронный ресурс] // Современный дискурс-анализ. 2018. № 3 (20). С. 144–150. URL: http://www.discourseanalysis.org/ada20_1/st148.shtml.
2. Кіуру К. В. Новые меседжи в медиасреде как ответ на технологические возможности современной коммуникации: hype, flogging, sockpuppet / К. В. Кіуру // Сб. науч. ст. по итогам III науч. конф. РММIS «Журналистский текст в новой технологической среде: достижения и проблемы»: – Челябинск: Челябинский государственный университет, 2019. С. 147–148.
3. Тард Г. «Законы подражания/ рус. перевод Ф. Павленкова – М.: Академический Проект, 2011, 304 с.
4. Peter Vasterman: Media-hype. Self-reinforcing news waves, journalistic standards and the construction of social problems. „European Journal of Communication» 2015, 20 (4). P. 508–530.

МОТИВАЦИЯ И ПРОБЛЕМЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНТЕРНЕТ-ТЕХНОЛОГИЙ В СТУДЕНЧЕСКОЙ СРЕДЕ

Информационные технологии плотно вошли в нашу обыденную жизнь, трансформируя социальное пространство и время. В данном исследовании мы постараемся проанализировать влияние развития информационных технологий на становление личности студента и выделить основополагающие факторы, которые определяют детерминирующие приоритеты студенческой молодежи. Молодежная среда достаточно динамична, постоянно находится под воздействием многочисленных каналов средств массовой коммуникации, формирующих и ценностные установки, и образы поведения. К другим специфическим чертам молодежи относят: совокупность социальных свойств, присущих только этой группе людей (с небольшими особенностями между подгруппами по интервалам); особый статус данной группы в обществе; особая роль в обществе; специфика группового сознания; специфика потребностей и интересов; специфика субкультурных оснований; специфика механизма внутригенерационного и межгенерационного взаимодействия. В эпоху информационного общества уместно упомянуть высказывание Н. А. Бердяева «Эра цивилизации началась с победного вхождения машин в человеческую жизнь. <...> Она, прежде всего, технична, в ней торжествует техника над духом, над организмом. В цивилизации само мышление становится техническим, всякое творчество и всякое искусство приобретает все более и более технический характер» [1].

Все большую роль в жизни студенческой молодежи играют Интернет-технологии. Если еще относительно недавно люди не имели представления, что такое Интернет, то сейчас почти все не представляют себе существование без этого средства массовой коммуникации. Интернет помогает решить различные задачи: для кого-то это источник информации, для кого-то – способ проведения досуга, для кого-то – средство общения с друзьями и близкими. При регистрации в сети Интернет человек может не указывать свой реальный возраст, пол, особенности внешности, приписывать себе несуществующие заслуги, тем самым стараясь повысить свой психовозрастной или социальный статус. Киберпространство выступает альтернативной реальностью, в которой возможно абстрагироваться от проблем окружающего мира, пытаться исправить любую ошибку неоднократных попыток, экспериментировать, самостоятельно принимать решения, вне зависимости от результата [2].

По результатам опроса студентов УО ВГАВМ по вопросам, связанным с местом и ролью Интернета в жизни студентов и вопросам Интернет-зависимости среди студенческой молодежи были получены следующие результаты. Опрошено 400 человек (235 девушек и 165 юношей). Среди респондентов преобладали молодые люди возрастом 19–21 года. Интернетом регулярно пользуются около 93 % опрошенных; основные мотивы использования интернета среди студенческой молодежи: учеба, поиск новой интересной информации, общение через социальные сети; суммарное время использования интернета около 6–7 часов в сутки; большинство респондентов используют мобильный интернет; среди опрошенных около 86 % имеют страничку в какой-либо социальной сети, но 67 % из имеющих социальный аккаунт предпочитают виртуальному общению живое. Используются социальные сети студентами для оперативной и бесплатной связи с одноклассниками (однокурсниками), для связи с теми людьми, которые сейчас находятся вне зоны доступа для живого общения либо поиск новостей в интересующих студентов сферах. В отличие от средств массовой информации в Интернет технологически встроены свойства интерактивности и индивидуализации. Большинство респондентов не считают себя Интернет-зависимыми и способны свободно обойтись без интернета различную продолжительность времени: от 1–2 дней до месяца. Студенты считают Интернет важным источником информации для себя, и он имеет для молодежи большее значение, чем телевидение, радио, газеты и книги. В свою очередь частота посещения Интернета говорит о его значимости как фактора социализации. Анкетирование и подготавливаемые студентами информационные обзоры позволяют сделать вывод о высоком уровне доверия к Интернету как источнику информации. Что подтверждает тот факт, что студенты в основном относятся к информации в Интернете без критического ее осмысления. Студенческой молодежи, как наиболее подверженной влиянию разнообразной информации, распространённой в Интернете, следует научиться с осторожностью относиться к ней. Также внимание было обращено на исследование мотивов сетевого поведения студенческой молодежи. Под мотивацией в широком смысле подразумевается то, ради чего человек выполняет ту или иную деятельность.

Основной целью использования Интернета студентами является гносеологический мотив (78%). Сюда относится как поиск информации в рамках учебной деятельности, так и получение актуальной информации по интересующим проблемам в рамках различных сфер. В процессе подготовки к учебным занятиям студенты чаще всего используют поисковые системы Интернета (google, yandex и др.) – 87%; электронные библиотеки – 19%; библиотеки академии или города – 13%. 73 % респондентов отметили важность развлекательного мотива использования Интернета для прослушивания любимой музыки или просмотра кинофильма. Интернет-пространство все больше вытесняет традиционные библиотеки, ввиду перевода в цифровой формат множества книг и документов и возможности получения к ним быстрого доступа. Однако в данной оперативности мы можем видеть и негативный аспект – быстрое «клиповое» восприятие информации способствует снижению рефлексии и критичности в подходе к получению новой информации. В настоящее время мы можем обнаружить экстенсивную составляющую информатизации – запредельное увеличение объемов информационных потоков и числа каналов, использующих человека преимущественно в качестве пассивного приемника информации. С появлением мощного информационного взрыва во второй половине XX столетия убедительно заявила о себе проблема информационной перегрузки людей. Под информационной перегрузкой следует понимать полезную информацию, количество которой превосходит объективные возможности восприятия ее получателем. К полезной относится информация, необходимая для решения задач, обеспечивающих жизнедеятельность личности.

В наше время появляется все больше СМИ, которые как бы запрограммированы на интеллектуальную перегрузку. Люди, которые обязаны платить за каждую долю секунды времени на радио или телевидении, заняты попытками сообщить максимум информации за минимальное количество времени. Существует большая опасность в виде падения качества информации за счет слишком быстрого увеличения ее количества в виде захламленности «информационным мусором». Информационный поток стремительно растет, а перегрузка приводит к порождению негативной ситуации, в которой возможны такие исходы: 1) человек пропускает (не воспринимает) часть информации, не сумев ее увидеть (услышать); 2) воспринимает и перерабатывает всю информацию точно и в соответствии с задачей, но позднее срока; 3) воспринимает информацию в искаженном свете или просто отказывается от ее восприятия. Если информация воспринимается не в полном объеме, то она может способствовать превратному представлению о явлении, а отсюда источник неправильных принятых решений.

Как бороться с информационными перегрузками? Во-первых, необходимо четкое определение цели получения той или иной информации. Во-вторых, своевременный отсев не нужной информации. В-третьих, опора на важную, существенную информацию, необходимую для решения проблем и отказ от излишне детальной информации. В-четвертых, формирование высокой информационной культуры индивидов, выработка наиболее рациональных приемов и методов управления информацией.

Большое влияние на распространения увлечения Интернет-технологиями оказывает и коммуникативный мотив. У большинства респондентов Сеть воспринимается как способ общения, обретения различных форм солидарности, появления новых друзей и единомышленников, возможность самореализоваться в той или иной сфере. Во многом использование Интернет-технологий способствовало росту компьютерной грамотности среди пользователей, так как успешное освоение информации включает знания основных информационных ресурсов, умения ориентироваться в них, находить информацию; умения оперировать с информацией адекватного содержания, переосмысливать и адаптировать ее к конкретным условиям, осуществлять ее генерацию, интерпретацию и распространение. Часть респондентов (44%) придает большое значение, как называться в Интернете, 56% не считают важным этот фактор и выбирают при регистрации имя, которые отсутствуют в чате или форуме, или первое что пришло в голову. В социальных сетях большинство респондентов регистрируются под собственными именами для удобства поиска и общения с другими пользователями.

Следовательно, будущее Беларуси во всех отношениях зависит от активности, образованности, патристичности и многих других качеств молодежи, которые, однако, не формируются сами по себе, а являются результатом кропотливой воспитательной работы, основывающейся на традициях народа, страны, сложившихся императивах о справедливом обществе, в котором личность становится субъектом и целью исторического развития. Повышение компьютерной грамотности и умение работать с информацией также должны способствовать интеллектуальной активности и воспитанию современного молодого человека.

Список литературы:

1. Бердяев Н. А. Воля к жизни и воля к культуре // Смысл истории. М.: Мысль, 1990. 176 с.
2. Бондаренко С. В. Модель социализации пользователей в киберпространстве / Технологии информационного общества – Интернет и современное общество: труды VI Всероссийской объединен. Конфер. – СПб.: СПбГУ, 2003. – С. 5–7.

О ТЕЛЕСНОЙ ПЕРФОРМАТИВНОСТИ В УЧЕНИИ ДЖУДИТ БАТЛЕР

Перспектива проблематизации власти, заданная постструктуралистской традицией и парадигмой перформативного поворота, продолжена в трудах Дж. Батлер. На раннем этапе творчества исследовательница предлагает интересную трактовку проблемы гендера: не существует никаких метафизических гарантий истины пола («женского самого по себе» или «мужского самого по себе»); зато есть исторически изменчивые и контекстуально зависимые гендерные роли, выполнение которых должно преимущественно дисциплинарно-принудительный характер и вызывает онтологический эффект постфактум.

При таком понимании гендер предстает как производный от власти социокультурный конструкт. В свою очередь, это дает основания полагать, что власть осуществляется перформативно, а ее эффективность обусловлена перформативными актами. Власть, следовательно, всегда присутствует там, где есть социальные отношения и дисциплинарные практики, которыми пропитана повседневность и которые определенным образом формируют тела – по сути, там, где имеется некоторая принудительность со стороны дискурса. Надежды автора на эмансипаторные перспективы перформативного подхода связаны с возможностью перформативных практик (как осознанных и целенаправленных действий) изменить властный диспозитив, в частности, в сторону допущения индивидуальных гендерных стратегий. Заметим также, что перформативность не предполагает обязательной роли внешнего перформера. Перформативным изначально является человеческое тело. Сам же человек каждый раз находится внутри перформативного действия; соответственно, через действие люди даны в исторических формах, политических состояниях, социальных ограничениях и т.

Для Дж. Батлер перформативность становится новой концепцией онтологии, в соответствии с которой реальность не является естественно или социально детерминированной или абстрактно описанной политиками – она перформируется, определенным образом воспроизводится. Дальнейшие философские интуиции исследовательницы углубляют проблематику телесности, языка, этики, насилия, пребывания в определенном пространстве. В более поздних трудах автор делает попытку «собрать» эти концепты в единой теории, анализируя, в частности, эмансипаторный потенциал перформативности политики. При известной чувствительности к гендеру, сексуальной ориентации и телесной уязвимости автор пытается переосмыслить типичные понятия политической теории – демократию, свободу, равенство и пр. – и, в итоге, выяснить, на каком уровне политических требований находятся массы людей в разных уголках мира.

В связи с этим возникает вопрос: каким образом можно помыслить новую политику в условиях, когда реальность воспроизводится на разных и смешанных между собой уровнях? Именно к такой новой политической реальности Дж. Батлер пытается применить свою теорию, а главную теоретическую задачу автор видит в том, чтобы переопределить и переписать условия рождения политической субъектности.

Преыдущие формы современной политики, равно как и нео-либеральный ее вариант, восходят к демократической традиции. Само понятие демократии связано с определенными дискурсивными канонами: это способ, которым большая группа себя описывает, регулирует и заявляет о своей политической конфигурации.

Однако процедура традиционного описания собственной политической конфигурации предполагает самотождественное естество, основанное на бинарном отношении (пролетарий – заводчик, народ – олигархат и т.д.). Как отмечает Дж. Батлер, когда определенная группа, собрание или организованный коллектив называют себя «народом», предвидя некоторый набор включенных и исключенных групп, они задействуют дискурс таким образом, что вынуждено ссылаются на популяции, которые «народом» не является. Субъект, соответственно, идентифицирует себя на основании установленной различия между «его» и «не его» группами. Отсюда, сама процедура оформления, описания себя устроена как исключение других и подается не как сложная практика различения, а как основание, бесспорность.

Такой ортодоксально-марксистский подход Дж. Батлер считает политически сомнительным и чреватым неэффективными результатами. Если основа политической процедуры не проблематизирована, а считается самоочевидной, возрастает риск попасть в ловушку, описываемую автором: народом себя считают те, кто вышел на улицу, равно как и те, кто не желает участвовать в таких мероприятиях, не говоря уже о представителях силовых структур, действующих от имени народа. Политический дискурс, следовательно, попадает в силовое поле ложных тождеств.

Такую логическую задачу Дж. Батлер пытается решить, используя перформативную методологию устранения эссенциалистской основы самотождественности и используя понятия перформативности, телесности и прекарности как политического языка.

Исследовательница исходит из того, что демократия – это пустое означающее, пустое понятие, за которым стоят определенные политические тренды. Демократия для нее – не политический режим с избирательной системой, а возможность массового действия. Кроме этого, как отмечает автор, сегодня проявляется новое понимание демократии: это – обучение. Так, оставляя пассивное наблюдение какого-то угнетения и начиная коммуницировать с каким-либо сообществом, неравнодушные люди входят в сферу обучения – оказываются в пространстве телесности через проговаривание. Интересно отметить, что дискурс уязвимых не обязательно разделяется теми, кто им сочувствует. Так, например, субъект не обязательно должен принадлежать к тем, кого унижают (например, к ЛГБТ-сообществу), однако сочувствовать и поддерживать их, приобщаясь к их дискурсу.

Дж. Батлер считает: всегда остаются открытыми вопросы о том, являются ли люди, которые выражают народную волю, «народом» и действительно ли акты самоназывания равноценны самоопределению или хотя бы просто законному выражению народной воли. Продолжая традицию критики дискурсивности, Дж. Батлер избегает любой дифференциации, отказывается от всех рубрикаций – от марксистских до крайне-правых – для того, чтобы переосмыслить само понятие «народ», считая его открытым для будущих переопределений.

Как отмечает автор, попытка определить народ – это дискурсивная претензия на признание конкретной границы, от которой следует отказаться, чтобы установить перформативную границу, что будет выражаться на уровне тел. Атрибутами понятия народа Дж. Батлер предлагает считать множественность (совокупность единиц, которые, будучи разочарованными и униженными, образуют определенную массу) и телесность, которые, в итоге, выражают перформативность, а следовательно, и политичность. Для исследовательницы важно подчеркнуть, что собрание как таковое предшествует акту высказывания и само по себе является активированием народной воли.

Итак, дискурсивность и перформативность выявляют почву, которой является телесная пластичность. Интересным в этой связи кажется замечание Дж. Батлер: есть соблазн поддаться старым привычкам и сказать, «если кое-что порождает значение, значит оно является дискурсивным», и это, вероятно, на самом деле так. Но это предположение, даже если оно верное, не позволяет изучить те важные отношения, которые возникают между перекрещивающимися формами лингвистической и телесной перформативности. Они пересекаются; они не сплошь отличные друг от друга; но все же они не совпадают.

Если традиционно демонстрация воспринимается как гражданская позиция, то современные практики сводятся к образованию ситуативных альянсов бессловесно-телесным способом – это перформативность огромного «тела», выражающего свой протест. Такое действие не только коллективизирует и организует людей, но и становится актом установления. Соответственно, новое политическое устанавливается благодаря перформативности в формате телесности – по сути, через утверждение действия.

Следует также отметить, что тематизированным может быть не только сообщество, но и некоторая область «между» – область отношения как такового. Например, ситуативные собрания с целью чествования памяти погибших в военных конфликтах объединяют в коллективную скорбь людей с их частными, личными историями. При этом участники не обязательно обмениваются этими историями. Соответственно, пространство собрания образует самое упомянутое «между». Однако весьма вероятно, что в определенный момент произойдет присвоение как классический жест власти – начнет выкристаллизоваться дискурсивность, которой будет предоставлен политический контур с возможными жестами профанации. Не исключено, что впоследствии это будет обозначать разрушение пространства «между» при сохранении самого сообщества.

Указанный выше пример подтверждает предположение Дж. Батлер и Х. Арндт, что современное политическое может рождаться *in between* (с англ. – в промежутке, в разрыве) – не только от установки большинства, но и от установки любого другого: оно рождается тогда, когда масса вышла показать свой протест, и даже молчаливый, размывая традиционное политическое.

Т. Н. Дышкант,
кандидат философских наук, доцент кафедры философии,
Национальный технический университет «ХПИ», Украина

О ПРОБЛЕМЕ ОБЩЕНИЯ В ИНФОРМАЦИОННОМ ОБЩЕСТВЕ

Может ли полноценная личность состояться без общения? Ясперс полагал общение «универсальным условием человеческого бытия». Но для выполнения данного предназначения сам процесс общения должен включать два момента. Во-первых, он должен представлять собой субъект-субъектное взаимодействие, где предполагается сохранение различий тех, кто в него вступает. Во-вторых, «экзистенциальная

коммуникация», как называл истинное общение К. Ясперс, это не скольжение по поверхности информации, здесь затрагивается нечто глубинное, значимое и поэтому, – эмоционально переживаемое. В общении «идут навстречу друг другу из уединенности», для того, чтобы достигнуть взаимопонимания. Поэтому предпосылкой к истинному общению можно назвать самопознание, как вопрошание своей сущности, своего «Я». Это, согласно отечественному философу М. С. Кагану, первая форма моделирования общения, где образ своего «Я» выступает квазисубъектом.

На самом деле, человек, развивающий субстанциональную рациональность как способность продуцировать смыслы, следовать идеалам, осуществляет общение с квазисубъектами постоянно. В качестве таковых могут выступать как образы значимых для него людей, так и художественные образы, вызывающие какие-либо созвучные мысли и настроения. И это общение обогащает человека и помогает лучше понять себя самого.

Рассмотрим, существуют ли какие-либо препятствия в современном мире для осуществления истинного общения. Неоднозначным объективным фактором для процесса коммуникации выступает опосредованность взаимодействия информационно-сетевыми технологиями, так как с одной стороны, это дает возможность расширить поле общения, но как оказывается, зачастую за счет его качества. Если полагать эмоциональное взаимодействие одним из важнейших элементов полноценного общения, то считывание эмоций, которое в основном опирается на выражение лица, в отсутствие видеоканалов связи будет затруднено. Но данное затруднение не имеет критического характера. Недостаток отсутствия визуального контакта возможно восполнить эмоциональной окрашенностью голоса и смысловой согласованностью реплик, демонстрирующей искреннюю заинтересованность собеседником, с которым находишься «на одной волне». Для субъект-субъектного взаимодействия гораздо большую опасность представляет тенденция все возрастающего стремления подменить его субъект-объектным манипулятивным воздействием. Современное общество строится на утилитарно-гедонистических принципах и здесь кантовская максима всегда относится к человеку как к цели, силы не имеет. Вследствие этого и понимание собеседника перестает быть основной целью общения и заменяется стремлением получить личную выгоду за счет другого человека или удовлетворить свои собственные амбиции. Это отражено, например, в философии Сартра. Общение у него замещено потребностью обладать и подчинять себе. В современных реалиях возможность обратить субъект в средство, объективировать его, тем самым нарушая коммуникативное пространство, является также последствием общераспространенного технического отношения к человеку. Для объекта среди других объектов не предполагают сохранения различий.

Таким образом, можно констатировать наличие внешних факторов, затрудняющих выполнение первого условия для осуществления экзистенциальной коммуникации.

Что касается второго условия, то для саморефлексии, для понимания себя, необходима тишина. В этом отношении, тишина – это не просто отсутствие звука, она наполнена тем содержанием, которое хранится в сокровенных глубинах души человека. Молчание наполнено внутренней речью. «Сегодня тишина перестала быть собственным автономным миром: она всего лишь место, куда ещё не проник шум. Это всего лишь пауза в продолжительном шуме, подобно технической поломке в машине шума – вот что такое тишина сегодня: сбой шума на какой-то миг» [1]. И в первую очередь имеется ввиду информационный шум. Проблема одиночества в современном мире носит парадоксальный характер – это проблема избытка информационного шума, создающего барьер между человеком и его же внутренним «Я». Раздумья требуют времени, практическая же мгновенность в передаче информации реализует тенденцию аннигиляции времени. Сетевое общество развоплощает реальное пространство, переводя человека в виртуальный мир, где вместо собственного «Я» он встречает множественные симулякры, альтернативные образы своего Я, не имеющие практически ничего общего с его реальной личностью. Информационное общество приводит к трансформации личности, если она не изыщет возможности преодолеть негативные факторы, связанные с ним и, вернув себе саму себя, не вернет и возможность для истинного общения.

Список литературы:

1. Пикар Макс Мир тишины. [Электронный ресурс] / Макс Пикар. Режим доступа [file:///C:/Windows/system32/config/SYSTEM~1/AppData/Local/Temp/Rar\\$DI01.568/Пикар%20Макс.%20МИР%20ТИШИНЫ%20-%20royallib.com.fb2](file:///C:/Windows/system32/config/SYSTEM~1/AppData/Local/Temp/Rar$DI01.568/Пикар%20Макс.%20МИР%20ТИШИНЫ%20-%20royallib.com.fb2).

*И. А. Климентьева,
старший преподаватель кафедры философии и политологии,
Витебская ордена «Знак Почета» государственная академия
ветеринарной медицины, Республика Беларусь*

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ВИРТУАЛЬНОЙ СОЦИАЛИЗАЦИИ СОВРЕМЕННОЙ МОЛОДЕЖИ

Современное общество называют постиндустриальным или информационным. Важными факторами информационного общества считаются развитие компьютерных технологий и сети Интернет. В распоряжении современного человека есть множество устройств, с помощью которых можно выходить в Интернет. К ним относятся не только компьютеры, но и ноутбуки, мобильные телефоны и другие гаджеты. Согласно данным аналитических компаний GlobaWebIndex, Statista, Gisma Intelligence, SimilarWeb, Locowise современный человек в возрасте от 16 до 64 лет проводит в сети Интернет 6 часов 43 минуты ежедневно. Основными пользователями сети Интернет являются молодые люди. 59,6 % времени подростки проводят в социальных сетях, 92 % подростков ежедневно общаются в мессенджерах. Молодежь использует Интернет для развлечения (прослушивание музыки, просмотр кинофильмов и видеороликов, игры), для общения (социальные сети, мессенджеры), для учебы и работы. В интернет-пространстве молодые люди поддерживают общение с друзьями, находят новых, обмениваются информацией, самореализуются, формируют свой взгляд о мире и других людях. Интернет-общение имеет ряд преимуществ по сравнению с непосредственным общением в социальной реальности. Можно быстро связаться с собеседником, несмотря на его географическое местоположение, быстро найти нужную информацию. В виртуальной реальности, можно совершить путешествие в любую точку земного шара и космическое пространство, побывать в музее или на концерте. Для людей, которым трудно общаться в реальной жизни, социальные сети дают возможность общения в виртуальной реальности, что дает человеку возможность для самовыражения. Существует множество современных гаджетов и тренажеров, которые позволяют развивать спортивные и профессиональные навыки. В пространстве виртуальной реальности можно экспериментировать, пробовать себя в различных видах творчества, создавать новые виды искусства.

Тем не менее, использование Интернета и социальных сетей приносит человеку не только пользу, но имеет и негативные последствия, как для здоровья человека, так и в социальном аспекте. Если говорить о здоровье, то следует отметить развитие таких заболеваний как ожирение, гиподинамия, сколиозы различной степени тяжести, заболевания глаз, суставов, повышенная утомляемость, слабость, головные боли, и как следствие, сердечнососудистые заболевания. Причинами данных расстройств являются: малоподвижный образ жизни, чрезмерное напряжение органа зрения, редкие прогулки на свежем воздухе, нередко несбалансированное питание (нет времени на приготовление пищи) и др. У такого человека снижается иммунитет, он чаще болеет, появляется усталость и раздражительность, апатия, в итоге, снижается работоспособность и социальная активность в целом.

В психологическом плане, у многих пользователей компьютерных технологий и сети Интернет начинает развиваться зависимость или аддиктивность, которую можно отнести к классу социальных заболеваний. Наряду с интернет зависимостью к аддиктивному поведению относят алкоголизм, наркоманию и лекарственную зависимость, игровую зависимость, шопоголизм и др. Если для лечения алкоголизма, наркомании, игровой зависимости уже давно существуют различные клиники и методики, то с интернет-зависимостью все намного сложнее. До сих пор она не входит в реестр официальных психических расстройств, так как нет единого мнения – психическое это расстройство или нет. В таких странах как Австралия, Китай, Япония, Индия, Италия, Южная Корея и Тайвань интернет-зависимость считается заболеванием. Во всем мире уже создано много клиник и других лечебных заведений, где помогают бороться с интернет-зависимостью. Считается, если человек проводит в Интернете более 5 часов (исключая работу), то это уже тревожный симптом. По статистике, среднестатистический пользователь проводит в сети 6 часов 43 минуты (с учетом работы). Согласно этим данным, можно ли современное общество считать здоровым?

Наиболее уязвимой категорией пользователей становятся подростки и молодежь, которые проходят активную стадию социализации. Отдавая предпочтение общению в сети Интернет и виртуальной реальности, процесс социализации у современных подростков и молодежи приобретает специфические черты. Если раньше в качестве агентов социализации, как правило, выступали семья, родственники, педагоги, знакомые и друзья, которые предлагали определенные формы поведения, ценности, установки, то в современном мире молодые люди предпочитают все находить в Интернете. Опасность заключается в том, что не всегда виртуальная реальность и социальная реальность однозначны, общение в социальных сетях не может полностью заменить «живое» общение. Для тех, кто ограничен в физических возможностях,

или тех, кому сложно строить социальные связи, интернет-общение является положительным фактором. Приобретая опыт общения в социальных сетях, таким людям становится проще выстраивать отношения в реальной жизни. Однако есть другая категория пользователей, которые настолько увлекаются виртуальным общением, что им уже становится трудно моделировать свое поведение в социуме, происходит искажение в восприятии действительности. Таким пользователям удобнее воспринимать виртуальность, а не социум как реальный мир. В виртуальном мире они ощущают себя более привычно и комфортно, там проще общаться, находить виртуальных друзей и собеседников, меньше обязательств и опасностей. Попадая из виртуальности в реальность, такие люди чувствуют себя неуверенно, им нередко сложно строить социальные связи и отношения в реальной жизни.

Также следует отметить, что молодежь является идеальной группой для информационных манипуляций и вербовки [4]. Нередко в интернет-пространстве мы обнаруживаем распространение порнографии, сцен жестокости и насилия, суицидов. «Поток информационного мусора (в лучшем случае) и агитации формируют дезориентирующее пространство, в котором представлены все информационные патологии и их последствия – от информационных войн до откровенных девиаций» [4]. Сегодня уже не разумно говорить об изоляции человека от Интернета, так как современное общество трудно представить без сети и использования компьютерных технологий. В связи с этим возникла необходимость организации целенаправленной и систематической деятельности по кибервоспитанию, киберобучению и киберобразованию современного человека в процессе его киберсоциализации средствами современных информационно-коммуникационных технологий [1]. В системе образования и воспитания современной молодежи кибервоспитанию необходимо уделить особое внимание, так как киберсоциализация и социализация в реальной жизни тесно взаимосвязаны и взаимовлияют друг на друга. Следует признать, что киберсоциализация или виртуальная социализация стала неотъемлемой частью социализации личности, так как компьютерные технологии и Интернет охватывают все сферы человеческой жизнедеятельности. Как и любое другое явление в жизни человека, они внесли в нашу жизнь множество положительных аспектов, но и множество рисков, особенно для молодежи, которая всегда считалась рискогенной группой. Таким образом, необходимо разрабатывать и применять на государственном уровне программы и методики, направленные на обучение детей и молодежи компьютерной грамотности и информационной культуре. Кибервоспитание молодежи должно минимизировать негативные воздействия и последствия интернет-среды и виртуальной реальности. Молодые люди должны четко осознавать, что виртуальная реальность не тождественна социальной реальности и не может ее заменить. Виртуальная реальность дает лишь дополнительные возможности для самореализации в реальном мире.

Список литературы:

1. Болдакова И. А. Основные риски киберсоциализации молодежи // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2015. – Т. 37. – С. 151–155. – URL: <http://e-koncept.ru/2015/95653/htm>.
2. Климентьева И. А. Кибервоспитание как важнейшая составляющая воспитания современной молодежи // Феномен границы в глобализирующемся мире : сборник научных статей / Витеб. гос. ун-т ; редкол.: М. А. Слемнев. – Витебск : ВГУ имени П. М. Машерова, 2020. – С. 124–126.
3. Медникова М. М., Новикова С. А. Место виртуальной реальности в жизни современной молодежи // Социология. Журнал Российской социологической ассоциации. – 2017. – № 2. – С. 109–115.
4. Шаповалова И. С. Влияние интернет-коммуникаций на поведение и интеллектуальное развитие молодежи // Социологические исследования. – 2015. – № 4. – С. 148–151.

*А. М. Бельский,
старший преподаватель кафедры социологии ФФСН БГУ,
младший научный сотрудник ЦСПИ БГУ, Республика Беларусь*

КОНЦЕПЦИИ ВОЗДЕЙСТВИЯ КОНТЕНТА НОВЫХ МЕДИА НА СОЦИАЛЬНЫЙ СУБЪЕКТ

В последнее время формируется достаточно широкая палитра теорий, описывающих воздействие новых медиа, где исследователи предлагают свое нетривиальное видение данного процесса. Социальное знание является мультипарадигмальным, что рядом теоретиков отмечается как кризис науки, т.к. ни одна из теорий не дает полного ответа на исследовательский запрос, однако это и окно возможностей, где имеющийся плюрализм позволяет совместить исследовательские линзы, качественно повысив объяснительную способность формируемой интегративной теоретической модели.

Адекватным для анализа воздействия контента новых медиа видится синтез ключевых идей теории богатства медиа Р. Дафта и Р. Ленгеля (возникшей на основе теории богатства информационных возможностей,

теории посредников, базирующейся на том, что полнота информации имеет прямую зависимость от средства ее передачи, причем идеального средства передачи не существует) и теории синхронности медиа А. Р. Деннис и С. Кинни с вкраплением других теоретических конструкторов. Опираясь категориями этих теоретических рамок, представляется возможность определить то, какая электронная платформа существования новых медиа сети Интернет в общей их структуре может расцениваться как наиболее востребованная, а, следовательно, и влиятельная. Так называемое «богатство» той или иной электронной платформы или площадки оценивается с позиции эффективности передачи информации [1, р.555]. На этот процесс оказывает влияние доступность мгновенной обратной связи, способность передать в информационном контенте как можно большее количество таких сигналов как язык тела, тон голоса, интонация, использовать естественные языки, персонализировать [2, р. 192]. Видится верным не воспринимать буквально способность медиа передавать язык тела, тон голоса, интонации и т.д., т.к. для социальных субъектов эпохи новых медиа характерна компенсаторная адаптация к лишениям, которым зачастую подвергается трансляция контента в новых медиа, не всегда обладающая вышеописанными характеристиками. В этом контексте мы скорее обратим внимание на скорость обратной связи, удобство канала передачи информации, разнообразие и многозначность используемого языка (т.е. способность эмоционально окрасить сообщение даже при помощи «смайлов», «мемов», фото и видео сопровождения и иного). В этом направлении можно говорить и о медиалекте, т.е. специфическом языке, который формируется определенным средством массовой информации и его аудиторией, обеспечивая комфортное восприятие преподносимого контента.

Это подтверждает критический анализ теории компенсаторной адаптации. Если ранее коммуникантам было необходимо приспособляться к ограниченности возможностей средств коммуникации, то с появлением новых медиа это практически не требуется. Первоначально Н. Кок утверждал, что коммуникация лицом к лицу для социальных субъектов более естественна. Такой вид коммуникации позволяет услышать и увидеть собеседника, получить от него обратную связь в режиме реального времени не только в виде речевых информационных сообщений, но и при помощи мимики и жестов. Перетекание в электронную коммуникацию, по его мнению, подталкивает к необходимости задействовать когнитивные усилия, т.к. не все сообщения могут быть однозначно истолкованы, а их передача будет требовать определенного времени. Все это требует адаптации. Однако в современных условиях она становится минимальной за счет использования в новых медиа ярких и легко распознаваемых образов, а перспективы их несоизмеримо выше, т.е. мы движемся в сторону возникновения мощного коллективного интеллекта, идеи о котором развивает в своих трудах П. Леви. Коллективный интеллект, рожденный в совместной деятельности объединением индивидуальных интеллектуальных возможностей, превосходит их в единичном измерении. Коллективный интеллект нацелен на обогащение каждого отдельного индивида, формируя вокруг него сети из социальных субъектов, поглощающих их блага и одновременно продуцирующих нечто новое, усиливая сети.

К. Джеймисон и К. Кемпбел в анализе транслируемого информационного сообщения выделяют пять его ключевых характеристик: наличие главного героя (персонаж, с которым пользователь может себя сопоставить); трагизм (присутствие сильной эмоции); активизм (наличие ярких деятельных актов); новизна (материал должен иметь отличие от того, что было ранее, хотя бы по накалу); актуальность (соответствие повестке дня). Образно-знаковый, но статичный способ передачи эмоции будет способствовать росту десенсбилизации, снижения остроты восприятия информационного сообщения, даже при достижении цели на когнитивном уровне.

Теория богатства медиа позволяет выделить шкалу бедности (основана на учете возможности обратной связи, реализации функции передачи контента в разных композиционных вариациях и пользовательской аудитории). Осуществим ее дополнение, исходя из анализа воздействия новых медиа. В современной интерпретации она может быть представлена в следующем виде: спам, электронное письмо, текстовое сообщение в мессенджере или социальной сети, текстовое сообщение в мессенджере или социальной сети с изображением/ видео, голосовое сообщение в мессенджере или социальной сети, телефонный звонок без видеосвязи, телефонный звонок с видеосвязью, общение лицом к лицу. Однако и данный вид шкалы богатства медиа уже не в полной мере отражает действительность. Возникновение одного только таргетинга, который можно рассматривать как качественно новое развитие рассылки в плане учета запросов конкретного пользователя и его открытых личных данных перед началом информирования в силах переструктурировать данную шкалу, повысив уровень «богатства» того, что ранее называлось спам-рассылкой. Наибольший эффект в этих единицах измерения получают социальные медиа, так как они по своей функциональности имеют возможность включить в себя сразу несколько пунктов шкалы «богатства», что позволяет им вплотную подобраться к пункту «встреча лицом к лицу» по своему синергетическому эффекту. Вместе с этим, в рамках теории обращается внимание и на то, что в ходе коммуникации пользователи пытаются преодолеть двусмысленность и неуверенность. Таким образом, при решении поставленной коммуникативной задачи необходимо понизить уровень неуверенности (найти верный ответ на имеющийся вопрос) или двусмысленности (выявить

верный вопрос, ответ на который следует отыскать). Согласно теории богатства медиа, чем богаче средство коммуникации, тем больше оно приспособлено к устранению двусмысленности. Наименее богатые средства связи, наоборот, предназначены, согласно теории, для устранения неуверенности.

Исходя из сформированной шкалы богатства медиа, задачи, которые они перед собой ставят, субъекты информационного воздействия должны определиться с платформой и композицией (формой и содержанием) информационного контента. Эффективность осуществленного выбора зависит от того, насколько учтена сложность задачи, т.е. желаемый эффект информационного воздействия с богатством выбранного формата донесения. Если для достаточно простой задачи будет выбрано достаточно богатое средство, то это усложнит процесс воздействия, а это путь к двусмысленности в его интерпретации. В ином случае может возникнуть упрощение, имеющее следствие неуверенность. Важна золотая середина, т.к. крайне богатые средства скорее снижают двусмысленность, тогда как наиболее бедные – неуверенность.

Здесь видится верным перейти к теории синхронности медиа, которая как раз и обращает внимание на важность учета обратной связи, которая выступает ярким индикатором актуальности информационного сообщения. Обратная связь в виде комментариев рождает новый информационный нарратив, который может превосходить по содержательности само информационное сообщение. Его анализ позволяет выявлять исследователям новые смыслы, а редакторам портала корректировать свою работу. Обратная связь воплощается в распространении контента уже на свою аудиторию. Коммуникация в новых медиа ярко синхронная (имеет мгновенную обратную связь), в отличие от асинхронной, которыми обладают менее богатые средства передачи контента.

Согласно теории синхронности медиа, само понятие «синхронность» будет определять то, в какой степени пользователи Сети Интернет работают вместе над какой-либо задачей в режиме реального времени. В разрезе комментирования происходит развитие и уточнение понимания конкретного информационного сообщения. Важно учесть наличие комментариев, которые направлены на введение в заблуждение (троллинг, «утопление» актуальной информации, спам и т.д.). При этом люди конкретной социодемографической группы (например, одного возраста, пола, уровня дохода, вероисповедания) часто ведут себя одинаково, учитывая теорию социальных отношений, что оказывает ощутимое влияние и на восприятие людьми сообщений масс-медиа. Исследователи обнаружили, что люди чаще соглашаются с сообщениями, соответствующим оценкам и убеждениям ближайшего окружения. Социальный субъект стремится не вступать в конфликт с референтной группой. Формируемые в ходе комментариев дискурсы оказывают воздействие на формирование смыслов с последующим встраиванием их в общую интерпретацию инфоповода. Учитывается то, что голос может получить каждый, однако его следует отстаивать убедительностью доводов.

Социологическая реконструкция теорий воздействия с последующим синтезом, позволяет оценить как внеличностную, техническую сторону – передачу информации по различным каналам, так и личностную, когнитивную – понимание информации и ее внедрение в собственные установки.

Список литературы:

1. Daft, R. L. Information Riches: a new approach to managerial behavior and organization design / R. L. Daft, R. H. Lengel // Research in Organizational Behavior / ed. by S. Staw, L. L. Cummings. Greenwich, Conn.: JAI Press, 1984. P. 191–233.
2. Daft, R. L. Organizational information requirements / R. L. Daft, R. H. Lengel // Management Science. 1986. – P. 554–571.

Н. А. Яровицкая,
кандидат философских наук, доцент кафедры
общественно-гуманитарных дисциплин, Харьковский национальный
университет строительства и архитектуры, Украина

«БЕЗ КОЖИ» ИЛИ НЕМОТА ЭМПАТИИ В ПРОСТРАНСТВЕ ИНФОРМАЦИОННОЙ КУЛЬТУРЫ

*Настанет время, когда наши потомки будут удивляться,
что мы не знали таких очевидных вещей*
Сенека

Новации информационного бытия активно стали влиять на сферу духовно-этических парадигм, изменяя последнюю, погружая сознание в «переоценку ценностей». Так, с одной стороны, сегодня большой популярностью пользуются фотографии, сделанные по принципу «селфи», сформировалась новая субкультура, которая все чаще разрушает предельность традиции и способствует переводу поведенческой аномалии в статус социальной и культурной нормы (фотоснимки с некорректными жестами). Такие действия уже не

вызывают общественного порицания и аутоцензуры, а становятся источником смеха, шутки, прикола: незаметно формируется парадигма «патологии нормальности» (Э. Фромм) [3]. Как следствие, реальность дополняется действиями, которые получают моральную псевдо-легитимацию в гуманитарном пространстве.

С другой стороны, инновации в технологической индустрии актуализируют проблематику аксиологического модуса бытия. В этой связи следует вспомнить проект «Removed» художника Эрика Пикерсвилла (штат св. Каролины, США): реальность дополняется духовной травмой, формируя, таким образом парадигму «присутствие отсутствия»: удаление «гаджетов» из повседневности индивида обнажили тотальную зависимость человека от них: просмотр смартфона ритуализировал социокультурную обыденность, придав сакральность действиям, которые стали соперничать, например, с культом семьи (прогулки с детьми, общение с близкими). Следует также отметить работу фотографа Антуана Гейже, который создал серию «Sur-fake», где продемонстрировал, как современные смартфоны «высасывают души» своих владельцев: человек оказывается неспособен расстаться с техникой, находясь в музее, кафе, встречаясь с друзьями: серийность и унификация порождают «одномерного человека» [3]. Технологический бум парадоксальным образом погрузил индивида в «многоголосую немоту» и вакуум экзистенциального одиночества в условиях популярности экранной культуры.

Одним из основных признаков современного общества является стремительное развитие компьютерных информационных технологий и систем телекоммуникаций. Интернет перестал быть просто системой хранения и передачи сверхбольших объемов информации и стал новым модусом нашей повседневной реальности. Изучение киберпространства, как пространства социального, с одной стороны, подразумевает анализ содержания, следовательно, работы с гипертекстом, с другой стороны – изучение связи киберпространства и реальности.

Следовательно, пребывание в виртуальной реальности для человека может привести к смешению реального и нереального, объективного и субъективного, то есть результирующий образ внешнего мира носит смешанный, диффузный характер, что приводит к возникновению нетипичных для реальной социальной действительности поведенческих проявлений [2].

Возникает вопрос: «Как же так? Что происходит с нами – с людьми? Куда исчезла обитель (пристанище) сострадания, милосердия, сердечности, эмпатической культуры? Какие впечатления самые сильные, эмоционально наполненные, какой опыт предстает как один из самых драматических? Ответ не заставит себя ждать: это содержание детства. И вот ребенком, а потом уже взрослея, я стала вспоминать, что мне очень неловко становится показать прилюдно свою эмоцию, слезы радости или скорби. Помню, когда в компании смотришь какой-то фильм, всегда не хочется, чтобы кто-то первым увидел твои переживания, сочувствие главным героям. Вроде бы как неловко: неудобно показать свою эмпатию так открыто и откровенно; «подобно тому, как «дикий гусь не имеет намерения оставить след в воде. Вода не имеет желания удержать отражение гуся» (древнекитайская мудрость) [1, с. 202]. Странное чувство берет тебя «в плен»: сопереживать в одиночку неуютно, стесняешься, что тебя не так поймут: примут за слабого человека. А вот, когда смеются или плачут все вместе, вроде бы ты уже не один, и липкое чувство стыдливости испаряется.

Эволюция человеческой природы накапливала и развивала механизмы адаптации к боли: физической, душевной, ментальной. В результате, появились возможности ее преодоления и (или) постижения в гуманитарных практиках, например, поиски Бога через молитву; духовное восхождение – медитацию, открытия научно-технического прогресса в области медицины, психологии, педагогики, социологии. Однако, во всех случаях индивид стремится адаптировать свое жизненное пространство – найти ту социальную одежду, которая станет колыбелью для Греха и Стыда. А бубенцами-погремушками над ними будет выступать Совесть.

И вот уже Homo sapiens плавно обнаруживает себя в Homo faber (в человеке труда/ремесла), а потом и в Homo Ludens («Человеке играющим»). Каждый из этих образов-обличий пронизан мифологическими конструктами, моральными принципами, идеологическими постулатами, религиозными заповедями, что оформляет предельность существования традиции. Традиция постулирует «быть как все, поступать как все», ее основной смысл (назначение) – сохранить принцип безопасности человеческого бытия. Таким образом, Традиция констатирует «человека быть одетым, закрыть себя, прикрыть наготу, начиная с Адама и Евы». Технологии, инновации призваны обеспечить уют повседневности, комфорт, пользу.

Феномен эмпатии взрывает этот штиль. Так, исторический опыт мира имеет яркие примеры того, когда традиция оказывается разорванной, «расстрелянной». Но всегда найдется место прощению – аромату, который дарит фиалка тому, кто ее растоптал (М. Твен). И в этой драме бытия человек становится Человеком, когда он способен на «разоблачение себя» – он вопреки физическому плену, обнажает себя, посредством эмпатической заботы (заплакать при всех, рассмеяться, помочь тому, мимо которого проходят остальные), ибо они его не замечают. Человек не «одевает комфорт», а раздевает себя, разделяя чужую боль и радость.

В XXI веке формируется парадокс гуманистической направленности: чтобы зафиксировать свою Бытийность, необходимо остаться «без кожи», стать уязвимым, и в этот момент метафизически родиться. Эмпатия – это всегда акт появления иного, метафизический разрыв линейности, который сопровождается своей оголенностью ко злу, несправедливости, лицемерию, лжи. Франц Кафка как-то отмечал, что у человека есть две возможности: делать себя бесконечно малым или быть им. Второе – есть завершение и бездействие. Это тупик и фатальность. А первое – это начало, истоки. Прелюдия к заботе, – отмечу я. Ибо бесконечно малое – это и есть открытие, приглашение к состраданию, милосердию, праведности – новому языку. А мы-то знаем, что учиться говорить это есть испытание и труд. Язык эмпатии («без кожи») становится привилегией быть Человеком. Это то, что дает нам счастье и гордость, а значит не может быть постыдным (Э. Хемингуэй).

Да кто же, да кто же поведает мне, что он тоже Без КОЖИ?!

Да кто же, да кто же отдаст просто так тишины горсть, и станет невидимым все же?!

В разбеге увидеть свое отраженье-проблему иль дело,

Наощупь ползти и стоять так нелепо, несмело.

Себя разрывать, в сомнениях мир, обнимая,

А может быть все это просто дыхание АДА иль РАЯ?!

Список использованных источников:

1. Афоризмы китайских мудрецов. Москва: Эксмо, 2008. 222 с.
2. Когнитивный поход. Научная монография. Москва: «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2008. 464 с.
3. Таранов П. С. 150 мудрецов и философов / П. С. Таранов: В 2-х т. – Симферополь-Запорожье: «Нарус-М», 2000. 848 с.

О. С. Протас,

*преподаватель кафедры мировой литературы и иностранных языков,
Полоцкий государственный университет, Республика Беларусь*

ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ЛИЧНОСТНОЕ САМОРАЗВИТИЕ СТУДЕНТОВ В УСЛОВИЯХ ИНФОРМАЦИОННОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ ОБЩЕСТВА

Проблема саморазвития – широко дискутируемая тема в педагогике XXI века. Проблематизация саморазвития в научном дискурсе наблюдается с момента оформления научного знания и проходит красной нитью через развитие психолого-педагогических представлений о саморазвивающейся личности.

В то же время тема саморазвития до сих пор привлекает внимание ученых и практиков в связи появлением дополнительного контекста и переосмыслением механизмов саморазвития, преломленных через условия впервые возникшей новой реальности.

Среди наиболее значимых причин, обуславливающих стремление к саморазвитию, называются глобальные трансформационные процессы в постиндустриальном обществе, прогресс в науке, технике и обществе, следствием которых являются улучшение качества жизни и увеличение ее продолжительности, тенденции космополитизма и желание стать «человеком мира», что влечет за собой определенные требования к личности (владение стратегиями эффективного общения, высокий стандарт профессионализма в случае трудоустройства за рубежом, набор гибких навыков), переориентация ценностных регулятивов под влиянием бурной технологизации и цифровизации всех сфер деятельности. Желание быть успешным (какие бы значения ни вкладывал в это слово современный обыватель) становится побудительным фактором к профессионально-личностному саморазвитию.

Период обучения профессии в учреждениях образования является сензитивным для профессионального саморазвития. В этот период окончательно оформляются представления о будущей деятельности, приобретаются профессиональные и надпрофессиональные навыки, формируется профессиональное мировоззрение.

С целью выявления факторов, обуславливающих профессиональное саморазвитие, нами было проведено исследование среди студентов гуманитарного факультета Полоцкого государственного университета. В анкетировании приняли участие студенты 1–5 курсов ($n = 90$), которым было предложено ответить на вопросы по 5-бальной шкале (5 – полностью согласен, 1 – полностью не согласен).

Первичный анализ ответов позволил заключить, что 53,3% студентов пребывают в стадии активного саморазвития, 44,4% респондентов не имеют устоявшейся системы управления саморазвитием и ориентируются в основном на внешние условия, у 2% опрошенных наблюдается остановка саморазвития.

Эмпирические данные были подвергнуты корреляционному анализу r-Спирмена. В соответствии со шкалой Чеддока была выявлена устойчивая положительная связь между отдельными параметрами:

эффективное управление профессиональным развитием («Я управляю своим профессиональным развитием и получаю положительные результаты»), удовольствие («Я получаю удовольствие от освоения нового») и карьерный рост («Я положительно бы отнесся к моему продвижению на службе») (Рис. 1).

Рис. 1. Ведущие факторы готовности к саморазвитию

Примечательно, что наименьший балл был присвоен утверждениям, связанным с усилиями для преодоления препятствий и возрастающей ответственностью, а также выделением времени на саморазвитие.

Полученные данные позволяют заключить, что главными мотивами профессионального саморазвития являются удовольствие от интересной деятельности и престиж. В то же время студенты часто не осознают необходимость приложения собственных волевых усилий, выраженных в том числе во временных затратах на саморазвитие. С одной стороны, гедонистический мотив саморазвития сочетается с глобальными общественными тенденциями, как, например, расширение возможностей, технологическое облегчение жизни, повышение общего благосостояния и пр., с другой стороны, не менее влиятельным фактором является цифровая революция. «В условиях информационной эпохи, – отмечает Н. Б. Кириллова, – массмедиа все активнее присваивают себе функцию создания новой социально-культурной среды обитания человека – параллельного, «виртуального» мира, воспринимаемого зачастую как объективная реальность» [1, с. 17].

Казалось бы, информация никогда не была так доступна, как в настоящее время и, логично заключить, что учебные достижения и навыки саморазвития студентов должны повыситься: электронные учебники, обучающие платформы и видео, онлайн-тренажеры обеспечивают автономию и позволяют выстраивать индивидуальную траекторию. С другой стороны, молодежь не утруждает себя походами в библиотеку со скрупулёзным изучением материалов и конспектированием, работой со словарями в тихой обстановке без отвлечений на чаты и просмотры новостных лент. Не даром социологи и психологи все громче высказывают опасения насчет устойчивости молодого поколения. У В. А. Янчука встречаем мрачное описание человека, который, если не осознает возможные последствия гаджетизации, рискует превратиться «в лишенное качества социальности, бесполое, безынициативное, малоподвижное, вырождающееся органически-неорганическое существо, обитающее во внешне управляемом природном, техногенном и виртуальном пространстве, периодически востребуемое правящей «интеллектуальной» элитой для решения сугубо прагматических задач посредством различного рода манипуляций» [2, с. 16].

Искусственно созданная реальность все больше овладевает сознанием человека. В представлениях молодых людей наблюдается дезориентированность в восприятии объективной реальности, сформированная под влиянием Instagram, Tok-tok, YouTube и др. Не менее важным побочным эффектом становится мозаичность сознания и депривация мышления.

Таким образом, определяясь в современных тенденциях общества, можно вполне обоснованно констатировать необходимость учета влияния информационной среды на процесс профессионального становления молодежи. В обсуждаемом контексте дигитализации профессиональное саморазвитие должно анализироваться с позиции сбалансированности мотивационных, когнитивных и деятельностных детерминант, взаимодействующих в конкретных средовых условиях.

Список литературы:

1. Кириллова Н. Б. «Homo medium» как объект и субъект информационной эпохи // Вестн. Челяб. гос. ун-та. 2014. № 17 (346). С. 17 – 23.
2. Янчук, В. Н. Психологические угрозы XXI века : поиск определенности в условиях неопределенности // Психологический vademecum : психологическая феноменология в образовательной среде : мультидисциплинарный подход. – Витебский гос. ун-т им. П. М. Машерова. – 2019. С. 15–23.

ОСОБИСТІТЬ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ І ОСВІТНІЙ ПРОЦЕС ПЕРЕД ВИКЛИКАМИ ПАНДЕМІЇ (НА ДОСВІДІ ВИКЛАДАННЯ В ЗВО МВС УКРАЇНИ)

Поняття «інформаційне суспільство» або «постіндустріальне суспільство», як суспільство глобальної комунікації, якому притаманна відкритість і динамічність у використанні інформаційно-комунікаційних технологій та мінімізація часу на узгодження і прийняття рішень, не нове. Перші концепції інформаційного суспільства, що розроблялися на межі реальних наукових досліджень і наукової фантастики з'явилися ще наприкінці 1960-х років. Серед найбільш ґрунтовних можна назвати праці Д. Белла, П. Дракера, М. Маклюєна, Е. Масуди, М. Кастельса, Е. Тоффлера та інших. З огляду на те, що українська наука змушена була довгий час розвиватися в умовах обмеженого доступу до новітніх досліджень вчених не соціалістичного табору, лише після здобуття незалежності відкрився доступ до досліджень перспектив переходу до інформаційного суспільства.

Українська наука вимушена була стати на позицію доганяючої у теоретичному осмисленні та практичній реалізації основних рис інформаційного суспільства. Тоді як у 1995 році держави «Великої сімки» провели у Брюсселі нараду та визначили кроки до втілення «глобальної інформаційної інфраструктури», Україна перебувала на стадії цивілізаційної невизначеності [1].

Воєнні дії на Сході України наочно продемонстрували неготовність вітчизняного наукового та медійного середовища до викликів суспільства цифрових технологій, і в першу чергу відсутність стратегії протистояння інформаційним війнам, як невід'ємній складовій сучасної міжнародної політики. Пандемія COVID-19 ще більше поглибила кризу переходу до інформаційного суспільства, вивівши на поверхню проблеми найбільш важливої сфери гуманітарної політики – освітньої.

Запровадження карантинних обмежень і, як наслідок, перехід на дистанційну форму навчання, актуалізували проблему створення безпечного інформаційного середовища для становлення особливості, а в контексті вищої освіти ще й гарантування якості здобутих знань на фоні загальнодоступності і варіативності інформації. Звідси виходить, як мінімум, два напрямки над удосконаленням яких мають працювати заклади вищої освіти: забезпечення отримання здобувачами професійних знань, компетентностей, націлених на швидку обробку та критичний аналіз великих об'ємів інформації та забезпечення розвитку особистості шляхом збереження суб'єкт-суб'єктного зв'язку.

Запровадження дистанційної форми навчання як альтернативи аудиторним заняттям виявило технічну невідповідність студентів до сприйняття лекційного матеріалу та відсутність розуміння «інформаційної гігієни». Зокрема, під час викладання курсу «Історія держави та права» у першокурсників ЛДУВС імені Е. О. Дідоренка, особливо вихідців із сільських районів області, спостерігалися технічні проблеми із підключення до трансляції лекційних занять через низький сигнал інтернету або його відсутність взагалі. Це, у свою чергу, повністю знеособлювало навчальний процес, позбавляючи здобувача ставити питання і вступати у дискусію з лектором, а отже, вело за собою прогалини у виробленні навичок формулювати, ставити питання і вести полеміку.

Переведення семінарських занять на онлайн-платформи показало відсутність у здобувачів розуміння відмінностей між авторитетними джерелами та науково-популярною інформацією. Більше половини першокурсників вважали сам по собі інтернет джерелом об'єктивної інформації. Така ж кількість здобувачів припиняла пошук останніх досліджень з розглядуваної теми, зупинившись на читанні статей з Вікіпедії. Дана тенденція зайвий раз засвідчує не сформованість в Україні інформаційного суспільства, в якому існує чітке розмежування між поняттями «знання» й «інформація».

За визначенням Л. Панченко, знання – це результат пізнання дійсності, що має системне і несуперечливе оформлення і є за характером об'єктивним (незалежним від волі людини). Тоді як інформація – це відомості, що часто виражають суб'єктивну думку мовця, можуть бути недостовірними і суперечливими [2, с. 186]. Важливе завдання, яке має вирішити в умовах сьогодення вища освіта – засвоєння і генерування нової інформації з подальшим створенням середовища інформаційного обміну, що, у свою чергу сприятиме розповсюдженню нової інформації на основі базових знань. Вирішення такого завдання неможливе без постійного суб'єкт-суб'єктного зв'язку між викладачем і здобувачами, що у свою чергу є невід'ємною складовою розвитку особистості. Дистанційне навчання позбавляє такого зв'язку учасників освітнього процесу, але не унеможливає його. Поєднати описані вище цілі освіти в інформаційному суспільстві на заняттях з курсу Історії держави та права вдалося завдяки залученню здобувачів до роботи

над науково-дослідними проектами шляхом перетворення викладача на ментора цієї творчо-пошукової діяльності.

На першому етапі відбувалося засвоєння знань на репродуктивному рівні через відвідування «живої» лекції на онлайн-платформі з можливістю повторного її перегляду у записі. Другий етап передбачав поділ взводів на міні-групи по 5–7 осіб із надсиланням для кожної творчо-пошукового завдання й інструкції щодо етапів його виконання та посиланнями на новітні наукові дослідження із запропонованої проблематики. При цьому комунікація із групами здійснювалася постійно через створення додаткових каналів зв'язку у доступних і дозволених на території України соціальних месенджерів. Отримані висновки, як третій етап виконання завдання, мали бути оформлені у вигляді відео-презентацій та захищені на засіданні круглого столу онлайн з подальшим доступом до обговорення на фейсбук-сторінці університету.

Запропонований вид науково-дослідної роботи, з одного боку наочно демонструє алгоритм верифікації отриманої інформації, а з іншого, сприяє розвитку емоційного інтелекту, що є невід'ємною складовою різнобічної особистості і висококваліфікованого спеціаліста.

Пандемія не лише загострила проблеми, пов'язані з відсталістю освіти від потреб сучасного інформаційного суспільства, але й розширила межі реалізації отриманих знань у глобальному вимірі. Українцям стали доступні платформи для дистанційного навчання, розроблені провідними американськими та європейськими університетами, а наукове світове співтовариство перетворилося на групу рівних, де значення мають лише інноваційні знання, що знаходять вигляд у публікаціях і перетворюються на загальнодоступну інформацію світового масштабу. Така наукова й академічна відкритість позитивно позначилася на розвитку українського інформаційного суспільства, але залишила незмінними критично низькі показники Глобального індексу інновацій, який щорічно формує Всесвітня організація інтелектуальної власності. Ми досі залишаємося державою із рейтингом нижче середнього розвитку економіки, що прямо пропорційно пов'язане із рівнем розвитку інформаційного суспільства.

Таким чином, роль особистості в інформаційному суспільстві напряму залежить від якості отриманих знань та сформованих умінь розповсюджувати перевірену інформацію, перетворюючи її на предмет і базу для досліджень, що будуть цікаві не обмеженому колу осіб, а глобалізованій спільноті інтернет-користувачів. Виходячи з цього виокремлюється першочергова роль у зазначених процесах системи вищої освіти, що має навчити не лише сприймати знання на репродуктивному рівні, але й перетворювати їх на товар у сучасному глобальному світі, зберігаючи при цьому персоніфіковану високу роль особистості, творця цієї інформації.

Список використаних джерел:

1. Мониторинг информационного общества и общества знаний. URL: <https://ifap.ru/library/book097.pdf> (дата звернення: 13.03.2021).
2. Панченко Л. М. Вища освіта в інформаційному суспільстві: трансформація освітніх потреб. Науковий вісник. Філософія. Харків, 2015. Вип. 44. С. 185–196.
3. Global innovation index 2020: Ukraine. URL: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2020/ua.pdf (дата звернення: 13.03.2021).

Чжао Шэншань, Чжао Цзэнфан,
аспиранты кафедры культурологии,

Белорусский государственный университет культуры и искусств, Республика Беларусь

СУБКУЛЬТУРА КАК ПРОСТРАНСТВО САМОРЕАЛИЗАЦИИ КИТАЙСКОЙ МОЛОДЕЖИ

Духовная деятельность личности, по всеобщему признанию основоположников этнической психологии, возможна благодаря совместному и взаимному действию. Один из основоположников символического интеракционизма Дж. Г. Мид считал, что развитие индивидуальной личности возможно только в процессе межличностной интеракции [2]. В процессе реализации политики реформ и открытости в КНР сложились благоприятные предпосылки для становления и развития многообразия субкультурных движений, особенно в молодежной среде, насчитывающей 221 322 621 млн. чел. Жизненная среда молодежи, отмечает Чжан Чанг, относительно проста, мышление молодых людей относительно активно, а их юношеская мятежная психология постепенно формирует свою субкультурную группу, отличную от доминантной культурной группы, которая предоставляет молодежи возможность не только познавать реальный мир, но и способствует формированию у молодого поколения самосознания и независимой личности [3]. В субкультурных формированиях молодые люди могут испытать себя, развивать свое внутреннее «Я». Их субъекты, порой страдающие от одиночества, непонятые миром, не определившиеся со своим

будущим, как полагает Ди Сюэвэй, пытаются обрести себе подобных и объединиться в группы с особой моделью поведения и действий, стилем одежды, музыкальными предпочтениями, сленгом (язык), специфическими ценностями, характерными для лиц от 12 до 18 лет [1].

Субкультурные объединения юношества, на наш взгляд, не что иное, как поле реализации его потребностей и интересов, одно из средств для выхода внутренней активности. *Субкультурное пространство способствует формированию у молодого поколения не только самосознания и духовно развитой личности, но также создает возможности для творческой деятельности.* Значительное количество молодежных субкультур зиждется на юношеской поэтической логике, обладает красотой радости, перемен, искренности и простоты. Существует непосредственная причинно-следственная связь между поэтической логикой молодых людей и их субкультурой. Поэтическая логика носителей молодежных субкультур – это креативное мышление и основной способ понять мир. Фундаментальная особенность мышления – создание собственного мира посредством юношеского воображения. Развитие, открытость, творчество и богатство молодежной субкультуры, по нашему мнению, недостижимы для субъектов культуры взрослых, которые более спокойны в жизни, имеют более сильную логику и более систематические и всесторонние знания, а также опыт. Взрослые в своем творчестве, на наш взгляд, используют более рациональное мышление, чтобы рассматривать стоящие перед ними вещи и выражать свои идеи, а также пользоваться присущими им рамками мышления, чтобы отражать рациональность объективных вещей. Молодые же люди из-за относительной нехватки знаний и опыта, как правило, используют свою врожденную интуицию, свой непродолжительный жизненный опыт, воспроизводят образные, живые описания своих переживаний, восприятий, оценок и выражений своих мнений о внешних вещах. Юношество часто проявляет более живой и интересный способ творчества и воображения.

Характерно в этом отношении молодежное *субкультурное образование инди-кидс* с множеством его стилей. Инди-кидс в Китае объединяет целый ряд музыкальных стилей (инди-рок, пост-рок, готик-рок, дарк-фолк, эмо, экспериментальная электроника, индастриэл, альтернативный хип-хоп и т.д.). Однако, в первую очередь, инди субкультура – это направление в рок-музыке, основанное на понятии независимости и свободы. Для ее субъектов важнее всего свободное, независимое от чего бы то ни было творчество. Они проповедуют свободу творчества, независимость от продюсеров и крупных лейблов. В основу своей практики они взяли идею «искусство ради искусства». Их главная задача – сохранить свои идеалы, свою философию. Взгляды субъектов инди основаны на идее независимости и свободы, как внутренней, так и внешней. Они – романтики, стремящиеся к естественной самореализации. Одеваются приверженцы инди так, как им нравится, не следуя каким-то установленным стереотипам. В последние годы независимое субкультурное движение инди-кидс в Китае очень популярно в молодежной среде. В настоящее время это уже целая система со своими музыкальными группами, прессой и небольшими лейблами.

Таким образом, подобное субкультурное художественное творчество молодого поколения КНР в той или иной степени сознательно и бессознательно является частью культурной жизни китайского общества. В его деятельности воплощаются эмоции радости, безумия, боли, унижения, одиночества, гнева и сопротивления. Этот личный опыт обычной молодежной субкультурной практики вне доминантной культуры, по нашему мнению, дает право считать ее уникальным духовным явлением юношеского творчества. Явление не только имеет значение культурного текста и художественного стиля молодых людей, но также имеет определенное значение для практики живой художественной жизни.

Список литературы:

1. Ди, Сюэвэй. Чувство, лицо и власть: новое рождение / Сюэвэй, Ди. – Пекин : Народное издательство, 2005. – 269 с.
2. Mead, G. H. Mind, self and society: from the standpoint of a social behaviorist / G. H. Mead ; ed. Ch. W. Morris. – Chicago : Univ. of Chicago Press, 1934. – 400 p.
3. 张畅《当代青春亚文化的多元特征》·《温州职业技术学院学报》·2008年第1期·60–62页 = Чжан, Чанг. Множество характеристик современной молодежной субкультуры / Чанг Чжан // Журнал Вэньчжоуского профессионально-технического колледжа. – 2008. – № 1. – С. 60.

ПРОБЛЕМИ САМОРОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ В РЕЛІГІЙНІЙ АНТРОПОЛОГІЇ

М. В. Савчин,

*доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри психології, Дрогобицький державний
педагогічний університет імені Івана Франка, Україна*

ВЕРТИКАЛЬНИЙ ТА СОЦІАЛЬНИЙ ВИМІРИ МОРАЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ: МОРАЛЬНІСТЬ ДУХОВНОЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ПРИРОДИ

У методологічному плані проблема аналізу фундаментальних засад моральності особистості стосується аналізу її стосунків з Богом, іншим, з собою, спільнотою, зі світом, ставлення до життя і праці [2; 3; 5]. У теологічному підході до вивчення моралі [3] аналізуються абсолютні, вічні (непроминальні) етичні максимуми. Згідно духовної парадигми виділяють взаємопов'язані вертикальні і горизонтальні виміри моральності, в яких може діяти особистість [5]. Вертикальний вимір стосується стосунків людини з Богом, горизонтальний – у стосунках з іншим, групою, розвиненою спільнотою, суспільством загалом. У вертикальному вимірі (йдеться про моральність духовної природи) засадничою основою моральності є закон духовної любові, згідно якого Бог за благодаттю дарує людині Себе і пропонує їй чесні стосунки любові з собою [3]. Одночасно Він (Бог) встановив природні чи звичні засоби, якими має керуватися в житті людина (творіння), що знаходяться під його опікою.

У горизонтальному (практичному, життєвому) плані проблема моральності особистості стосується її настанови щодо іншої людини (рідної, близької, знайомої, незнайомої, неприємеля, опонента, критика, ворога), особливості взаємодії з нею, ініціативної добродійної активності щодо іншого [1; 3; 4; 6]. При цьому виділяються два принципово різні типи моральності: моральної духовної природи та моральності соціальної природи. У моральності духовної природи у стосунках з іншим і через них надто абстрактне філософське поняття суті людини конкретизується в уявленні про неї як образу та Подоби Божої, що заслуговує на любов і благо для іншого та своє власне благо. Це не просто заклик до відповідальності, що у якомусь вигляді передбачає взаємність. Зустріч з іншою людиною – це унікальний і необхідний досвід для особистості, що стосується особливого пізнання, яке відмінне від нашого пізнання об'єктів [3]. В образі іншого відображається наше особистісне начало, розкривається царство людства. Через образ іншого ми бачимо слід невидимого Бога [3]. Стосунки з іншим – це не просто онтологія, яка відводить всім (кожному) певне місце, а навпаки, у ній всі рівні і залишається місця іншому (іншій людині) [3].

Справжня, нічим необмежена відповідальність за іншого починається не з власних обставин особистості, що проявляє цю відповідальність, а з її вибору [3]. Це означає, що мета, зміст та особливості взаємодії з іншою людиною є відносно залежною від індивідуальних особливостей суб'єкта дії та конкретних обставин. Моральні обставини та вимоги перед людиною ставить не її «Я», а інший, який закликає прийняти його конкретні обставини, покинувши свій окремих, впорядкований для себе світ та взяти на себе особисту відповідальність, що передує індивідуальній свободі. Це означає, що відповідальність людини починається по той бік особистої свободи, що передує всякому об'єктивному значенню та ситуативному особистісному смислу потреби іншого. Звернення до іншого і звернення любові до нього, що йде далі будь-якої позачасової досконалості, що не має невпорядкованого походження, передує індивідуальній суті моральної дії, знаходиться поза нею, понад нею.

Моральна цінність людини визначається тими плодами, які вона вносить у життя іншого. Бути справедливою моральною особистістю означає культивувати цілком безумовні стосунки, в яких не важлива взаємність, рівновага чи очікування нагороди [3]. Зв'язок з іншим – це звернення до іншого, яке випереджує розуміння і прийняття його індивідуальних особливостей, статусу, позиції тощо. Умовою здорового, духовно-морального ставлення до іншого є володіння особистістю адекватним уявленням про людину взагалі в єдності духу, душі (психіки) та тіла, як образу та подоби Божої. Завдяки дії Святого Духа ми звільняємося від деструктивних егоїстичних переживань, намірів та дій, щоб в любові могли пов віддати себе служінню іншим людям [5].

У принципі у внутрішньому світі кожної людини завжди ідеально присут інший (інші). Але він (інший) може перебувати у двох принципово різних іпостісах: 1) коли, я його люблю, переживаю радість, коли він щасливий, коли йому добре, і навпаки сумую, коли йому погано, він позитивно, значущий для мене, маю намір робити для нього щось добре, переживаю щирі радість від цього, сумую, коли не зробив для нього добре та переживаю за це; я не пам'ятаю зла, яке він зробив для мене чи моїх близьких,

безумовно прощаю зло, не пам'ятаю того, що він міг зробити мені добре та не зробив; 2) інший розгляд як засіб досягнення моїх особистих цілей чи як перешкода в їх досягненні, ніколи не забуваю зла, яке вік вчинив щодо мене; я його прагну перекопати спонукати чи навіть заставити змінити його ставлення до мене, маю намір маніпулювати ним, щоб він пристав на мою позицію, маю намір зробити йому зло в кожній ситуації, в кожен момент, бо я його не люблю, а може й ненавиджу; переживаю задоволення, коли йому погано; я пам'ятаю і не прощаю зло, яке зробив для мене, що міг зробити добро для мене, але не зробив. Першу позицію щодо іншого людина займає, коли орієнтується на духовне я, бо власних сил не вистачає для її реалізації, другу, коли не орієнтується на духовне я.

У плані моралі для людини актуальною проблемою є проблема мотивації моральної поведінки: чи ми служим іншим тому, що усвідомлюємо повне прощення в Бога чи тільки тому, що відчуваємо це як обов'язок, що тяжіє над нами. У чисто психологічному плані у взаємодії з іншим ми стверджуємо і виражаємо себе як особистість. Творячи любов, добро, відповідальність та свободу, людина розвиває та реалізує свої автентичні духовні здатності і чесноти. Від нього (іншого) ми одержуємо зворотну реакцію на нашу поведінку у вигляді оцінок, зауважень про моральність чи неморальність нашої поведінки. Одночасно від іншого ми можемо одержувати підтримку, допомогу і розуміння, переймати життєвий досвід (конкретні життєві компетенції, важливу інформацію), досвід любові, відповідальності, свободи, спілкування тощо.

У процесі реалізації морального ставлення до іншого в людини як суб'єкта цього ставлення часто виникають особистісні проблеми. Так, якщо постійно нехтувати власними реальними потребами, то вони наздоганяють нас прихованим, хворобливим, неочікуваним і навіть небезпечним чином у вигляді неврозів, психозів, агресії, втрати власної особистості [3]. Але якщо глибше поглянути на цю проблему, то для більшості людей, які відкриті для інших людей, це не є проблемою, бо за розв'язання її особистих проблем завжди знайдеться інший, що подбає про неї.

Чесноти даються людям перш за все для служіння іншим. Завдяки орієнтації на духовне Я людина звільняється від нарцисизму, егоїстичних намірів та дій, віддається служінню іншому, руйнує міжособистісні межі, коли усвідомлюються необхідність реалізувати безумовну та рівну для всіх любов до іншого, творити благо для нього, сприяти його свободі та творити особисту відповідальність за іншу людину, проявляти надію на її добре начало, сприйняття її індивідуальності та сприяння її здорової індивідуальності, в основі якої є загальнолюдське.

На жаль, у суспільстві переважаючою є моральність соціальної природи, в якій моральні принципи, ідеали, норми та звички характеризуються не абсолютністю, а відносністю, не безумовністю, а умовністю, не рівністю до всіх, а вибірковістю. В одних сферах людина може поводитися морально, наприклад з друзями, а в інших ні, наприклад, з незнайомими людьми. Часом моральність поєднується з аморальністю. Найголовніше, що людина з моральністю соціальної природи не поєднана з духовною сферою як джерелом абсолютної моральності. Соціальна моральність стала загальноприйнятною.

У наш час вважається несучасним знаходити свою ідентичність у стосунках з іншою людиною. Людина може грати в інтимність, спільність, навіть моральність, але коли це почуття виникають насправді, то вони здаються їй чужими [3]. Протилежним до моральності є бездуховний нарцисизм, егоїзм, ревності, заздрість, нехтування правами і свободами іншого тощо. На жаль, іншого ми можемо використовувати в егоїстичних цілях, зокрема, для досягнення своїх егоїстичних намірів, для маніпулювання проявляючи агресивність. У культурі індивідуальної свободи та індивідуального вибору бажання володіти іншим належать до темних.

Отже, кожна людина перебуває в системі стосунків: її життя, інших людей, Бога, людства і природи. Це означає, що людина одночасно дитя Боже, ближній іншим людям і господар світу [3]. З Богом нас пов'язують стосунки послуху і смирення, з ближнім – стосунки рівності і служіння, а з природою – стосунки панування і турботи [3]. Ці стосунки охоплюють всю моральну проблематику. У випробуваннях і силі людських стосунків ми стаємо справжніми людьми, коли прислуховується до власного сумління (голосу серця) як голосу Божого. У плані індивідуальної моральності важливо є етичні уявлення про дієву любов, добро і зло, життя і смерть, совість, справедливість і несправедливість, про гуманність людських стосунків, необхідність прояву в них співчуття, емпатії, почуття обов'язку, відповідальності, честі та гідності. Це передбачає орієнтацію на фундаментальний критерій моральності особистості – дієву любов та благо іншого.

Список використаних джерел:

1. Аткинсон М., Чойс Рає Т. Мастерство життя: внутренняя, динамика развития. – М.: Альпина Паблішер, 2012. 455 с.
2. Мур, Томас. Піклування про душу: як сповнити глибиною і сенсом щоденне життя / пер. з англ. Ольга Демиденко; за факх. ред. Дмитра Залевського і Олега Фешовця. Львів: Видавництво «Астролябія», 2020. 448 с.

3. Патрик Нулленс, Рональд Миченер. Многомерная этика. Нравственное богословие в контексте постмодернизма – К.: Книгоноша, 2015. 304 с.
4. Пезешкиан Н. Психотерапия повседневной жизни – М.: Прогресс, 1995. 384 с.
5. Савчин, М. В. Духовна парадигма психології: монографія / Мирослав Савчин. – К.: Академвидав, 2013. 224 с.
6. Хокинс Д. Сила и насилие: скрытые мотивы человеческих поступков. – СПб.: Весь, 2010. 386 с.

*А. А. Павильч,
доктор культурологии, профессор, профессор кафедры
философии, Белорусский государственный экономический
университет, Республика Беларусь*

КОМПАРАТИВНОЕ ОСМЫСЛЕНИЕ РЕЛИГИОЗНЫХ ФАКТОРОВ САМОРАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТИ

Процесс саморазвития личности сопровождается построением собственной духовной среды, способствующей продвижению человека к своим жизненным целям и приоритетам, питающей его душевные силы и располагающей к творческому самоутверждению. При этом социокультурная среда далеко не всегда щедра и радушна, а следовательно личность нередко в ней голодает и задыхается. В. Гумбольдт отождествлял процессы саморазвития и социокультурной идентификации человека с искусством питания своей души для обеспечения ее плодотворности, для чего «нужно так гармонично настроить органы души и выбрать такое внешнее положение, чтобы можно было усваивать как можно больше, поскольку не будь усвоения, питательное вещество не перейдет ни в душу, ни в тело» [4, с. 163]. Наряду с многочисленными факторами саморазвития в разных историко-культурных и философских контекстах всегда обращалось особое внимание на роль религии и религиозного окружения, но степень их значимости всегда оценивалась по-разному.

Соотношение религиозных измерений разных культур позволило Г. В. Ф. Гегелю прийти к заключению, что западный христианский тип культуры является «миром завершения», для которого «уже нет ничего абсолютно внешнего», и он нуждается лишь в обнаружении всего преодоленного в себе [3, с. 361–362]. В контексте философии духа Г. В. Ф. Гегеля культура отождествляется с поступательным движением истории человечества, в котором раскрывается творческий потенциал народов. Главным стимулом (принципом) европейского духа рассматривается разум, который посягает на все, чтобы во всем обнаружить свое присутствие. Отличительной же особенностью азиатского духа является его способность постигать действительность еще не в себе самом, а только в сфере природы. Весь смысл творческой деятельности европейцев связывается с подчинением внешнего мира своим целям и господством над ним. Соответственно собственный характер реализации энергии европейского духа наиболее проявляется в соприкосновении «с чужой культурой, чужими религиями, государственным строем и законодательством» [3, с. 361] и последующем усвоении и преодолении всего этого. Рефлексия многообразия ментальных конструктов и национальных характеров отдельно взятых европейских народов позволила Гегелю установить их систематическое сходство, выражающееся в сосредоточенности на своем внутреннем мире и в уверенной в себе субъективности, которые имеют определенные степени вариации в разных религиозных, региональных, государственно-политических и социальных контекстах.

Французский мыслитель XIX в. Э. Ренан обратил внимание на религиозное своеобразие семитских и индоевропейских народов, определяющее их принципиальные культурные различия, и поэтому считал их двумя различимыми индивидуальностями. По его мнению, усвоение семитских культурных традиций индоевропейскими народами сопровождалось глубокими и позитивными видоизменениями, связанными с отдалением от себя семитского духа и преодолением его узких рамок, с убедительной победой христианской религии. Существенным условием для распространения достижений европейской цивилизации Э. Ренан считал разрушение теократической власти ислама, который представлялся ему полнейшим отрицанием Европы, воплощением ужасной простоты семитского духа, питающего отвращение к науке, сдавливающего человеку мозг и закрывающему ему доступ ко всякой нежной и тонкой мысли. Э. Ренан одним из первых заявил о возможности существования ислама только в качестве официальной (государственной) религии: «когда его приведут в положение религии свободной и личной, он погибнет» [6, с. 28]. Не допуская мысли о вселенском господстве ислама, Э. Ренан возлагал надежду на несомненное покорение Европой всего мира и распространение в нем христианской религии, в которой, по его словам, «заключается право, свобода, уважение к людям» [6, с. 29].

В поисках полярных оценок христианства нельзя не обратиться к философским воззрениям Ф. Ницше, который в свое время высказывал совершенно противоположные мнения относительно ценностей христианства, считая его воплощением абсолютного императива, подавляющего свободу духовной

организации, волеизъявления и творческого самовыражения личности. Ф. Ницше отождествлял религию с упадком культуры, назвал христианство роковым несчастьем, распространившим проповедь смирения и духовного порабощения, отмечал иллюзорную сущность христианской морали с ее сплошным категорическим императивом. По его убеждению, христианство преподало урок морального скепсиса – весьма настойчивым и действенным способом. Взгляды Ф. Ницше основывались на его понимании степени конструктивного влияния религии в исторической и социокультурной динамике; на основе корреляции религиозных традиций, этнокультурных генотипов, национальных характеров. Он заключил, что буддизм представляется «единственной истинно позитивистской религией, встречающейся в истории», поскольку отличается демократичностью, объективной постановкой проблем, не содержит «никакого категорического императива, никакого принуждения вообще, даже внутри монастырской общины» [5, с. 649–650]. Главное в отличии буддизма от христианства, несмотря на их типологическое сходство по ряду аспектов, – в отсутствии излишнего формализма и в широких возможностях реального духовного и физического совершенствования личности (в усиленной душевной жизни, длительном пребывании в области понятий и логических процедур, понимании доброжелательности как требования здоровья, умеренности в пище, осторожности к спиртным напиткам, предусмотрительности по отношению ко всем аффектам, связанным с физиологическим функционированием).

Религиозный фактор осмыслялся в качестве существенного основания для выявления различий в моделях саморазвития и самоорганизации также представителями русской религиозной философии. В философской концепции Н. А. Бердяева недостаточность индивидуализма и соответственно маскулинного начала в русской православной культуре обоснована спецификой религиозной жизни, которая растворяется в общественной стихии и «боится выхода из коллективного тепла в холод и огонь личной религиозности» [2, с. 279]. Для русского человека святость не является внутренней энергией и остается «трансцендентным началом», поэтому славянская душа испытывает утомительность от самоорганизации, желает «укрыться в складках одежд Богородицы», верит и надеется на то, что «святые или сам Бог все за него сделают» [2, с. 337–339]. Абсолютной противоположностью является немец, привыкший рассчитывать на собственную энергию и ищущий спасение только в своей активности, интенсивности, самодисциплине и внутренней напряженности, во многом обусловленными принципами протестантской этики. Следовательно, он не может смириться с хаотичностью, безбрежностью, иррациональностью и неорганизованностью и убежден, что «сам должен спасти Германию», в то время как русский думает, что «Россия его спасет» [2, с. 328].

Различные религиозные измерения японской и западной культур позволили американскому антропологу Р. Бенедикт соотнести их как *культуру стыда* и *культуру вины*. Концептуальная разница между двумя культурными целостностями выражается в том, что представителей западной христианской цивилизации отличает сосредоточенность на чувстве вины в случае несоблюдения установленных правил и принятых моральных норм поведения, в то время как японцы, исповедующие буддизм и синтоизм, в аналогичной ситуации переживают стыд и ориентированы на глубинную рефлексию и выявление внешних мотивов своих поступков [1, с. 32–33].

Восприятие современной действительности как гетерогенного, поликультурного пространства обусловило необходимость поиска новых теоретико-методологических подходов к интерпретации процессов идентификации и саморазвития [7]. Делая особым предметом рефлексии *личность и культуру без центра*, постмодернистская философия отражает кризис идентичности и утрату собственного культурного стиля. Степень влияния религии на специфику культурной организации определяется статусом религиозных структур в конкретном историческом или современном локальном обществе. Религиозные традиции в отличие от этнокультурных, утративших в постиндустриальном обществе свой прежний статус и перестающих, как правило, выполнять нормативно-регулятивные функции, оказываются более влиятельными в пространстве современной культуры. Масштабное воздействие религиозных традиций особенно ощутимо в культурах восточного типа и выражается в регламентировании системы образования, творчества, канонов этикета, норм коммуникативных отношений.

Список литературы:

1. Бенедикт, Р. Хризантема и меч: модели японской культуры. – СПб.: Наука, 2007. 360 с.
2. Бердяев, Н. А. Судьба России: сочинения. – М.: Эксмо; Харьков: Фолио, 2004. 736 с.
3. Гегель, Г. В. Ф. Лекции по философии истории. – СПб. Наука, 1993. 480 с.
4. Гумбольдт, В. Язык и философия культуры. – М.: Прогресс, 1985. 385 с.
5. Ницше, Ф. Сочинения: в 2 т. – М.: РИПОЛ КЛАССИК, 1998. Т. 2. 864 с.
6. Ренан, Э. Место семитских народов в истории цивилизации. – М.: Издание В. Н. Маракуева, 1888. 32 с.
7. Павильч, А. А. Компаративные исследования культурного разнообразия: методологический опыт и коммуникативная проекция. – Минск: МГЛУ, 2017. 168 с.

КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЯ ЛИЧНОСТНОГО БЫТИЯ: СОТРУДНИЧЕСТВО РЕЛИГИОЗНОЙ И ФИЛОСОФСКОЙ МЫСЛИ

В начале XXI века можно четко зафиксировать возрождение заинтересованности религией. Уже начало XX века отмечено чётким осознанием того, что считать религиозную и метафизическую мировоззренческие позиции устаревшими является делом прошлого. Особенно основательно и многомерно эта проблема была рассмотрена представителями тех кругов мыслителей, которые, не принимая традиционалистского фундаментализма, не принимают и путей революционно-политического преобразования общества.

Одна из самых популярных и дискуссионных тем современных антропологических и культурологических исследований – исчерпание мировоззренческой парадигмы Нового времени, наметившееся в XIX столетии и четко проявленное в XX веке. В круг интересов мировой науки вошла проблематика кризиса новоевропейской иерархии ценностей, которая является наследницей ренессансного гуманизма с присущей ему идеей автономности и самоценности человека. Довольно часто это становится основанием для пессимистического взгляда на будущее человечества – духовная жизнь всё более упрощается, живые человеческие порывы, искренность, страстность, чувствительность или умирают, или превращаются в дикие, пошлые, примитивные страсти, живая человеческая душа становится средой комбинаторно-вычислительной деятельности. Внимание к ситуации человека обретает прочный фундамент при установлении того, как и посредством каких понятий мы мыслим человека. Одним из важных понятийных условий осмысления человека является понятие личности.

Вполне возможно употребление слова «личность» безразлично – просто как синонима слова «человек». Однако первое усилие осознания различительного смысла вводит ограничение – рассмотрение феномена личности предполагает некоторое качество, измерение, модус человеческого бытия. В европейской мысли для уточнения и фиксации этой качественности сложилась традиция сопоставления личности и индивида (выразительно это различие продемонстрировано Н. А. Бердяевым и Э. Мунье). При этом значимы две установки: общительной рассредоточенности и отъединённой самоцентрации [1, с. 296–297; 5, с. 38].

Фиксируемы два смысловых контекста, *один из которых тяготеет к доминированию социальности* как пространства личностного бытия, когда слово относится к физическому или социальному лицу, выделяя сферу его официально-юридических и общественно-деловых отношений, т.е. это роль человека по отношению к обществу, *второй своим вектором имеет отношение к самому себе*, самоидентификацию, содержащую некоторое противопоставление внешней официальной сфере. Обе эти установки в интеллектуальной традиции XX века претерпели псевдоморфоз, в своей сути приведший к ситуации, обозначенной как «смерть человека»: конституирование личности в пространстве социальных отношений по принципу «засолки огурцов», что исключает наличие неподвластного социальным отношениям ядра, которое было бы центром ответственности. Сохранение центра ответственности предопределяет употребление понятий, связанных с самостью: смешение самости и личности искажает целевой горизонт человеческого бытия, что ставит перед человеком бесконечный набор задач, обозначенных как «само» – первоначально стоят тактические задачи самосознания, самодеятельности, самостоятельности, которые ведут к стратегии самореализации и самоутверждения.

Европейская мысль при осмыслении личностной качественности человеческого бытия обращается к смысловым ресурсам слова «персона», в своих этимологических корнях содержащего две интенции – маска и роль. Митрополит Иоанн (Зизиулас) обращает внимание на различные оттенки смысла слов *πρόσωπον* у греков и *persona* у римлян: если у греков оно связано с лицом, причём раннее употребление относилось к животным, т.е. имелось в виду прямое анатомическое значение (возможна этимология как «глаза и то, что вокруг» [3, с. 26; 2, с. 172], но наиболее распространённым стал смысл театральной маски), то у римлян, мысль которых ориентирована на социум и организацию, *persona* – это роль, которую люди играют, вступая в социальные или юридические отношения [3, с. 26]. Эти же смысловые оттенки подчёркивает и М. Мосс, опираясь как на свои историко-этнологические исследования, так и на свидетельства Бенвениста о связи греческого *πρόσωπον* с этрусским *perso* как искажённой передачей греческого *πρόσωπον* [4, с. 281]; но он говорит о греческом слове *πρόσωπον*, имеющем первоначально смысл ритуальной погребальной маски, в дальнейшем же получившим *социотеатральное* значение, что усилено у римлян, у которых *persona* «больше, чем факт организации, больше, чем имя или право на персонаж или ритуальную маску; она – фундаментальный факт права» [4, с. 280].

Социальные и интеллектуальные сдвиги в европейской истории приводят в конце XVIII века к обострению «яйности» в понимании личности, однако сохраняется и двойная система координат. Доминирование космо-са, включающего человека в свою гармонию и предписывающего человеку свой Логос, исключает непредвиденное свободное поведение человека, и это составляет главную тему древнегреческой трагедии – здесь человек воюет с богами и собственной судьбой, т.е., хотя и убеждается в тщетности этого противостояния, однако именно в театре происходит примеривание к роли свободного человека, что позволяет ему одетая маска. В такой ситуации «личность» и есть *проболлов*, лишённая бытийственной связи с человеком маска. Человек в маске, чувствуя горечь от последствий своего мятежа, благодаря маске же «проиграл» действия свободного человека: И. Зизиулас приводит суждение митрополита Халкидонского Мелитона в проповеди, который говорит о трагическом обретении человеком свободы от пут повседневного лицемерия в дионисийском лицедействе: примеривание иной, чем обычная жизненная роль, маски свидетельствует о *глубокой потребности человеческого духа в преображении*. К этому можно добавить неизбывную тягу к *игре в превращения* у детей, что имеет не столько развлекательный характер, как это порой кажется серьёзным взрослым, сколько подготавливает ребёнка к жизни открытым разноуровневым и многоаспектным живым существом, каким есть человек. В этом плане очень показательна роль театра при компенсации, и даже лечении, психических заболеваний, чему в современном мире уделяется большое внимание. Принцип персоны (или «просопон»), не будучи онтологически фундированным, всё же указывает на стратегию личностной неприкосновенности.

Новоевропейская традиция мыслить личность тяготеет к индивидуализации. Выстраивание логико-исторического ряда персона – как лицо, роль, маска, функция – выявляет ослабление онтологической укоренности личного бытия, что особенно выражено демонстрирует фиксация смысловых превращений при рассмотрении стыка греческой и латинской терминологии. Можно говорить о двух уровнях обеспечения индивидуализации – онтологическом и юридическом. Определение личности, ставшее классическим для Запада, дано Боэцием в трактате «Против Евтихия и Нестория»: «индивидуальная субстанция разумной природы» [2, с. 172] и в этом косвенно связь понятий личности и ипостаси присутствует, но перевод «ипостаси» как «субстанции», будучи смысловой калькой греческого *ὑπόστασις* – «под-стояние», «подставка», не вовлекло в него те смысловые оттенки, которыми богато слово *ὑπόστασις* в греческом языке: латинский термин *substantia*, будучи этимологически соотнесённым с *ὑπόστασις*, вошёл в латинскую теологическую терминологию как перевод *ουσία* и закрепился именно в этом значении, что тянет за собой шлейф новоевропейских мыслительных установок на доминирование всеобщего, понимаемого в традициях интеллектуальной отвлечённости. Это стало предметом критики неклассической философии в версиях экзистенциализма и персонализма.

Итак, возникает задача: устранить редуционистские тенденции субстанциализма в понимании личности, ведущие к растворению (или зависимости) конкретно-действительного существа в некоторой всеобщей сущности, но блокировать опасности самоцентрированности, превращающие мир в предмет человеческих упражнений субъекта. В этом плане продуктивно обращение к греческому слову «ипостась», смысловое оттачивание которого произошло при разработке понятий троичного богословия. В греческом мире оно работает как синоним «усии», как помним – перевод на латынь произошёл как «субстанция». Но если в понятии «субстанция» в варианте новоевропейского употребления коннотации конкретного существования исчезли («первая сущность» Аристотеля) и акцентуирован смысл интеллектуальной всеобщности («вторая сущность») то употребление слова «ипостась», сохранённого в именовании лиц Троицы, предполагает чёткое указание на неслитную отделённость, сохраняющую нераздельное единство. Таким образом, употребление понятия «ипостась» актуализирует онтологическое понимание индивидуализации, в то время как понятие «персона» («просопон») подчёркивает юридические основания индивидуализации, при этом начинает работать уже не *горизонтальная социальная связь*, вводя такое словосочетание для объяснения *наличных* социальных отношений, но *вертикальная общительная связь* – вводящая в пространство актуальных социальных связей присвоение исторического, что делает личность многоуровневым и метафизическим образованием.

Список використаних джерел:

1. Бердяев Н. А. Я и мир объектов. Опыт философии одиночества и общения // Н. А. Бердяев. Философия свободного духа. М.: Республика, 1994. С. 230–317.
2. Боэций. Против Евтихия и Нестория // Боэций. «Утешение философией» и другие трактаты. М.: Наука, 1990. С. 167–189.
3. Зизиулас Иоанн, митр. Бытие как общение: Очерки о личности и Церкви. М.: Свято-Филаретовский православно-христианский институт, 2006. 280 с.
4. Мосс М. Об одной категории человеческого духа: понятие личности, понятие «я» // Мосс М. Общества. Обмен. Личность. Труды по социальной антропологии. М.: Восточная литература, РАН, 1996. С. 264–292.
5. Мунье Э. Персонализм. М.: Искусство, 1992. 143 с.

РОЗВИТОК САМОСТІ ЯК ВИЩА ФОРМА САМОРОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

*Здійснення – ось що ти таке.
А. де Сент-Екзюпері «Цитадель»*

*Якби я мав дар пророцтва і відав усі тайни й усе знання,
і якби я мав усю віру, щоб і гори переставляти,
але не мав любові, я був би ніщо.
I Кор. 13:2*

1. У своїх роздумах автор виходить з позиції, згідно з якою фундаментальним аспектом саморозвитку особистості є її самість. С. Л. Франк визначає, що особистість це самість, «як вона постає перед лицем вищих, духовних, об'єктивно значимих сил, проникнута ними та їх представляє». Особистість конститується в вищій, духовній самості [4]. Подібно про самість та особистість в їх співвідносності рефлексує німецько-єврейський мислитель Ф. Розенцвейг. Він виходить з того, що сутність людини – це її минущість, бути минущою, подібно як сутність Бога – безсмертність, бути безсмертним. Сутність людини одинична, це її індивідуальність – одиничне явище в світі [3, с. 96]. В свою чергу, самість це самосвідомість людини. Вона замкнена в собі. Самість деякою мірою «протистоїть» особистості. Остання є «людина, що грає визначену їй долею роль, роль поряд з іншими, один голос у багатоголосій симфонії людства». Особистість, на відміну від самості, завжди порівнювана, вона одна серед інших. Самість, навпаки, цілком не піддається порівнянню. Це «сама людина як така», «одинокі людина в найбільш жорсткому сенсі цього виразу», тоді як особистість – «політична тварина» [там само, с. 100–103]. Додамо тут, що безсмертя, зазначає Ф. Розенцвейг, «останнє бажання самості». Саме самість, а не особистість, вимагає для себе вічності. Безсмертя самості – це її неможливість померти [там само, с. 111].

2. Ще однією вихідною нашою позицією є твердження про богообразність і богоподібність людини. Ф. Розенцвейг теж про це зазначає: людина була створена за образом і подобою Бога не як особистість, а як самість [3, с. 102]. Така богоподібність демонструє не просто «походження» людини та її «ціль», але пронизує всю її сутність. Через свою богоподібність людина здатна з'єднуватись зі своїм Творцем. Завдяки ній відбувається зв'язок людини з Богом, що являє собою зустріч двох «самостей». Бог, як і людина, теж «самість» – через свою недосяжність, невидимість, непізнаваність, самодостатність. Прагнення пошуку богообразності та з'єднання людини з Богом це вищий прояв саморозвитку особистості, реалізація її самості. В саморозвитку особистість, прагнучи богоподібності, скеровується до Бога, тим самим досягаючи своєї самості. Водночас реалізація самості – це прагнення вічності й спрямування всіх духовних сил особистості в сферу невідомого. Вічність «отримується» лише завдяки зв'язку (діалогу) двох самостей – людини та Бога. При такому діалозі час і простір нівелюються й цілковито втрачають своє значення. Значимим залишається лише безпосередній зв'язок самостей, що відбувається посередництвом сконцентрування єдності сил особистості в напрямку до божественного.

3. Тому допустимо виділяти саморозвиток особистості та розвиток самості. Перший передбачає спрямування сил людини до чогось зовнішнього щодо неї самої («буття-в-світі», «буття-з-іншими») для самовдосконалення, самореалізації, формування самосвідомості. В свою чергу, розвиток самості нічого зовнішнього щодо людини не потребує. Він реалізовується завдяки прагненню людини відчужитись від суспільства та світу речей, аби з'єднатись з Богом, лише від якого й може бути «отримана» вічність. Це намагання сконцентрувати всі свої передусім духовні сили, аби ставати богоподібним. Розвиток самості необхідним чином потребує діалогу духу з Духом, минушого з безсмертним, тимчасового з вічним. Це сфера відносин, недосягнена для чогось «третього», середовище комунікації двох самостей. На рівні особистості людина постає як індивідуальність – одинична та неповторна, на рівні ж самості, яка втілює її богообразність та богоподібність, – вона стає належною до божественного. Самість на найбільш глибокому рівні пронизує кожну людину, в кінцевому результаті формуючи «боголюдство». Саме завдяки самості одна людина єднається з іншою – через закладений у кожному образ Бога. При цьому, незважаючи на свою даність, він постає предметом пошуків – самого себе в Бозі або Бога через самого себе.

4. Розвиток самості провадиться в спосіб «самозаперечення», однак у кінцевому результаті здобувається «самоперевершення». Саморозвиток особистості, в свою чергу, передбачає скерування сил людини до чогось зовнішнього зі збереженням концентрації на собі. В такий спосіб, завдяки чомусь зовнішньому, досягається самовдосконалення, навіть самопізнання. Разом із цим, розвиток самості, на протигагу

саморозвитку особистості, потребує звернення сил до божественного, того, що перевищує власні людські сили й можливості, що скеровує людину в вічність, так що вона стає її частинкою тут-і-зараз. Саморозвиток особистості відбувається через звернення та взаємодію зі світом речей і суспільством, тоді як розвиток самості – завдяки зверненню до божественного. Скеровуючись до Бога, людина відшукує та певною мірою відновлює втрачену нею богоподібність. Вона проєктує себе на божественне. Завдяки цьому має місце самоперевершення. Самозаперечення при розвитку самості передбачає в певному сенсі відмову людини від самої себе, її входження в благодать Божу, віддання себе в руки Бога. Останнє можливо досягнути лише в спосіб формування смиренності та покірності духу, повної довіри до Бога за прикладом Ісуса Христа. Як каже з цього приводу Апостол Павло, «Він, існуючи в Божій природі, не вважав за здобич свою рівність з Богом, а применшив себе самого, прийнявши вигляд слуги... понизив себе, ставши подібним до людини» (Фил. 2:6-7) [3].

5. Як слушно наголошують В. О. Лозовой та Л. М. Сідак, «наша цивілізація пропонує багато паліативів, які дають змогу людині не усвідомлювати свою самотність» [1, с. 200]. Причин такого явища низка, серед них зокрема: раціоналістично-прагматична скерованість сучасної людини, зорієнтованість на отримання різного роду задоволення, споживацька культура, шалений інформаційний потік, що впливає на свідомість, та ін. Таким чином, надаючи можливості людині не думати про самотність і не почуватися самотньою, відбувається посилення особистісних орієнтацій і все більший відхід від орієнтацій на самість. Приглушення самотності чимось ззовні призводить до «занепаду» самості в людині. Особистість актуального часу володіє різноманітними засобами та способами для саморозвитку, однак, будучи поглинутою зовнішнім та зорієнтованою на собі, вона відштовхує від себе божественне, доступ до якого можливий лише через глибоко внутрішні зв'язки, в спосіб діалогу з Богом. Завдяки цьому розвиток самості залишається практично неруханою справою. Ця сфера відносин між людиною та Богом у напрямку до пошуку та відновлення своєї богообразності залишається ентузіастам, особам «характеру», які усвідомлюють важливість перебувати в вічності вже тут-і-зараз.

Список використаних джерел:

1. Лозовой В. О., Сідак Л. М. Саморозвиток особистості у філософській рефлексії та соціальній практиці. Монографія. Х.: Право, 2006. 256 с.
2. Розенцвейг Ф. Звезда избавления. М.: Мосты культуры/Гешарим, 2017. 544 с.
3. Святе Письмо Старого та Нового завіту / пер. І. Хоменко. Львів: Свічадо, 2007.
4. Франк С. Л. Непостижимое. Сочинения. М.: Правда, 1990. С. 183–559. URL: https://azbyka.ru/otechnik/Semen_Frank/nepostizhimoe/ (дата звернення: 11.03.2021).

Г. Д. Панков,
доктор философских наук, профессор,
профессор кафедры культурологии,
Харьковская государственная академия культуры, Украина

СОВЕРШЕНСТВО КАК ДУХОВНО-МИСТИЧЕСКИЙ АКТ В ХРИСТИАНСКОЙ АНТРОПОЛОГИИ

1. Христианская антропология представляет собой один из вариантов религиозно-персоналистической парадигмы, утверждающей ценность личности в значении ее партиципации с Богом, но не с социумом, как это очевидно в широко распространенной антропологии социологизаторской ориентации. При таком разграничении в настоящих тезисах не ставится задачей противопоставить обе антропологические парадигмы, но только выделить и проанализировать христианскую персоналистическую мысль в виде альтернативы, сопresentствующей с разнообразными антропологическими проектами, признанными актуальными в среде современников. Осмысление названной традиции будет осуществлено не в дискурсе христианской апологетики, но в контексте компаративного исследования, нацеленного на уяснение специфики рассматриваемого явления в мозаике общественной и гуманитарной мысли.

2. «Итак будьте совершенны, как совершенен Отец ваш Небесный» (Мф. 5:48). В приведенных словах из евангельской Нагорной проповеди запечатлен смысл теистического взгляда на проблему совершенства. Теистическая антропология, традиция которой разделяется христианской мыслью, раскрывает идею партиципации с Богом в учении о человеке как об образе и подобии Бога. Евангельский императив «будьте» указывает на обожение как на высшую цель и ультимативную стратегическую задачу жизненного устремления со стороны каждого человека. Однако специфика христианского взгляда на совершенство личности определяется христоцентрической ментальностью в ее дополнении к теистической парадигме:

«Я есмь дверь овцам: кто войдет Мною, тот спасется...» (Ин. 10:9); «Я есть путь, истина и жизнь; никто не приходит к Отцу, как только через Меня» (Ин. 14:6). В христианской теологии Сын Божий представляется образцом святости, в котором осуществлена гармония божественной и человеческой природы в одном лице. Святость рассматривается идеалом, а фигура святого – антропологическим его носителем. В таком случае, согласно христианской традиции, идеалом духовного совершенства представляется состояние обожения как партиципация с Иисусом Христом и Богом Отцом через святость, а путь к совершенству – через подражание Христу.

Совершенство в качестве духовной интенции отчетливо обнаруживается в учении апостола Павла, в котором противопоставляются две стратегические альтернативы в свободном выборе человеком одного из направлений жизни – «жизнь по плоти» и «жизнь по духу». «Но вы не по плоти живете, а по духу, если только Дух Божий живет в вас. Если же кто Духа Христова не имеет, тот и не Его. А если Христос в вас, то тело мертво для греха, но дух жив для праведности» (Рим. 8:9-10). В приведенной ситуации значение духовности не мыслится вне теистического и христоцентрического контекстов, на фоне которых подлинное совершенство признается только при условии божественной ориентации жизненного смысла. Для этого необходимо прочно и основательно ввести Дух Божий в качестве руководящей и направляющей силы индивида. Введение Духа, удержание и использование его в жизненном процессе представляются существенными актами духовного творчества личности.

Совершенство рассматривается в значении созидания Царства Небесного в себе самом. Известное высказывание Иисуса Христа «Царство Божие внутри вас есть» (Лк. 17:21) ориентирует на спиритуалистическое его истолкование в виде духовно-божественного пространства в глубине человеческого естества, средоточием которого выступает сердце. Применительно к приведенному взгляду в христианской мысли сформировалась и продолжается развиваться кордологическая антропология, концентрирующая главное внимание на идее чистоты сердца как необходимом условии невидимого пребывания в нем Святого Духа, или Христа. В очищенном от мирских страстей сердце усматривается оптимальное состояние духовной коммуникации между Богом и человеком.

Приведенная концепция отвергает широко распространенный натуралистический взгляд на Царство Небесное в качестве места жизни святых в заоблачной высоте с райскими садами, которое наступит в будущем времени. Его наступление для каждого человека переносится из будущего времени во время земной жизни в случае, если Бог посетит очищенное от страстей сердце, и завершается полнотой святости, означающей вечное присутствие Бога в сердце индивида. Праведник, вставший на путь совершенства, уже может считаться носителем святости, поскольку Бог незримо нисходит в его сердце и осуществляет в нем свою царскую власть. Таким образом, сердце выглядит полем мистической встречи праведной души с Богом, что указывает на совершенство как духовно-мистический акт.

3. Идейным базисом взгляда на совершенство как на духовно-мистический акт служит убеждение о невозможности его достичь в земной жизни чисто человеческими методами, поскольку, согласно мысли апостола Иоанна, мир лежит во зле (1 Ин. 5:19). Необходимо сверхъестественное вмешательство, для чего от христианина требуется упование исключительно на Бога, а также на спасительный дар со стороны Иисуса Христа и на благодать Святого Духа. Диалектика божественного и человеческого трактуется с точки зрения их обоюдной устремленности друг по отношению к другу. Из этой взаимной устремленности образуется богочеловеческая жизнь, которая наделяется качеством жизненной полноты. Христологическая терминология наделяет жизненную полноту значениями жизни во Христе, жизни со Христом, а также жизни самого Христа в человеческом сердце и душе. Эти значения выражают горячее желание мистика максимально сократить дистанцию между божественным Христом и земным человеком в ситуации интимной партиципации в душе и сердце. Именно там мистик напряженно стремится отыскать Христа с надеждой приобрести от Него духовную силу. Высказывание апостола Павла о духовном сораспятии Христу, позволяющему жить Сыну Божьему в обновленной душе и теле, мертвом для греха (Гал. 2:19-20), означает добровольное пожертвование в пользу Бога собственной индивидуальности. В данном случае следует признание, что «уже не я живу, но живет во мне Христос» (Гал. 2:20). Оно указывает на осознание жертвенного посвящения собственного «я» божественной воли и переориентацию личной жизни на новозаветные стратегические рельсы.

Наглядным образцом жертвенной мистики служит Пролог известного произведения Г. Сковороды «Наркіс. Розмова про те: пізнай себе», в котором представлен образ мистика в его напряженном стремлении к самопознанию. Мистик совершает предельную концентрацию собственного сознания на своей природе и не допускает его рассеяние «по околицам». Истинной человеческой природой им признается исключительно душа, а ее средоточием – сердце, но не плоть с ее интенцией на ценности, противоречащие духовным устремлениям личности. В результате напряженного мистического всматривания

сковородиновский Наркис обнаруживает в своей природе лик Христа, фигуру которого выдвигает на центральное место в собственной натуре, вытесняя на периферию свое эмпирическое «я». Транспозиция сознания от эмпирической реальности к трансцендентному состоянию в процессе мистико-созерцательной практики рассматривается актом духовного совершенства и указывает на фигуру мистика как на трансцендирующую личность.

4. Идеал святости призван захватить сознание христианина, от которого требуется настройка жизненной позиции в направлении принятия идеала и следования ему. Если принять убеждение мистиков о незримом божественном посещении души и сердца человека, от последнего требуется твердое решение принять в их недрах Христа и Святого Духа. Для этого настойчиво указывается необходимостью переориентировать интенцию души и сердца с «житейской суестьи» в глубину собственной природы, чтобы заняться там духовной работой. От подвижника требуется проведение регулярной уборки своей души, чтобы сделать ее храмом Бога, вырывать из сердца плотские страсти, чтобы устроить из него достойную обитель для Бога. Вырвать из сердца плотские страсти означает полное освобождение души от «господства плоти» и от угрозы духовной смерти. Осуществление поставленной задачи реализуется через аскетическую этику, рассматриваемую в качестве подражания Христу. Аскетическая этика требует добровольного самопожертвования – всецелого посвящения Богу собственной самости ценою отказа от центрирования «плотского я» и «соблазнов плоти». Мистика восхождения к Богу безусловно предусматривает этико-аскетическое измерение, включающее в свое содержание два существенных аспекта – «этику разрыва» с «миром», под которым подразумеваются плотские страсти, и «этику восхождения» в ее теоцентрической и христоцентрической парадигме.

5. Таким образом, совершенство как духовно-мистический акт христианского подвига представляет собой путь в направлении радикальной трансформации человека, процесс которого характеризуется блокированием социально значимых ценностей как необходимого условия освобождения личности от власти социума и ее теистическую гетерономию. В такой ситуации общество теряет свое значение ведущей силы в воспитании и образовании личности, уступая место двум основным детерминирующим факторам – божественному и человеческому, взаимное устремление которых образует духовно-мистическую ситуацию трансцендирующего акта. Между тем, процесс персоналистического трансцендирования необходимо требует опоры мистико-созерцательного акта на аскетическую этику очищения души и сердца. Очевидно, что в христианской мистике духовного совершенства обнаруживаются аскетические нравственные контуры, придающие духовному процессу отчетливое этическое выражение.

G. K. Kurmangalieva,

*Doctor of Philosophy, Associate Professor
Chief Researcher at the Institute of Philosophy,
Political Science and Religious Studies CS MES RK*

A. Zh. Yerzhanova,

*PhD student, Scientific Secretary of the Institute of Philosophy,
Political Science and Religious Studies CS MES RK*

CULTURAL HERITAGE OF THE PAST AND NATIONAL SELF-CONSCIOUSNESS

The full functioning of society and its consciousness is impossible without its past, just as a deeply thought-out study of the past, independent of the present, is impossible. The essence of the modern appeal to the heritage of the past, to a deep understanding of national history, is in the search for identity, in strengthening national sovereignty in the face of the challenges of globalization, as well as in finding a stable basis for the full functioning of Kazakhstan in the domestic political and world arenas. Relying on the heritage of the past, it is possible not only to form a society of «progressive ideals», but also to make the cultural heritage of the past a structure-forming principle of the formation of national identity and the basis for the upbringing of a new Kazakhstani patriotism.

One of the most serious factors in Soviet history that contributed to the belittling and infringement of the rights of Kazakh history and culture was the thesis of «idealizing the past». It was proclaimed an ideology that forgot the past in the name of building a new world and establishing new ideals and values. The ideological reluctance or inability to find a «golden mean», to develop a place of the heritage of the past adequate to the cultural status has led to the phenomenon of «mankurtism» in Kazakhstani society. Its appearance was also largely facilitated by the curtailment of the zone of real functioning of the Kazakh language, primarily in science, education, and public policy. Under the pretext of a largely contrived thesis of «idealization», supported by the principle of partisanship in the analysis of the phenomena of the past, whole pages of history and culture, including those representing the legitimate pride of the Kazakh people, were unreasonably consigned to oblivion.

As you know, the cultural heritage of the past plays a double role in the development of society and the individual. On the one hand, it tends to be interpreted in modern culture - stagnation, and dogmatization of previously developed provisions, theoretical conclusions, and value orientations. On the other hand, it, expressing universal human achievements, turning to the source, universal provisions crystallized in the process of long historical development, tends to move forward. Therefore, our appeal to the heritage of the past can both promote and hinder the progressive development of society in general, and individuals in particular.

However, this does not mean that the evaluative variability in the interpretation of the role of this phenomenon does not allow developing a model that is adequate in relation to the heritage of the past, which would be aimed at cultivating the best models of behavior and activity, and would become a reliable support in the implementation of state policy based on humanistic ideals. And values. Moreover, we can emphasize that the future of our country, defined in the Strategy «Kazakhstan - 2050», should be built on the basis of our own experience, which was reflected in the philosophical reflections of the outstanding thinkers of the Kazakh steppe, and also objectively comprehended in the Kazakh philosophical discourse.

In order to make another worldview breakthrough, it is fundamentally important to expand the horizons of a new vision of the future of Kazakhstani society, including in its context the nature and depth of the transformations taking place in the modern world. This means that it is necessary to implement in practice the paradigm of «controlled development» – the most important tool for regulating not only economic, socio-political, but also spiritual, moral, cultural processes in the development of our society. The thesis: «Responsible state – responsible society – responsible person», reflecting the interconnection of the components of a single system, defines new imperatives of imperative, which are aimed at shaping the quality of the nation, corresponding to the challenges of the time [1].

An abstract approach to the legacy of the past, devoid of concrete historical conditions, in practice brings irreparable damage, which is not noticeable at first glance, but more and more manifests itself in the future. Therefore, the main and fundamental idea that should be emphasized is that the best examples of culture and history of the past can become a productive basis for our progress. They are the foundation for the preservation and enhancement of the intellectual and spiritual wealth of the national culture. As noted in the Strategy «Kazakhstan – 2050»: «We must not forget that we can give an adequate response to the challenges of the time only if our cultural code is preserved: language, spirituality, traditions, values» [2, p.109].

If we proceed from the fact that the cultural heritage of the past is our support in understanding the present and further movement into the future, then the historical aspect of the development of Kazakhstan, the issues of the historical consciousness of the nation acquire the character of a leading and strategically important factor of our modern development. They become an integral part of the structure of public consciousness, and, therefore, require primary understanding. With a methodology freed from the bonds of totalitarian ideology, based on the entire arsenal of cognitive means of modern culture, new horizons of research interest are revealed that allow us to expand the previous historical framework of our past, overcome the boundaries of previously «forbidden topics» and carefully study the opening contours of the unknown and unexplored past [3].

This stratagem determines an increased research interest in the study of the Turkic source of Kazakh culture and history, which was the subject of research in the Soviet period, but in a truncated form, since the entire spiritual world of the Turks in the research plan was reduced to the problems of language and history. Paradoxical as it may seem, it was devoid of a philosophical basis, since the thesis that the Turkic peoples had no philosophy was generally accepted in the scientific community. In the research space, it was replaced by «social thought», which was interpreted as a kind of pre-philosophy. Translated into a political context, this ideological and theoretical attitude leveled and belittled the role and achievements of the Turkic peoples in the historical, educational and cultural terms, condemning them to the periphery of world history, and thereby strengthening the position of Eurocentrism.

This served as an inhibiting factor in the development of the national self-awareness of the Kazakh people, as well as in the regulation of integration processes in Central Asia, in the awareness of the spiritual closeness and common roots of the peoples living on its territory. Therefore, at present it is important to fill this gap, both in the educational and cultural and educational plans, designed to contribute to the strengthening and further development of Kazakhstani sovereignty, as well as the integration processes in Central Asia.

The Kazakhstani strategy of socio-cultural development is based on the paradigmatic attitude that a person is the alpha and omega of the socio-humanitarian development of society. This ideological setting is based on a high benchmark for the moral improvement of man and society and the reliance in it on the genetic code of the nation, on the best examples of the spiritual culture of the past. And, as we know, in the Turkic and Kazakh philosophy, the moral attitude to the world is ontologized [4]. The spiritual and moral paradigm of the Turkic and Kazakh worlds affirms the «conscientious» and respectful attitude of man to the natural world, tolerance in social relations, and the formation of «humanity» in man.

The genetic code of a nation does not allow society to forget its origins, and it is the guarantor of the preservation of identity in the rapidly changing conditions of our time. The cultural code allows you to preserve the uniqueness and originality, not to get lost in the variety of cultural influences and dependencies at the crossroads of history, space and time. Forming and honing in historical time, in its flow, the genetic code of a nation makes it possible for it, interacting, intersecting, intertwining and touching with other cultures and cultural worlds, to remain it and be at the same time open to other communities and the world.

Russia is the closest to Kazakhstan not only geographically, but also mentally and culturally. Russia, just like Kazakhstan, goes through a difficult path of its development and seeks to implement the ideology of not catching up, but organic, sustainable development. At the same time, she is also guided by the experience of Western countries, her own historical experience, and the experience of the countries of the East. Both in Russia and in Kazakhstan, the Eurasian project is more and more actualized and accepted for leadership, but at the same time it is evaluated in different ways by the scientific community.

In Kazakhstan, the Eurasian project is viewed in a positive vein, substantiated as one of the integral conditions of integration processes between Kazakhstan and Russia [5], while in Russia it has an ambiguous assessment and is subject to identification by destructive consequences if implemented. In particular, the following objections to the Eurasian project can be noted, which Russian representatives of public and political thought see as carrying a destructive potential. First, the ideological construction of Eurasianism makes the Asian geopolitical paradigm of Russian statehood more relevant. The concept of «Great Eurasia», in which the ethno-cultural and ethno-confessional communities of the «Great Steppe» are equalized, levels out such state-forming factors in Russia as Orthodoxy and Russian national identity. Secondly, the traditional state model «Russian center – national periphery» turns out to be illegitimate, which, under appropriate conditions and appropriate logic, contributes to the development of centrifugal forces in Russian statehood, the possibility of carrying out confederal reforms in Russia.

In the Kazakh literature on Eurasianism, more attention is paid to the European paradigm of Kazakh statehood, and it is reflected in the «Kazakh path to Europe», in the introduction of European educational standards into the educational process, in the widespread dissemination of European culture and its standards of life. To a lesser extent, attention is paid to the «Asian» component, the Turkic context, which is of great importance to us.

The spiritual heritage of the past is an integral part of the cultural capital, the core of the cultural memory of the nation, the system-forming principle of the formation of national identity, the source from which Kazakhstani patriotism grows. The appeal to the cultural heritage in the person of outstanding representatives of the Turkic and Kazakh culture is a productive way of finding answers to the spiritual and moral challenge of modernity and the preservation, thanks to traditions and culture, of the genetic code of the nation.

Scientific research of Kazakh history, its philosophy is a productive way of their actualization in the public consciousness. This is facilitated by the discussion space, designed to carry out in-depth communication, discussion and reflection of the most important components of national identity, in which the role of the professional philosophical community is significantly increasing. It objectively and consistently leads the Kazakh philosophy to take a firm and confident step towards open public discussions, to participate more actively and purposefully in the public space of the Kazakh society.

In connection with the entry of Kazakhstan on the path of national self-determination, the importance of studying the richest heritage of al-Farabi acquires a special meaning. It is growing not only due to the urgent need to strengthen the historical self-awareness of the people, but due to the implementation of Kazakhstan's full-fledged partner entry into the global world. Al-Farabi's legacy allows us to carry out cultural ties with the peoples of the Near and Middle East, Central Asia, and Europe. It is a kind of symbolic bridge that connects various cultures, a connecting thread that binds the bonds of cultural interaction and international contacts between East and West.

Al-Farabi's philosophy has developed many productive ideas, his ideals are inherently close to the «society of progressive ideals» to which sovereign Kazakhstan is striving [6]. Their Turkic-Islamic context and connection are manifested in the ideas about philosophy as a freedom-loving worldview, about achieving happiness as the goal of the individual and society, about moral education and building social relations based on morality, and many others. The concept of comprehending the truth of the thinker and overcoming ignorance in society are similar in spirit to the idea of building a «knowledge society». The inner intention of the social and political ideal of al-Farabi is contained in the concept of «moral state». Growing out of the Turkic foundations, the philosophical worldview of al-Farabi developed the life-affirming principles of the Islamic worldview, having managed to show that it corresponds to the ontological purpose of man.

The ideals of al-Farabi, included in the ideological substantiation of the new socio-humanitarian course of development of Kazakhstan, in the process of the formation of a new Kazakhstani patriotism, can fulfill the function of preserving the genetic code of the nation and play a positive role in the ideological support of building a «society of progressive ideals», which is based in its development on universal values, humanistic ideals of the past and its best examples.

List of used literature:

1. Tokaev K-J. K. Kazakhstan v novoi realnosti: vremya deistvii [Kazakhstan in a new reality: time for action] // https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1-sentyabrya-2020-g
2. Nazarbaev N. A. Strategiya «Kazahstan – 2050»: novyi politicheskii kurs sostoyavegosya gosudarstva [Strategy Kazakhstan-2050»: new political course of the established state]. – Almaty, 2012. – 109 s.
3. Sm.: Novye gorizonty sovremennogo gumanitarnogo znanya v svete modernizatsii istoricheskogo soznanya: sbornik materialov Mejdunarodnoi nauchno-prakticheskoi konferentsii [New horizons of modern humanitarian knowledge in the light of the modernization of historical consciousness: a collection of materials of the International Scientific and Practical Conference]. – Almaty: Institut filosofii, politologii i religiovedeniya KN MON RK, 2018. – 551 s.
4. Barlybaeva G. G. Filosofskaya etika kazahov [Philosophical ethics of Kazakhs] / pod ob. red. A. N. Bijanova – Almaty: Institut filosofii, politologii i religiovedeniya KN MON RK, 2018. – 276 s.
5. Sm., naprimer: Evraziistvo i Kazahstan. Trudy Evraziiskogo nauchnogo foruma: «Gumilevskie chteniya» [Eurasianism and Kazakhstan. Proceedings of the Eurasian Scientific Forum: «Gumilev Readings». – In 2 volumes.]. – V 2-h tomah. – Astana: İzd-vo ENU im. L. N. Gumileva, 2003; Evraziiskaya konsepsiya Lva Gumileva i sovremennost: Monografiya / Pod ob. red. A. N. Nysanbaeva. – Astana, 2012. -288 s.
6. İdealy al-Farabi i sosiogumanitarnoe razvitie sovremennogo Kazahstana. Kollektivnaya monografiya [The ideals of al-Farabi and socio-humanitarian development of modern Kazakhstan. Collective monograph]/ Pod ob. red. Z. K. Şaukenovoi. – Almaty: İFPR KN MON RK, 2014. – 232 s.

*Г. Ж. Джуманова,
доктор философских наук, доцент,
эксперт общественного фонда «Казахстанский институт
развития человеческих ресурсов», Республика Казахстан*

СОЦИАЛИЗАЦИЯ МОЛОДЕЖИ В РАДИКАЛЬНО-РЕЛИГИОЗНОЙ ГРУППЕ

Одна из острых тем современности – приверженность некоторых представителей молодежи идеям религиозного экстремизма, радикализация их сознания и поведения. Глубинная причина этого феномена связана с социализацией, неспособностью молодых людей адаптироваться к современной реальности, интегрироваться в новую конкурентную «социальную среду через овладение её социальными нормами, правилами и ценностями, знаниями, навыками, позволяющими ему успешно функционировать в обществе» [1]. Трудности с социализацией характерны в большей степени для маргинальной молодежи – незанятой, без определенного социального статуса, находящийся «на границе различных социальных групп, систем, культур и испытывающий влияние их противоречащих друг другу норм, ценностей и т.д.» [2]. Маргинальная молодежь не способна удовлетворить базовые жизненные потребности и интересы, реализовать собственные цели, идеалы и ценности. Не имея возможности для полноценной самореализации, она радикализируется, становится нетерпимой, агрессивной, склонной решать существующие личные и общественные проблемы быстрыми, революционными способами на основе альтернативной идеологии и системы ценностей.

Успешная адаптация молодых людей к современному обществу определяется, в первую очередь, влиянием институтов первичной и вторичной социализации. Вместе с тем современная тенденция такова, что социализирующая роль таких традиционных институтов, как семья, образовательные учреждения, молодежные организации, профессионально-трудовые коллективы и другие снижается. При этом повышается значимость виртуальных сообществ, в первую очередь Интернет и социальных сетей.

В социализации, воспитании молодых людей свое определенное место занимает религия, такие ее структурные элементы, как идеология, практика, организации. Главная миссия религии – это установление связи человека с сверхъестественным началом, божественным миром. Религия формирует мировоззрение, ценности, помогает познать и понять окружающий мир, себя, найти свое место в нем, регулирует поведение человека. В общем, религиозная социализация – это «усвоение индивидом религиозных ценностей и норм» [3, с. 7].

Потребность в самовыражении и самореализации у человека есть всегда и, когда имеются трудности с социальной адаптацией и интеграцией, он ищет их альтернативные пути. Один из вариантов – это религиозная социализация, которая предполагает включенность индивида в религиозную среду, интеграцию с единоверцами, людьми общих убеждений, близких по духу. Быть членом религиозной группы удобно, так как она поддерживает, защищает, оправдывает своих адептов и в то же время определяет виновных, ответственных за все их беды и неудачи. В группе находят простые и конкретные ответы на главные вопросы: «Я кто?», «Я с кем?», «Кто виноват во всём?» и «Что делать?». Религиозное сообщество предлагает

альтернативную модель жизни со своими ценностями, нормами, культурой, традициями, экономическим укладом, образом жизни и т.д., основанными на религиозных канонах. При этом группа обязывает своих членов заниматься миссионерско-прозелитической деятельностью, привлекать новых адептов.

Социализирующая роль религиозной группы многогранна, она устраняет депривацию, восполняет все нужды и потребности человека (материальные, духовно-нравственные, психологические, коммуникативные и другие). Основные «привлекательные» стороны религиозной группы следующие:

- социальная защищенность, помощь в решении насущных житейских проблем, в трудоустройстве, предоставлении жилья, продовольствия, предметов первой необходимости и другом;
- развитие чувства коллективизма. Молодой человек ощущает себя частью общности, «своим», принятым, признанным. Все действия в группе проводятся совместно – молитва, различные ритуалы, прием пищи, сон, работа, общение и т.д.;
- удовлетворение потребности в общении. Взаимосвязь с единоверцами, помогает человеку преодолеть одиночество и замкнутость. Кроме того, человек ищет пути общения с богом, ангелами, духами, душами умерших, святыми, которые являются идеальными посредниками в обыденной жизни и в общении между людьми;
- обретение новой «семьи» с «родителями», «братьями» и «сестрами», в которой неофит ощущает любовь, теплоту и заботу, усваивает новые моральные ценности, нормы и правила поведения;
- культивирование чувства справедливости, равенства, братства, солидарности, единой религиозной общности, скрепленной общими идеями и ценностями;
- познание божественной истины, смысла жизни, путей самосовершенствования;
- приобщение к нравственным нормам религии, как совесть, чистота, честность, терпение, милосердие, сострадание, забота, благотворительность, которые становятся своеобразной программой поведения адептов;
- возможность стать «избранным», «исключительным», приобщенным к «эксклюзивной» истине, чувствовать свое духовное превосходство над другими людьми, обрести личное спасение через божественное спасение.

Вместе с тем в религиозной социализации есть и негативные стороны. Они связаны с тем, что для религиозного радикала земная, мирская жизнь не имеет смысла, главная ценность – это потусторонняя, божественная жизнь. В то же время стремление неофита быть «избранным», обладать монополией на истину формирует в нем нетерпимое, враждебное отношение к инакомыслящим. Религиозная группа радикального характера – это, по сути, маргинальная, сектантская группа, отвергающая традиционные ценности и нормы, утверждающая свою собственную систему норм и ценностей. Такая группа противопоставляет себя обществу, отвергает всякий компромисс с «миром». Социолог В. Гараджа указывает на такую особенность религиозной социализации, как «двойственность положения верующего – обязанного двойной лояльностью – к гражданским обязанностям и – религиозным. Эта двойная лояльность всегда таит в себе возможность конфликта, противоречия, в основе которых – притязания церкви на эксклюзивность и тотальность, притязания, свойственные вообще религиозной организации» [4, с. 134].

Пребывание в «закрытой» группе, идеологическая и психологическая обработка меняют самосознание, формируют новую идентичность адептов, в результате чего они отождествляют себя только с данной религиозной общиной. Для адептов интересы и ценности религиозной организации становятся превыше всего, они лояльны и преданны только ей. Альтернативная социализация порождает отчуждение и разногласия в семье, напряженность и конфликты в обществе. Кроме того, негативный момент религиозной социализации связан с тем, что радикальная группа отделяет себя от социума и государства, не приемлет их ценности, традиции, правила, законы, изолирует своих адептов от всего мирского и светского. Сепаратистские устремления религиозно-радикальной общности ведут к анклавизации, появлению «государства в государстве», разделяют людей на «своих» и «чужих», порождают вражду и ненависть, в целом экстремистские настроения и действия.

Социализация в радикально-религиозной среде лишает человека возможности для полноценной самореализации в личной и общественной жизни, социальной адаптивности и мобильности. Одновременно она формирует социальную пассивность, фатализм, упование на высшие силы.

Приверженность экстремистской идеологии и практике, трансформация идентичности приводят к девиантности, радикализации сознания и поведения некоторых верующих людей, в целом их «десоциализации – утрате или сознательному отказу от усвоенных ценностей, норм, социальных ролей, привычного» [5]. Яркий пример десоциализации – это выезд некоторых граждан Казахстана в зону террористической активности (Сирию и Ирак) с целью участвовать в «джихаде», увидеть «справедливую жизнь», «халифат», «рай» и т.д. В результате, по поручению официального руководства страны, была проведена гуманитарная спецоперация «Жусан» («Польнь»), на родину возвращены 600 казахстанцев, включая 413 детей [6].

Однако еще не все соотечественники вернулись из зоны вооруженного конфликта. Сейчас совместными усилиями государства и гражданского общества, в том числе неправительственных организаций и религиозных объединений, осуществляется реабилитация и ресоциализация жертв религиозного экстремизма, вернувшихся на родину, в целом реинтеграция их в светское казахстанское общество.

Итак, здоровая социализация молодежи – это ключевое условие ее полноценной самореализации, консолидации, модернизации общества и государства, в том числе, укрепления их светских основ, противодействия распространению религиозного экстремизма. Для эффективной социальной интеграции молодежи необходимы совместные усилия, солидарная ответственность всех институтов социализации – семьи, общества и государства.

Список литературы:

1. Социализация // <https://ru.wikipedia.org/wiki/>. Дата обращения: 15 февраля 2021.
2. Маргинал // <https://ru.wikipedia.org/wiki/>. Дата обращения: 9 марта 2021.
3. СклЯрова Т. В. Религиозная социализация: проблемы и направления исследований Вестник ПСТГУ IV: Педагогика. Психология. – 2009. Вып. 4 (15). С. 7–17.
4. Гараджа В. И. Социология религии. – М.: Аспект Пресс, 1996. – 239 с.
5. Десоциализация и ресоциализация // https://spravochnick.ru/kulturologiya/sposoby_priobscheniya_k_kulture/desocializaciya_i_resocializaciya/.
6. Операция «Жусан»: о судьбе спасенных женщин рассказали в КНБ // https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/operatsiya-jusan-sudbe-spasennyih-jenschin-rasskazali-knb-430446/. 2.03.2021.

А. Д. Шагырбай,
*PhD, ведущий научный сотрудник
Института философии, политологии
и религиоведения КН МОН РК, Республика Казахстан,*
Т. Т. Аймухамбетов,
*старший преподаватель кафедры религиоведения
НАО «Евразийский Национальный университет
имени Л. Н. Гумилёва», Республика Казахстан,*
М. К. Искакова,
*выпускница кафедры религиоведения НАО
«Евразийский Национальный университет
имени Л. Н. Гумилёва», Республика Казахстан*

ВЗГЛЯД МОЛОДОГО ПОКОЛЕНИЯ НА ПРОБЛЕМУ РАСПРОСТРАНЕНИЯ РЕЛИГИОЗНОГО ЭКСТРЕМИЗМА

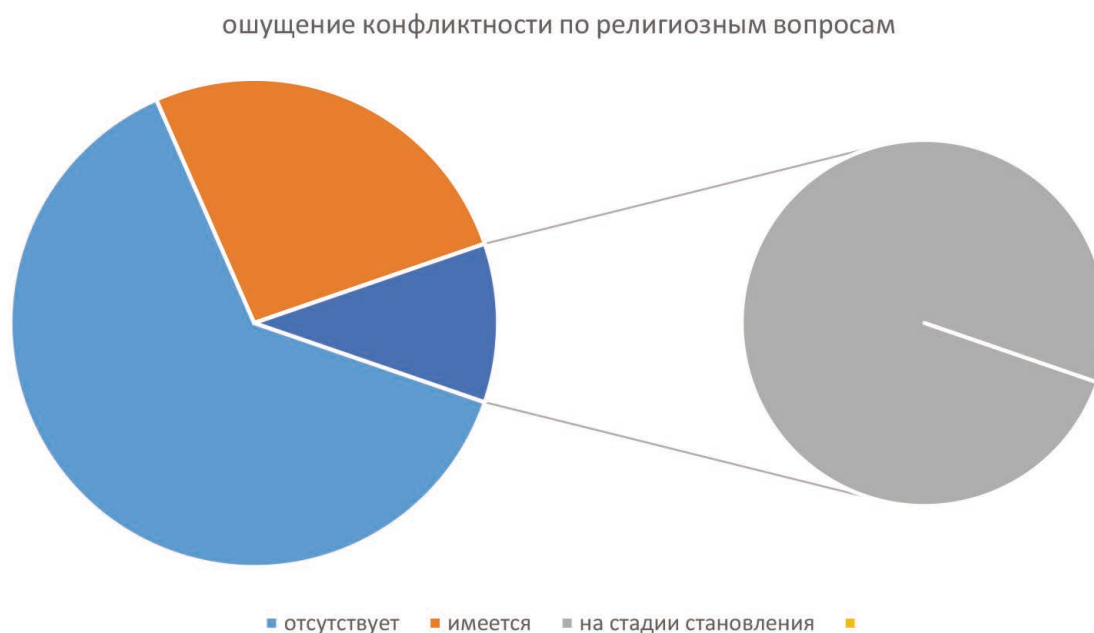
Для определения взгляда молодого поколения нами был проведен небольшой социологический опрос. В общем было опрошено 100 респондентов на территории города Нур-Султан и Алматы. По итогам данного исследования был получен материал, который раскрывает основной аспект на взгляды молодого поколения на одну из главных проблем XXI столетия.

вопрос о веротерпимости Казахстанского общества

Диаграмма 2 – Отношение респондентов к иным религиозным конфессиям

Неплохая картина вырисовывается по анализу данного вопроса, с учётом, что большинство респондентов являются терпимыми к иным религиозным конфессиям. «Но наличие критической массы, которые могут подорвать данное равновесие говорит о наличии проблем, которые необходимо решить в срочном порядке» [1].

Диаграмма 3 – Ощущение уровня конфликтности по религиозным вопросам

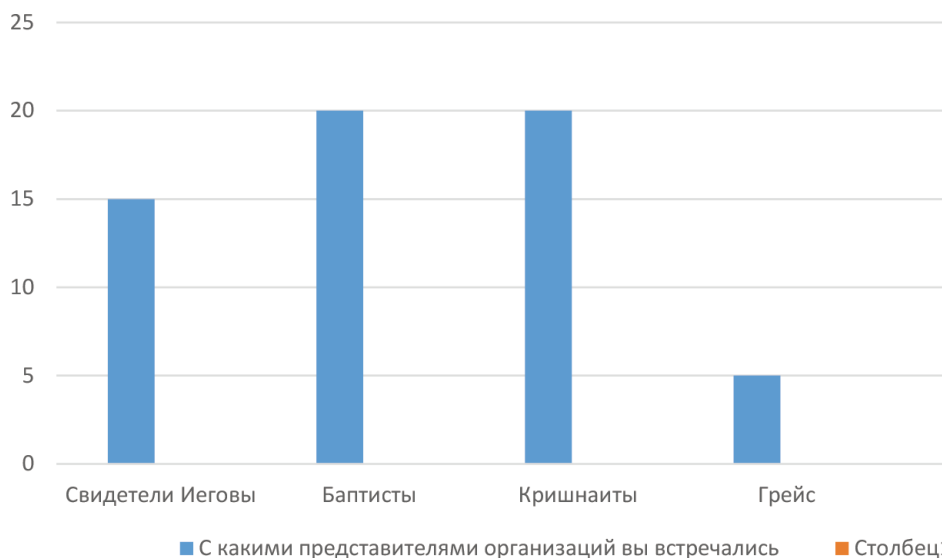
Во многом данный вопрос связан с взаимоотношениями между представителями различных религиозных конфессий, данная тенденция склонна во взаимоотношениях между идеями в религиях «традиционного» и «нетрадиционных направлений». «Также в последнее время ощущается проявление негативных отношений по отношению к атеистам и агностикам» [2].

вопрос о радикальных организаций

Диаграмма 4 – Встречались ли вы с представителями радикальных организаций

Показателем показывающий актуальность темы дипломного проекта, является показатель, что каждый 4 из опрошенных хоть раз встречались с представителями радикально религиозных организаций и групп. Но при этом среди встречаемых организаций, в топ-4 входят организаций нет с идейной платформой ислама. Вполне возможно эта ситуация связана с целенаправленной деятельности институтов государственной власти по отношению к нивелированию деструктивной деятельности против радикальных организаций в общем и организаций с идейной платформой ислама в частности [3].

Диаграмма 5 – Топ-4 радикальные организации наиболее встречаемые респондентами

Возрастная разница между поколениями отражается на их ценности в сфере религиозном. У старшего поколения религиозные идеи, как часть традиционной культуры своей нации или этноса, а молодое поколение воспринимают его только, как религиозную идею. При этом молодое поколение более восприимчиво ко все новациям производимым в религиозной сфере, нежели старшее поколение. Эта проблема сказывается ещё на фоне отсутствия единой государственной идеологии в Казахстане.

Старшее поколение в его сознании сочетается национальное и религиозное направление. Соответственно две крупнейшие религиозные конфессии в нашей стране воспринимаются, как часть нашего национального достояния

У взрослого поколения сказывается здесь среди прочих причин тесная связь религиозного и национального самосознания. При глубокой религиозности при мировоззренческой самоидентификации респонденты в то же время относят себя к приверженцам традиционных религиозных объединений. Таким образом, ислам и христианство воспринимаются не только как собственно религиозная система, а как естественная культурная среда, национальный образ жизни. [43, с. 13].

Как показали результат данного исследования, проблема религиозного экстремизма и терроризма является одним из самых крайних и опасных явлений современности. Наша страна в этом случае оказалась втянутой в сферу деятельности международных террористических организаций, в основном исламского толка. При этом Казахстан рассматривается ими главным образом не как зона для совершения возможных терактов, а как своего рода база для осуществления конспиративной работы по подготовке подрывных действий в отношении соседних с республикой государств.

Немалый процент людей, поддерживающих усиление контроля в религиозной сфере, – это в значительной степени поддержка людей, которые считают, что снижение уровня распространения религиозного экстремизма во многом зависит от «решительных действий» государственной власти.

Распространяющаяся религиозно-экстремистская идеология порождает спрос на перманентные «решительные действия», со всеми вытекающими отсюда последствиями. В то же время и предпринимаемые государством меры оказались недостаточно эффективными. Особенно это касается устранения факторов в условиях внутреннего развития, которые способствуют проявлению терроризма и экстремизма. В этом случае основной упор сделан на силовые методы. В то же время внимательное наблюдение за религиозными процессами, происходящими в Казахстане и других странах региона, позволяет сделать вывод о том, что с проявлениями религиозного экстремизма нужно бороться прежде всего методом установления информационно-просветительского режима.

Список литературы:

1. «Введение в Исламское право: вопросы теории и практики». Авт. Жолымбет Баишев. Изд. «Азамат» 2004. – 248 стр.
2. Бегалинова К. К. Суфизм как религиозно-философская концепция мира и человека. – Алматы: Айкос, 1999. – 194 стр.
3. Джалилов З. Г. Ислам и общество в современном Казахстане. – Алматы 2006. – 294 стр.

Р. ДВОРКІН ЩОДО АКТУАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ ВЗАЄМОДІЇ РЕЛІГІЇ І ПРАВА У СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Процеси глобалізації, що супроводжуються небувалим ніколи раніше перемішуванням і зіткненням національних культур, призводять до виникнення все більш гострих конфліктів на міжрелігійному ґрунті. Вони мають місце в багатьох країнах, в тому числі і на пострадянському просторі, де на зміну примусовому «науковому атеїзму» прийшли релігії, майже зведені до рангу державних. Про це свідчить демонстративна поява вищих офіційних осіб на богослужіннях під час релігійних свят, наполегливі спроби введення в державних школах чогось на кшталт уроків «Закону Божого», все більш запекла полеміка навколо визнання тих чи інших конфесій як традиційних для тієї чи іншої республіки чи регіону на шкоду іншим віросповіданням, дотримання релігійних звичаїв одягатися і т. ін.

У цьому зв'язку заслуговують на увагу спроби осмислення релігійних проблем у сучасному суспільстві, здійснені Роналдом Дворкіном.

Схильність реагувати на резонансні події сучасності спонукала його звернутися до аналізу взаємодії релігії та права під кутом зору концепції «релігії без Бога». Цьому аналізу були присвячені виступи Р. Дворкіна на тему «Релігія без Бога» у 2011 р. у декількох престижних вузах США та Іспанії (березень – Pomona College in Claremont, California; травень – Pompeu Fabra Universitat, Barcelona, España); вересень – University of California, Los Angeles, нарешті, початок грудня – в рамках колоквиуму з правової, політичної та соціальної філософії, який він проводив в Університеті Нью-Йорка. Ці виступи передували циклу його Ейнштейнівських лекцій в Університеті Берна (Швейцарія), що відбулися 12–14 грудня 2011 [2]. Хоча Р. Дворкін в опублікованій в Інтернеті версії даних лекцій просив не цитувати їх тексти, оскільки передбачав їх доопрацювання та доповнення бібліографічними посиланнями, порівняння з відеозаписом його виступів у Берні показує, що ключові положення його підходу порівняно з опублікованою версією від 8 грудня 2011 [3] залишилися незмінними. Тому ми дозволимо собі вказувати номери сторінок, на яких вміщено те чи інше положення, що цікавить нас, а також деякі бібліографічні дані джерел, які згадував Р. Дворкін, віддаючи собі звіт в тому, що його точка зору і аргументація могли з часом змінитися. Ми сподіваємося, що поставлені Р. Дворкін питання і особливо його відповіді нададуть стимулюючий вплив на обговорення взаємозв'язку права і релігії.

У першій лекції Р. Дворкін розглянув можливість раціонального обґрунтування релігії і прийшов до висновку, що віру в Бога не можна ні обґрунтувати, ні підірвати.

У другій лекції він посилається на світоглядну позицію Ейнштейна, який в деяких відомих висловлюваннях про Бога (на кшталт «Бог не грає в кості») мав на увазі не ортодоксальну ідею Творця, а скоріше користувався метафорою Бога для позначення абсолютної краси і довершеності математичних рівнянь, що описують фізичну реальність.

У листах до Г. Ранера (Guy H. Raner, Jr.) Ейнштейн висловлювався так:

«З точки зору священника-єзуїта я, звичайно, є і завжди був атеїстом. ... Використання антропоморфних понять у відношенні речей, що знаходяться поза людською сферою – це завжди оманні і дитячі аналогії. Ми повинні смиренно захоплюватися прекрасною гармонією структури цього світу – наскільки ми можемо її зрозуміти. І це все» [4].

Через декілька років Ейнштейн додав:

«... Я не поділяю хрестоносного духу професійного атеїста, запал якого в основному мотивований болючим актом звільнення від оков отриманої в юності релігійної індоктринації. Я схилиюся до позиції смиренності, відповідну до слабкості нашого інтелектуального розуміння природи і нашого власного буття» [5].

Виходячи з позиції Ейнштейна, Р. Дворкін запропонував розширити базове уявлення про релігію, включивши в нього і так звані «атеїстичні релігії». В даному випадку предикат «атеїстичні» означає у нього не повне заперечення релігії, якому ще не так давно вчили в радянській середній та вищій школі, а наявність релігій, в яких немає центрального концепту божества. Саме в цьому сенсі Р. Дворкін протипоставляє *атеїстичні* релігії, що обходяться без ідеї Бога, і відповідний їм *релігійний атеїзм* – *теїстичним релігіям* і їх основі – *релігійному теїзмові*. Наявність релігій без ідеї Бога вже в 1960-ті роки враховувалося судами різних інстанцій, аж до Верховного Суду США. Так, у справі *Torcaso v. Watkins* говорилося: «Серед релігій в цій країні, які не вчать тому, що, як правило, вважається вірою в існування Бога, є буддизм, даосизм, Етична культура, Світський гуманізм та ін.» [6].

У третій лекції, найбільш важливій для теми даної роботи, Р. Дворкін звернувся до політичних та соціальних наслідків релігійного атеїзму. Він нагадав, що концепція релігії фігурує в політичних конституціях

і міжнародних конвенціях з прав людини. Так, у преамбулі до швейцарської Конституції заявлено, що вона написана «В ім'я Всемогутнього Бога». Але далі говориться, що «Свобода релігії і совісті гарантується» і що «Кожна людина має право вільно вибирати свою релігію або свої філософські переконання, а також сповідати їх одноосібно або спільно з іншими» [1]. Тим самим фактично визнається свобода не тільки вибору релігії, але й нерелігійної світоглядної позиції.

Р. Дворкін згадує і статтю 18 прийнятої ООН Загальної Декларації прав людини, яка проголошує, що «кожна людина має право на свободу думки, совісті і релігії; це право включає свободу змінювати свою релігію або переконання і свободу самостійно або спільно з іншими, в публічний або приватний спосіб, сповідувати свою релігію або віру в навчанні, богослужінні і дотриманні». Європейська Конвенція про права людини припускає такі ж гарантії з тим доповненням, що «Свобода сповідувати релігію або переконання підлягає лише таким обмеженням, які встановлені законом і необхідні в демократичному суспільстві в інтересах громадської безпеки, для охорони громадського порядку, здоров'я або моральності, або для захисту прав і свобод інших осіб».

Перша поправка до Конституції США забороняє уряду «встановлення» релігії і обмеження її «вільного відправлення». Ці положення забороняють урядові карати як за сповідання будь-якої релігії, так і за відсутність такого сповідання. Їх зазвичай розуміють як заборону оголошувати будь-яку релігію державною, надавати підтримку якійсь одній релігії або всім релігіям у вигляді субсидій або інших особливих привілеїв, а також вирішувати правові обмеження будь-якого роду, які припускають, що якійсь одній релігії або якійсь групі релігій надається перевага над іншими.

Тому має істотне значення, що слід вважати релігією в правовому аспекті. Чи є релігія обмеженою деякою формою теїзму, або поняття релігії має більш широке значення? Якщо сповідання релігії обмежено практикою теїзму, то воно не буде, наприклад, захищати право на аборт. Багато аргументів проти права на аборт припускають, що Бог їх заборонив. Однак не всі вони засновані на теїзмі, і деякі жінки вважають, що Бог наказав їм перервати вагітність. Але якщо свобода релігії не обмежується теїзмом, то можна вважати відкритим питання, чи є право на аборт релігійною проблемою.

Отже, актуальними залишаються проблеми правового регулювання релігійних відносин в сучасному суспільстві, зокрема, необхідність врахування в ньому так званих «атеїстичних релігій» і вимог широкої толерантності в міжконфесійних відносинах.

Список використаних джерел:

1. Союзная конституция швейцарской Конфедерации [Електронний ресурс] : от 18 апр. 1999 г. // Конституции государств (стран) мира : интернет-б-ка конституций Романа Пашкова. – Режим доступа до ресурсу : <http://worldconstitutions.ru/archives/135>.
2. Dworkin R. delivers the Einstein Lectures at the University of Bern, Switzerland [Electronic resource] / R. Dworkin // NYU School of Law. – Режим доступа до ресурсу : http://www.law.nyu.edu/news/DWORKIN_RONALD_EINSTEIN_2011.
3. Dworkin R. Religion Without God [Електронний ресурс] : lecture 3 / R. Dworkin // Colloquium in Legal, Political and Social Philosophy : Dec 8. 2011, University of Bern, Switzerland. – Режим доступа до ресурсу : http://www.law.nyu.edu/ecm_dlv2/groups/public/@nyu_law_website_academics_colloquia_legal_political_and_social_philosophy/documents/documents/ecm_pro_070735.pdf.
4. Einstein A. Letter to Guy H. Raner, Jr., July 2-nd, 1945 [Електронний ресурс] // Shapell: Manuscript Foundation. – Режим доступа до ресурсу : <http://www.shapell.org/manuscript.aspx?einstein-s-agnostic-religion>.
5. Einstein A. Letter to Guy H. Raner, Jr., September 28, 1949. – [Електронний ресурс] // Shapell: Manuscript Foundation. – Режим доступа до ресурсу : <http://www.shapell.org/manuscript.aspx?170866>.
6. Torcaso v. Watkins, 367 U. S. 488 (1961). 367 U. S 488 Torcaso v. Watkins, Clerk. Appeal From the Court of Appeals of Maryland. № 373 Argued April 24, 1961. Decided June 19, 1961 [Електронний ресурс] // FindLaw : for legal professionals. – Режим доступа до ресурсу : <http://caselaw.lp.findlaw.com/scripts/getcase.pl?court=US&vol=367&invol=488/>.

L. N. Toktarbekova,

*PhD, Chief Scientific Secretary at the Institute for Philosophy,
Political Science and Religious Studies CS MES RK, Senior Researcher, Kazakhstan*

SELF-DEVELOPMENT OF PERSONALITY IN ISLAMIC TRADITION

The personality in the Islamic tradition consists of various interacting elements – body, mind and soul. The Quran encourages people to think about internal and external primers in order to know «themselves» and their relationship with the Almighty.

«Islam considers human personality on three levels: «soul», «nafs» (negative side of the human soul), «mind» (intellect), and «body» (physical). In this connection, psychological counseling should influence the physical,

psychological and mental state of the individual. The difference between Islamic psychology and Western psychology lies in this. Islamic psychology lies not only in the mind and psyche of a person, but also pays great attention to spiritual development. If the therapeutic experience does not focus on spirituality, it will not be able to achieve the full result. For bad actions a person is pushed by nafs, he must obey the mind. A person can achieve true peace only when he controls his negative thoughts and feelings («ring») [1].

«...the process of tazkiyah al-nafs is the main and best method to help a person cleanse and treat the soul from all illnesses regarding the spirit. By carrying out the process continuously, patiently and consistently, spiritual illnesses will eventually be overcome and recovered. Next, it will produce good behaviour and distinctive personality in a person. Nevertheless, knowledge especially knowledge regarding the spiritual education becomes the main foundation to carry out the process of tazkiyah al-nafs. On the other hand, the processes that include mujahadah al-nafs and riyadah al-nafs have the potential to shape a person's personality and character» [2].

Issues of humanity, ethics and morality are found in the writings of all Islamic philosophers, since Islamic philosophy is based on the discourse of the Quran Karim. This allows not only to reveal the meaning and nature of the Universe, but also to understand the true ethical values of human life.

The personality of a Muslim was formed in the Islamic tradition and his own cultural tradition, his formation was also influenced by the spiritual traditions of his ancestors. However, it is clear that the personality structure is based on the Islamic faith. The concept of personality in Islam is revealed according to the text of the Quran and the content of the Sunnah. The main task of the Qur'anic concept of personality is the formation of a perfect person.

A person socializes in the ummah, masters the system of Islamic values and uses them in his personal life. The development of man as an individual is carried out in the society and his task is to live according to Islamic rules.

Education and upbringing in the Islamic tradition is the main direction in the formation of personality. The purpose and rules of Islamic education, the special structure of education of a religious-legal school with a legal, economic and political system have been formed over many centuries.

Human nature has two characteristics before God: humanity and meanness. The famous Eastern philosopher al-Farabi said the following about this: «When good behavior and mental strength are combined, these are human qualities, which we say are the virtues of everything, in the sense that it and its actions are good and perfect. If these two (good behavior and mental strength) are the same, we will find perfection and maturity in ourselves and in our actions, and thanks to these two we will be a good, kind and benevolent person: our way of life will be kind and our behavior will be praiseworthy» [3, 128 p.]. We understand from this definition that if a person's conscious side is able to control and subdue his bad feelings, a person shows that he was able to put his bad feelings and conscious beginnings in the right place. In this way, a person forms his «I» and finds his place in life.

Muslim philosophers have discovered the problem of personality in various positions, such as rationalism, Sufism, irrationalism, existentialism, and so on. But they unanimously agreed that the individual – insan-al-kamil is the perfect human being. A mature person is a person who lives a conscious life, has a personal position, is free and open to society, fair, reasonable and tolerant.

«Insan al-kamil – the perfect person is a famous concept in falsafa and sufism, projecting the idea of universal human development» [4, 106 p.]

«We can talk about the human personality, primarily because a person is an individual with a certain characteristic nature: like other possibilities in the Universe, he strives to ensure that his own existence strictly corresponds to an individual, special existence. So, personality is not a pure manifestation of the universal, but always something incomplete, something that cannot be deduced from a syllogism, the main premise of which includes the concept of «man» – said A. Espinoza, within the framework of his philosophical anthropology he defines the person as the main purpose of philosophical research [5, P. 87–88].

The authors of the article «Conceptualizing the Model of Islamic Personality» Abdul Osman, Muhammad Hamza and Nur Hazira Hashim offer an Islamic model of personality as an alternative to modern models: «For the formation of such a Muslim model of personality, hard work, thrift, moderation and balance are required; «hijab», which reflects piety and refrains from committing sins, tawakkal, which means sincerity (emotional stability); musyawarah, (pleasantness); refraining from unproductive conversations and modesty; teamwork, consultancy (equality); and finally, spirituality, which includes ibadat (prayers), amanah (honesty), and ilm (knowledge)» [6].

One of the most important aspects for the development of a full-fledged, mature person is education and enlightenment. The task of Islam is to bring up a strong and well-developed individual and to create a society united by strong spiritual ties. For Islam, first of all, it is important for an individual to be spiritually and physically healthy.

Literature:

1. Павлова О. С., Бариева Н. Ю., Байрова З. М. Исламская психология за рубежом: состояние и перспективы развития // Minbar. Islamic Studies. – М., 2018, 11(4). – С. 850–865. <https://doi.org/10.31162/2618-9569-2018-11-4-850-865>.

2. Azimah Abdullah, Mohd Farid Mohd Sharif. The Concept of Islamic Personality and Spiritual Development // International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences. Vol. 9, No. 9, 2019. P. 945.
3. Әбу Насыр әл-Фараби, Әлеуметтік философия. Этика. Эстетика. – Астана, ТОО «Лотос – Астана», 2007. – Т. 4. 296 б.
4. Сейтахметова Н., Смагулов М. Концепция «инсан аль-камил» как модель совершенного человека и ее ценностная роль в образовательном процессе // Адам әлемі, №1 (71), 2017. 105–113 бб.
5. Сервера Эпиноза А. Кто есть человек? Философская антропология. Это человек. Антология / сост. Гуревич П. С. – М.: Высшая школа М., 1995. 320 с.
6. Othman A. K., Hamzah M. I., Hashim N., Conceptualizing the Islamic Personality Model // Procedia – Social and Behavioral Sciences. – 2014. – № 130. –P. 114–119.

*А. Бекболат,
PhD, докторант, Евразийский национальный университет
имени Л. Н. Гумилева, г. Нур-Султан, Республика Казахстан*

ИСЛАМСКАЯ ЦИВИЛИЗАЦИЯ В ВЕЛИКОЙ СТЕПИ; ИСТОРИЯ ТЮРКОВ В РУКОПИСНЫХ СОЧИНЕНИЯХ МОМАКАНА АЛИЕВА

В своей рукописной сочинении Момакан Алиев представил генеалогию от Адама до Ноя, основываясь на следующих фактах: Шамсаддин Сами, Абылгазы Хан, сын Араба Мухаммеда, и Курбангали Халид. Основываясь на трудах этих авторов, генеалогия простирается от пророка Адама до турецкой общины. В нем рассказывается о распространении турок и формировании религии в сегодняшних тюркских странах. В предыдущих работах мы упоминали, что Момакан Алиев не только служил имамом в мечети, но также содействовал её делам посредством создания вакуфа (фонда) и занимался наукой [1]. Подробная информация о биографии Момакана Алиева и его собственных работах также содержится в труде Садуакаса Гыльмани «История жизни современных учёных (Заманымызда болган ғұламалардың ғұмыр тарихы)» [2].

Итак, если взять родословную от Момакана Алиева, начиная от Адама; он пишет следующее: «Абельгазы бин Мухаммад Араб так написал, Адам – Шит – Ануш – Кинан – Мухлаил – Бард – (Ахнух) – Идрис – Матушилих – Ламалик – Ной» [3]. В 45-томной энциклопедии подготовленная Религиозным фондом Диянета Турецкой Республики пишется так; Адам – Шит – Енош [8] – Канган – Махалалель – Ярад – Енох – Матушелах – Ламах – Ной [9], но этот факт изложен в Торе [10], как написано. Согласно исламским источникам, Адам – Шит – Янош – Ханан – Махалалал – Ханок (Идрис) – Матушала – Ламак – Ной [9]. Говорится, что этот факт взят из Саглаби [11].

Так, Момакан Алиев охарактеризовал Ноя как 10-е поколение Пророка Адама, тогда как в исламских источниках он упоминается как 8-е поколение, а в самой Торе – как 9-е поколение. Как видно из приведённого выше списка, ясно, что ученый Момакан здесь указывает Ахнуха, так как он взял его из источников иудаизма, но исламские источники называют его пророком Идрисом. Тогда Бард (МА) / Ярад (Тора) в генеалогии здесь не записан в исламских источниках. Эта цепочка включена в турецкую хронику Абылгазы в той же форме, что и Момакан Алиев [6]. Это означает, некоторые источники (обращённого из иудаизма и христианства в ислам), которые вошли в историю ислама, широко распространены в Казахстанских степях. С одной стороны, в устной литературе есть мнения о передаче того, что люди слышали друг от друга, а с другой стороны, широко известно, что в исламской культуре много информации поступило в письменной форме из других религий. Очевидно, что эти данные также способствовали распространению ислама в Казахских степях.

Затем он останавливается на потомках Ноя. Пишет, что у Ноя было четыре сына. Они же: «1) Канган – не севши на корабль во время наводнения. 2) Хам – Индусы, Американцы, Негры, Варвары, Жашиды, Ногиры және все Африканские народы которых сегодня насчитывается около 40 государств. 3) Сам – потомки распространены в южной, западной, восточной частях средиземного моря. Арабы, египтяне, килдани, финны, сарии, евреи, армяне, тамуды, гад, худ, гаджами и иранцы, короче говоря, разбросаны повсюду. 4) Яфиш – туранцы (их называют тюрками), они похожи на монголов и являются турецкими детьми» [3].

Исламские источники не содержат какой-либо конкретной информации о сыне, которого он назвал здесь Канганом, но Исламская энциклопедия упоминает имя сына, как упоминается в Торе который сделал зло Ною, как Канган. Однако здесь указывается что между этими двумя рассказами есть несоответствие, поскольку в Торе есть два вида Ноя, один который упоминается как был фермером, а другой – Ной, попавший в наводнение [9]. Интересно, что имя Канган не упоминается в истории Абылгазы. Возникает вопрос, откуда Момакан Алиев получил эту информацию.

Что касается потомков пророка Ноя, турецкий профессор Абдулла Айдемир сказал в своей книге «История пророков основанной на исламских источниках»: «Согласно рассказу Вахба ибн Мунаббы, Сам

ибн Нух – предок арабов, персов и римлян, Хам – предок суданцев, Яфас – предок Тюрков, Гога и Магога. Яджудж и Маджудж родня Тюрков» [4].

«Есть рассказ Саида ибн Мусайяба с таким же смыслом; «У Ноя было три сына, и у каждого из них было по три сына. Сыновьями Ноя были Сэм, Хам и Яфас. Арабы, персы и греки – сыновья Сэма, и каждый из них – хороший потомок. У сыновей Яфаса, Тюрка, Саклапа и Яджудж-Маджуджа, нет милостыни ни в одном из них. Дети Хэма – кыпты, суданцы и варвары» [4]. Однако исламские учёные называют это источниками (обращённого из иудаизма и христианства в ислам)[13].

Абдулла Айдемир так же пишет «Мы полны множества повествований о Ное (мир ему) и его потомках. Только те, которые имеют отношение к теме, неверны и сомнительны. Иудаизм и христианство рассказали различные повествования» [4].

Между еврейскими и исламскими источниками по этому поводу есть много общего, но в самом Коране говорится только о Ное и его потомках потомка [12]. В Священном Коране нет конкретных информации про сыновей пророка Ноя, имеют разные взгляды и мнения Исламских учёных по этому поводу. Также одной из наиболее часто используемых книг по истории Момакана Алиева является Шамсаддин Сами. Турецкий профессор Экрем Сарыкчиоглу сказал о Шамсаддине Сами: «Он содержит множество легенд из Японии, Скандинавии, Америки и Старой Европы и это произведение мифологическое, но оно ценно, учитывая его близость к истории религий» [14].

В общих исламских источниках, когда большинство учёных пишут об истории ислама, у них основная привычка такова что они пишут начиная с истории Адама и до своего периода. Хотя это история пророков в общем смысле, но это не исследование истории религий в целом. Это просто традиция. Одна из причин этого, конечно же, в том, что Коран упоминает создание человечества в целом и имена пророков. Из-за мусульманской концепции представления Корана как истины, можно сказать, что это явление связано с тем фактом, что он предоставляет информацию, подтверждающую истории, рассказанные в Коране, независимо от того, изучается ли предмет с научной точки зрения или нет. Это одна из причин, по которой Момакан Алиев дал в своей рукописной сочинении ряд пророков от Адама до Ноя. Это потому, что в книге всего две страницы информации об Адаме и Ное. Так что это признак того, что исламские историки не отклонились от традиции.

В то же время ясно, что начало истории тюркских стран в целом – одна из целей автора показать, что они имеют прямое отношение к исламу. Как доказательство к этому можно посмотреть на цитату с рукописи: «Как было сказано выше, у тюрки потомки Яфаса. Это принято и доказано историками. Пророчество Ноя подтверждается Кораном, а Яфас упоминается в исторических книгах. /Сура Хадид 26-ая/. Смысл: Мы послали Ноя и Авраама как пророков, и в обоих из них Мы послали пророков и книги от их потомков. Некоторые из них послушались, а многие сбились с пути. Это означает, что многие пророки произошли от их потомков. Но большинство из них не упоминается в Коране [3, 115-б.]. Это причина, по которой тюрки обратились в ислам (ислам здесь означает истинную религию, ниспосланную Богом в целом), продолжив с Ноем.

В заключение Момакан Алиев уходит корнями в ислам, доказывая, что предки тюркских народов принадлежат к одной расе. Другими словами, он хотел показать, что сходство между тюркскими народами связано с тем, что их предки были пророками.

Литература:

1. Бекболат Адилбек «Қазақстандағы ислам мәдениеті: Момақан Әлиев мұрасы» 2017, с 130.
2. Сәдуақас Ғылмани. «Заманымызда болған ғұламалар ғұмыр тарихы». 2013, Том – I, с 574.
3. Момақан Алиев, Казахско Тюркская История, печатано со стороны Карты Қаңтарбаева, г. Алматы, 1969, Вступительная страница, (Машинописный вариант рукописной сочинении), с 10. Сохранено в папке №1672, I–II, в архиве научного центра г. Алматы.
4. Доцент доктор Абдулла Айдемир, «Пророки в исламских источниках», издательство фонд Турецкого Духовного управления, Анкара, 1990, с 51.
5. Әдеби Жәдігерлер. Двадцать томов. 20-т.: Дана Хикар хикаясы; Халид Қ. Тауарих хамса /соч.; С. Қорабай, С. Құдасов. – Алматы: издательство «Таймас», 2011. с 400.
6. Әдеби Жәдігерлер. Двадцать томов. 12-т.: Әбілғазы. Түрік шежіресі /соч.; Б. Әбілқасымұлы. – Алматы: издательство «Таймас», 2003. сс 11–12.
7. Құрбанғали Халид, «Тауарих Хамса», ред. М. Казбеков. –Астана: 2014. с 286.
8. TDV Islam Ansiklopedisi, Istanbul 2010, 39-том, с 214.
9. TDV Islam Ansiklopedisi, Istanbul 2007, 33-том, с 224.
10. Тора, 5/1-31 стих.
11. Саглаби, Аарайсуль Мажалис, Бейрут, 1985, с 54.
12. Коран, сура Исра 17/3; Сура Мария 19/58.
13. Ибн Касир, аль Бидая, I, с 115.
14. Prof. Dr. Ekrem Sarıçığoğlu, Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi, Isparta, 2004, с 6.

ISLAM AND EDUCATION

Islamic universities have played an important role in shaping religious thought in the world Muslim community. Their influence is reflected in the unification of Muslims in different parts of the world, and they have propagated certain intellectual, political and theological programs through teaching, publishing, organizing and preaching. Education at Islamic universities has influenced many prominent Muslim intellectuals of the twentieth and twenty-first centuries.

Since the time of the Prophet Muhammad, education has been a major focus of Islamic tradition. In the first centuries after the death of the Prophet in 632, a group of religious experts – *Ulama* – appeared in Muslim societies. They attract students and create a system for disseminating texts, ideas and experiences [1]. At the beginning of the VIII century, the Umayyad caliphate had authoritative associations of scholars in the cities of Mecca, Medina, Basra, Kufa and Damascus. In the IX–X centuries, the Al-Azhar Mosque in Cairo and the Al-Qarawin Mosque in Fez began to become centers of learning, attracting seekers of knowledge from all over the Muslim world.

Some Muslim and non-Muslim scholars call pre-colonial training centers in Timbuktu and elsewhere universities [2]. New centers of Islamic education emerged during and after colonial rule. Some old institutions, first of all al-Azhar, were radically reorganized. These new and reformed institutions are, in modern terms, Islamic universities. They differ from classical madrassas (schools) and maehads (institutes), where students are usually taught a text (the Quran or a legal treatise) by teacher or his/her advanced students and receive a license to teach that text, not a universal certificate.

The search for knowledge is a sacred duty for every person who professes Islam. The first words that the Prophet Muhammad heard from the Almighty was the order to read: «Read, O Prophet, in the Name of your Lord Who created» [3]. With this ayah, Allah calls on all people to seek knowledge, work on their own intellect, and strive to be literate.

Education fills and strengthens the heart of Muslims with faith in the truth of their religion. The search for knowledge is not only a desire, but also a duty of all Muslims. The history of the Muslim world knows examples of the existence of the largest libraries and educational centers in Baghdad and Cairo, which have made a huge contribution to the development of science around the world.

Literature:

1. Muhammad, Q. 2007. «The Ulama in Contemporary Islam: Custodians of Change (Princeton Studies in Muslim Politics)». Princeton, Princeton University Press, 312 p.
2. Мухаммед аль-Хорезми. 1983. «Математические трактаты». Ташкент, Фан, 306 с.
3. Quran 96:1 / <https://quran.com/96>.

*A. Захай,
докторант кафедры философии, НАО «Евразийский национальный
университет имени Л. Н. Гумилёва», Республика Казахстан*

ЧЕЛОВЕЧЕСКИЕ ЦЕННОСТИ В РЕЛИГИИ

Появление ислама – знаменательное событие в истории. Особенно верно, если мы представим себе социальную ситуацию, восприятие и общественное сознание арабского общества того времени, как описано в истории ислама. Хорошо известно, что любая религия призвана служить интересам человечества, жить в мире и справедливости. Это особенно верно в отношении ислама. Ислам начал свою миссию с ликвидации господствующей династии, господствующего класса. Говорят, что все люди равны перед Богом. Одним словом, это принесло людям много свободы. Например, ислам сопровождался свободой религии и вероисповедания. Кроме того, история ислама показывает, что люди того времени начали испытывать странные явления, такие как право работать, право собственности, свобода слова и т.д. Это потому, что Коран, в котором ценится человеческое понимание, гласит: «Он самый благородный из всех созданий» [1, стр. 560]. Согласно Корану, фактором, повышающим достоинство человека, являются качества, отличающие его от других существ, такие как воля, интеллект и так далее. Коран возлагает на эту честь свои обязанности. Это задачи, действия, необходимые для поддержания этого достоинства. Коран считается единственной священной книгой в исламе и источником религии. Все повеления и запреты

в исламе взяты из Корана. «Обязательно» избегать запретов, изложенных в Коране, и подчиняться приказам. Человек, обращающийся в ислам, не противоречит правилам Корана. Второй по величине источник после Корана – хадисы и поступки Пророка Мухаммеда. Эта совокупность называется сунной. Хотя буквальное значение хадиса – «новое» или данное сообщение, в исламе он используется в том смысле, в котором слова, оставленные Пророком Мухаммедом. В хадисах пророка также уделяется особое внимание личным поступкам и учитываются принципы истинного ислама и благочестия. Эти принципы согласуются со стихами Корана и дополняют друг друга. Ислам придал значение человеку следующим образом. Во-первых, потому что он – человек, потому что Коран говорит о людях: «Мы клянемся, что почтили человечество, снабдили его землей и морем, накормили его чистыми вещами и возвысили большинство наших созданий» [1, стр. 287]. В отличие от других существ, человеку отведено особое место и роль. Потому что то, что делает человек, будет более обширным за счет этих способностей. Желание использовать эти огромные возможности также дано человеку. Вот почему люди должны использовать свою свободную волю эффективно и с пользой. Во-вторых, вера имеет свою ценность. Таким образом, согласно Корану, тот, кто верит в Бога, выше того, кто не верит. Причина этого в том, что он соблюдает заповеди Бога и идет по правильному пути. Поскольку одной из основных целей религии является установление мира и равновесия в обществе, объясняется, что те, кто следует путем Бога, принесут пользу обществу, и даже если они не принесут пользы, они принесут обществу меньше вреда, чем другие. Но проблема в том, что есть вера в Бога и способ следовать за ним. Как бы сильно вы ни верили в Бога, человек, не придерживающийся его принципов, не считается верующим с религиозной точки зрения. В связи с этим в Коране говорится: «Слава и власть принадлежат Богу, пророку и верующим» [1, стр. 496]. В-третьих, жизнь и работа человека должны иметь определенный смысл. Об этом говорится в Коране: «У каждого есть ученая степень в том, что он делал раньше» [1, стр. 555]. Смысл жизни человека измеряется ценностью того, что он делает. Другими словами, в лучшую или худшую сторону оцениваются только человеческие дела. Эта оценка необходима, чтобы исправить негативные стороны действий человека и вернуть их в правильное направление. Среди арабов есть пословица, что «ценность добра познается во зле». Это, вероятно, означает, что если этого плохого не будет, люди не узнают, что хорошо. В то же время, согласно религиозным верованиям, присутствие зла считается добром, потому что оно побуждает к добру и прославляет ценность добра. В исламе у каждого человека есть определенные ценности в зависимости от его характеристик, и честь каждого человека оценивается в соответствии с этими ценностями. Он также советует беречь свою честь и достоинство, даже если придется отдать свою жизнь. Пророк Мухаммед сказал: «Убитый за свой скот – шаһид. Убитый за свою религию – шаһид. Убитый за защиту свою жизнь – шаһид. Убитый за свою семью – шаһид» [2]. У казахского народа, вдохновленного этим крылатым словом, есть ценная пословица: «Подарок моего скота – дар моей души». Таким образом, Коран и хадисы, которые являются основными источниками ислама, уважающего людей и заботящихся о них, провозглашают принцип свободы человека. Можно сказать, что он начал занимать его место. Одним из важнейших из них является свобода слова и совести. Родиться с этим – право человека. Очевидно, что именно интеллект и совесть прославляют человеческий дух и возвышают его сущность. Поскольку мысль – результат разума, а вера – результат совести, мыслящий человек естественным образом выражает свои мысли. Верующий молится как необходимость веры. Поскольку человек – человек достоинства, у него есть свобода мысли и совести. Блокировать и запрещать эти его качества – значит низводить его до уровня животного. Таким образом, можно сделать вывод, что ислам позволяет людям вести войну до тех пор, пока подвержение их гнанию за их веру в некоторых странах не прекратится. Однако историческим фактом является то, что во время распространения ислама ни одна религия не была убита или место отправления культа разрушено, поскольку изгнание за веру является злодеянием против ислама. Эта свобода религии лежала в основе некоторых войн, которые Пророк вел в исламе. В то же время ислам не допускает запугивания под прикрытием религии. Следовательно, никто не имеет права вмешиваться в чужую веру. Он мирно и мягко проповедует тем, кто идет по ложному пути в соответствии со своими религиозными убеждениями. Эта позиция противоречит зверствам, совершаемым средневековым христианским духовенством против народа [3]. Однако есть те, кто говорит, что ислам также распространялся мечом. Убеждение христиан, которое продолжается и по сей день, обычно является продолжением многовековой тирании. Это означает, что священнослужитель может притеснять других и даже избавляться от них. В таком случае вполне возможно, что священнослужитель воспользуется своим авторитетом, чтобы навредить другим обычным людям. Ислам этого не допускает. Это потому, что только Бог, Творец, может прощать человеческие грехи, а ислам не одобряет, чтобы другие люди были связующим звеном между человеком и Богом. В исламе ни один из посредников в окружающей среде не может делать добро людям, потому что они верят, что все хорошее делается непосредственно по повелению Бога. То, что они

делают, также зависит от повеления Бога. Однако позиция христианства несколько иная. Христиане, как и основная религия ислама, придерживаются тех же верований, представлений о грехе и награде. Однако, поскольку смерть Иисуса Христа – это жертва, которую приносят все христиане, они верят, что Иисус Христос понесет все их грехи. Поэтому можно сказать, что они ведут себя в этом мире более свободно, чем представители ислама. Это не соответствует Корану. Это потому, что в Коране есть стих, в котором говорится, что никто не будет наказан за грехи одного человека. В исламе каждый несет ответственность за свои действия. История показала, что Галилео Галилей был принесен в жертву в средние века за утверждение, что мир изменится во время правления христианства. Это лишь один пример позиции той эпохи. В конце концов, это стало причиной зарождения протестантского движения по инициативе Лютера [4, стр. 312]. В средние века христиан, обвинявших Иисуса Христа во всех своих грехах, наказывали во имя религии. Очевидно, что это не соответствует основным принципам любой религии в целом. Пророк Мухаммад сказал: «Я такой же человек, как ты. Если я скажу что-нибудь о религии, примите это. Но если я что-то доказываю с моей точки зрения, я могу сказать правильно или неправильно, потому что я человек» [5]. Это означает, что если вы думаете, что это правильно, примите это, а если вы думаете, что это неправильно, не принимайте. Подразумевается, что, если сам пророк мог ошибаться, нетрудно предсказать, в какой степени те, кто исповедует свою религиозность, с большей вероятностью ошиблись. Верно также и то, что пророку была дана свобода верить в его слово. Ислам также принес право частной собственности. Заработок человека – это собственность его ступней и лба. Он может использовать свой скот так, чтобы не причинять вреда другим. Однако его вредное использование для общества не допускается. Например, существуют духовные ограничения, такие как необходимость тратить деньги на благо общества, находить их честно, сбалансированно и избегать растраты. Это не так неограниченно, как в капиталистическом обществе, и не запрещено в частной собственности, как при коммунизме. В первом случае нарушается баланс в обществе. Потому что богатые очень богаты, а бедные очень бедны. Во втором случае теряется мотивация к работе. Это потому, что чем больше человек ест плодов своего труда, тем более мотивированным он становится [4, с. 80–81]. Наверное, в этом причина крушения коммунистической системы. Согласно основным религиозным взглядам, халяль является только доход, полученный человеком. Поэтому в Коране также говорится, что человек может есть только плоды своего труда, а в стихе 41 суры 53 человек будет вознагражден за свои дела [1, стр. 526]. Поскольку все люди созданы в одной и той же форме, с одной и той же целью, с одинаковыми чувствами и одинаковыми потребностями, если мы думаем, что мы все должны быть равны, тогда, конечно, разум принимает это. Это проповедают все религии. Однако ясно, что это мнение до конца не реализовалось. Понятие «социальный класс» никогда не отменялось. Пример этого можно увидеть сегодня. Например, население Индии когда-то делилось на четыре класса. Это классовое деление уже установлено. 1. Брамины (религиозные люди). 2. Кшатрии (царская династия и воины). 3. Вайс (купец, фермер). 4. Шудры (рабочий класс). Это разделение основано на их религиозных убеждениях. Считалось, что эти классы были созданы разными членами бога Брахмы. Брахманы созданы из головы божества Брахмы, из рук кшатриев, из живота вайшьев и из стоп шудр. Следовательно, человеку из высшего класса запрещено работать, координировать свои действия или даже приближаться к кому-либо из низшего класса [4, стр. 99]. Это всего лишь один пример, но таких примеров в истории много. Даже сейчас в нашем обществе люди все больше и больше делятся на определенные классы. Многие аяты Корана показывают, что если богатые в обществе далеки от морали, они воспользуются этой возможностью, чтобы угнетать средний класс и бедных, то есть человек, у которого нет проблем, забудет свою природу и будет стремиться к становлению творцом. Таким образом, ислам ввел категорию «милостыня», чтобы преодолеть разрыв между богатыми и бедными и предотвратить конфликты между этими социальными классами. Это означает, что богатый человек ежегодно отдает определенную часть своего состояния бедным и нуждающимся. В таком случае бедные могут не завидовать богатым, но они могут захотеть, чтобы богатые стали ещё богаче. Ведь чем богаче становятся богачи, тем больше будет доля бедных. Если исламское обязательство раздачи милостыни не выполняется, для бедных, завидующих богатству, становится обычным делом постоянно нападать на них и противостоять им. Были даже времена, когда вражда между богатыми и бедными доходила до борьбы. Вот почему в исламе раздача милостыни изображается как мост между богатыми и бедными. Ислам сломал эти преграды между людьми, вселив любовь в сердце. Он сказал, что они одного происхождения: «О люди! Действительно, Мы создали вас из мужчины и женщины. Мы разделили их на племена и народы, чтобы они могли легко узнать друг друга». Это означает, что вы не можете доминировать друг над другом, потому что вы произошли от одного отца и матери, нет возможности оскорблять друг друга и вы верны друг другу. Это значит, что братья и сестры не оскорбляют друг друга и не являются врагами. В Коране также говорится: «Разве Мы не создали вас из простой воды и не поместили его в безопасное место на

определенный срок?» и «Тогда пусть человек задумается, из чего он сделан. Он был создан из той же воды, которая хлынула из спины и груди мужчин и женщин. Возникает вопрос, почему люди так голодны, ненасытны и полны ненависти, даже если они состоят из таких простых элементов. Если мы посмотрим, откуда мы пришли, что мы едим и куда мы идем в этом мире, мы можем сделать вывод, что больше не будет ссор и конфликтов. Эти стихи проповедают довольство людям. Он напоминает нам о простоте человеческой природы. Таким образом, согласно Корану, людям не разрешается угнетать волю и права друг друга.

Список литературы:

1. Kuran Kerim. – İstanbul: Hizmet vakfi, 1974. – 650 s.
2. Kuzai. Müsned-i şihab. – Konya: Armağan, 2005. – 104 s.
3. Yaşar K. Örneklerle İslam ahlakı. – İstanbul, 2000. – S. 72.
4. Tümer T., Küçük A. Dinler Tarihi. – Ankara, 1992. – S. 504.
5. Sahih Buhari. Tecrid Sarih Tercemesi / ауд. F. K. Abdullah — Ankara: İlahiyat fakultesi, 2004. – С. I. – 215 s.

А. С. Мельник,
*аспірантка кафедри філософії імені професора В. Г. Скотного,
Дрогобицький державний педагогічний
університет імені Івана Франка, Україна*

РОЛЬ «ІНШОГО» В БУТТІ «Я» (ЗА СЕРЕНОМ К'ЄРКЕГОРОМ)

Знаходиться під поглядом Іншого, самовизначатися за посередництва Іншого – одна із фундаментальних основ людської самоідентифікації, обґрунтуванням якої ми завдячуємо філософам-екзистенціалістам. І у даному плані досить цікавою постає філософія датського мислителя, батька екзистенціалізму – Серена К'єркегора, котра видається достатньо не популярно очевидною і на відміну від фундаментальних філософських систем великих теоретиків, знаходить відгуки у серцях.

Першочергово здається, що С. К'єркегор визначає людське існування, як суб'єктивне, що не зацікавлене в об'єкті (Іншому). Буття людини – це конкретно її переживання, відчуття, хвилювання і страждання. Ідеальний герой датського мислителя – це абсолютно зосереджена і захоплена на своїх внутрішніх переживаннях людина, що не потребує контакту із іншими людьми і здатна знайти гармонію в усамітненні та Бозі.

На цьому можна було б завершувати подальший виклад матеріалу. Для С. К'єркегора інші не потрібні, вони тільки є перепорою на істинно правильного шляху і через контакт із ними неможливо віднайти справжню мету життя. Та є одна цікава думка, котра змушує нас все ж розглянути к'єркегорівський шлях до «правильного життя».

Розпочнемо із того, що у своїх духовних пошуках людина за С. К'єркегором проходить три стадії людського буття: естетичну, етичну та релігійну. На естетичній стадії людина прагне задовільнити свої бажання, творити, розуміти прекрасне, відчувати максимум духовного задоволення, але метушиться і розпилюється в цьому, вона «є жертвою чуттєвості, її душа є тілесною, життя її визначається лише категорією почуттів – приємне і неприємне» [5, ст. 29]. Естет зацікавлений у навколишньому світі і інших людях остільки, оскільки вони допомагають йому пізнати краще самого себе, своє «Я». Маючи можливість бути ким завгодно, не прив'язуючи себе ні до чого, людина втрачає можливість зрозуміти хто вона є насправді, сама для себе. «Сам по собі ти – ніщо, ти існуєш тільки у відношенні до інших, є тим, чим тобі потрібно бути в цих стосунках» [2, с. 268]. Така людина не бажає брати на себе відповідальність розуміючи всю мінливість буття, відвертається від соціального світу і намагається повністю поринути всередину себе, де можна бути абсолютно вільною. Та знаходячись у даному стані естету не оминати відчуття роздробленості і відчаю через відсутність «фундаменту» і постійну залежність від змін та емоцій. Тобто, С. К'єркегор показує, що без суспільства і без «Іншого» естетичний суб'єкт не здатен виявити своє «Я» і зрозуміти як насправді він діє і куди потрібно рухатися.

На заміну естетичній стадії у С. К'єркегора приходять стадія етична, основною відмінністю якої є здатність людини робити вибір та наявність почуття обов'язку. «Я» на даній стадії не просто здатне обирати яким шляхом йому йти і як себе поводити, але й розуміє, що справжня свобода можлива тільки в правильному (за правилами) співіснуванні з «Іншим», із суспільством. Та, у кінцевому рахунку, вже у наступній своїй роботі мислитель показує, що шлях етика веде до втрати індивідуальності, адже для того, щоб мирно співіснувати з іншими він може «закривати очі» на свої прагнення. Виникає небезпека втрати власного «Я». С. К'єркегор напише: «Найгірша із небезпек – втрата свого Я – може пройти в нас непомітно так, наче нічого не трапилося. Ніщо не викликає менше шуму – жодна інша втрата – ноги, стану, жінки і схожого – не помічається настільки мало» [1, с. 106].

Порятунок для етичного суб'єкта знаходиться у вірі та Бозі. С. К'єркегор вважає, що тільки у випадку, коли «Я» буде себе співвідносити не з суспільством, а з Абсолютом, воно зможе відкрити в собі таку бажану цілковиту свободу. І в даному випадку хочеться згадати Ж.-П. Сартра і його «бути під поглядом Іншого». Сартрівська концепція, не зважаючи на ствердження про те, що «Пекло – це інші» [4, сцена 5] та безлічі негативних моментів процесу «Я – Інший» включаючи неможливість втечі від погляду Іншого, постійної об'єктивності з його сторони та неможливості адекватного пізнання, передбачає необхідність присутності Іншого в житті «Я» задля самопізнання. У випадку ж С. К'єркегора, таким каталізатором є Бог. Тобто, людина не здатна досягнути абсолютної свободи та самоідентифікації (що є найважливішим у поглядах С. К'єркегора) не знаходячись «під поглядом» Бога (Іншого). Так, к'єркегоровський Бог є частиною «Я», але такою, що є тим Іншим, котрий спостерігає, оцінює, викликає почуття сорому та страху.

Можна зробити висновок, що «Інший» є необхідною умовою існування «Я», що вкотре підтверджують філософські доробки С. К'єркегора і неважливо кінцевий цей Інший чи безкінечний, смертний чи вічний, реальний чи ні. Такий погляд на філософію датчанина постає потужним та актуальним інструментом особистої самодисципліни та індивідуальної відповідальності, адже чим сильніший Інший всередині нас, тим сильніше наше Я, а чим вищі ідеали – тим кращі ми.

Список використаних джерел:

1. Киркегор С. Болезнь к смерти / Серен Киркегор. – Москва: Этическая мысль, 1990. – 174 с.
2. Кьєркегор С. Или – или. Фрагмент из жизни : в 2 ч. / Серен Кьєркегор ; пер. с дат., вступ, ст., коммент., примеч. Н. Исаевой и С. Исаева. – СПб.: Изд. Русской Христианской Гуманитарной Академии: Амфора. ТИД Амфора, 2011. – 823 с.
3. Кьєркегор С. Страх и трепет / Серен Кьєркегор. – М.: Terra-Книжный клуб; Республика, 1998. – 488 с.
4. Сартр Ж. П. За закрытыми дверями. Электронный ресурс: <https://www.rulit.me/books/za-zakrytymi-dveryami-read-91098-1.html> – режим доступа.
5. Шумка М. Екзистенційна діалектика Сьорена К'єркегора / М. Шумка, М. Гурик. // Наукові записки. – 2010. – №7. – С. 24–32.

*Т. С. Супранкова,
старший преподаватель кафедры культурологии,
Белорусский государственный университет, Республика Беларусь*

ФИЛОСОФСКИЕ И АНТРОПОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФАУСТИАНЫ ЭПОХИ ПРОСВЕЩЕНИЯ В НЕМЕЦКОЙ И БЕЛОРУССКОЙ КУЛЬТУРАХ

Эпоха Просвещения – определяющий этап в истории Нового времени, когда появляются важные философско-антропологические концепты и ценностные установки, когда идеи равенства и свободы становятся ключевыми в пересоздании мира, а наиболее важными инструментами при этом должны были выступить искусство и образование. В литературе начинают формироваться новые художественные направления, основанные на рационалистическом сенсуализме. Писатели также отражают эти аксиологические аспекты в своем творчестве, выступая с идеями равенства всех людей, независимо от происхождения, резко критикуя социальное неравенство в обществе, защищая человеческое достоинство, призывая отказаться от тирании, рабства, ограниченности. Начинали появляться произведения, в которых выражалась недовольство существующим порядком жизни, отстаивалась свобода творческой личности, провозглашался самобытный путь развития национальной культуры, особенно это наблюдается в сентиментализме. Вместе с этим возбудился интерес к древним сюжетам и темам, которые порождают национальные литературы. Они творчески переосмысливались и перерабатывались, становились «вечными», вступая в диалог с другими культурами.

Примером такой межкультурной коммуникации является и анонимное произведение «История доктора Иоганна Фауста, знаменитого чародея и чернокнижника» о докторе Фаусте, увидевшем свет во франкфуртской типографии Иоганна Шписа в 1587 году. Это первая по времени зафиксированная версия сюжета, который позже получит название «фаустиана», хотя прототипов и предпосылок к возникновению именно такого топоса в мировой культуре было довольно много.

«Фауст» – главное и итоговое произведение просветителя И. В. Гёте. К разработке сюжета про мага-чародея Фауста, заимствованного из народных книг и кукольных постановок, Гёте приступает еще в студенческие годы. Именно тогда начинающий поэт «бури и натиска» создаст своего «Пра-Фауста», или первого «Фауста» (Urfaust, 1769–1773), который будет написан в лучших традициях немецкого сентиментализма: главные герои штюмерского произведения – бурные гении, выступающие против социальных

условностей, противопоставляя свою самобытность и естественность всему больному и регрессивному в социуме. О первой пробе пера не было бы ничего известно современникам, если бы не усердная работа фрейлины Веймарского двора Луизы фон Хёххаузен, попросившая молодого Гёте переписать «Фауста», когда он зачитывал произведение для близкого окружения в 1775 г. в Веймаре.

Ранний этап творчества Гёте пришелся на время, когда в литературе начинает формироваться новое художественное направление, противоположное рациональному классицизму И. К. Готшпеда. Зарождается движение талантливых молодых писателей во главе с И. Г. Гердером, они вслед за Ж.-Ж. Руссо призвали вернуться «назад к природе», отказаться от старых стереотипов и устоев. Появляются произведения, в которых выражалась недовольство существующим порядком жизни, отстаивалась свобода творческой личности, утверждалась уникальность «бурных гениев», вслед за Г. Э. Лесингом и Ф. Г. Клопштоком прокламировался самобытный путь развития национальной культуры. Начиналась эпоха «Sturm und Drang» («Бури и натиска»). Не удивительно, что народная легенда о чуде-маге Фаусте, гениальном ученом, идейные установки которого резко противоречили нормам его эпохи, так привлекала внимание представителей «бури и натиска», или штюрмеров. Появилась целая плеяда произведений фаустианы: «Иоганн Фауст» П. Видмана, сценки Я. Ленца, драма «Жизнь и смерть доктора Фауста» Ф. Мюллера.

В межкультурной коммуникации эпохи Просвещения нельзя не отметить влияния еще одного «бурного гения» Ф. М. Клингера, чья жизненная судьба была связана с русской культурой конца XVIII – начала XIX вв. Его фаустиана – романы «Фауст, его жизнь, деяния и свержение в ад» (1790), «История Рафаэля д'Окильса» (1793), «История Джафара Бармекида» (1792–1794), «Фауст восточных стран» (1796). Но Клингер своей художественной образностью и свободолобием пришелся по душе другому времени и оказал влияние на последующую литературную традицию романтизма.

Первая часть «Фауста», второго «Фауста», появляется в печатном варианте 1808 году. Это произведение значительно отличалось от первой версии. Осложнилась философская проблематика, а вместе с ней и жанровая природа «Фауста», синтезируя и сочетая в себе многие литературные течения разных эпох: Античности, барокко, классицизма, рококо, сентиментализма, периода Веймарской классики. Эта традиция будет продолжена Гёте и во второй части его бессмертного произведения, которое создавалось им с 1825 до последних дней. Таким образом, «Фауст» становится духовным завещанием писателя своим соотечественникам и потомкам.

Опера «Фауст» – наиболее значимое произведение в наследии композитора белорусского происхождения А. Г. Радзивилла (см. [2]). Автором либретто согласился стать создатель бессмертного шедевра И. В. Гёте, адаптировав литературный текст к музыкальному жанру. Произведение, безусловно, стало результатом межкультурной коммуникации, синтеза культурных традиций и художественных стилей. В музыкальном (третьем) «Фаусте» невероятным образом соединилась эстетика романтизма (так определяет музыкальный стиль исследователь и режиссер-постановщик оперы на сцене Национального академического Большого театра оперы и балета Республики Беларусь Виктор Скоробогатов) с чертами сентиментализма, классицизма, барокко и рококо. Но это уже непосредственное влияние художественного универсализма автора текста либретто. А. Г. Радзивиллу очень близок по духу образ Фауста-бунтаря, его как романтика интересовал и мотив грехопадения и оправдания Маргариты, особое внимание он уделил народным песням и миру трансцендентному.

Сразу надо отметить, что основу сюжетного ядра либретто составляет первая часть «Фауста». Текст либретто разделяется на два действия и в отличие от первой части не имеет прологов. Но их место занимает четырехчастная увертюра. Гёте сократил либо отклонил сцены, которые были связаны с Фаустом и Мефистофелем. Там же, где главной героиней выступает Гретхен, не выпускается из нашего внимания ни одна ее реплика. Таким образом, Гёте подчеркивает, что внутриличностный конфликт Гретхен – не просто трагедия несчастной и преданной в любви простой девушки, это еще и трагедия познания «микрокосма» или «малого мира» человека, мира его внутренних переживаний, стремление найти свое «я». И это познание необходимо не только Гретхен и Фаусту, но также читателю и зрителю бессмертного произведения.

С гётевской версии межкультурная коммуникация топоса фаустианы расширяется, миф приобретает сложные философские коннотации и новые аксиологические аспекты, которые становятся интересными для европейских философов, писателей, драматургов, художников и кинематографистов. Появляется много версий и модификаций мифосюжета, которые непосредственно или опосредованно отсылают нас к гётевскому тексту, в первую очередь, или к версии народной легенды. В немецкой культуре романтики в первую очередь восприняли философско-антропологические аспекты фаустианы. Романтический «Фауст» (драматический отрывок) появляется у А. фон Шамиссо в 1803 г. Его незаконченная драма «Наследие Фортуната» легла в основу повести «Чудесная история Петера Шлемиля», где явно присутствуют также аллюзии на «Фауста». Стихотворение «Доктор Фауст» собирателями фольклора А. фон Арнимом

и К. Брентано было размещено в «Волшебном Роге мальчика» (1806–1808). Прославленный сказочник В. Гауф в год своей смерти (1827) закончил работу над «Мемуарами сатаны», которые выдержаны в лучших традициях «Фауста» Гёте. В 1828 г. Х. Д. Грабе пишет драму «Дон Жуан и Фауст», в 1836 г. выходит лирико-эпическое произведение «Фауст» Н. Ленау, этот сюжет интересовал и Г. Гейне.

В белорусском культурном пространстве сюжетом фаустианы является «Комедия» (1787) Каэтана Марашевского, белорусская просветительская драма. Произведение Марашевского проникнуто библейскими образами Адама, черта, мотивом грехопадения (вместе с фаустианой восходит к архетипу запрета и нарушения) и др., через которые автор стремится показать современных белорусских крестьян, объяснить их поступки. Выбор главного героя крестьянина Дёмки – типичная для просветительских произведений черта внесловности. В духе просветительской философии Марашевский обращает внимание на образ черта, который черен внешне. Дьявол предлагает Дёмке обратить внимание в первую очередь на собственную черноту, которая находится внутри него. Так звучит известный еще с Античности тезис, который перекликается с кантовским призывом иметь мужество пользоваться собственным умом. Таким образом образ черта становится типологически близок гётевскому Мефистофелю, без которого невозможным будет самосовершенствование Фауста, ведь эти персонажи породила эпоха Просвещения. И один, и второй представлены не просто как черти из ада, которые решили унижить человека, но, наоборот, дают ему возможность спасти свою душу. Только в белорусском варианте предлагается другой алгоритм действий: три испытания. К. Марашевский в своей пьесе использует знаменитый мотив запрета и его трехкратного нарушения, который мы встречаем в Библии и в фольклоре. Задача проста: Дёмка должен молчать в течение часа. Если он выдержит, то получит сто рублей, если нет – дьявол заберет его душу в ад (тоже фаустианский мотив). Крестьянин соглашается на поставленные условия.

Но все три раза экзамен был провален, ведь Дёмка посчитал более важным за собственную жизнь научить детей, помочь братьям получить часть богатства и объяснить недотепе, что просто смешно бояться какую-то дудку. Автор хочет показать, что совесть, чувство доброжелательности, стремление помочь ближнему – самые важные моральные качества, которые помогают герою лучше узнать себя и просветляют его душу. «Формально пари выиграл черт. Но морально победил Дёмка, ибо во всех трех случаях он заговорил по своему бескорыстному благородству. Своим поведением он опроверг самого себя, доказал, что ни первородный грех, ни Божий рок не имеют отношения к человеческой судьбе, так как все зависит от самого человека», – отмечает белорусский литературовед А. Мальдис [1, с. 412].

Философские и антропологические аспекты фаустианы Просвещения представлены в идеалах эпохи: чувстве человеческого достоинства, внесловности, гуманности, альтруизме и нравственном совершенствовании человека. Важным аспектом является и деистическая идея нравственной победы человека – создателя своей собственной судьбы, и, как это не парадоксально, добиться ее «помогает» черт. В лучших традициях Просвещения национальные ценности немецкой и белорусской культур приобретают универсальные черты, делается акцент на самобытности традиций каждого народа и на их важности для мирового культурного процесса.

Список литературы:

1. Мальдис А. Белорусская литература // История всемирной литературы: в 9 т. / редкол.: С. В. Тураев [отв. ред.] и др. М.: Наука, 1988. Т. 5. С. 407–412.
2. Супранкова Т. С. «Фауст» И. В. Гёте и А. Г. Радзивилла: поэтика и проблематика музыкальной адаптации // Питання літературознавства. 2018. № 97. С. 118–133.

*А. Н. Тихонова,
журналист, Национальный союз журналистов Украины,
г. Днепр, Украина*

САМОРАЗВИТИЕ ЛИЧНОСТИ В РЕЛИГИОЗНОЙ АНТРОПОЛОГИИ ДЖОРДЖА БЕРКЛИ

Венцом эволюционного и исторического развития познавательных процессов человека, является его способность мыслить. Это одна из основных составляющих, благодаря которой формируется целостная личность индивида. Человек является уникальной единицей, которая состоит из неповторимых составляющих: души, тела, характера, сознания, наследственных и генетических признаков. Каждое человеческое существо обладает своей судьбой и способностями, которые раскрываются при определенных жизненных обстоятельствах в зависимости от уровня развития, на котором находится конкретный индивид.

Без развитых духовных способностей, развития сознания, может ли ум достичь своего совершенства? Целостность и равновесие являются признаками гармонично развитой личности.

Дж. Беркли познает человека в нескольких направлениях, которые указывают на понимание человеческой природы. С одной стороны жизнь человека, как жизнь любого творения, имеет внешний аспект, который, подобно кораблю, плывет по поверхности океана. С другой стороны она похожа на подводную лодку, которая в моменты трансформации и глубокого понимания своего истинного «Я» погружается в глубину мирового океана. Дж. Беркли полагает, что материя имеет иллюзорную природу из-за неправильного понимания человеком основ Бытия и ограниченности его ума: *«Пока я не использую слова для образования своих идей, я защищен от заблуждений в познании истины»* [3, с. 10] Эта короткая цитата раскрывает бесценное качество человека, как существа духовного, обладающего творческим началом и способностью к интуитивному познанию мира. Возможно, что именно ценой внутреннего молчания великие святые получали Божественные откровения. Дж. Беркли как будто посмотрел вокруг и вдруг понял, что все это неправда! А люди – запутавшиеся узелки слов, которые ждут, чтобы их распутал мудрый гений.

Познавательные процессы – ощущение, восприятие, мышление, воображение, память – формируют информационную базу, ориентировочную основу психики. Познавая и преобразуя мир, человек выявляет устойчивые, закономерные связи между явлениями. Определяем ли мы, глядя в окно, по мокрому асфальту, был ли дождь, или устанавливаем законы движения небесных светил – во всех этих случаях мы отражаем мир обобщенно и опосредованно – сопоставляя факты, делая умозаключения, выявляя закономерности в различных группах явлений. Мышление формирует структуру индивидуального сознания.

Кризис познавательных процессов в современном мире заставляет задуматься над многими аспектами взаимодействия человека с миром и с другими людьми. Постоянные стрессы и напряжение давят на восприятие человека, лишая его полноценного ощущения реальности, а тем самым сужая процесс познания. Присуща ли людям духовность с рождения, передается ли по наследству, можно ли ее прямо связать с религией или обрести на личном опыте в процессе созерцания, медитации, чтения молитвы? Сама по себе эта формула достаточно уникальная, чтобы за ней могло укрываться самое различное содержание. Чтобы осознать все разнообразие познавательного процесса, которому Беркли придал необычайно тонкие для осмысления грани, важно рассмотреть такие понятия, как мышление, воображение, ощущение с точки зрения современности и в работах знаменитых философов. Охватить по возможности основные составляющие познавательного процесса. Но тем более важно тщательно выяснить, что такое мышление?

И. П. Павлов определил мышление, как орудие высшей ориентировки человека в окружающем мире и в себе самом. Мышление тесно связано с функциями головного мозга. Научные экспериментальные исследования деятельности головного мозга впервые начал проводить в 19 в. Французский ученый Флуранс, а затем и немецкие ученые Гольц, Мунк, Гитциг, итальянец Лючиани, англичанин Шеррингтон, русские ученые И. М. Сеченев, Н. П. Павлов, И. М. Бехтерев и многие другие. Каждый участок головного мозга отвечает за определенные аспекты мышления и поведения человека, его движения в пространстве, зрение, слух, ощущения, разные способности. Лимбическая система в мозге человека выполняет очень важную функцию, которая называется мотивационно – эмоциональной. Леонтьев (1979), определил эмоцию, как особый класс психических процессов и состояний, связанных с инстинктами, потребностями, мотивами.

С точки зрения современной психологии мышление – это социально обусловленный, неразрывно связанный с речью познавательный процесс, характеризующий обобщенным и опосредованным отражением связей и отношений между объектами в окружающем мире. Элементарной единицей мысли, в которой представлены отношения между объектами являются суждения. Мыслительные операции включают в себя сравнение, анализ, синтез, обобщение, конкретизацию. Наиболее раннее – наглядно действенное мышление – уровень мышления, при котором отношения вскрываются путем непосредственного манипулирования конкретными предметами, образное мышление – мышление образами, которые подобны атомам мысли, из которых формируется ее молекула. Наивысшим уровнем мышления является понятийное или словесно логическое. Сама мысль представляет собой результат соотнесения предметов, образов, понятий. Иногда процесс мышления развернут во времени, часто субъективно переживается, как действие, деятельность, труд. Так мы видим что само мышление отличается разнообразием качеств и видов. Существует также теоретическое и эмпирическое мышление, продуктивное и репродуктивное, интуитивное и аналитическое, реалистическое и аутистическое. Какое мышление имел ввиду Беркли при описании субъектов и объектов познавательной деятельности? Интересно, каким мышлением обладал сам Беркли при создании своих философских работ. Конечно, здесь мы не можем не принять во внимание фактора времени и культуры, особенностей эпохи и социальных факторов. Независимо от времени и пространства, личность человека формируется исходя из его уровня мышления и особенностей эмоциональной

сферы, которые является во многом порождением культуры. Гегель жил в отличную от нашей эпоху, но многое из его воззрений остается актуальным для современных исследований в области познавательной деятельности. Например, продуктивный вид мышления – мышление, которое порождает новые знания, новый материальный или идеальный результат, новые открытия, новые объекты познания. Можем заметить, что на этом уровне находиться уже творческая личность, осознавшая себя, способная творить, раскрывать грани прекрасного не только во внутреннем пространстве, но и во внешнем мире, преобразовать реальность и жизнь других людей по направлению к эволюции.

С позиции современных наук ощущения являются самыми простыми из всех психических явлений. Способность к ощущениям имеется у всех живых существ, обладающих нервной системой. Способностью же воспринимать мир в виде образов, наделены только люди. Поэтому именно человеку, как пишет Беркли, присуща обманчивость ощущений. Но проблема состоит в том, что человек ограничен своей собственной реальностью. Он видит лишь то, что может и хочет. Как сказал Фрэнсис Бэкон: «Каждый смотрит на мир со своей колокольни!». Декарт тоже предполагал, что «иногда мы подвержены иллюзиям и галлюцинациям, что наши чувства могут ошибаться: *«мы делаем ошибки в силу того, что не относимся систематически и критически к содержанию наших мыслей»*. Меняется мир – меняются люди. Почему? Что движет всеми этими изменениями, чудесами, которые происходят в мире? Беркли однозначно узрел в этом процессе руку Творца. «Божественное начало не связанное с обычными предметами ощущений. *«Все окружающие меня видимые предметы обращаются в ничто, коль скоро я закрываю глаза»*. Суть этой идеи в словах Молитвы святого Антиоха- «просвети ум мой светом разума Твоего». Жизнь Беркли неотъемлемо связана с религией и он ставит одной из основных своих целей неопровержимо доказать существование Творца и нематериальную природу души. Причиной же заблуждений в науках – атеизм и скептицизм. В 1710 году Беркли опубликовал одно из главных своих сочинений – «Трактат о принципах человеческого знания», в котором он пытался найти причины заблуждений и затруднений в науках. Основной работой является то, что ничто не существует вне человеческого разума.

Труды Дж. Беркли были рассмотрены в работах таких философов, как: Блонский П. П., Богомолов А. С., Быховский Б. Э., Нарский И. С., Рассел Б., Brykman G. Luce A. A., Lessop T. E., Urmson J. O.

Литература:

1. George Berkeley. Three Dialogues between Hylas and Philonous. – London, Henry Clements, 1713. – 110 с.
2. A Treatise concerning the principles of human knowledge. – Dublin, David R. Wilkins, 2002. – 63 с.
3. Рассел Б. Факт, вера, истина и познание // Рассел Б. Человеческое познание. – М., 1957. С. 177–191. То же // Мир философии. Ч.1. Раздел 4.3.
4. Luce A. A. Berkeley's Immaterialism. London, 1945.
5. Lessop T. E. George Berkeley. London, 1959.
6. Johnston J. A. The Development of Berkeley's Philosophy. New York, 1965.
7. Urmson J. O. Berkeley. Oxford, 1982.
8. Brykman G. Philosophie et apologetique chez Berkeley. Paris, 1982.
9. Нарский И. С. Западно-европейская философия XVIII в. – М., 1976.
10. Быховский Б. Э. Джордж Беркли. М., 1970.
11. Блонский П. П. Учение Беркли о реальности. Киев, 1907

САМОРОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ ЯК ПРЕДМЕТ СУЧАСНИХ ПСИХОЛОГІЧНИХ РОЗВІДОК

О. Ф. Іванова,
*доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри загальної психології,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Україна*

ПРОБЛЕМА САМОРОЗВИТКУ В ПСИХОЛОГІЇ

Поняття саморозвитку доволі широко застосовується в різних науках: філософії, педагогіці, психології. І кожна наука розглядає це поняття під своїм кутом зору. Своє бачення, розуміння і трактовку поняття саморозвитку дає і психологія.

Більш широкими відносно поняття саморозвитку є поняття самодетермінації і розвитку. Самодетермінація включає в себе і саморозвиток, і самозміну, і саморегуляцію, і самореалізацію тощо. Всі ці поняття є доволі близькими, але не тотожними, і потребують більш точного визначення, розмежування і концептуалізації.

Найбільш близьким, але все ж таки не тотожним поняттю саморозвитку, вважається поняття самоактуалізації, яке запропонував А. Маслоу. Як і інші представники гуманістичної психології, він вважав, що сама сутність людини постійно спонукає її до особистого росту, творчості і самодостатності. За Маслоу, потенційні можливості для росту і самовдосконалення закладені в людину від природи. Вершинною потребою людини є потреба в самоактуалізації – бажання людини стати тим, ким вона може стати [4], досягнути вершини свого потенціалу. Людина має мотиви зростання, ставить собі віддалені цілі, пов'язані з прагненням актуалізувати свій потенціал. Ці мотиви і цілі безпосередньо пов'язані з цінностями людини.

Так, в даній традиції саморозвиток розглядається як іманентно притаманна людини потреба. Можна виділити різні його трактовки: саморозвиток може трактуватися як саморегуляція людини, здатність робити власні вибори, регулювати свою поведінку.

В зарубіжній психології частіше вживають термін «особистісне зростання», яке також трактується по-різному: і як придбання особистістю незалежності, автономії, і як прагнення до зрілості, психічного здоров'я тощо. Тобто в даній традиції саморозвиток представляє собою особистісне зростання як свідоме формування особистістю своєї ідентичності.

На відміну від зарубіжної психології, в традиції вітчизняної психології використовується термін «саморозвиток». По відношенню до саморозвитку початковою є категорія розвитку, і вони мають певні спільні риси. Одна з важливіших, на нашу думку, полягає в тому, що і в розвитку, і в саморозвитку відбуваються не тільки кількісні зміни, а, перш за все, якісні, і з'являються новоутворення. Ці зміни відбуваються у внутрішньому світі людини, в її свідомості, розумінні себе, інших, ситуацій, в її стосунках, переживаннях, а також можуть відображатися в поведінці. А відрізняються дані категорії тим, що саморозвитком, на відміну від розвитку, керує сама особистість. Ще однією нагальною проблемою наукових психологічних розвідок є розмежування понять саморозвиток, самоактуалізація і самозміна. Вони є близькими, але відрізняються один від одного.

Хоча є різні підходи і визначення поняття саморозвитку, проблема концептуалізації цього поняття і його визначення залишалася не до кінця вирішеною. Доволі близьким до поняття саморозвитку можна вважати введений В. А. Петровським конструкт активної неадаптивності, тобто постановки цілей з невірними наперед результатами досягнення [6] або запропоноване ним же поняття надситуативної активності, при якій людина діє у напрямку цілей, що перевершують вимоги ситуації [5].

Поступово склалися різні аспекти в розумінні поняття саморозвитку, проводились деякі емпіричні дослідження і нарешті виокремлюється окремий напрямок, який робить предметом своїх розвідок саме саморозвиток.

Виділяють такі форми саморозвитку, як самоствердження (діяльність по підтвердженню своїх певних якостей, рис, поведінки), самоудосконалення (спрямованість розвинути якісь риси або якості, яких у людини немає, але вона вважає, що вони їй потрібні, оволодіння певними навичками) і самоактуалізація або самореалізація (втілити свої потенціали у життя) [2].

З нашої точки зору, є декілька моментів в розумінні саморозвитку, на які треба зважати. По-перше, саморозвиток – це діяльність спрямована на самого себе, тобто людина одночасно є і суб'єктом, і об'єктом

своїєї діяльності. По-друге, треба мати на увазі процесуальну сторону саморозвитку, бо це особлива діяльність по створенню себе. І, втретє, це свідомий процес.

Що детермінує саморозвиток? Якщо ми трактуємо саморозвиток як особливу діяльність (за О. М. Леонтьєвим [1]), то виникає низка дослідницьких питань, і одним із найважливіших є питання про мотивацію саморозвитку, про те, що спонукає людину розвивати себе. Чому людина ставить собі завдання розвивати себе? Наступним питанням є цілі, які ставить собі людина щодо розвитку себе, і відповідно, які дії вона виконує, які засоби використовує для досягнення цих цілей. Причому це можуть бути і цілі розвитку або зміни якихось своїх властивостей, а можуть бути і більш загальні життєві цілі, які ставить собі людина. Ще одним питанням є аналіз умов, в яких виконуються ці дії, і виявлення найбільш сприятливих і оптимальних. Людина починає вибудовувати свою особистість, вивільнюється від детермінації зовнішніми умовами і починає використовувати їх для досягнення своїх цілей. І кінець кінцем для будівництва свого життєвого шляху. Тобто основним для саморозвитку є мотивація до нього. Але не у всіх людей є така мотивація.

Цікавим і недослідженим є питання, чому у одних людей виникає мотивація до саморозвитку, а у інших вона не виникає взагалі.

Навіть коли людина має мотивацію, не завжди відбувається саморозвиток, оскільки існують певні бар'єри, які цьому заважають. Бар'єри можуть бути об'єктивними і суб'єктивними. Це перешкоди, труднощі, які гальмують як породження самої потреби у саморозвитку, так і діяльності по її реалізації. Опис різних видів бар'єрів, зовнішніх і внутрішніх, в яких виділяють емоційні, когнітивні, мотиваційні бар'єри тощо поданий В. Г. Мараловим [3].

Одна із задач, яка стоїть перед психологами, полягає в роботі з людьми по подоланню суб'єктивних внутрішніх бар'єрів, що перешкоджають людині стати на шлях саморозвитку.

Саморозвиток людей стає особливо актуальним на сучасному етапі розвитку нашого суспільства. Це пов'язано, по-перше, зі швидкими змінами у суспільному і культурному житті, які вимагають переосмислення і іноді зміни свого життєвого шляху. По-друге, з активним розвитком і впровадженням в наше повсякденне життя Інтернету, соціальних мереж, нових засобів пошуку інформації, дистанційного навчання і т. ін. Вони потребують від людини нових навичок, опанування новими засобами пошуку, збереження і передачі інформації, розвитку своїх когнітивних і комунікативних здібностей.

По-третє, ситуація пандемії COVID-19, зміна умов повсякденного життя і праці, загроза здоров'ю і життю самої людини і її близьких змусила людей переосмислити свої життєві цілі, пріоритети, поставити нові задачі, нові цілі, знайти засоби потрібні для їх досягнення, і реалізовувати їх у своєму житті, тобто здійснювати саморозвиток.

Тому можна зробити висновок, що проблема саморозвитку набуває не тільки теоретичного, але й практичного значення на даному етапі розвитку суспільства.

Список використаних джерел:

1. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. / Алексей Николаевич Леонтьев. – Москва: Политиздат, 1977. – 304 с.
2. Маралов В. Г. Основы самопознания и саморазвития / Владимир Георгиевич Маралов. – Москва: АСАДЕМА, 2004. – 256 с.
3. Маралов В. Г. Проблема барьеров саморазвития личности в отечественной психологии / Владимир Георгиевич Маралов. // Альманах современной науки и образования. – 2015. – №1. – С. 72–76.
4. Маслоу А. Мотивация и личность / Абрахам Маслоу. – СПб: Евразия, 1999. – 479 с.
5. Петровский В. А. Человек над ситуацией / Вадим Артурович Петровский. – Москва: Смысл, 2010. – 559 с.
6. Петровский В. А. Психология неадаптивной активности / Вадим Артурович Петровский. – Москва: Горбунк, 1992. – 224 с.

Н. В. Павлик,

*доктор психологічних наук, старший науковий співробітник
відділу психології праці, Інститут педагогічної освіти
і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України, м. Київ, Україна*

ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ГАРМОНІЙНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

Проблема особистісного розвитку більш ніж сторіччя привертає увагу багатьох дослідників. Ідею психічного особистісного розвитку запроваджено Г. С. Костюком, який розглядав його як низку послідовних змін, що характеризують прогресуючий рух структур психіки (*фізичних, розумових, емоційних, моральних*) від нижчих рівнів до вищих [2]. Детермінанти психічного розвитку Г. С. Костюк вбачав у внутрішніх

суперечностях особистості (розбіжності між новими потребами і наявним психічним станом; невідповідності рівня особистісного розвитку наявному місцю людини в соціумі). Зовнішніми факторами особистісного розвитку є спадковість (тип нервової системи), темперамент, умови виховання, релігія, культура, соціальне середовище.

Актуалізація внутрішніх суперечностей спонукає особистість до саморуку. В процесі особистісного розвитку провідне місце займає мотиваційна сфера, яка включає мотиви різного походження і змісту. Від ступеня узагальненості й стійкості вищих мотивів залежить витривалість особистості у конфліктних ситуаціях, її здатність чинити опір спокусам. Мотивацію поведінки особистості Г. С. Костюк пов'язував з конфліктами між різними мотивами. Виникаючи як ситуаційне явище, такі конфлікти можуть стати стійкими індивідуальними особливостями, надавати суперечливості поведінці. Без належного переборення, ці суперечності призводять до невротичних станів, визначаючи цим дисгармонійність особистісного розвитку.

Отже, особистісний розвиток може бути як продуктивним, спрямованим на особистісне зростання (І. С. Булах), так і непродуктивним, що зумовлює розвиток дисгармоній (Б. С. Братусь). Усвідомлена моральна мотивація зумовлює стійкість вищих мотивів і подолання внутрішньоособистісних суперечностей і виступає психологічною детермінантою продуктивного особистісного розвитку.

Сьогодні у психології широко досліджуються окремі види розвитку базових психічних процесів: *психофізіологічного* (О. М. Кокун), *вольового* (В. Джемс, В. К. Калин, І. Д. Ладанов, О. П. Макаревич), *інтелектуального* (С. Мадді, В. О. Моляко, Н. В. Чепелева), *соціально-комунікативного* (О. І. Власова, Т. Г. Григор'єва, Л. В. Долинська, Т. П. Усольцева), *морального* (М. Й. Боришевський, І. С. Булах, Л. Ю. Москальова, Г. О. Онищенко), *духовного* (І. Д. Бех, Г. П. Васянович, І. А. Зязюн, Е. О. Помиткін, М. В. Савчин) як складових загального процесу особистісного розвитку.

Однак, чіткі критерії якісних змін, що характеризують вектор гармонійності цілісного розвитку особистості, сьогодні, на жаль, відсутні.

Показником продуктивності цілісного розвитку особистості виступає «особистісне зростання» (К. Роджерс), яке пов'язане зі зміною способів сприйняття власного внутрішнього світу, з прагненням змінити власне «Я» і своє ставлення до життя. І. С. Булах визначає особистісне зростання як процес «самоусвідомлення та ціннісного ставлення до власного Я, що актуалізує нові рівні відкриття у себе моральних почуттів й піднімає особистість до осмисленого переживання власних дій як вільних і відповідальних вчинків» [1, с. 20].

С. Л. Рубінштейн розумів особистісний розвиток як рух особистості до духовного сходження. Формула детермінації С. Л. Рубінштейна: зовнішні чинники діють через внутрішні умови, є визначальною у вивченні генезису особистісного зростання [6]. Г. С. Костюк показав, як психічні компоненти визначаються зовнішніми обставинами і водночас внутрішньо регулюють їх. Він розуміє особистість як сукупність внутрішніх умов, що сформувалися в залежності від попередніх впливів середовища, і є системою, що сама себе регулює і вдосконалює [2].

У радянській психології розвиток особистості розглядається з позиції його зумовленості лише зовнішніми чинниками й визначається процесом інтеріоризації суспільних цінностей, засвоєнням суспільного досвіду (О. М. Леонтьєв), оволодінням нормами, зразками та еталонами суспільства (М. І. Воловікова, Л. І. Рувінський, В. Є. Чудновський), перетворенням суспільних мотивів в особистісні (Л. І. Божович, П. М. Якобсон), інтеграцією з соціальним середовищем (О. Г. Асмолов).

Сучасні дослідники стверджують особливу роль свідомості в процесі особистісного розвитку. Поняття «розвиток особистості» презентується як: «накопичення нових можливостей та індивідуальних потенціалів» (К. О. Абульханова-Славська), «здатність до соціальної активності» (М. Й. Боришевський, В. І. Слободчиков), «сходження до духовно-морального виміру» (І. Д. Бех, М. В. Савчин). З. С. Карпенко, В. О. Татенко, Т. М. Титаренко розглядають розвиток особистості як суб'єкта власної психічної активності, що визначається на основі уявлень про саморух, самоактивність. Регулятивну функцію в цьому процесі виконує свобода, адже особистість є відповідальною за своє становлення і функціонування.

Розвиток особистості за А. Маслоу – це динамічний процес змінювання, який триває безперервно на основі «мотивації особистісного зростання» у напряму актуалізації буттєвих потреб людини. Ядром особистості виступає «Я-концепція», яка визначає тенденцію до самоактуалізації як головної рушійної сили життя.

Відповідно до наукових положень багатьох дослідників характерним є тісний взаємозв'язок особистісного зростання з моральним становленням (Р. Байярд, Г. О. Балл, А. Бандура, Б. С. Братусь, І. С. Булах, А. Є. Лічко, Е. О. Помиткін, Ф. Райс, Г. А. Цукерман та ін.). Майже усі дослідники погоджуються з тим, що рівень особистісного розвитку визначається рівнем духовно-моральної *свідомості й волі*, що зумовлює

моральний самоконтроль людини над власними психічними станами. Інакше кажучи, мова йде сформованість духовно-моральної саморегуляції. І. С. Булах простежує прямий взаємозв'язок між процесами особистісного та морального зростання: змістовно-сміслові контексти понять «особистісне зростання» та «моральне зростання» є синонімічними [1]. Передумовою морального зростання виступає процес становлення моральної самосвідомості, моральних суджень (Л. Колберг, Ж. Піаже), емоційно-ціннісних переживань (М. І. Воловікова).

Відтак, моральний розвиток визначає вектор продуктивності особистісного розвитку. Таким чином, можна стверджувати, що особистісний розвиток може бути *гармонійним* (продуктивним), що зумовлюється розвитком моральної самосвідомості, і *дисгармонійним* (непродуктивним), що визначається несформованістю моральної самосвідомості й зумовлює розвиток особистісних дисгармоній [4].

Ідея Г. С. Костюка, який розглядав особистісний розвиток як низку прогресивних змін, що характеризують рух людської істоти від нижчих рівнів до вищих, дає підстави для визначення рівнів особистісного зростання. С. Л. Рубінштейн запропонував трьох-рівневу структуру особистості: психофізіологічний (базовий рівень), індивідуально-психологічний та соціально-особистісний, який базується на зрілих ставленнях особистості (до себе, до інших, до світу) [6]. Б. С. Братусь, розширює трьох-рівневу модель С. Л. Рубінштейна, додаючи до неї вищий – екзистенціальний рівень – життєтворчості, що досягається через здійснення особистісного вибору, визначення сенсу життя, керування смисловою регуляцією. Л. В. Сохань зауважує, що здатність людини до функціонування на рівні життєтворчості визначає її особистісне (психічне, психологічне і духовне) здоров'я.

Зближуючи категорії психічного, психологічного і духовного здоров'я, С. Д. Максименко розглядає їх у якості шаблів процесу розвитку особистості [3, с. 4]. Сформованість позитивних ставлень до себе, до інших, уміння справлятися з життєвими проблемами припускає наявність позитивного самосприйняття та емоційно-ціннісного відношення до інших. Конструктивна реалізація людиною позитивних ставлень створює відчуття гармонії, щастя і духовного спокою. С. Д. Максименко відзначає, що психологічно здорові особистості стресостійкі, здатні самостійно ставити мету, приймати рішення, відповідати за свої вчинки.

За переконанням Е. О. Помиткіна, гармонійний особистісний розвиток являє собою збалансований розвиток 4-х сфер особистості: фізичної (здоровий спосіб життя), емоційно-вольової, інтелектуальної та духовної [5, с. 235]. Г. П. Васянович також вважає, що умовою гармонійного розвитку особистості є рівномірність розвитку усіх її складових, проте саме духовна домінанта має визначати розумовий, моральний та естетичний розвиток особистості. Особистісний розвиток відбувається шляхом поступового переходу від засвоєння вищих (естетичних, моральних, духовних) цінностей до формування відповідних якостей. Л. В. Помиткіна визначає гармонійний розвиток – як збалансований розвиток окремих підструктур особистості. Значна частина особистісних дисгармоній зумовлені психологічною неконгруентністю.

Спираючись на розглянуті підходи, ми припускаємо, що продуктивний особистісний розвиток, моральне становлення, психологічне здоров'я, гармонійність характеру і конструктивна життєтворчість особистості тісно пов'язані між собою, оскільки зумовлюються високим рівнем духовно-моральної саморегуляції [4].

Розглядаючи динаміку особистісного розвитку, слід зазначити, що він відбувається не лінійно, а має періоди стабільності й психологічних криз. Е. Еріксон розумів кризу як психологічний стан, що виникає при блокуванні цілеспрямованої життєдіяльності зовнішніми або внутрішніми чинниками, пов'язаними з переходом до нового етапу розвитку особистості. Наслідком вдалого проходження кризи є досягнення певного рівня особистісної зрілості. Якщо криза вчасно не вирішується, то проблема буде виникати на кожній наступній стадії розвитку.

Психологічні закономірності подолання життєвих криз (вікових, духовних, ціннісних, екзистенційних) висвітлюються у дослідженнях Т. М. Титаренко, В. Франкла, Г. Шихі та ін. Приймаючи виклики долі, людина розвивається і свідомо обирає більш складні, але відповідні для її потенціалу завдання. Відмовляючись від вирішення проблем або обираючи ті, що перевищують її особистісні ресурси, людина переживає кризи. За В. Франклом, процеси перебудови смислових структур та переорієнтація на нові життєві цінності, що відбуваються під час кризи, значно впливають на подальший розвиток особистості [7, с. 49–88]. Усі типи психологічних криз супроводжуються підвищенням психічної напруги, відчуттям внутрішнього дискомфорту. У ситуації зіткнення мотивів особистості не завжди може зробити вибір, оскільки не спрацьовує психологічний механізм духовно-моральної саморегуляції. Неузгодженість ідеалів, смислів і цінностей може призводити до духовно-психологічного *дисонансу*, прагнення до подолання якого спонукає людину до активного духовного саморозвитку і потребує вольових зусиль [5, с. 165].

Таким чином, процес особистісного розвитку має певні етапи і кризові періоди, під час яких людина відчуває психологічний дискомфорт. Активізація самосвідомості, зміна життєвих позицій, формування свідомого світосприйняття надає шанс щось змінити у собі й стосунках. Отже, криза є важливим етапом на шляху досягнення особистісної зрілості. Гармонійний розвиток особистості визначається готовністю до вирішення смисложиттєвих завдань, до морального самовизначення, що стає можливим лише при наявності чітких духовно-моральних переконань і достатньому рівні духовно-моральної саморегуляції.

Відтак, особистісний розвиток може бути як *гармонійним*, так і *дисгармонійним (непродуктивним)*. Гармонійність несе в собі позитивний зміст, будучи одночасно процесом і результатом продуктивного особистісного розвитку. Гармонійність розвитку особистості визначається її моральним становленням, яке зумовлюється рівнем розвитку моральної свідомості і сприяє формуванню моральної саморегуляції [4]. У такий спосіб ми виявляємо причинно-наслідковий зв'язок: на особистісний розвиток впливають спадковість, темперамент, виховання, які, у свою чергу, піддаються істотній зміні в процесі самовиховання особистості завдяки духовно-моральним та вольовим впливам з боку самої людини. Таким чином, одержуємо ланцюжок детермінації вектора особистісного розвитку (рис. 1).

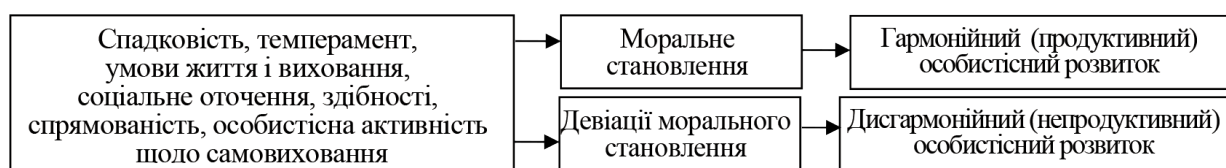

Рис. 1. Детермінація особистісного розвитку.

Теоретичний аналіз психологічних концепцій дозволив визначити психологічні детермінанти гармонійного особистісного розвитку:

- соціальні фактори (сприятливі умови виховання, доброзичливе соціальне оточення, прийняття особистості);
- усвідомлення і врахування власного типу темпераменту, особливостей вищої нервової діяльності; подолання внутрішньоособистісних суперечностей;
- інтелектуально-когнітивні чинники (прийняття себе, здатність до визнання власних помилок, позитивне мислення, конструктивна актуалізація креативних здібностей);
- морально-почуттєві психологічні чинники (позитивні почуття, почуття задоволення від здійснення моральних вчинків позитивно-ціннісне самоставлення, адекватна моральна самооцінка, ціннісне ставлення до людей);
- морально-вольові психологічні чинники (активізація волі й особистісної активності щодо самовиховання);
- духовні чинники (особистісна саморефлексія, духовна спрямованість, пошук сенсу життя, актуалізація духовного потенціалу, буттєвих та релігійних потреб, цінностей самопізнання, духовності, саморозвитку, мотивації до самовдосконалення, здатність до децентрації, подолання егоїзму, життєтворчості).

Зазначені чинники сприяють формуванню духовно-моральної саморегуляції, яка є основним психологічним механізмом гармонійного особистісного розвитку.

Список використаних джерел:

1. Булах І. С. Психологічні основи особистісного зростання підлітків : автореф. дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.07 / Булах Ірина Сергіївна. – К., 2004. – 46 с.
2. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г. С. Костюк / Під ред. Л. М. Проколієнко. – К. : Рад. школа, 1989. – 609 с.
3. Максименко С. Д. Психічне здоров'я дітей : авторські програми з психології / С. Д. Максименко ; упор. О. Главник. – К. : Шк. світ, Психол. б-ка, 2002. – С. 4–10.
4. Павлик Н. В. Психологія гармонізації характеру в юнацькому віці / Н. В. Павлик : монографія. – К.: Логос, 2015. – 383 с. ISBN 978-966-171-967-4.
5. Помиткін Е. О. Психологія духовного розвитку особистості : монографія / Е. О. Помиткін. – К. : Наш час, 2007. – 280 с.
6. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – СПб. : Питер Ком, 1999. – 720 с.
7. Франкл В. Доктор и душа : [пер. с англ.] / В. Франкл. – СПб. : Ювента, 1997. – 287 с.

А. М. Лісеня,
старший викладач кафедри психологічного
консультування і психотерапії, Харківський
національний університет імені В. Н. Каразіна, Україна
Ю. В. Ієвлєва,
студентка факультету психології, Харківський
національний університет імені В. Н. Каразіна, Україна

ІНТЕГРУВАННЯ СУЧАСНИХ ПСИХОЛОГІЧНИХ МОДЕЛЕЙ САМОРОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

Сучасний саморозвиток особистості – це більше, ніж навчання навичкам. Він пропонує корисні альтернативні методи коучингу та наставництва. Ефективний сучасний розвиток особистості сьогодні включає різні інтегровані техніки, які розширюють можливості традиційних ідей. У цій статті наводяться приклади сучасних методів саморозвитку людей для реального особистісного зростання та внутрішніх змін [2].

Сучасний інтегрований психологічний підхід до особистісного розвитку породжується вивченням таких сучасних моделей, як загальна модель людського розвитку, модель нейролінгвістичного програмування розвитку особистості, енергетична модель саморозвитку та гуманістична модель саморозвитку.

Процес саморозвитку особистості дозволяє людям досягти радикальних особистих змін, зокрема: «перезавантажити» свій внутрішній світ, врегулювати цінності та переконання; збільшити конгруентність і задоволеність собою, своїм життям; відпустити блоки та установки, які обмежують реалізацію особистого потенціалу [4].

Інтегрований підхід до особистісного розвитку надзвичайно корисний для більшості людей, які взагалі не отримали користі від звичайного навчання і саморозвитку, особливо у тих випадках, де прогрес блокується проблемами, порушеними в процесі навчання. Подібним чином, люди, які прагнуть розвинути себе якимось чином, але не можуть визначити певний напрямок, також отримують користь від сучасного інтегрованого розвитку особистості.

Інноваційний розвиток особистості відрізняється від звичайних методів навчання тим, що він: бере до уваги досвід людини та зменшуючи зусилля, необхідні для життя в теперішньому часі, формує переконливе майбутнє. Принципи сучасних моделей є основою ефективного розвитку особистості. Сучасний саморозвиток особистості – альтернатива традиційним тренінгам. Він має тенденцію досягнення результатів, оскільки: створює рівновагу в системі соціуму, є реалістичним, зменшує стрес та підвищує особистий контроль [6].

Загальна модель людського розвитку

Розвиток людини включає вроджені особливості та виховання. Розвиток – це процес всього життя [3]. Після нашого народження починається процес виховання; кожен вплив, з яким ми стикаємось, є певним стимулом для нас, також ми починаємо впливати на середовище та поведінкові умови інших. Кожен з нас зазнає повільного безперервного процесу розвитку особистості – послідовність етапів, через які ми проходимо в певному порядку протягом всіх років нашого життя. На цих етапах відбуваються такі події (рис. 1):

Рис. 1. Загальна модель людського розвитку

Вплив цих факторів людського розвитку на особистість та її реакція на зміни є значним поштовхом до саморозвитку особистості в цілому.

Модель нейролінгвістичного програмування розвитку особистості

Нейролінгвістичне програмування є зразком людського досвіду спілкування. Його також називають дослідженням суб'єктивного досвіду та людської досконалості [5]. Основні положення даної моделі були запропоновані Р. Ділтсом, Дж. Делозьє, Д. Гордоном, Л. Лебо, Є. Робінсом та Ф. Пьюселіком. Важливість

і ефективність цієї моделі визначається співвідношенням таких факторів та особливостей: програмування можна застосувати до стосунків із собою та з іншими; НЛП стверджує, що чим більший психічний, фізичний та емоційний зв'язок із собою, тим краще здоров'я та внутрішній спокій; результат НЛП – покращення пристосованості до соціуму; НЛП повертає цікавість і гостроту, які були присутні в дитинстві – це збільшує гнучкість поведінки, що покращує шанси на успіх у самореалізації.

Енергетична модель саморозвитку

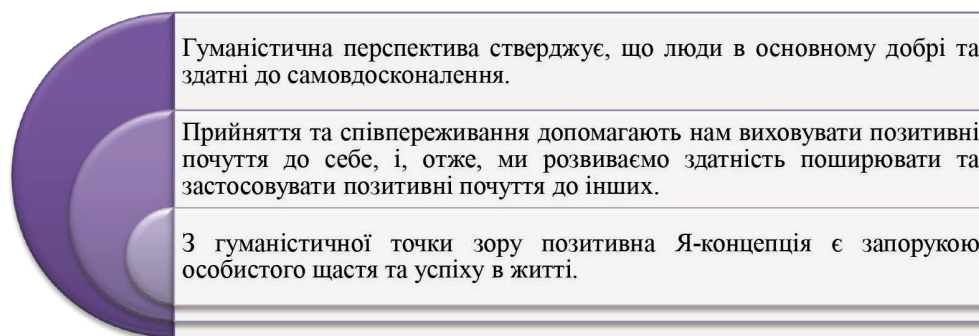
Енергетична психологічна модель – це збірка низки підходів, орієнтованих на взаємозв'язок розуму та тіла. Принцип енергетичної психології полягає в тому, що психологічні та фізичні проблеми можна лікувати за допомогою енергетичного зцілення тіла та техніки емоційного звільнення [1]. Деякі з цих підходів кореняться у традиційній китайській медицині зціленням енергією, наприклад, голковколлюванням. Д. Файнштейн, Д. Іден, Г. Крег впровадили енергетичну модель саморозвитку для відновлення емоційної і ментальної рівноваги в енергосистемі людини.

З точки зору енергетичної психології, якщо баланс енергії буде порушено і залишено без контролю, це матиме фізичний прояв. Якщо є порушення в системі, то це призведе до порушення мислення та фізичного здоров'я. Лише після усунення порушень людина зможе робити те, що їй призначено – відновлювати та зцілювати себе, створюючи і підтримуючи гармонію, рівновагу; розвивати свою особистість [6].

Гуманістична модель саморозвитку

Сучасні гуманістичні теорії фокусуються на нашій внутрішній здатності до зростання та самореалізації, з акцентом на особистий потенціал. Ранні теоретики називали людей «налаштованими» або «попередньо запрограмованими» на ріст і реалізацію, але не враховували вплив середовища, яке може заважати самореалізації та обмежувати ріст [3]. Особливу роль в становленні даної моделі грають гуманістична філософія і психологія (класики даного напрямку – А. Маслоу, К. Роджерс, Ж. П. Сартр, В. Франкл, Е. Фромм та сучасники – А. А. Крилов, Я. Ірвін, Е. І. Кириллова, П. П. Горностай).

Ось декілька ключових сучасних принципів гуманістичних теорій саморозвитку (рис. 2):

Рис. 2. Гуманістична модель саморозвитку

Інтегрований підхід означає реалізацію принципу інтеграції в саморозвитку особистості, забезпечує цілісність і системність процесу розвитку індивідуальності. Принципи інтегрованого саморозвитку покликані повною мірою працювати на досягнення головної мети – ефективного розвитку особистості. Інтеграція сучасних психологічних моделей, таких як загальна модель, НЛП-модель, енергетична модель і гуманістична модель, сприяє більш якісному розвитку людини і розуміння нею самої себе, покращує пристосованість до суспільства, розвиває емоційний інтелект, допомагає підтримувати внутрішній баланс, а найголовніше – є запорукою особистого щастя та успіху в житті.

Ретельно інтегруючи та застосовуючи описані вище психологічні моделі поведінки, ми отримали прогресивну та ефективну, інноваційну систему саморозвитку особистості. Цей підхід відповідає потребам людей, які живуть і працюють у сучасну епоху, адже сучасна людина орієнтована на швидкий і якісний результат, не готова витратити багато часу і зусиль на досягнення бажаного успіху, їй хочеться все і відразу. Також такий інноваційний інтегрований підхід забезпечує корисну альтернативу традиційним практикам саморозвитку, навчання, коучингу та наставництва, яким потрібно було приділяти багато часу. Отже, новий підхід – це якісно, швидко, доступно, зручно і зрозуміло кожному.

Ефективний особистісний розвиток враховує: індивідуальний досвід людини та можливе змінення деяких особливостей моделей, звільнення людини від розгляду своїх поточних можливостей і як, і де їх застосувати. Дійсно інноваційний розвиток є адаптованим до кожної особистості, є гнучким та реалістичним, забезпечує реальні та стійкі результати, в основі яких завжди лежить внутрішній баланс людини.

Список використаних джерел:

1. Блюменталь Б. Одна привычка в неделю. Измени себя за год / Бретт Блюменталь. – Москва: Манн, Иванов и Фербер, 2016. – С. 15–17. – (МИФ. Саморазвитие).
2. Васянович Г. П. Основы психологии: навчальний посібник / Григорій Петрович Васянович. – Київ: Педагогічна думка, 2012. – 114 с.
3. Вилюнас В. К. Психология развития мотивации: Современные и классические исследования. Научные данные и жизненные примеры / Витис Казиса Вилюнас. – Санкт-Петербург: Речь, 2006. – С. 25–63.
4. Гладуэлл М. Гении и аутсайдеры. Почему одним все, а другим ничего? / Малкольм Гладуэлл. – Москва: Юнайтед Пресс, 2011. – С. 7–17.
5. Коржова Е. Ю. Психология личности. Учебное пособие. Стандарт третьего поколения / Елена Юрьевна Коржова. – Москва: Прогресс книга, 2020. – 544 с.
6. Старовойтенко Е. Б. Современная психология / Елена Борисовна Старовойтенко. – Москва: Академический Проект, 2001. – С. 19–32. – (Gaudeamus).

*М. Б. Ценко,
кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри культурології,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна*
*С. А. Тузіков,
кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри фізики
та радіоелектроніки, Харківський національний університет
Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, Україна*

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ САМОРОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

Саморозвиток особистості в професійній діяльності – це безперервний процес розвитку і вдосконалення особистих якостей характеру. В його основі лежить здатність чути й помічати свої внутрішні бажання, переконання, наміри. Особистісне зростання – це процес, який відбувається протягом усього життя, завдяки чому кожен з нас досягає все нових вершин.

Аналіз філософських, психологічних, педагогічних досліджень дозволив виділити суттєві характеристики саморозвитку людини і дійти висновку, що саморозвиток – це: внутрішній процес саморуку відкритої системи під впливом власних суперечностей; цілеспрямоване багатоаспектне самозмінення особистості з метою самореалізації на основі внутрішньо значущих спрямувань і зовнішніх впливів; процес якісної зміни особистісної сфери, що є невід’ємною умовою становлення суб’єктності особистості; процес вдосконалення професіоналізму, який визначається самою особистістю; найбільш повне розкриття потенційних можливостей і здібностей особистості, що лежать в зоні найближчого розвитку та сприяють становленню особистісної та професійної зрілості.

Питання формування саморозвитку особистості в професійній діяльності неможливо вирішити, не спираючись на психологічні дослідження сутності, структури саморозвитку, умов його формування та еволюції, психологічні механізми, бар’єри та етапи процесу саморозвитку.

Розглянемо найбільш істотні психологічні механізми, етапи та бар’єри процесу саморозвитку. Початковими й спонукальними психологічними механізмами саморозвитку є самоприйняття і самопрогнозування.

Самоприйняття особистості – це визнання права на існування всіх аспектів власної особистості, як особистості в цілому. Як сильні сторони, так і слабкі, як позитивні, так і негативні – всі вони мають рівне право на існування, функціонування, які б негативні емоції і переживання ці слабкі сторони, негативні риси не викликали.

Самоприйняття – один із найскладніших елементів процесу саморозвитку особистості, що включає критичну самооцінку, сприйняття своїх позитивних рис і якостей, усвідомлення негативних рис через аналіз своїх відносин з оточенням, через переживання й сортування ставлення інших людей до себе, виявлення найбільш оптимальних власних характеристик, які важливо сприйняти, розвивати. Разом із тим, важливо сприйняти свою особистість як цілісність.

У поєднанні з самопізнанням самопрогнозування дозволяє визначити перспективи особистісного розвитку, виділити той образ, до якого особистість буде прагнути і на який вона буде орієнтуватися в найближчому або віддаленому майбутньому. Самопрогнозування особистості – це здатність до передбачення подій зовнішнього і внутрішнього життя, пов’язаних з вирішенням завдань майбутньої діяльності та саморозвитку.

У практиці виділяють три групи самопрогнозів: ситуативні (на найближчий час), перспективні (на найближчі роки), та життєво-цільові (пов’язані з постановкою та реалізацією завдань самовдосконалення та самореалізації).

До змісту самопрогнозування входять: орієнтація на певні життєві події (вчинки, події власного життя, оточення); спрямованість на події зовнішнього світу та своїй участі в них; самопрогноз, пов'язаний з поданням себе на різних етапах життєвого шляху, на різних етапах оволодіння діяльністю, на створення уявлень про розвиток своїх якостей у майбутньому.

Саморозвиток – поетапний процес, в якому кожен етап виявляється в певній формі: самоствердження, самовдосконалення, самоактуалізація.

Процес саморозвитку пов'язаний із рядом труднощів, які свідомо чи несвідомо сприймаються особистістю як бар'єри саморозвитку. Найбільш серйозними та важкопереборними бар'єрами, що істотно знижують мотивацію до саморозвитку є: руйнування традиційного способу життя, криза сім'ї, надто низький рівень моральної культури більшості сучасних батьків; низький рівень базових знань через низький рівень шкільної освіти; негативний вплив засобів масової інформації, соціальних мереж; складне соціально-політичне та економічне становище сучасної України; інші соціальні проблеми, що залишаються не вирішеними та спричиняють знецінення моральних ідеалів і цінностей, сприяють появі девіантної поведінки та злочинності; відсутність соціальної справедливості та перспективи майбутнього; нерозвиненість здатності до самопізнання; вплив стереотипів і маніпуляцій; несформованість механізмів саморозвитку; перешкоди, створювані іншими людьми (з почуття заздрості, прагнення до переваги та ін.); бар'єр відсутності відповідальності за власне життя. Проте, певні бар'єри, суперечності, що виникають, можуть ставати спонукою до самоствердження та саморозвитку.

Специфіка життя людини в сучасному технологічному, інформаційному суспільстві сприяє актуалізації первинної потреби самоствердження у конкурентному існуванні. Самоствердження – двокомпонентна властивість особистості, яка спонукає людину, з одного боку, самостійно, без сторонньої допомоги домогтися чогось і, з іншого, – прагнення ствердитися в певних якостях і здібностях.

Внутрішня мотивація самоствердження може бути різною. Виділяють три основних мотиви: «бути краще, ніж всі», «бути як всі», «бути гірше інших». Перший спрямовує людину на утвердження в волі, розумі, винахідливості, на посідання лідерських позицій. Другий мотив спонукає до конформізму, тобто залежності від групи, поступливості її вимогам. Третій мотив – свого роду маніпулятивна позиція: демонструючи відсутність талантів, свою слабкість і нездатність, людина сподівається отримати співчуття, надання послуг і переваг. Отже, самостверджується через самоприниження.

Різні мотивації самоствердження призводять до різних результатів: від прагнення самостійно створити свою особистість, утвердитися у непохитності власних важливих якостей, відчуті свою потрібність, корисність тощо до визнання своєї винятковості або нікчемності, чим виправдовується власна бездіяльність і безвідповідальність.

Найбільш адекватний шлях саморозвитку – самовдосконалення, який означає, що людина прагне бути краще, спрямовується до деякого ідеалу, набуває тих рис і якостей, яких поки не має, опановує ті види діяльності, якими поки не володіє. Самовдосконалення, як процес свідомого управління розвитком особистісних якостей і здібностей, іде шляхом свідомого й вольового набуття соціально значущих рис, навичок тощо.

Результатами самовдосконалення можуть бути: задоволеність собою, своїми досягненнями, здатністю виконувати власні вимоги, задоволеність життям, діяльністю, відносинами з оточенням.

Самоактуалізація є вищою формою саморозвитку. На цьому етапі актуалізуються вищі смислові мотиви життя людини. За визначенням А. Маслоу, самоактуалізація – це вміння людини стати тим, ким він здатний стати, тобто він зобов'язаний виконати свою місію – реалізувати те, що в ньому закладено відповідно до власних вищих духовних потреб.

Згідно з положеннями гуманістичної психології вищі смисли існування можуть бути знайдені трьома шляхами: тим, що робимо в житті (творчість); тим, що беремо від світу (переживання); позицією, яку займаємо відносно долі. Відповідно до них виділяють три групи цінностей: цінності творення, переживання і відносин. Спосіб, за допомогою якого відшукується сенс, наприклад, В. Франкл називає совістю та характеризує її як інтуїтивне відшукування єдиного сенсу даної конкретної ситуації. Сенс життя не в пошуках задоволення, прагнення щастя, а в осягненні й реалізації цінностей творення, переживання та відносин.

Мета самоактуалізації полягає в тому, щоб досягти повноти відчуття життя, як дуже короткого проміжку часу, який за всіма канонами часу мав би викликати відчай. Але людина не відчуває його, якщо вона зможе прожити цей час у всій повноті.

У способах самоактуалізації, способах досягнення повноти буття, де змикаються дві лінії людського буття – самопізнання і саморозвиток, щільно поєднані психологічні, аналітичні й вольові здібності й можливості особистості.

Так, особа виявляє високу рефлексивність у процесі самопізнання, вимогливість до себе, зосередженість на внутрішніх душевних і духовних станах, формує здатність прислухатися до себе, до власного

досвіду, знаходити, аналізувати свої психологічні, інтелектуальні, моральні проблеми, помилки, шукати шляхи їх подолання тощо. Підсумки й висновки самопізнання людини, що спрямована на саморозвиток, здатна зробити стимулом і об'єктом зусиль щодо власного перетворення. Цілі самовдосконалення набувають форми ціннісних орієнтацій, смислів, певних особистісних характеристик, які визнає і яких прагне особистість.

Результатами самоактуалізації стають відчуття осмисленості та повноти свого буття, розуміння правильності дій, вчинків, визнання права на власні помилки, визнання в собі неповторної індивідуальності, особистості. Важливим результатом усіх процесів саморозвитку стає усвідомлення: постійності й безперервності роботи над собою, самовимогливості та відповідальності за та варіанти свободи, які особистість собі дозволяє.

Таким чином, саморозвиток – складний поетапний процес самозміни, свідомого творення себе, в якому важливу роль відіграють психологічні засади. Саморозвиток супроводжується різними перепонами, суперечностями, подолання яких відбувається, перш за все, через психологічні механізми. Кожен етап, кожна форма саморозвитку, а також результати саморозвитку мають психологічну природу.

*М. П. Черемський,
асистент кафедри педагогіки і психології
управління соціальними системами імені акад. І. А. Зязюна,
Національний технічний університет «ХПИ», Україна*

СВОБОДА САМОВИРАЖЕННЯ ЯК ОСНОВОПОЛОЖНА УМОВА САМОРОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

Необхідною умовою саморозвитку особистості виступає свобода самовираження, яка дає можливість людині виражати власну думку, почуття та фантазію. На жаль, сучасна українська освіта, залишаючись в своїй основі авторитарною, не сприяє свободі самовираження учня, обмежуючи його розвиток вузькими рамками навчальної програми. Як наслідок, такий учень зростає пасивним і байдужим до виявлення власних думок, почуттів та фантазій.

По-іншому будується система навчання в Західному світі, де особистість має всі можливості для вільного самовираження та самоствердження. Засновник педології американський педагог і психолог Ст. Холл вважає свободу природною атмосферою та життєвою стихією студентського життя. Так, звісно свобода, на думку вченого, несе і можливість морального занепаду особистості, але все ж вона дає кращі результати за примус. «Почуття особистої свободи є абсолютно необхідним для моральної зрілості, і як істина не може бути знайдена без можливості помилятися. Людина, котра позбавлена можливості помилятися, ніколи не стане по-справжньому вільною» [1, с. 44].

Американський педагог і психолог Дж. Дьюї розглядає свободу як можливість для дитини випробувати «всі свої спонукання та імпульси по відношенню до людей та речей, серед яких вона живе, визначити характер цих імпульсів, щоб звільнитися від шкідливих та розвинути корисні для себе й інших» [2, с. 81].

Тож школа, на думку Дьюї, повинна створювати всі умови для вільного самовиявлення особистості. «Діти в школі мають користуватися свободою, тому що повинні розуміти, що означає свобода, коли їм прийдеться брати участь в керуванні країною, повинні розвивати в собі позитивні якості – ініціативу, незалежність, винахідливість...» [2, с. 171].

Досліджуючи джерела агресії в сучасному суспільстві, відомий англійський педагог і психолог А. Неїлл зазначає, що вона є наслідком придушення свободи дитини. Адже ще в школі підліток піддається шаленому тиску з боку педагогів, внаслідок чого його дух надломлюється. Влада і дисципліна, на думку Неїлла, замість того, щоб робити дитину соціально відповідальною, часто створює деструктивну та агресивну особистість [3].

Автор ідеї свободи навчання К. Роджерс зауважує, що педагогу слід робити все, щоб дитина почувалася «вільною бути дивною, вільною робити помилки, вільною вчитися у того, що її оточує, у свого приятеля та власного досвіду» [4, с. 136].

А. Маслоу вважає свободу основою самоактуалізації людини. Самоактуалізуюча (самодіяльна) людина, на думку вченого, здатна до самоуправління, незалежного оцінювання, прийняття самостійних рішень. Її сфера зацікавлень вражає своїм розмаїттям та всеосяжністю, внаслідок чого в своїх міркуваннях вона нагадує філософа. Вона має більшу «свободу волі» («free will») і менше за звичайну людину скута різними правилами та догмами. Їй притаманна спонтанність думок та почуттів. «Поведінка самоактуалізуючої людини проста, природна, позбавлена штучності, умовності та вдаваності. Водночас вона не є поверховою, відображаючи внутрішню сутність такої людини» [5].

У нашій країні свого часу також приділялося багато уваги вільному розвитку особистості. Для цього навіть в школах були скасовані оцінки, екзамени, домашні завдання, а також посади директора та завуча. В управлінні школою брали участь педагогічний колектив, а також учні, які мали право на шкільне самоврядування та право впливати на рішення педагогічної ради. Такий підхід виховував дійсно вільних, свідомих і відповідальних особистостей. Водночас проводилися наукові дослідження дитячої психології. Важливу роль в цих дослідженнях відігравали такі молоді науки як «педологія», «рефлексологія», «реактологія». Зокрема, був відкритий «рефлекс свободи», який за словами Ю. Фролова, забезпечує вільне розповсюдження нервового процесу, обумовлюючи свободу рухових угруповань та проявляючись у підсиленій і цілком координованій реакції на різні стискуючі подразники. Таким чином, «рефлекс свободи» в своїх найвищих проявах виступає «символом вищої досконалості усєї поведінки і надання свободи розвитку має бути основною вимогою педагогіки» [6, с. 299–300].

На жаль, в 30-х роках ХХ століття, внаслідок несправедливих обвинувачень на адресу інноваційних освітніх методів та новоутверджених наук, революційним досягненням настав кінець. І лише в 60-х роках ХХ століття в нашій країні відбувся ренесанс, наслідком якого стали великі досягнення в сфері науки, техніки та мистецтва. З'явилися молоді новатори, котрі продовжували працювати над тим, що було свого часу відкинуто. Так, зокрема, нарешті був здійснений задум нашого співвітчизника, самоука, незаслужено забутого інженера Юрія Кондратюка, який розробив проект польоту людини на Місяць. Правда даний задум був здійснений американськими астронавтами в 1969 році на «Аполлоні-11». Проте в 1970 році наша країна здійснила запуск автоматичної станції «Місяць-16», яка вперше в світі в автоматичному режимі здійснила посадку на Місяць та доставила місячний ґрунт на Землю. Цим подіям передувало ще одне досягнення також нашого земляка Сергія Корольова, який створив ракетоносій, що вивів на Земну орбіту першого у світі космонавта Юрія Гагаріна.

В педагогіці теж відбуваються великі зрушення. Так у селі Павлиш, що на Кіровоградщині, молодим педагогом Василем Сухомлинським створюється нова школа, яка отримує назву «Школа радості», адже навчання в ній відбувалося у відповідності до природи дитини, її внутрішнього світу. Педагог вважав, що дитина не лише сприймає, але й «малює, творить, створює». Для того, щоб сприйняти той чи інший предмет чи явище, вона звертається передусім до власної уяви, за допомогою якою відбувається художня обробка того, що вона бачить. «Дитяче бачення світу – це своєрідна художня творчість. Образ, сприйнятий і водночас створений дитиною, несе в собі яскраве емоційне забарвлення. Діти переживають бурхливу радість, сприймаючи образи навколишнього світу та додаючи до них щось від фантазії», – зауважував Василь Сухомлинський [7, с. 43].

Тому важливого значення педагог приділяв розвитку фантазії в дитині. Для цього він виводив дітей на природу, обираючи якісь мальовничі куточки, де фантазія дитини могла б проявитися повною мірою. Споглядаючи красу навколишнього світу, в дітях пробуджувалося бажання до творчості, в яку вони вкладали свої «індивідуальні риси сприйняття, уяви, мислення» [7, с. 43].

Тож зрозуміло, чому ця школа називалася «Школою радості». Адже в ній дитина почувалася сама собою, виражаючи власну думку, почуття та фантазію. Завдяки такому підходу, діти зростали впевненими в собі, не боячись виявляти власну своєрідність та неповторність. На жаль, сьогодні ми спостерігаємо навіть в Західних суспільствах, як людина, боячись залишитись самотньою, відмовляється від свого неповторного «Я» та перетворюється на автомат. Саме тому Василь Олександрович робив все, щоб виховати дійсно вільних, незалежно мислячих особистостей. «Ми прагнемо, щоб свобода розумілася і переживалася не як вибір між нічого неробленням та якоюсь діяльністю, а як вибір між доблестю та простою покорюю» [8, с. 287].

Відомий український учений і педагог Іван Зязюн вважав, що навчання має будуватися на вільному виборі особистості. Така ідея робить навчання найбільш продуктивним, без тиску, мобілізуючи всі потенційні можливості студента, зокрема його інтелектуальні та емоційні зусилля в оволодінні знаннями. «Вільний вибір людини, – на думку педагога, – є головною умовою розвитку її творчої думки» [9].

Саме на вільному виборі особистості побудована вся Західна система освіти. Дана свобода включає в себе вільний вибір дисциплін, часу та способу засвоєння знань. Студент сам вирішує протягом яких семестрів він бажає вчити вибраний предмет. Він вирішує, коли йому краще здати курсову роботу, коли приходити на лекції та проводити практику [10, с. 87].

На жаль, наші університети ще не готові до організації вищої освіти на засадах вільного вибору, що, у свою чергу, не сприяє виявленню всіх потенційних можливостей особистості та свободі самовираження. Тому слід робити все, щоб дух свободи пронизував усю навчально-пізнавальну та творчу діяльність студента. Адже відчуття свободи окрилює людину, надихаючи та наснажуючи її на творчість.

Список використаних джерел:

1. Холл Ст. Социальные инстинкты и учреждения для их развития. Санкт-Петербург, 1913. 88 с.
2. Дьюи Дж., Дьюи Э. Школы будущего. Москва: Работник Просвещения, 1922. 152 с.
3. Spring J. American education. New York. McGraw – Hill, 1994. 298 p.
4. Rogers C. Freedom to learn for the 80's. New York: Macmillan Publishing Company, 1983. 312 с.
5. Maslow A. Self-actualizing people: a study of psychological health // Motivation and personality. United States of America: Abraham H. Maslow, 1970. P. 149–180.
6. Фролов Ю. П. Учение об условных рефлексах как основа педагогики. Москва.: Работник просвещения, 1928. 312 с.
7. Сухомлинский В. А. Сердце отдаю детям. Київ: Радянська школа, 1988. 272 с.
8. Сухомлинский В. А. Избранные произведения в 5 томах. т. 2. Київ: Радянська школа, 1979. 718 с.
9. Зязюн И. А. Основы педагогического мастерства. Москва: Просвещение, 1989. 302 с.
10. Гуманитаризация образования в технических вузах / под редакцией Г. С. Арефьевой. Москва: Академия наук СССР, 1989. 183 с.

С. А. Тузіков,

кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри фізики та радіоелектроніки, Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, Україна

В. В. Белоусов,

кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри фізики та радіоелектроніки, Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, Україна

САМОПІЗНАННЯ ЯК ОСНОВОПОЛОЖНИЙ МЕХАНІЗМ САМОРОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

Сучасний етап дослідження саморозвитку, який почався на зламі 1990–2000-х років, характеризується тим, що саморозвиток вперше стало самостійним предметом досліджень і обговорень в психологічній науці і практиці. Йому передував період, протягом якого саморозвиток розглядали як пояснювальну категорію, яка виражає принцип активності особистості в розвитку, а не як предмет дослідження. За саморозвитком не був закріплений статус психологічного феномена, частини психологічної реальності.

В даний час наукові погляди на саморозвиток змінилися. Аналіз робіт вітчизняних і зарубіжних авторів показує, що дослідники розглядають його не тільки як пояснювальний принцип, але і як психологічний феномен, як самобутнє динамічне явище, якісно відмінне від розвитку. У даній якості, на новому етапі свого вивчення, саморозвиток особистості постало як проблема багатостороння і маловивчена. Суперечливість, розрізненість, фрагментарність наявних теоретичних позицій і труднощі емпіричного вивчення цього феномена вказують на необхідність проведення систематизуючих досліджень, які здатні запропонувати нові методологічні, теоретичні та методичні рішення. Це зумовило інтенсифікацію вивчення саморозвитку і підвищення рангу його концептуалізації, в результаті чого дослідження саморозвитку виділилися в самостійний науковий напрям сучасної вітчизняної психології – психологію саморозвитку. Предметом цієї галузі психологічної науки є реалізована особистістю особлива форма розвитку, при якій самодетермінованість і самоврядність якісних особистісних перетворень досягають повноти здійснення.

Самопізнання, на наш погляд, є «механізмом який запускає» усі самопроцеси особистості – саморозвиток, самовдосконалення, самоактуалізація, самореалізація, самопрезентація, самопроекування і та ін. Виходячи з цього, можна сказати, що без самопізнання неможливий розвиток людини, найбільш повне розкриття своїх індивідуальних можливостей і творчого потенціалу, неможливе яскраве насичене продуктивне життя.

У сучасних психолого-педагогічних дослідженнях самопізнання визначається як процес пізнання самого себе, своїх потенційних і актуальних властивостей, особистісних, інтелектуальних особливостей, рис характеру, своїх відносин з іншими людьми та ін. З наукової точки зору, значення самопізнання для висхідного розвитку людини найбільш повно розкривається в психології, яка висвічує найрізноманітніші його межі, а саме: самопізнання є умовою набуття психічного і фізичного здоров'я особистості; самопізнання – це засіб здобуття внутрішньої гармонії і психологічної зрілості; самопізнання – єдиний шлях для саморозвитку особистості. В результаті самопізнання людина знаходить здатність до особистісного росту, самовдосконалення та самореалізації. Виділяють три значення, три спектра самопізнання: для релігійної людини самопізнання – це спосіб єднання з Богом через пізнання в собі божественного начала; на поверхневому психологічному рівні самопізнання виступає як засіб найбільш повного використання

своїх можливостей, здібностей в житті і діяльності, або як засіб управління іншими людьми; на глибинному психологічному рівні самопізнання – це шлях набуття психічного і фізичного здоров'я. Самопізнання людини охоплює три рівні особистості: фізичний, соціальний та духовний.

У сучасній психології виділяють наступні блоки, які можуть бути піддані самоаналізу і самопізнанню: особистісно-характерологічні особливості, в яких виражається ставлення до інших людей (доброзичливість, ввічливість та ін.), до самого себе (самоповага, самооцінка, самовпевненість та ін.), до речей (ощадливість, акуратність, охайність та ін.), до природи, мистецтва, науки і та ін.; емоційно-вольова сфера особистості – пізнання своїх емоційних станів, домінуючих почуттів, способів реагування в стресових ситуаціях; мотиваційно-ціннісна сфера особистості – самопізнання в собі власних спонукань, інтересів, мотивів, цінностей, які визначають діяльність і поведінку; сфера здібностей і можливостей – аналіз цих здібностей в різних сферах діяльності, оцінка можливості здійснення задумів; пізнавальна сфера особистості – усвідомлення і розуміння функціонування психічних процесів: сприйняття, пам'яті, мислення, уяви, властивостей і якостей свого розуму, уважності, способів вирішення життєвих і професійних завдань; сфера зовнішнього вигляду, особливостей темпераменту – самоаналізу піддається власний вигляд, зовнішній вигляд, хода, манера тримати себе, розмовляти, а також властивості, які в своїй сукупності визначають темперамент; сфера відносин з іншими людьми, соціальним оточенням – особистість аналізує, як складаються його зв'язки з іншими людьми, як будеється взаємодія, аналізує стратегію власної поведінки, конфлікти і бар'єри; сфера діяльності – важливо знати, якими знаннями, вміннями, навичками і здібностями володіє особистість, як вона їх використовує в житті і діяльності, як їх у себе розвиває; сфера власного життєвого шляху – кожна особистість в якійсь мірі аналізує минуле, підбиває підсумки, будує плани, займається прогнозуванням, самопрогнозуванням розвитку власної особистості. Але процесами самопізнання не обмежується завдання самоаналізу, тому що самопізнання кожного з нас пов'язане з пізнанням нами інших та іншими – нас.

У свою чергу самопізнання тісно пов'язане зі свідомістю і самосвідомістю особистості і управляється ними. Для вивчення сутності свідомості і самосвідомості особистості слід звернутися до досліджень вчених, які спрямовані на виявлення особливостей і діючих механізмів цього феномена. Свідомість є головною якістю, що виділяє людину з тваринного світу, оскільки в узагальненому вигляді, можна сформулювати наступне визначення: «Людина це жива істота, що володіє свідомістю, мовою, яка виготовляє і використовує знаряддя праці». Як впливає з вищевикладеного, на першому місці стоїть свідомість, саме воно є головною відмінністю людини від тварин, проте, однозначного тлумачення поняття «свідомість» не існує. У спеціальних словниках при трактуванні цього поняття робляться спроби виділити найбільш істотні ознаки свідомості. Найбільш адекватне нашим цілям і задачам визначення цього поняття, на наш погляд, сформульовано А. Спиркіним. Він визначає свідомість як вищу, властиву тільки особистості і пов'язану з промовою, функцію мозку, яка полягає в узагальненому, оціночному і цілеспрямованому відображенні і конструктивно-творчому перетворенні дійсності, в попередній уявній побудові дій і передбаченні їх результатів, в розумному регулюванні і самоконтролюванні поведінки особистості. Таким чином, визначаючи для себе поняття «свідомість», можна констатувати наступне: свідомість характеризується здатністю особистості виділяти себе з навколишньої дійсності, в цьому випадку навколишній світ виступає для неї як об'єктивна (яка не залежить від неї) реальність, в результаті виникає здатність до розмежування за типом «Я – не Я»; особистість узагальнено відображає навколишню дійсність та, використовуючи мову, фіксує це відображення в своїх знаннях, які здатні передаватись з покоління в покоління; особистості здатні передбачати і планувати своє майбутнє, свою поведінку, ставити і досягати життєві цілі; особистість упереджено ставиться до світу, висловлюючи свою пристрасть в емоціях, почуттях, переживаннях; у центрі її свідомості перебуває «Я», яке і виступає в якості ініціатора поведінки і діяльності; «Я» – це особистість, що розглядається зсередини, здатність особистості виділяти себе з оточення і виступати в якості суб'єкта (ініціатора) власної діяльності.

Таким чином, бути особистістю – значить мати свідомість, володіти вмінням виділяти себе з зовнішнього навколишнього світу, формувати певне ставлення до цього світу, взаємодіяти з ним, вносити в нього цілеспрямовані зміни.

Свідомість нерозривно пов'язана з самосвідомістю і є його компонентом. Центральною ланкою в структурі самосвідомості виступає «Я» як суб'єкт і активний діяльний початок. Цю функцію вона виконує, використовуючи самопізнання, яке тісно переплітається з емоційно-ціннісним ставленням. Результатом самопізнання є прояснення образу «Я» або «Я – образ» в термінах психології. Цей «Я – образ» виникає не відразу, спочатку прояснюються окремі аспекти «Я», риси особистості, особливості поведінки, тобто формується уявлення про себе. Тільки в процесі систематичного самопізнання окремі уявлення складаються в цілісний образ себе. Важливу роль в становленні «Я – образа» грає діяльність самооцінювання,

порівняння себе з іншими особистостями або своєї відповідності деяким ідеальним образам. Залежно від обраних нормативів самооцінка буває високою, середньою, низькою, адекватною (відповідає дійсності), неадекватно завищеною або неадекватно заниженою. Коли «Я – образ» отримує раціональне пояснення, обґрунтування і стійкість, він переростає в психологічне новоутворення – «Я – концепція», яка впливає на всі сфери життя і діяльності людини, визначає його дії, наміри, плани, домагання і, таким чином, виконує регулюючу функцію. Зіставлення своєї діяльності (самоконтроль) з соціальними нормативами і зразками дає можливість особистості вносити в життя відповідні корективи, що робить поведінку адаптивним. Самоконтроль необхідний і в самому процесі самопізнання і спирається на дані самооцінки і оцінки оточуючих.

Таким чином, на основі викладеного можна зробити висновки, що самосвідомість – це діяльність «Я» як суб'єкта по пізнанню, яка, будучи компонентом структури «Я» як суб'єкта, виконує саморегулюючу функцію.

Самопізнання і емоційно-ціннісне ставлення до себе виступають як незалежні процеси і можуть інтегруватися в єдину діяльність самооцінювання, саморозвитку, самовдосконалення, самоактуалізації, самореалізації, самопрезентації, самопроектування та ін.

*К. Л. Мілютіна,
доктор психологічних наук, професор, професор кафедри
психології розвитку, Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, Україна*

ПСИХОЛОГІЯ ДОЗВІЛЛЯ ЯК НОВИЙ НАПРЯМОК ПСИХОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Постановка проблеми. Загальна декларація прав людини, схвалена Організацією Об'єднаних Націй ще у 1948 р., декларує право на вільний час, участь у кар'єрних заходах та подорожі. Хоча ідея прав людини охоплює багато аспектів національного та міжнародного життя, вона жодним чином не вплинула на сферу психологічних досліджень дозвілля.

Історія питання. З 1948 року відбулися значні зміни у структурі людської діяльності – скоротився робочий час, застосування побутової техніки зменшило час та зусилля для ведення домашнього господарства, розвиток транспортного сполучення і Інтернету вплинули на глобалізацію в усіх сферах людського життя. Все це веде до створення цілої індустрії: туризму, розваг, організації культурних подій та просторів. Можна передбачити, що в майбутньому саме ці галузі зазнають більшого поширення та розвитку. Тому дослідження психології дозвілля, як специфічного виду діяльності, має достатню наукову перспективу. У 70–80-і роки ХХ століття представники culture studies ретельно дослідили такі культурні практики, як туризм, шопінг, футбол, організація і проведення свят. Сьогодні на перший план виходять інші культурні практики: фітнес, масовий попит на який задовольняє система Sport-Lief, кулінарні практики, садівництво, освітні практики, аудіопрактики, нічні культурно-розважальні практики, інтернет-практики, ескапізм, історико-рольові ігри, участь у святкових діях (день міста Києва, день Незалежності, свято вишиванки, свято борщу, вареників, фестиваль високого мистецтва Bouquet Kyiv Stage тощо), а такі давні культурні практики, як туризм, шопінг, проведення календарних свят набувають нових акцентів.

Можна умовно розділити визначення дозвілля на 3 групи: одні дослідники вважають, що дозвілля – це синонім поняття «Вільний час», другі вважають, що це активна частина вільного часу, третій підхід – дозвілля це діяльність, що здійснюється на основі вільного вибору, в межах нашого дослідження, ми будемо переважно використовувати третій підхід.

Спробуємо визначити суміжні поняття – «відпочинок» та «рекреація».

Так, відпочинок частіше трактується як біологічна категорія, що включає в себе поняття «рекреація», «дозвілля», «туризм», і протиставляється праці як соціальної категорії [1].

Рекреація (в перекладі з грец. Resreatio – відновлення) несе більше медичне, ніж біологічне, смислове навантаження. Відновлення необхідно практично після будь-якої активності людини: фізичної, розумової, психологічної, емоційної і навіть дозвільної, воно необхідне для нормального життя людини і відновлення сил. Рекреаційна діяльність – це діяльність, присвячена відновленню фізичного і психологічного стану людини до медичної норми. Проте широке розуміння рекреаційної діяльності, що включає мікрорекреаційну активність (паузи в роботі м'язів або моргання очей), короточасну рекреаційну активність («Перекури» на роботі, зміни в школах і вузах), рекреаційну діяльність середньої тривалості (вихідні, вечірні прогулянки) і довготривалу рекреаційну діяльність (щорічні відпустки і канікули) – дає підставу досліджувати цю активність людини не тільки медицині, а й психології.

Таким чином, існуюча соціально-економічна система суспільства, яка має на увазі перш за все виробництво і різноманітні способи споживання матеріальних і нематеріальних благ, ресурсів, товарів і послуг, поступово трансформується в іншу систему, все частіше звану суспільством дозвілля. У зарубіжній літературі склалося цілий напрям – «соціологія дозвілля», центральна ідея якого полягає в перенесенні акценту життя товариства з «цивілізації праці» на «цивілізацію дозвілля» [2]. В даний час виділяються три основні підходи до вивчення вільного часу.

- Економічний – як розширення позаробочої діяльності перетворює індивіда в більш (або менш) працездатну особистість.
- Соціологічний – всебічне дослідження самого феномена соціального часу, дослідження залежності вільного часу від соціально-історичних і індивідуальних особливостей людей та соціальних груп [3,4,5].
- Соціально-психологічний – дослідження мотивів, особливостей особистості та групових феноменів, пов'язаних з рекреаційною діяльністю.

Можна виокремити наступну класифікацію дозвілевої діяльності, яка відображена на рис. 1.

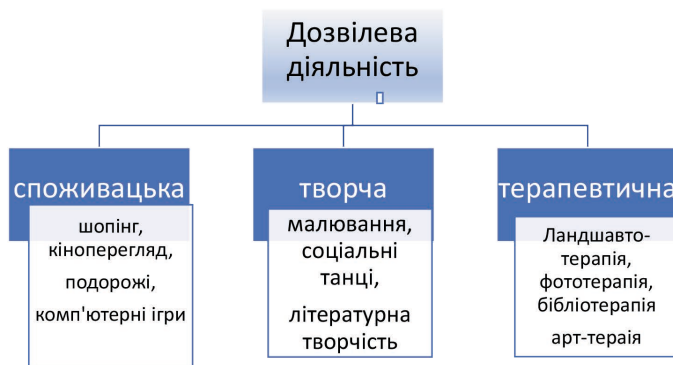

Рис. 1. Типи дозвілевої діяльності

Останнім часом, в зв'язку з пандемією COVID19, в багатьох осіб порушується баланс між роботою та рекреаційною діяльністю, змінюються її межі. Дистанційна організація роботи, зменшення можливостей для повноцінної рекреації: заборона подорожей, відвідування масових заходів, згортання ресторанного та готельного бізнесу, – все це «переносить» основні види рекреаційної діяльності у віртуальну реальність. Також, останнім часом, підвищується цінність толерантності до невизначеності, яка дає можливість протистояти проявам тривоги в умовах непередбачуваності і новизни.

Висновки. Проблема ресурсних технік, продуктивного використання дозвілля для відновлення сил, спілкування та саморозвитку, зв'язок рекреаційних практик з толерантністю до невизначеного, – все це є недостатньо дослідженою науковою проблемою та чекає робіт молодих науковців.

Список використаних джерел:

1. Смаль І. В., Смаль В. В. Рекреація, туризм і дозвілля: тлумачення і співвідношення понять. Педагогічні та рекреаційні технології в сучасній індустрії дозвілля: праці міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 4–6 черв. 2004 р.) Київ. 2004. С. 123–128.
2. Соціологія культури: Навч. Посібник. // О. М. Семашко, В. М. Піча, О. І. Погорілий та ін.; за ред. О. М. Семашка, В. М. Пічі. К.: «Каравела», Львів: «Новий Світ». 2000. 334 с.
3. Цимбалюк Н. М. Заклад культури клубного типу як соціальна організація // Культура і сучасність. К.: ДАК-ККМ, 2001. С. 122–129.
4. Цимбалюк Н. М. Організація та методика культурно-дозвіллевої діяльності. Ч. І. Теоретичні основи культурно-дозвіллевої діяльності. К.: ДАКККіМ, 2000. 145 с.
5. Цимбалюк Н. М. Соціологія дозвілля: Навчальний посібник. К.: ДАКККіМ, 2002. 214 с.

Н. М. Мась,

кандидат психологічних наук, начальник кафедри військової психології та педагогіки, Військовий інститут

Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Україна

Н. А. Сторожук,

кандидат психологічних наук, доцент кафедри військової психології та педагогіки, Військовий інститут

Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Україна

ПОСТТРАВМАТИЧНИЙ СТРЕСОВИЙ РОЗЛАД УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Характерною ознакою сьогодення є явище «посттравматичного стресового розладу (ПТСР)», поняття якого увійшло не тільки у науковий дискурс вітчизняної науки. Пов'язано це, в першу чергу, з подіями останнього десятиліття. Бойові дії на сході нашої держави сприяли тому, що руйнівний характер ПТСР відчули на собі не тільки військовослужбовці та звільнені з примусової ізоляції, а й пересічні громадяни

України – біженці, родини ветеранів та сім'ї загиблих військовослужбовців. Проблематика ПТСР ще довго буде актуальною темою для наукового та повсякденного дискурсу.

Автори цієї публікації безпосередньо зіткнулись з цим деструктивним явищем під час виконання службових обов'язків в районі ООС (АТО), надаючи психологічну допомогу військовослужбовцям Збройних Сил України.

Сучасне українське суспільство повинно розуміти природу виникнення, розвитку ПТСР та особливості подолання його наслідків.

Загальновідомо, що *посттравматичний стресовий розлад* (шифр F43.1 за МКБ-10) – це тяжкий психічний стан, який виникає в результаті одиначної або повторюваної психотравмуючої події (воєнних дій, природних або техногенних катастроф, серйозних нещасних випадків, спостережень за насильницькою смертю, роль жертви знущань, тероризму, сексуального насилля або іншого злочину).

В клінічному довіднику МКБ-10 зазначається, що ПТСР виникає як відстрочена або затяжна реакція на стресову подію або ситуацію (короткочасну або тривалу), яка має суб'єктивний характер погрози або катастрофи, які можуть викликати загальний дистрес майже у кожній людині [2].

Як слушно зазначає В. Цихоня, ПТСР становлять від 10 до 50 % медичних наслідків всіх бойових дій. Ми хочемо звернути увагу на те, що ПТСР несе в собі і соціальну небезпеку, адже ПТСР стає частиною повсякдення особистості. Сьогодні відомі факти, коли симптоми ПТСР у учасників бойових дій не зникали навіть через 15–20 років після закінчення війни [4].

Достеменно відомо, що 30 % ветеранів В'єтнамської війни, 17 % опитаних «воїнів-афганців» та 45 % ветеранів Другої світової війни страждали від ознак ПТСР [3].

Зауважимо, що ПТСР, сьогодні, це вже не психологічна проблема того хто страждає від такого розладу. ПТСР сьогодні – це соціальна проблема, адже його наслідками є: самогубства, збільшення кількості насильницьких злочинів, зруйновані сім'ї, соціальне сирітство тощо [5].

У зв'язку з цим хочемо ще раз акцентувати увагу на динаміку переживання травматичної ситуації учасниками бойових дій, яка включає чотири етапи:

1. – *фаза заперечення або шоку*. На цій фазі, що настає відразу після дії травматичного фактора, військовослужбовець не може прийняти подію на емоційному рівні, його психіка захищається від руйнівної дії травматичної ситуації. Цей етап, як правило, відносно нетривалий.

2. – *фаза агресії і провини*. Поступово починаючи переживати те, що сталося, військовослужбовець намагається звинувачувати в цьому тих, хто прямо або опосередковано причетний до події. Потім він направляє агресію на самого себе й відчуває інтенсивне почуття провини («якби я вчинив інакше, цього б не сталося»).

3. – *фаза депресії*. Після того, як військовослужбовець усвідомлює, що обставини сильніші за нього, настає депресія. Вона супроводжується почуттями безпорадності, самотності, власної непотрібності. Колишній учасник бойових дій або звільнені з примусової ізоляції не бачить виходу з ситуації, що склалася, втрачає відчуття мети. Життя стає безглуздом: «Що б я не робив, нічого не зміниш». На цій стадії дуже важлива ненав'язлива підтримка близьких, але людина, яка переживає травму, не завжди її отримує, оскільки оточуючі несвідомо бояться «заразитися» її станом. Крім цього, людина в депресивному настрої неухильно втрачає інтерес до спілкування («Ніхто мене не розуміє»), співрозмовник починає втомлювати його, спілкування переривається, почуття самотності посилюється.

4. – *фаза зіллення*. Для неї характерне повне (свідоме та емоційне) прийняття свого минулого і набуття нового сенсу життя: «Те, що сталося, дійсно було, я не можу цього змінити; я можу змінитися сам і продовжувати життя, незважаючи на травму». Людина здатна набути з того, що сталося корисний життєвий досвід [1].

Все це актуалізує проблему не тільки виявлення ПТСР та надання професійної психолого-психіатричної допомоги тим хто її потребує, а й популяризації в суспільстві знань щодо даної проблематики. Адже, вчорашні учасники бойових дій, які у найважчий час для країни, зі зброєю в руках захистили її незалежність, рідні загиблих військовослужбовців, які ніколи не змиряться з втратою, вимушені переселенці, які пережили жах залишення рідних домівок є членами нашого суспільства та потребують нашої уваги.

Список використаних джерел:

1. Китаев-Смык Л. Психология стресса. Психологическая антропология стресса. Москва : Академический Проект, 2009. 943 с.
2. Классификация психических и поведенческих расстройств: Международная классификация болезней (10-й пересмотр) (МКБ-10) : клинические описания и указания по диагностике / Всемирная организация здравоохранения, 2. изд. Киев : Сфера, 2005. 308 с.
3. Подоляк Я. В. Практические вопросы военной психологии. Москва : Виениздат, 1987. 151 с.

4. Цихоня В. С. Пам'ятка про посттравматичний стресовий розлад. *Ліки України*. 2016. № 7–8 (203–204). С. 37–39.

5. Чабан О. С. Психотерапія при ПТСР должна быть направлена на создание новой когнитивной модели жизнедеятельности. *Нейро News: психоневрология и нейропсихиатрия*. 2010. № 2 (21). С. 5–8.

О. С. Сандал,
*аспірантка, Інститут психології імені Г. С. Костюка
НАПН України, м. Київ, Україна*

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ТРАВМОВАНОЇ ОСОБИСТОСТІ

Умови гібридної війни на Сході України створили суспільні напруження за яких суттєво збільшується кількість людей різного віку із травматичним досвідом. Останні, потребують надання якісної кваліфікованої допомоги з боку фахівців, водночас, на практиці при роботі з травмованими людьми важко досягти ефективних результатів через потужні механізми захисту останніх. Отже, істотно зростає увага психологів до соціально-психологічних чинників виникнення психотравми, однак в різних теоретичних підходах розглядаються різні фактори психотравматичних ситуацій.

Протягом життя у людини відбуваються значущі події (життєві ситуації) із ними пов'язані її потреби, цінності і уявлення, що впливають на поведінку та світогляд в конкретний період життєвого циклу. Складну систему активної взаємодії і взаємовпливу людини і середовища, відображає поняття «ситуація» (від лат. *situs* – позиція, положення). Життєві ситуації, різноманітні за своєю структурою: *нормальна*, ситуація *рекреації* (тобто відпочинку), *важка*, *екстремальна та надзвичайна*. *Екстремальна ситуація* [5], характеризується надмірним тиском зовнішніх обставин на індивіда (в самому широкому сенсі), що вимагає значного включення внутрішніх ресурсів, інтенсивних переживань, втім не обов'язково представляє собою поворотний пункт в його життєвої історії, тобто в екстремальній ситуації особистість може не зазнавати кардинальних змін. Однак, *екстремальна ситуація*, володіє психотравматичними характеристиками, які потенційно порушують аутопластичну адаптацію людини, що може призводити до хворобливих проявів, провокуючи порушення в її психічному і особистісному розвитку. У екстремальних ситуаціях (коли не вистачає ресурсів, необхідних для результативного функціонування психіки і розв'язання задачі самозбереження і забезпечення діяльності), виникає стан, аналогічний пошкодженню організму – травма. *Надзвичайна ситуація* [5] на відміну від *екстремальної ситуації*, виявляється у внутрішньому *екстремальному стані* людини, що характеризується надсильними зовнішніми впливами, які виключають можливість людини (організму, психіки, особистості) вижити, протистояти та пристосовуватися до неї, саме граничність цього стану робить його потенційно психотравматичним. Отже, *психотравма* [5] – це результат патогенного переживання екстремального стану, що визначає її особливе місце на межі норми і патології, здоров'я і хвороби.

Кожна людина в процесі індивідуалізації, соціального і психологічного процесу розвитку, становлення особистості, неминуче переживає будь-який критичний момент. *Критична ситуація* визначається як взаємодія суб'єкта з середовищем, при якому суб'єкт стикається з неможливістю подальшого успішного функціонування безсуттєвої ціннісно-сміслової перебудови, що вимагає інтенсивної душевної роботи [5]. У психології виокремлюють основні кризи з якими людина стикається практично протягом усього життєвого циклу: *кризи розвитку (вікові кризи)*, *деприваційні кризи (кризи втрати і розлуки)*, *травматичні кризи*, тощо [4]. *Кризи розвитку* обумовлені внутрішньою логікою самого процесу розвитку, за Л. С. Виготським, вони чітко локалізовані і чітко визначені за часом. На думку, автора, криза або кризова ситуація, це час якісних позитивних змін, результатом яких є перехід особистості на новий, вищий щабель розвитку [3]. У зарубіжній психології вікові кризи (*developmental crises, maturational*) зазвичай асоціюються із теорією психосоціального розвитку Е. Еріксона [7].

Деприваційні кризи (кризи втрати і розлуки) депривація (від лат. *deprivato* – втрата, позбавлення), характеризується психічним станом, який виникає у людей, які тривалий час відчували незадоволення своїх потреб (наприклад, нещасний випадок, розлучення або смерть близької людини). Переживання подібної кризи, як гостре горе, ми знаходимо у роботах Е. Ліндемманна [9], згідно з автором, нормальна реакція на горе має п'ять складових: поглиненість образом померлого; ідентифікація з померлим; почуття провини та недоброчливість стосовно оточуючих; порушення повсякденного функціонування; погіршення самопочуття (соматичні скарги). П'ять стадій переживання горя виокремлено (Е. Кюблер-Росс, 2005), це заперечення, гнів, торг, депресія, прийняття [8]. Однак, згодом автор опублікувала оновлену версію своєї моделі (разом з D. Kessler), де визнала, що горе не є лінійним процесом. Отже, індивід не проходить через усі стадії, порядок яких може змінюватися та залежить від індивідуальних особливостей окремої людини

та її соціального оточення. Горювання, як чотири завдання, визначені (W. Worden, 2002) це прийняття реальності втрати; праця із душевним болем; коригування свого середовища без померлого; емоційне віддалення від померлого та продовжування життя надалі [11].

Травматичні кризи найчастіше асоціюються з «психологічною травмою», найбільшого поширення це поняття набуває в рамках теорії посттравматичного стресового розладу що виникла наприкінці 80-х років ХХ ст. Дослідження «стресу» і «травматичного стресу» проводилося в різних напрямках, однак незважаючи на це, вони мали загальні точки перетину. Психічний прояв загальноадаптаційного синдрому, почали тлумачити як «емоційний стрес», тобто це афективні переживання (які супроводжують стрес) що призводять до несприятливих змін в організмі людини [6]. Саме емоційний апарат першим вмикається у стресову реакцію при впливі екстремальних факторів, що пов'язано із залученням емоцій в структуру будь-якого цілеспрямованого поведінкового акту. В наслідок чого активуються вегетативні функціональні системи та їх специфічне ендокринне забезпечення, які регулюють поведінкові реакції [2]. У випадку неспроможності досягти життєво важливих результатів для подолання стресової ситуації виникає напружений стан, який в купі з первинними гормональними змінами у внутрішньому середовищі організму викликає порушення його гомеостазу [1]. Фізичні симптоми, проявляються у тілі як напруження м'язів, сильне серцебиття, безсоння, втома, тощо.

Поряд з виникненням поняття «емоційний стрес» також використовується поняття «психологічний стрес» і вони у науковій літературі поряд з більш вживаним терміном «стрес», дослідниками трактуються не однаково. Багато авторів виокремлюють в якості дифференціюючого критерію фактор соціальності в походженні психологічного стресу [6]. При цьому підкреслюється, що стресові реакції щодо психосоціальних труднощів – це не стільки наслідки останніх, скільки інтегративна відповідь на їх когнітивну оцінку та емоційне збудження [2]. Можливими наслідками стресу у майбутньому є посттравматичний стресовий стан, який досягає максимальної інтенсивності у розвитку (ПТСР) посттравматичного стресового розладу [6]. Отже, *стрес стає психічною травмою* тоді, коли результатом впливу (фактором стресу) є порушення у психічній сфері індивіда. Найчастішими причинами психотравми вважаються фізичні травми [10], що призводять до інвалідизації (хронічно невиліковна хвороба, раптова смерть близької людини, розрив значущих стосунків, тощо). Психологічними симптомами у наслідок пережитої психотравмуючої ситуації є відокремлення від інших (тенденція до ізолювання), занепокоєння, страх, труднощі з концентрацією уваги, відчуття безнадійності, перепади настрою, почуття провини і сорому, гнів, заперечення, тощо.

Отже, на основі розглянутого теоретичного матеріалу ми з'ясували що існує складна система активної взаємодії і взаємовпливу людини і середовища, яка відображає поняття «ситуація», проте не в кожній ситуації людина може зазнавати кардинальних змін. Потенційно психотравмивними є екстремальні, надзвичайні та кризові ситуації, тому що вони позбавляють людину ресурсів необхідних для результативного функціонування психіки і розв'язання задачі самозбереження і забезпечення діяльності, в результаті чого виникає стан (травма), аналогічний пошкодженню організму. Фізичні травми які призводять до інвалідизації є найчастішими причинами психотравми. Стрес, який супроводжується афективними переживаннями, здатен викликати порушення у психічній сфері індивіда, що призводить до несприятливих змін в організмі та в результаті стає психічною травмою. Логіку подальшого дослідження ми вбачаємо у розкритті сутності поняття «травматичний досвід».

Список використаних джерел:

1. Анохин П. К. Принципиальные вопросы общей теории функциональной системы // Принципы системной организации функций. М., «Наука», 1973, с. 5 – 61.
2. Андрищенко А. В. Посттравматическое стрессовое расстройство при ситуациях утраты объекта экстраординарной значимости // Психиатрия и психофармакотерапия. 2000. Т. 2. № 4.
3. Выготский Л. С. Психология / Л. С. Выготский. – М.: Изд-во ЭКСМОПресс, 2000. – 1008 с.
4. Зливков В. Л., Лукомська С. О., Федан О. В. Психодіагностика особистості у кризових життєвих ситуаціях / В. Л. Зливков, С. О. Лукомська, О. В. Федан. – К.: Педагогічна думка, 2016. – 219 с.
5. Психология кризисных и экстремальных ситуаций: учебник / под ред. Н. С. Хрусталевой. – СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2018. – 748 с.
6. Тарабрина Н. В. Психология посттравматического стресса. Теория и практика СПб.: Питер, 2015. – 390 с.
7. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Э. Эриксон – [2-е изд]. – М.: Флинта: МПСИ: Прогресс, 2006. – 352 с.
8. Kübler-Ross E. On Grief and Grieving: Finding the Meaning of Grief Through the Five Stages of Loss / E. Kübler-Ross, D. Kessler. – Simon & Schuster Ltd, 2005. – 256 p.
9. Lindemann E. Symptomatology and Management of Acute Grief / E. Lindemann // American Journal of Psychiatry. – 1944. – Vol. 101 (2). – P. 141–148 p.

10. Paul O. Da Costa's syndrome or neurocirculatory asthenia / O. Paul // British Heart Journal. – 1987. – Vol. 58 (4). – P. 306–315 p.

11. Worden W. Grief Counseling and Grief Therapy, Fourth Edition: A Handbook for the Mental Health Practitioner / J. William Worden. – Springer Publishing Company, 2008. – 328 p.

*А. И. Авин,
кандидат медицинских наук, доцент кафедры
социальной работы и реабилитологии,
Белорусский государственный университет, Республика Беларусь*

САМОРАЗВИТИЕ КАК ВАЖНЕЙШИЙ КОМПОНЕНТ РЕАБИЛИТАЦИИ В НАРКОЛОГИИ

Реабилитация определяется экспертами ВОЗ как комбинированное и координированное использование медицинских и социальных мер, обучения и профессиональной подготовки или переподготовки, имеющее целью обеспечить больному наиболее высокий возможный для него уровень функциональной активности [1]. При этом основная специфика реабилитации наркологических больных (страдающих алкоголизмом, наркоманиями и токсикоманиями) состоит в том, что часть психических функций не успевает у них сформироваться до начала употребления психоактивных веществ, а другая часть психических функций нарушается в связи с потреблением наркотиков. В связи с этим при построении восстановительных программ должны учитываться не только реабилитационный, но и абилитационный аспект работы. Абилитация (от лат. *habilis* – быть способным к чему-либо) – новое направление восстановительной медицины, занимающееся формированием у больных отсутствующих и не сформированных по тем или иным причинам функций, присущих человеку как биосоциальной единице.

Процесс абилитации на первоначальном этапе представляет собой усилия профессионалов по медицинскому динамическому наблюдению и формированию реабилитационной среды. В восстановительный процесс вовлекается семья, формируется микроокружение, поддерживающее установку больного на трезвость.

В дальнейшем акцент переносится на формирование субкультуры выздоравливающих больных, в том числе с привлечением самодетельных, общественных негосударственных организаций. По существу, здесь можно говорить о саморазвитии наркозависимого в субкультуре лиц, обремененных той же проблемой и стоящих на пути выздоровления.

Концепция саморазвития сформировалась уже более ста лет назад в рамках нескольких психологических направлений, изучающих структуру личности. Совершенствование и развитие личности рассматривалось одними психологическими направлениями (З. Фрейд, А. Адлер, К. Юнг) как неосознаваемая динамическая система процессов. Саморазвитие рассматривалось как самопонимание, самоактуализация и самореализация (А. Маслоу, Э. Эриксон, К. Роджерс). В другой концепции саморазвитие представлялось как стремление к смыслу своего существования (В. Франкл). Некоторые известные психологи рассматривали явление саморазвития как изменение социальных установок и построение своей собственной жизни (Э. Берн, М. Рокич) [2].

У саморазвития есть три формы: самоутверждение, самосовершенствование, самоактуализация.

Самоутверждение – это специфическая деятельность в рамках саморазвития по обнаружению и подтверждению своих определенных качеств личности, черт характера, способов поведения и деятельности. Работа, учеба, спорт, наука, искусство – вот различные сферы жизнедеятельности, которые приобретают для человека личностную значимость и являются сферами самоутверждения.

Самосовершенствование – наиболее адекватная форма саморазвития, которая предполагает, что человек сам стремится быть лучше, движется к некоторому идеалу, приобретает те черты и качества личности, которых пока у него нет, овладевает теми видами деятельности, которыми он не владел.

Самоактуализация – умение человека стать тем, кем он должен быть, т.е. выполнить свою миссию, свое предназначение в жизни.

В результате саморазвития человек помогает себе и другим через понимание себя и своего предназначения, через достижение целей и служение человечеству.

В технологии социальной реабилитации наркозависимых наиболее распространенными не сегодняшний день являются группы самопомощи, базирующиеся на принципах работы обществ Анонимных Алкоголиков и Анонимных Наркоманов. Начиная с создания в 1935 году сообщества Анонимных Алкоголиков (АА) группы самопомощи позиционируются как духовно ориентированные, основывающиеся на принципах христианства или других духовных практик. Выдающийся психоаналитик К. Юнг проявлял пристальный интерес к деятельности сообщества АА, считая, что алкоголик является «безнадежным»

с точки зрения медицинского и психиатрического лечения, а надежда на исцеление кроется в «глубоком духовном или религиозном опыте». В 1961 г. в письме основателю АА Роберту Уилсону он писал: «К этой цели (трезвости) Вы можете идти через откровение свыше, или через личное и честное общение с другими, или через духовное воспитание разума, выходящее за пределы простого рационализма». Юнг обратил внимание Уилсона на то, что алкоголь по латыни означает spiritus (то есть дух), и получается так, что одно и то же слово употребляется для высшего религиозного опыта и для самого развращающего яда. Он предложил использовать следующую полезную формулу: spiritus contra spiritum (дословно: дух против духа), или духовное лечение [3].

В современной психологии духовность понимается как высшая подструктура человека, выполняющая системообразующую функцию в формировании целостности психического мира личности, выполняет роль регулятора поведения и деятельности человека, отношений с другими людьми. В основе ее – обеспечение гармоничных отношений людей в социуме [4]. Группа самопомощи помогает ее участнику разобраться в себе и наладить гармоничные отношения с другими людьми, что обеспечивает формирование потребности и условий для саморазвития.

Участие в группе самопомощи позволяет получить психологическую поддержку, лучше разобраться в своем внутреннем мире, повысить свою самооценку, приобрести психологическую устойчивость и опору на полученные навыки, получить много полезных знаний и техник для заботы о себе и близких, повысить уровень благополучия и психологического комфорта в своей жизни. Таким образом осуществляется духовное, умственное и эмоциональное развитие, без чего невозможно сохранение устойчивой ремиссии наркологического больного.

Список литературы:

1. Романов, А. И. Медицинская реабилитация : нормативно-правовое и организационное обеспечение / Романов А. И. – Москва : Дело, 2016. – 296 с.
2. Оплетин А. А. Теории и концепции саморазвития личности в трудах психологов // Научно-теоретический журнал «Ученые записки», 2014. – №6(112). – С. 135–140.
3. Фрейджер Р., Фэйдимен Д. Теории личности и личностный рост / М.: «Мир», 2004. – 690 с.
4. Буравлева Н. А. Понятие «духовность» в современной психологии // Вестник ТГПУ. – 2011. – Вып. 12 (114). – С. 189–193.

И. Л. Кишея,
старший преподаватель кафедры психологии,
Барановичский государственный университет, Республика Беларусь
А. В. Астрейко,
студент факультета педагогики и психологии,
Барановичский государственный университет, Республика Беларусь

ОСОБЕННОСТИ ПРОЯВЛЕНИЯ ТИПОВ ЭТНИЧЕСКОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ В ПЕРИОД СРЕДНЕЙ ВЗРОСЛОСТИ

До недавних пор понятие идентичности практически не использовалось, оно было предметом теоретического исследования, а не эмпирического изучения [2]. Идентичность появляется в ходе развития и означает чувство принадлежности к какой-то целостной структуре, осознание человеком того, что он является частью этой структуры и занимает в ней определенное положение [3].

В современных условиях этническая идентичность является одним из наиболее сложных «проявлений» во всех сферах жизни человека. Для успешного развития этнической идентичности важно правильное понимание сущности данного явления. Так, в отношении понятия «этническая идентичность» многие исследователи сходятся на таком определении, как составная часть социальной идентичности личности, психологическая категория, которая относится к осознанию своей принадлежности к определенной этнической общности [3]. В ее структуре обычно выделяют два основных компонента – когнитивный (знания, представления об особенностях собственной группы и осознание себя как ее члена на основе определенных характеристик) и аффективный (оценка качеств собственной группы, отношение к членству в ней, значимость этого членства) [4].

На основе выше рассмотренного была определена цель данного исследования, которой выступило выявление особенностей типов этнической идентичности в период средней зрелости.

Для достижения поставленной цели нами использовался метод тестирования. В частности, применение методики «Типы этнической идентичности» Г. У. Солдатова, С. В. Рыжова, позволило получить результаты, связанные с выявлением этнического самосознания и его трансформации в условиях межэтнической напряженности [1].

Исследование проходило на базе Барановичского государственного университета. Выборку исследования составили 70 респондентов, представителей периода средней зрелости.

Применение методики для выявления особенностей типов этнической идентичности в период средней зрелости, позволило получить результаты, демонстрирующие особенности изучаемых феноменов [1].

Рассмотрим и проанализируем полученные результаты. Анализ результатов, полученных по шкале «Этнонигилизм», позволяет заключить: для большинства испытуемых характерен средний уровень выраженности этнонигилизма 80,25%. Высокий уровень выраженности этнонигилизма составляет 12,5%, низкий уровень – 7,25%.

Полученные результаты могут быть связаны с тем, что для представителей средней зрелости характерно равнодушное отношение к этническим нормам, а так же характерно принятие культуры своего народа.

Результаты по шкале «Этническая индифферентность» расположились следующим образом: у большинства представителей средней зрелости диагностируется средний уровень выраженности этнической индифферентности 64,5%. Высокий уровень выраженности этнической индифферентности составляет 15%, низкий уровень – 20,5%.

Можно предположить, что полученные результаты связаны с тем, что для большинства представителей средней зрелости характерно размывание этнической идентичности, выраженное в неопределенности этнической принадлежности, неактуальности этничности.

Далее проанализируем результаты, которые были получены по шкале «Позитивная этническая идентичность»: нами было выявлено, что для большинства представителей средней зрелости характерен средний уровень выраженности позитивной этнической идентичности 50%. Высокий уровень характерен для 26,25%, а низкий уровень для 23,75%.

Полученные результаты могут быть связаны с тем, что представители средней зрелости позитивно относятся к собственному народу, а так же позитивно относятся к другим народам.

Результаты по шкале «Этноэгоизм» расположились следующим образом: у большинства представителей средней зрелости диагностируется средний уровень выраженности этноэгоизма 44,5%. Высокий уровень выраженности этноэгоизма составляет 15%, низкий уровень – 40,5%.

Можно предположить, что полученные результаты связаны с тем, что для большинства представителей средней зрелости не характерна напряженность и раздражение в общении с представителями других этнических групп.

Далее проанализируем результаты, которые были получены по шкале «Этноизоляционизм»: нами было выявлено, что для большинства представителей средней зрелости характерен низкий уровень выраженности этноизоляционизма 60%. Высокий уровень характерен для 26,15%, а средний уровень для 13,85%.

Полученные результаты могут быть связаны с тем, что представители средней зрелости не убеждены в превосходстве своего народа. У представителей средней зрелости отсутствует необходимость в «очищении» национальной культуры, а так же отсутствует негативное отношение к межэтническим брачным союзам.

Результаты по шкале «Этнофанатизм» расположились следующим образом: у большинства представителей средней зрелости диагностируется низкий уровень выраженности этнофанатизма 54%. Высокий уровень выраженности этнофанатизма составляет 14%, средний уровень – 32%.

Можно предположить, что полученные результаты связаны с тем, что для большинства представителей средней зрелости не характерно признание приоритета этнических прав народа над правами человека, для них не характерно оправдание любых жертв в борьбе за благополучие своего народа.

Таким образом, в рамках проведенной работы выделены особенности проявления типов этнической идентичности в период средней зрелости. Результаты теоретического анализа и эмпирического исследования типов этнической идентичности у представителей средней зрелости позволяют расширить возможности взаимодействия с представителями других национальностей. В целом следует отметить, что проблема исследования типов этнической идентичности требует дальнейшего, углубленного изучения, а так же увеличения выборки.

Список литературы:

1. Дмитриева Н. В. Диагностика идентичности. – Новокузнецк: КузГПА, 2012. 134 с.
2. Дробижева Л. М. Гражданская, этническая и региональная идентичность: вчера, сегодня, завтра. – М.: Российская политическая энциклопедия, 2013. 485 с.
3. Кожанов И. В. Гражданская и этническая идентичность: проблема взаимосвязи и взаимозависимости. – М.: Аспект Пресс, 2013. 152 с.
4. Стефаненко Т. Г. Этническая психология и общество. – М.: Старый Сад, 1997. 104 с.

*О. П. Невельська-Гордєєва,
кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна*
*Войтенко Д. О.,
кандидат юридичних наук, асистент кафедри філософії,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна*

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ МИСЛЕННЯ В ПРОЦЕСІ САМОРОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

Окремі знання людиною можуть бути отримані без міркувань, шляхом спостереження. Такі очевидні знання стосуються інформації, щодо погоди на вулиці або предметів, які покладені на поверхню столу. Істинність подібного знання очевидна. Однак величезну кількість інформації людина отримує шляхом міркувань. Міркуванням називається ряд суджень, які всі відносяться до певного предмету або питання, і які слідують одне за одним таким чином, що з попередніх суджень необхідно випливають інші. Для того, щоб отримати зорову або слухову інформацію, людина використовує зорову або слухову сенсорну систему. А коли людина виробляє міркування, то в цьому допомагає така психологічна властивість як мислення. Міркування не відноситься до безпосереднього знання, це знання опосередковане.

Однією з особливостей пізнавального процесу при розслідуванні злочинів є встановлення об'єктивної істини, тобто з'ясування всіх обставин злочинної події, що можливо зробити шляхом побудови слідчих версій різного роду. Допомогти встановленню об'єктивної істини покликане мислення. Мислення людини розвивається несвідомо при вирішенні завдань з шкільної учбової програми, під час учбових занять у виші. Водночас відсутні спеціальні заняття по розвитку мислення, що зобов'язує особистість займатися саморозвитком цього важливого психічного процесу.

В програмі Національного юридичного університету імені Ярослав Мудрого з курсу «Логіка» вказано, що мета даної навчальної дисципліни є формування та розвиток логічної культури майбутніх юристів, їх предметних компетентностей у сфері інтелектуальної правничої діяльності. Важливість розвитку компетентностей, безумовно, розуміється усіма учасниками учбового процесу. Студентам необхідно не лише оволодівати спеціальними компетентностями, але й формувати загальні навчальні й правничі компетентності. З 2016 року в Україні введено особливий вступний іспит до правничої магістратури: тест загальних навчально-правових компетентностей («ТЗНПК»), який складається з 30 питань, що поділені на 3 секції: критичне мислення, аналітичне мислення й логічне мислення. На вирішення питань тесту бакалаврам відводиться 75 хвилин. Це свідчить про те, що тестуються не лише компетентності, але й швидкість самого процесу мислення абітурієнтів.

Застосування тестового методу для оцінювання загальних компетентностей має багато переваг. Це, по-перше, швидка перевірка результатів; по-друге, повна відсутність суб'єктивності при підрахуванні балів; по-третє, сприяння розвитку мислення молоді, прискоренню ментальних процесів особистості. Водночас логічний аналіз запропонованих тестових завдань розкриває ряд моментів, які не відповідають психологічній теорії тестування.

I. Мислення людини багатопланове. Ще в початковій школі на уроках арифметики діти дізнаються, що завдання можна вирішити різними способами. Практичні завдання також вирішуються різними варіантами: можна обійти яму, можна засипати яму піском, можна покласти дошку й пройти по дошці. Але при постановці тестового питання з усіх варіантів відповідей тільки один повинен бути істинним. Тому необхідно питання тесту формулювати таким чином, щоб критерій вибору відповіді був один [1, с. 49].

Наприклад, в питанні 4 основного зошиту ТЗНПК 2020 року: «Ставлення автора тексту до плагіату найточніше означено в рядку: А) упереджене; Б) песимістичне; В) іронічне; Г) негативне; Д) виважене» запропоновано 5 варіантів відповіді, з яких тільки варіант А безумовно не підходить. Всі інші варіанти відповідають ставленню автора наведеного тексту до плагіату, бо він відноситься до останнього негативно, з песимізмом, викладає свої думки іронічно й зважено. Отже, з 4 правильних відповідей потрібно знайти найбільш вірну, а для цього необхідно вгадати думку на це питання упорядників тесту.

II. Питання в ряді завдань сформульовано у формі, що невластива для українського менталітету. Школа розвиває мислення учнів за алгоритмом: «чим відрізняються ці тексти?» або «що спільного в цих текстах?». Тест пропонує форму питання, яка поєднує в собі дві частини: «ми знаходимо підтвердження всіх позицій, окрім ...». Наприклад, питання 1 основного зошиту ТЗНПК 2020 року: «Автор у тексті

різновидами інтертекстуальності називає все, ОКРІМ: А) алюзія; Б) ремінісценція; В) плагіат; Г) містифікація; Д) цитата». Така нетипова для нашої молоді структура питання вимагає значно більше часу на з'ясування та вирішення завдання, вимагає продемонструвати уважність при сприйнятті завдання.

ІІІ. У ТЗНПК вводяться питання, відповідь на які об'єктивно не представлені в тексті, про що свідчать слова упорядників тесту: «швидше за все», «можна припустити». Коли конкретна відповідь відсутня у тексті, то мислення особистості активізується не стільки на пошук істини, скільки на рефлексію мислення розробників самого тесту, що вимагає подвійної рефлексії від респондентів. Наприклад, питання 11 основного зошиту ТЗНПК 2018 року: «Автори текстів, найімовірніше, НЕ зійшлися б у тому, що А) є чимало прийомів маніпулювання поведінкою як окремої людини, так і значних мас людей; Б) маніпуляції ЗМІ з громадською думкою – це завжди відгук на запити аудиторії; В) інтелектуальний рівень споживачів продуктів мас-медіа дуже часто доволі невисокий; Г) інтерпретація реальності в ЗМІ здійснюється відповідно до політики самого засобу або його власника; Д) мас-медіа своїм контентом примітивізують свідомість громадян».

ІV. У тестах зустрічаються питання з помилковими відповідями, і якщо в основних тестах такі промахи виявляються і завдання дискваліфікуються, то в додаткових тестах на подібні моменти можуть і не звертати увагу. Так, 27 питання додаткового зошиту ТЗНПК 2019 року: Слідчий: Провадження охоплює чотири епізоди правопорушень: X, Y, Z, V. За час слідства було встановлено коло підозрюваних, кожен із яких був учасником принаймні одного із цих епізодів, і склад учасників кожного із цих епізодів. У результаті слідчих дій було також встановлено, що кожен підозрюваний, який був учасником принаймні одного з епізодів Y, Z, V, був ще й учасником епізоду X. Крім цього, було з'ясовано, що жоден підозрюваний, який не брав участі в епізоді Z, не був учасником епізоду V і що жоден з учасників епізоду Y не був учасником епізоду Z. Істинність якого з наведених нижче тверджень логічно випливає з інформації слідчого? А) Сума кількостей учасників епізоду Y, епізоду Z та епізоду V більша кількості учасників епізоду X. Б) Немає учасників епізоду X, які одночасно не були б учасниками щонайменше одного з епізодів Y, Z, V. В) Деякі підозрювані не були учасниками ні епізоду Y, ні епізоду V. Г) Кількість учасників епізоду V не менша за кількість учасників епізоду Y. Д) Жоден з учасників епізоду V не був учасником епізоду Y».

За протоколом центру оцінювання – правильна відповідь Д. Однак, з точки зору логіки вірної відповіді в цьому завданні не існує. Це пов'язано з тим, що за загальними правилами категоричного силлогізму з двох заперечних засновків висновок неможливий. Складаємо категоричний силлогізм за першою фігурою за наведеного умовами завдання:

1. Жоден підозрюваний, який не брав участі в епізоді Z, що не був учасником епізоду V.
2. Жоден з учасників епізоду Y не був учасником епізоду Z.

Обидва засновки – судження заперечні. Висновок неможливий. Дійсно, V не має нічого спільного з Z; Y не має нічого спільного з Z. Однак, з цього не слідує, що обов'язково «жоден з учасників епізоду V не був учасником епізоду Y», бо крім цього варіанту припустимі ще й наступні: 1) V може ототожнюватися з Y; 2) V може перетинатися з Y; 3) V може підпорядковуватися Y; 4) Y може підпорядковуватися V.

V. Зустрічаються неточності в змісті завдань. У 8 питанні зошиту іспиту у ВНЗ ТЗНПК 2018 року серед варіантів відповідей вірним є такий: «У сформульованому ще давньогрецькими лікарями знаменитому девізі «Зціли!» закладено глибокий філософський зміст, який визначає роль медицини в суспільстві, а тому медики категорично проти передчасного припинення життя пацієнтів». Дійсно, цей варіант відповіді – вірний щодо запропонованого завдання, але найстаріший принцип медичної етики, який сформулював Гіппократ, звучить не так. «Не нашкодь», – казав Гіппократ, або *primum non nocere* (дослівно: «перш за все – не нашкодь»). Девізу «Зціли» – не існує, з давнини лікарський девіз звучав як: «Лікарю! Зціли самого себе» [2, с. 65].

Список використаних джерел:

1. Невельська-Гордєєва О. П. Логіко-методичні питання складання тестів загальної компетентності. *VIII Міжнародна науково-практична конференція «Викладання логіки та перспективи її розвитку», 17–18 травня 2018 р. : [матеріали доповідей та виступів] / редкол.: А. С. Конверський [та ін.]*. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2018. С. 49–50.
2. Voitenko Dmytro O., Kachurova Svitlana V., Nevelska-Hordieieva Olena P. Abstract thinking in law education in the context of introduction of the TGELC. *Вісник Академії правових наук*. 2019. Том 26. № 2. С. 59–73.

*О. В. Головіна,
кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри
соціально-гуманітарних дисциплін, Дніпропетровський
державний університет внутрішніх справ, Україна*

ЗНАЧЕННЯ ЛОГІКИ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ

*Головне у шахах не те, на скільки ходів ти думаєш,
а наскільки добре ти аналізуєш існуючу ситуацію.
Гаррі Каспаров*

Формування критичного мислення за допомогою навчальної і просвітницької діяльності є актуальним завданням для української вищої освіти на сучасному етапі, оскільки сприяє раціональному відношенню до процесу поширення інформації і розвитку громадянського суспільства. На цей час серед затребуваних компетентностей є такі, що пов'язані із сприйняттям та обробкою інформації – пізнавальні компетентності: логічне та критичне мислення. Формування пізнавальних компетентностей має особливу актуальність у підготовці юристів – у відповідності до вимог та потреб часу.

Компетентність «критичне мислення» важлива як безпосередньо під час здобуття освіти бакалаврського рівня, так й при вступі на магістерський рівень, а згодом у професійній діяльності, оскільки фахівець, яка володіє навичками аналізу інформації, здатна діяти ефективно та успішно може розглядатися як конкурентоспроможній фахівець на сучасному ринку праці.

Розвиток здібностей послідовно мислити і переконливо викладати свої думки, вести аргументоване обговорення проблеми, ефективно і коректно вирішувати спірні питання – увесь цей комплекс завдань визначає потребу застосування теорії, методів і засобів логіки. При цьому відпрацьовуються засоби контролю використовуваної термінології, мови і міркувань, закріплюються навички правильного визначення стратегії проблемної розмови, а також коректного вибору тактики його ведення.

Таку роботу майже неможливо провести без залучення засобів спеціальної дисципліни, що спрямована на вивчення та впорядкування мислення, аналіз та усунення типових помилок, що припускаються в професійній діяльності. Саме тому майбутні юристи, педагоги, медики, інженери вивчають логіку як необхідну дисципліну, що допомагає уникати специфічних помилок. Так, для медичних працівників – це розуміння причинно-наслідкових зв'язків, розуміння імовірності та достовірності висновку, протилежності та суперечності думок тощо, для педагогів – розуміння дедуктивних та індуктивних засобів навчання, розуміння правил оперування поняттями для по-перше неможливості припущення власних помилок, по-друге, для свідомого вилучення та не припускання помилок у своїх учнів. особливе значення має вивчення логіки та набуття культури мислення для майбутніх інженерів, бо методи наукової індукції є широко вживаними у повсякденній діяльності технічних фахівців.

Критичне мислення як ретельно обдумане, зважене рішення стосовно деякого судження: чи повинні ми прийняти, відкинути або відкласти його, і міра упевненості, з якою ми це робимо, – набуває для працівників правової сфери виняткового значення. Критичне мислення – це здатність аналізувати інформацію з позиції логіки і особово-психологічного підходу, з тим щоб застосовувати отримані результати як до стандартних, так і нестандартних ситуаціям, питанням і проблемам. Критичне мислення – це здатність ставити нові, повні сенсу питання, виробляти різноманітні, підкріплюючі аргументи, приймати незалежні продумані рішення.

Таким чином, критичне мислення як компетенція означає не негативність суджень і критику, а розумний розгляд різноманітності підходів і філософій, з тим, щоб виносити обґрунтовані судження і рішення. «Критичне» в цьому контексті означає «аналітичне». Критичне мислення – це використання когнітивної техніки або стратегій, які збільшують вірогідність отримання бажаного кінцевого результату. Це визначення характеризує мислення як щось відрізняється контрольованістю, обґрунтованістю і цілеспрямованістю, – такий тип мислення, до якого прибігають при рішенні завдань, формулювання виведень, імовірнісній оцінці і ухваленні рішень. Слово «критичний» припускає оцінний компонент. Але оцінка може і має бути конструктивним вираженням і позитивного, і негативного відношення. Коли ми мислимо критично, ми оцінюємо результати своїх розумових процесів – наскільки правильно прийняте нами рішення або наскільки вдало ми впоралися з поставленим завданням. Критичне мислення також включає оцінку самого розумового процесу – ходу міркувань, що привели до наших висновків, або тих чинників, які ми врахували при ухваленні рішення. Критичне мислення іноді називають ще і спрямованим мисленням, оскільки воно націлене на отримання бажаного результату.

Між логічним та критичним мисленням існує взаємозв'язок, який можна розглядати на кількох рівнях. По-перше, логічне мислення зазвичай розглядається як алгоритмічне, таке, що дає можливість

розв'язувати типові задачі, у той час як критичне мислення є вищим ступенем мисленнєвої діяльності, що застосовується у ситуаціях з високим рівнем невизначеності, що вимагає процесу пошуку [4, с. 181–182]. У той же час опанування логіки як навчальної дисципліни виступає основою для свідомого розуміння текстів, аналізу ситуації, використання інформації, що має виняткове значення в епоху інформаційного суспільства, що винесено до епіграфа доповіді.

Отже, формування логічного та критичного мислення, медіа грамотності, комунікативних здібностей, що постає одним із завдань сучасної освіти, нерозривно пов'язано із вивченням логіки та має особливе значення для фахівців у галузі права. У рамках викладання курсів «Логіка», «Юридична логіка», «Теорія аргументації», що розглядають різноманітні способи впливу на співрозмовника, коректні і некоректні прийоми ведення аргументаційного процесу, уміння аналізувати міркування і розпізнавати маніпуляції, доцільно включити модуль «Критичне мислення» як складову цих дисциплін.

Список використаних джерел:

1. Знання та навички випускників юридичних факультетів та закладів вищої освіти через призму відповідності потребам ринку праці / Звіт Міністерства юстиції за результатами аналітичного дослідження ; Експерти: Шемелинець Іван, Якубович Марина, Осінська Ольга. К., 2018. 38 с.
2. Качурова С. В., Невельська-Гордєєва О. П. Логіко-методичний аналіз завдань ТЗНПК / Качурова С. В., Невельська-Гордєєва О. П. // Вісник Національної академії правових наук України. 2017. № 4 (91). С. 128–142.
3. Критичне мислення: сутність, пошуки, досвід. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.slideshare.net/metod_1/ss-43423651.
4. Терно С. О. Критичне мислення: стратегії та процедури / С. О. Терно // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2015. Вип. 44. Т. 2. С. 179–183.

Н. Н. Красовская,
кандидат социологических наук, доцент,
заведующая кафедрой социальной работы и реабилитологии,
Белорусский государственный университет, Республика Беларусь

СУПЕРВИЗОРСТВО КАК ФОРМА ПОВЫШЕНИЯ ПРОФЕССИОНАЛИЗМА СПЕЦИАЛИСТА ПО СОЦИАЛЬНОЙ РАБОТЕ И ЕГО САМОРАЗВИТИЯ

Социальная работа, будучи профессиональной деятельностью, находится сегодня в стадии своего активного развития. А это говорит о том, что крайне важным является использование эффективных, соответствующих запросам современного времени, технологий. Поэтому актуальной сегодня становится проблема совершенствования профессиональных качеств специалистов по социальной работе, саморазвития и самосовершенствования.

Существенное место в данном вопросе занимает супервизорство как эффективный метод управления и консультирования, направленный на обеспечение высокого уровня и качества профессиональной работы [1, с. 265].

В отличие от зарубежных стран, в Беларуси супервизорство пока не получило столь широкого распространения. Однако оно заслуживает серьезного внимания, т.к. наряду с используемыми инновационными организационными и содержательными формами социальной работы и развития кадров может оказаться очень результативным.

Практика показывает, что существенный отпечаток на процесс становления молодого специалиста накладывает не только его собственный практический опыт работы с клиентом, но и знания и умения, приобретенные им в результате сотрудничества с более опытным, квалифицированным профессионалом, способным помочь разобраться в затруднительной ситуации, научить использовать новые эффективные методы и технологии работы.

В отечественной литературе и практике такой процесс «научения» традиционно называется *наставничеством*. В зарубежных странах подобное явление именуется *супервизорством*, в основе которого лежит идея активного использования опыта, накопленного в процессе практической работы. Оно рассматривается как особо важная система формирования профессионально грамотного специалиста.

Исходя из этого, следует отметить, что супервизор сочетает в себе три основные роли: помощника (консультанта), оказывающего поддержку; учителя (наставника) помогающего своему подопечному учиться и развиваться; менеджера, несущего ответственность, с одной стороны, за то, что делает супервизируемый для клиента, а с другой – перед организацией, которая платит за супервизорскую услугу.

Следовательно, логично говорить и о трех функциях супервизора, определяющих содержательную сторону его деятельности. В первую очередь, это *образовательная функция*, заключающаяся в развитии навыков, умений и способностей специалиста по социальной работе.

Во-вторых, *поддерживающая функция* как способ противостояния стрессу, боли и потерянности, испытываемых специалистом в результате глубокой терапевтической работы с клиентом. Подобные эмоции, как правило, возникают при длительном взаимодействии с клиентом, появляются из-за высокого уровня эмпатии к нему. Неприятие этих эмоций зачастую приводит к стрессу и психологическому «выгоранию», к снижению эффективности работы. В такой ситуации главной задачей супервизора является оказание помощи специалисту в осознании этого процесса и работе над подобными реакциями.

В-третьих, речь идет о *контрольной функции*. Не только недостаток подготовки или опыта, но также и неизбежные сложности взаимоотношений с клиентом заставляют специалистов прибегать к помощи более опытных профессионалов. Именно благодаря супервизорству специалист, а в особенности, начинающий специалист, продолжает обучаться и развиваться, использовать эффективные ресурсы и управлять своей работой.

Зарубежный опыт показывает, что у специалистов порой возникают преграды, не позволяющие им обратиться за помощью к супервизору. В первую очередь, это предыдущий, как положительный, так и отрицательный, опыт супервизорства. Плохой опыт может способствовать осмотрительности и осторожности, а хороший – сравнению нынешнего супервизора с предыдущим.

Кроме того, специалист может считать, что он не нуждается ни в чьей помощи, что он может сам контролировать свою работу и анализировать ее. Это своего рода защита от критики со стороны, когда указывают на очевидные ошибки. Плюс к этому порой супервизор работает слишком авторитарно, что приводит к возникновению соперничества по поводу того, кто лучше управляет клиентом. Вследствие этого у специалиста по социальной работе возникает необходимость доказывать супервизору, что он сам может делать свою работу. Также супервизор может касаться вопросов, важных исключительно для него, и тем самым не удовлетворять ожидания специалиста.

Зачастую специалисты испытывают страх по поводу их осуждения и оценки супервизором, но они забывают, что, в свою очередь, супервизоры также беспокоятся о произведенном впечатлении на клиентов. Избежать этой «преграды» может помочь установление обратной связи, проясняющей реальную ситуацию.

Нередко супервизору приходится сталкиваться с так называемым «процессом отражения», т.е. феноменом, когда специалисты неосознанно приносят ему материал, связанный с их чувствами о взаимоотношениях с клиентами. Как правило, в подобной ситуации специалист общается с супервизором в манере своего клиента, т.е. показывает бессилие, отчаяние, беспомощность. Следовательно, задача супервизора заключается в том, чтобы попытаться понять, что происходит, и помочь, особенно начинающему специалисту, осознать сложные и запутанные взаимодействия, которые ставят его в тупиковое положение.

Однако в рамках вопроса профессионального становления специалиста нельзя недооценивать и важность его саморазвития и самосовершенствования. Крайне велико значение такой формы супервизорства, как *самосупервизия*, которая уместна всегда, даже тогда, когда специалист и так получает хорошую профессиональную поддержку. Важным аспектом самосупервизии является способность анализировать свою работу, прежде всего, через самонаблюдение и самооценку своей деятельности.

Существует множество форм реализации самосупервизии. Так, процесс внутреннего анализа может осуществляться путем конспектирования работы с клиентом. Это не просто записывание фактов, но и отслеживание своих телесных проявлений: дыхания, мыслей, действий в работе. Процесс письменного анализа может быть дополнен аудио- и видеозаписью работы с клиентом.

Такое фиксирование процесса своей работы дает возможность специалисту проанализировать проделанную работу с оглядкой назад, определить проблемные моменты, проанализировать возможные ошибки с целью их недопущения в будущем.

Конечно, способность конструктивно анализировать собственный внутренний процесс и взаимодействие с клиентом, давать оценку выполненной работе приходит не сразу. Порой требуются долгие годы практики для выработки такого навыка. Однако нужно понимать, что самосупервизия – хороший ресурс для профессионального саморазвития, для повышения уровня профессионализма специалистов по социальной работе и совершенствования их деятельности.

Список литературы:

1. Красовская Н. Н. Супервизорская поддержка как новое направление в деятельности специалиста по социальной работе // Психолого-социальная работа в современном обществе: проблемы и решения: Материалы Междун. науч.-практ. конф., Санкт-Петербург, 19-21 апреля 2012 г. / Санкт-Петербургский государственный институт психологии и социальной работы. – Спб., 2012. – С. 264-267.

*И. В. Калачева,
кандидат психологических наук, доцент,
доцент кафедры психологии и коррекционной работы,
Могилевский государственный университет
имени А. А. Кулешова, Республика Беларусь*

*А. С. Еремеева,
студентка факультета педагогики и психологии детства,
Могилевский государственный университет
имени А. А. Кулешова, Республика Беларусь*

СОЦИАЛЬНО-ДЕМОГРАФИЧЕСКИЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ САМОАКТУАЛИЗАЦИИ ЛИЧНОСТИ СТУДЕНТОВ

В современной науке представляется актуальным исследование механизмов и условий саморазвития человека, реализации заложенного в нем потенциала. Феномен самоактуализации изучается в рамках философии, социологии, биологии на разных уровнях обобщения и рассматривается как механизм, стимулирующий саморазвитие, делающий его потребностью, целью и жизненной стратегией. В отечественной психологии самоактуализация определяется как основополагающее свойство психологически здоровой, зрелой личности, стремящейся к саморазвитию, к полноценной реализации собственного потенциала, сохранению и максимальному проявлению своих лучших черт [1].

Особый интерес представляет исследование самоактуализации личности в процессе ее формирования, в ходе профессионального самоопределения, а также определения жизненных перспектив в целом. Сложность становления самоактуализации в юношеском возрасте обусловлена тем, что молодые люди испытывают противоречивые потребности: с одной стороны – потребность в самовыражении, утверждении себя, в независимости и внутренней свободе, а с другой – потребность в приспособлении к изменяющимся условиям, страх ответственности, затруднения в преодолении внутриличностных конфликтов. Эти противоречия во многом определяют процесс и результат самоактуализации личности, делая юношеский возраст актуальным в плане исследования особенностей данного феномена [2].

Для изучения особенностей самоактуализации личности студентов нами было проведено эмпирическое исследование на базе учреждения образования «Могилевский государственный университет имени А. А. Кулешова». В нем приняли участие 60 студентов с разными социально-демографическими характеристиками. В качестве одной из психодиагностических методик был использован самоактуализационный тест Э. Шостром (САТ), измеряющий четырнадцать показателей, характеризующих стремление человека к саморазвитию и реализации своих личностных возможностей [3].

Статистический анализ данных, проведенный с помощью дисперсионного анализа, позволил установить, что значимыми факторами, определяющими самоактуализацию молодых людей, являются характер занятости студентов, наличие сиблингов, место проживания, специальность обучения, а также пол.

Установлено, что молодые люди, совмещающие учебу с работой, имеют достоверно более высокие показатели по шкале «Самоуважение», чем студенты, которые только учатся ($F_{(1,58)}=6,00$; $p=0,0005$). Это проявляется в более выраженной способности работающих студентов оценивать свои достоинства и положительные свойства характера, уважать себя за них, что может быть обусловлено экономической независимостью, формированием в процессе трудовой деятельности таких важных качеств как ответственность, целеустремленность, более серьезное отношение к жизни в целом.

Выявлено, что для студентов, имеющих сиблингов, характерен более высокий уровень ценностей, присущих самоактуализирующейся личности, по таким шкалам, как «Ориентация во времени» ($F_{(1,58)}=4,404$; $p=0,0317$) и «Самопринятие» ($F_{(1,58)}=6,0138$; $p=0,0095$), чем для их сверстников, не имеющих братьев и сестер. Это проявляется в более целостном восприятии своей жизни, переживании ее во всей полноте, в единстве прошлого, настоящего и будущего, а также восприятии себя таким, как есть, вне зависимости от оценки своих достоинств и недостатков другими. Мы полагаем, что наличие братьев/сестер, создавая ситуацию конкуренции, делает индивида более самостоятельным и независимым, содействует формированию у него субъектной позиции.

Установлено, что место проживания студентов также определяет особенности их самоактуализации. Молодые люди, проживающие в городе, демонстрируют более высокие показатели по шкале «Представление о природе человека» ($F_{(1,58)}=6,151$; $p=0,0000$), чем студенты – выходцы из сельской местности. Это свидетельствует о склонности студентов-горожан воспринимать природу человека в целом как положительную и не рассматривать различия между индивидами (рациональность – эмоциональность, мужественность – женственность и т.д.) как непреодолимые и антагонистические. Можно предположить, что необходимость

установлювати широкі соціальні контакти, яка характерна для міської реальності, сприяє формуванню у молодих людей вміння мислити більш обобщено, шукати для досягнення своїх цілей, перш за все, схожих з партнером по взаємодії якості, опиратися на його позитивні риси.

Були виявлені достовірні відмінності за шкалами «Гнучкість поведінки» ($F_{(2,57)}=4,977, p=0,0119$) і «Прийняття агресії» ($F_{(2,57)}=6,318, p=0,0412$) у студентів, навчаючись на різних факультетах. Студенти факультета педагогіки і психології дитинства продемонстрували більш високий рівень розвитку гнучкості в реалізації своїх цінностей в поведінці, в взаємодії з оточуючими людьми, в здатності швидко і адекватно реагувати на змінювану ситуацію, ніж студенти факультета фізичного виховання і історико-філологічного факультета. В той же час студенти факультета фізичного виховання відрізняються більш високим рівнем розвитку здатності приймати своє подразнення, гнів і агресивність як природне проявлення людської природи, ніж студенти двох інших факультетів. Виявлені відмінності можуть бути обумовлені особливостями спеціальностей, по яким навчаються студенти, а також специфікою змісту і використовуваними формами навчання. На факультеті педагогіки і психології дитинства готують психологів, соціальних педагогів, спеціалістів дошкільної освіти, логопедів. Навчальні дисципліни, які вивчаються студентами, мають виражену психолого-педагогічну спрямованість, а форми навчання (тренінг, кейс-метод, есе, психологічна діагностика і др.) сприяють формуванню навичок соціальної взаємодії, комунікативних навичок, вміння працювати в команді і т.д., що підвищує ефективність взаємодії з оточуючими людьми в різних професійних і життєвих ситуаціях. В той же час студенти факультета фізичного виховання в процесі навчальної діяльності часто беруть участь в змаганнях різного роду, результати яких в багатьох визначаються вмінням ефективно діяти в умовах конкуренції і приймати і контролювати прояви своєї агресивності.

Встановлено, що серед студентів визначають показники шкали «Когнітивні потреби» ($F_{(1,58)}=6,2413, p=0,0154$). Для юнаків характерно більш виражене прагнення до отримання знань про оточуючий світ, ніж для дівчаток. Ми вважаємо, що це відміння пов'язано з відміннями в ієрархії інтересів молодих людей. Якщо дівчатка в більшій мірі орієнтовані на встановлення міжособистісних стосунків і емоційний характер спілкування, то юнаки прагнуть до встановлення ділових стосунків і когнітивному типу спілкування.

Таким чином, проведене нами дослідження дозволило встановити соціально-демографічними факторами, що визначають психологічні прояви самоактуалізації особистості студентів. Урахування виявлених особливостей дозволить спеціалістам відділів виховальної роботи вузів організувати цілеспрямовану діяльність, спрямовану на забезпечення здатності особистості навчаючись до саморозвитку, вільного самовираження і творчості.

Список літератури:

1. Битянова М. Р. Соціальна психологія: навчальний посібник. – Санкт-Петербург: Пітер, 2008. – 368 с.
2. Самаль Е. В. Самоактуалізація особистості в процесі навчання в вузі: автореф. дис. ... канд. психол. наук. – Ярославль, 2008. – 24 с.
3. Касьянік Е. Л., Макеєва Е. С. Психологічна діагностика самосвідомості особистості. – Мозырь: Содействие, 2007. – 224 с.

В. А. Ховайло,

кандидат ветеринарних наук, доцент, доцент кафедри загальної, приватної та оперативної хірургії, Вітебська ордена «Знак Пошани» державна академія ветеринарної медицини, Республіка Білорусь

О. В. Ховайло,

магістр психологічних наук, аспірант кафедри психології, Вітебський державний університет імені П. М. Машерова, Республіка Білорусь

ПРОФЕСІЙНА ІДЕНТИЧНІСТЬ МАЙБУТНІХ ЛІКАРІВ ВЕТЕРИНАРНОЇ МЕДИЦИНИ

Професійна ідентичність є складним феноменом, в процесі становлення якого студент проходить ті ж етапи, що і в процесі соціалізації – етапи довіри, автономії, ініціативності, досягнення, ідентичності, інтимності, творчості, інтеграції.

В основі навчання лежить інтенсивна самостійна робота студента зі спеціально розробленими навчальними матеріалами, також це відбувається і під керівництвом професорсько-викладацького складу вищого навчального закладу.

Термін «ідентичність» вживається в науці з 70-х років ХХ століття. Професійна ідентичність є предметом досліджень в різних галузях науки, зокрема в психології (J. L. Holland, Л. Б. Шнейдер), і ветеринарній медицині (А. І. Ятусевич, А. А. Стекольников, І. С. Панько) [2; 4; 6].

Матеріал і методи. Для проведення емпіричного дослідження були використані наступні тестові методики: А. А. Азбель, А. Г. Грецової «визначення статусу професійної ідентичності», методика М. Куна, Т. Макпартленда «Хто Я?», методика К. Замфір «Мотивація професійної діяльності» (модифікація А. А. Реана) [1; 3; 5]. Дослідження проходило анонімно.

Результати та їх обговорення. Дослідження проводилося на базі УО «Вітебська ордена «Знак Пошани» державна академія ветеринарної медицини», в дослідженні взяли участь студенти 4 курсу спеціальності «Ветеринарна медицина».

Методика «Визначення статусу професійної ідентичності» спрямована на виявлення положення, в якому перебувають студенти. Так, за результатами діагностики 80% випробовуваних перебувають у статусі «мораторій». Це може свідчити про те, що студенти знаходяться в стані пошуку альтернативних варіантів професійного розвитку і активно намагаються вийти з цього стану, прийнявши осмислене рішення про своє майбутнє. Можна говорити про те, що у майбутніх ветеринарних лікарів присутній стан вибору власного професійного становлення, вони знаходяться в процесі пошуку. У статусі «професійної ідентичності» перебуває 20% респондентів. Це свідчить про те, що вони здійснили усвідомлений вибір професійного розвитку. Цим статусом володіють юнаки та дівчата, які пройшли через «кризу вибору» і самостійно сформували систему знань про себе і про свої професійні цінності (Таблиця 1).

Таблиця 1 – Результати діагностики статусу професійної ідентичності

Статус професійної ідентичності	Кількість респондентів
мораторій (криза вибору)	16 (80%)
сформований	4 (20%)

Методика «Хто я?» спрямована на виявлення змістовних характеристик ідентичності особистості. В даному дослідженні ми зробили акцент на виявленні професійної готовності. Отримані результати відображені в таблиці 2.

Таблиця 2 – Результати діагностики за методикою «Хто я?»

Ідентичність	Кількість респондентів
студент	7 (35%)
лікар ветеринарної медицини	13 (65%)

В результаті діагностики за методикою «Хто Я?» отримані наступні дані: 65% випробовуваних відповіли, що вони лікарі ветеринарної медицини. Це говорить про те, що до даного часу більшість респондентів досить чітко сформували свою життєву і професійну позицію.

Методика «Мотивація професійної діяльності» спрямована на діагностику 3 компонентів мотивації професійної діяльності: внутрішня, зовнішня позитивна і зовнішня негативна мотивація. При обробці результатів підраховується співвідношення між ними. Чим вище рівень внутрішньої мотивації, тим більш виражена професійна готовність. Таким чином були отримані наступні результати (таблиця 3).

Таблиця 3 – Результати діагностики мотивації професійної діяльності

Види мотивації	Кількість респондентів
внутрішня	13 (65%)
зовнішня позитивна	6 (30%)
зовнішня негативна	1 (5%)

За результатами методики можна зробити наступний висновок: у 65% випробовуваних переважає внутрішня мотивація. Це дає можливість зробити висновок, що студенти задоволені власною обраною професією і проявляють активність для її освоєння. Мотивація може надалі проявлятися в прагненні до просування по роботі, в задоволенні від самого процесу і результату роботи, в можливості найбільш повної самореалізації саме в даній діяльності.

Укладення. Дане дослідження дозволило виявити рівень професійної готовності студентів 4 року навчання за спеціальністю «Ветеринарна медицина».

За результатами методики А. А. Азбель, А. Г. Грецової «визначення статусу професійної ідентичності» впливає, що більша частина респондентів стверджує, що в майбутньому розширять свої знання в обраній сфері, і після «кризи вибору» перейдуть до стану сформульованої професійної готовності.

За результатами методики М. Куна, Т. Макпартленда «Хто Я?» впливає висновок про неактуальність професійних установок до діяльності у 35% студентів спеціальності «Ветеринарна медицина», але це не знижує якості підготовки майбутніх фахівців.

За результатами методики К. Замфір «Мотивація професійної діяльності» (в модифікації А. А. Реан) студенти, які отримують освітні послуги першого ступеню вищої освіти, стверджують, що вибір професії у них був усвідомлений. У більшості респондентів високий рівень внутрішньої мотивації, що в подальшому може проявлятися в самореалізації саме в даній діяльності.

За результатами емпіричного дослідження була складена тренінгова програма, яка може бути використана для підвищення професійної готовності у студентів.

Список використаних джерел:

1. Збірник психологічних тестів. Частина III : посібник / Є. Є. Миронова-Мн.: Жіночий інститут ЕНВІЛА, 2006. – С. 120.
2. Кузнецова, М. В. Професійне здоров'я педагога / А. К. Савицький // Екологія та інновації / матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Вітебськ, 22–23 травня 2008 року). – Вітебськ: ВГАВМ, 2008. – С. 292.
3. Румянцева, Т. В. Психологічне консультування: Діагностика відносин в парі / Т. В. Румянцева. – СПб, 2006. – С. 82–103.
4. Савицький, А. К. Інформаційно-дистанційна освіта для учнів заочного відділення в УО «Климовицький державний аграрний коледж» / А. К. Савицький // Екологія та інновації / матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Вітебськ, 22–23 травня 2008 року). – Вітебськ: ВГАВМ, 2008. – С. 292.
5. Сунцова, Я. С. Діагностика професійного самовизначення / Я. С. Сунцова [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://studfiles.net/preview/3800114> Дата доступу: 20.01.2021.
6. Шнейдер, Л. Б. Професійна ідентичність: теорія, експеримент, тренінг: навч. посібник / Л. Б. Шнейдер. – М.: Моск. психолого-соціальний Ін-т, 2004. – 600 С.

*М. М. Новіков,
кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри професійних
та спеціальних дисциплін, Херсонський факультет Одеського
державного університету внутрішніх справ, Україна*

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ У ДОСУДОВОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Якщо кримінальна психологія є наукою, дисципліною з системою знань у закладах вищої освіти (далі – ЗВО), з якими опановують наприклад, поліцейським фахом здобувачі. Водночас на практиці їхні вміння та навички цінні за рівнем грамотної психологічної протидії у досудовому розслідуванні. Втім, за юридичним фахом поліцейські: слідчі, дізнавачі, криміналісти, експерти, оперуповноважені, оперативні чергові, дільничні офіцери поліції, набувають психологічних та кримінально-психологічних знань з курсів кримінального та кримінально-процесуального права; психології та кримінальної психології; соціології та кримінальної соціології тощо.

Зазначені суб'єкти опановують правилами високої правової та професійної культури, правової і професійної етики та естетики. Причому, кожний суб'єкт навчання за своїм рівнем інтелектуального, фахового, емоційно-вольового стану з позиції суб'єктивного сприйняття, готовий професійно розслідувати та розкривати злочини, а також інші кримінальні правопорушення на визначених Законом України «Про Національну поліцію» принципах: 1) спрямування та координування Кабміном та МВС України поліцейських сил та засобів ч. 2 ст. 1 згаданого Закону, з приводу протидії злочинності; 2) надання поліцейських послуг; 3) забезпечення публічної безпеки; 4) юридичної охорони прав і свобод людини і громадянина; 5) здійснення безпеки держави і суспільства; 6) протидія сучасній злочинності за змістом ст. 2 аналізованого Закону; 7) верховенства права (ст.6 цього Закону); 8) дотримання прав і свобод людини; 9) законності; 10) відкритості і прозорості; 11) політичної нейтральності; 12) взаємодії з населенням на засадах партнерства; 13) безперервності (перманентності) тощо [1].

Кожний з означених суб'єктів поліцейської правової охорони з'ясовує сутність суспільно небезпечної поведінки кримінального правопорушника; його внутрішнє психічне ставлення до суспільно небезпечного діяння та наслідків. Ці наслідки ним досягаються за певних передумов, умов та після умов власної злочинної поведінки. Кримінальна поведінка останнього мотивується та стимулюється, певним чином, для виконання кримінальних завдань та досягнення злочинної мети, які разом пов'язані із укриттям

кримінального правопорушення. З позиції поліцейських, правоохоронна діяльність починається до розкриття та розслідування (профілактики) будь-якого злочину, яке пов'язане з викриттям злочинців, їхньої злочинної поведінки, в межах конкретного регіону та держави за певний період часу, що вимірюється у кількісних та якісних злочинних характеристиках.

Так, кримінальна психологія розкриває причини злочинної поведінки за мотивацію кримінальних правопорушників на вчинення суспільно небезпечних професійно виконаних кримінальних діянь, забезпечених грамотною взаємодією з іншими кримінальними правопорушниками, в тому числі й зі злочинцями – співучасниками: організаторами, підбурювачами, співвиконавцями, пособниками (ст. 27–28 КК) [2], особливо протягом кримінального провадження у досудовому розслідуванні (ст. 27–28 КПК)[3].

Для цього доцільно простежити психологічну протидію поліції, прокуратури та суду України, а також інших структур організованих злочинних груп відомих злочинних організацій, що вчинюють переважну більшість кримінальних правопорушень, контролюють тіньову економіку та тіньовий бізнес. Тому, за статистичними даними про кримінальні провадження, що оприлюднені Генеральною прокуратурою України досліджуємо динаміку сучасної злочинності, яка актуалізує проблему розслідувань за кількістю проваджень, вчинених за 2020 рік, а саме: із загальної кількості кримінальних проваджень – (притягнуто до кримінальної відповідальності 5124 осіб); з них за крадіжки ОЗГ відкрито 2002 провадження (притягнуто до кримінальної відповідальності 2729 осіб) [4].

Так, на рівні кримінальної психології, за якісними та кількісними показниками здійснюється протистояння та протидія між злочинними організаціями та правоохоронцями, яка пов'язана з нейтралізацією та подоланням кримінальних правопорушень. Саме тому, криміналістичні, кримінальні, кримінально-процесуальні проблеми розслідування злочинів з позиції кримінальної психології та її поляризації відносин є предметом дослідження вітчизняних і зарубіжних вчених-правників: Л. Багрій-Шахматова, Р. Белкіна, А. Беніцького, П. Біленчука, В. Лисиченко, Д. Кантера, В. Лукашевича, В. Матвійчука, Н. Мірошника, О. Омельченка, М. Проценка, О. Саїнчина, М. Салтевського, В. Стратонова, В. Шепітька, О. Шкути та інших.

Їхні наукові роботи з домінуючими аспектами кримінальної психології, вони є фундаментом розвитку та вдосконалення основ професійно-правової методики з протидії під час розслідування та розкриття злочинів проти організованих злочинних груп (ОЗГ). До того ж, військова та правоохоронна криза, що відбувається в Україні протягом 2013–2021 років обумовлена цілою низкою факторів: – революційними процесами, які погіршують сенс кримінальних психічних правоохоронних відносин; – військовими та правоохоронними подіями на Сході держави, які викликають нові кримінально-психологічні зв'язки спільної взаємодії військово-поліцейських структур під час заходів в ООС; анексією АРК (правоохоронні підрозділи АРК України розташовані на території Херсонської області), з приводу чого зростає цінність психологічних, кримінальних та кримінологічних заходів за подвійністю законодавства АРК, що має кримінально-психологічну протидію функціонування де-факте та де-юре; з реформування правоохоронних структур та прокуратури, судової системи; значного зростання нігілізму населення, як в АРК, так і в Донецької та Луганської областях. Все це спровокувало підвищення рівня організованої злочинності, дії якої спрямовані на швидке незаконне збагачення шляхом привласнення чужого майна, що посилює кримінальність та криміногенність психологічних, нігілістичних устоїв суспільства.

На наш погляд, кримінальна психологія є засобом пізнання психічних відхилень кримінальних правопорушників, наприклад, у «процесі збагачення», яке притягує особливу увагу ОЗГ України, привертає їх можливість контролю за привласненням, збагаченням та збутом бурштину, зброї, наркотичних речовин, антикваріату, які здобуваються різного роду кримінальними правопорушеннями. За кримінально-правовою характеристикою суб'єкта та суб'єктивними ознаками злочину, він може бути осудним, чи неосудним; тобто із психічними захворюваннями, які, наприклад, можуть виступати каталізатором вчинення кримінальної діяльності (клептоманія, піроманія). Тому, вважаємо, що у зв'язку із активним розвитком та видозміною суспільних відносин, на підставі коливань у сфері кримінальної психіки, є підстави говорити про недостатню вивченість діяльності організованих злочинних груп, особливо тих, які професіоналізуються та організують протидію правоохоронним структурам на досудовому слідстві.

Отже, за американськими стандартами, типові слідчо-криміналістичні розслідування психічно хворих із застосуванням теорії кримінальної психології запроваджуються спеціальними підрозділами з протидії ОЗГ мають негласний розвідувальний характер за допомогою:

1) досьє, картотеки, які містять інформацію (зведення) про психічне захворювання та працю в ОЗГ по необхідних ознаках і формі. Вони забезпечують її своєчасне й ефективне використання;

2) офіційно встановленого порядку надходження відомостей в інформаційний підрозділ з будь-якого джерела: оперативних працівників, рядових поліцейських, з інших підрозділів і служб поліцейського органу, з офіційних сайтів, документів, приватних бюро по збору інформації та інших джерел;

3) одного чи декількох співробітників, спеціально виділених для аналізу первинної розвідувальної інформації, здатних на основі повідомлень, що надходять, і наявних досьє виявляти мережі, зв'язки, нові види психологічної злочинної діяльності, з можливими сферами проникнення ОЗГ в банки, на підприємства, установи, організації, які мають назви: фірм, офісів тощо. Без подібної глибокої аналітичної обробки інформації про злочини не може ефективно здійснюватися стратегічне планування щодо профілактики та розслідування і розкриття таких злочинів поліцейським органом;

4) координованості підрозділів та служб, які беруть участь у кримінальному провадженні з прикладної кримінальної психології та мають власний розвідувальний центр;

5) обміну досвідом, інформацією, технологіями та методиками ОРД щодо розслідування і профілактики злочинів, які вчинюються ОЗГ [5].

Отже, загальновідомо, що прискоренню обігу оперативної інформації та правовому здійсненню і процесуальному закріпленню гласних та негласних оперативно-розшукових заходів щодо виявлення та затримання осіб психічно хворих, які беруть участь в ОЗГ, чи злочинних організаціях, то між країнами, для ефективності вирішення кримінально-психологічної методики досудового провадження підписується Міжнародна угода, яка спрощує співпрацю між підрозділами поліції різних країн. Наприклад, з 1923 року функціонує Міжнародна організація кримінальної поліції, вона у подальшому змінила назву на Інтерпол, а на території ЄС утворено Європол, які разом запроваджували науково-методичні заходи з протидії ОЗГ кримінальними психологічними засобами

Наприклад, Девід Кантер у монографії «Кримінальна психологія» [6] визначає грамотне запровадження до міжнародної, національної та спеціальної психологічної та парапсихологічної діяльності спеціально підготовлених поліцейських: з протидії самогубствам, чи доведенню до самогубства; з протидії захопленню заручників; викраденню транспортних засобів; з протидії торгівлі людьми та їх органами. Цей автор пояснює домінують кримінальної психології: біологічне пояснення канибалізму; генетична спадковість, корисність та ін.

Список використаних джерел:

1. Про Національну поліцію: Закон України. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>
2. Кримінальний кодекс України: URL.: <https://urist-ua.net>.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Відп. ред.: С. В. Ківалов, С. М. Міщенко, В. Ю. Захарченко – Х.: Одиссей, 2013. – 1104 с. URL.: <http://kizman-tehn.com.ua/wp-content/uploads/2017/09/КПК-komentar.pdf>.
4. Статистика Генеральної прокуратури України: URL.: <http://kizman-tehn.com.ua/wp-content/uploads/2017/09/КПК-komentar.pdf>.
5. Кантер Дэвид Криминальная психология /Пер. с англ. Тарабанова Е. М. – Х.: изд.-во «Гуманитарный Центр». 2021. – 368 с.

О. С. Штена,

*кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології,
Львівський національний університет імені Івана Франка, Україна*

ПСИХОЛОГІЧНІ РЕСУРСИ-ПРЕДИКТОРИ ОСОБИСТІСНОГО САМОРОЗВИТУ ДОРΟΣЛИХ ОСІБ

У сучасних наукових психологічних розвідках саморозвиток означено, як «прагнення та здатність особистості до самовдосконалення та саморелізації, спрямованість на Я-ідеальне, що забезпечується процесами самопізнання та самоствердження у соціумі» [1, С. 215]. Ми схильні характеризувати особистісний саморозвиток, як прагнення людини сформувати у себе певні якості й уміння, за наявності яких, на її думку, вона зможе реалізувати свій особистісний потенціал більш повно [4, С. 146]. Важливо, що на тепер акцентовано увагу на зумовленості саморозвитку психологічними ресурсами. Зв'язок психологічних ресурсів і саморозвитку особи у наукових дослідженнях представлено у теоретичному аспекті, зокрема, як зумовленість ресурсами самозміни особистості за (не)реалізації нею життєвих задач [2, С. 35],

а також в емпіричному – дослідженні ресурсів особистісного саморозвитку, якими встановлено ресурси прагнення до самовдосконалення у діяльності, екзистенціальні ресурси, альтруїстичні ресурси, ресурси асертивності, морально-етичні ресурси, ресурси креативності [1, С. 224]. На наш погляд, проблема полягає в означенні функції ресурсів відносно особистісного саморозвитку, зокрема, як саме психологічні ресурси зумовлюють уможливлення самозміни, а, відтак і саморозвитку.

З метою з'ясувати призначення психологічних ресурсів у зумовленості особистісного саморозвитку нами було реалізовано емпірично дослідження, у якому взяли участь 168 осіб віком 35–57 років (Mean=44,95; Mode=40,0 (Frequency of Mode=16)) (з них 98 жінок, 70 чоловіків) (слухачі Інституту доуніверситетської та післядипломної освіти, приватні підприємці малого бізнесу, самозайняті особи та фрілансери). Психологічні ресурси ми означили, як екзистенціально-когнітивні коди інтерпретації людиною значущості події [5, С. 350]. Оскільки ми характеризуємо психологічні ресурси як можливості певної інтерпретації людиною реальності, то припущення дослідження полягало у тому, що психологічні ресурси є предикторами напрямів особистісного саморозвитку. Ми взяли до уваги, що у дослідженні О. Кузнєцова, О. Платковської, І. Савченко [1, С. 223] саме психологічні ресурси інтерпретативно функції було включено до емпіричної моделі ресурсів саморозвитку як «ресурси прагнення до самовдосконалення у діяльності» [1, С. 223]. В емпіричному дослідженні було застосовані такі психодіагностичні методики: опитувальник психологічної ресурсності О. Штепа, Опитувальник багатоаспектної квантифікації міжособистісних взаємин Т. Лірі, адаптований А. Реаном. [3, С. 65]. Ідея визначення показників особистісного саморозвитку та індексу особистісного саморозвитку як відношення Я-ідеального до Я-реального, належить А. Реану [3, С. 172], водночас у цілях дослідження ми сформулювати інструкцію до завдання так, що досліджувані мали серед вказаних характеристик особистості зазначити ті, що їм властиві на тепер, і ті, які вони прагнуть сформулювати у себе у найближчі три роки [4, С. 146].

За допомогою порівняльного аналізу (t-test за критерієм Ст'юдента, $p < 0,01$) було встановлено, що за усіма восьми показниками наявні відмінності на статистично значущому рівні між реальним Я та бажаним Я (рис. 1), тобто у дорослих осіб віком 35–57 років особистісний саморозвиток провадиться одночасно за усіма тенденціями, що їх дає змогу схарактеризувати опитувальник Т. Лірі. Слід звернути увагу, що усі показники тенденцій саморозвитку у досліджуваних є в адаптивних межах (0–8 балів), хоча, рівень до 4-ох балів вважається більш продуктивним. Отримані результати вказують на очевидні і парадоксальні тенденції саморозвитку. Зокрема, є очевидно продуктивним прагнення дорослих людей зменшити рівень авторитарності, егоїстичності, агресивності, підозріливості, покірності, залежності. Водночас тенденції стати менш дружелюбними й альтруїстичними слід трактувати, як стремління дорослих людей перейти від завищеного прагнення соціального схвалення до здатності до розумного компромісу, а також – від гіпервідповідальності і несправжньої жертвності до справжньої чуйності.

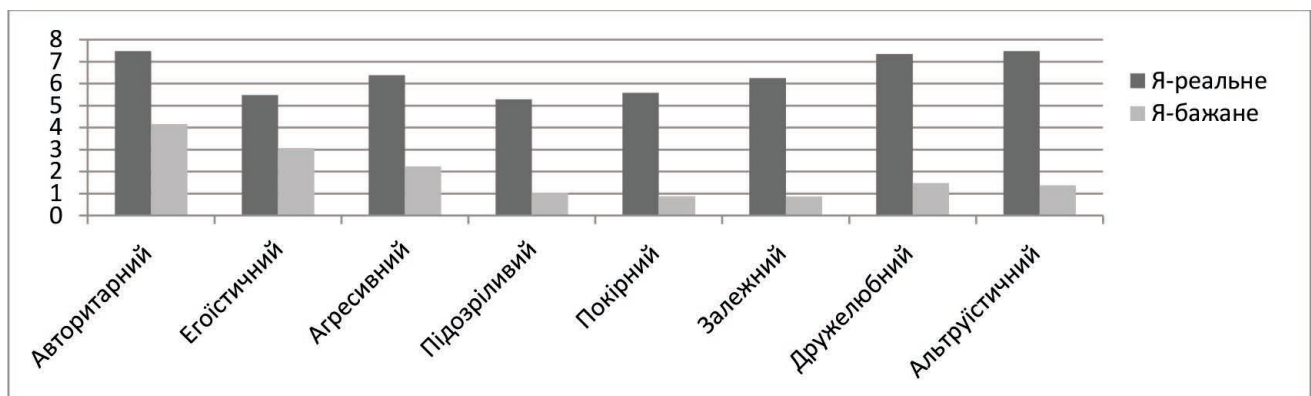

Рис. 1. Гістограма показників особистісного саморозвитку за Я-реальним і Я-бажаним дорослих осіб

За допомогою класифікаційного аналізу було встановлено, якою мірою певні психологічні ресурси є предикторами тенденцій особистісного саморозвитку у дорослих (табл. 1).

Результати емпіричного дослідження дають змогу прокоментувати, що психологічними ресурсами-предикторами очевидної самозміни особистості є ресурси відповідальності, віри у добро, доброти до людей; цими є ресурсами зумовлені і парадоксальні самозміни. Водночас у парадоксальній самозміні беруть участь і ресурси знання і оновлення власних ресурсів. Головними ресурсами, що зумовлюють особистісний саморозвиток дорослих осіб, є віра у добро, любов, успіх, доброта до людей.

Результати класифікаційного аналізу психологічних ресурсів
як предикторів тенденцій саморозвитку (ранг предиктора: 0-тіл, 100-тах)

Психологічні ресурси	Авторитарність	Егоїстичність	Агресивність	Підозріливість	Покірність	Залежність	Дружелюбність	Альтруїстичність	Загальні самооцінки
Впевненість у собі	47	53	82	56	32	58	29	73	10
Доброта до людей	63	53	75	77	61	77	58	77	94
Допомога іншим	71	34	97	96	100	100	64	100	19
Успіх	77	86	32	51	73	69	84	59	92
Любов	53	54	92	86	63	58	87	88	99
Творчість	67	47	92	67	55	47	73	83	9
Віра у добро	66	41	75	100	50	69	95	60	100
Прагнення мудрості	47	45	48	58	36	66	60	57	26
Робота над собою	69	57	94	96	52	73	69	78	41
Самореалізація у професії	57	78	100	97	57	70	51	43	31
Відповідальність	100	100	55	84	44	56	80	54	60
Знання власних психологічних ресурсів	70	65	52	56	44	81	100	89	8
Уміння оновлювати власні психологічні ресурси	66	52	40	78	65	82	50	94	20
Уміння вміщувати власні психологічні ресурси	70	96	59	69	49	63	57	68	72

Список використаних джерел:

- Кузнецов, О., Платковська, О., Савченко, І. Психологічні ресурси особистісного саморозвитку особистості. Вісник ХНПУ імені Г. С. Сковороди. Психологія. Випуск 62. 2020. С. 214–228. <https://doi.org/10.34142/23129387.2020.62.12>.
- Низовских, Н. А. Человек как автор самого себя: психосемантическое исследование личностного развития: монография. Москва-Берлин: Директ-Медиа, 2014. 405 с.
- Реан, А. А. Психология и психодиагностика личности. теорія, методи дослідження, практикум. СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2006. 255 с.
- Штепа, О. С. Психологічна ресурсність як чинник особистісного саморозвитку студентів-психологів. Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації. Український науковий журнал. Університет «Україна». № 3. 2013. С. 144–148.
- Штепа, О. С. Показники актуалізованості психологічних ресурсів. Проблеми сучасної психології: Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / за наук. ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. Вип. 44. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2019. С. 346–367. DOI <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2019-44.346-367>.

С. А. Котенко,

викладач кафедри педагогіки та психології,
Харківська державна академія фізичної культури, Україна

ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК ПЛАНУВАННЯ У ОСІБ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ ЗА ДОПОМОГОЮ ІНТЕРАКТИВНИХ ОНЛАЙН-ФОРМ РОБОТИ ПРАКТИЧНОГО ПСИХОЛОГА

Сьогодні, в умовах загальної невизначеності умов життя та швидкого темпу науково-технічних та економічних змін, для забезпечення можливостей саморозвитку як ніколи важливі навички керування власними життям та поведінкою – саморегуляції. Особливості саморегуляції же, у свою чергу, полягають у плануванні та програмуванні людиною своєї діяльності, здібності враховувати умови, що є значущими для досягнення мети. Особливо важливими такі навички для спортсменів – в умовах підготовки до змагань та необхідності регулярних тренувань [6].

Планування вважається одним з чотирьох компонентів діяльності людини, що полягає у здібності здійснювати пошук будувати алгоритм можливих дій, виявляти з них найбільш оптимальні та такі, що

відповідають умовам задачі, у внутрішньому плані. За П. Я. Гальперінім планування відповідає найважливішому етапу діяльності – орієнтовному [1, 2, 4].

В умовах посиленних карантинних обмежень нами була розроблена програма формування навичок планування у форматі онлайн-марафону з метою апробації та подальшого впровадження тренінгової програми. Марафон – сучасна форма роботи практичного психолога, яка набуває популярності серед фахівців, що розвивають свою професійну діяльність в мережі Інтернет, поряд з вебінарами, онлайн-консультуванням, онлайн-конференціями та прямими ефірами, використанням авторських відео-матеріалів у соціальних мережах. Ця форма передбачає щоденні психологічні вправи та завдання, спрямовані на формування певної навички або компетенції. При цьому кількість осіб, що беруть участь у марафоні може бути більшою, ніж при створенні тренінгу, через відсутність прямого контакту психолога-ведучого марафону із кожним учасником. Також використовуються відео-матеріали, онлайн-чати із модерацією фахівця та інші допоміжні форми роботи.

Під час створення програми були враховані наступні теоретичні напрацювання: теорія самоефективності Е. Десі та Р. Райана, концепція саморегуляції Б. Зиммермана, феноменологічний підхід в технології активізації самодетермінації розвитку особистості, інші теорії когнітивної психології [3,7,10], а також результати досліджень: розробки щодо формування мотивації досягнення успіху, дослідження закону Йеркса-Додсона, напрацювання Габріеле Еттінген та колег [5, 8, 9].

Учасниками тестової версії програми стали студенти 1–2 курсів спеціальності 017. У марафоні ми, окрім щоденних психологічних вправ, спрямованих на формування навичок планування, використовували відео-матеріали, онлайн-зустрічі з елементами тренінгу, опитування. Також кожен учасник та учасниця мали право на онлайн-консультації щодо власних навичок планування, мотивації, самооцінки тощо. Програма тривала 14 днів та складалась з чотирьох послідовних блоків. Кожного дня учасники отримували завдання та перелік питань, що стосувалися їх досвіду, емоційних переживань щодо виконання завдання та власних цілей тощо, окрім днів, що були відведені на онлайн-зустрічі та консультації. Метою питань був контроль за емоційним станом учасників програми, стимулювання рефлексії, усвідомлення власних установок щодо цілей, мотивації та планування. Оскільки марафон був присвячений початку нового року, учасники працювали із своїми планами та цілями саме в цьому періоді. Перелік тем наведені у таблиці 1.

Таблиця 1

Перелік тем програми марафону

Теми	Мета
Блок 1: Мрії. Прощання та нові мрії. Групова зустріч для окреслення очікувань від марафону.	Отримання підтримки від інших учасників, усвідомлення власних очікувань, асиміляція досвіду досягнень у минулому, профілактика прокрастинації, формування очікувань від себе.
Блок 1: Мрії. Колесо життя: робота із різними сферами життя.	Усвідомлення рівня задоволеності життям та конкретизація очікувань.
Блок 1: Мрії. Бажання та натхнення: техніки складання історій.	Робота з рівнем очікувань та усвідомлення основних потреб.
Блок 2: Меті і завдання. Ставимо мету.	Встановлення мети та конкретних ознак її досягнення.
Блок 2: Меті і завдання. Справжні бажання.	Робота із внутрішньою мотивацією.
Блок 2: Меті і завдання. Крок за кроком. Групова зустріч з учасниками для поглиблення роботи.	Встановлення завдань, визначення конкретних дій, що направлені на досягнення мети, регулярності їх виконання, строків для порівняння очікувань та отриманих проміжних результатів із метою їх корекції.
Блок 3: Перепони та підтримка. Перепони.	Робота із можливими перефонами: конфліктами між різними цілями, несприятливі умови, спосіб життя, звички, індивідуальні особливості, інші люди тощо.
Блок 3: Перепони та підтримка. Підтримка. Групова зустріч з учасниками для поглиблення роботи.	Робота із засобами подолання перепонів та активізація внутрішніх ресурсів.
Блок 3: Перепони та підтримка. Відпочинок.	Розроблення власних способів відпочинку.
Блок 4. Підсумки. Вдячність.	Робота над мотивацією та конкретизацією засобів схвалення.
Блок 4. Підсумки. Групова зустріч із підбиттям підсумків марафону.	Підведення підсумків програми.

Після виконання завдання учасники ділилися зворотнім зв'язком та переживаннями з приводу нього та його результатів. Також, протягом марафону вони отримували відповіді на питання та розбір своїх результатів під час індивідуальних консультацій. Також учасники отримували інформацію про внутрішню та зовнішню мотивацію, закон Йеркса-Додсона, причини та засоби боротьби із прокрастинацією тощо.

З нашого досвіду, робота в такому форматі викликає менше супротиву, ніж робота в форматі тренінгу. Поєднання лекцій, групової роботи та індивідуальних завдань викликає інтерес у студентів, така різноманітність форм роботи допомагає підійти до проблеми планування з різних сторін, а онлайн-формат є звичним та зручним для осіб юнацького віку. Проте, в онлайн-форматі не вистачає контакту між учасниками групи, підтримки.

Таким чином, окреслено проблему формування навичок планування в умовах карантинних обмежень, особливості використання онлайн-форм роботи практичного психолога з особами юнацького віку. Надалі планується розширення програми, зокрема, за рахунок збільшення частки групових форм роботи, а також дослідження її ефективності.

Список використаних джерел:

1. Андронов В. П., Ионова М. С. К вопросу планирования и прогнозирования в психологии // Гуманитарий: актуальные проблемы гуманитарной науки и образования. 2005. №1 (5). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-planirovaniya-i-prognozirovaniya-v-psihologii> (дата обращения: 09.03.2021).
2. Васин Г. М., Исмагуллина В. И. Темперамент и планирование: структура взаимосвязи // Теоретическая и экспериментальная психология. 2015. №4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/temperament-i-planirovanie-struktura-vzaimosvyazi> (дата обращения: 13.03.2021).
3. Володарська Н. Д. Технології активізації процесу самодетермінації розвитку особистості: діалогово-феноменологічний підхід // Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. 2017. Том 6. С. 32–38.
4. Габай Т. В. Научные идеи П. Я. Гальперина и их развитие в современной деятельности теории учения // Культурно-историческая психология. 2012. Том 8. № 4. С. 28–37.
5. Мельников, В. М., И. А. Юров. «Экспериментальное исследование тревоги у спортсменов в зависимости от мотивации (закон Йеркса-Додсона в спорте) Спортивный психолог 2016. Том 2. С. 70–74.
6. Поддьяков А. Н. – Алгоритмическая неразрешимость. / Гуманитарная энциклопедия: Концепты [Ел. ресурс] // Центр гуманитарных технологий, 2002–2021 (последняя редакция – 11.03.2021).
7. Солсо Р. Л., Джонсон Х. Х., Бил М. К. Экспериментальная психология: практический курс. – СПб.: ЕВРОЗ-НАК, 2001. – 528 с.
8. Шаповалов Б. Б. Формування мотивації досягнення успіху у спортивно обдарованій молоді. Diss. Шаповалов Б. Б. –Академія управління МВС. 2007.
9. Oettingen G., Pak H., and Schnetter K. «Self-regulation of goal-setting: turning free fantasies about the future into binding goals». Journal of personality and social psychology 80.5 (2001): 736. URL: <https://gtmarket.ru/concepts/7335>.
10. Zimmerman BJ. Attainment of self-regulation: A social cognitive perspective. In Boekarts M, Pintrich P, Zeidner M (Eds.). Self-regulation: geory, research, and applications. Orlando, FL: Academic Press 2000: 13–39.

С. М. Ширко,

старший преподаватель кафедры социальной и организационной психологии факультета философии и социальных наук, Белорусский государственный университет, Республика Беларусь

ЖАДНОСТЬ КАК МОТИВИРУЮЩИЙ ФАКТОР РАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТИ

Жадность – это сложный древний социальный конструкт, которая субъективно расплывчата и культурно специфична. Люди имеют свои собственные взгляды на то, что они считают жадным поведением, а что нет. Мнения людей о жадности варьируются от очень положительных до очень отрицательных. В то время как некоторые люди приветствуют движущие силы жадности, другие осуждают ее аморальные и потребительские качества. Философские, религиозные или культурные ценности формируют субъективные представления людей о жадности. Жадность специфична для культуры и времени. То, что ранее считалось жадным поведением, в современное время считается полезным накоплением [1]. Особую актуальность проблема жадности приобрела в связи с неограниченным приобретением и потреблением в современном обществе. При повышенном внимании к этому феномену существует отсутствие чёткой ясности относительно самого конструкта жадности.

Понятие жадности является предметом изучения в различных социальных науках (религии, истории, философии, социологии, политологии, экономике). В отечественной психологии изучению феномена

жадности уделяется ограниченное внимание, и только недавно зарубежные исследователи начали исследовать жадность как психологическую категорию. Однако, следует констатировать, что единого подхода к определению жадности не существует. Различные концептуализации и ограниченные исследования затрудняют исследование этой конструкции и интерпретацию результатов.

Теоретический анализ исследования жадности показывает, что в разное время она рассматривалась как: а) как плохое, грех и порок; б) как нейтральное и необходимое при ограниченных условиях; в) как хорошее, необходимое и неограниченное.

Важно отметить двойственную природу жадности. С одной стороны, жадность представляется как негативный конструкт, чаще является объектом критики, морально порицается, осуждается как грех, порок, препятствует прогрессу. Часто является мотивирующим фактором для незаконных или преступных действий и поступков: конфликты, коррупция, мошенничество, воровство, манипуляции, злоупотребление властью и общественным доверием, причинение ущерба благосостоянию других людей ради личной выгоды. Негативными проявлениями жадного поведения являются ненасытность, скупость, корыстолюбие, алчность, стяжательство, собственничество.

Как позитивная движущая сила жадность практически не рассматривается. Она может являться эволюционной жизненной стратегией, адаптивной чертой (жадность помогает справиться с отсутствием безопасности и дефицитом ресурсов); выступает необходимым условием для экономического развития общества, роста, прогресса и управления им (когда люди накапливают и потребляют, экономика растет, а общество выигрывает); может быть движущей силой человеческого благополучия, мощным мотивирующим фактором и важной составляющей личностного развития, которые не нужно сдерживать. Позитивными проявлениями жадного поведения могут выступать честолюбие, расчётливость, трудолюбие, непритязательность.

Жадность удовлетворяет человеческие желания и потребности, которые поддерживаются, моделируются, подкрепляются и вознаграждаются на всех уровнях современного общества, особенно в организационных культурах, характеризующихся высокой степенью индивидуализма, низкой степенью социальной сплоченности и отсутствием или превышением границ [1]. Положительные качества жадности, такие как честолюбие, искренние амбиции и усердие, стремление упорно трудиться и добиваться успеха могут культивироваться и поощряться в организациях и у отдельных специалистов, нивелируя отрицательные последствия жадного поведения. Они могут способствовать развитию инноваций, создавать возможности для саморазвития себя и других. Жадность может рассматриваться как крайняя форма честолюбия, которая в своей менее крайней форме обычно считается полезной и поэтому желательной [2].

До сих пор открытыми остаются вопросы: является ли жадность необходимым фактором развития современного социального общества с его неограниченным приобретением и потреблением или она подрывает социальную сплоченность и солидарность? Являются ли чрезмерное накопление и потребление движущими силами человеческих возможностей и способностей, или же они являются истощающими и разрушительными силами, которые приведут современное общество к эволюционному упадку и моральной пропасти? Человеческий прогресс, инновации и эволюция как правило являются результатом неудовлетворенности существующим положением вещей и ненасытного стремления к «большему». Принцип, согласно которому неограниченное накопление и потребление обладают социальной полезностью и, следовательно, обеспечивают социальное благо, является отличительной чертой господствующей экономики [1]. В то время как экономисты открыто превозносят достоинства жадности, неограниченности и излишеств, господствующая экономика, тем не менее, основана на понятии конкуренции между рациональными, эгоистичными, максимизирующими и стремящимися к выгоде индивидами, чья экономическая деятельность приводит к увеличению излишков и, следовательно, приносит пользу обществу в целом [1].

Исследования жадности и жадного поведения показали, что жадность побуждает обеспечивать и увеличивать различные ресурсы. Жадность и личный интерес рассматриваются как основные мотиваторы для процветающей экономики [3]. Исследования показали, что быть жадным жизненно важно для благополучия человека [4]. Люди, более предрасположенные к приобретению и накоплению как можно большего количества ресурсов, считаются более обеспеченными и, следовательно, имеют эволюционное преимущество [3]. Жадность способствует экономическому развитию, поскольку она мотивирует создание новых продуктов и развитие новых отраслей промышленности, что, в свою очередь, увеличивает богатство, занятость и благосостояние [5]. Было выявлено, что жадные подростки приносят больше дохода, чем менее жадные [6].

Жадность включает в себя как материальную составляющую: стремление к деньгам или материальному богатству (деньги, богатство, одежда и др.) и нематериальную составляющую: нематериальные блага (жажда к славе, к власти, стремление к выгоде). Определение жадности как чрезмерного желания

чего-либо (как материального, так и нематериального) включает в себя качество неспособности человека быть удовлетворённым.

Жадное поведение может рассматриваться как результат ситуации (жадность как эмоция), так и личности (жадность как черта), тем самым ограничивая понимание того, что люди могут отличаться друг от друга уровнями жадного поведения в определенных ситуациях [7]. Ситуативная жадность возникает в результате отсутствия или недоступности не столько необходимых для удовлетворения потребности предметов/объектов, сколько их количества [8]. Определенные ситуативные стимулы могут временно актуализировать жадность. Жадность, стремление к накопительству впрок, алчность и корыстолюбие, можно трактовать как один из способов совладания со страхом в ситуациях депривации и фрустрации в будущем [9].

Диспозиционная жадность проявляется как ненасытное, эгоистичное желание большего, независимо от используемых средств (материальных или нематериальных). Жадность как устойчивая черта личности может быть активирована ситуационными характеристиками [6,7]. В комбинации эмоционального и мотивационного компонентов личности, определенные ситуации могут временно вызвать жадность, а люди различаются в степени, в которой они мотивированы жадностью. Диспозиционная жадность может являться адаптивной стратегией для жадных людей и одним из возможных способов справиться с неопределенностью [10].

Таким образом, жадность может выступать как важный мотивационный конструкт. Она не может быть устранена из человеческих социальных систем, ее позитивные проявления могут быть использованы для улучшения организационного и индивидуального поведения, являясь мотивирующим фактором развития личности.

Список литературы:

1. Oka R., Kuijt I. Greed is bad, neutral, and good: A historical perspective on excessive accumulation and consumption // *Economic Anthropology*. 2014. Vol. 1. No.1. P. 30–48. DOI: 10.1002/sea2.12002.
2. Wang L., Murnighan J. K. On greed // *The Academy of Management Annals*. 2011. Vol. 5. No.1. P. 279–316. DOI: 10.1080/19416520.2011.588822.
3. Robertson A. F. Greed: Gut feelings, growth, and history // Cambridge: Polity Press. 2001. Mode of access: <http://robertsa.faculty.anth.ucsb.edu/greed.pdf>. Date of access: 10.05.2019.
4. Levine D. P. The attachment of greed to self-interest // *Psychoanalytic Studies*. 2000. Vol. 2. No. 2. P. 131 – 140. DOI: 10.1080/14608950050013323.
5. Mussel P. J., Rodrigues J., Krumm S., Hewig J. The convergent validity of five dispositional greed scales // *Personality and Individual Differences*. 2018. Vol. 131. P. 249–253. DOI: 10.1016/j.paid.2018.05.006.
6. Seuntjens T. G., Zeelenberg M., van de Ven. N., Breugelmans S. M. Dispositional greed // *Journal of Personality and Social Psychology*. 2015. Vol. 108. No.6. P. 917–933. DOI: 10.1037/pspp0000031.
7. Krekels G., Pandelaere M. Dispositional greed // *Personality and Individual Differences*. 2015. Vol. 74. P. 225–230. DOI: 10.1016/j.paid.2014.10.036.
8. Chen B. B. An evolutionary life history approach to understanding greed // *Personality and Individual Differences*. 2018. Vol. 127. 74–78. DOI: 10.1177/1474704918776176.
9. Фурманов И. А. Феномен жадности: психологическая трактовка // *Психологический Vademecum: Психологическая феноменология в образовательной среде: мультидисциплинарный подход*. 2019. С. 42–46. <http://lib.vsu.by/jspui/handle/123456789/19412>.
10. Широко С. М. Особенности проявления диспозиционной жадности как адаптации к неопределённости // *Психосоциальная адаптация в трансформирующемся обществе: субъектсубъектная коммуникация как фактор социализации индивида [Электронный ресурс] : материалы V Междунар. науч. конф., Минск, 23–24 окт. 2020 г. / Белорус. гос. ун-т ; редкол.: И. А. Фурманов (отв. ред.) [и др.]*. – Минск : БГУ, 2020. С. 338-344 <https://elib.bsu.by/handle/123456789/250011>.

САМОРОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ В СИСТЕМІ ОСВІТИ: ТРАДИЦІЇ І НОВАЦІЇ

В. С. Возняк,
доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри філософії імені проф. В. Г. Скотного,
Дрогобицький державний педагогічний
університет імені Івана Франка, Україна

ІНФОРМАЦІЙНА ДОБА ТА ДОЛЯ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ

Процес становлення інформаційного суспільства створює нові реалії здійснення та забезпечення людської життєдіяльності, у яких освіті як такій належить особлива роль. З одного боку, сфера освіти відчуває вплив радикального прогресу інформаційних технологій і певним чином їх асимілює; з другого – саме освіта покликана готувати людей, здатних жити у глобалізованому світі, де *основним товаром* крок за кроком стає інформація. Філософсько-педагогічний дискурс покликаний адекватно осмислювати ці проблеми і пропонувати освітнім практикам стратегію їх вирішення.

Стосовно проблем становлення інформаційного суспільства, варто прислухатися до міркувань Валерія Олексійовича Босенка, (звернемо увагу – це ще 1992 рік): не так страшний «інформаційний вибух», як його «малюють». «Не говорячи вже про те, що не стільки він інформаційний, скільки дезінформаційний. Дійсно результативної, справжньої наукової інформації, без котрої не обійтись, не так вже катастрофічно багато, щоб побоюватись за людські можливості. Тому проблема, по суті, полягає не стільки в освоєнні інформації, скільки у виборі з «бурхливого потоку» добротної інформації і вмілому огороженні учня від зайвого, неістотного, повторюваного, невпорядкованого, такого, що відволікає і т. п. Окрім того, ажіотаж навколо «інформаційного вибуху» поглинає всю увагу і сили, веде до перебільшення фактично лише одного моменту, однієї рисочки пізнання (якою є власне інформація), роздуванню, розбуханню, перетворенню на самоціль, у самостійну сутність того, що займає далеко не головне місце у механізмі пізнавального процесу взагалі і тим більше – у навчанні» [1, с. 24]. І ще таке: «Світ клином зійшовся на інформації для людей, що одержали односторонню, по суті, механічну освіту, без розвиненого теоретичного і, тим більше, філософського мислення» [1, с. 24].

Дивовижний прогрес в інформаційних технологіях створює нові реалії (у тому числі й ризики) людського життя, але у сутнісних вимірах тут *немає нічого принципово нового*: людина завжди так чи інакше винаходила й створювала нові знаряддя, машини, технології як засоби здійснення життєдіяльності, і ці засоби завжди тяжіли до того, щоб *відірватися* від індивідів і почати панувати над ними. До речі, першою «машиною», що винайшли люди, і яка тут же примусила своїх винахідників і творців служити собі, була *держжава*. Як чудово розкрив Е. В. Ільєнков, за відношенням людини до «машини», до технології криється її, людини, відношення *до самої себе*, – іншими словами, технологія – лише посередник між людьми: людина, маючи справу з «машиною» (технологією), в дійсності завжди має справу з *іншою людиною*, її творцем і господарем [див.: 2, с. 29–41]. Отже, не «машина» панує над людьми. Просто так побудовані людські стосунки (соціально-економічні, політичні та ін.), що через певні структури, прогресу яким інформатизаційні технології забезпечують нечуваний простір, здійснюється *панування* одних людей (меншості) над іншими. Чиновники, бюрократичний апарат – теж «машина». Їх бездумне панування в царині освіти вельми відчутне.

Суть і призначення освіти – не в забезпеченні інформацією, не в інформаційному насиченні, а в *розвитку особистості*. Навчання має своєю дійсною метою не стільки пізнання, скільки *освоєння культурно-історичних всезагальних форм* почуттів, мислення й волі, здатних виступити як універсально-всезагальні здібності індивідів. Г. В. Лобастов стверджує, що цим процесом «перетворення всезагальних культурно-історичних форм в індивідуальні універсальні здібності об'єктивно знімається і *бюрократичний апарат* – особлива історична форма втілення ума, втілена не у матеріал природи, а у тканину самої життєво-людської дійсності. Найскладніша машина, де деталями і гвинтиками служать самі індивіди, чий товар – «присутність за бюро» і передача інформації з елементами штампованого видозмінення (утримання чи нарощування) рецептурно-графаретних смислів. Система бюрократії, що управляє, як визначене, таке, що відповідає особливим історичним умовам, є втіленням такої ж історичної форми ума, достатньо легко може бути «перекодована» у віртуально-електронну форму – тенденція до чого помітна сьогодні у формах руху грошей, у формах електронної передачі ділової інформації тощо» [3, с. 197]. Отже сучасні інформаційні технології створюють умови для зникнення *бюрократичного апарату* в освіті.

Інформаційні технології створюють унікальні *можливості* для повернення педагогічного процесу до своєї *дійсної сутності*, до свого одвічного покликання: забезпечення *становлення* (бажано – цілісного) *людської суб'єктивності*. Ці технології здатні звільнити навчальний процес від суцільної орієнтованості на передачу *готового знання*. Інформаційна складова навчання може бути успішно *витиснена на периферію* педагогічної взаємодії, звільнивши простір і час для *власне людського спілкування* між учасниками освітньої діяльності. Саме у такому просторі розвивається *особистість*.

Розвиток інформаційних технологій, як зазначається дослідниками, радикально збільшує можливості *маніпуляції* людською свідомістю. На мою думку, єдиний адекватний вихід у цій ситуації – не обмеження інформаційних впливів, а формування *суб'єктної здатності протистояти* маніпуляціям, вміння *не ставати об'єктом* маніпуляційних технологій. Основа такої здатності – *наявність самостійного критичного мислення, дійсної культури почуттів*, на формуванні яких освіта й має, врешті-решт, *зосередитися*. Якщо учень – *об'єкт* навчання і виховання, то він так чи інакше стане чудовим *об'єктом* будь-яких маніпуляцій через інформаційні технології, втручання у його свідомість і підсвідомість (адже він *вже є об'єктом* всіляких педагогічних маніпуляцій). Якщо ж учень – повноцінний і повноправний *суб'єкт* навчання і виховання, то піддати його маніпулятивним впливам з боку різноманітних медіаструктур вельми *непросто*. А де самостійне розвинене мислення, там і розвинена чуттєва культура, вишуканість власне людських почуттів. *Культура почуттів* здатна серйозно й ефективно *опиратися* інформаційно-маніпулятивним впливам. Якщо ж культура освоюється у вигляді *об'єкта-матеріалу* (і тим самим радикально *втрачає* виміри власне культури, тобто того, що здатне *утворювати і зберігати* людське в людині) – той *зміст*, що знелюдніє людину, через інформаційні технології править бал і робить свою чорну справу. Коли ж *активована суб'єктність культури* – зовсім інша справа.

Освіта ще довго може залишатися у полоні розсудкових форм і безмежно нарощувати завдяки новим технологіям свою *інструментальну потужність*, гранично знелюднюючи при цьому увесь педагогічний простір. Вона також може несвідомо поділяти технократичну ідеологію, вважаючи при цьому, що відповідає на «виклики часу». Адекватний же вектор **розвитку освіти** полягає у переході від *розсудку* до *розуму*, радикальне обмеження технократизму та інструменталізму, звільнення навчального процесу від суто інформаційних функцій завдяки *мудрому* використанню інформаційних технологій.

Список використаних джерел:

1. Босенко В. А. Воспитать воспитателя. Заметки по философским вопросам педагогики и педагогическим проблемам философии: 2-е изд. К.: Всеукраинский Союз рабочих, 2004. 352 с.
2. Ильенков Э. В. Об идолах и идеалах. 2-е изд. К.: Час-Крок, 2006. 312 с.
3. Лобастов Г. В. Философско-педагогические этюды. М.: Микрон-принт, 2003. 329 с.

О. Л. Кононко,
доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри дошкільної освіти,
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, Україна

ОСОБИСТІСНИЙ САМОРОЗВИТОК ЯК МЕТА ПРОФЕСІЙНОГО ЗРОСТАННЯ МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА

Техногенна цивілізація ХХ століття поступається місцем антропогенній цивілізації ХХІ століття. Це обумовлює необхідність особистісного саморозвитку майбутнього фахівця, якому належить уміло орієнтуватися у плинному соціокультурному просторі, компетентно розв'язувати актуальні життєві й освітні задачі. Це актуалізує необхідність оновлення змісту, форм і методів роботи із студентською молоддю, плекання духовно розвиненої, культурної, творчої особистості з цілісним ноосферним світоглядом й власною позицією. Як зазначає В. Сластьонін, *особистісна позиція майбутнього педагога має стати органічною частиною його професійної діяльності* [5].

Саморозвиток – неперервний процес зростання й вдосконалення індивідуальної своєрідності та соціальної зрілості особистості. Особистісною позицією як системою ціннісних ставлень до себе та оточуючої дійсності засвідчується здатність студента самовизначатися, у прийнятний спосіб самовиражатися, регулювати власну життєдіяльність, творчо самореалізовуватися, саморозвиватися упродовж життя, підтримувати себе у стресових та невизначених життєвих ситуаціях.

Заслуговують на увагу праці вітчизняних та зарубіжних фахівців з проблеми професійного і особистісного становлення студентської молоді, формування в неї особистісно-професійної позиції. Цьому присвячено праці Ю. Біліної, О. Євдокимова, В. Слободчикова, Г. Скотнікової та інших фахівців. Оперуючи

поняттям «педагогічна позиція», В. Слободчиков кваліфікує її як особистісно-професійну, в якій виділяє дві субпозиції: педагога-викладача і педагога-вихователя. У першому випадку педагог працює із студентом як з суб»єктом навчального процесу, у другому – з молодою людиною як особистістю. Вказаний фахівець підкреслює: саме процес розвитку позиції виступає можливим і бажаним результатом професійної освіти педагога як вихователя. До визначальних компонентів готовності педагога як вихователя В. Слободчиков відносить: усвідомлення свого місця і професійних можливостей у певній соціокультурній та освітній ситуації, сформованість внутрішніх передумов подальшого професійного й особистісного зростання [6].

Ю. Блінова досліджує феномен суб»єктної позиції, яку кваліфікує як цілісну систему вироблених особистістю способів активної реалізації системи ціннісних ставлень до себе та інших суб»єктів професійної діяльності. Фахівець підкреслює: ця система постійно розвивається, є новоутворенням в структурі особистості педагога на етапі його самоактуалізації, сприяє продуктивному здійсненню ним професійної діяльності [1].

На жаль, поняття «особистісна позиція» виступає предметом уваги лише окремих фахівців. Аспект особистісного зростання розглядається більшістю науковців як частка інтегрованих понять, зокрема «особистісно-професійної позиції». До того ж поняття «позиція особистості» і «особистісна позиція» використовуються як синоніми.

Особистісну позицію М. Лаптева визначає як стійку систему ставлень людини до дійсності в цілому або до окремих її сфер, яка проявляється у відповідній поведінці. У такій інтерпретації визначення позиції та особистісної позиції виявляються ідентичними, а останнє – позбавленим своєї специфіки. Водночас заслуговує на увагу теза автора, що позиція особистості характеризується своєю спрямованістю, активністю, відповідальним вибором життєвих цілей та засобів їх досягнення [3].

На думку Т. Лучкіної, особистісна позиція – це життєва позиція людини, яка свідомо спрямована на зміни й перетворення умов життя у відповідності з її переконаннями, поглядами і совістю. Вважаємо неправомірним зведення автором особистісної позиції до життєвої: перша – вужча за своїм масштабом всеохоплюючої другої. Якщо у понятті «особистісна позиція» йдеться про індивідуальну форму самореалізації соціальної особи, то в «життєвій позиції» – про людину в усіх її іпостасях і сферах життя. І не лише у соціальному контексті.

Видається цікавою характеристика вказаним вище автором проявів активності життєвої позиції. Як зазначає Т. Лучкіна, активність останньої проявляється у тому, наскільки особистість *моделює і конструює себе і своє життя* по відношенню до: життєвих обставин й об»єктивної реальності; самореалізації й особистісного зростання; відповідальності за події особистого і суспільного життя. Фахівець уточнює: йдеться про здатність розв»язувати протиріччя і конфлікти; актуалізацію внутрішнього потенціалу, критичну переробку соціального й особистісного досвіду, визначення і розвиток стратегії життя; уміння контролювати себе і реальні ситуації, впливати на хід подій та адаптацію до нових умов життя. До особливої якості особистісної позиції Т. Лучкіна відносить суб»єктність [4].

О. Воробйова зауважує: основою становлення суб»єктності як провідної характеристики особистісної позиції є компетентнісний підхід, а зростання питомої ваги самостійних видів роботи студентської молоді – необхідною умовою прогресивного розвитку її особистості, пізнавальної активності, креативності як базової якості, здатності до саморозвитку. Автор характеризує суб»єктну позицію як особистісний і професійний саморозвиток студента і розглядає крізь призму гармонійної взаємодії із зовнішнім і внутрішнім особистісним середовищем [2].

У дослідженні оперуємо авторською інтерпретацією категорії «*особистість*», під якою розуміємо студента як активного суб»єкта з своїми індивідуальними і соціальними властивостями, який усвідомлює сенс буття, відповідально самовизначається серед інших, регулює та свідомо вибудовує своє особистісне й професійне життя, ціннісно ставиться до себе, до оточуючих людей і професійної діяльності, актуалізує свій потенціал, конструктивно діє, проявляє креативність, прагне самовдосконалення.

Центральним поняттям нашого дослідження виступає «*особистісна позиція*», яким, на відміну від «позиції особистості», фіксується важливість інтенції – активної спрямованості особистості на мету, підкреслюється значущість внутрішнього світу суб»єкта життєдіяльності, актуалізується значення його наміру, цільової установки на досягнення результатів. Особистісну позицію кваліфікуємо як систему ціннісних ставлень особистості до себе, професійної діяльності та вихованців, яка засвідчується *балансом її індивідуальних і соціальних потреб, здатністю до самодетермінації, єдністю сучасного світогляду і культурних моделей поведінки, продуктивністю життєдіяльності*. Їх визначено основними критеріями оцінки особистісної позиції як складного феномену.

Розроблено авторську типологію особистісної позиції майбутнього педагога, якою фіксується його здатність до саморозвитку. До складу розробленої типології віднесено п»ять типів особистісної позиції:

духовно-рефлексивний, персоналізовано-конструктивний, споживацько-прагматичний, антагоністично-деструктивний і споглядально-ухильний. Схарактеризовано особливості розвитку свідомості та поведінки представників кожного типу, визначено специфіку поєднання у них виду світогляду та спрямованості активності.

За нашими даними, в академічній групі ЗВО представників духовно-рефлексивного типу налічується близько 10%, персоналізовано-конструктивного – близько 30%, споживацько-прагматичного – до 40%, антагоністично-деструктивного – 15%, споглядально – ухильного – 5%. Таким чином, переважна більшість майбутніх педагогів мають проблеми в особистісному розвитку, а отже і у типі особистісної позиції.

До основних проблем особистісного розвитку майбутніх фахівців віднесено: невпевненість поведінки, уникнення ризиків, схильність до відтворювальної активності, неадекватна самооцінка, залежність суджень про себе від оцінок авторитетних інших, неефективність у критичних ситуаціях, вузькість інтересів, нереалістична картина світу, обмежений світогляд, песимістичне світобачення, невизначеність життєвих перспектив, незадоволеність життям.

Перспективними напрямками подальшої роботи з розвитку особистісної позиції майбутніх педагогів є збагачення інструментарію з діагностики й розвитку сучасного світогляду та гуманістичної позиції студентської молоді, упровадження авторської структурно-функціональної моделі у педагогічну практику, розробка методичного забезпечення означених векторів роботи.

Список використаних джерел:

1. Блинова Ю. Л., Блинова В. Л. Психологические основы самопознания и саморазвития: монография. Казань.. 2009. – 222 с.
2. Воробьева А. Е. Сущность понятия «личностная позиция» и ее характеристика// Евразийский Союз Ученых ЕСУ.-Психологические науки. 2015. – С. 1–2.
3. Лаптева М. Д. Позиция в структуре профессионального общения (в контексте переподготовки социальных работников): дис... канд. психол. наук. М., 1999. – 216 с.
4. Лучкина Т. Лучкина Т. В. Профессионально-личностная позиция молодого учителя в современной школе // Учёные записки ЗабГУ. Серия: Профессиональное образование, теория и методика обучения. 2009. № 6. С. 90–98.
5. Сластенин В. А. Педагогика: учебник для ВУЗов /В. А. Сластенин, И. Ф. Исаев, Е. Н. Шиянов; под ред. В. А. Сластенина. – 9-е изд., М.: Академия, 2008. – 566 с.
6. Слободчиков В. И., Исаев Е. И. Психология человека. Введение в психологию субъективности: Учебное пособие для вузов. – М. : Школа-Пресс, 1995. –384 с.

С. М. Пазиніч,
*академік АПН України, професор, професор кафедри
філософії і політології, Харківський національний університет
міського господарства імені О. М. Бекетова, Україна*

ІНТЕЛІГЕНТНІСТЬ – СУБОСНОВА САМОРОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ

Нагальні проблеми вищої освіти, які виникли останнім часом можуть бути вирішені за умови відмови України бути сировинним придатком для промислово розвинених держав. Саме за таких умов з'явиться необхідність в підготовці фахівців з вищою освітою у всіх галузях економіки – фахово мудрих інженерів, технологів, агрономів, архітекторів. Інакше кажучи, деградація вузівської освіти стала наслідком повного розвалу економічного простору в Україні. Інженери і вчені, стали майже незатребуваними на виробництві, а їх авторитет як і педагогів у суспільстві досяг нижньої межі в ієрархії престижних професій.

Тож, одним із вирішальних факторів відродження вузівської освіти можливе за умов відновлення зруйнованого промислового виробництва на базі створення сучасних підприємств, оснащених високотехнологічним обладнанням. Звідси, з'явиться попит на випускників університетів, а рівень оплати праці буде порівнянний з оплатою праці в Європі, США. Безсумнівно у молоді, починаючи зі школи і навіть з дитячого садочка з'явиться мотивація і нестримне бажання усвідомлено вчитися і саморозвиватися в ім'я розкриття свого таланту і водночас на благо розвитку України.

Але пасивно чекати цього прищестя не до лиця справжньому педагогу. Адже педагоги, як стверджував У. Черчіль володіють владою, про яку прем'єр-міністрам залишається тільки мріяти [1, с.186].

Тож настав час, коли гостро постало питання цілеспрямованого педагогічного впливу на виховання всебічно розвиненої особистості сучасного висококласного фахівця. Адже у всіх сучасних розвинених країнах велика увага приділяється саме духовному розвитку молоді, що символізує надійну запоруку соціально-економічної сталості національної державності. Тому проблеми моральнісного впливу педагога

на саморозвиток студентської молоді, як основи національної еліти, неминуче змушує вчених звертатися до гуманітарної, проблематики в системі аксіологічної орієнтації суспільного розвитку.

Наш багаторічний досвід переконує, що вплив педагога на студента, через науково методичну діяльність залежить від його інтелігентності, тобто від образу, що включає внутрішні і зовнішні характеристики його унікальної особистості. Ми часто помічаємо, що позитивний вплив інтелігентності обумовлений тим, що сотні студентських очей, як лазерний промінь, просвічують моральнісно естетичне і психічне становище особистості педагога. І дійсно, в інтелігентного педагога немає іншого моральнісного вибору окрім совісті, щирості, шляхетності та відвертості, безкорисливої допомоги студентам стати не просто фахівцем, а мудрим інтелігентним спеціалістом. Звідси, субоснова педагогічної інтелігентності полягає в постійному розвитку іманентної цілісної, креативної просякнutoї загальнолюдською і національною культурою особистості. Тому суспільні, моральнісні, естетичні та духовні вимоги до педагога постійно зростають. Сьогодні вони охоплюють не тільки рівень його професійної компетентності, а й широкий спектр його особистісних рис і якостей, провідне місце серед яких, на нашу думку, посідає його духовність, загальна і професійна культура та інтелігентність.

Однак в наявних літературних джерелах ще недостатньо, на наш погляд, висвітлюється проблема інтелігентності викладача вищого навчального закладу в загальному контексті сучасної філософії освіти і професійно-педагогічної культури та педагогічної майстерності зокрема.

Можна припустити, що більшості педагогів добре відомо про інтелігентність та інтелігенцію як явище соціальне. А між тим, іноді важко відрізнити одне поняття від іншого, коли йдеться про соціальні функції. Тому ми вирішили коротенько торкнутися історії питання.

Тож, пройшло багато століть перш ніж інтелігентність стала невід'ємною частиною світової культури. Поняттями інтелігентності здавна вважалися: чесність, доброзичливість, совість, скромність, гуманність тощо. Тут неважко помітити, що в основі перелічених понять домінувала філософія людської доброти. І це не випадково, адже усім відомо, як багато нищівного зла заподіює грубість, безтактовність, зарозумілість тощо, які роз'їдають немов безпощадна іржа на своєму шляху усе, починаючи з сім'ї, кінчаючи колективом і державою.

На противагу злу чуйність, повага, самопожертвування, вдячність – золотий фонд народної культурної і національної держави, незалежно де вона розташована на заході, чи сході Європи. Тому і не випадково, що інтелігентні люди завжди шанувалися в народі і були взірцем народної культурної чесноти. А слова «гріх», «сором», «совість» не сходили з вуст навіть у безграмотних людей. Моральнісна краса матеріально бідних людей полонила серця і душі багатьох письменників (згадаймо твори О. М. Некрасова, Л. М. Толстого, Т. Г. Шевченка, Лесі Українки, Івана Франка, М. Рильського, О. Довженка, Н. Костенко та інших).

По суті, своєрідний кодекс інтелігентності людство вже *майже* створило. Чому ми акцентуємо увагу на недовершеності цього явища? Тому, що в цій сфері людських відносин ніколи не буде досягнуто абсолюту, зокрема в земних умовах розвитку людської цивілізації. Наприклад, видатний просвітник Америки XVIII ст. Бенджамін Франклін сформулював для тієї історичної доби всього тринадцять принципів «повсякденної інтелігентності». На перший погляд вони виглядають простими правилами поведінки шанобливої людини, але ці принципи не втратили своєї актуальності і в наші дні. А саме: стриманість, мовчазність, порядок, рішучість, діяльність, відвертість, ошадливість, помірність, справедливість, охайність, спокій, цнотливість, скромність.

А ось відомий академік Д. С. Лихачов сформулював і теж для своєї доби, дев'ять заповідей інтелігентності: не убий і не починай війни; не помисли народ свій ворогом інших народів; не кради і не привласнюй праці брата свого; шукай в науці тільки істину і не користуйся нею в якості зла або заради користі; поважай думки і почуття братів своїх; шануй батьків і усе, що створено ними бережи; шануй природу як матір свою і помічницю; нехай праця і думки твої будуть працею і думками вільного творця, а не раба; нехай живе усе живе, мислиться мислиме; нехай вільним буде усе, бо усе народжується вільним. З цього приводу можна було б кожному, із плеяди справжніх педагогів, сформулювати подай добрий десяток принципів притаманних сучасній інтелігентності.

В цьому контексті маємо нагоду розглянути інтелігентність, як ми її розуміємо, з точки зору іманентної сутності і насамперед, віддзеркалення її в педагогічному середовищі. Якщо так її сприймати, то вона включає високий рівень загальнолюдської і національної культури педагога, його невимушеність і свободу; моральнісну, естетичну привабливість; інтелектуально витончену емоційну гру уяви; непередбачені імпровізації в режисурі лекції; врівноваженість в умовах масштабної публічної комунікації; обов'язкову наявність здатності до емпатії, високе мистецтво еротетики і маєвтики; гідну аксіологічну самооцінку, аргументовану впевненість в собі; незгасиме бажання бути кожного дня іншим ніж вчора і позавчора.

А також, сугубо індивідуальні форми вираження свого відношення до передових наукових досягнень та впровадження їх в навчальний лекційний матеріал; обов'язкову участь в наукових дослідженнях і відображення їх результатів на Міжнародних форумах, в наукових журналах, монографіях, підручниках тощо; передачу свого вираженого емоційного відношення до розмаїтої сьогоденної дійсності та багато інших атрибутивних чинників. Та все ж головне, що притаманне інтелігентності, так це те, що формування справжнього інтелігентного педагога забезпечується не окремими компонентами, а їх системою, взаємозв'язком і взаємообумовленістю різних елементів в конкретному просторі-часі. Тут справа не в кількості і навіть не в формо якості цих положень, а в фундаментальності їх мотивованої цілеспрямованості на рівні іманентної потреби саморозвитку особистісного Я. Саме із цих методологічних позицій спробуємо проаналізувати *деякі аспекти* педагогічної діяльності, адже від неї, врешті-решт, залежить ритм і атмосфера соціально-психологічного стану у вищому навчальному закладі, а за великим рахунком навіть і в країні.

Отже, якщо брати сучасний стан в Україні, то, на наш погляд, серед усіх домінант інтелігентності найбільш актуальним є принцип *ввічливості*. Адже вона була епіцентром життя при будь-якому суспільному ладі саме тому, що не примушувала людину ставати на коліна, а народ не доводить до жалюгідного жебрацького стану. Але так склалося за останню третину століття, що в нашому суспільстві ввічливість трансформувалась, в кращому разі, в байдужість, неповагу, а в гіршому, вилилась в грубість, жорстокість і навіть в агресію. І сталося те, що сталося, населення непомітно для себе перетворилося, багато в чому, *в країну зі слабо розвиненою ввічливістю*. Яскравим і водночас, ганебним прикладом скривдженої української душі є ВРУ (Верховна Рада України). Врунівці, як дзеркальне відображення культури народної (принаймні такими вони повинні бути) показують своїми діями усьому світові колосальну зневагу один до одного, а головне – неповагу до своїх виборців. *Сумно! Скорботно! Соромно!*

Або скажімо *совість* – це основа світогляду порядної людини. Вона теж була завжди притаманною часткою життя інтелігентних українських людей. (До речі в англійській мові взагалі немає в словниках слова «совість»). Найближчим чином поняття совісті пов'язане з поняттями свободи і гріховності; тільки там, де є розуміння свободи і гріховності, там можна вести мову про совість. Адже совість – достатній путівник для оптимального досягнення інтелігентним педагогом доброчесності, добропорядності в щиросердній змістовній формі.

Цікаво, що «...совість не має загального для усіх людей алгоритму, на те вона і совість. Тому Розуміння совісті полягає в тому, що це тисяча невидимих свідків в твоєму житті» [2, с. 402]. Звідси, совість педагога є цілісним і надійним мірилом вірності самому собі в прийнятті рішень та відповідальності за їх соціальні наслідки. Ось саме в цьому річищі на долю *Педагога* випала честь і колосальна відповідальність в справі виховування студентської молоді таким чином, щоб *Совість* була головним елементом в просторі розвитку особистісного розуму. Ми переконані, як і більшість педагогів, в тому, що суспільству, де нормою є ігнорування святого почуття *совісті у тих, хто повинен бути взірцем для народу*, завжди загрожуватиме деградація суспільних відносин, а згодом і руйнація національної культури – серцевини нації.

Або візьмемо притаманне українській емоційній інтелігентності почуття *сорому*, яке завжди було потужним двигуном громадської добропорядності та гідності сімейної честі. Усе це загальнолюдські цінності. Тож, яка потрібна копітка енергія і чутливе педагогічне серце у сучасних умовах, щоб ці глибинні пласти інтелігентності, накопичені протягом століть, не тільки не втратили свою значимість, а й успішно розвивалися! Адже без цих моральнісних цінностей суспільство чахне і скочується на узбіччя цивілізації. *Не хочеться в це вірити, але замислитися варто, особливо нам, Педагогам*. А заради того, щоб це, не дай Боже, не справдилось, то педагогічному загалу потрібно все краще, що акумульовано людством в скарбницю інтелігентності передати з джерельною чистосердечністю, через наших кмітливих студентів, майбутнім поколінням українського народу.

Часто приходимо в свої роздумах про те, що педагогіка, багато в чому ґрунтується на інтелектуальній і емоційній інтелігентності. Поза сумнівом, вона базується на: чесності, доброзичливості, гуманності глибокій зацікавленості в успіхах своїх студентів. Хочеться наголосити, що педагогічна інтелігентність – це зовсім не робота (раб) і не праця, як повинність – це образ творчого життя, яке ніколи не може бути обмежене швидкоплинною політичною кон'юктурою можновладців. Інакше кажучи, педагог завжди влаштовує своє життя, виходячи з єдиної моральнісної домінанти, яка ґрунтується на загальнолюдських цінностях і на принципі: до іншого як до себе незалежно від простору-часу. А тому його інтелігентність органічно цілісна система і *ніколи не має подвійних стандартів*.

У справжнього педагога ніколи не зникає бажання емпатично вглядатися в душу студента, розуміти його світорозуміння, бачити в ньому не серійного студент, а унікальну особистість з властивими лише їй притаманними рисами характеру. Це і є невіддільним елементом сучасної педагогічної інтелігентності.

Саме отакий педагог завжди налаштовує сприятливий клімат доброзичливих відношень до кожного студента. Тут можна згадати знаменитий «ефект відмови» уславленого режисера К. Станіславського. Мається на увазі, уміння педагога проникати у внутрішній світ студента, цебто, бачачи перед собою тільки злу людину, а шукати, де і в чому вона добра, бачачи слабку, розмірковувати, де і в чому вона сильна. Це означає бути завжди уважним, проникливим і добро сіяючою людиною у відношенні до колег і студентів.

Немає сенсу замовчувати, що ринкова економіка змінила корінним чином умови і методи навчання. Особливо це стосується сучасного періоду тотальної пандемії. Змінилася роль і значення педагога в навчальному процесі. Якщо ще не так давно основне його покликання зводилося до інформаційної передачі знання, то зараз головна роль інтелегентного педагога полягає в *навчанні мудрості студентів*. Тобто, першорядне його призначення полягає в тому, щоб навчити студентів (яким нині властиве «кліпове» мислення, таке і сприйняття дійсності) креативному мисленню і самостійній організації пізнавальної діяльності. Побільше, щоб студент відчував себе успішним дослідником і при цьому насолоджувався результатом самостійної діяльності. Якщо ж педагог не враховує вимоги часу, то він сам себе зживає, як професіонала і становиться в очах кмітливих студентів недбалим, як вони кажуть, *преподом*.

Щодо інтелегентного педагога, то у нього вельми розвинуте почуття відповідальності за навчання студента, адже в останнього це базисна, у всіх відношеннях, віха студентського життя від якого буде залежить його перспективне майбуття. В цьому руслі впливає ще одна важлива вимога до інтелегентного педагога, яка детермінується тим, що *праця все більш набуває колективного характеру*. Тож необхідно у вищих навчальних закладах вирішувати складні завдання, в атмосфері колективної праці, бути сумісними членами співтовариства. В цьому, святому для педагога дійстві яскраво, проявляється його дбайлива, чутлива, моральнісно насичена інтелегентність.

Надзвичайно важливою трійцею в інтелегентній педагогічній діяльності, безумовно є: *чесність, чуйність, людинолюбство*. Ми вже говорили про те, що навчання повинне носити моральнісний, вчительський зміст, а не ревізійний характер. І це тому, що відверто прямолінійний контроль переслідує, частіш за все, своєрідний поділ студентів на основі балів, *на успішних і неуспішних, кмітливих і тугодумів* тощо. Практика показує, що це не призводить до позитивного наслідку, особливо в циклах гуманітарних дисциплінах. Чи не краще виявити рідкісні можливості у кожного студента та надати йому відповідне його хисту завдання, щоб він максимально проявив свої здібності та отримав насолоду і радість в творчому процесі. Це і є інтелегентність в дієвості своїй!

З цього приводу не зайвим буде нагадати про те, як Д. Менделєєв вступав до університету кілька разів і кожного разу «завалював» хімію. Або згадаймо, як Суриков приніс свої малюнки в художню Академію, а його викладачі підняли на сміх та ще й в слід прорекли, що мов з такими малюнками тобі хлопче не те що в художню Академію поступати, а навіть мимо неї ходити соромно. Тому інтелегентний педагог завжди знайде час для студента, щоб той зміг насолодитися тим, що нового збагнув і чому практично навчився.

Мабуть тут буде доречним нагадати про *чемне владарювання педагогічною ситуацією*, як атрибутивним елементом інтелегентності. Відомо, що повага і довіра завойовується, передусім, добросовісною працею. Але, якби ми того не хотіли, все ж перший акорд інтелегентності розпочинається з авторитету педагогічної влади і тільки потім, звичайно за умови мистецтва педагогічної діяльності, *авторитет влади трансформується у владу авторитету*. Думаємо, що значна більшість професорсько-викладацького співтовариства погодяться з нами, що влада інтелектуальної і емоційної інтелегентності педагога – це могутня сила за змістом, естетично чарівна за формою, надійна і ефективна результатом та його позитивними наслідками. А ще, найголовніше! Щоб і де не репрезентував Педагог він зобов'язаний пропагувати *Філософію Добра в естві прекрасного*.

Для інтелегентного педагога творити людям добро – така ж нагальна потреба, як жити, дихати, ходити по землі. Якщо для більшості людей *ввічливість* це своєрідний випадковий напружений обов'язок, то для справжнього педагога це субстанція душевної потреби. Тож інтелегентність лише тоді повноцінна, коли вона природна, співчутлива, коли керує нею не тільки гасіо, а, як наголошував П. Д. Юркевич, *філософія серця*. І тільки так можливо з найбільшою повнотою виразити іманентність свою через добро і цим самим виховати ввічливих, просяклих духом патріотизму, мудрих студентів.

Атрибутивним принципом інтелегентності, на наш погляд, є *наслідування*. Ця, неодмінно делікатно уживлена в навчальний процес, деталь надає можливість власною пристрасною захопити студентів у полон, розвиваючи в них здатність наслідувати, реальним прикладам із наукового і моральнісного життя педагога. Як показує практика, студент плине, інколи навіть несвідомо, за своїм ідеалом. А ось у стані інтелектуального натхнення студент теж діє на основі емоцій, але на відміну від несвідомого наслідування воля у нього знаходиться в розкутому стані. В такому разі Педагог може посилатися на авторитети або на думки знатних людей і тоді студент знаходить своє місце в подібній спільноті. У цьому відношенні

яскравим прикладом може слугувати Харківський національний університет міського господарства ім. О. М. Бекетова, колектив якого започаткував добру справу: «СПАДЩИНУ УНІВЕРСИТЕТУ: історія, освіта, наука, культура, особистість». Цей дієвий приклад аргументовано показує, що саме в такій інтелігентній атмосфері, де панує взаємна довіра до минулого і сучасного, добре сприймається навчальний матеріал. Тобто інтелігентний, улюблений студентами педагог, може чинити на них велику оптимістичну дію через впевненість в собі базовану на славетній історії. Тож, бути переконаним в собі, виражати аргументовану надію і умотивований оптимізм, усі ці складові культурної особистості педагога студенти сприймають доброзичливо і навіть з естетичним і моральнісним окриленням.

Тут немає чогось надзвичайного, адже справжній педагог – моральнісна, інтелігентна людина і тому він поєднує доброту і ввічливість з високою вимогливістю, виключаючи грубість, примус і саме ганебне явище байдужість до колег і студентів. Тому студентська молодь з виразним респектом шанує відкритих, чесних і шляхетних педагогів, які делікатно уберігають їхні почуття, серця і ранимі душі. Будь-яке порушення з боку педагога, навіть дрібничка, (а що вже говорити про хабарі!) в його системі моральності, в яку повірили студенти, звергає його в очах студентів у бездоння недовіри до нього. Шкода, але такі явища розповсюджуються у вишах і плямують суцільну постать педагога, а головне дискредитують національну освіту як таку!

Чи потрібно тут згадувати про те, що зовнішній вигляд інтелігентного педагога повинен бути взірцем естетичного смаку для знаттелюбних очей студентів. Інтелігентні педагоги завжди приходять на заняття у вигладженому костюмі, зі смаком припасованою краваткою, повсякчас стежать за собою, завжди підтягнуті та організовані. Особистим прикладом вони виховують такі ж якості у своїх студентів. Безумовно, що зовнішність і культура поведінки тільки у тому разі є чинником, що визначає інтелігентність педагога, коли вони іманентно властиві йому, разом з іншими позитивними якостями, як педагога і вихователя. В цьому відношенні можна відзначити багатьох педагогів вищих навчальних закладів Харкова і серед них в першу чергу харківських професорів: Бабаєва В. М., Гетьмана А. П., Ковтуна В. І., Лісового В. М., Прокопенка І. Ф., Таважнянського Л. Л., Тація В. Я., Шкодовського Ю. М., та інших. Вони завжди з естетичним смаком одягнені, стрункі своєю статуєю, підтягнуті, вимогливі до світського етикету. Усе це зміцнює і постійно розвиває їхню респектабельну інтелігентність і водночас залучає студентів наслідувати їх образ педагогічної життєдіяльності.

Таким чином, можна перераховувати множину принципів і правил інтелігентності але допоки вони не стануть іманентно оживлені в душі педагога, вони будуть пасивною інформацією в його базі даних і не більше. Ця ситуація нам нагадує дію генеруючого лазерного променя. Кращої антології для ілюстрації подібних комунікативних педагогічних відносин важко навіть підібрати.

Варто відзначити надзвичайно велику роль художньої літератури у збагаченні змісту духовного життя, у формуванні естетичних ідеалів інтелігентної людини. А головне, саме вона несе певний світоглядний і моральнісний заряд і сприяє вибору педагогом мотивованого способу життя

Тут незайве нагадати цікаву ситуацію з яскравого життя А. Ейнштейна. Коли його запитали, що, на його думку, явилось домінантним у відкритті його теорії відносності, він не вагаючись відповів, що цим поштовхом були фізична теорія Е. Маха і художні твори Ф. М. Достоєвського. Тобто не стандартний стиль мислення відомих в науці, літературі та мистецтві діячів.

Ці думки виразно і лапідарно переконливо перекликаються з філософськими міркуваннями Ф. Бекона про те, що читання письменства робить людину цілісною, бесіди влучно цілеспрямованими, а заняття літературою відзначаються завжди точністю. В цьому контексті відзначимо, що однією з позитивних якостей справжнього педагога є володіння коректною і виразною мовою. Якщо врахувати, що студенти, наслідують комунікативну культуру педагога, то стає зрозумілим, чому натхненна праця педагогів над своєю мовою набуває такого великого значення. Адже постійно читаючий художню літературу педагог завжди емоційно багатий, оскільки він досконало володіє прийомами вербального і невербального прояву почуттів і здатний «оживити» лекційний матеріал будь-якої складності, зробити його експресивним, припасувати до природного спілкування, не порушуючи його зміст.

Шкода, що за останню третину віку наша країна перетворилася із масово читаючої в країну мало читаючу. А у велетенській шерезі мало читаючих, це переважно ширвжиткові белетристичні твори, які певними впливовими силами планомірно розраховані на інфантильні підвалини свідомості населення. Ще гірше, коли цей «художній» мотлох відверто і неухильно полонить ще несформовану свідомість студентської молоді.

Ось саме в таких ситуаціях, як повітря потрібна інтелігентна допомога педагога. Проте і в цій царині існують прогалини. В педагогічному середовищі стало чи не модним не читати класичну художню літературу і особливо поезію. Скажімо, чи часто студенти насолоджуються із вуст педагогів змістовними

і прекрасними за формою віршами. Чи не тому в студентських аудиторіях відверто шкутильгає мовленнєва культура, яка привселюдно спрямована на ущемлення у молодій людині людяності. А якщо ще сюди прилучити відверту політику, спрямовану на скорочення гуманітарних дисциплін у вишах, то чекати пробудження духовності на теренах України залишиться лише в довгоочікуваних мріях. Так і хочеться зробити посилання на великого В. Маяковського: «Послухайте! Адже, якщо зірки запалюють – значить – це кому-небудь треба?», тож, якщо ці зірки навмисно гасять – значить – це теж комусь конче потрібно!!!

І все-таки, незважаючи на всі незгоди, ми, *інтелігентний педагогічний загал*, повинні завжди бути ідеалом і сіяти в студентські довірливі душі філософію добра і джерельну чистоту людяного серця. Це важливо ще й тому, що у вищих навчальних закладах немає спеціальних дисциплін з великодушності, благородства, шляхетності, поваги до людини, як до паритетної монади соціуму. Тому інтелігентний педагог – полум'яне серце, совість вищого навчального закладу, довірена особа народу, творець філігранно витонченої культури, який всім своїм єством і життям зобов'язаний, навчати усьому цьому своїх студентів. І виконувати цю святую справу так, як це робив свого часу Сократ, який ніколи нікого не вчив мудрості, але в нього всі вчилися мудрості і вчать до цього часу!!! Яскравий приклад для вдумливого, непоказного творчого наслідування!!!

Таким чином, закінчуючи філософські роздуми про інтелігентність **доходимо висновку** про те, що в сучасному суспільстві вона дещо втрачає, на наш погляд, минулі висоти, тому необхідність її відродження не викликає сумніву. Але без концентрованої уваги держави «на проблемах освітньої діяльності в її педагогічній поліфонії спрямованій на розвиток творчих потенцій людини, які засновані на розумі, знанні мудрості, інтелігентності» [3. с. 508], проблему не можливо зрушити з місця, розраховуючи лише на романтичний ентузіазм деякої частини справжніх педагогів. І все ж, які б не були політичні часи, і які б не буяли ідеологічні вітровії, ПЕДАГОГ своїм життям покликаний постійно розвивати і вживлювати в студентські гарячі серця і ревні їх душі ідеї людиноцентризму, філософію добра і все це неодмінно в єстві прекрасного!

Список використаних джерел:

1. Уинстон Черчилль: цытаты, остроты и афоризмы / Сост. и авт. введ. Доминик Энрайт. Днепропетровск: Баланс Бизнес Букс, 2005. 192 с.
2. Пазиніч С. М. Поради філософа /Станіслав Пазиніч. Харків: Видавець Олександр Савчук, 2020. 484 с.
3. Кремень В. Г., Пазиніч С. М., Пономарьов О. С. Філософія управління : підручник / В. Г. Кремень, С. М. Пазиніч, О. С. Понамарьов. Вид. 2-ге, доповн. Харків: НТУ «ХПІ», 2008. 524 с.

В. І. Староста,
доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи, ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Україна

РОЗВИТОК НАУКОВИХ КАДРІВ В УКРАЇНІ 2019–2020 РОКИ

Неможливо уявити розвиток вищої освіти в Україні без основних учасників освітнього процесу – студентів та науково-педагогічних працівників. Один із напрямків діяльності викладача вищої школи – це наукова діяльність. Більшість наукових працівників концентрується у вищій школі. У даному повідомленні нами зроблено спробу виявити деякі тенденції розвитку наукових кадрів в Україні за 2010–2019 роки, тобто за останні десять років на основі статистичних відомостей Держстату України [1] та інших джерел. Результати нашого пошуку наведено у табл. 1–2, а для наочності опрацьовані дані представлено також на рис. 1. Зазначимо, що відомості у табл. 1–2 та на рис. 1 для 2014–2019 років наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Отримані дані свідчать, що кількість працівників, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок, які мають науковий ступінь, за 2010–2019 роки, має тенденцію до скорочення (графік 1–2, рис. 1). Це стосується як докторів наук, так і кандидатів наук (докторів філософії). Аналогічну тенденцію, на жаль, спостерігаємо і щодо кількості аспірантів та докторантів як майбутніх кандидатів (докторів філософії) та докторів наук (графік 4–5; рис. 1). Можемо припустити, що таке зниження наукового потенціалу в Україні зумовлено зменшенням витрат на фінансування науково-дослідних розробок. Це засвідчують відомості (графік 3; рис. 1) щодо частки витрат на виконання наукових досліджень і розробок у внутрішньому валовому продукті (далі ВВП). Проте, виникає питання щодо зменшення фінансування науки, якщо з 2016 р. до 2019 р. спостерігаємо збільшення ВВП продукту на одного жителя (графік 6; рис. 1).

Кількість працівників, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок, які мають науковий ступінь, за 2010–2019 роки

Роки	Доктори наук	Доктори філософії (кандидати наук)
20101	11974	46685
20111	11677	46321
20121	11172	42050
20131	11155	41196
20141	9983	37082
20151	9571	32849
20162	7091	20208
20172	6942	19219
20182	7043	18806
20192	6526	16929

Примітка: джерело [1] http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/ni/kpno_ns/kpno_ns_u.htm

1 Дані за 2010–2015 роки включають постійних та тимчасових працівників (сумісників та осіб, які працюють за договорами цивільно-правового характеру, включаючи науково-педагогічних працівників).

2 Починаючи з 2016 року дані наведено без урахування науково-педагогічних працівників, які не виконували наукові дослідження і розробки.

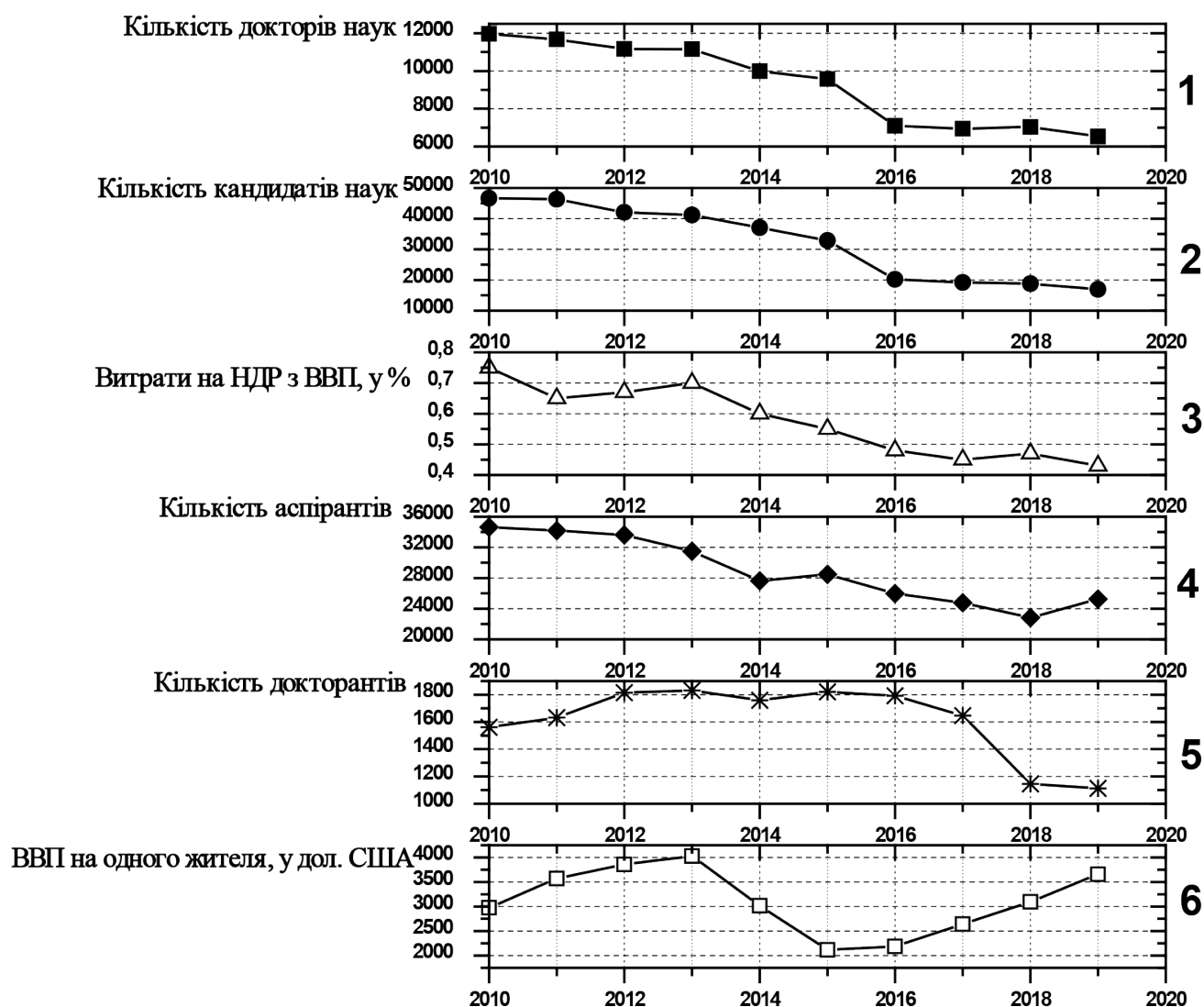

Рис. 1. Динаміка наукових кадрів в Україні та деякі інші показники за 2010–2019 роки

Кількість аспірантів та докторантів в Україні за 2010–2019 роки

Роки	Кількість аспірантів, осіб	Кількість докторантів, осіб
2010	34653	1561
2011	34192	1631
2012	33640	1814
2013	31482	1831
2014	27622	1759
2015	28487	1821
2016	25963	1792
2017	24786	1646
2018	22829	1145
2019	25245	1113

Примітка: джерело [1] http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/osv_rik/osv_u/vuz_u.html

Примітка: графік (1–5) побудовано на основі даних [1]; графік (6) на основі даних <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/>; обробка автора.

Позначення:

1, 2 – кількість працівників, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок, які мають науковий ступінь; відповідно докторів наук (1) та кандидатів наук (2);

3 – частка витрат на виконання наукових досліджень і розробок у ВВП, у % (дані за 2010–2015 роки перераховано без урахування витрат на виконання науково-технічних послуг);

4, 5 – відповідно кількість аспірантів та докторантів в Україні;

6 – ВВП на одного жителя, у дол. США.

Інший чинник, що впливає на зменшення кількості наукових кадрів в Україні, з нашого погляду, це посилення міграційних потоків. В [2] нами зазначено, що посиленню освітньої міграції сприяло запровадження безвізового режиму для громадян між Україною та Європейським Союзом, який набув чинності 11 червня 2017. Важливе значення мають угоди (дво- і багатосторонні) про співробітництво між українськими і закордонними університетами. Також визначальний вплив на міграційні потоки має рівень життя в країні, який охоплює широкий спектр показників щодо стану та умов життєдіяльності людини у суспільстві. У теперішній час в Україні, на нашу думку, рівень життя є достатньо низьким, що засвідчують прямо чи опосередковано різноманітні статистичні показники (чисельність постійного населення; сумарний коефіцієнт народжуваності; середня очікувана тривалість життя при народженні; індекс інфляції; номінальний ВВП в доларах США на одного жителя та інші). Наприклад, рівень ВВП в Україні має дуже низькі показники порівняно з іншими країнами світу, а індекс інфляції навпаки; чисельність населення зменшується. В пошуку кращого життя відбувається стрімке посилення міграційних потоків з України різних вікових груп.

Таким чином, цілий комплекс наведених та інших чинників, на наш погляд, зумовлює до зменшення кількості наукових кадрів у нашій державі. Тому важливо в оптимальні терміни сформулювати стратегію розвитку наукового та освітнього потенціалу, аби молоді кандидати (доктори філософії) та доктори наук могли максимально реалізувати себе в Україні.

Список використаних джерел:

1. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 10.03.2021).
2. Староста Володимир. Деякі аспекти освітньої міграції в Україні. Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки. 2018. № 4 (63). С. 157–165. ISSN 2518–7813.

С. І. Максимов,
доктор юридичних наук, професор, професор кафедри
теорії і філософії права, Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, Україна

УНІВЕРСИТЕТ ЯК ФОРМА САМОРОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ (ФІЛОСОФСЬКА ПЕДАГОГІКА СЕРГІЯ ГЕССЕНА)

Однією з найкращих праць з філософії педагогіки у ХХ столітті вважається книга Сергія Гессена «Основи педагогіки» (Берлін: Слово, 1923), яка була видана ним у еміграції. Для С. Гессена педагогіка, або наука про виховання була практичним застосуванням філософії. Сам автор характеризував свою концепцію

терміном «педагогіка культури». Він виходив із того, що виховання проходить через низку якісних стадій: воно починається з зовнішньої дії на дитину і орієнтовано на формування автономної особистості, здатної до кооперації і співпраці з іншими.

За Гессеном метою освіти є формування високоморальної, вільної та відповідальної особистості. Завданням освіти є, на його думку, залучення людини до культурних цінностей науки, моральності та права. На його погляд, ніщо не може так сприяти реалізації цього завдання, як орієнтація на «ідеал вільного виховання» [1, с. 62].

Головними поняттями в роботі Гессена є культура, освіта, а також свобода, дисципліна і особистість. Примушення і свобода є не протилежними, як вважали Руссо і Толстой, а взаємно проникаючими одне одного началами. А виховання не може бути не примусовим, оскільки примушення є факт життя, створений не людьми, а природою людини, що народжується скованою. Пронизати примушення свободою як його істотною метою – ось справжнє завдання виховання. Свобода повинна пронизувати і тим самим поступово відмінити кожен акт примушення з живання в освіті.

За Гессеном, кожна людина у своєму розвитку проходить стадії аномії, гетерономії і автономії, яким, по суті, відповідають три ступені освіти: дошкільна, шкільна й позашкільна. Ступінь аномії асоціюється з дитинством, природним станом людини, її грою. Ми народжуємося в аномії. Перехід з дитсадка до школи, це є як би перехід від природного стану буття людини до соціального, тобто до права – на ступінь гетерономії. Завдання школи зводиться до виховання правового відчуття і суспільної свідомості в людині. Освіта в школі повинна бути організована так, щоб у ній ясно просвічувала майбутня мета утворення особистості з притаманним їй вільним самовизначенням. Це пояснюється тим, що існує тісний зв'язок між школою і правом: якщо де-небудь освіта стає проблемою права, то саме в школі. Тобто Гессен вважав, що в школі повинне здійснюватися не просто правове виховання, як один з видів виховання взагалі, а сама організація шкільного життя має бути нічим іншим, як вихованням до права, або правовим вихованням. Він вважав, що шкільна влада як носій зовнішнього закону повинна бути організована таким чином, щоб виховувати потяг до свободи [1, с. 156]. Це означає додержання принципу: «хоча правила поведінки і приписуються учню ззовні (шкільною владою), вони повинні бути такими, *ніби* ученя сам їх собі поставив» [1, с. 156].

Вищим ступенем моральної освіти є автономія. Примусити людину бути моральною, як її можна примусити виконати веління права, звичаю або суспільної моралі, не можна. Тільки добровільно підкоряючись його обов'язку, людина може виконати веління моральності. Моральність виникає у своїй самостійності тоді, коли особистість перестає бути простим членом роду і звільняється від влади звичаю, що стихійно охоплює його. Університетська автономна освіта повинна бути заснована на самоосвіті. Університет неможливо закінчити одержанням диплома тому, що виховання, як і навчання фаху, є неперервним, триває упродовж усього життя людини. Головною формою позашкільної освіти є «подорож». Вона має величезне значення для утворення особистості людини. Потрібно залучитися до чужого, аби знайти своє власне «Я».

Список використаних джерел:

1. Гессен С. И. Основы педагогики. Введение в прикладную философию. Москва: Школа-Пресс, 1995. 448 с.

*М. Р. Дисько-Шуман,
кандидат философских наук, доцент, доцент кафедры философии,
Белорусский государственный университет информатики
и радиоэлектроники, Республика Беларусь*

ТЕНДЕНЦИИ СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ В КОНТЕКСТЕ ПРОЦЕССОВ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Тенденции развития современного образования связаны с созданием единого, глобального образовательного пространства. В первую очередь, это обусловлено использованием новейших технологий и созданием поликультурных образовательных сред. Применение информационных технологий, обеспечивающих доступность новых форм получения образования, прежде всего, посредством развития дистанционного образования, предоставляет возможности для получения образования все большему количеству людей, в том числе тем, для кого традиционные формы получения образования были изначально недоступны, например, людям с ограниченными возможностями и т.д. В то же время происходит расширение географии доступности курсов ведущих университетов для представителей различных стран и культур. Например, один из крупнейших онлайн-провайдеров образовательных курсов Coursera, предоставляет доступ к более чем 5 тысячам образовательных курсов, разработанных в 200 ведущих университетах

мира. Ключевое слово для характеристики тенденций в современном образовании является его «доступность». Такая «доступность» обеспечивается, с одной стороны, использованием технологий, с другой – унификацией инструментов и средств образовательного процесса.

В ситуации, когда один и тот же образовательный продукт предназначен для потребителей различного уровня образования и представителей различных культур и социальных практик, необходимо задать универсальные рамки понимания и использовать такие образовательные инструменты и методики, которые доступны для понимания всем. Поэтому неслучайно, что все большую популярность набирает такая форма контроля знаний как тестирование. Использование тестирования оправданно благодаря простоте разработки и универсальному характеру логической структуры тестов, которая может быть наполнена любым содержанием, независимо от специфики преподаваемой дисциплины, ее сложности и т.д. И если относительно курсов по естественнонаучным, точным и техническим дисциплинам унификация образовательных средств и инструментов возможно оправданна, то относительно курсов по социогуманитарным дисциплинам такая унификация не только не оправданна, но сама возможность ее применения нуждается в обоснованном анализе. Так как именно курсы по социогуманитарным дисциплинам направлены на формирование фундаментальных характеристик личности, выработку мировоззрения, развитие навыков аналитического и критического мышления, обоснование личностно-экзистенциального выбора системы норм, ценностей и убеждений, постольку любая унификация как содержания таких курсов, так и образовательных инструментов, используемых в процессе преподавания может привести к «выхолащиванию» и редукции их содержания к информации о ряде фактов, событий или взглядах, что, безусловно, никоим образом не будет способствовать достижению подлинных целей данных дисциплин.

Одним из наиболее негативных факторов для развития личности в рамках образовательного процесса является замена форм непосредственной коммуникации ее опосредованными формами, так, например, общепризнанным является тот факт, что для формирования совокупности качеств, которые обозначают как *soft skills*, абсолютно необходимы участие в личной коммуникации обучающий-обучаемый, поскольку такие навыки как умение договариваться, приходить к консенсусу, не являются формализуемыми и не существует опосредованных форм тренинга таких навыков. Одной из причин в том, числе является их слишком сложная природа, включающая как языковые компетенции, эмоциональный интеллект и психологические особенности, влияющие на их формирование.

Процессы унификации и приведения к единому стандарту как в содержании, так и в средствах не будут учитывать того факта, что субъекты, вовлеченные в образовательный процесс, являются представителями различных культур, носителями различных культурных кодов и смыслов. Не учитывая разницу в исходном мировоззренческом фундаменте, мы будем иметь не поликультурное образовательное пространство, а монокультурное с доминированием общих признанных стандартов, ценностей и норм. Такие стандарты и нормы не будут результатом открытого диалога, а будут результатом выбора в пользу наиболее эффективного и прагматически целесообразного контента и инструментария. Данная тенденция является частным случаем влияния процессов глобализации в социальной подсистеме общества. И поскольку образование является одним из наиболее значимых инструментов формирования личности, то тенденции, наметившиеся в современном образовании как в связи с использованием новых информационных технологий, так и по причине трансформации традиционных форм обучения, будут иметь в качестве последствий изменения ценностно-мировоззренческих оснований современного человека, создавая условия для все большего нивелирования уникальных особенностей представителей различных культур.

В. Ю. Стрельников,

*доктор педагогических наук, профессор, профессор кафедры
специальной освіти і соціальної роботи, Полтавський національний
педагогічний університет імені В. Г. Короленка, Україна*

МОДЕЛЬ ПРОФЕСІЙНОГО САМОРОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ ЗІ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ

Психологічною основою пропонованої моделі професійного саморозвитку особистості майбутнього фахівця зі спеціальної освіти є принцип саморозвитку, який інтегрує систему фундаментальних принципів розвитку особистості, що сформульовані в культурно-історичній теорії походження і формування психіки й свідомості Л. Виготського [2], психологічній теорії особистості і діяльності О. Леонтьєва [10] і С. Рубінштейна [11], теорії розвитку особистості Л. Божович [1], В. Давидова [3], Д. Ельконіна [12] та ін.

Розвиток майбутнього фахівця зі спеціальної освіти здійснюється через вирішення протиріччя між його спонтанною активністю і зовнішньою регуляцією (вихованням і навчанням). Джерелом розвитку

є внутрішній світ особистості, що обумовлює новий рівень розвитку самосвідомості, вироблення власного світогляду, активізацію процесів особистісного самовизначення і самопізнання, проектування себе в професії майбутнього фахівця зі спеціальної освіти. Недостатня сформованість регулятивних механізмів веде до того, що і в юнацькому віці він залишається об'єктом виховання і зовнішніх впливів, будучи неспроможним перетворитися в суб'єкт власного життя і зробити самостійний професійний вибір у сфері спеціальної освіти.

Можна виділити і побудувати дві моделі оволодіння майбутнім фахівцем зі спеціальної освіти професією: модель адаптивної поведінки, в основі якої лежить перший спосіб існування, і модель професійного саморозвитку, яка базується на другому способі життєдіяльності.

За першої моделі адаптивної поведінки у самосвідомості майбутнього фахівця зі спеціальної освіти домінує тенденція до засвоєння професійної діяльності у сфері спеціальної освіти згідно вимог, правил, норм, рекомендацій; він пристосовує чи підпорядковує середовище своїм інтересам – керується принципом економії сил і, переважно, користується виробленими алгоритмами розв'язання професійних ситуацій, завдань, проблем, що згодом перетворюються в шаблони, штампи, стереотипи.

Різні типи адаптивної поведінки, які не є простим підпорядкуванням зовнішнім вимогам, а вибором оптимального рішення, можна віднести до другої моделі – професійного саморозвитку особистості. У цій моделі майбутній фахівець зі спеціальної освіти демонструє здатність вийти за межі повсякденної практики, побачити свою працю в цілому і зробити її предметом практичного перетворення; це дає йому змогу стати господарем становища, повноправним автором, конструктором свого сучасного і майбутнього, дозволяє внутрішньо сприймати, осмислювати й оцінювати труднощі та протиріччя різних сторін професійної діяльності, самостійно і конструктивно вирішувати їх у відповідності зі своїми ціннісними орієнтаціями, розглядати будь-які труднощі як стимул для подальшого розвитку. Усвідомлення майбутнім фахівцем зі спеціальної освіти своїх потенційних можливостей, перспектив особистісного і професійного росту підштовхує його до постійного експериментування, що розглядається як пошук, творчість, можливість вибору. Вирішальним елементом означеної ситуації професійного саморозвитку є необхідність вибору, який дає відчуття більшої свободи і відповідальності.

Експериментальні дослідження [4–9; 13] показують, що професійне функціонування майбутнього фахівця в руслі першої моделі визначається, переважно, протиріччям між вимогами професійної діяльності і професійного співтовариства, з одного боку, і можливостями та здібностями особистості, індивідуальним стилем діяльності та спілкування, досвідом – з іншого.

Професійний саморозвиток майбутнього фахівця зі спеціальної освіти (друга модель) визначається різними протиріччями, але основною рушійною силою розвитку професіонала є глибоко особистісне протиріччя між Я-діючим і Я-відображеним. У професійному саморозвитку, як безперервному процесі проектування своєї особистості, виділяються три основні стадії психологічної перебудови особистості: самовизначення, самовираження і самореалізація. На стадії самореалізації співвідношення знань про себе відбувається в межах «Я і вище (творче) Я». На цій стадії формується життєва філософія, усвідомлюється сенс життя, своя суспільна цінність. Майбутній фахівець зі спеціальної освіти не лише досягає професійної майстерності, а й, творчо реалізуючи себе, гармонійно розвиває свою особистість.

Трансформувати модель адаптивної поведінки в модель професійного саморозвитку особистості можна на основі перетворення мотиваційної, інтелектуальної, афективної, поведінкової структур особистості, у результаті чого зовнішня детермінація життєдіяльності змінюється на внутрішню. Технологічно модель включає комплекс методів впливу на чотирьох стадіях зміни поведінки особистості майбутнього фахівця зі спеціальної освіти (підготовчу, усвідомлення, переоцінку, дію) та процеси, що відбуваються на кожній стадії: мотиваційні (перша стадія), когнітивні (друга стадія), афективні (третьа стадія), поведінкові (четверта стадія).

На підготовчій стадії слід з'ясувати рівень готовності майбутнього фахівця зі спеціальної освіти до зміни самого себе і рівень осмислення ним необхідності змін поведінки. На другій стадії рівень усвідомлення суттєво підвищується завдяки спостереженню, співставленню, інтерпретації точок зору, позицій, способів і прийомів сприймання і поведінки. Збільшення інформації сприяє кращому осмисленню і оцінюванню студентами альтернативи небажаній поведінці та зростанню професійних і особистісних можливостей через відмову від звичних форм поведінки. На третій стадії використовуються не лише когнітивні, а й афективні та оціночні процеси зміни себе, майбутній фахівець зі спеціальної освіти все більше відчуває свою незалежність і здатність змінити життя в чомусь важливому, принциповому. Вибір і прийняття рішення щодо того, як діяти по-новому – основний результат цієї стадії. На четверту стадію дії, переходять ті майбутні фахівці зі спеціальної освіти, хто успішно пройшов стадію переоцінки. Найефективніший перехід на цю стадію можливий тоді, коли у майбутнього фахівця зі спеціальної освіти з'являється можливість апробувати і закріпити нові способи поведінки у своїй практичній діяльності.

Стійкість до стимулів, які провокують небажану поведінку, і заохочення самого себе за здатність до позитивних змін поведінки – основний результат цієї стадії.

Напрямок зміни поведінки майбутнього фахівця зі спеціальної освіти слід розглядати не як лінійний рух через різноманітні стадії, а як процес, що йде немов по спіралі, де за кожної спроби змінити свою поведінку (розвинути ту чи іншу інтегральну характеристику) він проходить через одні й ті ж стадії, набуває нового рефлексивного досвіду, вищим стає рівень його професійної самосвідомості й професійного розвитку, що базується на саморозвитку.

Таким чином, ця модель дозволяє вирішувати питання діагностики, прогнозу, корекції професійного саморозвитку особистості майбутнього фахівця зі спеціальної освіти, а також будувати інноваційні проекти і програми. Разом з тим перехід особистісної і професійної самосвідомості на більш високий рівень, будучи обов'язковою умовою розвитку майбутнього фахівця зі спеціальної освіти, не вичерпує всіх складових означеного розвитку.

Список використаних джерел:

1. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте. М. : Просвещение, 1968. 464 с.
2. Виготский Л. С. Собр. соч. : В 6 т. Т. 4. Детская психология / под. ред. Д. Б. Эльконина. М. : Педагогика, 1984. 432 с.
3. Давыдов В. В. Виды обобщения в обучении. М. : Педагогика, 1972. 423 с.
4. Лебедик Л., Кравченко Л. Розвиток професійної культури викладачів економіки в умовах магістратури. *Українська професійна освіта*. Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2018. №4. С. 46–53. URL : <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/12383/1/Lebedyk.pdf>.
5. Лебедик Л. В. Критерії розвитку інтелектуального обдарування особистості майбутнього фахівця у сфері соціальної роботи. *Обдаровані діти – скарб нації: матеріали Міжнар. наук.-практ. онлайн-конф. (м. Київ, 8–11 грудня 2020 року)* К. : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2020. С. 228–231. URL : <http://novyny.ostriv.in.ua/publication/code-7E317C4119BB9/list-8C72DA5726>.
6. Лебедик Л. Розвиток лідерства майбутніх менеджерів у технологіях кооперативного навчання. *Шлях освіти*. 2008. № 3. С. 22–25.
7. Лебедик Л. В. Розвиток комунікативних навичок викладача: метод. рек. Полтава : ПУЕТ, 2015. 16 с.
8. Лебедик Л. Розвиток професійної компетентності викладачів закладів вищої освіти. *Інноваційні технології розвитку особистісно-професійної компетентності педагогів в умовах післядипломної освіти: зб. наук. ст. у 3-х ч. / за заг. ред. О. В. Зосименко, Г. Л. Єфремова*. Суми, 2020. Ч. 1. С. 40–47.
9. Лебедик Л. В. Технології навчання для розвитку аналітичної компетентності майбутніх бакалаврів з економіки. *Фізико-математична освіта* : наук. журнал. 2019. Вип. 2. Ч. 2. С. 56–59. URL : <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>.
10. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. 2-е изд. М. : Политиздат, 1977. 304 с.
11. Рубинштейн С. Л. Принцип творческой самодеятельности: К философским основам современной педагогики. Вопросы психологии. 1986. №4. С. 101–109.
12. Эльконин Д. Б. Психология игры. 2-е изд. М. : Владос, 1999. 359 с.
13. Strelnikov V. Yu. Concept of designing advanced postgraduate pedagogical education, development and selfdevelopment of teacher pedagogical skills in the new Ukrainian school. *Theory and Practice of Future Teacher's Training for Work in New Ukrainian School: monograph* / Edit. I. F. Prokopenko, I. M. Trubavina. Prague, OKTAN PRINT s.r.o., 2020. P. 35–43. – URL : <https://www.oktanprint.cz/p/theory-and-practice-of-future-teacher-s-training-for-work-in-new-ukrainian-school/>.

Procenko Olga,

*Dr. phil., Full Professor Professor of Philosophy and Social Sciences,
National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute», Ukraine*

Smyhun Svitlana,

*Ph.D. in Philosophy, Docent, Associate Professor of Philosophy and Social
Sciences National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute», Ukraine*

AXIOLOGICAL ASPECT OF SUPERVISION IN SELF-DEVELOPMENT OF STUDENT'S PERSONALITY IN THE CURENT CONTEXT OF HIGHER EDUCATION

A feature of the modern world is social change that has been gaining momentum. The intensive sociocultural dynamics affects all societal spheres, including higher education, which challenges the academic community to find new, more effective methods of organizing and managing the educational process. In this context, the issue of self-development of student's personality as a stable focus on constant self-improvement to achieve success that accompanies a student throughout whole life and determines the crucial moments of activity, appears as

a priority. In this light, the relationship between personal growth and the socio-cultural context, which transmits the value potential of special knowledge and contributes to the acquisition of professional skills, assumes particular significance. It is essential to make an emphasis on flexibility in goal-setting and decision-making, development of critical thinking, an attitude towards the culture of interpersonal communication and certainly, the ability to use computer technologies and various methods of assessing the expansion of personal knowledge space. It should be borne in mind that the driving force of modern society is knowledge, which, according to D. Bell, is «an organized set of statements of facts or ideas, presenting a reasoned judgment or an experimental result, which is transmitted to others through some communication medium in some systematic form» and it is important to distinguish knowledge from news and entertainment messages. Knowledge comprises new judgments (research) and new statements of already known judgments (textbooks), [1, p. 235].

The cultural context that stimulates self-development of student's personality presupposes a certain project that is proposed by the academic community and implemented through the activities of a supervising teacher (supervisor, curator). Practice of the academic supervision has acquired a different scale in a specific time period, but it has not cease to be somehow used in the university activities related to construction of the present and forecasting the future in the organization of educational process.

On the territory of modern Ukraine, the supervising began in the 18th century as a practice of patronage (overseeing) over the activities of educational institutions and primarily universities by one or two high-ranking officials. They were the ones who informed the higher authorities about the needs of university. This top administrative position had a fairly wide range of responsibilities, among which patronage as a special supervision over teaching process was the most important. Initially, activities of the patrons (curators) of educational institutions served the interests of the state in its educational and disciplinary strategy. Basically, such activities corresponded to the content of the concept of «curating», which in Latin means supervision, caring, and patronage, overseeing of certain works progress or social phenomena and processes. Narrowing of the semantic field of the term «curator» led to its concretization. It has begun to be used to describe the purposeful and constant supervision of the university administration and the teaching staff over educational process, teaching methods and behaviour of students of higher and secondary educational institutions, as well as for organizing a system of relations in such a subordination as administration-supervisor(curator)-student.

In the traditions of the Western European education system, following the example of which supervision was initiated, a somewhat different practice of overseeing the students, called tutoring (Cambridge, Oxford), from the English «tutor» – a mentor, has historically developed since the 14th century. The mentor's activities today include monitoring the personal growth of students and the process of assimilating knowledge, helping to adapt to the learning environment. A «tutor» as compared to a supervisor (curator) is a specialist in pedagogy and psychology, and in some circumstances a person with a relevant profession, who focuses on an individual approach to learning and individualization of learning in general.

It should be noted that academic supervision (curatorship) in higher education in Ukraine has undergone a semantic and functional change, and is still under active debate in all discursive forms. Currently, the discourse in relation to academic supervision leaves behind a string of severe issues and remains relevant in the sense that Y. Habermas used in his philosophical studies – as a set of statements that occur in specific social contexts and are limited in time and space [3, pp. 67–79]. It is also indicative that the study of such a social phenomenon as academic supervision and discursive practices regarding its place and role in modern conditions of society remains significant for the strategy of higher education.

These days, we can confidently consider supervising as a special way of mediation that arises between the university administration and student self-government in the context of obtaining professional knowledge, forming an independent political position, entering the space of sociocultural communication. The scope of supervisor activities has gone beyond the boundaries of educational and guardianship work. He acts as an organizer of both the educational process and leisure, and as an arbiter in spiritual values inclusion, a role model in the process of acquiring professional knowledge and skills.

Supervision can now be identified with those social mechanisms that intensify the educational system and demonstrate the constructive practice of dialogue and polylogue with students. Supervisor's role as an intermediary is associated with the search and implementation of effective methods of coordinating the interests of the university administration, teaching staff and students in their aspiration to acquire professional skills. Supervisor is involved in choice of new means of presenting the value potential of future profession. According to experts on modern communication, the role of a mediator is to strengthen cooperation in different spheres of society: you always work in a group, even if it seems that you are doing everything alone. This is the attitude of modern management. And in this sense, supervision is a cultural matrix in emergence and advancement of spiritual landmarks corresponding to the time.

Investigating supervision within transmitting of promising cultural values, supervising experts argue that supervisor currently creates new communication practices. Supervisor articulates both modern and legacy codes of conduct. There are many metaphors for the different modes of supervising work, from a mediator or a «missionary» to a traditional birth attendant. Attention is drawn to the phenomenon of «supervisor as»: an editor, DJ, a technician, an agent, a manager, a promoter and a talent scout, and even absurd options – as a predictor and a deity [2, p.80].

The supervisor's activities are indirectly included in the political and ideological strategies of the state. It emphasizes the status quo of state programs, preserving the moral, legal and religious parameters of society, strengthening any identity: gender, racial, subcultural, regional, and national. Within the framework of higher education, supervising acquires the role of an «invisible hand» of the pedagogical and educational industry [2, p. 149].

Summing up the consideration of the supervisor's role in self-development of student's personality in the current context of higher education, set of options should be pointed out. Supervisor as a promoter reveals to the students the values of higher education in the mainstream of specific professional employment. He acts as an agent in transmitting moral and ethical normativity, law and order, by indicating the priority of cooperation, responsibility and fairness. Supervisor consolidates pedagogical, training and education activities, personifies such behavioural stereotypes that contribute to the adaptation of students to new conditions and circumstances and the implementation of their creative and constructive initiatives.

References:

1. Bell D. Gryadushcheye postindustrial'noye obshchestvo. Opyt sotsial'nogo prognozirovaniya (*The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting*) / D. Bell. – Moscow: Akademiya, 1999. – 350 p.
2. O'Neill Paul. Kul'tura kuratorstva i kuratorstvo kul'tur(y) (*The Culture of Curating and the Curating of Culture(s)*) / Paul O'Neill. – Moscow: Ad Marginem Press, 2015. – 272 p.
3. Habermas Y. Moral'noye soznaniye i kommunikativnoye deystviye (*Moral consciousness and communicative action*) / Y. Habermas. – Saint Petersburg: Nauka, 2001. – 379 p.

О. А. Столярчук,

доктор психологічних наук, доцент,
доцент кафедри психології особистості та соціальних практик,
Київський університет імені Бориса Грінченка, Україна

САМОРОЗВИТОК СУЧАСНОГО ВИКЛАДАЧА: ПЕРЕВАГИ ТА РИЗИКИ

Викладач як представник педагогічної професії в освітньому просторі ЗВО наразі має бути особливо гнучким і динамічним, щоб не просто встигати за вимогами часу, але й прогнозувати тенденції розвитку сучасного суспільства, ринку праці, бути конкурентоспроможним і надавати якісні освітні послуги. Сучасні викладачі, особистим прикладом втілюючи нову світоглядну парадигму «освіта впродовж всього життя», власним прагненням до самоосвіти та саморозвитку відображають позитивні зміни професійного менталітету, що, безумовно, є вагомим ресурсом підвищення якості вищої освіти. Втім, це лише очевидний, безперечно позитивний зовнішній результат саморозвитку викладача. Однак питання його мотивації, ресурсності, збереження самоприйняття та психологічного й соматичного здоров'я як супровідних аспектів саморозвитку залишається, як правило, поза фокусом наукової думки. Поряд з цим, складні умови освітнього процесу у вищій школі, зумовлені домінуванням дистанційного навчання, змушують критично переглянути зміст, функції, сильні та слабкі сторони саморозвитку викладача.

Дефініція саморозвитку є популярною для наукових розвідок психологів. Одне і перших визначень категорії саморозвитку, надане В. І. Слободчиковим і Є. І. Ісаєвим, не втрачає актуальності. Вищезазначені вчені тлумачать саморозвиток як фундаментальну здатність людини ставати та бути справжнім суб'єктом свого життя, перевтілювати власну життєдіяльність в предмет практичного перетворення [4, с. 159]. Ідея суб'єктності як детермінанти та супровідної ознаки саморозвитку викладача є цілком правомірною у рідній йому успішній професійній самореалізації. Суб'єктність як характеристика особистості передбачає усвідомленість власних потреб, мотивів, цінностей, цілеспрямованість, активність і відповідальність за її результати. Однак, в умовах активного запровадження студентоцентрованого підходу у ЗВО прояви суб'єктності викладача та функції саморозвитку можуть дещо звужуватись. Бачення університету лише як місця надання освітніх послуг на вітчизняному сервісному ринку означає, що викладачеві достатньо лише якісно і системно задовольняти освітні потреби студентів. Якщо ж університет сприймається нами як традиційний академічний осередок генерації знань і надбань культури, інтеграції освіти та науки, то фахова місія викладача суттєво розширюється, і його саморозвиток стає провідним чинником успішної особистісно-професійної самоактуалізації.

За свідченням В. Г. Маралова, саморозвиток є неперервним процесом, в якому під впливом конкретних мотивів відбувається постановка та досягнення конкретних цілей засобами зміни власної діяльності, поведінки чи себе. Саморозвиток дає можливість або підтвердити, або посилити в собі власну особистість, риси характеру, способи поведінки та діяльності. Саморозвиток – свідоме управління процесом власного розвитку [3]. Погоджуючись з тезами вищезгаданого вченого, зупинимось детальніше на детермінації саморозвитку викладача.

Саморозвиток сучасного викладача є складним і, як правило, полімотивованим процесом. Можна виокремити такі його типи *чинники*:

- внутрішня потреба в самовдосконаленні, невгамовна жага до самоактуалізації шляхом задіювання особистісного-професійного потенціалу. Цю потребу корифей вітчизняної психологічної думки С. Д. Максименко влучно позначає нуждою, наголошуючи, що виток саморозвитку (а отже, і особистості в цілому) є нужда як енергетично-інформаційна якість, яка забезпечує експансію життя в онто і філогенезі. Нужда виступає як єдина вихідна інтенційна сила, діяльність якої «запускає» її розвиток як саморозвиток [2, с. 85];

- прагнення зберегти актуальну професійну компетентність та тлі стрімкого інформаційного потоку. Це питання гостро стоїть перед кожним викладачем в умовах домінування компетентнісної парадигми підготовки фахівців;

- підтвердження професійної ідентичності, суб'єктності власного життєтворення в умовах невизначеності та нестабільності суспільного розвитку. Дистанційне навчання ставить перед викладачем нові виклики, пов'язані не лише зі збагаченням методичної й інформаційної компетентності, але і перевіркою цінностей партнерської взаємодії зі студентами, переосмисленням ієрархії навчальних завдань;

- традиційно розповсюдженими є мотиви, пов'язані з кар'єрними амбіціями викладача, тим паче, що академічне середовище ЗВО надає широкі можливості як для наукового, так і для педагогічного кар'єрного просування;

- в окремих випадках саморозвиток зумовлюється механізмом гіперкомпенсації викладачем власних невіршених психологічних проблем, в тому числі родинних. Це відбувається, як правило, на тлі тотальної зацикленості особистості професійним вектором самоздійснення;

- також має місце дія чинника зовнішнього походження – виконання викладачем вимог чи рекомендацій адміністрації ЗВО щодо підвищення його фахової кваліфікації.

Перші три наведені вище чинники відображають зрілу мотивацію саморозвитку викладача. Для неї характерні внутрішня сутнісно-ціннісна особистісна детермінованість і прогресивний характер цього процесу. Відтак, зрілий саморозвиток, у баченні співзасновника гуманістичного напрямку в психології К. Роджерса, стає самоініційованим процесом учіння бути вільними, під час якого особистість просувається від мало усвідомленого буття психологічно залежної людини до буття людини, яка приймає свої власні почуття, цінує глибинні пласти своєї природи й довіряє їм, знаходить силу в реалізації своєї унікальності, живе цінностями, відповідними своєму досвіду [1, с. 41].

Традиційними є уявлення, що ефективність саморозвитку викладача визначається з позицій його відповідності професії та успішності діяльності в ній. Однак, процес саморозвитку викладача передбачає не лише засвоєння педагогічних новацій, досягнень сучасної науки та використання прогресивних методичних практик. Це лише вектор саморозвитку професіоналізму *діяльності* викладача. Не менш важливим є вектор саморозвитку професіоналізму *особистості* викладача. Цей вектор охоплює автентичність мотивації самозмінювання, конгруентність зусиль, збалансованість ресурсних затрат і результату.

Доречно брати до уваги такі провідні *переваги та надбання* саморозвитку викладача: підтримання актуального сучасним вимогам освітньої практики професіоналізму, причому як діяльності, так і особистості педагога ЗВО; підвищення рівня професійної компетентності, включаючи наукову, методичну та психологічну складові; профілактику фахової стагнації та прокрастинації внаслідок систематичної і системної постановки завдань самозмінювання та їх реалізації; актуалізацію та збагачення особистісно-професійного потенціалу; тренування інтелектуальних і креативних навичок, в тому числі підтримку в робочому тонусі текучого інтелекту та збагачення кристалізованого інтелекту; розвиток емоційно-вольової регуляції; кристалізацію професійних цінностей і ідентичності; реалізацію професійної гнучкості та мобільності; фасилітацію та модерацію саморозвитку студентів через наставництво у їхньому професійному становленні.

Визнаючи різноплановість і полівекторність саморозвитку сучасного викладача, важливо зважати на *ризики* реалізації цього процесу, як-от:

- високу ймовірність перевантаженості педагога вищої школи, переживання ним хронічного стресу через значні зовнішні та внутрішні поліфункціональні вимоги та, як наслідок, провокування професійного вигорання;

- особистісну деформацію внаслідок зацикленості лише на фаховій діяльності, занедбаність таких аспектів професіоналізму особистості, як ресурсність і екологічність;
- одновекторний характер саморозвитку викладача, приміром лише у річищі методичного чи наукового аспектів професійної діяльності;
- обмеженість у альтернативних професійних сферах життя (родина, дозвілля), що провокується механізмом гіперкомпенсації;
- хронічну професійну невдоволеність, знецінення фахових досягнень, зниження професійної самооцінки як ознаки невротичного характеру саморозвитку.

Отже, саморозвиток сучасного викладача є важливою умовою підвищення його професіоналізму та збагачення фахової ідентичності. В складних умовах суспільної невизначеності саморозвиток є механізмом збереження суб'єктності викладача як в умовах професійної діяльності, так і життєвого самоздійснення загалом. Ефективний професійний саморозвиток викладача можливий за умови усвідомленої внутрішньої мотивації, синергії особистісного та фахового векторів розвитку, а також балансу зусиль, можливостей і результатів.

Список використаних джерел:

1. Гуманістична психологія: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. Романа Трача, Георгія Балла; АПН України, Ін-т психології ім. Г. С. Костюка. К., 2001. Т. 1: Гуманістичні підходи в західній психології ХХ ст. 2001. 252 с.
2. Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості: монографія. Київ: ТОВ «КММ», 2006. 240 с.
3. Маралов В. Г. Основы самопознания и саморазвития: учеб. пособие для студ. сред. пед. учеб. заведений. [2-е изд., стер.]. Москва: Академия, 2004. 256 с.
4. Слободчиков В. И., Исаев Е. И. Психология развития человека. Развитие субъективной реальности в онтогенезе: учебное пособие. Москва: ПСТГУ; 2013. 400 с.

Т. М. Яблонська,

доктор психологічних наук, професор, доцент кафедри психології розвитку, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

ПРОБЛЕМА САМОРОЗВИТКУ СТУДЕНТА В КОНТЕКСТІ ЗАВДАНЬ РЕФОРМУВАННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Актуальність проблеми саморозвитку особистості студента зумовлюється важливістю реформування вітчизняної системи вищої освіти за європейською моделлю, що націлене на входження її до європейського освітнього простору. Розглядаючи зміст і основні вектори реформування вищої освіти, науковці підкреслюють, що необхідність насамперед зміни інформаційно-діяльної моделі освіти на діяльно-ціннісну, яка передбачає значну самостійність і самоактивність студента. Сьогодні затребуваним є фахівець, який здатний систематично поповнювати свої знання, освоювати нові методи і підходи, творчо використовувати їх у професійній діяльності. Саме тому актуальною є проблема розвитку в студентів мотивації і вміння вчитися самостійно протягом усього трудового життя; відтак особливого значення набуває орієнтація вищої освіти на розвиток і саморозвиток майбутнього фахівця і стає актуальним створення відповідного середовища, яке сприяє активізації саморозвитку особистості.

Метою статті є аналіз проблеми саморозвитку студента в ракурсі трансформації вищої освіти та визначення шляхів його активізації.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукової літератури свідчить, що інтерес до проблеми саморозвитку особистості знайшов відображення у працях вітчизняних і зарубіжних філософів, водночас ця проблематика досліджень досить обмежено представлена в психологічній науці, що пов'язано зі складністю самого феномена, недостатньою розробленістю теоретико-методологічних основ та методичного інструментарію дослідження. Здебільшого дослідження проводяться в контексті розвитку духовності особистості (М. Боришевський, М. Савчин [3] та ін.), вивчення різних самотворчих процесів – самотворення, саморозвитку, самовдосконалення особистості (М. Боришевський [1], С. Кузікова [2], Л. Сердюк [4], Т. Яблонська [5] та ін.), які тісно пов'язані між собою.

Саморозвиток особистості розглядається як свідомо, цілеспрямована і керована активність особистості, мета якої полягає в самозміні в позитивному напрямі, що забезпечує особистісне зростання, самовдосконалення. Межі психологічного простору саморозвитку особистості задаються, з одного боку, цілями та особистісними смислами, з іншого – ресурсними можливостями особистості, а наповнюють його особистісні переживання-ставлення [2]. Самовдосконалення, як вища форма усвідомленого саморозвитку

особистості, є процесом свідомого, керованого самою особистістю розвитку, в якому цілеспрямовано формуються й розвиваються її якості та здібності [5].

Самотворення є більш широким поняттям; трактується як цілісний, самодетермінований, складно організований феномен, що опосередковується комплексом параметрів особистості, насамперед цінністю саморозвитку, цілісністю сприйняття життєвого шляху, самоприйняттям, вірою в свої сили, готовністю до самозмін [4]. Здатність до самодетермінації, саморозвитку, самовдосконалення та самотворення, на думку Л. Сердюк, реалізується тоді, коли особистість стає справжнім суб'єктом. Відтак самотворчі процеси розглядаються як самосуб'єктна активність, яка передбачає відносно високий рівень розвитку особистості, зокрема вагому представленість у її структурі таких утворень, як моральні переконання, сформованість світоглядних орієнтацій, наявність структурованої Я-концепції, розвиненість системи саморегуляції та інших компонентів, що засвідчують достатньо високий рівень розвитку особистості як відкритої соціально-психологічної системи, котра перебуває в стані постійного саморозвитку [1].

Саморозвиток і самовдосконалення особистості актуалізуються в юнацькому віці, що зумовлюється розвитком самосвідомості, пошуком суб'єктом свого місця у світі, становленням ідеалів та прагненням відповідати цим ідеалам. Важливими чинниками активізації саморозвитку в цьому віці є інтенсивний розвиток самосвідомості, становлення Я-концепції, розширення діапазону соціальних ролей особистості, зростання її суб'єктності (М. Боришевський [1], С. Кузікова [2] та ін.). Саморозвиток і самовдосконалення в юнацькому віці стимулюється завдяки осмисленню й переосмисленню власної ролі, значущості в системі соціальних відносин; пошуку сенсу життя, процесу набуття ідентичності та формування перспектив подальшого розвитку власного Я; зорієнтованості на особистісне й професійне самовизначення [5].

Професійне самовизначення особистості стає вагомим каталізатором самовдосконалення в юнацькому віці. Вибір професії, як одна зі сфер особистісного самовизначення, спонукає юнака оцінити власні особливості та внутрішні ресурси з точки зору майбутньої професійної діяльності. Професійне самовизначення, основане на врахуванні власних прагнень, можливостей і домагань та усвідомленні молодою людиною того, чого їй бракує, стає стимулом до саморозвитку. Юнацький вік є сенситивним періодом для саморозвитку особистості, адже, усвідомлюючи значущість професійного й особистісного вибору, суб'єкт усвідомлює і той факт, що майбутнє переважним чином залежить від його активності.

Сучасне трактування мети освіти передбачає виховання в студентській молоді готовності до опанування знань і вмінь, актуалізації у неї потреби у саморозвитку, самовдосконаленні. Важливою складовою сучасного підходу є опора на активність студентів у здобутті знань при спрямовуючій і стимулюючій ролі викладача. Саме студент виступає суб'єктом творчої пізнавальної діяльності, який чітко усвідомлює ціль навчання, планує і організовує свою роботу, здійснює її самоаналіз і самоконтроль, усвідомлює відповідальність за результати навчально-пізнавальної діяльності. Самоосвітня діяльність студентів є органічною складовою навчально-виховного процесу, сприяє активному формуванню особистості майбутнього фахівця.

Функція сучасного викладача розуміється вже не як інформативна, формувальна, вихована, а орієнтувальна задля орієнтації студентів у системі наукового знання, фасилітативна, що передбачає допомогу студентам в опануванні загальних принципів наукового знання, методів і технік пізнання, самопізнання, супровід у процесі професійного становлення.

Реалізуючи свої функції у навчальному процесі вищої школи, викладач має враховувати, що задля активізації розвитку і саморозвитку студентів варто:

- спиратися на активність і самостійність студентів у здобутті знань, які стають надбанням особистості лише в результаті свідомої самостійної діяльності;
- враховувати інтереси студентів і одночасно розвивати в них пізнавальні потреби, професійні нахили та інтереси;
- надавати перевагу інтерактивним методам навчання;
- стимулювати участь студентів у групових і колективних формах навчальної роботи (дискусіях, семінарах, ділових іграх тощо);
- при організації самостійної та науково-дослідної роботи студентів спиратися на їх пізнавальні інтереси і зацікавлення;
- здійснювати проєкцію вивченого навчального матеріалу на конкретну професійну діяльність студентів;
- ширше використовувати в навчальному процесі проблемні методи, метод кейсів із залученням студентів до пошуку і вирішення наукових і практичних задач;
- активізувати саморефлексію студентів, що дасть змогу підвищити їх рівень самоусвідомлення власних цілей і траєкторії професійного становлення, особистісних ресурсів для подальшого саморозвитку.

Розв'язання поставлених завдань активізації саморозвитку студента вимагає розробки та впровадження інноваційних форм і методів роботи, психотехнологій, спрямованих на особистісний і професійний розвиток студента, активізацію його саморозвитку.

Підводячи підсумки, варто підкреслити, що процеси саморозвитку у різних їх формах (самовдосконалення, самоосвіта, самовиховання) стають значущою складовою професійного становлення майбутнього фахівця в умовах вищого навчального закладу; їх активізація виступає одним із провідних завдань сучасної системи вищої освіти. Важливими чинниками самовдосконалення в юнацькому віці є осмислення й переосмислення власної ролі в системі соціальних відносин, пошук сенсу життя, професійне становлення. Активізація саморозвитку студента як суб'єкта навчально-професійної діяльності у вищій школі вимагає зміни ролі викладача, врахування індивідуально-психологічних особливостей і пізнавальних мотивів студентів, ширшого використання інтерактивних форм навчання, психолого-педагогічних технологій, спрямованих на розвиток мотивації, суб'єктності студентів, запровадження освітньої фасилітації у навчальному процесі.

Список використаних джерел:

1. Боришевський М. Й. Самотворення особистості: соціально-психологічна сутність, детермінанти становлення та розвитку / М. Й. Боришевський // Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України [за ред. С. Д. Максименка]. – К., 2012. – Т. XIV, ч.1. – С. 28–35.
2. Кузікова С. Б. Психологічні основи становлення суб'єкта саморозвитку в юнацькому віці / С. Б. Кузікова. – Суми : Вид-во «МагДен», 2012. – 410 с.
3. Савчин М. В. Християнське духовне виховання і самовиховання / М. В. Савчин // Проблеми сучасної психології: зб. наук. праць. – Вип. 10. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. – С. 689–699.
4. Сердюк Л. З. Самотворення особистості як цілісний самодетермінований феномен / Л. З. Сердюк // Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Ін-ту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Вип. 38. – Миколаїв, 2015. – С. 422–431.
5. Яблонська Т. М. Вікові та індивідуально-психологічні особливості як чинник самовдосконалення особистості / Т. М. Яблонська // Проблеми гуманітарних наук: зб. наук. пр. Дрогобицького держ. пед. ун-ту ім. І. Франка. Серія „Психологія», ред. кол. Н. Скотна (гол. ред.), І. Галян (ред. розд.) та ін. – Дрогобич : Видавничий відділ ДДПУ ім. І. Франка, 2015. – Вип. 37. – 284 с. – С. 28–39.

О. П. Сергєєнкова,
доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри психології особистості та
соціальних практик, Київський університет
імені Бориса Грінченка, Україна

САМОРОЗВИТОК ЯК МЕХАНІЗМ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ СТУДЕНТА

Складні умови професійного самовизначення сучасної особистості підвищують вимоги до усвідомленого вибору фаху та відповідальності за цей вибір як проєктний вектор власного майбутнього. Старшокласник як суб'єкт цього вибору має обмежений життєвий досвід, що зумовлює певну інтуїтивність, недостатню аргументованість первинного професійного самовизначення. Водночас ці характеристики можна розглядати як ресурс, потенціал для кристалізації правильності вибору професії студентом під час фахового навчання.

Здобуття вищої освіти особистістю загалом є керованим, суспільно контрольованим процесом, спрямованим на формування професійної компетентності, спрямованості та самосвідомості майбутнього фахівця. На тлі поліфункціональності, різновекторності та пролонгованості цих завдань суб'єктом їх реалізації постає саме студент, який має проявляти достатню вмотивованість, активність та відповідальність за результати власного особистісно-професійного становлення на етапі фахового навчання.

Провідним механізмом суб'єктності студента можна вважати саморозвиток, який, за влучним формулюванням ряду вітчизняних вчених, як-то В. Ф. Моргуна, В. О. Татенка, Т. М. Титаренко, є найвищим рівнем суб'єктної активності особистості. Проблема саморозвитку особистості потрапляла у фокус дослідження багатьох вчених, але розмаїття їх підходів та методів не дає однозначного визначення цієї дефініції. Так, саморозвиток постає як феномен енергетично-інформаційного рівня особистості (С. Д. Максименко, В. О. Татенко); її функціональний прояв (В. В. Данченко, Б. Д. Ельконін, Г. С. Костюк,); творчо-духовний механізм (М. Й. Боришевський, С. Д. Дерябо, О. П. Колісник, В. В. Налімов, Г. А. Цукерман,); чинник і виразник особистісного становлення (І. С. Булах Т. М. Титаренко). Зарубіжні дослідники, пропонуючи тлумачення поняття саморозвитку, оглядають його як процес переходу від спрямованості на себе для підтвердження

індивідуальності до реалізації соціального інтересу та власного вдосконалення (А. Адлер); послідовне задоволення потреб вищих рівнів, реалізацію прагнення до самоактуалізації (А. Маслоу); як набуття особистісної автономії, рух до зрілості та психологічного здоров'я (К. Роджерс); прагнення до встановлення сенсу власного існування (В. Франкл); як рушійний механізм розвитку саморегуляції (Ф. Перлз).

Не заперечуючи конструктивність наукової позиції кожного вищезгаданого вченого, як базове беремо до уваги як розуміння В. Г. Мараловим саморозвитку як фундаментальної здатності людини бути дійсним суб'єктом свого життя, перетворювати власну життєдіяльність в предмет практичного реформування [2]. У річищі фахового навчання студента саморозвиток постає як чинник і механізм його особистісно-професійного становлення, платформою для перетворення навчально-професійної діяльності у предмет практичного реформування власного сьогодення та творення майбутнього.

Дослідник розглядає саморозвиток у трьох можливих формах: самоствердження, самовдосконалення та самоактуалізація. Самоствердження В. Г. Маралов трактує як здатність індивіда заявити про себе повною мірою як про особистість, самовдосконалення (або особистісне зростання) виявляє намагання наблизитись до певного ідеалу; самоактуалізація є потребою виявити в собі певний потенціал та застосувати його в житті [2, с. 99]. Можна зауважити, що ці форми цілком доречні для тлумачення особистісно-професійного розвитку студента. Ще під час процесу соціально-психологічної адаптації до нових умов навчання першокурсник починає самостверджуватись у річищі власної навчально-професійної діяльності, заявляти про себе як особистість шляхом презентації результатів саморозвитку. Власне, вибір майбутнього фаху вже є актом самоствердження молоді людини за умови опори на власні бажання, усвідомлення свого потенціалу. Під час цього вибору у юнака формується певний образ професійного ідеалу, взірць, який упродовж фахового навчання стає все більш виразним. Самовдосконалення, що виражається у самоосвіті студента, наближає його до досягнення сформованого раніше взірця професіонала. Професійне самовизначення водночас є проектом майбутньої фахової самоактуалізації як усвідомленої потреби виявлення та застосування особистістю її потенціалу. Платформою для самоактуалізації постає й навчально-професійна діяльність студента, в межах якої він активізує й збагачує інтелектуальні, емоційно-вольові та мотиваційні ресурси.

Розглядаючи саморозвиток як усвідомлений, керований процес прогресивного самозмінювання особистості, дослідниця О. А. Столярчук виокремлює такий його вектор щодо майбутнього фахівця, як професійний саморозвиток. Внаслідок особистісного та професійного саморозвитку студента відбувається підвищення рівня його компетентності, розвиток професійно важливих якостей, активізація та збагачення психологічних ресурсів, формування фахової індивідуальності й ідентичності. Провідним чинником саморозвитку майбутнього фахівця є суперечність між Я-реальним і Я-ідеальним у професійно орієнтованому річищі, джерелом – прагнення до самоактуалізації та самовдосконалення [3, с. 229].

Вимоги часу змінюють реалії вітчизняної вищої освіти: саморозвиток студента перестав бути додатком до керованого та контрольованого викладачами процесу засвоєння ним знань і формування компетентностей. Зважаючи на інтенсивність накопичення та оновлення інформації у суспільстві, саморозвиток претендує на провідне місце у професіоналізації особистості. Відповідно, наразі професійна освіта має нагальну потребу в підготовці фахівців, здатних до системного саморозвитку, а його стартом і полігоном постає саме фахове навчання та освітнє середовище закладу вищої освіти.

Сучасні здобувачі вищої освіти мають значний потенціал для саморозвитку. Як влучно зазначає П. В. Лушин, особистість студента є відкритою динамічною системою, що постійно саморозвивається і взаємодіє з ресурсами інших систем. Студенти є суб'єктами власної навчальної діяльності та володіють всіма необхідними ресурсами для саморозвитку, у тому числі професійного (усвідомлення профіциту можливостей студентів); залучення викладача – це частина власної програми саморозвитку студентів на їх індивідуальній траєкторії професійного становлення [1].

Урізноманітнюються й завдання викладача, який має не лише задавати вектор і зміст професійного становлення студента, але й мотивувати, стимулювати його саморозвиток. Сучасний педагог вищої школи обирає позицію фасилітації щодо особистісно-професійного становлення студента, збагачуючи власну освітню діяльність практиками, орієнтованими на його саморозвиток.

Отже, саморозвиток грає провідну роль в становленні майбутнього фахівця. Постаючи механізмом досягнення поставлених особистістю цілей до вдосконалення, саморозвиток набуває форми домінуючої стратегії життєбудови та самоздійснення. Здатність до особистісно-професійного саморозвитку стає необхідною якістю професіонала розвивати яку необхідно ще на етапі фахового навчання.

Список використаних джерел:

1. Лушин П. В. Екологічна допомога личности в переходный период: экофасилитация: монография. Киев, 2013. 296 с. (Серия «Живая книга»; Т. 2).

2. Маралов В. Г. Основы самопознания и саморазвития: учеб. пособие для студ. сред. пед. учеб. заведений. [2-е изд., стер.]. Москва: Академия, 2004. 256 с.

3. Столярчук О. А. Психологія становлення фахівця в умовах різновекторності універсуму : дис. докт. псих. наук : 19.00.07 / Столярчук Олеся Анатоліївна. Київ, 2019. 522 с.

Н. І. Мачинська,
*доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри початкової та дошкільної освіти,
Львівський національний університет імені Івана Франка, Україна*

ПРОФЕСІЙНИЙ РОЗВИТОК ВИХОВАТЕЛЯ ЗАКЛАДУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ: ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТ

Дошкільна освіта є невід'ємним складником та першим рівнем у системі освіти (нульовий рівень Національної рамки кваліфікацій), стартовою платформою особистісного розвитку дитини [1].

Сьогодення потребує від фахівців дошкільної освіти усвідомлення нових освітніх тенденцій, здатності запроваджувати нововведення, винаходити щось нестандартне, генерувати нове. Однак не завжди вихователі готові сповна осягнути реалії сучасного дошкільного виховання.

Педагогам дошкільної освіти рекомендовано будувати освітній простір суголосно з цінностями гуманної філософії та педагогіки. Це передбачає сформованість гуманістичних цінностей педагогів, особистісної зрілості, широкого світогляду, високого рівня освіченості, а також практичну вмільість створювати відповідне означеним цінностям освітнє середовище, зокрема інклюзивно спрямоване, будувати взаємини з вихованцями на засадах партнерства, здатність до розуміння себе та іншого, розуміння конкретні ситуації буття кожної дитини [1, с. 32].

У контексті означеного доцільно акцентувати увагу на проблемі професійного саморозвитку вихователя закладу дошкільної освіти (ЗДО). Саморозвиток дуже часто ототожнюється з такими підходами, як: саморух, потреба у змінах, здатність, процес, характеристика, технологія тощо. Ми досліджуємо означену проблему через практичний аспект професійного саморозвитку вихователя.

Як зазначає С. Б. Кузікова, особистісний саморозвиток – це свідомо, цілеспрямована і самокерована активність особистості, мета якої полягає у самозміні в позитивному напрямі, що і забезпечує особистісне зростання, самовдосконалення [4].

Професійний саморозвиток вихователя ЗДО у системі дошкільної освіти врегульовується різними формами методичної роботи, які можуть бути як колективні, так й індивідуальні. На сьогоднішній день удосконалюються традиційні, втілюються й нові підходи, які вносять в освітній процес ЗДО свіжі думки й ідеї та є цікавими для педагогів.

Ми погоджуємося з дослідниками, які зазначають, що однією з найефективніших форм організації методичної роботи є тренінг. Терещенко І. А. зазначає, що керівник тренінгу є активним співучасником взаємодії, чітко розуміє мету та завдання тренінгу, досконало володіє широким спектром прийомів навчання. Навчальна активність членів групи дає можливість виробленню спільних ефективних форм поведінки, розв'язанню інтелектуальних і комунікативних завдань [6, с. 109].

Педагогічні тренінги, зміст яких розробляється разом із психологом, визначають різні цілі – від розвитку окремих педагогічних здібностей вихователів до формування їхнього педагогічного мислення.

Педагогічний тренінг дає педагогам змогу проаналізувати роботу колег, і, що найактуальніше, здійснити самоаналіз, виявити позитивні та негативні моменти у власній діяльності й скоригувати деякі особистісні якості [3, с. 13].

В. Бенера зазначає, що навчальний і коригуючий аспекти тренінгу спрямовані на досягнення таких результатів:

- опанування учасниками тренінгу ефективних прийомів вивчення особистісних якостей інших людей;
- опанування приемами адекватного самопізнання;
- корекція самосприйняття і механізму самопізнання та самокорекції;
- засвоєння системи рефлексивно-перцептивного аналізу (формування відповідних знань, умінь і навичок);
- корекція психолого-педагогічних установок у міжособистісному та професійно-міжгруповому спілкуванні;
- набуття специфічного досвіду спілкування, гри в тренінговій групі [2, с. 10].

Ми вважаємо доречним проведення психолого-педагогічного тренінгу на тему: «Комунікативна компетентність сучасного вихователя». Тренінг спрямований на вдосконалення комунікативної компетентності педагогів в умовах сучасного закладу дошкільної освіти. Мета тренінгу: актуалізація уявлень учасників

про важливі особистісні якості, що сприяють ефективному спілкуванню; розширення знань про особливості невербального спілкування; формування навичок комунікативної компетентності та групової взаємодії; зниження емоційного напруження [5, с. 45–49].

Обовязковою умовою ефективності проведення тренінгу є дотримання правил поведінки усіх учасників тренінгу, які закріплюються на демонстраційному стенді та який добре видно кожному з учасників: працювати за принципом «тут і тепер»; дотримуватися правила добровільної активності; позитивно ставитися до себе та інших; бути відкритим під час спілкування; поважати думку іншого; уміти слухати одне одного; дотримуватися принципу конфіденційності.

Тренінг складається з декількох вправ: «*Самопрезентація*» (налаштування учасників на роботу; допомога в розкритті своїх особистісних якостей; створення умов ефективної співпраці); «*Ланцюжок асоціацій*» (створення позитивного налаштування на роботу під час тренінгового заняття; розвиток асоціативного мислення учасників); «*Що важливо для ефективного спілкування?*» (актуалізація уявлень учасників про важливі особистісні якості, які сприяють ефективному та безконфліктному спілкуванню); «*Уміти почути*» (розвиток якостей слухового сприймання, виявлення перешкод, які заважають сприймати інформацію правильно) тощо.

Вважаємо доцільною таку діяльність вихователів, яка створює дидактичні умови, спонукає до активності, оскільки треба не просто сприйняти інформацію, а й проаналізувати та оцінити її. Навчити людей мислити, постійно пропонуючи їм кимось утверджену інформацію, практично неможливо, тож варто створювати ситуації суперечності, боротьби думок, альтернативи.

Ми зазначаємо, що основним стрижнем діяльності вихователя закладу дошкільної освіти є безперервне вдосконалення та усвідомлення потреби у власному професійному саморозвитку, прагнення до вищих досягнень, успіху, що сприяє формуванню стійкої готовності педагога до професійної діяльності в умовах інтенсивних освітніх змін.

Список використаних джерел:

1. Базовий компонент дошкільної освіти (Державний стандарт дошкільної освіти) : нова редакція / Наказ Міністерства освіти і науки України, № 33. 12.01.2021 р. – 38 с. / <https://mon.gov.ua/ua/news/novij-bazovij-komponent-doshkilnoyi-osviti-zabezpechit-pidvishennya-yiyi-yakosti-ta-vidpovidnist-mizhnarodnim-standartam-sergij-shkarlet>.
2. Бенера В. Інтелектуальний тренінг як засіб удосконалення пізнавальних умінь педагога. Дошкільне виховання. 2003. № 3. С. 10–12.
3. Дичківська І. Соціально-педагогічна компетентність: інноваційні підходи. Дошкільне виховання. 2009. № 7. С. 10–14.
4. Кузікова С. Б. Феноменологія саморозвитку особистості: визначення поняття. Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія : Психологічні науки. 2013. Т. 2, Вип. 10. С. 171–176. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdups_2013_2_10_35.
5. Смеречинська Л. Комунікативна компетентність сучасного вихователя : психолого-педагогічний тренінг. Психолог дошкілля. 2012. № 9. С. 45–49.
6. Терещенко І. А. Активні форми методичної роботи в ДНЗ. Бібліотечка вихователя дитячого садка. 2008. № 9. С. 108–111.

О. Г. Вільхова,
кандидат педагогічних наук, асистент кафедри дошкільної освіти,
Полтавський національний педагогічний університет
імені В. Г. Короленка, Україна

САМОВДОСКОНАЛЕННЯ ПЕДАГОГА В УМОВАХ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО КОМПЛЕКСУ

Сьогодні питання професійної компетентності педагога все частіше стають предметом наукових дискусій. Особливо ця проблема є актуальною для тих фахівців, які працюють в умовах навчально-виховних комплексів, організація яких є одним із перспективних напрямів розвитку освітніх закладів, забезпечує створення педагогічно організованого середовища для навчальної, трудової, ігрової діяльності дітей різного віку, їх духовно-морального розвитку.

Навчально-виховний комплекс – це педагогічне об'єднання, система організації навчально-виховної діяльності, в основі якої знаходиться органічна єдність і взаємозв'язок викладання, навчання і виховання, спрямовані на досягнення освітніх цілей, створення сприятливих умов для всебічного розвитку і самореалізації особистості, формування інтелектуального потенціалу в умовах неперервної освіти [2, с. 16]. Проблеми функціонування навчально-виховних комплексів творчо розроблялися такими вченими: І. Августевичем, А. Бойко, Б. Вульфим, Є. Євладовою, В. Коровіною, Н. Манжелій, М. Плоткіним,

В. Ширинським, В. Ципурським та ін. У своїх працях вони обґрунтовують поняття «навчально-виховного комплексу» як соціально-педагогічної системи, в основі якої закладено всі потенційні можливості для всебічного розвитку особистості, досліджують характерні ознаки і структуру НВК, виявляють їх типи; розглядають особливості самоврядування і планування освітнього процесу, підкреслюють необхідність педагогічно доцільної взаємодії всіх складових комплексу.

Сьогодні проблема самовдосконалення педагога, який працює в умовах НВК, набуває особливої актуальності. Працюючи із різновіковим дитячим колективом, він повинен, перш за все, уміти максимально виявляти і реалізовувати свої творчі здібності, брати на себе відповідальність за результати професійної діяльності, мати активну життєву позицію, бути гарним організатором, фахівцем своєї справи.

Питання професійної діяльності, самовдосконалення педагога піднімають у своїх наукових розвідках багато сучасних дослідників: С. Аминтаєва, М. Апраксина, Л. Жарикова, А. Калюжний, О. Межеричька, О. Петрова, В. Шепель та ін.

Організаційну модель НВК, як освітнього об'єднання, можуть складати загальноосвітні заклади різних типів, дошкільні установи, філії установ додаткової (профільної) освіти дітей, що працюють за єдиним планом і режимом роботи. До складу можуть входити вищі, середні спеціальні навчальні заклади, професійно-технічні училища, позашкільні, а також заклади підвищення кваліфікації і перепідготовки кадрів. У сучасних умовах багато закладів освіти, залишаючись за своєю суттю навчально-виховними комплексами, змінюють свої назви (початкова школа, гімназія тощо). Працюючи в НВК, авторитетними рисами педагога повинні бути ерудиція, глибокі знання психофізіологічного розвитку різновікових дітей, толерантність, справедливість, позитивне ставлення до всіх оточуючих, принциповість, людяність, єдність слова і справи, високе почуття відповідальності [3, с. 18]. Досягти цього можливо за умов усвідомленої і систематичної роботи над своїм саморозвитком і самовдосконаленням. Самоповага та впевненість фахівця у собі сприяють підвищенню його майстерності, поліпшенню якості освітньої та виховної діяльності.

Конкурентноспроможний педагог повинен уміти транслювати навчальний матеріал вихованцям з відповідною духовно-моральною наповненістю, окреслювати власну наукову позицію. У результаті самовдосконалення, сучасний педагог, який працює в умовах НВК і є центральною фігурою освітнього процесу, повинен переорієнтуватися на нові інформаційні технології навчання (які набули особливої актуальності в сучасних пандемічних умовах).

Слід наголосити на розвитку творчих здібностей педагога. Добре відома істина – творчу дитину здатен виховати лише творчий педагог. Тому керівництво НВК повинно створити такі умови, щоб кожен педагог самостійно відчув потребу у саморозвитку, самовдосконаленні, досягав результатів професійної творчої діяльності засобами самоосвіти, розширював світогляд, здобував нові знання [1, с. 74–75].

Таким чином, рушійною силою самовдосконалення сучасного педагога, що працює в умовах НВК, є створена система постійної мотиваційної роботи над собою, підвищення професійної майстерності, величезної працездатності, бажання оволодіти сучасними інноваційними технологіями.

Список використаних джерел:

1. Білоус І. Творчі здібності педагога та їх розвиток засобами інноваційних форм і методів роботи. *Школа*. 2014. № 8. С. 74–79.
2. Манжелій Н. Навчально-виховний комплекс – перспективна модель сучасного освітнього закладу. *Соціально-педагогічний комплекс регіону: теорія і практика* : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., 21–22 трав. 2008 р. / Упр. освіти і науки Полт. обл. держ. адмін., Полт. обл. ін-т післядипл. пед. освіти імені М. В. Остроградського, Полт. держ. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. Полтава, 2008. С. 16–20.
3. Чернишов О. Творчий обдарований учитель – учитель майбутнього. *Директор школи, ліцею, гімназії*. 2009. № 6. С. 18–21.

О. І. Петришина,
кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри української мови та методики її навчання,
Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка, Україна

ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ У САМОРОЗВИТКУ СТУДЕНТСТВА АБО ІМПЛІЦИТНЕ ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ

У сучасному світі, сповненому глобалізаційних процесів, інформаційного перевантаження, віртуального дуалізму (людина, з одного боку, має змогу відмежуватися, дистанціюватися від живого спілкування, а з другого, – поглинута безперервним, тотальним онлайн-дискурсом), проблематика толерантності

набуває особливої актуальності. Розвинуті країни визначають її як пріоритетну в усіх сферах людської життєдіяльності, у тому числі в освіті і науці, з огляду на зростання військових протистоянь і напруження в світі, домінуванням прагматичних, профанних ідей, цінностей над ідеалістичними, сакральними, необхідності налагодження довіри та порозуміння між етносами, народами, релігіями.

В Україні із шестирічним збройним конфліктом, кризовими явищами, міграційними процесами, постійною потребою зосереджуватися на роботі /зароблянні, зміщенням етнокультурних цінностей тощо усвідомлення низького рівня толерантності суспільства стає все більш очевидним. У цих умовах педагогіка толерантності через впровадження її ідей у повсякдення, в світоглядні орієнтири, ментальність, поведінку має надзавдання – засобами навчання та виховання формувати толерантність як засадничу якість нових поколінь українців.

Українські та зарубіжні учені (В. Андрущенко, Е. Антипова, Ю. Бабанський, М. Касьяненко, О. Безкоровайна, І. Бех, І. Бринзов, С. Бондарева, А. Дем'янчук, Л. Завірюха, Л. Іскра, Д. Колесева, О. Коржова, Н. Пастушенко, П. Степанов, О. Швачко та ін.) присвятили низку праць питанням методологічних підходів, теорії виховання толерантності, педагогіки миру як актуального етапу розвитку сучасної педагогіки.

Досвід залучення студентів до соціальних проєктів громадської організації «Персоналіті» засвідчує, що ця діяльність сприймається молодими людьми як інша, альтернативна освітньому процесу в цілому та різним видам навчальної та виховної роботи зокрема, оскільки максимально наближена до повсякденного дискурсу. Важливо не переконувати і в жодному разі не примушувати молодь до неї. Ідеальний варіант, коли проникнення ідеєю побудови громадянського суспільства спонукає студентів до ініціатив у цьому напрямку. Іноді можна ненав'язливо запропонувати вихованцям такого роду співпрацю.

Соціальний мотиваційний проєкт «Ти зможеш!» викликав серйозний резонанс у студентському середовищі. Він відбувався за межами ЗВО, тож вибір «взяти участь у ньому, потратити на це певний час тощо» залишався за вихованцями. Відгуки, дописи в соцмережах, приватні розмови, актуалізація самими студентами проблематики заходу згодом, під час навчальної діяльності, засвідчили, наскільки вони проїнялися шістьма складними історіями представлених героїв, а головне, їхніми силою волі, мужністю, впевненістю, рішучістю, щирістю і толерантністю. Проєкт спрацював як приклад, природна взаємодія, а це завжди ефективніше, ніж «бесіда про».

Інші проєкти «Ти зможеш подарувати свято дитині!» та «Маленькі персоналіті – велика любов» – полягали в організації екскурсії для дітей із ДЦП Тернопільського обласного навчально-реабілітаційного центру в підземелля Тернопільського кафедрального собору та активностях дітей з особливими потребами за межами закритих закладів освіти, де вони живуть і навчаються. До участі в проєктах зголосилися студенти факультету філології і журналістики, історичного факультету, інституту мистецтв, інституту психології і педагогіки та, більшість із яких виявили жвавий інтерес в поєднанні з деякою обережністю, навіть очевидною збентеженістю. Бесіда зі студентами дала розуміння їхніх основних застережень:

- діти з обмеженими можливостями відрізняються від звичайних, здорових дітей;
- не знаю, як і про що з ними говорити;
- боюся, що своїм здоровим виглядом, протиставляю себе їм;
- маю постійне відчуття жалю, яка перешкоджає адекватному спілкуванню з цими дітьми.

Проведення самого заходу повністю або частково спростувало зазначені міркування молодих людей. Однак їхня поведінка репрезентативна з погляду того, наскільки українське суспільство практично не готове толерувати людей, які в певний спосіб відрізняються від загалу: меншою мірою тому, що цього не передбачає система цінностей (хоча часто виникає така особиста потреба і внутрішня настанова), а більшою мірою тому, що немає практики, відпрацьованих поведінкових механізмів.

Термін «толерантність», а відтак «толерувати» в сучасних реаліях виходить за межі визначення «терпіти» (індивідуально – з проявами особливого, суттєво іншого, чієїсь думки, вподобання, переконання, самовираження тощо, глобально – йдеться про діалог культур, релігій, міжетнічних, міжконфесійних, міжкультурних відносин тощо). Він за поняттєвим обсягом наближається до терміна назви «миролюбство» – це партнерство та співробітництво, вміння йти на компроміси, поступатися та бути поступливим, готовність жертвувати декотрими своїми інтересами задля головного – збереження гідності» [1, с. 11].

Список використаних джерел:

1. Андрущенко В. Педагогіка миру: актуальність теорії та практики. *Вища освіта України*. 2014. № 2. С. 5–12.
2. Безкоровайна О. Д. Виховання толерантності як важливий фактор реалізації особистісного самоствердження в ранньому юнацькому віці. *Вісник Житомирського державного ун-ту ім. І. Франка*. 2007. Вип. 34. С. 53–58.

ОСОБИСТІСНІ ЗДАТНОСТІ ЯК ОСНОВА ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА

Інноваційні процеси в системі освіти зумовлюють багатогранність і багатоаспектність професійної діяльності сучасного вчителя, вимагають від нього відповідності як традиційним вимогам до його особистісних якостей та професійної компетентності, так і нового педагогічного мислення, здатності до самовираження, саморозвитку, самовдосконалення та постійного особистісного й професійного зростання. У такому розумінні саме особистість вчителя відіграє ключову роль у вихованні гідних громадян України, гармонійно розвиненої, творчої особистості, спрямованої на реалізацію власного інтелектуального, духовного, особистісного потенціалів.

Л. М. Мігіна розглядає професійний розвиток як «зростання, становлення і реалізацію в педагогічній праці професійно значущих особистісних якостей та здібностей, знань і умінь, але головне – активне якісне перетворення вчителем свого внутрішнього світу, що веде до принципово нового способу життєдіяльності» [2]. Принципова відмінність між професійним розвитком і професійним становленням вона бачить в тому, що домінуючими в професійному розвитку є внутрішні чинники, в професійному становленні – зовнішні. Саме тому, професійна освіта виступає умовою особистісно-професійного становлення майбутнього педагога.

В ході навчально-професійної діяльності у вузі студенти оволодівають професійними компетенціями, що сприятиме досягненню необхідного професійного рівня, розвитку значущих особистісних здатностей й якостей, відповідності професійних намірів особистості і вимог з боку професії. Основною рушійною силою і джерелом професійного становлення виступає потреба в самоактуалізації і самовдосконаленні.

Спираючись на цю точку зору, ми розглядаємо професійну підготовку майбутнього педагога як цілісну педагогічну систему, функціонування якої передбачає створення умов для розвитку особистості на основі оволодіння необхідними для педагогічної діяльності знаннями, вміннями і навичками, професійно й особистісно-значущих якостей, що є передумовою розвитку і формування у майбутнього педагога особистісних здатностей

Про важливість розвитку і формування особистісних здатностей для педагогічної діяльності та особистісної зрілості особистості у своїх працях наголошує М. Савчин. Автором проаналізовано такі фундаментальні здатності особистості, як здатність вірити, любити, творити добро і боротися зі злом, свободу та відповідальність [3]. Поряд з тим, педагог повинен ще володіти такими особистісними зданостями як здатність до рефлексії, емпатії, децентрації.

Для майбутнього вчителя дуже важливо володіти вірою не як потребою (бо вірять усі), а саме вірою як здатністю. А це можливо за умови, коли вчитель здатний і серцем, і ділом прийняти те, що справді заслуговує на віру. Такий вчитель готовий стати на шлях духовного відродження: пробудити в учня духовні переживання й відкрити йому доступ до духовного досвіду. Саме це навчить його відрізнити добро від зла, пізнати, що є мудрість, шляхетність, відвага, честь, служіння. На основі даної здатності формується довіра, яка є структурним компонентом моральної свідомості. Довіра виражає таке відношення вчителя до учня, яке виходить із переконаності в його доброчесності, вірності, чесності та правдивості.

Необхідно відзначити, що учні цінують, перш за все, природність поведінки вчителя. Часто природність поведінки згладжує в очах учнів невеликі відхилення від прийнятих норм поведінки. Актуальний попит на неординарну особистість вчителя-дослідника, педагога і практика в одній особі, в той же час, живого і не байдужого до проблем молодшої людини. Іншими словами, вчитель повинен бути яскравою індивідуальністю, з почуттям гумору, відповідальний, дисциплінований, інтелігентний, що володіє харизмою. Структурними компонентами його діяльності є поєднання таких елементів: компетентності в науці, любові і поваги до учнів, природності поведінки, особистісної зрілості та особистісного потенціалу.

Базовою складовою професіоналізму майбутнього вчителя є розвиток і формування здатності любити, яка передбачає не тільки любов до дітей, а інтерес, зацікавленість до позитивних змін в особистості кожного учня, що виникає в процесі навчання, виховання і розвитку. Розвиток і формування даної здатності передбачає необхідність сприйняття відмінності іншої людини з любов'ю. Така любов розуміється В. Франклом як визнання права іншої людини на індивідуальний спосіб існування [4].

Формування особистості майбутнього вчителя не обійдеться і без виховання у нього любові і шанобливого ставлення до своєї професії, почуття гордості за свій навчальний заклад, за обрану професію.

Для цього необхідно, щоб студенти якомога більше знали про історію свого навчального закладу, про професорсько-викладацький склад, про науково-педагогічних працівників, зайнятих в системі освітньої установи.

Особистісний розвиток майбутнього педагога передбачає самоусвідомлення та ціннісне ставлення до власного Я, що актуалізує нові рівні відкриття у самого себе морально-духовних якостей і моральних почуттів, які підносять особистість до осмисленого переживання власних дій як вільних і відповідальних [1]. Саме тому потенціал свободи допомагає майбутньому вчителю самовизначитися в просторі можливостей і вибрати мету для своєї активності. За реалізацію активності, шляхом гнучкого і цілеспрямованого руху до вже обраної мети, відповідатиме формування у себе здатності бути відповідальним.

Таким чином, здатність володіти внутрішньою і зовнішньою свободою та відповідальністю передбачає бажання творити добро та є морально-ціннісною характеристикою особистості вчителя. На базі даної здатності у педагога формуються такі якості як: чуйність, привітність, приязність, прихильне ставлення до інших, готовність поступитися заради них власними інтересами та ін. Наявність цих властивостей говорить про бажання людини творити добро, яке свідчить про моральну зрілість особистості.

Високе морально-духовне ставлення вчителя до учнів – важливий каталізатор навчально-виховного процесу, який сприяє найбільш глибокому, усвідомленому засвоєнню зростаючою особистістю ідей і вимог, які несе, стверджує вчитель. Якщо вимоги лунають із боку шановного, духовно близького учням педагога, вони сприймають ці вимоги як доцільні і особистісно значущі.

Забезпечити позитивну психологічну атмосферу у спілкуванні з учнями та розвиток їх особистісної суверенності зможе вчитель, який здатний до емпатії. Володіння даною здатністю забезпечить не тільки пізнання внутрішнього світу іншої людини, а й формування таких якостей як проникливість, емоційна чуйність. Поряд з тим, емпатія визначає і внутрішній світ педагога, який проявляється у ставленні до самого себе, до об'єктів своєї праці і позначає вміння педагога приймати іншу людину.

У центрі емпатії закладений механізм децентрації, який передбачає подолання егоцентризму, перемиканню уваги зі своєї персони на турботу про інших. Тільки такий вчитель здатний створити оптимальні умови для розвитку позитивного потенціалу кожного учня, здатний зацікавити, захопити, сам відкритий новому досвіду, новим знанням, постійно розвивається і отримує задоволення від своєї праці.

Спонування майбутнього вчителя формувати уявлення про ступінь своєї відповідності професійним стандартам, визначати межі своїх можливостей, знаходити знання про свої сильні і слабкі сторони, ймовірні зони успіху й невдач забезпечить здатність до рефлексії.

Таким чином, розвиток особистісних здатностей у майбутнього педагога дозволить сформуванню вміння розуміти настрій учнів, вміння допомогти проявитися їхнім перцептивним здібностям, зрозуміти труднощі в житті і навчанні, бажання своєчасно допомогти. У такій атмосфері учні будуть отримувати можливість для психологічно безпечної персоналізації, відкриття і прийняття свого внутрішнього світу, переживання своєї значущості, підтверджувати істинність власного світосприйняття.

Особистісні здатності дозволяють охарактеризувати ступінь морально-психологічної готовності майбутнього вчителя до професійної педагогічної діяльності; рівень сформованості ціннісних орієнтацій, інтересу до обраного виду професійної діяльності, задоволеності її результатами, рівень розвитку мотивації педагогічної діяльності та участі в діяльності по самовдосконаленню.

Отже, особистісно-професійний розвиток майбутнього педагога повинен бути спрямований на формування самостійної, відповідальної особистості, здатної вірити, любити, творити добро, свободу, будувати екзистенціальну життєву позицію. Крім цього, здатність рефлексувати стан і настрій інших людей, прогнозувати, попереджати і вирішувати можливі конфліктні ситуації, здатність до децентрації – це ті важливі якості вчителя, які виступають основою особистісної, моральної, емоційної та професійної зрілості особистості майбутнього вчителя.

Список використаних джерел:

1. Булах І. С. Психологічні основи особистісного зростання підлітків : автореф. дис... д-ра психол. наук : спец. 19.00.07 К., 2004. 42 с.
2. Митина Л. М. Психология профессионально-карьерного развития личности М.; СПб.: Нестор-История, 2019. 400 с.
3. Савчин М. В. Здатності особистості: монографія. Київ: Академія, 2016. 285 с.
4. Франкл В. Людина в пошуках справжнього сенсу. Психолог у концтаборі /В. Франкл. К: «Клуб сімейного дозвілля», 2020. 160 с.

САМОРОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНЬОГО СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА В УМОВАХ УНІВЕРСИТЕТУ

Досліджуючи проблему саморозвитку особистості майбутнього соціального працівника в умовах університету, ми керувалися застереженням, що його методологія, зважаючи на нові парадигмальні підходи, передбачає:

- особистісну орієнтацію дослідження на відміну від орієнтації на освітню систему, тобто орієнтацію на актуальні освітні потреби особистості майбутнього соціального працівника у процесі конструктивного саморозвитку, самовизначення і самореалізації;
- акцент на розвитку особистості майбутнього соціального працівника – коли вища освіта розглядається з точки зору її можливостей для розгортання самоактуалізації, особистісного потенціалу майбутнього соціального працівника, його саморозвитку в контексті перспектив життєвого шляху;
- культурну спрямованість дослідження, на відміну від соціальної заданості, ідеології втілення соціально-політичних вказівок;
- формувальний характер дослідження – активна включена позиція дослідника із ціннісною спрямованістю стосовно досліджуваних процесів і явищ (В. Стрельников [7, с. 55]).

Для забезпечення саморозвитку особистості майбутнього соціального працівника в умовах університету, мають послідовно вирішуватися завдання:

- розвитку і саморозвитку етичних установок, мотивації саморозвитку, зміцнення громадянської позиції (відчуття особистої відповідальності за справу, керування моральним імперативом: «стався до інших людей так, як би хотів, щоб вони ставилися до тебе»);
- формування способів розумових і практичних дій, допомога майбутньому соціальному працівникові в оволодінні алгоритмом саморозвитку у вирішенні професійних завдань: діагноз стану об'єкта; прогнозування, планування результатів, складання програми професійної діяльності; організація і коректування процесу; оцінювання результатів на основі їх співставлення з прогнозом і проєктом; визначення нових завдань;
- саморозвитку професійних умінь майбутнього соціального працівника: аналітико-діагностичних, прогностичних, конструктивних, організаторських, комунікативних, когнітивних (пізнавальних), рефлексивних (оціночних);
- формування потреби і здатності постійно й цілеспрямовано поповнювати сукупність знань майбутньої соціальної роботи, які для кожного майбутнього соціального працівника містять не лише знання профілюючих предметів, а й філософії освіти, права, психології, педагогіки тощо;
- саморозвитку загальної ерудиції, коли мистецтво, художня література, публіцистика, історія, науково-пізнавальна література і релігія мають стати невід'ємною частиною духовного світу майбутнього соціального працівника;
- саморозвитку комунікативних якостей: здатності розуміти і приймати світ, відчувати стан іншої людини, впливати на неї, бути емоційно стійким, мати позитивну Я-концепцію (В. Стрельников [7, с. 57–58; 8; 9, с. 137–155]).

Саморозвиток особистості майбутнього соціального працівника в умовах університету залежить від стану індивідуальних розумових психологічних ресурсів, який забезпечує можливість фахівцеві з соціальної роботи виконувати творчу інтелектуальну діяльність, пов'язану з використанням нестандартних підходів до вирішення проблем соціальної роботи, зі створенням суб'єктивно і об'єктивно нових ідей, сприйнятливості до найбільш перспективних ліній пошуку професійних рішень, відкритості соціальним інноваціям тощо [1, с. 55–63; 2, с. 228–229; 7, с. 231; 9, с. 137–155].

Одним із показників саморозвитку особистості майбутнього соціального працівника в умовах університету є висока академічна успішність, пов'язана з успішністю інтелектуальної діяльності у засвоєнні й застосуванні теоретичних знань (В. Стрельников [6, с. 13–18; 7, с. 233–234; 8; 9, с. 137–155]).

Беремо до уваги показник саморозвитку особистості майбутнього соціального працівника – мудрість, яка проявляється в умінні вирішувати різні проблеми соціальної роботи, орієнтуватися у професійних і життєвих ситуаціях. Мудрість не залежить від віку (С. Холлідей, М. Чендлер [10, с. 17]).

У розумінні мудрості як показника високого інтелекту майбутнього фахівця у сфері соціальної роботи, звернемо увагу на такі визначення [цит. за: 2, с. 230]: мудра людина – старійшина суспільства, носій усних традицій, який може вирішувати проблеми, які іншим не під силу (К. Юнг); мудрість є досягненням людиною такого рівня розвитку, який характеризується великим і глибоким розумінням місця

людини у світі і сенс її життя (Е. Еріксон); мудрість – когнітивна здібність, схожа за типом, але не за формою, з інтелектом; розвиток мудрості веде до більш складних соціальних знань, які сприяють ефективності соціального функціонування і ефективності індивідуальних дій (А. Клейтон); мудрість є формою адаптивного інтелекту, психологічними компонентами якої є спеціальні комунікативні навички, висока сприйнятливості вербальних і невербальних сигналів і добре розвинуті почуття гумору і співчуття (С. Брент і Д. Вотсон); особливістю мудрої людини є критична рефлексія, постійна постановка запитань і пошук відповідей, нових форм знань (Дж. Міхем); мудрість є синтезованим інтелектом, який розвивається під впливом навчання, культури (Ф. Дітман-Колі і П. Болтс).

Зрозуміло, що існує потреба переходу від традиційно-інформаційного підходу до проблемно-методологічного, спрямованого на розвиток у студента конкретної методології вирішення типових проблем соціальної роботи. Згідно цього підходу майбутній соціальний працівник стає дослідником, який конструює разом з іншими студентами різні ситуації соціальної роботи, аналізує конструктивні принципи і критерії їх оцінки, визначає умови впровадження їх у практику, використовує теоретичні знання соціальної роботи як основу для прийняття рішень [1, с. 55–63; 2, с. 230; 3, с. 49–53; 7, с. 56–57]).

Найефективнішими у вирішенні цієї проблеми є методи моделювання конкретних ситуацій, групового і колективного розв'язання аналітичних і конструктивних задач, рольових, ділових і професійних ігор [3, с. 49–53; 4, с. 49–53; 5; 6, с. 13–18; 7]. Ці методи розвивають категорійний апарат мислення студентів. За такого навчання предметом аналізу майбутнього соціального працівника є певна проблема соціальної роботи, він шукає засоби аналізу чи перетворення проблемної ситуації, визначає конструктивні схеми дії, виробляє критерії і показники оцінювання її ефективності. У цьому випадку теоретичні знання допомагають визначити якість аналітичних і конструктивних схем, технологій навчання. Ситуаційні методи навчання передбачають активну групову роботу, у процесі якої студенти обмінюються власним досвідом, усвідомлюють свої «плюси» і «мінуси», набувають вмінь конструктивного використання теоретичних знань у соціальній роботі (В. Стрельников [7, с. 57]).

Підводячи підсумок розгляду проблеми саморозвитку особистості майбутнього соціального працівника в умовах університету зазначимо, що однією з головних пріоритетів сучасної вищої школи є розвиток у студентів зацікавленості й потреби у саморозвитку. Перетворити студента в суб'єкта, який зацікавлений у самозміні, забезпечує надалі його становлення як професіонала, здатного будувати діяльність у сфері соціальної роботи, змінюватися і розвиватися. Саморозвиток особистості майбутнього соціального працівника детермінує його здатність підводити свою професійну діяльність до вищої форми життєдіяльності, творчої самореалізації у сфері соціальної роботи.

Список використаних джерел:

1. Лебедик Л. В. Дев'ять кроків становлення гармонійно розвиненої особистості. *Взаємодія духовного й фізичного виховання в становленні гармонійно розвиненої особистості*. Зб. статей за матеріалами VII міжнар. наук.-практ. онлайн-конф. (Слов'янськ-Краматорськ, Україна, 18–19 березня 2020 р.); гол. ред. В. М. Пристинський. Слов'янськ, 2020. С. 55–63. URL : <http://www.slavdpu.dn.ua/index.php/nauk/conf>.
2. Лебедик Л. В. Критерії розвитку інтелектуального обдарування особистості майбутнього фахівця у сфері соціальної роботи. *Обдаровані діти – скарб нації*: матеріали Міжнар. наук.-практ. онлайн-конф. (м. Київ, 8–11 грудня 2020 року) К. : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2020. С. 228–231. URL : <http://novyny.ostriv.in.ua/publication/code-7E317C4119BB9/list-8C72DA5726>.
3. Лосева Н., Стрельников В. Розвиток готовності педагогічних працівників до самовдосконалення на основі короткотермінових курсів-тренінгів. *Імідж сучасного педагога*. 2020. № 1 (190). С. 49–53. URL : <http://isp.poiprpo.pl.ua/article/view/194128>.
4. Стрельников В. Ю. Дослідження розвитку суб'єктності студента в процесі професійної підготовки. *Педагогічний процес: теорія і практика*. Зб. наук. пр. 2004. № 4. С. 49–53.
5. Стрельников В. Ю. Критерії рівнів професійного розвитку студента: метод. посіб. Полтава : РВВ ПУСКУ, 2004. 39 с.
6. Стрельников В. Ю. Методики оцінювання інтелекту та критерії творчої особистості. *Обдаровані діти і школа. Методика діагностики та педагогічний досвід*. Полтава : ПОІПОПП, 1998. С. 13–18.
7. Стрельников В. Ю. Педагогічні основи забезпечення особистісного і професійного розвитку студентів засобами інноваційних технологій навчання : монографія. Полтава : РВВ ПУСКУ, 2002. Кн. 1. 295 с.
8. Стрельников В. Ю. Розвиток інтелектуальних та творчих здібностей студентів: метод. реком. для слухачів пед. факультету МППК. Полтава : РВВ ПУСКУ, 2003. 24 с.
9. Стрельников В. Ю. Розвиток інтелектуальних та творчих здібностей учнів (матеріали до вивчення міні-модуля «Інтелект і творчість»). *Удосконалення педагогічної майстерності в умовах особистісно орієнтованої освіти* : Модульний посіб. Полтава : ПОІППО, 2003. С. 137–155.
10. Holliday S., Chandler M. Wisdom Explorations in adult competence. *Contributions to Hum. Devel.* V.17. 1986. P. 17.

ЛОГІЧНА КУЛЬТУРА І САМОРОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ В ЮРИДИЧНІЙ ОСВІТІ

Саморозвиток особистості є ознакою сучасного суспільства, що рухається в руслі цифрової цивілізації. Актуальність питання саморозвитку особистості як «турботи про себе» [2] обумовлена новим розумінням ролі людини в соціумі та рівнем розвиненості свідомості, на якому у XXI столітті є можливість постановки завдання саморозвитку не тільки для окремих індивідів, а для мас людей, цілого покоління. Це можна порівняти з проблемою грамотності, загальної шкільної освіти столітньої давності, яка вирішувалась в масштабах цілих держав. Сьогодні в понятті саморозвитку розуміється, що особистість усвідомлює цінність культурно-освітнього руху, його соціальних та цивілізаційних наслідків. Значущість саморозвитку особистості, включаючи її самоосвіту, самовиховання та самовдосконалення, підвищується й за умови розширення прав і свободи людини. В незалежній Україні конституційно закріплене положення з визначенням людини як найвищої соціальної цінності суспільства [1, с. 3]. Загострення проблеми саморозвитку відбувається також в умовах гібридної війни та сучасної пандемії. Гібридна війна з її інформаційною складовою постає як випробування для духовності людини, що вимагає стійкості у вольових проявах, широти світогляду та ясності думки. Ускладнює реальну ситуацію пандемія, що вимагає зростання соціальної відповідальності та прискорює процеси підготовки масової дистанційної освіти. Ці ж умови сприяють також підвищенню цінності комунікативної складової саморозвитку особистості, укоріненню самосвідомості в колі соборності.

Одним з головних аспектів саморозвитку особистості є її самоосвіта, на тлі якої здійснюється самовдосконалення. Самоосвіта мотивована як професійною діяльністю, так і особистісною зацікавленістю, що може бути не пов'язаною з професійними цілями. Питання саморозвитку в професійному напрямі виникають у зв'язку з проблемою професійної компетентності, з недостатністю освітнього рівня особистості, з чого можуть слідувати висновки щодо відповідності посаді, необхідності перепідготовки, перепрофілювання, додаткової освіти тощо. Питання професійної компетентності загострилося у зв'язку зі стрімкими змінами у системі освіти в Україні, пов'язаними зі включенням освітніх програм в Болонський процес. Поняття компетентності передбачає такі основні значення, як: 1) обізнаність, що свідчить про наявність певних знань; 2) авторитетність, що з'являється при соціальному застосуванні знань та 3) правомочність, яка надає природне право на певний вид діяльності. Компетентність характеризує як професійні, так і досвідні життєві навички [3].

В юридичній професії необхідність саморозвитку, пов'язана з професійною компетентністю, виникає у зв'язку з високою соціальною відповідальністю професії юриста. За визначенням, тільки ті особи, що знають право, стають повноважними представниками права. Але реально маємо ситуацію, коли є велика розбіжність між кількістю компетентних осіб, що знають право, та людей, що мають дипломи з юридичної освіти. Компетентність визначає в даному разі рівень фаховості, достатній для відповідальної діяльності. В юридичній деонтології визначені основні риси юридичної професії: гуманізм, соціальна напруга, високий інтелектуальний рівень, здібність до творчості (в праві), реалізм, свобода (в межах закону), відповідальність. Професійна компетентність юриста в залежності від юридичної спеціалізації закріплена в нормативно-правових актах. До життєвої компетентності відносяться: досвід моральних вчинків та суджень, аналітичний досвід, рівень культури і т. ін. Цей комплекс особистісних характеристик свідчить про певну зрілість особистості. Рівень професійної компетентності визначається кваліфікацією, яка характеризує ступінь придатності особи щодо певного виду професійної діяльності. В Україні юристи традиційно проходять кваліфікаційну атестацію, де оцінюється їхній професіоналізм, що інтегрує особистісний потенціал та соціальні навички. Професійна компетентність в цілому визначає професійну культуру особистості. Ідеальна цілісність у професійній компетентності є недосяжною, в дійсності завжди є пробіли в освіті, що потребують саморозвитку особистості.

Логічна культура є необхідною складовою професійної культури юриста, юридичної компетентності. Логіка як наука надає знання щодо форм думки та аналітичних процедур, критеріїв істинності, необхідних для строгого мислення представників юридичної професії. Логічні навички визначають інтелектуальний рівень юриста. Логічна культура формується поступово шляхом логічної освіти та практики від конкретного до абстрактного рівня, від повсякденного до наукового, від одиничного до універсального. Розвиток логічної культури спряє точності, несуперечливості думок, аргументованості точки зору в процесі мислення, розширенню кругозору. В системі юридичної освіти логіка постає органом наукового дослідження права, а на

практиці вона виконує інструментальну функцію при законотворчості, слідчій та судовій практиці, юридичному консультуванні тощо. Логіка в своїй освітянській перспективі має за мету розширення поля мислення, створення системного мислення, що діє за певними правилами та критеріями оцінки. Логічна культура є умовою зростання раціональності в юридичній діяльності, розумності права в цілому. Універсальність логіки означає вимогу розвитку інтелектуального потенціалу юриста до категоріального рівня розуміння права, бо тільки на рівні категоріального (універсального) обсягу може відбутись правосвідомість [3]. Некомпетентний, але дипломований юрист може скоріше вдатись до порушення соціальних прав і законів.

Проблема логічної освіти криється у неможливості в освітньому процесі досягти необхідного балансу теорії і практики. Теоретична логіка забезпечує знаннями майбутнього фахівця, який в освітньому процесі може їх використовувати щодо правової теорії. Але в освітніх програмах з логіки є далеко не повний обсяг логічного знання в них досить обмежено представлені знання з сучасних логічних теорій. Практична частина логічної освіти юристів також дуже обмежена, на практичних заняттях надаються тільки приклади практичних ситуацій, моделюються умови для використання логічних знань. Неповноту логічного знання людина часто-густо компенсує повсякденним практичним мисленням, спираючись на обмежений життєвий досвід та сумнівний здоровий глузд. Але шлях проб і помилок практичного мислення може дорого обійтись суспільству.

Оскільки юридична професія вимагає високого інтелектуального рівня розвитку, логічної компетентності як складової юридичної кваліфікації, строгого мислення, впроваджує оціночні тести (ТЗНПК – тести загальної навчальної правничої компетентності) для визначення цих показників, необхідно конкретизувати тематично питання з розвитку логічної культури для самоосвіти. Потрібно зазначити, що ефективність самоосвіти залежить від узгодження актуальних напрямків правової науки і практики, перспектив розвитку логічної теорії, потреб ринку праці та особистих завдань щодо саморозвитку. Логічна самоосвіта може рухатись в декількох напрямках, пов'язаних з розвитком сучасної науки логіки. Один з них – це логічне підґрунтя теорії штучного інтелекту. Зокрема, знання з математичної логіки є науковим інструментарієм, що використовується для розробки високих технологій. В юридичній сфері воно необхідне для більш глибокого розуміння сучасного проекту електронного правосуддя, високих технологій у доказуванні кримінального правопорушення, функцій кіберполіцейських тощо. Необхідність такої самоосвіти обумовлена появою нових юридичних спеціалізацій, пов'язаних з тематикою цифрових технологій та кібер-техніки. Окрім новітніх напрямків розвитку юридичної сфери, логіка залишається завжди актуальною й з традиційної точки зору, де прийняття рішень залежить виключно від людського інтелекту. Розробка логіки в гуманітарній методології, логіки норм та юридичної техніки потребує розвитку та удосконалення логічного знання в прикладних сферах, зокрема, деонтичної, герменевтичної, та ін. логік.

Наука та освіта завжди відкривали людині шлях до свободи, яка вважається провідною конституційною цінністю у розвинутих демократичних країнах. Логічна самоосвіта є показником розумності та інтелігентності (інтелектуальності) людини, що прагне до удосконалення своєї особистості шляхом саморозвитку.

Список використаних джерел:

1. Лозовой. В. О. Саморозвиток особистості: проблеми теорії і практики [Електронний ресурс] / Віктор Олександрович Лозовой // Проблеми саморозвитку особистості в сучасному українському соціумі : матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (21 берез. 2019 р.) / НЮУ ім. Ярослава Мудрого. – 2019. – С. 3–5. – Режим доступу до ресурсу: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/16789/1/SB_21-03-2019.pdf.
2. Фуко М. Герменевтика суб'єкта. Курс лекцій, прочитаних в Коллеж де Франс в 1981–1982 уч. году / пер. А. Г. Погоняйло. / Мишель Фуко. – Санкт-Петербург: Наука, 2007. – 677 с.
3. Юркевич Е. Н. Логическая компетентность юриста / Елена Николаевна Юркевич // «Компетентність особистості в контексті сучасних соціальних трансформацій» Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції 28 лютого 2014 р. [Текст] / Ред. кол. Буцан О. П., Дашковська О. Р., Куцупал С. В., Лебеденко С. О., Перебийніс Ю. В. / Елена Николаевна Юркевич. – Полтава: ТОВ «Фірма «Техсервіс», 2014. – С. 202–206.

Ж. О. Павленко,
*кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри філософії,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна*

РОЗВИТОК КУЛЬТУРИ МИСЛЕННЯ СТУДЕНТІВ ЮРИДИЧНИХ ФАКУЛЬТЕТІВ

Для формування загальних навчальних правничих компетентностей важливими є такі предметні галузі, які націлені на розвиток практичних навичок мислити та приймати рішення. До них належать дисципліни логічного циклу, а саме: логіка, теорія аргументації, риторика, основи критичного мислення, у межах яких закладаються важливі для особи здатності мислити вербальними й знаково-символічними образами, оперувати логічними категоріями, структурувати інформацію, здійснювати основні розумові

операції (аналізу, синтезу, порівняння, зіставлення, формалізації, моделювання, трансформації, класифікації, диференціації, ієрархізації, структуризації та под.) тощо.

На думку професорки психології Стенфордського університету К. Двек існують два основних способи мислення, за якими ми можемо орієнтуватися в житті. Це зростання (*growth mindset*) та фіксація (*fixed mindset*) [5]. Наявність мислення для зростання є дуже важливою для успіху. В сучасному світі, в якому обсяги інформації постійно примножуються, жоден фахівець не може ефективно діяти з фіксованим способом мислення, оскільки власне мислення постійно потребує адаптації до мислення інших, ідеї постійно реструктуризуються, перевіряються і переосмислюються. Тому слід поважати прагнення до ясності, точності і ретельності, а навички роботи повинні постійно розвиватися і вдосконалюватися. Головне у тому, що цей процес просто неможливо залишати без уваги, щоб не допустити можливих помилок та наслідків недоліків інформації. Якщо фахівець прагне не допустити відставання, то йому слід перш за все зрозуміти нову роль знань та врахувати необхідність постійної націленості на прискорення розвитку. В цих умовах актуальною є перспектива зростання значущості методів та інструментів роботи з усе більш об'ємними й складними за формою й змістом інформаційними потоками, причому не тільки за допомогою різноманітних штучних засобів і систем, але й засобів природного інтелекту, який самовдосконалюється.

Коли постає проблема вирішення нетривіальної задачі за допомогою переробки великого обсягу інформації в умовах браку часу і природних або штучних перешкод, що сьогодні стає загальною ситуацією, то здоровий глузд часто виявляється недостатньо ефективним. Спосіб мислення носить інструментальний характер, завдяки чому можна швидко відрізнити посереднє мислення від блискучого. Особливо актуальним це є для юридичної галузі, тому нагально необхідним стає розвиток культури мислення правознавців.

В змісті поняття «культура мислення» традиційно розуміють ознаки, які виражають принципи правильного мислення, а саме: визначеність, послідовність і доказовість. Сучасне філософське трактування мислення істотно збільшує його ознаки, вводячи до них рефлексивність, плюралістичність, варіативність, історичність, спадкоємність, методологічність. Інтерпретація і критичність як властивості особистості виникають на основі відповідних розумових операцій, містять оцінні судження та є ознаками зрілості особистості. Рефлексія розглядається як уміння суб'єкта визначити підстави власних дій, проаналізувати правильність своїх міркувань, критично оцінити результати своєї праці. Рефлексивний рівень мислення близький за значенням поняттям інтерпретації та критики.

Мислення юриста є складовою загальної культури мислення. Поняття «культура мислення» з середини ХХ ст. досить часто вживали в своїх дослідженнях філософи, логіки, математики, психологи, педагоги та інші науковці, але поки не існує єдиної думки щодо змісту даного поняття. Можна виділити два основних підходи щодо конструювання даного поняття. З одного боку, зміст поняття «культура мислення» пов'язують зі змістом поняття «культура мови» і описують як уміння послідовно, точно, ясно, лаконічно, виразно формулювати свої думки, аргументовано міркувати. З іншого, культуру мислення описують через поняття повноцінності аргументації, суттєвими ознаками якого є доведене до межі домінування логічної схеми міркування; лаконізм мислення; чітка розчленована хода міркування; точність символіки. Найчастіше в культурі мислення виокремлюють такі суттєві ознаки, як розумність, логічність, дисциплінованість.

Вироблення звички до повноцінного мислення є фундаментом особливого мислення – критичного, яке має ціллю оцінку ідей. Дослідженню критичного мислення присвячено праці багатьох науковців. Зокрема, цей феномен у своїх наукових працях досліджували А. У. Бідл, Д. Брукфілд, Е. Глассер, Д. Дьюї, Р. Енніс, Д. Х. Кларк, Д. Клустер, М. Ліпман, Е. Норріс, Р. Паул, Д. Халперн та ін. Серед українських учених вивченню цього питання приділяють значну увагу О. Пометун [1], С. Терно [2], О. Тягло [3, 4] та ін.

Зазвичай поняття «критичне мислення» пов'язують з умінням виносити обґрунтовані судження і застосовувати отримані результати і до стандартних, і нестандартних ситуацій, питань і проблем. Критичне мислення трактують як наявність навичок рефлексії відносно власної розумової діяльності, вміння працювати з поняттями, судженнями, висновками, питаннями, пов'язують з розвитком здібностей до аналітичної діяльності, а також до оцінки аналогічних можливостей інших людей. Його можна розуміти і як систематичну оцінку аргументів, яка базується на яasnих раціональних критеріях. Під критичним мисленням розуміють процес співвіднесення зовнішньої інформації до знань, якими володіє людина та вироблення рішень про те, що можна прийняти, необхідно доповнити, або відкинути. При цьому інколи доводиться коригувати власні переконання або навіть відмовлятися від них, якщо вони суперечать новому знанню. Критичне мислення є упорядкованим процесом активної обробки та оцінки інформації, яка отримана емпіричним шляхом, теоретично, через комунікацію, як орієнтир для переконання і дії. Воно необхідне як знаряддя дослідницького пошуку. Критичному мисленню в цілому властива практична орієнтація. Коли перед нами постають реальні проблеми, які неможливо вирішити за допомогою наявних знань та умінь, ми залучаємо принципи, стратегії та процедури критичного мислення. Критичність

мислення, на думку О. Тягла, полягає в тому, «що воно не тільки правильно побудоване, але й здатне свідомо контролювати і себе, і розумову активність свого опонента» [3, с. 6]. Критичність мислення як властивість розуму ґрунтується на сформованості критики як розумової операції. Вужче критичне мислення пов'язується з перевіркою точності тверджень і обґрунтованістю міркувань. Його можна розуміти і як систематичну оцінку аргументів, яка базується на ясних раціональних критеріях. Рівнем критичного мислення є не об'єм отриманої інформації, а вміння застосовувати її у житті – здатності аналізувати інформацію з позицій логіки, уміння виносити обґрунтовані судження і застосовувати отримані результати і до стандартних, і нестандартних ситуацій, питань і проблем.

Один із розробників теорії критичного мислення Р. Паул виділяє наступні ознаки даного поняття: ясність, точність, конкретність, релевантність, глибина, чесність, скептичне ставлення до загальноприйнятого, а також контрольованість, цілеспрямованість та осмисленість [7]. Він вказує, що критичне мислення – дисципліноване, самоспрямоване мислення, яке ілюструє удосконалення думки відповідне до специфічного способу або області думки.

Суттєвими ознаками критичного мислення є рефлексивність, раціональність, логічність, виваженість, аргументованість, послідовність, толерантність, гнучкість, неупередженість. Критичне мислення має бути цілеспрямованим, здатним до саморегуляції процесом міркування, що здійснюється через інтерпретацію, аналіз, оцінку і виведення висновків, а також через усвідомлення фактологічних, концептуальних, методологічних, критеріологічних чи контекстуальних засад, на яких це міркування базується. Критичне мислення виявляється усюди проникаючим і здатним до самовиправлення людським феноменом [6, с. 2]. Безпосередньо з процесом становлення і розвитку мислення юриста пов'язаний процес подальшого вдосконалення в умовах підготовки фахівців в профільних закладах вищої освіти. Формування критичного мислення є одним із актуальних завдань сучасної підготовки юристів. Тому зараз потрібно більше уваги приділяти викладанню дисциплін логічного циклу, переосмислити навчальні програми, орієнтуючи студентів на практичне застосування логічного знання.

Список використаних джерел:

1. Пометун О. І. Критичне мислення як педагогічний феномен. *Український педагогічний журнал*. 2018. № 2. С. 89–98.
2. Терно С. О. Критичне мислення – сучасний вимір суспільствознавчої освіти. Запоріжжя: Просвіта, 2009. 268 с.
3. Тягло А. В. Критическое мышление: проблема мирового образования XXI века / А. В. Тягло, Т. С. Воропай. Харьков : Ун-т внутр. дел, 1999. 286 с.
4. Тягло О. Досвід засвоєння критичного мислення в українській вищій школі. *Філософія освіти. Philosophy of Education*. 2017. № 2 (21). С. 240–257.
5. Dweck C. S. *Mindset: The New Psychology of Success* New York: Random House. 2006. 276 p. URL: <https://booksonline.com.ua/view.php?book=100035&page=3> (дата звернення: 04.02.2021).
6. Facione P. A. *Critical Thinking: A Statement of Expert Consensus for Purposes of Educational Assessment and Instruction. Executive Summary. «The Delfi Report»*. Millbrae, CA : The California Academic Press, 1990. 22 p.
7. Paul R. W. *Critical Thinking: What Every Person Needs To Survive in a Rapidly Changing World* / R. W. Paul, A. J. A. Binker. Rohnert Park, CA. Center for Critical Thinking and Moral Critique, Sonoma State Univ., 1990. 575 p.

Є. М. Мануйлов,
доктор філософії, професор,
професор кафедри філософії,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, Україна

ЕТИКЕТ В ДІЯЛЬНОСТІ ЮРИСТА

У сучасних умовах, коли правоохоронні органи демократичної, суверенної держави України переживають докорінні зміни, що обумовлені національним відродженням усіх сфер суспільного життя. Однією із суттєвих питань є виконання законів усіма суб'єктами українського суспільства. Вирішення цих питань залежить від багатьох чинників. Одним з них є професійний етикет юриста. Професійний етикет у юридичній роботі призначений для регулювання взаємовідносин суб'єктів права, завдяки яким закріплюються існуючі й створюються нові правові цінності. Отже, культурі поведінки та спілкування етикету надано велике значення. Нагадаємо, що етикет (в перекладі з французької – ярлик, етикетка) – це суворо встановлений порядок, зведення норм поведінки людини в суспільстві. Він містить звичаї і правила, що визначають уміння людини поводитися в різних ситуаціях, будувати правильні взаєностосунки з будь-якою категорією людей.

Оскільки, об'єктом діяльності працівників юридичної професії є людські стосунки, люди, з їх найважливішими інтересами, потребами, проблемами, правами і обов'язками. Коли така діяльність юриста пов'язана з втрачанням у особисте життя людей, а то й з обмеженням їх прав, прийняттям рішень, які впливають на подальшу долю людини, етикет юриста це не просто стандарт поведінки, а більш-менш ритуалізована форма осмисленого спілкування. Його змістовне вивчення показує, що сувора кодифікація і канонізація – лише одна з тенденцій в розвитку етикету, що не виражає сутності його культурного призначення. Більшість дослідників вважають, що він зближується з мораллю, а іноді і прямо зведений до неї. Крім того, існує прямо протилежна точка зору. Так, етнограф С. О. Токарев, спираючись на концепцію американського культуролога Л. Уайта, вказую на сегрегативну функцію етикету, що розділяє і суворо протиставляє його моралі [10]. Лінгвісти розглядають етикет як компонент спілкування, що регулює його ефективність. Нам уявляється найбільш продуктивним культурологічний підхід, який в певному значенні знімає протиріччя в розумінні і призначенні етикету. Але це досягається лише в тому випадку, якщо не обмежуватися дослідженням випадково обраних сфер застосування етикету (наприклад, етикету повсякденного спілкування або етичних його форм), а виявляти загальні особливості етикету в максимальному діапазоні його різноманітного функціонування в культурі, включаючи і вивчення етикету в розвитковій суспільства. Вже при побіжному розгляді етикету під цим кутом зору виявляється, що він виконує вельми різноманітні функції, які змінюються. В одних умовах домінують політичні й юридичні функції, по-друге – моральні, по-третє – релігійні [6].

Моральне значення етикету виявляється в тому, що з його допомогою можна висловити визнання самоцінної значущості людини, з якою доводиться вступати в контакти, й повагу до неї. Особливо це стосується морального значення етикету юриста. Так, наприклад, Ю. М. Грошевой зазначає, що професійна етика окремих юридичних спеціальностей має вивчати моральні вимоги, що ставляться суспільством і державою до професійної діяльності суддів, слідчих, прокурорів, адвокатів, оперативних працівників органів МВС та СБУ, а також особливості, специфіку та структуру моральних відносин, які виникають під час виконання ними функціональних обов'язків [1]. Ряд дослідників, наприклад, доцент Тепла О. М., виділяють основні етико-етичні принципи взаємовідносин між юристами та іншими учасниками вирішенню юридичних справ:

- почуття такту пов'язаного з співпереживанням учасників юридичних справ;
- повсякденне службове справедливе вирішування юридичних питань відвідувачів;
- екстремальні форми спілкування (під час затримання) згідно законодавства;
- Стриманість під час розмов по телефону, наприклад.

Отже, службовий етикет юриста – це усталений порядок поведінки юриста під час виконання службових повноважень (наприклад, вирішення юридичної справи), що виражає зовнішній зміст принципів моралі і складається з правил ввічливого поведіння в суспільстві (манери, форми звертання і вітання, одяг та ін.).

Професійний етикет особливо застерігає фахівців права від зарозумілості, чванства, будь-яких дій, що принижують достоїнство людини.

Уміння слухати і розуміти співрозмовника є важливою характеристикою етикету юриста, яка значною мірою забезпечує культуру спілкування і взаємодії з громадянами при виконанні ними службових обов'язків. Дослідження показують, що цілеспрямовано й уважно слухають співрозмовника тільки 20–25 відсотків працівників права [2]. Що за цим стоїть? Байдушність до людини або невихованість, негативність настанов або неухважність, погане самопочуття або брак часу? Відповіді можуть бути різними, але мораль тут одна: кожен фахівець права повинен вчитися мистецтву слухати.

Високим виявом культури юриста є його витримка. Особливо необхідна вона слідчим. Лайка, образа неприпустимі, якою б не була провина людини.

Золотим правилом у професійному етикеті юриста є сповідання презумпції невинності людини.

Також обов'язковим для юриста є правила мовної поведінки, які стійко закріплені в мовних формулах, що в сукупності становлять так званий мовний етикет. Фахівець права має постійно піклуватися про підвищення власної культури і вдосконалення мовного етикету. Чистота, ясність і точність правової лексики мають виключно важливе значення у практичній діяльності юриста.

В службовому етикеті у юридичній діяльності призначеному для регулювання взаємовідносин суб'єктів права, на наш погляд мають використовуватися такі правила етикету: коректність, ввічливість, делікатність, люб'язність, стриманість, скромність, тактовність, обов'язковість.

Отже, кожен юрист повинен виконувати правила етикету не за настроєм, а постійно, систематично як у спілкуванні з громадянами під час виконання службових обов'язків, так і з усіма людьми, що його оточують. Висока культура поведінки і спілкування для фахівця права повинна стати органічною потребою, рухом душі, єдиною можливою і звичайною нормою [6].

Список використаних джерел:

1. Грошевой Ю. М. Профессиональное правосознание судьи и социальное правосудие. Харків, 1986. С. 52.
2. Гонзенко О. О. Формування правової культури особи в умовах розбудови правової держави України: автореф. Дис. ...канд.юрид. наук / О. О. Гонзенко. Київ, 2003. 16 с.
3. Лозовой В. О. Культура особистості та етикет у діловому спілкуванні : навч. посіб. / В. О. Лозовой, О. В. Уманець, М. Б. Ценко. Харків: Регіон-інформ, 2006. 140 с.
4. Лозовой В. О., Петришин О. В. Професійна етика юриста. Харків: Право, 2004. 176 с.
5. Леоненко В. В. Профессиональная этика участников уголовного процесса. Київ, 1978.
6. Мануйлов Є. М. Етикетна культура спілкування фахівців права / Є. М. Мануйлов // Наукові записки Харківського університету Повітряних Сил. Соціальна філософія, психологія. Харків: ХУПС, 2009, Вип. 3(34). с. 23.
7. Мануйлов Є. М. Етика: нач. посіб. / Є. М. Мануйлов, М. П. Требін. Харків: ХВУ, 2001. 239 с.
8. Проценко О. П. Етикет у культурі поведінки та спілкування. Наукові записки Харківського ун-ту Повітряних Сил. Соц. Філософія, психологія. Харків: ХУПС, 2004. Вип. 3(21). С. 17–24.
9. Спивка С. С. Професійна культура юриста (теоретико-методологічний аспект). Львів: Світ, 2000. 336 с.
10. Этическая мысль: науч.-публицист. Чтение. Москва: Политиздат, 1988. 240 с.

О. А. Стасевська,

*кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри культурології,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна*

ОСОБИСТІСНИЙ РОЗВИТОК В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ МІСІЇ УНІВЕРСИТЕТУ

Університет як осередок єднання інтересів особистості й суспільства повинен бути релевантним сучасності, проте не втрачати своєї головної місії – надавати знання й залучати до культурних цінностей задля особистісного та суспільного розвитку. Становлення самобутності та зрілості людини, які визначаються вихованням, соціальним середовищем й спадковістю, починаються з середньої школи, але значна роль у їх формуванні належить закладу вищої освіти.

Університет в його сучасному вигляді був створений у ХІХ ст. на основі концепції В. Гумбольдта, яка отримала назву «класичної ідеї університету» та відбивала потреби індустріального суспільства в прикладних знаннях. В основу класичного університету фактично було покладено ідею синтезу дослідження, навчання та виховання. Посткласичний університет ХХІ ст. переживає суттєві зміни через інформатизацію, цифровізацію, масовізацію, водночас, як і завжди реалізує такі основні місії: освітню (створення людського капіталу з високим рівнем кваліфікації), науково-дослідну (створення нових знань) та соціальну (забезпечення взаємодії університету з конкретним суспільством) [1].

На сучасному етапі остання, так звана «третя місія», яка тлумачиться як узагальнене позначення всього, що не відноситься до навчання та досліджень, набуває особливого значення, стає модним трендом в галузі реформування вищої освіти, веде до змін в розумінні суті діяльності університетів, зберігає фундаментальне культурне призначення університету як інтелектуального осередку з етичним компонентом відносин між соціальними партнерами. Складовими елементами «третьої місії» традиційно визнають людські ресурси, інтелектуальну власність на результати знанневої діяльності, результати трансляції знань у суспільство, включеність в політичне, економічне й соціально-культурне життя. Остаточного глобального визначення поняття «третьої місії» університету не існує, воно адаптується до конкретних умов та визначається багатьма факторами, до яких належать: різний рівень розвитку вищої освіти й країни в цілому, соціальна політика держави, ступінь участі держави в управлінні університетом, обсяг фінансування та багато інших. У деяких країнах «третя місія» вже знайшла відбиток на законодавчому рівні (зокрема у деяких скандинавських країнах, а також у Латвії, наприклад, проголошується значущість внеску університетів в економічний розвиток країни, їх співпраці з підприємцями, роботодавцями та іншими соціальними партнерами, вагомість комерціалізації результатів наукових досліджень та надання послуг, спрямованих на задоволення потреб суспільства тощо). В Україні термін і поняття «третя місія» університету поки не знайшли свого місця в політичному і правовому дискурсі, проте в українському освітньому товаристві все більше актуалізуються питання перспектив вітчизняної вищої освіти як головного чинника економічних та соціальних змін.

Університет ХХ ст. характеризувався такими фундаментальними позиціями як інтелектуальний й моральний розвиток еліти суспільства, а вища освіта була тісно пов'язана із загальним світом культурних цінностей і смислів. На сучасному ж етапі суспільного розвитку провідним призначенням університету стає підготовка фахівців в конкретних галузях, здібних виконавців, що володіють певними знаннями, навичками та компетентностями. Сьогодні можна констатувати прагматизацію та утилітаризацію вищої освіти, втрату балансу між спеціальною та гуманітарною складовими, надмірну алгоритмізацію та

бюрократизацію університетського життя [2]. Це пов'язано зі становленням нової особистості – людини, яка набула значного ступеня зовнішньої свободи в умовах ринкового суспільства, але втратила відповідний рівень загальної культури, моральні орієнтири, що визначали б спрямованість її потенціалу.

Розуміння місії університету надає ключ до грамотного реформування вищої освіти. Чи не втрачає університет своєї культуротворчої функції, соціально значущої ролі інституту, що покликаний творити найважливіше суспільне благо – творчу особистість, духовно-культурний та інтелектуальний потенціал суспільства? Ми все частіше спостерігаємо набуття вищою освітою ринкових характеристик: вона постає об'єктом купівлі-продажу, має ринкову вартість, яка визначається попитом й пропозицією. Вища школа постає перед загрозою перетворитися з інституту навчання й виховання в один з інститутів системи споживання, що й викликає певні небезпеки, пов'язані з прагматичними цінностями споживацького суспільства. Отже, сьогодні в реалізації місії університету акцент робиться на розвиток спеціальних якостей, здібностей, навичок, умінь, спрямованих на вирішення вузько-професійних завдань. За роки навчання більшість студентів стають непоганими фахівцями у своїй галузі, реалізуючи концепцію «Я-професіонал». Водночас в процесі забезпечення професійного зростання людини втрачається/нівелюється роль внутрішніх детермінант в забезпеченні становлення особистості фахівця з її потребою в самоактуалізації, саморозвитку, реалізації творчого потенціалу, що і є, безумовно, однією з найвищих цінностей суспільства.

Аналіз філософської, соціологічної, психологічної та педагогічної літератури з означеної теми дозволяє зробити висновок (більшість дослідників вказують на цей факт), що особистісний розвиток це реалізація потенцій, здібностей і талантів, власна активність людини щодо збагачення свої духовних потреб, процес свідомих, якісних і незворотних змін своїх моральних якостей, інтелектуальних і соціальних можливостей, духовних сил з метою «добудувати» себе до ідеального образу цілісної особистості. Загальновідомо, що освітнє середовище є одним з провідних чинників впливу на розвиток особистості [3], який здійснюється шляхом саморозвитку – соціокультурного процесу творчої, раціональної самоосвіти (самопросвіти, самовиховання, самовизначення) та спонтанного процесу різнобічної самореалізації індивіда.

Завдяки саморозвитку особистість реалізує творчі можливості, самовдосконалюється, в результаті чого стає ініціатором саморозвитку спільноти, до якої належить, у такий спосіб здійснюючи внесок в культурно-історичний розвиток суспільства. У вирішенні сучасних завдань українського суспільства саморозвиток особистості молодого фахівця виступає на «перший план». Перед випускниками університету стоїть складне завдання – формування й постійного вдосконалення своїх здібностей до навчання та самостійної роботи в умовах динамічного розвитку культури. Водночас формування у студентів творчих умінь, комунікативних здібностей, що допомагають визначатися і діяти в суперечливих умовах, виховання прагнення до саморозвитку – завдання, що стоять перед сучасною вищою освітою. В Україні в системі вищої освіти іноді недостатньо акцентується взаємозв'язок освітнього процесу (як системи науково-методичних та педагогічних заходів, спрямованої на передачу, засвоєння й використання знань, умінь та компетентностей) із виховним, із духовним саморозвитком, що применшує ідею гуманістичної місії університету.

Приходячи в університет, багато першокурсників розгублені – вони, звиклі до того, що їм зі школи говорили як і що потрібно вчити, не розуміючи того, що їм дійсно необхідно, їх не навчили «хотіти отримувати знання». У студентської молоді часто відсутня мотивація на отримання не тільки професійного знання, а й для загальнокультурного особистісного розвитку. Якщо не управляти мотиваційними процесами щодо навчання студентів, то небажання вчитися зберігається все життя, а сама людина потрапляє в замкнуте коло, навіть після закінчення університету. За небажанням вчитися приходиться небажання пізнавати нове, відторгнення подальшого саморозвитку й самонавчання, в результаті людина пропускає або втрачає всі можливості для самореалізації та самоутвердження, які надає йому сучасне суспільство.

Отже, одним з головних завдань університету є створення середовища, яке стимулювало б самоосвіту, саморозвиток, водночас завдання студента – знайти себе в цьому середовищі, для чого потрібна позитивна мотивація, стимули. До таких можна віднести соціальні (моральний обов'язок, відповідальність, можливість самоствердження, матеріальне забезпечення – стипендії, можливість задоволення особистих інтересів, можливість отримання престижної спеціальності, конкурентоспроможність) та пізнавальні («хочу все знати», «хочу вміти вчитися самостійно»). Саморозвиток студентів з найбільшою ефективністю здійснюється в умовах професійно й особистісно заохочувального освітнього середовища, де відбувається поєднання інтересів всіх учасників освітнього процесу, є всі можливості реалізації місії університету.

Осмилюючи заявлену проблему автор наголошує, що саме «третя місія» університету покликана забезпечити свободу та повноту особистісного розвитку, виправити особистісні деформації, не допустити переорієнтації на помилкові принципи людського існування – неповагу особистості, заперечення її свободи та можливості самореалізації, дегуманізацію, втрату моральності та істинних духовних цінностей. Університету ХХІ ст. необхідно переглянути поточне співвідношення навчання і виховання, яке

передбачає формування широкого світоглядного кругозору, цілісного погляду на світ, вироблення позиції, що забезпечила б молодій людині повноцінні можливості саморозвитку, розуміння себе та власної життєвої самореалізації в просторі сучасної культури.

Список використаних джерел:

1. Ортега-и-Гассет Х. Миссия университета / Х. Ортега-и-Гассет; пер. с исп. М. Н. Голубевой; ред. перевода А. М. Корбут; под общ. ред. М. А. Гусаковского. Минск: БГУ. 2005. 105 с.
2. Стасевська О. А., Уманець О. В. Етична складова соціальної місії університету. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2018. № 4 (39). С. 143–155.
3. Бінецька Д. Освітнє середовище університету як засіб формування дослідницьких умінь майбутніх учителів іноземних мов. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського*. Серія: Педагогічні науки. 2016. № 1. С. 16–20.

Н. О. Попова,
кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри
іноземних мов № 3, Національний юридичний
університет імені Ярослава Мудрого, Україна

ЗНАЧЕННЯ СУЧАСНИХ ТЕНДЕНЦІЙ ОСВІТИ У РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

Світова історія ще не стикалася з такою безпрецедентною ситуацією, яка сталася рік тому на всій земній кулі. Епідемія COVID – 19 змінила суспільство, перевернула реальність, зажадала інший тип освіти. Учбовий процес перейшов на дистанційну форму навчання, змінивши традиційні види ведення занять. Викладачам всіх рівнів освіти довелося розширювати свої знання та освоювати роботу з інформаційними платформами Zoom, Meet, Google Disk, Viber, You Tube, оскільки реальність останнього часу характеризується тотальним впровадженням у повсякденне життя інформаційних технологій. В умовах інформаційного розвитку – Інтернет являє найбільш комунікаційно ефективним. Завдяки «хмарним сховищам» доступною стала можливість прослухати лекції видатних викладачів, відвідати майстер – класи провідних фахівців, познайомитися з бібліотеками та музеями світу, а також миттєво передати чи отримати інформацію. Різноманітні платформи соціальних мереж проникають в усі сфери суспільного й особистого життя, у тому числі, систему освіти. Завдяки соціальним мережам, можливо не тільки просвіщати суспільство, а і самовиражатися. Давоський форум 2021 р. проголосив різкий перехід на цифровізацію людського життя на основі світових стандартів з посилення державних авторитарних тенденцій.

Використання інформаційних – комунікаційних технологій у процесі навчання, висвітлюється багатьма вченими: В. Биковим, О. Спіріним, Анд. Білощицьким, О. Кучанським та ін. Ними досконально досліджені вимоги та положення чинних вітчизняних нормативних документів на предмет їх відповідності європейським та міжнародним принципам та підходам щодо правильного використання кількісних показників при оцінюванні діяльності в галузі педагогічних наук. Однак, нинішнім часом викладачі опинилися у невідомій обстановці: замість кафедр, проведення семінарів та диспутів, виховної праці та психологічного контакту з учнями, з'явилися гаджети та спілкування через монітор. Відсутність прикладів, досвіду, напрацювань, інструкцій дистанційного викладання, змусила викладачів знаходити власну стратегію навчання, залежно від своїх педагогічно-психологічних можливостей. Треба визначити, що проведення online лекцій не завжди дають можливість домогтися концентрації уваги студентів, бачити їх безпосередні реакції у відповідь. В дистанційній роботі домогтися максимальної зосередженості дуже складно, оскільки домашні справи йдуть фоном, знижують захопленість, та ведуть до ослаблення контакту взаємопорозуміння. Оскільки всі люди за своєю природою прагнуть до знання, настанова виховної освіти – допомогти людині знайти і усвідомити свою ідентичність та визначити концепцію буття свого життя, виховувати здатності до розуміння верифікації інформації, та формування навичок. На наш погляд, саме створення свого значення та змістовного простору, є базовою часткою для збереження себе, як особистості. В кожній людині закладено геном своїх цінностей: розкривати свій внутрішній світ, жити благим усвідомленим життям, демонструвати приклади осмисленої поведінки, прагнути до філософського мислення. Молода людина мріє бути щасливою та вільною, яскраво проявити себе, нести відповідальність за свої вчинки і дії, вибудувати своє життя комфортним і стабільним, проявляти амбіційність в кращому сенсі цього слова.

Значну увагу сучасні науковці приділяють особистісному аспекту саморозвитку – формуванню мотивацій, інтересів, потреб, орієнтацій, віри в себе, що надають можливість трансформуватися у здатність до самоосвіти, самовиявлення [4]. Надзвичайно важливу роль у розвитку творчої особистості відіграє мотивація людини реалізувати себе. Цей психологічний процес керує поведінкою людини, визначає її організованість,

активність, стійкість, приводить до формування безпомилкових установ для власного особистосного розвитку. [3]. Дієвим зразком формування мотивації, ціннісних орієнтацій є власні успіхи, позитивний досвід відомих людей, та найбільш потужним стимулюючим засобом є особистісний приклад викладача, його зацікавленість, та уміння яскравого подання матеріалу. Викладач, який виступає організатором, учасником та адресантом освітнього процесу, грає ключову роль у передачі не тільки знань та досвіду, а і моральності, суттєво впливаючи на внутрішній світ молоді, розвиває їхні особистісні якості, виявляє творчі здібності, забезпечує багатим когнітивним середовищем. стимулює потребу у професійному та духовному самовдосконаленні. Постійне підвищення якості та оновлення змісту і форм навчально-виховного процесу вимагає пошуку нових педагогічних технологій, які ведуть до оптимізації навчального процесу. В цьому випадку роль педагога зростає: компетентний фахівець, що реалізує дистанційну форму навчання, зобов'язаний вільно спілкуватись, доносити інформацію, налагоджувати зворотній зв'язок з адресатом. Такий рівень викладання можна досягти завдяки ознайомленню з досягненнями в сфері інновацій провідних світових навчальних закладів. Звідси випливає, що знання іноземної мови є одним із суттєвих елементів до саморозвитку, що забезпечується її практичною спрямованістю, яка передбачає оволодіння мовою як засобом спілкування, подолання комунікативних бар'єрів. Насамперед, для здобуття та обміну інформації, необхідної для вирішення професійних завдань успішної фахової діяльності. Тому: як вивчення, так і використання іноземних мов, виходять далеко за межі обов'язкової освіти і потребують вдосконалення та застосування їх упродовж життя. В історичних традиціях світового розвитку освіти, знання кількох мов, серед яких обов'язковими були латинь, французька, німецька мови, вважалось невід'ємним правилом. Зараз молоді люди мають можливість отримати освіту в різних країнах світу і змушені вивчати національну мову і пізнавати менталітет країни проживання. Вони отримують досвід орієнтації в комунікативно-інформаційному просторі, покращують свої інтелектуальні здібності, обмінюються ціннісно-духовними знаннями, демонструють стандарти поведінки, вивчаються протистояти стресовим ситуаціям, самовдосконалюються, прагнуть до практичних результатів навчання. Деякі високо розвинуті країни, які будують постіндустріальну спільноту, усвідомлено намагаються організувати навчально – виховний процес так, щоб молодь мала шанс отримати вищу освіту, була конкурентноспроможна та готова до саморозвитку і самореалізації, незалежно від випадкових факторів: соціальних і матеріальних умов, сімейного оточення та ін. Креативне мислення з поважним ставленням до себе активізує бажання самовдосконалення, самовиховання, а духовна наповненість емоціями любові і добра сприяє саморозвитку людини [2]. Освічена, логічно мисляча людина, яка володіє проектним мисленням, має можливість стати незалежною, здатна робити вірні висновки та відповідати за свої вчинки; така людина необхідна суспільству для позитивного розвитку країни. Навпаки: не освічені, не компетентні, не начитані особи страждають примітивізмом, а ті, що до того ж впевнені в собі самодури з комплексом «етикет профана», шкодять суспільству.

Визначати колективну свідомість та долю людства, або направляти їх в бажане русло, можливо завдяки впливу на уяву особистості. Дієвою є психологічна методика, вселяти в свідомість людини почуття страху, що дає можливість нав'язувати їй не властиву лінію поведінки та діяльності. Основними глобальними страхами людської істоти, є страх хвороби і війни, тому чоловіцтво готово йти на компроміси для уникнення цих катастроф. В сучасності помітна тенденція до загострення і посилення процесу експериментів над людством: здійснюється навидь не перебудова, а перезавантаження суспільства. Варто підкреслити, що в останній час все більш місце в соціальному житті визначає політична воля, яка з'їдає дух вільної творчості, нав'язуючи людству неправомірні дії. Певними структурами вибудовується єдиний, однаковий, ідентичний світ для всіх. Глобалізація, трансформаційні процеси та інформаційна змінність сучасного буття обумовлюють включення людини в дуже складну систему суспільних взаємовідносин, вимагають від неї здатності до нестандартних швидких рішень які, в свою чергу, потребують від людини зосереджуватися на власному духовному, інтелектуальному, естетичному та моральному зростанні. Діяти осмислено, вірно орієнтуватися в ситуації може тільки освічена людина (Платон). Шлях праці над саморозвитком ніколи не закінчується; потрібна постійна робота над собою, бажання розвиватися, рухатися в ногу з сучасним світом і навіть випереджати його. Якщо звернутися до спадщини І. Канта то, на його думку, ідеал суспільного життя перетворюється в недосяжну «річ в собі». Людство може наближатися до ідеалу, але досягти його не може.

Список використаних джерел:

1. Паламарчук В. Ф. Інноваційні процеси в педагогіці / В. Ф. Паламарчук // Педагогічні інновації в сучасній школі. – К. : Освіта, 1994. 5–9 с.
2. Єрахторіна О. М. Самовдосконалення особистості як умова формування фахових компетенцій викладача вищої школи. / Суперечності взаємодії моралі і права в сучасному суспільстві / Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції / Харків 2020. 303 с.

3. Юдина С. Д. Анализ проблемы творчества в гуманистической психологии: Материалы IV съезда Российской психологического общества. – М., 2007. т.3. 388 с.
4. Щолокова, О. П. Новітні підходи та технології у професійній підготовці вчителя мистецьких дисциплін / О. П. Щолокова // Innovative processes in education : collective monograph. – Lodz, Poland : AMEET Sp. z o.o., 2017. 238–246 с.
5. Свиридова Г. Г. Роль особистості викладача у формуванні фахової компетентності студентів. /Втілення традицій західноєвропейського музичного мистецтва в науково – теоретичній та виконавській практиці/ Харків 2020. 92. с.
6. Куда мы попали? Цифровизация и человечность. Татьяна Черниговская <https://www.youtube.com/watch?v=DMJbXvvo3Ms&t=2258s> (дата звернення: 21.02.2021).

Ю. В. Перебийніс,
*викладач кафедри теоретико-правових дисциплін
Полтавського юридичного інституту, Національний юридичний
університет імені Ярослава Мудрого, Україна*

САМОНАВЧАННЯ У ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ БАКАЛАВРІВ ПРАВА ДО ПРОФЕСІЙНО ОРІЄНТОВАНОГО ІНШОМОВНОГО СПІЛКУВАННЯ

Основними способами набуття людиною соціального досвіду, а також комплексу знань, умінь і навиків у певній галузі на сучасному етапі суспільного розвитку є її участь у інституційних формах освіти (формальна освіта), освітня діяльність, результати якої не передбачають атестацію (неформальна освіта), і самостійне ознайомлення з навчальними ресурсами, наявними у різних освітніх середовищах (інформальна освіта). Наразі спостерігається трансформація можливостей для набуття освітнього досвіду [3, с. 76]: вони розширюються завдяки новим освітнім послугам і вирізняються неперервністю у часі, адже концепцію «освіта на все життя» успішно витіснив підхід «освіта упродовж усього життя».

Без сумніву, ці процеси стосуються і юридичного університету, адже правнича освіта націлена не просто на передачу інформації, необхідної для здійснення майбутньої діяльності за фахом. Її метою є передусім формування у студента професійного потенціалу, «що забезпечив би йому не тільки можливість розв'язання рутинних практичних завдань на певному рівні посадових обов'язків, але й професійне самовдосконалювання, уміння вирішувати нові завдання в галузі професійної діяльності від початку професійної кар'єри до її закінчення» [2, с. 150]. Особливий же статус іноземної мови серед предметів, що входять до освітньої програми підготовки бакалаврів права, визначається як тим, що вона сприяє підвищенню загальної культури людини, так і її значенням для постійного саморозвитку, у тому числі й завдяки опрацюванню іншомовних джерел, скажімо, фахової літератури, онлайн-курсів провідних правничих шкіл світу, рішень ЄСПЛ тощо у подальшому.

Постійні суспільні трансформації, поштовхом до яких є науково-технічний прогрес, а також специфіка правничого фаху, що зумовлює наявність низки юридичних професій, є підставою уважати, що здобувачі правничої освіти будуть здійснювати професійну діяльність у дещо відмінних умовах (середовищах), тому процес опанування іноземної мови для професійним спрямуванням націлений на подолання суб'єктами освітньої діяльності викликів, що стосуються епістемологічного, онтологічного, соціального й дискурсивного «перетину меж» цих середовищ [8, с. 389–390] й актуалізує важливість усвідомлення студентами цих відмінностей та набуття компетентностей задля успішної їх реалізації в умовах фахової іншомовної комунікації. Беручи ж до уваги студентоцентризований підхід до здійснення навчально-виховного процесу у вищій школі, у цьому контексті актуальним видається пошук нових соціальних моделей інтеракції педагога та студента [6, с. 111] з метою вирішення різноманітних проблем і протиріч, у тому числі й для посилення внутрішньої мотивації здобувачів освіти до постійного самонавчання навіть після закінчення відповідного ЗВО. З огляду ж на зменшення кількості контактних годин і збільшення ваги самостійної роботи спостерігається зміна ролі викладача: через розширення автономії студента він вже не виступає для нього головним джерелом інформації, а є швидше проєктувальником його індивідуальної траєкторії інтелектуального й особистісного розвитку [5, с. 34].

Організація навчально-виховного процесу в університеті, у тому числі з метою навчання іноземної мови за правознавчим спрямуванням, відбувається шляхом поєднання як традиційної (аудиторної та позааудиторної), так і змішаної та дистанційної форм. Погоджуємось із дослідниками [1, с. 91–92; 4, с. 457], які до умов ефективного навчання іноземної мови із задіянням інтерактивних педагогічних методів і технологій відносять вільний доступ до освітніх ресурсів, гнучкість подання інформації (градіювання складності навчальних матеріалів залежно від рівня іншомовної компетентності студентів, а також їхніх когнітивних стилів), асинхронність, комунікативність й інтернаціональність.

Детальніше зупинимось саме на змішаній формі, зважаючи не тільки на її актуальність, але й на такі її головні особливості, як студентоцентризм, віртуалізація та глобалізація, а також роль у підвищенні мотивації до удосконалення набутих знань, умінь і навиків самостійно [7, с. 30]. У цілому, до основних переваг такої форми навчання, в основі якої знаходиться саме самостійна активна пізнавальна діяльність здобувача освіти, тобто самонавчання, відносимо вироблення студентами індивідуальних пізнавальних стратегій, націлених на опрацювання навчального матеріалу, флексибельність їхнього робочого графіку та самоконтроль одержаних компетентностей.

Наразі вимогою часу є постійний самостійних пошук та опрацювання здобувачами освіти інформації з метою набуття ними загальних та спеціальних компетентностей, що важко уявити без залученням до освітнього середовища ЗВО глобальної мережі інтернет. Для сучасного навчального процесу притаманним є використання веб-сайтів з освітніми ресурсами, електронних словників та тезаурусів, перевірка викладачем завдань, надісланих студентами на електронну пошту, месенжери у соціальні мережі чи інтерактивні освітні платформи. Доречним вважаємо і здійснення студентами самоперевірки вправ, виконання яких призначене для закріплення граматичного та лексичного матеріалу, завдяки розміщенню їх викладачем на інтерактивних освітніх платформах разом із ключами. Поліпшенню результатів навчання сприяє і подальше саморегулювання ними своєї пізнавальної діяльності, яке може відбуватися шляхом опрацювання додаткових завдань не тільки із навчально-методичних посібників, але й із рекомендованих викладачем освітніх інтернет-ресурсів. Тож у цілому можна сказати, що формування індивідуальної траєкторії здобувачів вищої освіти має відбуватися із задіянням інформаційних технологій до їхньої навчально-пізнавальної діяльності, позаяк ті є значним стимулом до систематичного самонавчання.

Створення іншомовного комунікативного середовища як засобу підготовки до професійно орієнтованого спілкування за фахом є, безумовно, також однією з головних умов навчання іноземних мов у вищій школі. До того ж, його використання у навчальному процесі сприяє подальшій самоосвіті, адже виробляє звичку до постійного самостійного опрацювання іншомовних матеріалів. З огляду на важливість, з одного боку, змішаного навчання, і застосування технологічних інновацій для саморозвитку студентства, з іншого, доцільним, на нашу думку, є розроблення і розміщення на одній із інтерактивних освітніх платформ навчально-методичного електронного посібника, який би містив низку електронних ресурсів, до яких вважаємо доречним включення корисних посилань на: 1) відеоблоги та канали правоохоронних установ і неурядових організацій, а також юридичних ЗВО із англійськомовних країн на відеохостингах YouTube й Vimeo; 2) навчальні відеоматеріали на юридичну тематику; 3) онлайн-курси іноземної мови за юридичним спрямуванням; 4) юридичні словники; 5) тематичні подкасти; 6) відповідні мобільні застосунки; 7) групи з вивчення юридичної англійської мови у соціальних мережах. Крім того, самонавчання за допомогою зазначеного посібника передбачає виконання завдань різного рівня складності: скажімо, опрацювання відеоматеріалу може включати ознайомлення з ним із субтитрами чи без них і виконання подальших вправ (заповнення пробілів термінами, усний переказ змісту переглянутого, написання есею на вибір).

Перевагою задіяння такого посібника у процесі опанування іноземної мови за професійним спрямуванням здобувачами вищої юридичної освіти є те, завдяки ньому у викладача буде можливість спрямувати пошук ними необхідних даних у певне русло, систематизувавши їхню аудиторну та позааудиторну роботу. Залучення таких освітніх ресурсів уможливить урізноманітнення способів презентації нових тем під час аудиторної роботи та зробить ефективнішим самонавчання, тобто процес закріплення й контролю знань, умінь та навиків самостійно. Будуть створені й умови для урахування індивідуальних особливостей майбутніх правників, зокрема їхніх навчально-пізнавальних стилів, а також градіювання завдань за рівнем складності. Крім того, самостійне опрацювання зазначених ресурсів матиме важливе значення для підготовки майбутніх бакалаврів права до професійно орієнтованого іншомовного спілкування з огляду на те, що сприятиме посиленню внутрішньої мотивації до вивчення мови вже на початковому етапі здобування правничого фаху, підвищить їхню мотивацію для подальшого саморозвитку.

Список використаних джерел:

1. Коваль Т. І. Інтерактивні технології навчання іноземних мов у вищих навчальних закладах. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика. Науково-методичний журнал*. 2011. Вип. 21. С. 86–92.
2. Левитан К. М. Юридическая педагогика. М.: Норма, 2008. 432 с.
3. Менг Т. В. Средовый подход к организации образовательного процесса в современном вузе. *Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена*. 2008. № 52. С. 70–83.
4. Свириденко І. Інтерактивні технології і методи навчання іноземних мов на немовних факультетах. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*. 2016. № 144. С. 455–458.

5. Сисоєва С. О. Інтерактивні технології навчання дорослих: навчально-методичний посібник; НАПН України, Ін-т педагогічної освіти і освіти дорослих. К.: ВД «ЕКМО», 2011. 324 с.
6. Ярошиська О. О. Теоретичні і методичні засади проектування освітнього середовища професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04. Умань, 2015. 544 с.
7. Collis, Betty, and Moonen, Jef. Flexible Learning in a Digital World: Experiences and Expectations. London: Kogan Page, 2001. 232 p.
8. Hyland, Ken. Specificity revisited: how far should we go now? *English for Specific Purposes*. 2002, vol. 21, pp. 385–395.

Z. S. Onipko,
*candidate of political sciences lecturer at the Department
of Psychology and Pedagogy National Technical
University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»*

EXTERNAL AND INTERNAL BARRIERS TO SELF-DEVELOPMENT OF STUDENTS

The process of self-development is one of the forms of work of the inner world, including the transformation of the inner world, along with the transformation of experience, developing their own positions and beliefs, setting life goals, finding ways of self-determination [1, p. 43]. Self-developing, the individual knows himself, his «Ego», realizes the meaning of their own existence, as a result of which we can talk about the possibility of self-change of personality [3].

Barriers to self-development prevent the formation of the individual as a real subject of their own life, active, transforming the surrounding reality through adequate goal-setting and goal-achievement. The active process of personal self-development takes place during the student period, when a young person tries to learn about their own physical and mental capabilities, to determine the meaning of their own lives. Student self-development is his ability to set goals, self-determination, self-organization and self-control. As a result of self-development, it is expected that the student will be able to fully unleash their creative and professional potential.

Students' self-development can take place through the following activities: – learning (gaining new knowledge, skills, abilities, enriching their own experience); – work (becoming a student as a professional in the chosen field); – rest / leisure (gaining new knowledge due to employment in pleasant activities other than university and labor); – hobbies (getting emotional pleasure from doing your favorite thing, which is a condition for the stability of mental well-being); – travel (learning about the world around through exploring new places and meeting people) [2, p.70]

Barriers to student self-development are divided into external (objective and subjective) and internal (psychological). External objective are such barriers, which the student cannot change or influence, because they depend on many factors. These include the following:

- Insufficient material support of universities (lack of well-equipped classrooms, laboratories, computer classrooms, etc.; dormitories, unfit for living, etc.);
- physical health problems caused by various reasons;
- deterioration of socio-economic living conditions of student.

External subjective barriers in the process of self-development, which are associated with the direct influence of people with whom the student comes into contact or on whom can be attributed, such as:

- low competence and insufficient professionalism of scientific and pedagogical workers;
- conflicts in the study environment and between the student and the lecturer;
- lack of contact with the academic curator of the group or the university administration, their indifference to the educational and personal problems of the student;
- lack of support and assistance from relatives and friends;
- pressure and open or hidden hostility from others;
- inefficient distribution of student workload; allocating insufficient time for rest.

The effectiveness of a student's professional development and personal growth directly depends on how successfully he manages to overcome the psychological barriers that accompany his academic and work (if the student has the opportunity to work part-time). After analyzing the relevant scientific literature, we can summarize the most important psychological barriers that hinder self-knowledge, and, consequently, self-development of students' personality:

1) the student has no internal motives for self-knowledge and self-development, unwillingness to engage in self-education [4]. As a result, the possibility of adequate purposeful knowledge of one's own «self-identity» becomes difficult, there are chaotic, unsystematic attempts to understand oneself and realize one's own place in society.

2) the inability of the student to become a subject of his own self-development, the transfer of responsibility for other people's own failures, while the successes can be attributed to their own activities; perception of any obstacle

as such, due to circumstances or other people, but not their own mistakes or limited physical and mental resources; uncritical and dependent in decision-making, as a result of getting into a new environment of a student who is accustomed to being constantly under control while studying at school; tendency to risky and provocative behavior;

3) insufficient level of available methods and techniques of self-knowledge and self-development, which forms in some students overestimated, and in others – underestimated – self-esteem.. Lack of understanding of one's own needs, lack of self-esteem or excessive pride leads to the choice of destructive and socially unacceptable forms and ways of self-affirmation and self-realization.

4) setting the wrong life goals, as a result of which the student determines non-constructive goals and motives for learning: choice of profession without taking into account their individual characteristics and psychophysiological qualities;

5) the presence of negative previous student experience; fear of failing again by engaging in a new or complex activity.

6) temporary or long-term deterioration or inhibition of mental processes caused by various circumstances;

7) insufficient development of such mechanisms of self-development as identification, reflection, ability to self-acceptance and self-prediction [4]; Due to their immaturity, a person is unable to create the desired image of his own personality, to reveal their own true life goals. In the case of a clear presentation of the image and goals, there is no guarantee that they reflect the deep needs of the individual.

The student's self-development is his ability to self-determination, self-organization and self-control. The effectiveness of a student's professional development and personal growth directly depends on how successfully he manages to overcome the psychological barriers that accompany his educational and work activities.

References:

1. Маралов В. Г. Основы самопознания и саморазвития : учеб. пособие для студ. сред. пед. учеб. заведений / В. Г. Маралов. – М. : Изд. центр «Академия», 2002. 256 с.
2. Поліщук О. М. Ресурси саморозвитку особистості // Психологія саморозвитку особистості: збірник наукових праць [Електронний документ] / за ред. Н. В. Чепелевої, Я. Ф. Андрєєвої. – Чернівці – Київ, 2016. с. 64–82.
3. Рибалко Л. С. Методолого-теоретичні засади професійно-педагогічної самореалізації майбутнього вчителя (акмеологічний аспект) : [монографія] / Л. С. Рибалко. – Запоріжжя : ЗДМУ, 2007. 443 с.
4. Смульська А. В. Негативний вплив бар'єрів саморозвитку на формування акмеологічної культури майбутніх правознавців / А. В. Смульська // Наукові записки кафедри педагогіки. – 2012. Вип. 30. С. 136–143.

E.I. Snopkova,

PhD, associate professor,

head of the Department of Pedagogy

Kuleshov Mogilev State University, Belarus

Zhang Ruobing,

Master's student of the Department of Pedagogy

Kuleshov Mogilev State University, Belarus

THE ROLE OF INFORMATION TECHNOLOGY IN THE DEVELOPMENT OF EDUCATIONAL AUTONOMY

The article actualizes the problem of autonomous learning as a subject of psychological and pedagogical research, examines the role of information technologies in the development of educational autonomy.

The term «learner autonomy» was introduced by A. Holec. He talked about the importance of autonomous learning in the process of learning a foreign language. In the interpretation of A. Holec, the student's autonomy is a personal characteristic, which is considered as the ability to make decisions, reflect on the educational process and the experience mastered in it [1]. In this case, the student is the subject of educational activity, which is responsible for its result. The conceptual ideas of student autonomy, promoted by A. Holec and other authors in the context of language education in Europe, have become very influential in world pedagogy in the last twenty years.

Student autonomy is described by means of student learning competencies: the ability to define learning goals; the ability to plan and carry out educational activities; the ability to evaluate learning; understanding of learning processes; mastery of learning strategies; motivation to study, etc. For the development of the above competencies of students, the use of modern information technologies is of great importance [2].

The development situation of modern educational technology of computer technology first of all, in the field of education, learning methods are constantly innovated, so that there is a closer relationship between autonomous learning and interactive learning. With the great changes in the reform of education, education pays

more attention to the subjective initiative of students. From the technical level, we should support independent learning and exploration, and be able to express personal opinions in the process of learning, so as to make education more personalized and humanized. Therefore, the development of modern educational technology of computer technology in this demand, combined with the Internet and big data, provides rich educational resources for education, so that teachers and students can communicate on an equal and harmonious platform. Secondly, we should constantly innovate the way of knowledge dissemination, which makes the embedded knowledge association in service logic more prominent. With the integration of computer technology and education, the media and mode of communication have changed greatly. The dissemination of knowledge is no longer limited to a specific environment, and teachers no longer only rely on paper books to carry out teaching activities. With this change, teachers and students will become more and more accustomed to using information technology achievements to acquire knowledge, read and learn. In the field of education, new ways of knowledge dissemination based on computer technology emerge one after another. Such as flipped classroom, micro class, MOOCs, etc., this kind of knowledge dissemination innovation has changed the relationship between teachers and students, teachers have effectively transformed into the service providers of teaching activities, so that the service logic embedded in the characteristics of knowledge association is more and more prominent, and students' dominant position has been more reflected, which needs to meet the needs of students' development from the spirit, knowledge, emotion and other angles. Finally, the pertinence and individuation of education will be gradually enhanced. Teaching and learning are the basic process of education. The imbalance between teaching and learning is common in traditional educational technology, but under the mode of computer technology, there is more interaction between teachers and students. This change makes students' personality get better development, so as to provide learning resources for students according to their learning needs and growth needs, carry out targeted guidance and inspiration for students, and promote their comprehensive development. In the future development of computer technology and modern educational technology, there will be higher requirements for the development of students' personality and ability in the field of education. Therefore, computer technology education technology to create a better personalized education, the requirements of the environment, conditions are very important.

Distance learning is of great importance for the development of learning autonomy. Distance education is a systematic education project, which has been used more and more mature in the current education. Computer technology will turn education into teachers, students, media and teaching materials. Distance education will change the education structure with the help of the advantages of the Internet, so that education experts and technicians can participate in the cause together, which makes the education elements more diversified. Specifically, distance education combines teachers with technical team, experts and scholars team, planners and curriculum designers to become the hidden staff behind the scenes, through television, online video, classroom face-to-face teaching and other forms of education. The realization of distance education needs a good physical platform. For the technical support of distance education, computer technology divides users and off campus users into two groups in the way of building a network center. Based on the server, public database, resource server and so on, it can be implemented Design, teaching material delivery, media use, online Q & A, curriculum and other functions. For students in the school, students can directly through the school record network center. According to the situation of the school curriculum, the school arranges various teaching time, and configures servers, such as file server, web server, video point server, e-mail server, teaching discussion virtual community server, etc. students can use the school network to carry out autonomous learning. For off campus student users, they can set up a distance education sub center, and use the learning server and the local area network of students' computers to form an off campus learning network. In the sub center, they can also play classes, sound media and teaching video, and in the process of video interaction, the interaction also supports graphics and other forms. Distance education is not limited by space, so that teachers and students can get more convenient auditory media and visual media, which can meet the needs of students' real-time interaction in teaching activities, so as to make it more convenient and fast; at the same time, distance education is usually equipped with large screen projector, video conference system, multimedia teaching equipment, student speaking system, which can achieve real-time communication. Compared with other network teaching technologies, distance education is equivalent to establishing a central server for learning, which can relieve the pressure of network education server. Students inside and outside the school can visit the network learning center anytime and anywhere, download learning resources, when the load of the network center is too large. In order to realize the real-time resource synchronization of the network center and the sub center through the sub center server network, it is convenient for students to download. The realization of distance education makes the influence of no network on educational technology more in-depth.

Modern didactics does not stand still, it develops following the changes that are taking place in society. It responds to the challenges of modern life in the 21st century. If earlier, classical didactics paid great attention to the selection of the content of the lesson, then modern processes of technologization in education have led to the

fact that the design of students' activities and the development of the content of educational tasks are becoming a priority in designing a lesson. Modern information technologies come to the rescue.

With the continuous development of modern educational technology, the main body of teaching can obtain additional benefits through information technology, such as teachers using the educational resources obtained by the network, expanding students' horizons and teaching content, creating realistic teaching situations, carrying out rich teaching activities, and providing higher quality services for students. With the promotion of science and technology, the deepening reform of teaching mode, students can get more education to meet their own personality development, and achieve better success.

List of used literature:

1. Holec H. *Autonomy and Foreign Language Learning*. – Oxford: Pergamon, 1981, 87 p.
2. Snopkova E. I. *Pedagogical innovations – guidelines for the development of professional pedagogical activity of a higher school teacher* / E. I. Snopkova // *The aviation herald*. – 2020. – №3. – P. 74–78.

I. В. Підкуркова,

кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології та політології, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна

SMART-ОСВІТА ЯК КОНЦЕПЦІЯ НОВОЇ ОСВІТНЬОЇ ПАРАДИГМИ

У другій половині ХХ ст. з появою елементів постіндустріального суспільства з'являється і нова (гуманістична) парадигма вищої освіти, основним принципом якої є зростання ролі знань, інтелектуальної, творчої праці. Вона прийшла на зміну класичній парадигмі, яка на перше місце висуває функцію корисності, здатності підготувати людей до виконання певних функцій, і своєю основною місією вважає збереження і передачу новому поколінню певних однозначно інтерпретованих знань.

Нова парадигма робить установку на знання як на засіб збереження, відтворення і розвитку культури. Основна місія сучасної вищої освіти – навчити студентів вчитися і застосовувати знання на практиці. Студент перетворюється з об'єкта педагогічного впливу на суб'єкта пізнавальної діяльності, а головною функцією викладача стає створення умов для того, щоб освітній процес став творчістю особистості, яка сама здійснює свою освіту.

Розвиток інформаційно-комунікативних технологій приводить до появи нових форм освіти – дистанційної, e-learning (електронної), smart (розумної, інтелектуальної).

Розвиток інформаційно-комунікативних технологій приводить до появи нових форм освіти – дистанційної, e-learning (електронної), smart (розумної, інтелектуальної). Ключовим у розумінні *дистанційної* освіти є обмін навчальною інформацією (спеціальні книги, аудіо- і відеолекції, завдання, консультації з викладачем за допомогою електронних ресурсів тощо) на відстані. Логічним продовженням дистанційної вважається *e-learning освіта*, яка акцентує увагу на тому, що навчання відбувається за допомогою Інтернет-сполучення і гаджетів. Така форма дозволяє студенту дивитися лекції у відеозапису або у прямій трансляції, отримувати певну інформацію у будь-якому зручному для сприйняття вигляді (текст, відео-або аудіофайли тощо), спілкуватися з одногрупниками і викладачами в чатах, проходити інтерактивні тести та ін. Для оцінки виконаних завдань застосовується автоматичний режим, який перевіряє, наскільки засвоєний матеріал, і надає зворотній зв'язок.

З технологічної точки зору електронне навчання може розглядатися як сходинка до засобів *smart-освіти*, яка відрізняється від *e-learning* наявністю елементів в системі освіти, що забезпечують швидку адаптацію усієї системи до змінюваних вимог.

Термін smart перекладається з англійської як розумний або інтелектуальний. За визначенням Н. В. Днепровської, К. О. Янковської та І. В. Шевцової, smart – це якість системи або процесу, що проявляється у взаємодії з оточуючим середовищем, і наділяє систему чи процес здатністю до миттєвого реагування на зміни у зовнішньому середовищі, адаптації до умов, що трансформуються, самостійного розвитку і самоконтролю, ефективного досягнення результату [1, с. 45]. А smart-освіта, на їх думку, – це освітня система, яка на основі Інтернету забезпечує взаємодію з оточуючим середовищем, і процес навчання й виховання для набуття громадянами необхідних знань, навичок, умінь і компетенцій [1, с. 48].

Тобто, smart-освіта розуміється як усвідомлена, зацікавлена й активна у засвоєнні інформації, а також гнучка й адаптивна до змін, що відбуваються в оточуючому середовищі.

Основними принципами smart-освіти є: актуальність, тобто використання в освітній програмі актуальної інформації, що має постійно доповнюватися і оновлюватися; самостійна робота, а саме – організація самостійної пізнавальної, дослідницької, творчої діяльності студентів; зв'язок з практикою, тобто взаємодія студентів з професійним співтовариством, можливість спостерігати за вирішенням проблем професіоналами, а також долучатися до роботи у професійному середовищі; гнучкість, індивідуалізація навчання, забезпечення освітніми послугами відповідно до потреб кожного, хто бажає навчатися; багатогранність освітньої діяльності, що передбачає надання широких можливостей для всіх, хто бажає навчатися з будь-якої освітньої програми і курсів [3, с. 76].

Smart-освіта відкриває більше перспектив для суб'єктів освітнього процесу. Так, *студенти* отримують можливість вивчати навчальні дисципліни за електронними матеріалами, дивитись лекції в он-лайн або оф-лайн режимах, тестуватися тощо, і робити це за власною траєкторією. *Викладачі* мають більше можливостей ділитися досвідом, підвищувати свій професійний рівень, більше займатися наукою, економити час, постійно розробляти контент дисциплін та ін. Взаємодія викладачів та студентів не обмежується аудиторією, вони спілкуються у чатах, блогах, спільно розробляють творчі проекти.

Особлива роль у системі smart-освіти відводиться пізнавальній діяльності, завдяки якій формується комплексне бачення проблеми, можливість зрозуміти причини її виникнення, здатність давати власну оцінку явищам та процесам, захищати та відстоювати свою точку зору тощо. Найбільш цінним і затребуваним у цьому сенсі є творчі здібності особистості, що дозволяють виходити за межі стереотипного мислення і знаходити нові рішення.

Особливі вимоги у системі smart-освіти висуваються й до навчального курсу, який має забезпечувати якість освіти, мотивацію студентів, залучаючи їх до творчої навчальної і наукової діяльності. Курси мають бути інтегрованими, включати електронні ресурси, зокрема, електронні навчально-методичні комплекси, що містять електронні лекції та практичні завдання, матеріали для тестування, літературу для вивчення курсу, завдання для самостійної роботи, питання для підсумкового контролю та ін.

Отже, smart-освіта є новою концепцією освітньої парадигми, яка приходить на зміну класичній. Передумовами формування її основних положень є розвиток інформаційно-комунікативних технологій, що відкривають нові можливості та засоби для навчання, й потреби суспільства у новій якості освітніх послуг. Використання в системі освіти переваг глобального інформаційного простору впливає на здатність широко взаємодіяти з оточуючим середовищем, миттєво адаптуватися до змін у ньому. Основне завдання smart-освіти – створювати нові умови ефективності у навчальному процесі, яка досягається завдяки різним засобам активізації творчих можливостей людини і сприяє саморозвитку особистості.

Список використаних джерел:

1. Днепроvская Н. В., Янковская Е. А., Шевцова И. В. Понятийные основы концепции smart-образования. *Открытое образование*. № 6. 2015. С. 43–51.
2. Гуревич Р., Кадемя М. Інформаційні технології і засоби навчання в професійній підготовці майбутніх фахівців. *Теорія і практика управління соціальними системами*. № 4. 2016. С. 71–78.

А. А. Малишева,
викладач кафедри педагогіки та психології, фахівець відділу психологічного супроводу освітнього процесу Харківської державної академії фізичної культури; практичний психолог Харківської спеціалізованої школи №50 ХМР, Україна

МЕНТОРСТВО ЯК МЕТОД САМОРОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ У СИСТЕМІ ОСВІТИ: ТРАДИЦІЇ ТА НОВАЦІЇ

Практика менторства або наставництва набуває нового витка актуальності для новітніх стратегій професійної освіти, хоча все ще залишається малорозвіданим феноменом для нашого українського суспільства.

Ознайомившись із розвідками Баррі Бозмена (Barry Bozeman), Дж. Баргеса (Burgess, J.) та Дж. Батчера (Butcher, J.), Л. Далоза (Daloz, L.), Мері К. Фіні (Mary K. Feeney), Лізи Кетрін Ерік (Lisa Catherine Ehrich), Метью В. Охланда (Matthew W. Ohland), Дебри Джин Вінанс (Winans, Debra Jean), Девіда Колба (David Kolb) та інших з даного питання ми дійшли висновку, що поняття менторингу неможливо розкрити у повному обсязі використовуючи одне універсальне визначення. Втім ми подекуди поділяємо думку Девіда Клаттербека (David Clutterbuck) професора факультетів коучингу та менторства в Університетах Sheffield Hallam та Oxford Brookes, за яким менторинг є «одним з самих ефективних методів розвитку, які доступні для окремих людей та для організацій». Також цікавою для нас була думка укладача посібника

для менторів Оксани Іваник разом із тренерською групою «Інша освіта» у рамках проекту «Діалог заради змін» процес менторства окреслюється наступним чином: «ментор та менті є учасниками структурованих партнерських відносин, у яких перший ділиться досвідом з менш досвідченим підопічним, що отримує нові знання та навички» [9]. Наголосимо, що підтримка учбового процесу менті та його рефлексії є важливою задачею для ментора, при цьому відносини є суто професійними хоча й сповнені довіри та близькості. Далі колектив авторів зауважують, що менторинг досить часто ототожнюють із коучингом через призму функцій та задач. В даному випадку «ми розглядаємо коучинг як компонент менторингу, що концептуально являє собою більш широке поняття, бо стосується розвитку конкретних компетенцій, та порад, нахнення для розкриття потенціалу», а також самосвідомості молодого здобувача освіти та майбутнього професіонала [9].

Менторинг передбачає партнерські відносини та віру ментора у потенціал і ресурси менті, які ментор допомагає йому віднайти подекуди шляхом евристичної бесіди. При цьому важливо пам'ятати, що ментор дає пораду і не дає готових рішень й уникає повчання [6;8]. Як бачимо у таких стосунках відбувається врахування особистісного досвіду та його адаптація або трансформація для вирішення потрібної ситуації чи питання, що наразі є актуальним для напрацювання «м'яких навичок» або трансверсальних в умовах концепції людиноцентризму.

В нашій країні менторство практикується у програмах неформальної освіти молоді, зокрема «рівний-рівному», базуючись на ідеї взаємодії рівних людей. Зауважимо, що у процесі менторингу, як і будь-якому процесі маємо змогу відстежувати певні закономірності, тому нашу увагу привернула теорія експериментального навчання Девіда Колба, провідного теоретика та практика у сфері освіти середини та кінця ХХ століття. Цікаво, що у західних розвідках, Колб асоціюється із теорією учбових типів, філософією конструктивізму в контексті освіти та з моделлю експериментального навчання. Філософію останнього Колб описував, як «процес, де знання створюється через трансформацію досвіду. Знання постає результатом комбінації засвоєного досвіду з подальшою трансформацією». (В оригіналі: «Learning is the process where by knowledge is created through the transformation of experience. Knowledge results from the combination of grasping experience and transforming it»)[5]. З вищезазначеного робимо висновок, що експериментальне навчання ґрунтується на особистому досвіді та рефлексії над ним.

Відповідно до теорії Колба, такий тип **навчання** має основні характеристики, які на нашу думку є цінними для побудови моделі взаємодії у менторингу: 1) навчання є швидше процесом, ніж результатом, 2) при цьому воно є постійним та безперервним процесом, заснованим на особистому досвіді; 3) вимагає вирішення конфлікту між діалектично протилежними моделями адаптації до оточуючого світу (навчання за своєю природою є досить суперечливим феноменом); 4) є холістичним процесом адаптації до оточуючого світу; 5) включає в себе транзакцію між людиною й оточуючим світом; 6) являє процес створення знання, яке, в свою чергу, є результатом транзакції соціального й персонального знання [5].

Враховуючи все вищезазначене у даній роботі ми під концептом менторство розуміємо процес взаємодії більш досвідченої в певній сфері людини (ментор) з менш досвідченою (менті), при якому відбувається передача знань, умінь та компетенцій за умов взаємоповаги на засадах психологічної підтримки та прийняття.

В Україні, зокрема в Харкові, практика менторства наразі активно пропагується серед молоді «Українською академією лідерства» грантовою організацією, що впроваджує європейські освітні практики у контексті інформальної та неформальної громадянської освіти молоді з метою спонукання до більш активної участі у громадській діяльності.

Основні принципи та цінності менторства притаманні новітній українській стратегії філософії освіти у сфері неформальної та інформальної освіти молоді, що забезпечує якісне підґрунтя для плідного розквіту цієї практики у формальну освіту України. У поєднанні з цінним закордонним досвідом вона сприятиме максимальному використанню та імплементації прогресивних ідей у стратегії удосконалення професійної освіти вітчизняної вищої школи різних рівнів акредитації. Зауважимо, що практика наставництва використовується у сфері людських ресурсів (соціального капіталу) та менеджменту і демонструє плідні результати, оскільки допомагає спростити процес соціалізації та адаптації молоді до нових умов (західні університети використовують менторство для адаптації та супроводу першокурсників та особливої ефективності вона набула при роботі зі студентами, що мають розлади, зокрема аутичного спектру (РАС)) та має на меті особистісний і професійний розвиток індивіда (прикладом може слугувати традиція наставництва у корпораціях у Півд. Кореї, в нашій країні представлена у якості формального методичного супроводу методистами молодих спеціалістів в системі освіти), який може здійснюватися за різних умов протягом всього життя. Ця теза для нас є важливою бо в умовах інформаційного суспільства набуває нового значення вміння будувати мережі знайомств особистістю для створення власного соціального капіталу.

Список використаних джерел:

1. Burgess, J., & Butcher, J. (1999). To challenge or not to challenge: The mentor's dilemma. *Mentoring and Tutoring*, 6(3), 31–47.
2. Daloz, L. (1986). *Effective Teaching and Mentoring*. San Francisco: Jossey Bass.
3. Ehrich, L. C., & Hansford, B. C. (1999). Mentoring: Pros and cons for HRM. *Asia Pacific Journal of Human Resources*, 37(3), 92–107.
4. Hansford, B. C., Tennent, L., & Ehrich, L. C. (2000). Mentoring in educational contexts. Paper given at Education: The Global Challenge, 9–12 September 2000, Hotel Grand Chancellor, Hobart, Australia.
5. Kolb D. *The Kolb Learning Style Inventory*. – Boston: HayGroup, 1999.
6. *Mentoring Handbook: Providing Systematic Support for Mentee and Their Projects. A Handbook for Facilitators*. – MitOst Editionen. – Режим доступу: http://theodor-heuss-kolleg.de/mentoringhb/#/Chapter_1.
7. Matthew W. Ohland «Mentoring Philosophy Statement» September 29, 2017.
8. Winans, Debra Jean, «Adult Education Principles in a Teacher Mentoring Program: A Grounded Theory» (2008). *Dissertations*. 1258. Режим доступу <http://aquila.usm.edu/dissertations/1258>.
9. Трамбовецька Н. та ін. *Ідеї. Натхнення. Рішення. Посібник для тренерів неформальної освіти*. – Режим доступу: <http://insha-osvita.org/publications/trainers-handbook> – Інша Освіта, Київ, 2015.

О. Г. Ксенда,

*кандидат психологических наук, доцент,
доцент кафедры социальной и организационной психологии,
Белорусский государственный университет, Республика Беларусь*

САМОРАЗВИТИЕ ЛИЧНОСТИ В ПРОЦЕССЕ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ

Саморазвитие в современной психологии понимается с подачи маститых методологов В. И. Слободчикова и Е. И. Исаева как «фундаментальная способность человека становится и быть подлинным субъектом своей жизни, превращать собственную жизнедеятельность в предмет практического преобразования» [11, 59].

Профессор В. Г. Маралов с соавторами в учебнике «Психология саморазвития» писал, что «ценность человека состоит не только в его делах и поступках, но и в его умении постоянно работать над собой, самосовершенствоваться, все более глубоко познавать свои возможности и максимально использовать их в своей жизни и деятельности. Действительно, только постоянное самопознание и саморазвитие являются инструментарием открытия своего неисчерпаемого личностного и творческого потенциала выявления тех сфер жизнедеятельности, где этот потенциал может быть использован в полной мере» [5, с. 3]. Он определял саморазвитие как «непрерывный процесс, в котором под влиянием определенных мотивов ставятся и достигаются конкретные цели посредством изменения собственной деятельности, поведения или посредством изменения себя используя формы самоутверждения, самосовершенствования, самоактуализации» [5, с. 563].

Являясь сложным процессом внутренней активности личности, саморазвитие начинается с самомотивации и сознательной постановки целей, идет по разным направлениям (физическое, духовное, интеллектуальное, культурное, коммуникативное, профессиональное), заканчивается рефлексивным анализом результатов собственной деятельности и является интегративным показателем общей культуры человека и его профессиональной образованности [9].

Саморазвитие студента активно проходит в его учебной деятельности, в наибольшей степени – в самостоятельной активности [10]. Ученые разных стран изучают процесс саморазвития студентов, анализируя гуманитарное, медицинское, техническое образование [4, 8, 12]. Саморазвитие рассматривается не только при анализе учебы, но и внеучебной активности [1], социального взаимодействия [3], психологического благополучия [2], в попытке найти наиболее эффективные пути выстраивания стратегий саморазвития [6]. Отмечается, что на данном этапе развития современного общества основной задачей высших учебных заведений является подготовка профессионально-компетентного специалиста, готового к постоянному саморазвитию в меняющихся условиях [7].

Массовый переход на дистанционное обучение в вузах разных стран в условиях пандемии 2020 года вызвал необходимость качественно нового самосовершенствования и саморазвития у студентов, так как организация их жизни сильно изменилась.

Мы попытались проанализировать эти качественные изменения, проводя опросы студентов, предлагая им написать эссе о своем восприятии дистанционного обучения (ДО). Затем был проведен контент-анализ эссе. Мы вычленили слова, словосочетания и фразы, которые относились к психологическим и социальным приобретениям и потерям, которые сопровождали ДО. Статистическими процедурами были

выбраны частотный и корреляционный анализ. В исследовании приняли участие студенты-психологи третьего года обучения в количестве 56 человек.

Анализ результатов показал наличие трех разных позиций: полное принятие ДО и общее положительное его восприятие (18 человек, 32% респондентов), непринятие и отрицательное отношение к ДО (10 человек, 18 % опрошенных), в целом позитивное отношение и понимание слабых и сильных сторон (28 человек, 50% студентов). Последняя группа наиболее многочисленна, что вполне соответствует закону нормального распределения. Эти студенты осознают все плюсы дистанционного обучения (экономия ресурсов, комфортные условия, индивидуальный темп, доступность материалов), но понимают, что есть определенные психологические и социальные потери. Первые связаны с ограничением передвижения и комфортом, что приводит к распространению расслабленного отношения к жизнедеятельности и учебе. Так, самая большая частота встречаемости (74%) у слова «лень», затем «комфорт» (55%) и «расслабленность» (43%). По мнению студентов, это негативные приобретения личности в процессе ДО, которые требуют работы над собой (читай – саморазвития) по самоорганизации и самомотивации. Все 100 % респондентов отметили развитие у себя именно самоорганизации (при этом употреблялись разные слова и словосочетания, которые сопровождают этот процесс: тайм-менеджмент, дед-лайны, жесткие сроки и условия). К социальным потерям все однозначно отнесли дефицит живого общения, который привел к развитию навыков он-лайн общения (отметили 68% студентов), способности высказываться понятно и красиво в письменной речи (16 %).

Отметим, что все студенты из группы, выразившей полное принятие ДО, характеризуют себя как человека организованного, что и дало им возможность «удачно вписаться в дистанционку» (Вероника К.). Это те, кто работает или еще параллельно занимается на разных курсах.

Корреляционные зависимости на уровне 5%-ной значимости были выявлены между высокой коммуникабельностью и отрицательным отношением к ДО, низкой самооценкой и положительным отношением. При этом необходимость дальнейшего саморазвития в условиях ДО отметили все 100 % студентов, подчеркнув, что такая форма обучения – будущая реальность человечества, поэтому им необходимо совершенствоваться в навыках работы с технологиями обучения, развивать личностные качества, связанные с самоорганизацией.

Список литературы:

1. Гриньова М. В., Піддубна Ю. С., Гриньова В. С. Організація діяльності студентських клубів за інтересами в умовах карантину// Научен вектор на Балканите. – 2020. – Т. 4.– № 4 (10). – С. 11–16.
2. Данильченко Т. В. Сравнительный анализ личностного благополучия украинских и белорусских студентов // Вестник Полоцкого государственного университета. – Серия Е. Педагогические науки. – 2020.– № 7. – С. 49–53.
3. Клышевич Н. Ю., Поляков А. М. Особенности личности и социального взаимодействия белорусских студентов// Журнал Белорусского государственного университета. Философия. Психология. – 2020.– № 2. –С. 114–123.
4. Логвина Е. С. Саморазвитие личности студента в образовательном процессе технического вуза// Антропоцентрические науки: инновационный взгляд на образование и развитие личности. Материалы IX Международной научно-практической конференции 18–19 апреля 2019 года. Воронеж: Издательство: Издательско-полиграфический центр «Научная книга», 2019. – С. 305–309.
5. Маралов, В. Г. Психология саморазвития: учебник и практикум для бакалавриата и магистратуры. Москва: Издательство Юрайт, 2019. – 320 с.
6. Мыхалик Л. П. Опыт наиболее эффективных систем образования в выстраивании учебно-воспитательных стратегий саморазвития и самореализации личности для Украины// // Гилея: научный вестник. 2016.– № 108 (5). С. 218–224.
7. Набатова Л. Б. Организационно-педагогические условия саморазвития личности студента// Методист. 2017. № 5. С. 50–53.
8. Неволіна В. В Саморазвитие личности студента медицинского вуза // Научная интеграция. Сборник научных трудов конференции. Москва, 01–29 января 2016 года. М.: Издательство: Научный центр «Олимп», 2016. – С. 510–513.
9. Психология саморазвития человека в системе «образование – профессия – общество»: подходы и результаты исследований: коллективная монография / под ред. М. М. Дудиной. Екатеринбург: Изд-во Рос. гос. проф.-пед. ун-та, 2015. 270 с.
10. Романова, Л. М. Саморазвитие и самообразование личности студента // Personal development: psychological foundations and social conditions. Materials of the V international scientific conference. Prague, 29–30.03. 2018. – Прага: Издательство: Vědecko vydavatelské centrum «Sociosféra-CZ», 2018. – С. 22–25.
11. Слободчиков В. И., Исаев Е. И. Психология развития человека. Развитие субъективной реальности в онтогенезе. Москва: Изд-во ПСТГУ, 2013. – 400 с.

12. Годышева Т. Ю. Психологические особенности саморазвития личности студентов гуманитарных направлений// Вестник Красноярского государственного педагогического университета им. В. П. Астафьева. – 2019.– № 3 (49). – С. 172–184.

*Ю. С. Лапицкая,
старший преподаватель кафедры психологии
и коррекционной работы, Могилёвский государственный
университет имени А. А. Кулешова, Республика Беларусь*

СУБЪЕКТНАЯ ПОЗИЦИЯ СТУДЕНТОВ-СИРОТ: ГЕНДЕРНЫЙ АСПЕКТ

Интерес к феномену «субъектная позиция» проявляли многие исследователи. Начиная от трактатов Аристотеля, где встречается понятие «субъект», и заканчивая трудами современных учёных: С. Л. Рубинштейна, А. В. Брушлинского, Г. И. Аксёновой, Р. Райана, В. И. Слободчикова, В. Н. Мясищева, В. Э. Чудновского, Х. Р. Маркус, Е. И. Исаева и др.

В психологии субъектная позиция – это интегративная личностная характеристика, отражающая систему доминирующих отношений человека, определяющая рефлексивно-личностный способ его жизнедеятельности и обеспечивающая максимально эффективную реализацию его жизненных целей и полное раскрытие его индивидуальности [2, с. 110].

Особое внимание учёные уделяют становлению субъектной позиции студентов. Это связано с тем, что немногочисленное количество будущих выпускников ВУЗов имеют компетенции, определяемые образовательным стандартом высшего образования I ступени Республики Беларусь. Так, «специалист, освоивший содержание образовательной программы по специальности, должен обладать следующими универсальными компетенциями:

УК-1. Владеть культурой мышления, быть способным к восприятию, обобщению и анализу информации, философских, мировоззренческих, социально и личностно значимых проблем.

УК-2. Владеть высоким уровнем культуры политического мышления и поведения, позволяющего быть активным участником политической жизни общества, понимать сущность, ценности, принципы идеологии белорусского государства.

УК-3. Уметь анализировать и оценивать социально-значимые явления, события, процессы, использовать социологическую и экономическую информацию, быть способным к проявлению предпринимательской инициативы» [3]. И т.д.

Особенно широк спектр проблем студентов с сиротским статусом, что обусловлено их развитием в условиях остракизма и психической депривации. Специфическими особенностями студентов-сирот являются следующие: повышенная невротичность и агрессивность, низкая эмпатическая способность, выраженная виктимность, использование незрелых форм защитного поведения и др. неблагоприятные проявления психического и личностного развития, которые затрудняют адаптацию к условиям общества.

В связи с этим актуальным становится исследование субъектной позиции, позволяющей студентам-сиротам успешно социализироваться и самостоятельно определять направление своего личностного и профессионального роста.

Также современные учёные (К. Летурно, Е. П. Ильин, Ю. В. Алёшина, С. Бем, Д. Сметана, Т. В. Бендас и др.) отмечают необходимость учёта гендерного аспекта в процессе изучения субъектной позиции личности студентов-сирот.

По мнению Ш. Берна, гендерная полоролевая идентификация влияет на положение человека в социуме, его личную и профессиональную успешность. От решения этого вопроса зависят ментальные и культурные ценности, демократизм и цивилизованность общества [1, с. 159].

С целью выявления гендерных различий в проявлении субъектной позиции у студентов с сиротским статусом нами было проведено исследование на базе учреждений профессионально-технического, среднего специального, высшего образования г. Могилёва. Экспериментальная выборка составила 210 человек (116 девушек (55,2%) и 94 юноши (44,8%)) в возрасте от 15 до 23 лет.

Для решения поставленных задач нами применялся опросник «Уровень развития субъектности личности» М. А. Щукиной (модифицированный Е. В. Шадровой). Проверка достоверности различий осуществлялась с использованием t-критерия Стьюдента.

Результаты исследования представлены в таблице (см. табл.).

*Уровни сформированности субъектной позиции
и её компонентов у девушек и юношей с сиротским статусом*

Уровни Компоненты	Высокий		Средний		Низкий	
	Девушки	Юноши	Девушки	Юноши	Девушки	Юноши
Волевой	7 (6,1%)	5 (5,3%)	52 (44,8%)	38 (40,4%)	57 (49,1%)	52 (55,3%)
Мотивационно-ценностный	9 (7,8%)	3 (3,2%)	72 (62,1%)	57 (60,6%)	35 (30,1)	34 (36,2%)
Рефлексивный	11 (9,5%)	7 (7,4%)	59 (50,9%)	54 (57,4%)	46 (39,6%)	33 (35,2%)
Деятельностный	8 (6,9%)	2 (2,1%)	43 (37,1%)	31 (33,0%)	65 (56,0%)	61 (64,9%)
КССП	6 (5,2%)	4 (4,3%)	53 (45,7%)	45 (47,9%)	57 (49,1%)	45 (47,8%)

Из таблицы следует, что и у девушек, и у юношей с сиротским статусом лучше всего сформирован рефлексивный компонент субъектной позиции (высокий уровень выявлен у 9,5% и 7,4% респондентов соответственно). Это свидетельствует о том, что студенты-сироты способны к самоанализу, осознанию окружающей действительности и своего места в мире.

Однако, как у 56,0% девушек, так и у 64,9% юношей выявлен низкий уровень развития деятельностного компонента субъектной позиции. Это означает, что для студентов-сирот характерны инертность, пассивность, слабое проявление самостоятельности, инициативности и креативности в деятельности, т.е. зависимый, «объектный» характер их жизни.

В целом высокий уровень субъектной позиции определён у 6 девушек (5,2%) и у 4 юношей (4,3%). Такие студенты-сироты открыты новому опыту, принимают самостоятельные решения, предвидят последствия своих действий, строят жизненные планы, умеют очерчивать собственные границы и соблюдать границы других.

Средний уровень развития субъектной позиции показали 53 девушки (45,7%) и 45 юношей (47,9%).

Низкий уровень сформированности субъектной позиции зафиксирован у 57 девушек (49,1%) и у 45 юношей (47,8%). Данные студенты-сироты склонны перекладывать ответственность за обстоятельства своей жизни на других, они зависят от мнения окружающих, отличаются личностной ригидностью и заниженной или завышенной самооценкой.

Анализ данных при помощи t-критерия Стьюдента показал, что в уровне развития субъектной позиции и её компонентов между полами нет статистически значимых различий ($p \geq 0,05$).

Таким образом, проведенное нами исследование свидетельствует об отсутствии влияния фактора половой принадлежности испытуемых на уровень сформированности субъектной позиции и её содержательных компонентов.

Результаты опытно-экспериментальной работы могут быть использованы для более глубокого понимания гендерного аспекта в связи с развитием субъектной позиции личности студентов с сиротским статусом.

Список использованной литературы:

1. Берн Ш. Гендерная психология / Ш. Берн. – 2-е междунар. изд. – СПб. : Прайм-Еврознак : Нева; М. : ОЛМА-ПРЕСС, 2004. – 318 с.
2. Керемиди А. А. Субъектная позиция как акмеологический феномен / А. А. Керемиди // Акмеология. – 2009. – № 2 (30). – 105–110.
3. Об утверждении образовательных стандартов высшего образования I ступени: постановление Министерства образования Респ. Беларусь, 22 дек. 2018 г., № 124 // Нац. правовой Интернет-портал Респ. Беларусь. – 2019. – 8/33799.

О. В. Шунейко,

старший преподаватель кафедры русского языка как иностранного, Белорусский государственный университет культуры и искусств, Республика Беларусь

ТЕХНОЛОГИИ САМОРАЗВИТИЯ СТУДЕНТОВ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ РУССКОМУ ЯЗЫКУ КАК ИНОСТРАННОМУ

Саморазвитие и самосовершенствование являются непременным условием в изучении любого иностранного языка и, в частности, русского. Без этого фактора изучение языка будет только механическим заучиванием ограниченного объема лексики и грамматических конструкций, вследствие чего не получится полноценной коммуникации и овладения языком.

А это невозможно, если у студентов не будет выработана устойчивая мотивация к учению как к жизненно важному процессу, которая способствует саморазвитию личности.

Необходимым условием саморазвития является мотивация. Ее роль – стимулировать возникновение интереса к познавательному процессу и его содержанию, объективировать противоречие между знанием и незнанием. В связи с заявленной сверхзадачей обучения вектор мотивации корректируется: студенты направляются на построение собственных смыслов изучения конкретных учебных тем, на развитие ценностно-смысловых отношений к себе и к миру.

Саморазвитие – это процесс всестороннего развития личности. Он выражается в самостоятельном изучении чего-либо и применении полученных знаний и умений на практике.

Данное определение полностью соотносится с содержанием регулятивных универсальных учебных действий, которые наравне с познавательными, коммуникативными и личностными являются основными индикаторами грамотности, имеющей метапредметный статус. В новых образовательных стандартах приоритетной становится проблема формирования человека, готового быть активным, творческим, умеющим принимать решения, реализовать свои планы. И главная цель педагога на занятиях – содействовать саморазвитию личности, а значит научить студентов самостоятельности, способности включаться в любую деятельность, творчески работать, мыслить, анализировать и делать выводы.

Вместе с тем, у студентов может быть выработана устойчивая мотивация к учению как к жизненно важному процессу, которая будет способствовать саморазвитию личности. Важным условием, способствующим саморазвитию, является также положительная установка студента. Ему должно быть комфортно на занятиях, где преподаватель создает положительный психологический климат, а обучающийся должен почувствовать, что его знания будут оценены положительно.

В нашем опыте на занятиях русского языка как иностранного используются несколько эффективных технологий, способствующих саморазвитию обучающихся: технология продуктивного чтения, проблемно-диалогическая технология, групповая технология, технология проектной деятельности, технология дифференцированного обучения и игровая технология.

Все перечисленные выше технологии имеют общие положения и цели:

- повысить у обучающихся уровень мотивации к изучению русского языка;
- научить обучающихся самостоятельно овладевать конкретными знаниями, необходимыми для применения их в практической деятельности;
- сформировать у обучающихся практические навыки, необходимые для самостоятельного выполнения творческих заданий;
- развить мотивацию студентов к познанию окружающего мира, освоению социокультурной среды другой страны.

Рассмотрим технологии, которые способствуют саморазвитию студентов на занятиях по русскому языку, а также остановимся на используемых приемах и методах.

Технология продуктивного чтения.

Главная цель данной технологии заключается в обучении самостоятельно понимать текст.

Так, например, при чтении учебно-научного текста (теоретического материала) используются следующие приемы самостоятельной работы студентов под контролем преподавателя:

- выделение количества смысловых частей текста (абзацев и т.д.);
- замена смысловых частей их свернутыми вариантами;
- выделение ключевых слов;
- выявление деталей текста;
- составление на доске вопросного плана к тексту;
- составление опорной схемы, выявляющей структуру текста и взаимосвязь частей.

Проблемно-диалогическая технология.

Эта технология позволяет студентам «открывать» для себя новое знание с помощью специально организованного педагогом диалога по определенной тем или проблеме.

Групповая технология

предполагает работу в парах, а также в малых группах, где каждый студент чувствует поддержку товарища, имеет возможность высказаться, обменяться идеями с партнером.

Технология проектной деятельности

позволяет в полной мере реализовать принцип саморазвития, так как для педагога основным содержанием применения метода проектов является изменение студента (новые знания, умения, навыки, отношения), а также творческая самореализация личности обучающегося путем развития его интеллектуальных возможностей, волевых качеств и творческих способностей.

Технология дифференцированного обучения

предполагает работу с разноуровневыми заданиями, что создает условия для раскрытия потенциальных возможностей каждого студента.

Игровая технология

является, на наш взгляд, самой продуктивной при обучении иностранных студентов русскому языку. Игра раскрепощает, снимает напряжение, позволяет чувствовать себя свободно: без страха совершить ошибку в построении предложений, в правильном произношении слов и свободе решения проблем. Особенно удаются студентам ролевые игры, игры в слова, кроссворды, сканворды и т.д.

После применения вышеназванных технологий иностранные студенты проникаются уважением к нашей социокультурной среде (выказывают желание глубже и полнее познакомиться с культурой и искусством страны пребывания).

При поступлении иностранных студентов на подготовительное отделение Белорусского государственного университета культуры и искусств нами была проведена беседа по следующим вопросам:

- что вы знаете о стране пребывания?
- почему вы выбрали именно эту страну для изучения русского языка?
- что вам даст знание русского языка в дальнейшей жизни (при возвращении на родину, при устройстве на работу и т.д.)?
- каких результатов вы ожидаете от изучения русского языка?

Если в начале обучения студенты почти не знали, где находится выбранная для обучения страна, о ее истории, культуре, видах искусства, природе и т.д., то к концу обучения они называли места, где были или хотели бы побывать; просили рассказать об известных личностях, оставивших след в культуре или искусстве страны. Кроме того, о развитии речевых навыков и совершенствования многих личностных качеств говорит то, что иностранные студенты участвовали в олимпиадах по русскому языку, конкурсах «Студент года», в написании сочинений «Страна, которую я узнал» и т.д.

Поводя итоги, можно сказать, что используемые технологии, методы, приемы, упражнения, задания дают импульс не только к изучению русского языка, но и к саморазвитию и самосовершенствованию личности студента.

Т. В. Чорна,

*директор Наукової бібліотеки Національного університету
«Києво-Могилянська академія», здобувачка PhD кафедри
психології та педагогіки НаУКМА, Україна*

ОСОБЛИВОСТІ САМОРОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ КЕРІВНИКА БІБЛІОТЕКИ ЗВО ЯК ЛІДЕРА КОМАНДИ ПРАЦІВНИКІВ

Стратегія розвитку бібліотечної справи в Україні до 2025 року вимагають сьогодні від керівників переосмислення форми і сутності проблеми адаптації до змін, до впровадження нових підходів в управлінні бібліотеками. Деякі керівники наукових бібліотек ЗВО України не знають як ефективно працювати, оскільки не мають достатньо можливостей для формування стратегії та здійснення контролю за результатами діяльності як окремих працівників, так і бібліотеки в цілому. Незацікавленість, недостатня обізнаність, брак спеціальних (фахових, предметних) компетентностей таких керівників в сутності організаційних змін гальмують процес їхнього впровадження [6].

В Україні в останні роки питання ролі та значення бібліотек взагалі та наукових бібліотек ЗВО конкретно стають предметом обговорень, дискусій, досліджень науковців і практиків різних галузей. Однак без усвідомлення значення саморозвитку керівника бібліотеки, без розуміння психологічних особливостей формування лідерства в команді, завдання та функції бібліотечних процесів можуть набути випадкового характеру. Саме тому *саморозвиток особистості керівника наукової бібліотеки ЗВО*, який є предметом нашої наукової розвідки, багатоаспектно *не досліджувався*.

Низка вітчизняних та зарубіжних дослідників у своїх наукових працях широко висвітлили проблеми розвитку особистості, мотивації та лідерства. Це такі науковці: І. Адізес (Ichak Adizes), Г. Андреева, Е. Берн (E. Berne), К. Бланшар, І. Булига, С. Бушуев, Н. Газзард (N. Gazzard), А. Гірник, Л. Довган, О. Захарко, Д. Зігармі, П. Зігармі, Д. Карузо (D. Caruso), А. Колот, С. Кузікова, В. Літинська,

В. Лозовой, Д. Майерс (David G. Myers), А. Маслоу (A. Maslow), І. Манн, В. Міляєва, В. Морозов, С. Москвічев, Х. Оуен (H. Owen), В. Пекар, С. Рушанян, П. Салове (P. Salovey), Л. Цзиці, В. Ходжсон (V. Hodgson).

Поняття «лідер» – походить від англійського слова *lead*, що означає вести, керувати. «Великий тлумачний словник сучасної української мови» визначає, що «лідер», це той, хто посідає провідне місце серед інших, подібних [2, с. 617]. Однак не завжди роль лідера виконує призначений на посаду керівник установи, це може бути й інша особа. Зважаючи на це, виникло поняття формального та неформального лідерства. Формальне лідерство передбачає вплив на співробітників з позиції посади, яку людина обіймає. Неформальними лідерами стають найбільш ініціативні, сміливі, енергійні, поінформовані працівники. У різних ситуаціях лідерами команди можуть бути різні працівники, які проявляють певні лідерські якості [7].

Е. Берн поділяє лідерів на три типи: відповідальний лідер – той, хто знаходиться попереду та виконує роль лідера в організаційній структурі; ефективний лідер – той, хто насправді приймає рішення, не завжди має роль в організаційній структурі, але може бути найважливішою особистістю в індивідуальній структурі; психологічний лідер – той, хто має найбільший вплив на членів команди (*переклад із російської тут та далі наш – Т. Ч.*) [1].

Х. Оуен, В. Ходжсон, Н. Газзард, досліджуючи проблему лідерства, стверджують, що не можливо розвинути в собі лідерські якості, якщо лише прослухати спеціальні навчальні курси. Розвиток лідерського потенціалу – це неперервний процес навчання, який триває все життя [8].

Д. Гоулман зазначає, що ефективний лідер повинен мати певні здібності: спеціальні компетенції, когнітивні здібності, емоційний інтелект, здатність працювати в команді та вміння ефективно здійснювати перетворення [3].

На думку Д. Коттера, який досліджував процес формування ефективного лідерства в швидкозмінному, конкурентному середовищі, лідерство – це вміння справлятися зі змінами. Щоб управляти складною структурою, лідеру-керівнику необхідно здійснювати конструктивні організаційні зміни, створювати бажаний образ компанії в майбутньому, а також розробити стратегію для здійснення та реалізації цього образу в житті [4].

Сучасне суспільство ставить нові вимоги до керівника, зокрема бібліотечної галузі, як обдарованої особистості, яка мислить нестандартно, має сильну волю та високу працездатність, володіє певними вміннями та навичками, що тісно пов'язані з комунікаціями, створенням ефективної команди та вмінням працювати в ній, вести переговори тощо [9].

У нашій науковій роботі ми розглядаємо керівника наукової бібліотеки ЗВО як лідера команди працівників цієї бібліотеки. Усвідомлення керівником необхідності саморозвитку – це основа, на якій базується весь процес управління командою працівників бібліотеки ЗВО. Необхідність саморозвитку особистості лідера команди обумовлюється швидкою адаптацією до змін середовища через постійний цілеспрямований саморозвиток та вдосконалення своїх професійних компетентностей.

Щоб стати керівником-лідером наукової бібліотеки ЗВО, який задає напрямок до успіху розвитку кожного члена команди та організації в цілому, ефективний керівник-лідер має постійно, наполегливо займатися освітою, самоосвітою за бібліотечною та суміжними спеціальностями, намагатися щоразу розширювати межі своєї компетентності. Процес саморозвитку особистості такого керівника відбувається, якщо він володіє мотивацією до формулювання сучасних стратегічних професійних завдань, якщо він націлений на досягнення високих результатів у професійній діяльності, якщо розуміє зміст та особливості саморозвитку особистості керівника та реалізує його на практиці. Окрім того, необхідною умовою професійного саморозвитку особистості є поєднання важливих складових: емоційно-вольового, інтелектуального розвитку та підтримка фізичного стану.

Однак не можливо стати найкращим фахівцем, володіючи тільки хорошими професійними навичками. Паралельно з професійним розвитком, вважає І. Манн, важливо зосередитись на особистому розвитку, удосконалюючи свої комунікаційні якості та інші важливі особисті якості [5, с. 74–75]. Це унаочнено нами у таблиці 1.

Таким чином, «ідеальний лідер» бібліотеки ЗВО – це керівник, який зміг поєднати в собі формальне та неформальне лідерство, вміє стратегічно та нестандартно мислити, швидко реагує на зміни в бібліотечних процесах, орієнтується у величезних обсягах інформації, володіє знаннями про нові інформаційні технології, вміє комунікувати та вести перемовини, бере на себе відповідальність, приймає правильні рішення та створює сприятливе середовище для розвитку членів команди працівників бібліотеки.

Комунікаційні та інші особисті якості важливі для розвитку керівника (за І. Манн)

Комунікаційні якості	Інші особисті якості
уміння говорити; уміння слухати та чути; уміння вести переговори; володіти мовою жестів; уміння виступати публічно; грамотність; можливість бути завжди на зв'язку; уміння добре писати; знання іноземних мов; хороші манери; дотримання етикету	уміння швидко та багато читати; креативність; тайм-менеджмент; пунктуальність; уміння дотримуватись слова; уміння говорити «ні»; уміння делегувати повноваження; уміння доводити справу до кінця уміння; уміння мотивувати; уміння тримати удар; уміння прискорюватися; уміння фокусуватися, концентрація; уміння тримати темп, енергійність; уміння говорити «дякую»; уміння проводити наради й брати у них участь; уміння приймати нове та зміни; розуміння сучасних технологій і вміння їх використовувати; почуття гумору та оптимізму

Список використаних джерел:

1. Берн Э. Лидер и группа : о структуре и динамике организаций и групп / Эрик Берн ; пер. с англ. А. Грузберг. – Екатеринбург : Литур, 2001. – 317 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / ред.
3. В. Т. Бусел. – Київ ; Ірпінь : Перун, 2007. – 1718 с.
4. Гоулман Д. С чего начинается лидер / Дэниел Гоулман // Лидерство / [Д. Анкора, У. Беннис, Д. Гоулман и др.]. – 2-е изд. – Москва : Альпина Паблишер, 2017. – С. 7–31.
5. Коттер Дж. Истинная роль лидера / Джон Коттер // Лидерство / [Д. Анкора, У. Беннис, Д. Гоулман и др.]. – 2-е изд. – Москва : Альпина Паблишер, 2017. – С. 49–72.
6. Манн І. Номер 1 : як стати найкращим у тому, що робиш / Ігор Манн. – Дніпро : Моноліт, 2018. – 239 с.
7. Про схвалення Стратегії розвитку бібліотечної справи на період до 2025 року «Якісні зміни бібліотек для забезпечення сталого розвитку України» [Електронний ресурс] : розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.03.2016 р. № 219. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/219-2016-p#Text> (дата звернення: 01.03.2021). – Назва з екрана.
8. Рушанян С. Неформальне лідерство в організації : співіснування формального та неформального лідера / С. С. Рушанян, В. А. Літинська // Економіка, управління, фінанси : теорія та практика : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., Хмельницький, 11–12 жовт. 2013 р. – Херсон, 2013. – С. 158–160.
9. Хилари О. Призвание – лидер : полное руководство по эффективному лидерству / Оуэн Хилари, Вики Ходжсон, Найджел Газзард. – [Днепропетровск] : Balance-Business-Books, 2005. – 363 с.
10. Цзиці Л. Лідерські якості менеджерів : вектори успіху : монографія / Лі Цзиці. – Київ : Центр учбової літератури, 2018. – 183 с.

O. V. Churai,
*Lecturer of the Department of Foreign Languages Belarusian State
Pedagogical University named after Maxim Tank, Minsk, Belarus*
A. A. Kozel,
*Lecturer of the Department of the English Speech for Professional
Purposes Belarusian State Economic University, Minsk, Belarus*

PROFESSIONALLY ORIENTED DEVELOPMENT OF STUDENTS

The socio-economic changes taking place in modern society determine the requirements for the quality of training of specialists in higher educational institutions. We live in the age of globalization, and this, in turn, requires fluency in foreign languages. It is not just about mastering a foreign language, but, first of all, various kinds of competencies, among which, without detracting from the importance of academic and socio-personal, priority is given to professional competencies. Modern education is not only aimed at reproducing knowledge and skills in foreign languages and educating a young person capable of intercultural foreign language communication, but also, in turn, involves the development of the ability to solve professional problems, the ability to develop plans and projects and ensure their implementation. Qualified employees must have a good language background for fluency in a foreign language in various professional communication situations. They should be competent in solving professional problems, establishing the same professional and personal contacts with colleagues from other countries.

The impact on the learning a foreign language is to expand the possibilities of applying knowledge not only for narrow purposes, but also in its orientation to communication: it is not enough to remember the vocabulary of special vocabulary, it is necessary to have the ability to use words in context. The starting point is the learner's experience, their communication needs and desires. The professionally oriented approach is based on the content of special texts, which allows teachers to include a professional orientation in the educational goals, focused on preparing for solving real professional problems.

The accentuation of learning also emphasizes the need for its meaningfulness, based on personal experience, social interaction and reflection of the student.

In the course of studying the discipline «Foreign language (English)» at the Faculty of Physical Education of the Belarusian State Pedagogical University, students get acquainted with the topic «Sports», which, of course, has a professional orientation and helps to realize the goals of a professionally oriented approach in teaching. And without the use of exercises related to the discourse, you can not do. Students can be invited to give interviews about the achievements of Belarusian athletes, act as a commentator, prepare a dictionary of English-Belarusian sports terms, etc. This increases the motivation for learning a foreign language and the desire for foreign language communication.

Professionally oriented foreign language teaching at the Belarusian State Economic University occupies the main position in teaching foreign languages in general. Depending on the faculty, students improve their language skills as a discipline of the social and humanitarian cycle throughout the year, and then start studying a business or professionally oriented language, sometimes teaching different aspects at the same time. Teachers widely use both domestic and foreign educational and methodological literature in their classes, striving for a practical result of training that will prepare students for real life and professional situations. So, for example, when studying the topic «Economic Activities. Small Business» students of the Faculty of Finance and Banking, having worked out the theoretical material and learned a new thematic vocabulary, receive a task aimed directly at the practical implementation of the material. Having considered the theory of the structure, forms and process of business organization, the subtleties and features, as well as possible difficulties associated with this process, students make a business plan, taking into account all the knowledge gained in a foreign language and the realities of reality.

To optimize the formation of professional qualities and communication skills in a foreign language, it is necessary to combine the various aspects of language, cultural and professional training as much as possible. The approach to teaching a foreign language makes it necessary to use professionally oriented training for several reasons, including meeting the real communicative needs of professional activity, the European structure of language education, which requires an activity-oriented approach to language learning.

References:

1. Egloff, G. and Fitzpatrick, A. Languages for work and life. The Council of Europe and vocationally oriented language learning (VOLL) / G. Egloff, A. Fitzpatrick // Strasburg: Council of Europe Publishing, 1997. – 24 p.
2. Hunter, J. and Cooke, D. Through autonomy to agency: giving power to language learners / J. Hunter and D. Cooke // Prospect. – 2007. – № 22. – p.72–88.

*Л. М. Архипенко,
кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри українознавства
і мовної підготовки іноземних громадян, Харківський національний
економічний університет імені Семена Кузнеця, Україна*

*П. В. Мельник,
магістр філології, народний депутат України,
голова підкомітету з питань координації програм
технічної допомоги Європейського Союзу та співпраці
з Євратомом Комітету Верховної Ради України з питань
інтеграції України з Європейським Союзом, Україна*

САМОСТІЙНА РОБОТА СТУДЕНТА В НАВЧАЛЬНОМУ У ПРОЦЕСІ ЯК ФОРМА САМОРОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

Сучасні соціально-економічні умови, активні процеси демократизації та гуманізації, звернення до особистісно орієнтованої парадигми навчання й виховання, які вимагають від педагога інновацій, освоєння нових освітніх технологій і парадигм, актуалізують значну кількість нагальних проблем і питань, які потребують чітких відповідей. Нові виклики перед глобалізованим суспільством і світовою освітянською спільнотою зумовила пандемія, спричинена поширенням коронавірусу SARS-CoV-2. Дистанційне навчання, нові вимоги до забезпечення освітнього процесу стали викликом і для вітчизняної системи освіти. Пандемія змінила звичний режим життя як студентів, так і викладачів. «Епідемія вірусу COVID-19 стала рушієм застосування новітніх технологій в освіті. Коронавірусна криза виявила величезний вплив на вищу освіту – так само як на економіку та життя мільйонів людей у всьому світі» [2, с. 8]. Ненавмисний позитивний вплив кризи на вищу освіту експерти вбачають і у відкритті доступу «до баз даних, бібліотек, електронних книг, курсів, платформ та інших форматів онлайн-навчання. Академічна спільнота об'єдналася, щоб оприлюднити інформацію, яка найдовше ховалася за мурами плати» [Там же, с. 12].

Досвід підтверджує, що найбільш гостро постають питання, спрямовані на з'ясування того, якою бути вищої освіти в XXI столітті, як готувати фахівців згідно з новими стандартами, що максимально зреалізує компетентнісний підхід у підготовці майбутніх фахівців орієнтований, перш за все, на досягнення певних результатів, набуття значущих компетентностей, які інноваційні освітні технології стануть засадничими в організації самостійної роботи студентів. Н. Дем'яненко визначає компетентність як «динамічну комбінацію знань, умінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, що визначає здатність особи успішно здійснювати професійну та подальшу навчальну діяльність і є результатом навчання на певному рівні вищої освіти. Оволодіння компетентностями неможливе без досвіду діяльності, тобто компетентність і професійна діяльність нерозривно пов'язані між собою. Компетентності формуються в процесі й заради майбутньої професійної діяльності. У цих умовах освітній процес набуває нового спрямування – він перетворюється на процес набуття знань, умінь і досвіду діяльності з метою досягнення професійно й соціально значущих компетентностей» [4, с. 96].

У ЗВО потрібно створювати умови для забезпечення підвищення якості освітнього процесу. До таких можна віднести впровадження інноваційних освітніх технологій у навчальний процес і підготовку викладачів ЗВО до їхнього використання. І якщо у викладацькій діяльності сучасний наставник разом з традиційними технологіями широко застосовуватиме інноваційні освітні, то це уможливить реалізацію компетентнісних і професійно-особистісних підходів [1, с. 8].

Безумовно, закономірним є звернення до інноваційних психолого-педагогічних технологій у процесі підготовки конкурентоздатної особистості майбутнього фахівця. Як основні можна позначити такі їхні ознаки: діалогічність мислення, наявність зворотного зв'язку, примусова активація мислення й поведінка, підвищена емоційність, рефлексія. Саме вони дозволяють змінити зміст освітнього процесу й роль студента в ньому. Практичний досвід доводить, що використання інноваційних психолого-педагогічних технологій дозволяє змінити не лише ставлення студентів до спільних занять у форматі «викладач – студент», але й до самостійної роботи. Сучасні стандарти відводять самостійній роботі студентів особливе місце, вона є важливою складовою навчального процесу.

Посилення ролі самостійної роботи в підготовці майбутніх фахівців потребує принципового перегляду організації навчального процесу у ЗВО. Організація сучасного освітнього процесу має спрямовуватися на взаємопов'язаний розвиток у студентів здібностей до самоосвіти (уміння вчитися самостійно), до саморозвитку, самореалізації, успішної соціалізації, що забезпечить успішну адаптацію як у професії, так і в інших сферах діяльності.

Вирішення окреслених завдань буде продуктивним за умови розробки викладачем матеріалів для самостійної роботи студентів з використанням різнорівневих завдань репродуктивного, реконструктивного, евристичного й творчого характеру. Проаналізуємо характеристики базових видів і форм звітності самостійної роботи різних рівнів складності.

Завдання для самостійної роботи репродуктивного рівня (робота за зразком) передбачають рішення завдань на відтворення знань і вмінь. Дані для пошуку й сам спосіб виконання завдання чітко подані в самому завданні чи у відповідному алгоритмі (інструкції). До таких можна віднести виконання різнопланових тестових завдань, комп'ютерне тестування, виконання тренувальних вправ за алгоритмом, укладання словника основних термінів, оформлення бібліографії основних джерел тощо.

Основною характеристикою реконструктивного рівня самостійної роботи є інформація в самому завданні про загальну ідею виконання, а студент має розвинути її певним способом відповідно до умов завдання. Студент співвідносить завдання з іншими, вже відомими. Головне в цьому – актуалізувати наявні знання, обрати й залучити необхідні знання для виконання завдання. Серед основних видів завдань такого виду роботи можна назвати написання анотації до статті, книги, лекцій тощо, анотації до статті, складання структурно-логічної схеми конспектів, доповідей, самостійна розробка алгоритмів або вибір серед запропонованих способів виконання завдань.

Самостійна робота евристичного рівня передбачає створення нестандартних ситуацій, рішення нетипових завдань. Вона базується на пошуку, припущенні, формулюванні й реалізації ідеї виконання завдання. Проте пошукові уміння застосовуються частково, адже вони необхідні для виконання лише певного фрагмента завдання. Це може бути укладання аналітичної довідки, аналіз і рішення проблемних ситуацій, завдань, добір і апробація діагностичних засобів, створення моделей співвідношення «домінантних» понять до теми курсу, розробка плану, конспекту запропонованої теми, виконання завдань із застосуванням арт-технологій, аналіз відеоматеріалів тощо.

Виконання дослідницького (творчого) рівня самостійної роботи потребує найвищого рівня самостійності й пізнавальної активності студента. Творча робота вимагає глибокого осмислення досліджуваного явища, пошуку нових ідей для вирішення проблем. Виконання творчого завдання формує в студента наступні якості: нове бачення проблеми у відомій ситуації, уміння виявляти нові функції об'єкта, здатність знайти нове рішення на основі вже відомих, мисленнєва гнучкість, готовність усвідомити помилкове рішення й відмовитися від нього. Доречним буде використання таких видів завдань, як написання тез, статей, творів, розробка колективних проектів, розробка анкет для дослідження, самостійне складання проблемних завдань, ситуацій, моделювання виробничих ситуацій, укладання карти саморозвитку фахівця, опрацювання емпіричного матеріалу для виконання курсової роботи чи дипломного проекту.

Залучення інноваційних підходів в організації самостійної роботи активізує пізнавальні здібності, розкриває творчі можливості, позитивно впливає на мотивацію студентів до навчання. Сьогодні університети використовують бально-рейтингову систему оцінювання якості знань. За виконання кожного з визначених видів самостійної роботи студент отримує певну заздалегідь обумовлену кількість балів [2].

Такі принципи організації самостійної роботи в навчальному процесі дозволяють особистості досягнути новий рівень саморозвитку, уможливають підвищення її конкурентоспроможності, формують здатність до самостійної творчої діяльності, забезпечують позитивний вербальний і візуальний імідж, навчають майбутнього спеціаліста вести конструктивні переговори, орієнтують його на успіх і впевненість у собі (оволодіння техніками «евристичного оптимізму» й технологіями управління своєю репутацією), формують внутрішню мотивацію професійно-особистісного самовдосконалення й саморозвитку.

Список використаних джерел:

1. Архипенко Л. М. Інноваційні технології у сучасних формах організації самостійної роботи студентів вищої школи // Гуманітарна складова вищої освіти: проблеми та перспективи. Статті та тези: Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (14–15 квітня 2011 р., м. Харків). Х.: Вид-во НФаУ, 2011 р. 394 с. (Сер. «Наука»). С. 4–11.
2. Інформаційний бюлетень №19 з питань зовнішньоекономічної діяльності: вплив COVID-19 на діяльність ЗВО / Укладачі: Відділ зовнішньоекономічної діяльності Департаменту міжнародного співробітництва КПП ім. Ігоря Сікорського. Київ, 2020, 38 с.
3. Кредитно-модульна система організації навчального процесу: методичні аспекти: Монографія / Гончаров С. М., Гурін В. А. Рівне: НУВГП, 2008. 626 с.
4. Оптимізація циклу соціально-гуманітарних дисциплін у вищій освіті України в контексті євроінтеграції: монографія / Б. А. Воронкова, М. А. Дебич, Н. М. Дем'яненко, Н. О. Дівінська та ін.; За заг. ред. Г. В. Онкович. К., 2014. 326 с.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ РЕСУРСЫ ТЬЮТОРСКОГО СОПРОВОЖДЕНИЯ САМОРАЗВИТИЕМ ЛИЧНОСТИ БУДУЩЕГО ПЕДАГОГА

Индивидуализация обучения все больше определяется как одно из приоритетных направлений в сфере образования. Одним из ключевых инструментов данного направления может выступить организация тьюторского сопровождения обучающихся. Тьюторство рассматривается сегодня как ресурс индивидуального личностного развития всех субъектов образовательного процесса.

В качестве концептуальной основы работы с высокомотивированными студентами предлагается идея организации тьюторского сопровождения в рамках единого образовательного пространства учреждения образования, представляющего собой целостную систему деятельности, которая сможет обеспечить эффективные условия для саморазвития творческой, социально-активной личности в педагогическом вузе.

Тьютор в переводе с английского означает: домашний учитель, репетитор, наставник, опекун, куратор, педагог, осуществляющий общее руководство самостоятельной внеаудиторной работой обучаемых, воспитатель в образовательном учреждении. Как видно, понятию «тьютор» придаются различные значения, отражающие консультационные, организационные, методические функции преподавателя, наставника в работе со студентами или профессиональным контингентом взрослых, с целью построения индивидуальной образовательной траектории личностно-профессионального развития и саморазвития [2].

Несмотря на множественные определения тьюторства, мы стоим на позиции Т. М. Ковалевой, что тьюторство – это особый тип педагогического сопровождения процесса индивидуализации обучающегося в ситуации открытого образовательного пространства [1].

Вместе с тем, в нашем опыте, целью деятельности тьютора является создание условий для профессионального саморазвития будущего педагога посредством оказания помощи в проектировании и реализации индивидуальной образовательной программы.

В педагогическом университете тьютор может выполнять различные функции: помощь в социальной адаптации первокурсников к жизни вуза, организация устройства иногородних обучающихся в общежитие, коммуникативное взаимодействие с некоторыми обучающимися, включение в волонтерскую деятельность и др. Мы остановимся на деятельности тьютора в направлении профессионального саморазвития личности первокурсника.

Под тьюторским сопровождением высокомотивированных студентов, как будущих учителей, мы понимаем деятельность, в ходе которой тьютор создает условия и предлагает способы для выявления, реализации и осмысления своего познавательного интереса и построения индивидуальной образовательной траектории.

Для тьюторского сопровождения студентов первого курса нами были выделены следующие принципы открытого образовательного пространства:

- диагностичность;
- мотивированность;
- открытость;
- вариативность;
- результативность.

Любая деятельность, равно как и тьюторская, представляет собой некоторую этапность. Их может быть несколько, но, как правило, в нашем опыте, мы руководствуемся четырьмя этапами.

• *Диагностический этап.* Создание условий для индивидуальной траектории обучения необходимо начинать с качественной диагностики: наблюдения, бесед, анкетирования и т.д. сбор первичной информации, знакомство с тьюторантом и его родителями с целью создания психологического комфорта и взаимодействия, проведение уточняющих тестов по выявлению и конкретизации познавательных интересов.

• *Целевой этап.* Целью этого этапа является выявление отношения к учению как к самостоятельной деятельности; какой уровень саморазвития студент хочет достичь к окончанию университета; кто может выступить для студента в качестве «значимого другого» – педагог, куратор, более успешный однокурсник или старшекурсник, тьютор, а также разработка индивидуальной образовательной программы, определение структуры портфолио достижений.

• *Деятельностный этап.* Он предполагает непосредственно сопровождение первокурсника в осуществлении индивидуальной образовательной траектории по профессиональному саморазвитию, предложение наиболее эффективных форм, методов, технологий, стимулирующих развитие личности и ее

самосовершенствование: участие в межвузовских конкурсах «Студент Года», составление творческих программ «Сто идей для университета», поступление в магистратуру и др. На этом этапе происходит наполнение портфолио достижений, структурирование и анализ собранных материалов.

• *Оценочный этап.* Он предполагает анализ и рефлексию проделанной работы, оформление студенческого портфолио, коррекцию индивидуальной образовательной программы и постановку задач для ее следующего этапа. На этом этапе оформляется портфолио саморазвития личности, презентуются полученные материалы, индивидуализация образовательного процесса обеспечивается многообразием обучающих программ, видов и форм последипломных образовательных учреждений, которые учитывают интересы и творческие способности личности студента.

Индивидуальный образовательный маршрут предполагает для каждого высокомотивированного студента интенсив-обучение, выбор заданий и форм отчетности, среди которых могут быть творческие или аналитические, устные или письменные, выбор дидактических материалов и дополнительных источников информации.

Для тьютора считается важным, если задание перестает исходить от него, а становится процессом и результатом выбора самого студента. И этот процесс вариативного творчества и выбора студента является основополагающим в работе тьютора, будь то педагог, куратор или старшекурсник. При системной работе команды тьюторов, в равной степени разделяющих идею индивидуализации учебного процесса, перед студентом, как будущим педагогом, раскрывается истинный смысл учения, постигается его ценность, назначение и специфика.

Список литературы:

1. Ковалева Т. М. Профессия «тьютор». – Тверь: СФК – офис, 2000. 246 с.
2. Лебединцев В. Б. Индивидуальные учебные траектории: как обеспечить системность знаний учащихся. – Народное образование. – № 3. 2014. С. 167–171.

*І. В. Чорноморденко,
доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії,
Київський національний університет будівництва і архітектури, Україна*
*Н. П. Бондаренко,
аспірантка кафедри філософії,
Київський національний університет будівництва і архітектури, Україна*

ПРОФЕСІЙНИЙ САМОРОЗВИТОК В СИСТЕМІ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Сучасний темп розвитку освіти диктує нові вимоги до спеціалістів, з одного боку та контингенту/дітей молодшого дошкільного віку – з іншого, які співпрацюють в цій царині. Щоб відповідати запитам новітнього суспільства майбутнім педагогам/вихователям потрібно навчатися впродовж всього життя. Після закінчення закладів освіти педагоги/вихователі отримують базу, фундамент знань, вмінь та компетентностей, але умови співпраці ніби підштовхують освітян до постійного розвитку, вдосконалення та оновлення знань і методик їх подання. Щоб задовольнити потреби сучасного соціального замовлення на якісну підготовку підростаючого покоління, фахівцям вкрай необхідно саморозвиватися та вдосконалюватися. Що ж до поняття саморозвиток? Чи має воно якісь межі? Чи це ті якості і властивості особистості якими вона володіє від народження?

У філософському словнику, це визначення сформульовано наступним чином: «Саморозвиток (саморух) – процес розвитку об'єкта, (або суб'єкта – авт.) його становлення і зміни під впливом, насамперед власних, внутрішніх причин, внутрішніх джерел». [1, с. 48], а в академічному тлумачному словнику української мови – «Саморозвиток – розумовий або фізичний розвиток людини, якого вона досягає самостійними заняттями, вправами; розвиток кого-, чого-небудь власними силами, без впливу, сприяння яких-небудь зовнішніх сил». [2, с. 45]

З цих визначень розуміємо, що цей процес має відбуватися власними силами і самостійними заняттями, а для цього в особистості має бути сильна мотивація і вона (особистість) має знати як це робити і де знаходити відповідні ресурси і рішення. Рушійними силами для саморозвитку можуть бути різні аспекти: кар'єрне зростання, визнання, заробітна плата, самореалізація, самовдосконалення та ін. Всі вказані мотивуючі складові дають поштовх до професійного саморозвитку.

Дослідження викладачів Житомирського державного педагогічного університету ім. Івана Франка, зокрема, показують, що є три рівні професійного саморозвитку: високий, середній і низький.

Високий рівень характеризується: усвідомленими знаннями про якості особистості, що саморозвивається; вміння самостійно оцінити особисті якості та можливості відповідно до вимог, які ставить професія, чітко визначений ідеал, усвідомлене прагнення самовдосконалюватися відповідно до нього; творче

застосування знань, вмінь, які спрямовують до професійного саморозвитку; отримання задоволення від результатів виконуваної професійної діяльності, що сприяє професійному зростанню.

Середній рівень – вибіркові знання про якості особистості, готової до професійного саморозвитку; недостатня активність і самостійність у пізнавальній діяльності; чітко визначений ідеал, але прагнення самовдосконалюватись відповідно до нього незначне; поодиначне застосування знань, вмінь, які спрямовують до професійного саморозвитку.

Особистість з низьким рівнем професійного саморозвитку майже не знає про якості, якими має володіти особистість, що саморозвивається; не вміє самостійно оцінювати особисті якості та можливості відповідно до вимог, які ставить професія; невизначений ідеал, тому відсутнє прагнення до самовдосконалення; не застосовує знання, вмінь, які спрямовують особистість до професійного саморозвитку [3, с. 196–197].

Класифікація була розроблена для майбутніх вчителів, але ми вважаємо, вона підходить і для майбутніх педагогів/вихователів дошкільних навчальних закладів освіти як державної так і приватної форм власності. Враховуючи дані рівні підготовки, саморозвитку майбутніх педагогів/вихователів потрібно використовувати методи і засоби навчання і виховання згідно їх індивідуальних задатків і здібностей та особистісної налаштованості.

Але, навіть при якісній, ґрунтовній підготовці педагога закладом вищої освіти важлива також і адаптація на безпосередньому робочому місці в конкретному навчальному закладі. Потрапивши на роботу в колектив, який перебуває в професійній стагнації, деякі молоді спеціалісти пристосовуються до такого освітнього середовища – втрачають активність та прагнення до саморозвитку та самовдосконалення.

На нашу думку, потрібно з боку держави та адміністрації закладу освіти більше вмотивувати фахівців (не лише молодих, а і тих, які працюють тривалий час), популяризувати професію педагога та працювати над престижністю роботи освітян, яка має приносити не лише високі результати, а і задоволення. Тому що, коли буде конкуренція при прийомі на роботу у дошкільні навчальні заклади, то і буде стимул саморозвиватися та вдосконалюватися. При нинішніх умовах, при нестачі професійних кадрів – здорової конкуренції немає, а це може призвести до занепаду дошкільної освіти.

Сьогодні варто приділити увагу не лише професійній підготовці педагогів/вихователів, але і здійснювати курс на задоволення соціальної потреби – підготовку підростаючого покоління на ранніх етапах його розвитку. Це стане можливим лише за однієї умови, коли освіта стане пріоритетним напрямком діяльності.

Список використаних джерел:

1. Словник-довідник для підготовки до практичних занять та самостійної роботи з навч.дисципліни «Філософія»./Харківський національний університет міського господарства ім. О. Бекетова; уклад: Н. В. Козирева. – Х.: ХНУМГ. 2018. – 69 с.
2. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970–1980). Том 9, ел.доступ: <http://sum.in.ua/s/samorozyvotok>.
3. Професійний саморозвиток майбутнього фахівця: Монографія / За ред. В. А. Ковальчук. – Житомир: видавництво ЖДУ ім. І. Франка, 2011. 204 с.
4. Професійний саморозвиток педагогічного працівника дошкільного навчального закладу у схемах і таблицях/ для педагогічних працівників дошк.навч.закладів. – Черкаси: ЧОПОПП. 2012, – 25 с.
5. Педагогіка успіху : підручник / О. Г. Романовський, В. Є. Михайличенко, Л. М. Грень. – Харків : НТУ «ХП», 2011. – 368 с.
6. Особистісно-професійне вдосконалення майбутнього фахівця з дошк.освіти в процесі педагогічної практики: методичні настанови/уклад: Х. А. Шапаренко, С. В. Пехарева, М. І. Ярославцева, Т. В. Коробкова; Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради. – Х., 2019. – 94 с.

І. М. Тимків,

кандидат філософських наук, викладач кафедри філософії та суспільних наук, Тернопільський національний педагогічний університет імені В. Гнатюка, Україна

ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОГО ІМІДЖУ ЯК КОМПОНЕНТ САМОРОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ КЕРІВНИКА ПОЗАШКІЛЬНОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Імідж керівника є одним із ключових елементів у формуванні та просуванні бренду позашкільного навчального закладу, зокрема дитячого клубу. Одночасно він виступає обов'язковим елементом саморозвитку особистості, оскільки вимагає постійної роботи над собою та є важливою складовою частиною професіоналізму, дозволяючи створювати перше враження про людину як про керівника чи лідера.

Імідж керівника характеризують, як «цілісний несуперечливий образ керівника в свідомості оточуючих та підлеглих, який відповідає цілям, нормам, цінностям, прийнятим в організації і очікуванням, що пред'являються до керівника» [4].

Імідж має характер стереотипу, повинен відповідати визначеним характеристикам організаційної культури. А також виконувати наступні функції:

1. приведення дій керівника у відповідність з очікуваннями підлеглих;
2. прагнення бути схожим на лідера може стати стимулом для розвитку підлеглих – мотивуюча функція;
3. керівник задає норми взаємодії в навчальному закладі – нормативна функція [4].

Існує декілька підходів до класифікації іміджу керівника: типологічний, функціональний [3], комунікативний підхід [5]. Відповідно до них Валерієм Федьком та Надією Федько була складена структура іміджу керівника:

1. зовнішність: кінестетичний імідж (ходьба, положення тіла, жести); зовнішній вид (зачіска, одяг, аксесуари тощо);
2. стиль поведінки: позиції по відношенню до оточуючих та спрямованість особистості (мотиви, здібності, установки, ціннісні орієнтації).
3. мовні особливості (вербальна та невербальна поведінка);
4. предметний імідж (обстановка в кабінеті, автомобіль);
5. спосіб самовіддачі;
6. стиль керівництва (демократичний, авторитарний або ліберальний) [7].

Компонентами іміджу керівника виступають і соціально-демографічні характеристики; стать, вік, рівень освіти, життєвий цикл сім'ї тощо; вчинки; форма поведінки людини у визначеній ситуації.

На нашу думку, значний вплив на формування іміджу керівника також чинять його здатність до саморозвитку, етапи професійної кар'єри, активність особистості поза роботою (хобі, спорт), інтереси тощо.

Імідж у цьому випадку – його фірмовий знак, зовнішня вивіска. Найчастіше, чим він привабливіший, тим вищий професійний авторитет і суспільна репутація навчального закладу, що він представляє.

Отже, істотною професійною характеристикою керівника позашкільного навчального закладу – це володіння іміджем, який є складовою частиною управлінської діяльності, що вимагає постійної роботи над собою.

З одного боку, імідж формується під впливом «замовлення» суспільного середовища, а з іншого боку, він виступає фактором, який формує певний відгук в цьому середовищі.

Віктор Шепель виділяє три групи якостей, що визначають формування і сприйняття іміджу. Такі природні якості, як комунікабельність (здатність легко сходитися з людьми), емпатичність (здатність до співпереживання), рефлексивність (здатність зрозуміти іншу людину), красномовність (здатність впливати словами), він відносить до першої групи. Володіння даними здібностями і постійні вправи в їхньому розвитку – запорука успішного створення іміджу. До другої групи входять характеристики особистості як наслідок освіти і виховання. До них відносяться моральні цінності, психічне здоров'я. До третьої групи відносяться ті особистісні якості, генезис яких пов'язаний з життєвим і професійним досвідом індивіда [8].

Формування іміджу керівника установи буде успішним, якщо забезпечується сукупність наступних умов:

1. при його створенні та корекції враховується загальна структура іміджу з домінуванням професійного компонента, що визначає його динамічність;
2. процес формування іміджу носить поетапний характер, спрямований на виявлення внутрішніх якостей керівника в напрямку встановлення оптимальних «суб'єкт-суб'єктних» відносин у управлінській діяльності;
3. психологічні якості особистості керівника – ціннісні орієнтації, спрямованість особистості на справу, саморозвиток, стресостійкість, надійність, вміння викладати думки, готовність до ризику, виступають в якості психологічних умов, що детермінують формування іміджу керівника установи [1].

У процесі формування або корекції іміджу перед керівником стоїть завдання самореалізації, яке виражається в необхідності приведення своєї неординарної, унікальної системи установок у відповідність з професійними та загальноприйнятими цінностями. При формуванні іміджу керівника освітньої установи потрібно звернути найбільшу увагу на особливості моральної, комунікативної, ціннісної, емоційно-вольової сфер особистості керівника, які і складають основу управлінського іміджу. Так як створення і корекція іміджу відбуваються при орієнтації на певну аудиторію, то суб'єкту іміджу необхідно вміти уявити, як він сприймається іншими, прогнозувати ставлення до себе, що може бути підставою для зміни індивідуального іміджу.

Імідж керівника дитячого клубу може розумітися в двох сенсах – широкому і вузькому. Імідж у вузькому сенсі – це виключно візуальна, зовнішня сторона суб'єкта, символічний образ, що оформляється за допомогою деякої мови, який розуміється як в синтаксичному, так і в семантичному значенні.

Імідж у широкому сенсі передбачає складний взаємозв'язок якісно різномірних явищ тілесної і духовної природи, гармонійну сукупність внутрішніх і зовнішніх проявів людини. Що стосується особистості керівника позашкільного навчального закладу, це поняття можна визначити наступним чином: імідж – це цілісний несуперечливий образ керівника в свідомості оточуючих, такий, що відповідає цілям, нормам, цінностям, прийнятним у дитячому клубі, і очікуванням, які висуваються до керівника.

У контексті формування іміджу керівника важливим є знання ним основ психології для оцінки психологічних особливостей власної особистості, продуманого використання своїх сильних сторін і роботи над слабкими. У першу чергу, керівник повинен визначити для себе мету створення іміджу, кінцевий результат («ідеальний імідж») і вихідну базу його формування.

Отже, для саморозвитку керівника позашкільного навчального закладу необхідна наявність у нього таких професійно значущих якостей, як: здатність бачити перспективи розвитку своєї організації, спрямованість на справу, сформованість ціннісних орієнтацій, самостійність і винахідливість у прийнятті управлінських рішень, творча активність і здатність до нововведень, оригінальність розуму, швидке реагування на зміну ситуації, стресостійкість, вміння створювати ефективну управлінську команду, рішучість і динамічність у своїх вчинках і думках.

Список використаних джерел:

1. Березина Д. В. Психологические условия формирования имиджа руководителя учреждения образования. Новосибирск, 2006. С. 89–100.
2. Даниленко Л. Директор сучасного навчального закладу. Управління освітою: Україна. 2014. №3. С. 3–5.
3. Джефкинс Ф., Ядин Д. Паблик Рилейшинз: Учебное пособие для вузов. Перевод с английского под ред. Б. Л. Еремина. М.: Юнити-Дана. 2003. 285 с.
4. Колоскова М. Внутренний имидж руководителя компании / Персонал Микс. 2001. №6. С. 23–27.
5. Панасюк А. Ю. Я – Ваш имиджмейкер и готов помочь сформировать Ваш профессиональный имидж. 2-е изд. испр. М.: Дело, 2004. 240 с.
6. Тихонова В. О., Добровольська Н. А. Творчий підхід формування іміджу керівника соціального закладу. Теоретичні і прикладні проблеми психології. 2018. №3(2). С. 191–198.
7. Федько В. П., Федько Н. Г., Маркетинговые коммуникации. Учебник и учебные пособия/ Ростов-на-Дону: Феникс, 2002. 384 с.
8. Шепель В. М. Имиджелогия. Как нравиться людям. М: Народное образование, 2002. 576 с.

В. В. Белоусов,

*кандидат технічних наук, доцент,
доцент кафедри фізики та радіоелектроніки
Харківський національний університет
Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, Україна*

С. А. Тузіков,

*кандидат технічних наук, доцент,
доцент кафедри фізики та радіоелектроніки
Харківського національного університету
Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, Україна*

АКТИВІЗАЦІЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК НАПРЯМОК САМОРОЗВИТКУ МАЙБУТНІХ СПЕЦІАЛІСТІВ

Соціально-економічні умови, що склалися в Україні на сучасному етапі, вимагають від молодого покоління володіння науковими знаннями на високому рівні. Реформування змісту вищої освіти, зокрема вищої військової освіти, її наближення до міжнародних стандартів забезпечує вирішення цього завдання. Відомо що сучасної педагогікою накопичено багатий арсенал методів навчання. Їх класифікують на різні групи в залежності від джерел сприйняття інформації і дидактичних завдань. Методи поєднуються і комбінуються в моделі навчання, що дозволяють активізувати пізнавальну діяльність тих, хто навчається і стимулювати у них творчий саморозвиток, оскільки саморозвиток – це поетапний процес, в якому кожен етап проявляється в певній формі. Відомі три основні форми саморозвитку: самоствердження – спонукає людину самостійно, без сторонньої допомоги добитися чогось, з одного боку, і прагнення зробити щось в собі твердим; самовдосконалення – найбільш адекватний шлях саморозвитку, він означає, що людина сама прагне бути краще, прагне до деякого ідеалу, набуває ті риси і якості особистості, яких у нього поки немає, опановує тими видами діяльності, якими поки не володіє; самоактуалізація – є вищою формою самовдосконалення і включає в себе дві попередні форми: самоствердження і самовдосконалення. Для

спонукання саморозвитку використовується весь арсенал методів організації та здійснення навчальної діяльності – словесні, наочні і практичні методи, репродуктивні і пошукові методи, індуктивні і дедуктивні методи, а також методи самостійної роботи. Кожен з методів організації навчально-пізнавальної діяльності володіє не тільки інформативно-навчальним, але й мотиваційним впливом. Використання прийомів і методів активізації забезпечують не тільки суб'єктивну позицію тих, хто навчається, а й істотно підвищують якість підготовки спеціалістів. Важливе місце в системі підготовки спеціалістів займають методи контролю і самоконтролю. Видами контролю є поточний, періодичний та підсумковий. Добре налагоджений поточний контроль знань – ефективний засіб встановити наскільки міцно засвоєні знання, компетенції та навички з окремих змістових модулів навчальної дисципліни.

Тому проблема виміру якості знань і вмінь спеціалістів усіх вищих навчальних закладів України набуває особливого значення. Не можна не враховувати той факт, що питання оцінювання пов'язане, насамперед з тим, що контроль має бути в першу чергу об'єктивним і давати викладачеві інформацію про результати навчального процесу. Але у практичній діяльності оцінка часто позбавлена цієї об'єктивності. З цього випливає, що існує потреба у пошуку об'єктивних методів, методик і засобів оцінювання знань та вмінь спеціалістів.

Серед методів активізації пізнавальної діяльності останнім часом досить успішно застосовується рейтингова система оцінки знань. Вона дозволяє: розширити шкалу оцінок; індивідуалізувати навчання; підвищити відповідальність тих, хто навчається за результати навчання; стимулює у них творчий саморозвиток, змушує їх розвивати і вдосконалювати пізнавальну діяльність; допомагає викладачеві чітко ранжувати їх за рівнем знань. Суть рейтингової системи контролю полягає в тому, що навчальна дисципліна поділяється на логічно пов'язані частини – модулі, у межах яких набуваються задані компетентності. У межах модуля в балах оцінюються всі основні елементи контролю знань. Кількість балів за модуль встановлюється відповідно до кількості годин, що передбачені на вивчення навчальної дисципліни за навчальним планом. Облік балів на всіх етапах контролю здійснює викладач. Перевагою модульно-рейтингової системи є спонукання тих, хто навчається до систематичної роботи і мотивація у них творчого саморозвитку.

Використання тестів у процесі навчання є одним із раціональних доповнень до методів перевірки знань, умінь та навичок тих, хто навчається. Тести є також відмінним засобом індивідуалізації навчання, так як вони враховують психологічні особливості тих, хто навчається, особливо в процесі комп'ютерного навчання. Дослідженнями проблеми розроблення психолого-педагогічних принципів комп'ютерного навчання активно здійснювали такі вчені як: А. Берг, Р. Вільямс, Б. Гершунський, Е. Машбиць, І. Роберт, Н. Тализіна та ін. Проблемою розроблення дидактичних і методичних принципів комп'ютерного навчання займалися О. Бугайов, М. Головка, М. Жалдак, Ю. Жук, В. Извожчиков, Н. Сосницька та ін. Тестовому контролю навчання присвятили свої праці: вітчизняні та зарубіжні науковці: С. Архангельський, Ю. Бабанський, І. Зязюн, В. Божкова, С. Гончаренко, С. Мединська, Н. Мельник. Певний інтерес щодо предмета дослідження становлять праці І. Булах, Л. Добровської, В. Ільїної, Н. Морзе, Н. Стучинської. Попри значну увагу до проблеми, необхідно зауважити, що є питання, які потребують подальшого теоретичного і практичного розроблення та її використання на практиці з метою оволодіння тими, хто навчається професійними знаннями за спеціальністю.

Тестування розглядається сьогодні, в основному, як спосіб ефективної перевірки результатів навчання чи ступеня готовності до тієї чи іншої діяльності. Дослідження методів діагностики та контролю знань набуває особливої значущості за умов перенесення акцентів на самостійне оволодіння знаннями. Тестування є одночасно і навчальною вправою, і засобом контролю. Чітка регламентованість процедури тестування та наявність еталону дозволяють оптимізувати навчальний процес, а спрямованість на активну розумову діяльність та об'єктивність результатів створюють у тих, хто навчається позитивне ставлення до навчальної дисципліни.

Основними показниками якості тесту є валідність, надійність, диференційна здатність, практичність та економічність. Тест, як система, має склад, цілісність і структуру. Він складається із завдань, правил їх застосування, оцінок за виконання кожного завдання, рекомендацій з інтерпретації тестових результатів. Цілісність тесту означає взаємозв'язок завдань, їхню приналежність загальному вимірюваному фактору. Кожне завдання тесту виконує відведену йому роль і тому жодне з них не може бути вилучене з тесту без втрати якості виміру. Результативність тестового контролю знань тих, хто навчається залежить від дотримання психолого-педагогічних вимог щодо його застосування: необхідне поступове впровадження тестового контролю, що дасть змогу психологічно підготувати тих, хто навчається до нього; розпочинати слід із простих тестів, а через деякий час запроваджувати більш складні; необхідно дотримуватись організаційної чіткості в проведенні тестового контролю; обов'язковий аналіз результатів тестування. Успішне

й ефективно застосування методів комп'ютерного тестування залежить від двох визначальних факторів: по-перше, це відсутність доступу сторонніх до даних, що містять інформацію про правильні відповіді; по-друге, якість тестових завдань. На цей час існує досить багато способів тестування і складання тестів. Однак, на наш погляд, найбільш вдалим для створення тестів є контрольні-діагностичні програми *My Test* і *Test W2*, редактори яких надають можливість встановлювати індивідуальні параметри тестування: кількість питань у тесті, час тестування, шкалу оцінювання. Розглянемо ці редактори детально.

Так, система *Test W2* походить з програми тестування (*Test-W2.exe*), редактора тестів (*Editor.exe*), конвертера тестів (*Convert-er.exe*), протоколу результатів тестування (*Result.dat*). Система *Test-W2* надає можливості щодо: встановлення індивідуальних параметрів тестування (кількість питань, час тестування тощо); використання шкали оцінювання на 2, 3, 4 або 5 балів; проведення тестування з діагностикою (у процесі тестування позначаються правильні та неправильні відповіді); авторизації тих, хто навчається (необхідно занести такі відомості: прізвище, ім'я, група) та збереження даних у протоколі; захист тестів і протоколу тестування від несанкціонованих дій; редагування тестів; використання можливостей редактора *Paint* та текстового редактора *Microsoft Word* для редагування тестів; конвертування тестів системи *Test-W*; здійснення роботи в локальній комп'ютерній мережі. *Test-W2* є досить простим у користуванні та містить: основні команди головного меню *Windows*; лічильник, що дає змогу обрати кількість питань; лічильник, що дає змогу обрати час (тривалість) тестування; лічильник, що дає змогу обрати шкалу оцінювання; поля для введення питань і відповідей (з можливістю обрання однієї або декількох правильних відповідей); кнопки керування для переходу між питаннями та для їх додавання чи видалення відмічає автор на етапі створення тесту. Програма *My Test* дає змогу створювати тести з використанням різної форми питань: одиничного чи множинного вибору, зіставлення, заповнення пропусків, ручне введення числа чи тексту, визначення порядку тощо. *My Test* має такі параметри тестування: критерії оцінювання, необхідний мінімум балів; порядок завдань; збереження і виведення результатів тестування; параметри виведення звіту за результатами тестування; обмеження часу тестування, кількості запусків програми, кількості помилок і балів для переривання тесту; захист паролем відкриття програми для тестування чи редагування, результатів тестування.

Таким чином, на сучасному етапі одним із пріоритетних завдань системи вищої освіти є створення ефективних електронних освітніх ресурсів, інноваційний характер яких надає би можливість максимально використовувати дидактичний потенціал в освітньому процесі. У поєднанні з іншими видами перевірки використання тестових завдань з комп'ютерною підтримкою є досить ефективним інструментом, що стимулює підготовку до занять і підвищує мотивацію до вивчення предмета. Усний контроль можна замінити комп'ютерним під час проведення підсумкових занять, контрольних робіт, іспитів тощо. Для електронного тестового контролю пропонується використовувати спеціальні програми-тестери, серед яких *Test-W*, *My Test*. Ці програми мають широкі можливості щодо налаштування параметрів тесту.

Y. A. Nahshon,
Teacher Secondary School 42, Minsk, Belarus

ART-PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES FOR CREATIVE DEVELOPMENT OF STUDENTS

A characteristic feature of the modern education system is the search for new ways of development and modernization. Of particular importance is the development of the child's personality, the disclosure of his inner potential. Identifying the creative abilities of students and creating favorable conditions for their implementation is one of the school teacher's primary tasks. Therefore, the interaction of various pedagogical systems and the introduction of innovative educational technologies is relevant not only in secondary, but also in primary school.

At the present stage, art-pedagogical technologies are of great interest. According to A. B. Afanasyeva, art technologies are scientific and pedagogical technologies based on the integrative application of various types of art in the educational process in order to effectively influence the student's personality. [1, p. 94–98] And E. A. Medvedeva believes that art pedagogy is «a synthesis of areas of scientific knowledge (art and pedagogy) that determine and ensure the development of the theory and practice of the pedagogical correctional-directed process of artistic development of children, aimed at forming the foundations of the artistic culture of the individual through art and artistic and creative activities (music, visual, artistic-speech, theatrical-game)». [2] Thus, the essence of art-pedagogical technologies is the application of various techniques of different types of arts in the educational process as a means of creative self-realization and a way of personal development.

To form the foundations of artistic culture and adapt the child to school using the methods of fine art for school students, we have developed the content of a series of creative tasks using a variety of artistic materials.

The club is organized during the holidays. In the course of independent and joint creative work, children learn the basics of drawing, techniques of working with paints, brushes, wax crayons on a plane, develop attention and fine motor skills, hand skill, coordination of hand and eye movements. Creating a fabulous atmosphere (class «Meeting with a stargazer») promotes the formation of positive motivation for visual activity and stimulates creative self-expression. The development of imagination, visual skills, activation of thinking and speech, the development of the sensory-perceptual sphere, the development of variability and originality of thinking are implemented in the classes «The Tale of the Stone King», «The Land of Color», «Create an alien». Develop the ability to see the situation from different sides, symbolic representations, creativity, stabilize mental processes, relieve tension exercises in color therapy «Magic Sign», «The sunniest», dance-rhythmic exercise «Dance of Fire and Sun». The exhibition of students' works «Little Wizards – we create the world» completes the cycle of classes. The opening day also features a collective work – the collage «Magic Palette». Completing tasks develops imagination, intelligence, cognitive interests and creativity, constructive skills, aesthetic taste, cultivates hard work, accuracy, the desire to finish the job started and creates conditions for positive emotions.

Various forms and methods of work are used to develop students' cognitive and creative abilities, and non-standard activities are always effective and interesting. When studying the text of «Knyazeuna with three names», the idea to stage a performance arose. The guys are already familiar with the historical outlines of our country. At the lessons of literary reading, when studying the subject «Man and the world», «My Homeland is Belarus», extracurricular activities, trips to historical places of our Homeland, we got acquainted with famous personalities of our land of Belarus: Prince Rogvolod, Prince Vladimir, Rogneda, Izyaslav and others. The idea to put on a play about historical events fascinated the children. And the general creative work began. We turned to historical essays and artistic sources of information. The children had to work in the library, visit the museum, connect friends and family members. The plan of preparation for the performance was thought out, the text was analyzed, the scenario of events was drawn up, the actors were identified, the literary material was prepared, the costumes were thought out, and the actors were chosen. The audience included parents, grandparents of students, as well as children from other classes. Everyone was delighted with their work and result.

To stimulate creative activity, it is important to display children's works to the audience. This interests the child, he becomes proud of the achieved result and confidence in his abilities. And the makings of creative abilities are inherent in any person. You need to be able to discover and develop them. This is possible only as a result of pedagogical activity that creates conditions for the creative development of students. The education of a person in whom the emotional and rational principles would develop harmoniously is impossible without the use of art-pedagogical technologies.

References:

1. Afanasyeva, A. B. Art-technologies in the diagnosis and development of creativity of the child in extracurricular activities / A. B. Afanasyeva // Actual problems of modern education: experience and innovations: materials of the All-Russian scientific and practical conference (correspondence) with international participation, Tolyatti, November 28–29, 2016 / Tolyatti State University; editorial board: A. Yu. Nagornova (main ed.) [et al.]. – Ulyanovsk: Zebra, 2016. – pp. 94–98.
2. Art pedagogy – a special direction in the work [Electronic resource] // Social network of education workers nsportal.ru – Access mode: <https://nsportal.ru/nachalnaya-shkola/vospitatelnaya-rabota/2015/09/17/artpedagogika-osboe-napravlenie-v-rabote>. – Access date: 09.03.2021.

**А. Б. Кельдинова,
Е. К. Касабекова,**
*PhD докторанты, научные сотрудники
Института философии, политологии
и религиоведения КН МОН РК, Республика Казахстан*

ВЛИЯНИЕ СМИ И ИНТЕРНЕТ-РЕСУРСОВ В ВОСПИТАНИИ МОЛОДЕЖИ

В XXI веке СМИ играет важную социальную роль, а Интернет стал важнейшей информационной платформой в формировании общественного мнения. Таким образом, медиа и всемирная сеть влияют на идеологические установки и духовные ориентиры общества. В этой связи необходимо исследовать мировоззренческую роль онлайн-источников и СМИ в воспитании молодежи.

Исследователями используются самые разные термины для определения данного понятия: «Интернет-СМИ», «интернет-СМИ», «on-line СМИ», «е-СМИ», «сетевые СМИ», «веб-СМИ», «масс-медиа Интернета», «четвертое СМИ», пришедшее с запада «e-media», «online-media» и т. п.

Как свидетельствует эволюция журналистики, одним из главных направлений ее развития было наиболее полное удовлетворение потребностей человека в коммуникации, т. е. необходимой ему социально значимой информации. Уже в доисторические времена человек сам выступал как средство коммуникации: различные сведения распространяли среди сородичей шаманы, предсказатели, оракулы, а средством консервации ее являлась наскальная живопись, пергамент, глиняные дощечки [1].

Однозначно существуют положительные и отрицательные стороны таких ресурсов. Положительные влияния Интернета и СМИ: это изучения иностранных языков, обучения к каким-либо навыкам, бесплатные мотивационные и психологические уроки, профессиональное обучение к навыкам в сфере торговли, в качестве дополнительного источника доходов и социальные знакомства и т.п. Еще один плюс онлайн прессы – анонимность Сети. Доступ к необходимой информации в одном месте, слушание онлайн-лекции, чтение книг, приобретение билетов, общение с людьми. В прошлом переписка и приветствия длились месяцами, а письма и сообщения, написанные с помощью волшебной палочки, такой как социальные сети, доходят до адресата за короткие сроки. А также возможность записывание нужных фильмов, телепрограмм.

Помимо положительных сторон имеются негативное влияния СМИ и материалов интернет-ресурсов на воспитание молодежи. К ним относятся различные азартные игры, религиозная интернет-вербовка, как инструмент призыва к неправомерному поведению и правонарушениям и т.п.

К сожалению, в период мировой пандемии многие молодые люди перешли на онлайн-режим, что затруднило контроль предостережение о подобных влиянии материалов интернет-ресурсов неизбежно. В этой статье обсуждается положительное и отрицательное влияния информации в СМИ и интернет-ресурсов. Роль СМИ и интернет-ресурсов в воспитании общества, человечества, в том числе молодежи и подростков, огромна. Поток информации распространяющееся через Интернет настолько велика что мы находимся в авангарде «информационной войны». Здесь возникает вопрос, сможем ли мы усвоить и использовать нужную информацию и как правильно и целесообразно извлечь из этого потока необходимую информацию, отсортировать ненужные. Однако верно то, что подрастающее поколение не знают, какую информацию выбрать, а какая правильная или неправильная. И здесь возлагается надежда родителям или взрослому поколению помочь детям разобраться в таких ситуациях.

В Конституции РК о СМИ и Медиа: «Согласно пункту 3 статьи 18 Конституции Республики Казахстан, принятой в 1995 году, граждане имеют право на бесплатное получение информации от государственных органов и общественных объединений, а также средств массовой информации. Другие нормативные акты в этой области предусматривают свободу выражения мнений и право на информацию. Граждане также имеют право на свободу выражения мнения. Одно из главных условий современного демократического общества – наличие свободных СМИ. Наряду со свободой СМИ, ответственность государства за развитие социальной, политической и экономической жизни является одним из наиболее важных вопросов в демократических странах» [2].

В период распространения пандемий COVID-19 в режиме карантина обмен информацией которой было актуальным, через СМИ и интернет материалов была доступна статистика о коронавирусе и это помогло людям ориентироваться в нынешней ситуации. Информации о пандемии предупреждала людей, что им следует принимать надлежащие меры предосторожности и не оставаться равнодушными к болезни. То есть мы переживаем периоды, которые доказывают, что здоровье – это большое богатство, что самое главное в жизни – это человеческая жизнь. Через телевидение и интернет мы получаем информацию о положении людей, инфицированных коронавирусом, во всем мире. Подобный образец статистики указан в следующей таблице.

СОСТОЯНИЕ	В МИРЕ	В РК
Зараженные	54,257,416	119129
Выздоровевшие	37,752,684	108958
Скончавшиеся	1,316,604	1924

В связи с объявлением ВОЗ нового коронавируса COVID-19 пандемией в целях защиты жизни и здоровья граждан на всей территории Республики Казахстан введено чрезвычайное положение на период с 16 марта до 11 мая 2020 года [3].

В современном обществе XXI века негативное влияние СМИ и интернет-ресурсов на молодежь и подрастающее поколение немаловажно. Однако такое влияние и последствия неизбежны. Телевидение, радио и интернет играют в каждом из нас ключевую роль. Что касается религиозного влияния СМИ и интернет-ресурсов, например, за десятилетие после обретения независимости количество молодых людей, обращающихся к религии, резко увеличилось. Говорят, что главная причина – обратиться от атеистической эпохи к религии, к традиции, вернуться в прошлое. Конечно, такие изменения хороши, если наша

молодежь обращается к традиционным религиям, и очень жаль, что некоторыми руководит религиозная секта. То есть надо учитывать обе стороны, к сожалению, как и у всего есть свои плюсы и минусы, есть и вовлечение молодежи в секты или деструктивные организации, пользующиеся их неграмотностью.

В исламе родители и родственники играют важную роль, а ключ к раю находится под ногами матери. Всевышний Аллах говорит в Коране: «Поклоняйтесь Аллаху. Не связывайте с этим ничего. И делайте добро родителям, родственникам, сиротам, бедным, близким соседям, чужим, товарищам, чужим и слугам» [4].

В заключении хочется сказать для того, чтобы извлечь воспитание, образование, интеллект нужно быть самим образованными. Наши дети – наше будущее. Безусловно, доказана актуальность темы, ее вневременная значимость, исходя из чего, можно сделать вывод о том, что в этой сфере еще много почвы для исследований и дальнейшей работы. Тому есть фактические подтверждения растущего влияния сетевых СМИ на политическую, культурную, социальную жизнь людей путем информирования о проводимых предвыборных кампаниях, выпуска научно-популярных изданий, трансляции научных передач, новостей и пр.

Список литературы:

1. <https://www.cinref.ru/razdel/02550journalist/04/214773.htm>.
2. ҚР конституциясы 18-ші бап, 3 пункт.
3. <https://www.zakon.kz/s/koronavirus-v-kazahstane/3.html>.
4. ҚР конституциясы 10-ші бап, 2 бөлім, 2 пункт.
5. Қажымұратұлы Хамзат. Құран мен хадисте ата-ана жайында не дейді?! // <https://www.muftyat.kz/>.

*А. А. Селезнёв,
старший преподаватель кафедры педагогики
и социально-гуманитарных дисциплин, Барановичский
государственный университет, Республика Беларусь*

ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПСИХОЛОГИЯ ЗДОРОВЬЯ

Традиционно здоровьесберегающий подход в системе образования ассоциируется с выполнением санитарно-гигиенических норм и правил, гигиеническим обеспечением учебной деятельности, занятий по физической культуре, спорту, туризму. В то же время недостаточно внимания уделяется оздоровлению через развитие личности, обучение и воспитание, формирование психологической культуры личности учащейся молодежи в качестве психологического средства, выполняющего психотерапевтическую роль сохранения здоровья нового поколения. Включение показателей развития психологической культуры и психологического здоровья личности обучающихся в комплексную оценку качества образования способствует утверждению в отечественной науке педагогической психологии здоровья [1]. Педагогическая психология здоровья формируется на стыке педагогики, психологии и медицины.

Предметом педагогической психологии здоровья являются механизмы и закономерности взаимосвязи психологической культуры и психологического здоровья личности в условиях образовательного процесса. Психологическая культура личности – интегральное психологическое образование, включающее в себя психологические знания о своем «Я», своих индивидуально-личностных психологических качествах, особенностях эмоциональных переживаний, волевых проявлений, познавательной деятельности и умения, направленные на самоисследование и саморазвитие, развитие отношений и общения с другими, определяющее деятельность самопознания и самовоспитания; выступает в качестве важнейшего условия психологического здоровья личности [2].

Исследование взаимосвязи психологической культуры личности и самоактуализации учащейся молодежи осуществляется нами с 2004 года по настоящее время в разных учреждениях профессионального образования: 2004 г. – пилотажное исследование в Барановичском государственном медицинском училище (215 учащихся, обучающихся по специальностям «Сестринское дело» и «Лечебное дело»); 2005–2006 гг. – экспериментальное обучение в Барановичском технологическом колледже Белкоопсоюза (выборка составила 200 учащихся, обучающихся по специальностям «Производство продукции и организация общественного питания», «Технология пищевых производств», «Машины и аппараты пищевых производств»); с 2007 года по настоящее время – исследование студентов на базе лаборатории психолого-педагогических исследований факультета педагогики и психологии Барановичского государственного университета (ежегодно исследуются 40–60 юношей и девушек, обучающихся по специальности «Практическая психология», «Социальная педагогика»).

Для исследования психологической культуры личности учащейся молодежи использована методика оценки уровня психологической культуры личности (по В. В. Семикину) [3], самоактуализации

обучающихся – самоактуализационный тест (САТ) [4]. В условиях экспериментального обучения показатели высокого ($P_{ЭГ}=23\%$, $P_{КГ}=5\%$) и среднего ($P_{ЭГ}=61\%$, $P_{КГ}=36\%$) уровней психологической культуры личности учащихся экспериментальной группы (ЭГ) оказались существенно выше ($p<0,001$). В ЭГ существенно уменьшился также показатель низкого ($P_{ЭГ}=16\%$, $P_{КГ}=59\%$, $p<0,001$) уровня психологической культуры личности обучающихся, что подтверждает позитивное влияние приобретенных ими психологических знаний и умений. В отличие от контрольной группы (КГ), в экспериментальной отмечается более высокий уровень развития психологической культуры личности обучающихся ($\chi^2=64,27$; $p<0,001$). Последовательное овладение психологическими знаниями и умениями, социальными нормами взаимодействия, а также построение своего поведения в соответствии с ними формируют активную позицию обучающихся, направленную на развитие волевых качеств, социализацию и самореализацию, которая проявляется при выполнении самостоятельной работы, обсуждении и исследовании в процессе занятий психологических проблем учащейся молодежи. Установлено также, что учащиеся ЭГ имеют более высокие показатели самоактуализации ($P_{ЭГ}=54\%$, $P_{КГ}=18\%$, $p<0,001$). В КГ показатели самоактуализации учащихся существенно не изменились ($p>0,05$). Достоверность более высоких показателей самоактуализации учащихся ЭГ подтверждена статистически ($\chi^2=39,42$; $p<0,001$).

В ЭГ выявлены прямые корреляции между показателями основных компонентов психологической культуры личности и характеристик самоактуализации учащихся. Так, развитие рефлексивно-перцептивного компонента психологической культуры личности способствует адекватному восприятию и познанию себя и других людей, ощущению целостности своей жизни ($r_{xy}=0,57$ со шкалой САТ «Ориентация во времени»), усилению внутреннего локуса контроля ($r_{xy}=0,73$ со шкалой «Поддержка»), расширению знания об окружающем мире, играет важную роль в формировании творческой направленности личности ($r_{xy}=0,68$ со шкалой «Познавательные потребности»; $r_{xy}=0,69$ со шкалой «Креативность») ($p<0,001$). В целом, существует прямая взаимосвязь показателей самоактуализации с показателями сформированности компонентов психологической культуры личности обучающихся. Показатели ориентации учащихся во времени сильно взаимосвязаны с показателями сформированности ценностно-смыслового ($r_{xy}=0,70$), а также умеренно взаимосвязаны с показателями сформированности социального опыта ($r_{xy}=0,34$), когнитивного ($r_{xy}=0,59$), волевого ($r_{xy}=0,58$) ($p<0,001$), коммуникативного и аффективного ($r_{xy}=0,3$) ($p<0,01$) компонентов психологической культуры личности. Показатели внутренней поддержки сильно взаимосвязаны с показателями сформированности когнитивного ($r_{xy}=0,74$), ценностно-смыслового ($r_{xy}=0,70$), умеренно взаимосвязаны с показателями сформированности социального опыта ($r_{xy}=0,34$), волевого ($r_{xy}=0,67$) и коммуникативного ($r_{xy}=0,54$) ($p<0,001$) компонентов психологической культуры личности обучающихся. Можно сделать общий вывод о том, что повышение психологической культуры личности является важным условием самоактуализации и, соответственно, улучшения психологического здоровья личности обучающихся.

Для статистической оценки выраженности причинно-следственной связи между психологическим обучением и самоактуализацией учащейся молодежи с использованием концепции риска (А. Хилл, Р. Флетчер и др. [5]) в нашем исследовании мы сравнивали вероятность обнаружения низкого уровня самоактуализации среди тех, кто находился в ЭГ, и тех, кто не принимал участия в экспериментальном обучении (КГ). В ЭГ учащихся существенно ниже удельный вес показателей САТ в диапазоне личностных нарушений ($P_{ЭГ}=11\%$, $P_{КГ}=29\%$, $p<0,01$). Абсолютный риск (Re) низкого уровня самоактуализации в КГ выше, чем в ЭГ ($Re>Rne$), следовательно, можно предположить, что психологическое обучение снижает риск низкого уровня самоактуализации. Относительный риск ($RR=2,64$) наглядно показывает во сколько раз ухудшение показателей самоактуализации в КГ может быть связано с отсутствием психологического обучения. Атрибутивный риск ($AR=18\%$) в процентах демонстрирует увеличение показателя низкого уровня самоактуализации в связи с отсутствием психологического обучения учащейся молодежи. Атрибутивная фракция ($AF=62,07\%$) представляет собой долю всех случаев низкого уровня самоактуализации учащейся молодежи, которые могли бы быть предотвращены при наличии психологического обучения.

Педагогическая психология здоровья призвана решать задачи: разработки теоретико-методологических подходов к сохранению и улучшению здоровья учащейся молодежи, развитию психологической культуры и улучшению психологического здоровья личности обучающихся; исследования соотношения общей и профессиональной психологической культуры и психологического здоровья личности обучающихся, критериев психологической культуры, психологического здоровья личности; определения природы, сущности становления психологического здоровья личности в условиях образовательного процесса; обоснования психологических основ диагностики психологической культуры и психологического здоровья личности; раскрытия механизмов, закономерностей формирования психологического здоровья личности обучаемого; изучения психологических основ здоровьесберегающей деятельности педагога; оценки эффективности организации, управления здоровьесберегающей психолого-педагогической

деятьністю; розробки здоров'єсберегаючих основ дальнішого совершенствовання образовательного процесу. Педагогическая психология здоровья как новая область научного знания в отечественной психологии нуждается в серьезной научно-методической разработке, освоении и своевременном распространении имеющегося опыта работы.

Список литературы:

1. Селезнёв А. А. Психологическая культура здоровьесберегающих педагогических технологий / А. А. Селезнёв. – Минск: Колорград, 2015. 359 с.
2. Семикин В. В. Психологическая культура в педагогическом взаимодействии: дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.07 / В. В. Семикин. – Санкт-Петербург, 2004. 379 л.
3. Самоактуализационный тест / Л. Я. Гозмаан, М. В. Кроз, М. В. Латинская. – М.: Российское педагогическое агентство, 1995. 43 с.
4. Флетчер Р. Клиническая эпидемиология. Основы доказательной медицины / Р. Флетчер, С. Флетчер, Э. Вагнер. – М.: Медиа Сфера, 200.

*І. Ю. Соїна,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української та іноземних мов,
Харківська державна академія фізичної культури, Україна
Н. Ю. Петрусенко,
доцент кафедри української та іноземних мов,
Харківська державна академія фізичної культури, Україна*

САМОРОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ В КОНТЕКСТІ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ

Феномен «мови» в сучасному філософському дискурсі займає одне з провідних місць, оскільки саме через мову акумулюється можливість свідомості людини як її генетична ознака і саморозвиток як особистості. Саме мова є унікальною характеристикою людини як соціокультурної істоти. Через мову людина накопичує досвід поколінь, мова є одним із засобів соціалізації та інструментом утворення та регулювання суспільних, міжетнічних і міжнаціональних відносин. Мова відображує особливості культури людини і суспільства, яке змінюється від покоління до покоління разом з її носіями, трансформується через систему соціокультурних, ідеологічних, політичних, економічних уявлень, норм і цінностей, що закріплюють досвід соціокультурного буття людини. Мова потужно впливає на перебіг соціально-політичних процесів і має значний регулятивний потенціал, разом з економічними та політичними чинниками мова є важливою складовою гармонійного співіснування людей у державі. Консолідує суспільство, мова стимулює розвиток політичних, економічних, культурних зв'язків на рівні світової спільноти [3, с. 135]

Феномен мови є об'єктом дослідження багатьох наук, як суто лінгвістичних, так і природничих, соціально-гуманітарних, інформаційних, як складова свідомості виходить на перший план у сучасних філософських концепціях. З позиції різних наук та філософсько-історичних умов мова розглядається по-різному. Мова розглядається як знакова система і як генетичний код нації, як найважливіший засіб спілкування людей і засіб формування та існування думки та засіб соціалізації людини, мова існує в мовленні [4, с. 13]. До філософських аспектів мови зверталось багато філософів різних епох від Платона і Аристотеля, Бекона і Гоббса та Локка, Берклі і Юма, а також Міля і Фреге, Рассела і Вітгенштейна, Касірера і Гайдеггера, Гадамера і Лосева та Флоренського.

Конкретні дослідження з мовної політики такі як «Мова права і Політична теорія» за редакцією В. Кімліка й А. Паттена [8], «Мовне питання в Європі і Різноманітні суспільства» за редакцією Д. Кастільоне і К. Лонгмена [10], а також «Введення в мовну політику: теорія і метод» [7]. Міждисциплінарність сприяє висвітленню комплекс. Дискусії про співвідношення мови і суспільства безпосередньо обговорюючи роль мови в сучасному процесі державного утворення, і, таким чином, зосереджуючись в основному на історичних, структурних та функціональних аспектах проблеми і, як правило утримуючись від нормативних суджень. Натомість соціолінгвісти часто звертали свою увагу на мови, носіями яких є незначна кількість людей і умови їхньої життєздатності і живаності, а також на необхідність заходів мовної політики стосовно захисту, збереження і відродження таких мов або досягнення певної рівноваги в мовній політиці. Політологи досліджують власне існування саме цієї необхідності, яка б представляла різні позиції щодо необхідності і цінності такого захисту. Вчені в галузі міжнародного права зацікавлені в різноманітності та беззаперечному захисті мов, на яких розмовляє незначна кількість людей.

Мовна політика є тим елементом, який веде до певного мовного режиму. За умови зміни мовного режиму, мовні закони, в яких мовні права гарантовані або неофіційні правила мови є причинами та наслідками

мовних конфліктів. Мовна політика розглядається як «сукупність ідеологічних постулатів і практичних дій, спрямованих на регулювання мовних відносин у країні або розвиток мовної системи у певному напрямі» [1, с. 328]. Мовну політику часто інтерпретують як «систему заходів (політичних, юридичних, адміністративних), спрямованих на регулювання мовних відносин в державі, зміну чи збереження мовної ситуації в державі» [6, с. 42]. Мовна політика постає як «комплекс цілей та принципів, що визначають регулювання мовних практик у різних сферах життя держави й суспільства, а також сукупність правових, адміністративних та господарських механізмів, через які здійснюється згадане регулювання» [2].

Таким чином, є підстави зробити висновок, що єдиного визначення «мовної політики» не існує. Підходи до дефініціювання мовної політики в цих дискурсах варіюють між описом, історичним та політичним аналізом та нормативною теорією.

На запитання «Якою має бути оптимальна мовна політика?» не легко відповісти. Існує низка аргументів за чи проти певних принципів і заходів (наприклад, культурної нейтральності, федералізації, мовних прав людини), але це питання й досі не є оптимально сформульованим для наукового пошуку.

Загалом, прихильники різних концепцій справедливості вважають демократію загальною основою їхнього пошуку та дебатів стосовно меншин, їхніх прав і захисту, або аргументів, які говорять проти них. Немає ніяких підстав вважати демократичні «правила гри» єдиним значущим контекстом для аналізу мовної політики, особливо це актуально для регіонів і країн, де демократія або відсутня або лише розпочинає розвиватися. Мовні права, які прийшли до нас із заходу, як це сформульовано в юридичних документах, є новим явищем, однак мовні режими існували і без будь-яких прав. Немає ніяких підстав вважати, що демократія є обов'язковою умовою мовних прав. Демократія потребує мінімум державності, а вирішення групових конфліктів може бути передумовою демократії. Не визнання існування певних мов може мати вирішальне значення для питання про те, хто насправді кваліфікується як «правитель» в умовах демократії. Це має своє продовження у низці питань, наприклад, якою мовою повинен працювати парламент, або якою мовою питання на референдумі повинні бути сформульовані. Без вирішення цих питань, демократія може виявитися неможливою. У той же час, якщо мовна політика виникає у вже функціонуючій демократії, це може призвести до крихкості демократії чи навіть делегітимізації і подальшої відмови від такого стану.

У світлі різноманітності можливостей початкових умов ясно, що мовна політика не може бути просто співставлена з політикою щодо носіїв мов. Які проживають на даній території. Як приклад, можна привести мовну ситуацію, яка склалась в Швейцарії і яка всіх влаштовує. Мовні групи не завжди є меншинами, в окремих випадках – це більшість, яка найбільше лобіює мовні права. Крім того, знаходження оптимального варіанту мовної політики не обов'язково означає максимізацію культурного захисту і можливості інтелектуального саморозвитку особистості. Якщо оптимізація мовної політики не означає автоматичну сумісності з демократією, то який інший критерій може бути використаний для оцінки мовної політики? «Демократія» і «права людини» – поняття, які можуть служити в якості загальних критеріїв для відповіді на те, як слід ставитися до різноманітності і бути толерантним до «Іншого», його поглядів і переконань Проблема полягає в можливості оцінки мовних режимів у світі, який в значній мірі є не (де-факто) демократичним, не особливо поважає будь-які міжнародні конвенції. Більше того, навіть існуючі конвенції на рівні ООН чи ЮНЕСКО навряд чи можуть розглядатися як вираження істинного й універсального консенсусу, так як позиція щодо відстоювання різноманітності є проблемою сама по собі. Критерієм для оцінки мовної політики є її легітимність, яка постає як стабілізуючий ефект мовного режиму на загальній політичній ситуації, що визначається як відсутність сумнівів щодо проблеми мови у конкретному регіоні. Оптимальна мовна політика виникає як відповідь на три питання: відсутність мовних конфліктів, розмірність інтеграції та політична передбачуваність. Оптимальна мовна політика буде в змозі вирішувати всі ці три аспекти [9].

Звертаючись до коріння проблеми пошуку оптимальної мовної політики, варто зупинитись власне на феномені мов, оскільки саме у мові концентрується сама сутність буття людини та історичного буття народу. Звідси з одного боку, постає фундаментальна цінність мови як основи самоідентифікації людини, а з другого виникає її провокативна роль у конфліктах самостверджень на особистісному рівні та на рівні національних спільнот [5, с. 35].

Сучасне філософське осмислення феномену мови і мовлення є важливим для розуміння сутності мови як найважливішого засобу людського спілкування. Зокрема, сенс комунікації як незмінної основа свідомості людини, її можливостей пізнання та буття у суспільстві. Саме в комунікації як дискурсі, де виявляється практичний розум людини, стає можливим спільне обговорення, обґрунтування та інституювання різноманітних норм та цінностей співжиття та взаєморозуміння.

Таким чином, мова це не лише комунікативний феномен, це смисложиттєвий феномен людини, можливість її інтелектуального і духовного саморозвитку. А тому держава і суспільство повинні бути не перешкодою у цьому розвитку, а відкривати для людини нові можливості самотворення людини як особистості

її індивідуальної свідомості, так і культурної традиції, забезпечуючи можливість її інтерсуб'єктивності процесуального розгортання в просторово-часових формах буття, де мовній дії передусє поява і формування особистості з належним рівнем мовної культури як суб'єкта суспільних відносин.

Список використаних джерел:

1. Борухович А. С. Сучасна мовна політика: ситуація в Україні [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2008-2/doc/4/06.pdf>.
2. Бріцин В. Мовна політика // Українсько-російський словник (сфера ділового спілкування). К.: Наукова думка, 2000. С. 328.
3. Ковальова Т. В. Державне регулювання мовних відносин в умовах глобалізації // Стратегічні пріоритети. 2009. № 2 (11). С. 132–138.
4. Махінов В. М. Теоретичні засади формування мовної особистості в історії розвитку європейського соціокультурного освітнього простору: Автореф. дис... д-ра пед. наук 13.00.01. Луганськ, 2013. 42 с.
5. Медвідь Ф. Державний статус української мови: політико-правові підстави // Мова і культура нації: зб. наук. пр. Львів: ЛІВС, 2001. С. 33–37.
6. Шевчук С. Українська мова за професійним спрямуванням / С. Шевчук, І. Клименко. 2-ге вид., випр. і допов.-К. : Алерта, 2011. 694 с.
7. An Introduction to Language Policy: Theory and Method / Ricento Thomas, ed. Malden: Blackwell, 2006. 234 p.
8. Kymlicka W. Language Rights and Political Theory. Oxford: Oxford University Press, 2003. 250 p.
9. Moormann-Kimakova B. Language-related Conflicts in Multinational and Multiethnic Settings. Berlin: Springer Fachmedien Wiesbaden, 2016. 278 p.
10. The Language Question in Europe and Diverse Societies: Political, Legal and Social Perspectives / Castiglione Dario and Chris Longman, eds. Oxford: Hart, 2007. 446 p.

О. А. Лисенко,

*кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри культурології,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна*

ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

В умовах сьогодення пріоритетним завданням вищої освіти постає формування мовної особистості, людини самодостатньої, комунікативно компетентної, здатної й готової до спілкування в різних сферах суспільного життя. З огляду на це навчально-виховний процес спрямовується на підготовку компетентних фахівців, здатних до самоосвіти, саморозвитку, самовдосконалення, які вміють використовувати здобуті знання для творчого розв'язання професійних ситуацій. Тому метою нашої статті є дослідження особливостей формування мовної особистості в сучасному суспільстві.

На сучасному етапі феномен «мовної особистості» розглядається науковцями в різних аспектах: семіологічна особистість (А. Баранов); етносемантична особистість (С. Воркачев); полілектна (загальнолюдська) та ідеолектна (притаманна певній спільності) особистість (В. Нерознак); мовна і мовленнєва особистість (Л. Клубкова, Ю. Прохоров); елітарна мовна особистість (Т. Кочеткова, О. Сиротіна); національно свідомо україномовна особистість (Л. Мацько, С. Єрмоленко); духовна мовна особистість (Л. Скуратівський); вторинна мовна особистість (Н. Гальскова, І. Халєєва); технології формування мовної особистості (Л. Варзацька, Н. Подранецька); психолінгвістичний аналіз мовної особистості студентів (О. Лавриненко); мовна особистість у просторі медійного дискурсу (С. Потапенко); мовна особистість у віртуальному комунікативному середовищі (О. Ігнатова, Є. Санченко).

Учені-мовознавці (Ю. Караулов, В. Маслова, В. Красних) розрізняють мовну і мовленнєву особистість. В. Маслова, наприклад, трактує мовну особистість як багатопарову і багатокomпонентну парадигму мовленнєвих особистостей, а мовленнєву – як мовну особистість у парадигмі реальної комунікації. Дослідниця виділяє компоненти змісту мовної особистості такі, як: 1) ціннісний, світоглядний; 2) культурологічний; 3) особистісний. Виділяються рівні мовної особистості (Ю. Караулов): вербально-семантичний; когнітивний; прагматичний (мета, мотиви, інтерес, установки, діяльність).

У лексикографічних працях визначають мовну особистість як носія мови, «який добре володіє системою лінгвістичних знань, репродукує мовленнєву діяльність, має навички активної роботи зі словом, дбає про мову і сприяє її розвитку. Це мовець, який забезпечує розширення функцій мови, творення україномовного середовища в усіх сферах суспільного життя, виявляє природне бажання повернутися в повсякденному спілкуванні до рідної мови, до відродження культури, традицій народу, до вироблення зразків висококультурного спілкування літературною мовою» [5].

Значний внесок у вивчення мовної особистості зроблено лінгвістом Ю. Карауловим, який під мовною особистістю розуміє «сукупність здібностей і характеристик людини, які зумовлюють створення нею мовних творів (текстів)», що розрізняються ступенем структурно-мовної складності, глибиною й точністю відображення дійсності, визначеною мовною спрямованістю.[2] У праці російського ученого Ю. М. Караулова «Русский язык и языковая личность» розроблено функціональну модель мовної особистості. У структурі мовної особистості вчений умовно вичленовує три рівні: 1) нульовий, вербально-семантичний; 2) перший, лінгвокогнітивний; 3) другий, прагматичний.

На думку Л. Мацько, мовна особистість – це узагальнений образ носія мовної свідомості, національної мовної картини світу, мовних знань, умінь і навичок, мовних здатностей і здібностей, мовної культури і смаку, мовних традицій і мовної моди. Отже, мовна особистість – носій мови, який добре володіє системою лінгвістичних знань, здійснює мовленнєву діяльність, має навички активної роботи зі словом, дбає про мову і сприяє її розвитку.

У лінгводидактиці виділилося три підходи до формування мовної особистості. Один з них ґрунтується на тривірневій організації мовної особистості; другий спирається на сукупність умінь, чи готовностей, мовної особистості до здійснення різних видів мовно-мислительної діяльності і виконання різних комунікативних ролей; третій становить досить опрацьовану спробу відтворення мовної особистості у тривимірному просторі а) даних про рівневу структуру мови (фонетика, граматики, лексика), б) типів мовної діяльності (говоріння, слухання, письмо, читання), в) ступенів оволодіння мовою.

Мовну особистість оцінюють відповідно до її інтелектуального рівня, особливостей мисленнєвої діяльності, поглядів на світ, способів оволодіння знаннями й уміннями мовного спілкування. Зокрема, Л. І. Мацько виокремлює найважливіші складники мовної особистості: 1) мовнокомунікативні суспільні запити, мотиваційні потреби і досконалі компетенції; 2) ґрунтовні мовні знання і мобільність їх використання; 3) мовна свідомість і усвідомлення себе мовними українськими особистостями; 4) національна культуровідповідність мовної особистості; знання концептів і мовних знаків національної культури; 5) мовна здатність і мовна здібність; мовне чуття, мовний смак; 6) усвідомлена естетична мовна поведінка, мовна стійкість.[3]

Для розвитку мовної особистості важливим чинником є сформоване на основі багатопланових комунікативних завдань мовне середовище. Мовне середовище складають етнічні, соціальні, територіальні та інші умови користування певною спільнотою відповідними формами існування мови.

У сучасному суспільстві на формування мовної особистості найбільше впливають саме засоби масової інформації. ЗМІ можуть як сприяти розвитку мовної особистості, так і деформувати її. Лише сформованість стійкої внутрішньої позиції особи дозволить їй адекватно сприймати й аналізувати пропаговану ЗМІ інформацію, виробляючи стійкий самозахист від спровокованих телебаченням та Інтернетом граматичних і лексичних помилок. Для цього необхідно постійно підвищувати рівень культури свого мовлення, поглиблювати знання з сучасної літературної мови, послуговуватися лексикографічними працями та довідковою літературою.

Мовна особистість тісно пов'язана з національним характером, тому виховання її повинне враховувати і національну специфіку, й історичні умови, й інші чинники, що передбачено реалізацією соціокультурної змістової лінії у навчанні. С. Єрмоленко виділяє такі передумови формування української мовної особистості: психологічні (переборення комплексу меншовартості, мовної непевності, комплексу людини другого сорту; цілісність, єдність українознавчого світогляду і мови; особистісна гідність, мовна стійкість), комунікативні (наявність мовного середовища; створення ситуацій, у яких обов'язкова українська мовна практика; досягнення автоматичного, спонтанного володіння українською мовою; позбування практики перекладності), соціальні (соціальна й економічна вигода від володіння українською мовою (володіння українською державною мовою – це життєва перспектива); забезпечення зв'язку між поколіннями, збереження традицій; вільне й рівноправне спілкування з представниками свого професійного середовища, підвищення кваліфікаційного рівня).[1]

На нашу думку, ефективність формування національно-мовної особистості буде залежати від цілеспрямованого пошуку шляхів удосконалення організації україномовної освіти, свідомого поєднання традиційних та інноваційних педагогічних технологій, дидактичних методів, прийомів, форм і засобів.

Таким чином, поняття «мовна особистість» є багатоаспектним явищем, у якому відображаються філософські, соціологічні і психологічні погляди на сукупність суспільно важливих фізичних і духовних якостей людини. Тому формування національно свідомої мовної особистості в сучасному суспільстві означає не тільки засвоєння лінгвістичних знань, набуття комунікативних умінь і навичок, але й вироблення національно-свідомого ставлення до мови, постійну та наполегливу роботу над вдосконаленням свого

мовлення. Саме такий підхід дозволить сформувати професійно досконалого, висококомпетентного, конкурентоспроможного фахівця відповідно до вимог сучасного суспільства.

Список використаних джерел:

1. Єрмоленко С. Я. Формування української мовної особистості / С. Єрмоленко // Українознавство. 2010. №1. С. 120–123.
2. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. [7-е изд.]. М.: Издательство ЛКИ, 2010. 264 с.
3. Мацько Л. Аспекти мовної особистості у перспекції педагогічного дискурсу / Л. Мацько // Дивослово. 2006. № 7. С. 2–4.
4. Паламар Л. М. Функціонально-комунікативний принцип формування мовної особистості: Автореферат дис... д-ра пед. наук. К., 1997. 45 с.
5. Словник-довідник з української лінгводидактики / Колектив авторів за ред. М. Пентилюк. К., 2003. 149 с.;

О. А. Шумейко

*кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри культурології,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна*

МОВА ЯК СКЛАДОВА КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ

Мова – це скарбниця духовного надбання нації, в її глибинах – філософське бачення світу, витончений естетичний смак, поетичне чуття кожного слова, сила чуттєвості до найтонших людських переживань, до сприймання та відтворення навколишнього світу. Разом з тим, мова виступає своєрідним оберегом звичаїв, традицій і слугує запорукою інтелектуального зростання та загалом розвитку особистості в сучасному суспільстві. Мовна система характеризується єдністю та взаємозалежністю всіх її складових. Мова не існує сама по собі, а існує лише в суспільстві, що її використовує, і є основною складовою національної культури. Виховувати в собі повагу до мови – це, перш за все, поважати себе як мовну особистість, виявляти повагу до народу, його культури, історії. Мова – це генетичний код нації, а не лише засіб спілкування. Розвиток мовної особистості – досить складний процес, лише невпинна робота над опануванням мовою, прагнення завжди говорити правильно, виявляти у спілкуванні притаманну вам мовну індивідуальність, що допоможе наблизитися до мовної досконалості. Водночас мова виступає одним із основних факторів самоорганізації суспільства.

Ніщо так яскраво не свідчить про рівень загальної культурної освіченості людини, як її мова. Високе культурне мовлення, вміння використовувати мову в практичній діяльності, глибоко розвинуте чуття рідного слова – важлива основа для кожної особистості в її суспільній діяльності. Від ефективної діяльності та комунікації залежить встановлення необхідних контактів, а також їх результат. Те, що ми говоримо і як ми говоримо, багато в чому визначає успіх у досягненні поставленої мети. Науковці стверджують, що властива людині манера говорити є таким самим дієвим засобом її ідентифікації, як і відбитки пальців рук.

Невід’ємною ознакою освіченої, всебічно розвиненої особистості є висока мовна культура, що включає в себе вміння правильно, грамотно, зрозуміло й красиво формулювати і висловлювати думку. Мовна культура досить чітко пов’язана з культурою поведінки, що завжди виступає зовнішнім проявом духовного багатства особистості та її внутрішнього світу; це сукупність форм повсякденної поведінки, в яких знаходять зовнішнє відображення моральні та естетичні норми поведінки. Якщо моральні норми визначають зміст вчинків, мотиви поведінки, то культура поведінки демонструє, яким чином у поведінці реалізуються вимоги моральності, наскільки органічно, природно і невимушено такі норми поєднуються з її способом життя. Моральна і естетична межі поведінки існують у тісній єдності і взаємодії. На жаль, і раніше, і сьогодні зустрічаються люди, які протиставляють естетичне і етичне. Інколи трапляється так, що залишаючись егоїстичною та бездушною, людина поводить себе бездоганно, лише для того, щоб справити на оточення позитивне враження, і навпаки. Зовнішня культура очевидна, про неї можна зробити висновок з перших хвилин спілкування, зважаючи на те, як людина говорить, як поводить себе під час комунікації, як одягається. Так складається перше враження про людину. Але, як правило, у зовнішній культурі дзеркально відображена і продемонстрована внутрішня культура особистості. Акцентується увага на важливості не форм спілкування та поведінки як таких, а їхні мотиви та внутрішня вихованість, що керує поведінкою людини. Вихована людина дотримується культури поведінки, мовної культури не тому, що хоче справити красиве враження, а тому, що повага до людей, душевний комфорт не дозволяють їй бути іншою. У такій поведінці особистості виявляється її внутрішня сутність та її внутрішня культура. Отже, завдання, що постає перед особистістю, – це формування внутрішньої та зовнішньої культури, її

моральний та естетичний розвиток. Важливою складовою культури поведінки є етикет, де закріплено вимоги церемоніального характеру, і в дотриманні якого певна форма поведінки має особливе значення. Етикет являє собою сукупність правил поведінки, що демонструє зовнішній прояв ставлення особистості до людей, до суспільства, до навколишнього світу (поведінка в громадських місцях, мовне спілкування, одяг тощо).

Сучасний етикет базується на моральних принципах гуманізму та демократизму, що покликані сприяти взаємопорозумінню в суспільстві. Ці принципи втілені в низці моральних вимог, що безпосередньо актуалізуються в культурі взаємовідносин. Ввічливість, простота, тактовність в усіх країнах світу визнаються як загальноприйняті норми поведінки. Але ці норми можуть по-різному виявлятися в поведінці людей. Мова йде про різний стиль поведінки. Під стилем поведінки розуміємо сукупність норм, правил поведінки, які притаманні конкретній особі залежно від її моральних, естетичних, політичних та професійних поглядів, настанов, інтересів, життєвих позицій. На стиль поведінки суттєво впливають матеріальні умови життя, Тому в ньому розкривається соціальна сутність особи. Слід зазначити, що стиль поведінки виробляється протягом усього життя і виявляється у вчинках, у спілкуванні тощо. Саме стиль поведінки дозволяє зробити висновок про інтелектуальний, моральний, естетичний, професійний розвиток особистості. Стиль поведінки виявляється в манерах, які вказують на характер людини і актуалізуються в зовнішній поведінці.

Щодо формування стилю поведінки, то слід зазначити, що велику роль виконує соціальне мікросередовище, виховання, освіта, соціальний статус тощо. Якщо ж особа не замислюється над формою своєї поведінки, то жодні норми та кодекси не зумовлять у неї позитивних змін. Щоб бути культурною людиною, цього необхідно прагнути і домагатися.

Зацікавленість питанням поведінки визначається рівнем духовного розвитку, духовної культури. Ця зацікавленість активізується, коли особа розуміє, що дотримання норм поведінки забезпечує їй успіх в професійному (кар'єрному) зростанні. Слід зазначити, що важливим показником стану особи під час виконання нею службових обов'язків є її душевний комфорт, в основі якого лежить культура службових відносин, тобто службовий етикет, що диктує нам той стиль поведінки спілкування, який сприяє створенню в колективі здорової морально-психологічної атмосфери. Відсутність культури спілкування, особливо під час виконання професійних обов'язків, свідчення бездуховності особистості, що є досить показовим у сучасному суспільстві.

T. I. Vitkovskaya,

*Senior Lecturer of the Department of Foreign Languages
Belarusian State Pedagogical University named
after Maxim Tank, Minsk, Belarus*

O. V. Verteiko,

*Lecturer of the Department of Theory and Methods of Physical
Education Belarusian State Pedagogical University named
after Maxim Tank, Minsk, Belarus*

CROSS-CULTURAL COMMUNICATION STRATEGIES FOR IMPROVING LANGUAGE SKILLS

Language skills and cross-cultural competence become interlinked in teaching a foreign language, and students become optimally prepared for cooperation with representatives of other cultures. The use of interactive methods increases the cognitive activity of students, as much as possible individualizes the learning process in the course of independent work, increases the motivation to learn a foreign language, rebuilds the learning process in such a way that students fully feel themselves as subjects of cognitive activity.

It should be noted that information and communication technologies (ICTs), such as computer, Internet, video, and other distance learning technologies, are the most common areas for research on cross-cultural characteristics. In order to expand the professional outlook and actively use the acquired knowledge in the process of communication, to solve professional and social problems, for the professional training of first-year students of Belarusian State Pedagogical University named after Maxim Tank, a practicum «New technologies: practicum = Les nouvelles technologies: Practicum» (authors-compilers: Candidate of Philological Sciences, Associate Professor Kachan O. G., senior lecturer of the Department of Foreign Languages Vitkovskaya T. I., senior lecturer of the Department of Foreign Languages Baryshnaya T. V., lecturer of the Department of Foreign Languages Churai O. V.) is proposed.

The practicum has a module structure, contains adapted training texts in French and a series of exercises for these texts. For the compilation, the authors used modern periodicals of France, reference literature, and

terminological dictionaries. By completing communication tasks, students have the opportunity to practice cross-cultural language communication strategies in accordance with their language and cultural needs. In the process of improving language skills, such as speaking, listening, reading, students also acquire the skill of cross-cultural interaction (for example, the ability to interpret the meaning of a word in the studied language and relate it to the lexical meaning in their native language) [1].

It should be noted that students studying a foreign language, reading authentic texts, listening to songs, dialogues, watching movies, communicating on the Internet, face the problem of difficult to translate words and abbreviations. To avoid such cases, it is necessary to know and understand the vocabulary of young people, the language of SMS, which in France is called *texto*.

One of the forms of development of any foreign language at present is youth slang. It is rich and stylistically colored, different from the standard dictionary of a foreign language. In the context of expanding international contacts, intercultural communication (student exchanges, tourist trips), the study of the language (argot) of young people is becoming more and more relevant. Communicating by email, in chat rooms, exchanging SMS messages, receiving information from various Internet sources, communicating on forums, people use words not according to the rules. The SMS language was formed on the basis of abbreviations and symbols and claims to be a language that everyone understands. Internet users speak «their» Internet language. The language of SMS has become one of the most popular modern languages of communication, especially among young people, being a source of vocabulary replenishment. The Internet language uses simple constructions, with the help of which you can convey your thoughts as quickly as possible, save time and the means of transmitting information.

The interlocutors write messages in a hurry, they do not have capital letters, use numerous abbreviations and typos, which leads to communication on a more simplified level. The text message language is often abbreviated forms of words found in the spoken language, in social networks, blogs, ads, and comments. For students, these forms can significantly complicate the understanding of foreign language speech, since they cannot be found in a standard dictionary. Words often lack vowels, and sometimes even numbers. Therefore, in the process of learning French, when studying the topic «Les nouvelles technologies», students get acquainted with the most common and frequently encountered words of the SMS language. In addition, students can continue to learn new language and cross-cultural features using the SMS dictionary on the Internet.

References:

1. Новые технологии: практикум = Les nouvelles technologies: Practicum / сост. О. Г. Качан [и др.]. – Минск: БГПУ, 2021. – 40 с.

В. О. Мартиненко,
*кандидат педагогічних наук, провідний науковий співробітник
відділу початкової освіти імені О. Я. Савченко,
Інститут педагогіки НАПН України*

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ І САМОРОЗВИТКУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ ЧИТАЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Стрімкі перетворення у різних сферах життєдіяльності сучасного суспільства зумовили реформування змісту шкільної освіти: уточнення цілей, вимог до обов'язкових компетентностей та результатів навчання здобувача освіти, переосмислення критеріїв добору шкільного змісту, впровадження нових технологій і т. ін. У чинному Державному стандарті мету початкової освіти визначено як «всесторонній розвиток дитини, її талантів, здібностей, компетентностей та наскрізних умінь відповідно до вікових та індивідуальних психофізіологічних особливостей і потреб, формування цінностей, розвиток самостійності, творчості та допитливості» [1].

Відповідно до загальної мети початкової освіти, у Типових освітніх програмах для 1–2 і 3–4 класів конкретизовано функціональну роль і завдання читацької діяльності учнів. У сучасних соціокультурних умовах навчання читання у початковій школі не може обмежуватися, як раніше, лише академічними цілями. Сьогодні воно розглядається як базова інтелектуальна технологія, як важливий чинник розвитку і саморозвитку особистості, а повноцінна навичка читання – як універсальний інструмент функціональної грамотності, яка, в свою чергу, є важливим індивідуальним ресурсом для самореалізації людини в сучасному світі.

Пріоритетними завданнями початкового курсу мовно-літературної освіти (літературне читання) є розвиток особистості молодшого школяра засобами різних видів читацької діяльності; формування читацької, комунікативної та інших ключових компетентностей; збагачення емоційно-ціннісного, естетичного,

соціального та пізнавального досвіду; розвиток образного, критичного і логічного мислення та літературно-творчих здібностей; формування готовності до вивчення української та зарубіжної літератури в освітньому закладі II ступеня [2–3].

З метою формування і розвитку в учнів понять про різні види медіа та використані в них вербальні і невербальні засоби впливу на читача; формування умінь і навичок сприймати, аналізувати, інтерпретувати, критично оцінювати і безпечно користуватися медіазасобами; виражати себе і спілкуватися з іншими за допомогою власних медіапродуктів, до зазначених вище освітніх програм уведено змістову лінію «Досліджуємо і взаємодіємо з медіапродукцією», що має позитивно вплинути на розширення читацького і соціального досвіду молодших школярів.

Крім того, у змісті сучасних Типових освітніх програм, на відміну від попередніх, передбачено формування початкових умінь переглядового виду читання, оволодіння яким дасть змогу учням ефективно і гнучко працювати із значними масивами інформації (на електронних і паперових носіях), орієнтуватися у ній, критично осмислювати, диференціювати достовірну та недостовірну, оперативно здійснювати пошук потрібної і т. ін.

Як бачимо, у змісті державних нормативних освітніх документів враховано не лише актуальні потреби сучасної дитини, а й закладено потенціал для її перспективного розвитку. За висновком академіка О. Я. Савченко, «якісна шкільна освіта має якнайточніше відповідати потребам особистості щодо її успішної адаптації, розвитку і саморозвитку у швидко змінюваному, перенасиченому інформацією світі» [4, с. 187].

У молодшому шкільному віці усвідомлений і цілеспрямований саморозвиток поки що недоступний дітям, водночас у цей період відбувається активний розвиток пізнавальних процесів, якостей особистості дитини, накопичення фонових знань, соціокультурного досвіду, оволодіння різними формами спільної діяльності з однолітками, спілкування з дорослими, з'являються важливі психічні новоутворення (довільність, здатність до рефлексії, внутрішній план дій, перехід від безпосередньої поведінки до опосередкованої та ін.) як поступ, зрослі можливості дітей. Пріоритетними завданнями соціальних інститутів – школи, сім'ї, дитячих бібліотек є пошук продуктивних педагогічних технологій, методів і прийомів, які б забезпечували комплексну підтримку саморозвитку учнів, сприяли максимально повному розвитку пізнавальних інтересів, потенційних можливостей дітей, притаманних для цього вікового періоду, спонукали молодших школярів до самовияву у різних видах навчально-пізнавальної, творчої діяльності.

В останні десятиріччя, на фоні інтенсивного розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, співіснування багатьох медіаресурсів, читання, яке протягом тривалого часу розглядалося як спосіб проведення цікавого дозвілля, вважалось досить престижним заняттям, вступило в ситуацію гострої конкуренції з новими різноманітними практиками і моделями взаємодії з текстовою інформацією (читання з екрану, мобільне читання, читання-слухання із застосуванням аудіокнижок і т. ін.)

Відзначаються трансформаційні процеси всіх характеристик читання: його статус, характер, способи роботи з текстом, читацькі інтереси учнів, мотиви і стимули читання, які більшою мірою спричинили негативні тенденції у читацькій діяльності молодших школярів: істотне падіння інтересу до читання, переважання так званого «ділового», «прагматичного» читання («знайти, здобути інформацію», «читати, щоб отримувати високі оцінки» і т. ін.) над читанням «для задоволення», «для душі»; зниження рівня якості читання і розуміння прочитаного, концентрації уваги під час читання текстів з лінійною структурою; істотне скорочення обсягу тексту, який сприймається за одиницю часу; нарощення від'ємних показників у зв'язному мовленні учнів; негативний вплив на культуру мовлення (сленговий, згрубілий характер спілкування) та ін.

Водночас варто наголосити, що позитивне ставлення до читання зберігається у більшій частині учнів початкової школи. Не останню роль у цьому відіграє спільна робота вчителів, батьків, працівників бібліотек, які проводять широку просвітницьку роботу серед дітей, мотивуючи їх до читання, фахово популяризують дитячі видання, організовують цікаві зустрічі з дитячими письменниками, літературні заходи, допомагають усвідомити, що читання – це особливий, унікальний засіб задоволення пізнавальних інтересів, пізнання світу і самопізнання, який не можуть замінити ніякі інші засоби масової культури.

У багатьох активних учнів-читачів, передусім 3–4 класів, набув чіткіших і виразніших ознак ціннісно-смісловий компонент читання. Такі діти стали більше цікавитися книжками, зміст яких відображає, ознайомлює з важливими людськими і культурними цінностями, розмаїттям моделей поведінки літературних персонажів у різних ситуаціях, з актуальними для них поняттями і уявленнями (взаємини в сім'ї, сімейні цінності; природа як цінність; читання як цінність; цінність справжньої дружби; доброта до ближніх, здатність співчувати; чесність; відвага, справедливість, незалежність, гуманність і т. ін.). Досвід показує: чим більше дитина знайома з можливими моделями поведінки, тим краще вона адаптується до умов навколишнього соціального середовища.

Значна частина молодших школярів виявляє прагнення до самопізнання, самовдосконалення, розширення свого світогляду, амбітні установки стати у майбутньому знаменитими, успішними людьми. У читачській діяльності таких учнів вирізняє інтерес до пізнавальної літератури з різних галузей знань (дитячі енциклопедії, довідники, словники, серії книжок на кшталт «Круті знання для пізнання» та ін.), до читання книжок серій «Життя видатних дітей», «Маленьким про великих», «Видатні особистості: біографічні нариси для дітей». Отже, тут інтерес до читання зумовлений соціально значущими мотивами, пов'язаними з визначенням такими дітьми свого місця у майбутньому житті, ставленням до знань як важливої цінності, прагненням до інтелектуального та фізичного самовдосконалення, бажанням розвинути у собі такі якості, як наполегливість у досягненні мети, виховання волі, характеру, здатність до подолання труднощів тощо.

Помітною ознакою активних читачів-молодших школярів є їх значний інтерес до так званої «глобальної дитячої літератури» – до популярних книжок, які входять до кола читання дітей різних країн світу (серії книжок авторів: Джеремі Стронг, Іоан Вайброу, Гжегож Касдетке, Етса Кнутсон, Тімо Парвелла, Меган Мак Дональд), у т.ч. дитячих видань, адресованих дітям підліткового віку («Маленький принц» Антуана де Сент-Екзюпері, «Гаррі Потер» Дж. Ролулінг, «Щоденник слабака» Дж. Кінні, «Лотта та її «катастрофи» А. Пантермюллер, «Привіт, це я!» Ніні Е. Грьонтведт та багато інших).

І хоча серед них є видання, які неоднозначно сприймаються педагогами, критиками, більшість з них допомагають нашим дітям глибше зрозуміти внутрішній світ, культурні цінності, інтереси, захоплення своїх закордонних ровесників, сприяють розширенню світогляду школярів, підготовки їх до життя у глобальному світі..

Список використаних джерел:

1. Державний стандарт початкової освіти. Кабінет Міністрів України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnogo-standartupochatkovoyi-osviti>.
2. Про затвердження типових освітніх програм для 1 – 2 класів закладів загальної середньої освіти: наказ Міністерства освіти і науки України від 08 жовт. 2019 р. № 1272. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-tipovih-osvitnih-program-dlya-1-2-klasiv-zakladiv-zagalnoyi-serednoyi-osviti-1273> (дата звернення: 12. 03.2021).
3. Про затвердження типових освітніх програм для 3 – 4 класів закладів загальної середньої освіти: наказ Міністерства освіти і науки України від 08 жовт. 2019 р. № 1273. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-tipovih-osvitnih-program-dlya-3-4-klasiv-zakladiv-zagalnoyi-serednoyi-osviti-1273> (дата звернення: 12. 03. 2021).
4. Савченко О. Я. Потенціал нового змісту початкової освіти в контексті формування у молодших школярів медіаграмотності. *Сучасний простір медіаграмотності та перспективи його розвитку*: зб. статей міжнар.наук.-практ. конф. Київ, 2019. С. 186–191.

З. М. Комаринська,
кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри
менеджменту та соціального забезпечення,
Університет банківської справи, м. Львів, Україна

РОЛЬ САМОРОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ У ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

«Соціальне забезпечення» є відносно молодим напрямком підготовки майбутніх спеціалістів за типом професій «людина-людина». Щойно 24 травня 2019 р. Міністерство освіти і науки України затвердило стандарт вищої освіти за спеціальністю 232 «Соціальне забезпечення» для першого бакалаврського рівня освіти. Цей стандарт визначає сукупність вимог до змісту та результатів діяльності щодо підготовки бакалаврів зі спеціальності «Соціальне забезпечення» [1]. Оскільки ця спеціальність є новою для системи вищої освіти нашої держави, вона має відповідати сучасним вимогам суспільства. Фахівці із соціального забезпечення повинні володіти, поряд із традиційними, новими знаннями з методики соціальної роботи, знати й використовувати нові технології, підвищувати свій професійний рівень, вдосконалювати професійну майстерність.

Зрозуміло, що у наш час стрімкого розвитку науки, вдосконалення технік і технологій, спеціальності людиноорієнтовані, хоча і в меншій мірі, ніж технічні спеціальності, все ж розвиваються й вдосконалюються. А відтак – і потребують від фахівців даного спрямування постійного розвитку та професійного поступу. Стереотип, сформований радянською системою освіти – «все, що вчили у ВНЗ, на робочому місці треба забути і почати навчатись заново, практично» морально та ментально застарів. Працедавці хочуть отримати спеціаліста (з дипломом бакалавра, магістра), не переучуючи його, а такого, який одразу розпочне практичну роботу у контексті свого фаху, зможе працювати в умовах багатозадочності та багатofункціональності.

Аналіз результатів підготовки студентів зі спеціальності «Соціальне забезпечення» свідчить про те, що завтрашні фахівці не завжди здатні самостійно знаходити оптимальні професійні рішення, ефективно будувати відносини «працівник-клієнт», не готові (не мають потреби, достатньої мотивації, бажання тощо) самостійно продовжувати професійне вдосконалення [2, с. 6]. Зокрема, дослідник Я. О. Співак наголошує, що «професійна підготовка студентів недостатньо готує їх до практичної діяльності, до реальної роботи з клієнтами, вивчення теорії не завжди поєднується із вміннями студентів реально виконувати функції працівника із соціального забезпечення; приділяється недостатня увага до процесу самовдосконалення студента як особистості і професіонала» [2, с. 6].

Отже, можемо констатувати, що сучасна система підготовки фахівців даної спеціальності повинна ґрунтуватися як на професійній (теоретичній) підготовці, так і на достатньо розлогій практичній складовій. До цього варто додати особистісні внутрішні переконання студентів, їх «наповнення» морально-етичними цінностями та слідування певним етичним принципам професії. Оскільки у контексті реалізації своїх професійних обов'язків майбутні працівники комунікуватимуть з людьми, передовсім, вразливих категорій населення, їм потрібно вповні володіти як знаннями теоретичного і практичного характеру зі свого фаху, так і знаннями зі суміжних галузей, володіти тонкощами низки професійних ролей соціального працівника, аби надати кваліфіковану допомогу і при цьому – бути Людиною, залишатися гуманістом.

Аналізуючи зарубіжний досвід підготовки фахівців з означеної галузі, доходимо висновку про високі вимоги працедавців до соціальних працівників. Зрозуміло, що в межах професійної підготовки складно охопити всі нюанси, потреби та вимоги, які стоятимуть перед соціальними працівниками на їх майбутньому місці праці. Виникає необхідність до постійного оновлення знань, проходження різноманітних курсів, тренінгів тощо. Працівники соціальних служб часто самі ініціюють проведення тих чи інших тематичних зустрічей, курсів, вебінарів, майстер-класів, на яких із вузькопрофільними фахівцями (психологами, медиками, митцями тощо) відпрацьовують практичні навички для покращення своїх теоретичних знань. Це дає можливість розширити сферу професійної діяльності, вдосконалюючи себе, сприяти покращенню роботи зі своїми клієнтами.

Розуміючи, що раз на все життя навчитися неможливо, вмотивовані соціальні працівники радо долучаються до таких і подібних заходів. Це свідчить про неабиякий внутрішній потенціал кадрів соціальних служб для особистісного та професійного росту й розвитку.

Список використаних джерел:

1. Затверджені стандарти вищої освіти [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita>.
2. Співак Я. О. Професійна підготовка соціальних працівників [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: [http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/2018/N1-2\(37-38\)/syommd.PDF](http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/2018/N1-2(37-38)/syommd.PDF).

В. И. Пенкрат,
*кандидат юридических наук, доцент,
профессор кафедры гражданского и трудового права,
Академия Министерства внутренних дел, Республика Беларусь*

ПУТИ РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В УСЛОВИЯХ ВЕДОМСТВЕННОГО ВУЗА МВД

Процесс подготовки будущих сотрудников системы МВД в настоящее время приобретает особую актуальность в любой стране. От того, как будет подготовлен современный курсант МВД к практической деятельности, зависит обстановка в стране, спокойствие граждан, возможность чувствовать себя защищенными, а также быть уверенными в достойном будущем своих детей.

Следует особо отметить, что формирование системы мировоззренческих, и, в первую очередь, патристических и нравственных ценностей курсанта в процессе обучения и воспитания в вузе МВД сегодня как никогда актуальны.

Правовой аспект профессионального мировоззрения сотрудника милиции следует рассматривать как систему правовых убеждений, принципов, идеалов и установок, основанных на всесторонних юридических знаниях, которыми он руководствуется при оценке правовых явлений и выборе собственного способа поведения.

Профессиональные знания будущего юриста можно рассматривать как систематизированные и глубокие знания теории права и его важнейших отраслей, обеспечивающие всестороннее видение своей

профессиональной деятельности, ее соответствие государственным интересам. Кроме того, усвоенные знания должны закрепляться в навыках и умениях в конкретной сфере права.

Качество юридических знаний будет определяться тем, как их сможет использовать на практике выпускник вуза МВД.

Системный анализ специального вузовского образования позволяет сделать заключение о необходимости усовершенствования качества подготовки будущего специалиста. Решение этой проблемы нам видится по следующим направлениям.

На первое место мы ставим решение вопросов, связанных с предметным содержанием образования. Решение этой проблемы видится в фактологическом и научном обогащении изучаемых учебных предметов, в усилении методических основ их преподавания, а также в укреплении связей как с наукой, так и с практикой.

Во-вторых, необходимо обратить внимание на поиск путей усиления межпредметных связей, выявление возможностей создания интегрированных курсов, блоков, модулей. Это направление позволит объединить усилия представителей разных предметов и специальностей.

Третье направление мы связываем с развитием личности курсанта, его мышления, формированием необходимой мотивации, приобретением профессиональных умений, навыков, практического опыта.

Эти условные три направления подготовки будущего специалиста иногда вступают в определенные противоречия между овладением курсантом учебной деятельностью и выработкой собственной профессиональной позиции. По нашему представлению разрешить это противоречие можно за счет индивидуальной траектории обучения, конструирования учебных программ, в которых в одно целое связывается как образовательный процесс, так и его осмысление, и учебно-исследовательская работа.

Все учебные заведения системы МВД призваны решать принципиально иную по сравнению с другими вузами задачу, что исключает возможность единообразно строить учебный процесс. Свойственная вузам МВД четкая система управления и администрирования способствует повышению качества и эффективности работы по формированию профессионального самосознания сотрудника милиции. Это проявляется в том, что весь распорядок дня в вузе регламентирован приказами, инструкциями, правовыми нормами, которые имеют императивную силу, не подлежат обсуждению и обязательны для выполнения в установленные сроки.

Курсант, закончив учебное заведение, должен стать в течение максимально короткого времени профессиональным исполнителем своих обязанностей: знать основные положения закона и грамотно применять их в практической деятельности; обладать умениями коммуникативного характера; быть готовым к правильной оценке экстремальных ситуаций и квалифицированно их разрешения.

Кроме учебного процесса имеют значение и дополнительные условия при проведении воспитательной работы: педагогическая и методологическая грамотность офицера-воспитателя, владение современными воспитательными технологиями, развитые организаторские способности, коммуникабельность, а также положительные личностные качества курсанта.

Становление и развитие личности курсанта обусловлено комплексным применением основных направлений воспитательной работы: правового, нравственного, патриотического, профессионального, эстетического, экологического и др.

Нельзя исключать и физическую подготовленность курсанта, куда входит умение пресекать агрессивные и преступные действия граждан, применять способы обезоруживания противника, а также умение правильно применять табельное оружие.

Такую комплексную совокупность требований данный вуз сможет удовлетворить, если проблема профессиональной подготовки будет рассматриваться как всесторонняя целенаправленная организация жизнедеятельности курсантов в течение всех лет обучения, программно обеспечивающая его профессиональную готовность. Кроме того, годы обучения в такого рода высшем учебном заведении должны быть осмыслены и системно представлены как целенаправленный процесс формирования готовности к непрерывному профессиональному росту.

Итак, процесс развития и самосовершенствования будущего юриста профессионала не заканчивается в вузе, у выпускника должна быть сформирована готовность самостоятельно работать и принимать грамотные решения в различных ситуациях. Следовательно, по нашему мнению, первая обязательная для вуза задача – научить курсанта самостоятельно приобретать необходимые знания без постоянного внешнего контроля преподавателей и кураторов. Практическое обеспечение этих умений состоит в том, чтобы обучающиеся с первого курса могли извлекать информацию из интернета, средств массовой информации, умели использовать виртуальные технологии, вести конспект лекции, пользуясь личным ноутбуком, работать в библиотеке с каталогом, подбирать литературу, составлять тематическую библиографию,

аналізувати професійний текст, сопоставляти специфічні інформаційні дані з історических позицій, порівнювати і знаходити протиріччя в поглядах того чи іншого автора.

Серед вищезазначених умінь необхідно виявляти і цілеспрямовано використовувати можливості визначеного навчального предмету, а також вміння розуміти принципові відмінності між тим, чому може навчитися сам курсант і чому може його навчити викладач.

Будущому спеціалісту необхідно мати розвинуту професійну рефлексію, що забезпечує прийняття оптимальних рішень в різних практичних ситуаціях, що сприятиме розвитку професійного мислення і самосвідомості.

Список літератури:

1. Теорія і практика формування наукового світогляду сучасного студентства / Під ред. А. С. Кравця. Воронеж: вид-во Воронеж. гос. ун-та, 2003. 144 с.
2. Остапенко В. С. Етапи і рівні сформованості наукового світогляду курсантів вузів МВД Росії / В. С. Остапенко // Мир образования- образование в мире. 2010. – № 3. – С. 47 – 51.
3. Кононов А. Н. Роль правового виховання в формуванні наукового світогляду курсантів / А. Н. Кононов // Право і образование. – 2012. – № 2. – С. 78 – 84.

Г. В. Корж,
кандидат філософських наук,
доцент кафедри педагогіки, філософії, мовної підготовки,
Харківська медична академія післядипломної освіти, Україна

САМОРОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ В СИСТЕМІ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ МЕДИЧНОЇ ОСВІТИ

Під час пандемії коронавірусу здоров'я людини і проблеми медицини стали одним із найважливіших фокусів уваги європейської і світової громадськості. Саме в загрозливий для життя людини час на медицину, науку, діяльність медичних установ, дії медичних працівників покладають надію політики і громадяни. Складовою нашого суспільного життя стали приклади мужності, солідарності, співробітництва, дисципліни і чесності медиків. Допмагаючи хворим, виконуючи свій професійний обов'язок, медичні працівники захищають людське право на життя.

У сучасних суспільствах із прискореними темпами розвитку саме освіта і знання сприяють розумінню людиною цінності збереження і зміцнення здоров'я, забезпечують адекватні суспільним умовам здоровий спосіб життя людини. Професія лікаря, завдання лікування хворих і просвітництва населення щодо здорового способу життя (в тому числі власним прикладом, способом життя і мислення), висуває високі вимоги до самодисципліни і самовиховання лікаря, постійного втілення в лікарській діяльності (культури життєтворчості) людяності і гуманізму, втілення у щоденну практику принципів етики «благоговіння перед життям» (А. Швейцер).

Сучасний розвиток технологій підвищує ефективність медичної допомоги; фармацевтичні інновації протягом останніх ста років суттєво вплинули на поліпшення стану здоров'я людей у розвинутих країнах Заходу. Технологічні досягнення фармацевтичної і медичної наук дають сподівання на лікування серйозних хвороб. Разом з тим стрімкий розвиток і застосування нових біомедичних технологій вимагає постійного осмислення змін (як окремою людиною, так й професійною спільнотою), підвищення професіоналізму медичних працівників, високого рівня їх відповідальності, моральної свідомості постконвенціонального рівня, чесності як окремої людини (лікаря, науковця), так й всієї професійної спільноти.

Медицина і педагогіка завжди були тісно взаємопов'язані, адже ґрунтуються на екзистенційно важливих процесах людського життя, таких як народження і смерть, здоров'я та хвороба, зміна генерацій. Саме тому вже з давніх часів звернення до педагогіки є помітним явищем у медичній діяльності. Функціональний спектр сучасної післядипломної медичної освіти як реалізація вимоги безперервної освіти лікаря, включає в себе як професійну медичну підготовку, так й соціокультурну творчість, розширення культурного кругозору особистості. Все це посилює значущість гуманітарної складової професійної підготовки лікаря, людинотворчий ресурс якої на всіх етапах розвитку медицини складає культурно-антропологічне підґрунтя медичної діяльності. Отже, післядипломна медична освіта та її гуманітарна складова (педагогіка, філософія, мовна підготовка) є не тільки можливістю для лікарів-спеціалістів дізнатися про нові медичні та комунікативні технології, а й необхідністю для забезпечення екзистенційного підґрунтя для єдності професійного розвитку і саморозвитку особистості лікаря.

Будучи тісно пов'язаною із розвитком людської культури, наукою, освітою і технологіями медицина завжди перебувала в контексті дихотомії «традиція-сучасність», не відмовляючись від етичних

і гуманістичних загальнолюдських засад, водночас з цивілізаційним розвитком (досягненнями у галузі природничих наук, біологічних дослідженнях, розвитком технологій) люди, які працювали у цій сфері, зберігали традицію, примножувала наукові надбання, піклувалися про розбудову системи охорони здоров'я. Загальновідомо, медична освіта і філософсько-педагогічна традиція на Слобожанщині має довгу історію взаємодії і співробітництва. Науковці і педагоги – В. Я. Данилевський, Л. Л. Гіршман, І. І. Мечников, М. П. Тринклер, Л. Т. Мала та багато інших діячів науки і медицини – були не тільки відомі науковці і дослідники, й людьми з непересічною життєвою енергією, які підтримували і очолювали громадські ініціативи щодо розвитку вітчизняної науки, розбудови національної системи охорони здоров'я.

Слід зауважити, за майже сторічну історію свого існування у Харківській медичній академії післядипломної освіти збережені традиції та закладені нові підвалини у підготовці здобувачів вищої освіти ступеня доктор філософії на засадах науковості, академічної чесності, гуманізму. Сучасна трансформація і модернізація, швидкий розвиток соціальних та біомедичних технологій, завдання забезпечення захисту індивідуального і суспільного здоров'я висуває особливі вимоги до фахової та гуманітарної (педагогічної, філософсько-методологічної, мовної) підготовки науковців-лікарів, здобувачів вищої освіти ступеня доктор філософії. Як показує аналіз досвіду освітнього процесу, сучасна молода генерація лікарів і лікарів-науковців (аспірантів) має високий рівень теоретико-методологічної та практичної підготовки; легко використовують у щоденній роботі телемедицину, сучасне діагностичне обладнання, володіють на високому рівні мовою, мовленнєвою та комунікативними компетенціями. Можна констатувати, що в цілому аспіранти готові до теоретичних і прикладних наукових досліджень (академічно наукової, науковотехнічної та інноваційної діяльності). Додам також, що високий рівень знань аспірантів у галузі історії, культури, релігії складає «базу» для розуміння сучасних наукових концепцій, основних ідей традиційних і сучасних філософських дисциплін: теорії пізнання (епістемології, методології, феноменології), філософської антропології, етики, соціальної філософії, історії науки і техніки тощо; ознайомлення із здобутками аналітичної та континентальної філософії; теоріями постіндустріалізму, суспільства знань, інформаційного суспільства.

Зауважу, саме в дискусіях поглиблюється розуміння аспірантами методологічного і культурного, світоглядного значення філософії для наукових досліджень, наукових і повсякденних комунікацій та світоорієнтування. Як правило, більшість аспірантів не налаштовані на споживання вже готових смислів і світоглядних настанов, проте виявляють розуміння проблем сучасної науки і завдань філософського знання, демонструють своє особисте ставлення до них, розглядають наукові і філософські проблеми в загальному контексті міждисциплінарних підходів, вміють порівнювати і оцінювати різні наукові підходи, виявляти проблеми, виникаючі суперечності і перспективи. Як зауважує О. М. Касьянова, сучасні фахівці мають уміти працювати в колективі, мати критичне мислення, об'єктивну самооцінку, адекватну амбіційність, задатки стратегічного мислення, навички провадження науково-дослідної діяльності, реалістично сприймати економічні процеси, уміти накопичувати, аналізувати й орієнтуватись у масивах інформації тощо [2, с. 87].

У сучасних цивілізаційне і політично ускладнених контекстах, ситуації «постправди», морального релятивізму і нігілізму майбутнє української медицини і медичної освіти багато у чому залежить від збереження вітчизняних традицій професійної та особистісної самореалізації лікаря. В Україні суспільне визнання лікарів і науковців не є найкращим, що має наслідком відтік наукових кадрів, високоосвічених і перспективних лікарів за кордон. З цього приводу директор Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України, член-кореспондент НАНУ А. М. Єрмоленко зазначає, що будь-яке сучасне суспільство, якщо воно прагне посісти чільне місце у світі, бути і технологічно, і культурно, і духовно конкурентоспроможним, має розвивати науку [1, с. 3]. Суттєвим елементом педагогічної підготовки лікаря і науковця має стати «нове просвітництво» (А. М. Єрмоленко): академічний аргументативний дискурс, хранительською раціональності якого є філософія; подолання етичного і правового нігілізму; повага до людської гідності; мораль має стояти, так би мовити, «за плечима» науковця-дослідника; відсутність антогонізму між природничими і гуманітарними науками; розвінчання популістських тенденцій у політиці, посилені цифровими технологіями тощо [1, с. 9].

Урахування різних педагогічних ресурсів у післядипломній підготовці лікарів сприяє побудові освітнього простору, забезпечення його диференціації, варіативності, інноваційності, здатного сприяти як викладанню, так й дослідницькій діяльності, підвищенню рівня професійної культури лікаря та його індивідуальності. Сучасні педагоги і соціальні філософи підкреслюють зв'язок цивілізаційної складової освіти і педагогіки та наголошують на її національній значущості. М. Д. Култаєва зауважує щодо цього: «Кожна національна освітня традиція має свої ресурси оновлення, які разом збагачують світову культуру» [3, с. 12]. Вирішення питань медичної освіти неможливе без осмислення її людинотворчого і культуротворчого потенціалу, усвідомлення глибини матеріальних і духовних цінностей рідної культури, пошук в ній елементів, які б сприяли модернізації суспільства.

Показово, сьогодні щороку зростає кількість іноземних громадян, які прагнуть здобути якісну освіту в Україні. Найбільша кількість студентів з різних країн світу – з Азії, Африки, Латинської Америки та Європи – навчається у закладах вищої додипломної і післядипломної медичної освіти. Спілкування у міжкультурному середовищі перетворюється на своєрідний тренінг щодо подолання конфліктів, налагодження інтеркультурної комунікації, що сприяє формуванню навичок миролюбної і миротворчої поведінки лікарів.

Список використаних джерел:

1. Єрмоленко А. М. Академічна філософія як «нове просвітництво» для діалогічної цивілізації // Вісник Національної академії наук України. – 2019. – № 11. – С. 3–12.
2. Касьянова О. М. Інноваційний контекст методичної системи навчання фахівців у сфері охорони здоров'я // Збірник матеріалів наради-семінару завідувачів кафедр (курсів) соціогуманітарних дисциплін медичних та фармацевтичних факультетів ЗВО України «Шляхи підвищення якості підготовки студентів і аспірантів медичних університетів в контексті викладання соціогуманітарних дисциплін» Запоріжжя : ЗДМУ, 2020. С. 86–88.
3. Култаєва М. Д. Філософська педагогіка і духовне оновлення сучасних суспільств: монографія / М. Д. Култаєва; Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків : Панов А. М., 2019. 270 с.

Б. З. Сейдина,
старший преподаватель кафедры педагогики и психологии,
Аркалыкский педагогический институт
имени Ы. Алтынсарина, Республика Казахстан
А. К. Тотыбекова,
педагог-исследователь, Родинская общеобразовательная школа,
Республика Казахстан

РАБОТА С ОДАРЕННЫМИ ДЕТЬМИ В ШКОЛЕ

Не так давно считалось, что все дети равны и в интеллектуальном, и в эмоциональном плане. Надо только научить их думать, сопереживать, решать сложные логические задачи. Однако опыт современного образования показывает, что существуют различия между детьми. Выделяются дети с более развитым интеллектом, чем у их сверстников, со способностями к творчеству, с умением классифицировать, обобщать, находить взаимосвязи. Они постоянно находятся в поиске ответа на интересующие их вопросы, любознательны, проявляют самостоятельность, активны. Одарённые дети. Кто они? Непохожие на других, творческие, успешные в учёбе, а может быть, обычные дети? Как выявить одарённых детей, какого ребёнка считать одарённым? Такие вопросы возникают у каждого учителя.

Терминология, используемая при характеристике познавательных возможностей учащихся, включает такие понятия, как способности, талант, одарённость, гениальность. Способностями называют индивидуальные особенности личности, помогающие успешно заниматься определённой деятельностью. Талантом называют выдающиеся способности, высокую степень одарённости в какой-либо деятельности. Чаще всего талант проявляется в какой-то определённой сфере. Гениальность – высшая степень развития таланта, связана она с созданием качественно новых, уникальных творений, открытием ранее неизведанных путей творчества. У каждого человека интеллектуальные способности развиты в разной степени. Каждый человек способен развить в себе любой тип интеллекта, которые могут взаимодействовать между собой.

Одарённость – это системное, развивающееся в течение жизни качество психики, которое определяет возможность достижения человеком более высоких (необычных, незаурядных) результатов в одном или нескольких видах деятельности по сравнению с другими людьми. Одарённый ребёнок – это ребёнок, который выделяется яркими и очевидными, иногда выдающимися достижениями (или имеет внутренние предпосылки таких достижений) в том или ином виде деятельности. Специалисты выделяют несколько категорий детей, называемых обычно одарёнными: 1) с высокими показателями по специальным тестам интеллекта; 2) с высоким уровнем творческих способностей; 3) достигшие успехов в каких-либо областях деятельности (эту категорию учеников чаще называют талантливыми); 4) хорошо обучающиеся в школе.

В учебной деятельности работа с одарёнными детьми основывается на дифференцированном подходе, что способствует расширению и углублению образовательного пространства предмета. Задача педагогов в том, чтобы создать условия, при которых любой ребёнок мог бы продвигаться по пути к собственному совершенству, умел мыслить самостоятельно, нестандартно. Этот путь мы называем «самосовершенствование ребенка в условиях образовательного процесса». Каждый ребенок талантлив, но талантлив по своему. Как найти заветный ключик к каждому, к его внутреннему миру, зажечь «искру», вызвать неподдельный интерес к происходящему в 1-м классе и удержать этот интерес до окончания начальной школы?

Надо просто приобщать детей к творческому процессу, чтобы они были не только слушателями, исполнителями, но и творцами. Учителю необходимо относиться к данной проблеме с полной ответственностью, помнить правило: «не навреди».

Анализ форм, методов обучения и воспитания, опыта педагогической работы, свидетельствует, что положительный результат педагогической работы достигается при условии вдумчивого индивидуального подхода к личности каждого ученика. В работе учителя необходимо использовать следующие направления. Индивидуальная дифференцированная работа на уроках. Кружковая работа по предмету. Проведение внеклассных мероприятий в рамках предметных недель. Мероприятия по предмету в классе с приглашением родителей. Участие в Научно-практической конференции с защитой проектов. Участие в викторине «Эрудит». Участие в олимпиадах разного уровня. Участие в творческих конкурсах разного уровня. Интеллектуальный марафон. Творческие мастерские. Одной из форм организации внеклассной работы по предметным областям, направленной, в частности, на раскрытие творческого потенциала учащихся, являются школьные декады. При проведении школьной декады начальных классов у детей появляется возможность использовать свой творческий потенциал в полной мере.

Занимательные упражнения, уроки-путешествия, ребусы, головоломки – всё это способствует развитию мышления учеников. На лицах учеников можно наблюдать удивление, интерес и радость от возникшей догадки. А для нас, учителей, важно не только вызвать интерес, но и удержать его, сделать стойким на долгие годы. Для этого нужна продуманная организация работы на внеклассных занятиях. При составлении сценариев внеклассных мероприятий необходимо учитывать психологические особенности младших школьников: рассеянное внимание, неумение долго слушать, писать, решать, поэтому внеклассные занятия отличаются частой сменой видов деятельности, соревновательными элементами.

В основе заданий, которые предлагается выполнить детям, лежит игра, преподносимая на фоне познавательного материала. Известно, что, играя, дети всегда лучше понимают и запоминают материал. Познавательная игра – это активное познание мира, облечённое в яркую игровую форму. Работа в группах очень интересна детям, так как они ближе узнают друг друга, учатся общаться, учитывать интересы товарища. Учитель же, наблюдая за ребятами, может для себя провести мини-мониторинг психических особенностей ребенка (умение общаться в микроколлективе, обобщать сказанное, выражать свое мнение, уровень работоспособности). На таких занятиях ни один ребенок не остается в стороне. Даже дети с низким уровнем работоспособности, которые на уроке предпочитают молчать, делают попытки включиться в работу группы.

Одна из особенностей проведения внеклассной работы в младших классах – обязательное поощрение учащихся. Очень важно не пропустить ни один успех школьника, не оставить его не отмеченным. А если не за что хвалить ребёнка, необходимо вселить в него веру, уверенность в будущий успех.

Театрализованные праздники «Театральный фестиваль» – особая форма работы с одаренными детьми, поскольку в них дети имеют возможность не только реализовать актерские способности, непосредственно участвуя в представлениях, но и проявить творческие навыки, разрабатывая сценарии постановок, развить склонность к художественному чтению, литературному творчеству, проявить эрудицию и исследовательские навыки в викторинах и литературных рингах. Такая работа способствует повышению мотивации одаренных детей к сотрудничеству с педагогами и кропотливой работе по самосовершенствованию.

Первые шаги по выявлению одарённости учеников учителю начальных классов необходимо делать с первых дней обучения ребёнка в школе: изучать условия и историю развития учащихся в семье, его увлечения, сведения о семье, о раннем развитии ребёнка, его интересы, способности. С 1-го класса создаётся портфолио ученика и ведётся до окончания школы. Хороший результат дает разработка программы «Одарённые дети» по развитию и выявлению одарённых детей. Творческий подход учителя проявляется в том, чтобы выбрать такие формы работы с одарёнными детьми, которые позволят ребятам во время обучения в начальной школе попробовать свои силы в любых направлениях учебной, творческой, спортивной, художественной деятельности.

Ежегодно ученики передовых школ участвуют в конкурсах, олимпиадах различного уровня. Так, в Родинской общеобразовательной школе с каждым годом возрастает не только количество участников конкурсов, но и число призовых мест. За последние два года копилка достижений учащихся этой школы пополнилась 20 призовыми местами районного, республиканского и всероссийского уровней. Хорошим методологическим подспорьем для учителя является оформление папки достижений «Юные таланты». А стимулом для дальнейшей работы – активность детей, их стремление к познанию. Ученики Родинской общеобразовательной школы – участники различных конкурсов имеют такие достижения: диплом II степени III открытого Всероссийского конкурса детских творческих и научно-исследовательских работ «Великая Отечественная война в истории моей семьи»; активное участие во Всероссийской олимпиаде для младших школьников и викторине «Эрудит», проводимой «Центром поддержки талантливой молодёжи»

(Алтайский край, город Бийск): Диплом I степени (викторина «Эрудит»). Диплом II степени (викторина «Эрудит»). Диплом II степени (олимпиада по окружающему миру). Диплом II степени (олимпиада по русскому языку). Диплом III степени (олимпиада по математике). Диплом II степени (олимпиада по окружающему миру). Призёр (II место) зонального этапа Республиканского конкурса юных дарований «Весенняя капля» в номинации «Солист». Диплом Министерства образования Республики Башкортостан за активную творческую деятельность в республиканском конкурсе детских рисунков и плакатов «Первомай. Трудящиеся. Профсоюзы». Активное участие в тематических районных конкурсах: конкурс рисунков, посвященный Дню народного единства (3 место); декоративно-прикладного творчества «Новогодняя игрушка для главной ёлки района» (3 место); «Крит-2012» (2 место); конкурс детского творчества «Мамы прекрасны, спору нет!» (1 и 2 места); конкурс рисунков «Моя любимая мама», посвященный Дню матери. Учащиеся ежегодно участвуют в Международных играх-конкурсах: «Русский медвежонок – языкознание для всех», «Кенгуру». Каждый год районный отдел образования проводит слёт одарённых детей, посвященный итогам учебного года. На этом празднике чествуют победителей и призёров олимпиад, конкурсов различного уровня, их учителей. Здесь они получают грамоты, дипломы, сертификаты.

Но педагоги школы не останавливаются на достигнутом результате работы. В числе дальнейших планов – активизация научно-исследовательской деятельности младших школьников; развитие системы внеурочной и внеклассной деятельности учащихся, которая позволит им демонстрировать свои достижения на олимпиадах, конкурсах, смотрах, спортивных соревнованиях различного уровня; участие в Международном конкурсе-игре «Инфознайка». В заключение хочется сказать, что выявление одаренных детей должно начинаться уже в начальной школе на основе наблюдения, изучения психологических особенностей, речи, памяти, логического мышления. Работа с одаренными и способными учащимися, их поиск, выявление и развитие должны стать одним из важнейших аспектов деятельности школы.

Список литературы:

1. Анстази А. Психологическое тестирование. – М.: Педагогика, 1982.
2. Гильбух Ю. З. Внимание: одаренные дети. – М., 1991.
3. Больных Е. М., Икрин Г. В., Пиянзина О. П. Личностно-ориентированное образование и развитие одаренности: Научно-методическое пособие. – Екатеринбург: Объединение «Дворец молодежи», 2002.
4. Матюшкин А. М. Концепции творческой одаренности // Вопросы психологии – 1989. – № 6.
5. Одаренные дети: Пер с англ./ Общ. ред. Г. В. Бурменской и В. М. Слущкого В. М. – М.: «Прогресс», 1991.
6. Одаренные дети / Под ред. Г. В. Бурменской, В. М. Слущкого. – М., 1991. Психология одаренности детей и подростков / Под ред. Н. С. Лейтеса. – М., 2000.

В. И. Надольская,
*аспирант, младший научный сотрудник, Институт социологии
Национальной академии наук Беларуси, г. Минск, Республика Беларусь*

ФОРМИРОВАНИЕ ГРАЖДАНСКОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ ЛИЧНОСТИ В СИСТЕМЕ СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Современные глобальные социокультурные, политические и экономические процессы, межэтнические и межкультурные противоречия, продемонстрировали всем социумам, в том числе и Республике Беларусь, потребность в поиске оснований, способных консолидировать свой народ, независимо от национальной и религиозной принадлежности, политических убеждений в единую гражданскую нацию, представители которой осознают связь собственной судьбы с благополучием и развитием страны в которой они родились и живут, в которой будут жить их дети и правнуки.

Гражданская идентичность – одна из составляющих социальной идентичности личности. Ученые не пришли к консенсусу относительно понимания понятия гражданской идентичности. В данном контексте мы будем рассматривать гражданскую идентичность как «осознание принадлежности к сообществу граждан того или иного государства, имеющие для индивида значимый смысл, как феномен надиндивидуального сознания, признак (качество) гражданской общности, характеризующее ее как коллективного субъекта» [1]. Утратить идентичность все равно что потерять память.

Главным условием формирования гражданской общности выступает социальное доверие. Каждый гражданин должен соблюдать определенные этические правила, верить в их эффективность, тем самым ожидая, что и другие участники также будут их выполнять.

Факторами становления и развития гражданской идентичности являются: общее историческое прошлое и социальный опыт; самоназвание гражданской общности; общий язык и культура (политическая,

правовая); переживание данным сообществом совместных эмоциональных состояний, особенно связанных с реальными политическими действиями.

Процесс самосознания гражданской идентичности регулируется двумя тенденциями. Первая – дифференциация и обособление гражданской общности, как однородного сообщества. Вторая – интеграция, основанная на внутригрупповой общности по значимым признакам, таким как сходство в образе жизни, традициях, ценностях и мировоззрении, подкрепляемое совместным историческим прошлым, настоящим и предполагаемым будущим [2].

Средством обеспечения такой интеграции является система символов. Наличие «своей» символики становится идентифицирующим фактором как средства обеспечения коммуникации внутри данной общности. Символ является материализованным словесным событийным или предметным носителем идеи единства, целостности, отражает значимые для общности ценности и образы.

Понятие гражданской идентичности связано с такими понятиями, как гражданство, гражданственность, патриотизм.

Анализ программ образовательного процесса показывает, что формирование гражданской идентичности личности занимает значительное место в учебных планах средних, средне-специальных и высших учебных заведений, одновременно большее внимание уделяется формированию практических умений и навыков у обучающихся, активное проявление своей гражданской позиции. Современная система образования должна готовить людей, умеющих не только жить в гражданском обществе и правовом государстве, но и создавать это общество и это государство.

В Республике Беларусь действует закон «Кодекс Республики Беларусь об образовании» и иные подзаконные акты. Основными направлениями формирования гражданской идентичности личности являются:

1. гражданское и патриотическое воспитание, которое формирует у обучающегося активную гражданскую позицию, уважение к своей стране, к своим национальным символам, гордость за принадлежность к своему народу;

2. историческое воспитание – формирование исторической памяти, знаний о героическом прошлом своего народа, уважение к своей семье и своим предкам;

3. идеологическое воспитание, направленное на формирование у обучающегося знания основ идеологии белорусского государства, привитие подрастающему поколению основополагающих ценностей, идей, убеждений, отражающих сущность белорусской государственности;

4. политико-правовое воспитание – формирование правовой компетентности обучающихся, заключающейся в усвоении основных прав и обязанностей граждан, наличии представления о государственно-политическом устройстве страны, основных общественно-политических событиях в Республике Беларусь и за рубежом;

5. духовно-нравственное воспитание – формирование у обучающихся духовности, воспитание чувства социальной ответственности и морали;

6. воспитание культуры здорового образа жизни;

7. гендерное и семейное воспитание, направленное на формирование у обучающегося представлений о роли мужчин и женщин в современном обществе, ценностного отношения к семье и воспитанию детей;

8. трудовое и профессиональное воспитание, направленное на понимание обучающимся труда как личностной и социальной ценности, осознание профессионального выбора;

9. экологическое воспитание.

Студенчество активно участвует в сохранении исторического наследия Беларуси и памяти о войне с фашизмом. Молодёжные движения и студотряды постоянно участвуют в патриотической работе, в том числе такая работа проводится и в школах.

Государство всеми возможными способами поддерживает гражданскую активность студентов – поддержка различных форм противодействия противоправному поведению, распространению преступности и другим формам девиантного поведения.

Кроме того, в рамках образовательной программы идет подготовка лидеров для профессиональной, общественно-политической и социально-полезной деятельности. Огромное значение уделяется формированию у молодежи правовой и политической культуры с помощью углубленного изучения основ Конституции Республики Беларусь и других нормативных документов, регулирующих гражданский статус молодого белоруса.

Таким образом, гражданская идентичность выступает основой группового самосознания, определяет взаимосвязанность и взаимозависимость ее членов, способность создавать различные формы совместной деятельности, а также интегрирует население страны и является залогом стабильности государства. Гражданская идентичность является благодатной почвой, на которой произрастает национальное

самосознание, она формируется на основе истории и памяти, впитывает в себя только самое важное и ценное из прошлого. Возродить и формировать гражданскую идентичность следует на основных столпах, которые имеют длительную историю и многовековое значение – язык, культура, историческая память. Вне зависимости от уровня образования, основными направлениями в работы с обучающимися являются духовно-нравственное, историческое, политико-правовое, патриотическое, профессионально-ориентированное, экологическое воспитание. Значительное внимание отводится усвоению обучающимися соответствующих знаний, формированию реального опыта гражданского поведения.

Список литературы:

1. Баклушинский С. А. Развитие представлений о понятии социальная идентичность // Этнос. Идентичность. Образование: труды по социологии образования / Под ред. В. С. Собкина. М. – 1998.
2. Федотова Н. Н. Толерантность как мировоззренческая и инструментальная ценность // Философские науки. 2004. – № 4. – с. 14.

О. А. Слижук,
кандидат педагогических наук, доцент,
провідний науковий співробітник
відділу навчання української мови та літератури,
Інститут педагогіки НАПН України

САМОІДЕНТИФІКАЦІЯ ПІДЛІТКІВ У ПРОЦЕСІ ШКІЛЬНОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ ОСВІТИ

Підлітковий вік у сучасних психологічних дослідженнях вважається найбільш продуктивним до особистісного становлення людини, у структурі якого займає важливе місце самопізнання – формування ставлення підлітка до себе як особистості. Закономірно, що цей процес відбувається у соціумі: у колі родини, у школі, серед ровесників. Суттєвим механізмом засвоєння соціального досвіду та постійного вдосконалення розвитку особистості, на думку М. Гребенюк, є ідентифікація [1, с. 221]. У своєму теоретичному дослідженні механізмів формування ідентичності особистості вона зазначає: «Суттєвим механізмом становлення ідентичності особистості є процес самоідентифікації, через який відбувається формування контролю над своєю поведінкою та засвоєння норм суспільства (А. Бандура, З. Фрейд). Саме в процесі самоідентифікації формується уявлення особистості про себе як про цілісну і унікальну, а «Образ Я» стає основою, на яку людина опирається в побудові своєї поведінки. Будучи суб'єктами пізнання, спілкування і діяльності, люди співвідносять свої наміри і цілі з тими моральними орієнтаціями, нормами і межами, які вони визнали для себе прийнятними в процесі свого особистісного розвитку. Все це віддзеркалюється в їх «Образі Я», а відповідно, і у вчинках і діях» [1, с. 221]. У процесі самоідентифікації у підлітків формується «Я-образ» та поняття про «Образ Іншого», ставлення до нього, прийняття або неприйняття його.

Водночас, саме у підлітковому віці найбільше, особистість прагне до корекції своїх захоплень, поведінки, характеру. На думку М. Савчина, Л. Василенко «Це актуалізує необхідність тактовної допомоги їм в оволодінні способами самопізнання, створення умов, які б сприяли об'єктивації особистісних переживань, у яких вони змогли б подивитися на себе очима інших та з погляду життєвої перспективи» [3, с. 212]. Реалізація виховного впливу на самоідентифікацію підлітків відбувається переважно у процесі шкільної освіти, під час уроків з різних предметів, але найбільше – з української та зарубіжних літератур.

Одним із завдань реформування шкільної літературної освіти, яке відбувається у зв'язку з прийняттям нового «Державного стандарту базової середньої освіти» є орієнтація на систему цінностей – загальнолюдських, національних, європейських. Ця система відображена в ставленні учнів до формування ключових та предметної (літературної) компетентності. Процес самоідентифікації спирається на зміст літературної освіти, в основі якого – відбір для шкільного вивчення художніх творів, у яких наявні моделі поведінки, необхідні для формування «Образу Я». Незмінним каноном для вивчення у школі є класичні твори, у центрі яких – образи дітей, життєві ситуації, поведінкові моделі, на прикладі яких відбувається дидактичний вплив на процес самоідентифікації юних читачів.

У процесі формування змісту літературної освіти варто враховувати також і ціннісні орієнтації, захоплення, потреби сучасного покоління школярів, які найбільше відображені у творах сучасної літератури. Саме в художніх творах сучасних письменників спостерігається тенденція до висвітлення актуальних тем і проблем, які хвилюють сучасних підлітків, а відтак і сприяють їх самоідентифікації. До них можемо віднести:

- проблему дорослішання, адже «виникнення у підлітка уявлення про себе як про людину, що переступила рубіж дитинства, зумовлює його переорієнтацію з дитячих норм і цінностей на дорослі» [3, с. 206]:

твори Ульфа Старка «Диваки і зануди», Гюдрун Скреттінг «Антон та інші нещастя», трилогія Степана Процюка «Марійка і Костик», «Щоденник ельфа» Наталки Малетич тощо;

- розвиток потреби у самоствердженні, позитивними формами якого «є заняття спортом, праця в сім'ї, школі, на виробництві, виконання суспільно корисних справ» [3, с. 209]: твори Едіт Несбіт «Діти залізниць», Ірен Роздобудько «Арсен», Сергія Гридіна «Не такий», Анастасії Нікуліної «Зграя» тощо;

- формування образу фізичного «Я», що, як правило, пов'язане із усвідомленням своєї гендерної приналежності – фемінної: повісті «Марта з вулиці святого Миколая» Дзвінки Матіяш, «Школярка з передмістя» Оксани Думанської, «Бабусі також були дівчатками» Євгенії Кононенко, збірка «Чат для дівчат» тощо та маскуліної: «Шпага Славка Беркути» Ніни Бічуї, «Неймовірні пригоди Івана Сили, найдужчої людини світу» Олександра Гавроша, збірка Андрія Кокотюхи «Мисливці за привидами», збірка «10 історій хлопців» тощо;

- проблему із самооцінкою: твори Барбари Космовської «Samotni. com», Крістине Нестлінгер «Обзивають мене Мурахоїдом», Аудгідльд Сульберг «Хто проти суперкрутих», збірка Оксани Сайко «Новенька та інші історії», повісті Валентини Захабури «Леприкони», Валентина Бердта «Мій друг Юрко Циркуль» тощо;

- стосунки з батьками й однолітками: збірка оповідань «Мама по скайпу», твори Йоганни Ягелло «Тирамісу з полуницями», Барбари Космовської «Буба», Марини Аромштам «Коли відпочивають янголи», Ірини Мацко «Перехідний вік моєї мами», Сергія Гридіна «Не-Ангел», Степана Процюка «Сорок цистерн любові» тощо.

Формування «Образу Я» у процесі шкільної літературної освіти підлітків відбувається через інтеріоризацію цінностей, закладених в художніх творах, виховання ставлення до них як до необхідних поведінкових норм дорослої людини, адже ідентифікація з таким образом іншого і є основою самоідентифікації, а отже й саморозвитку школярів-підлітків.

Отже, одним із завдань сучасної шкільної літературної освіти є створення умов для формування у підлітків позитивного «Образу Я» та відповідного ставлення до навколишнього світу, а відтак і подолання кризових явищ, що виникають у цей період розвитку особистості.

Список використаних джерел:

1. Гребенюк М. Самоідентифікація як механізм формування ідентичності особистості. *Проблеми сучасної психології*. 2010. Випуск 8. С. 219–228.
2. Державний стандарт базової середньої освіти. URL : <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-deyaki-pitannya-derzhavnih-standartiv-povnoyi-zagalnoi-serednoyi-osviti-i300920-898> (дата звернення : 01.03.2021).
3. Савчин М., Василенко Л. Вікова психологія : навчальний посібник. Київ : ВЦ «Академія», 2017. 368 с.

G. Paurienė,

PhD of Social Sciences Mykolas Romeris University, Lithuania

TEACHER'S INFORMAL LEARNING AS A FACTOR OF PROFESSIONAL DEVELOPMENT IN THE DIGITAL MEDIA ENVIRONMENT

A training and further education offer can only be profitable if the heterogeneous interests, attitudes, requirements, and competence levels of the teachers with regard to teaching and learning with digital media are taken into account (Farjon et al., 2019) and technical competencies, as well as general and Didactic skills for the use of new technologies, are addressed (Nelson et al., 2019).

The professional activity of a teacher is inseparable from continuous improvement in it. There are a number of reasons for this: the 21st century is an age of rapid change and lifelong learning (Hargreaves, 2008); it is emphasized that people learn always and everywhere, both spontaneously and formally (Folley, 2007); a new educational paradigm is gaining ground, emphasizing learning as a lifelong process, which is understood as an activity in which a person develops and develops his / her competencies (Targamadzè, 2014); emphasizes the importance of the determination to learn and constantly update one's skills. In this context, the situation of the education system and its institutions is also changing, the goals of teachers' activities, the processes of interaction between teachers and learners.

In the digital world, in addition to the skills that students need to use digital media competently, it also shows areas of action for the training and further education of teachers. One aspect that is mentioned here is the requirement for continuous further development of the teachers' own general media skills. Further development of the teachers' own general media competence differentiated in a comparatively simple division of knowledge and competence areas, whereby the areas of content knowledge (СК), pedagogical knowledge (ПК), and technological knowledge (ТК) are differentiated, which are also useful for the teachers. It is more important to consider the

overlapping areas (PCK, TCK, TPK) than to look at the individual knowledge and competence areas in isolation from one another. The three technological, pedagogical, and specialist areas of knowledge combined to form the so-called core competence, by means of which the potential of digital media can be optimally developed (Koehler and Mishra, 2009).

The European competence framework (DigCompEdu, European Union 2017) captures and describes 22 elementary competencies, which are divided into six sub-areas and can be assigned to three superordinate competence areas. The first overarching competence area, 'Professional competence of the teacher', comprises the sub-area 'Professional commitment' and includes cooperation with colleagues as well as advanced training in media-related skills. The second overarching competence area, 'Pedagogical Competence of the Teacher', is made up of four sub-areas: digital resources, learning control, teaching and learning, and learner orientation. The third overarching competence area 'Competencies of the learner' comprises the sub-area 'Promotion of digital competencies'. This area focuses on the specific pedagogical skills of the learners (e.g., digital problem solving) (Redecker, 2017).

Educational institutions need to change (Targamadzè, 2014), become organizations that would enable people for lifelong learning and involve all members in this activity, changes in the organizational structure of educational institutions, force educators to take a new look at how they need to do their job (Guskey, 2004). Traditional pedagogical competencies and roles in the learning educational institution are changing (Hargreaves, 2008), and there is a growing need for media competence. Hargreaves (2003) states that the professional development of a teacher is expressed in the ability to continuously improve qualifications, the content of school education, to participate in cultures of cooperation, to commit to active participation in school change. While the school in the face of the Coronavirus has changed significantly, learning has become distant, based on digital media. Thus, lifelong learning skills become an integral part of the pedagogical profession, as it has to constantly improve and learn in order to remain competent. The social-cognitive abilities of an individual are highly valued in the school as a learning organization, which determines the complexity of teachers' professional activity and the need to develop «new» roles. changes in the system of competencies (José, 2016).

The educator of the 21st century must be well-oriented in a constantly changing society, understand political, economic, and social changes. New problems are constantly emerging in educational institutions, for which educators often do not have enough acquired competencies, therefore it is necessary to constantly learn and change. The challenges facing educators are becoming increasingly complex: educators are expected to treat learners effectively, take social cohesion and tolerance into account, and rely on new perspectives in assessing learners. Educators are assigned so-called «new» roles, which include individual education of children and young people, management of the learning process in the distance classroom. All this is described as the responsibilities and obligations of educators – «educators are the basis of the education system and they are responsible for the success of education» (Kunter and Pohlmann, 2009, p. 262) and in order for educators to meet the requirements, they must strive for professional competence, personal mastery, which presupposes the continuity of their professional lifelong learning (Merfeldaitè and Railienè, 2012).

Workplace learning, according to Dehnbostel (2016), is going through its renaissance times, and the focus is on self-directed learning. Learning and work should not be seen as opposite poles, but rather connecting elements: work and learning in an effective organization merge, good learning and good work become synonymous, often individual learning is treated as a permanent and unintentional result of work experience, it is emphasized that the achievements of learning that take place in non – educational institutions, in leisure time or at work, are no less valuable than those acquired informal learning environments.

In summary, it can be stated that the continuous professional development of a teacher as a condition of professional activity is determined by the processes of change in society (political, social, economic changes), which initiate new requirements for educational institutions and the teaching profession – the transition from education to educational paradigm (Helmke, 2015) the space of the pedagogue's activity, which is related to the possible difficulties and problems of pedagogical activity. All this obliges the teacher for continuous professional development (Merfeldaitè and Railienè, 2012). Professional competence enables the educator to become competent in his or her professional activities, and this requires a continuous process of professional development, which, according to Guskey (2004), is a very individual, even delicate, personal process that depends on many factors. The topic of teachers' professionalism and professional development is the focus of research (José, 2016), today's research is mostly focused on the «teacher as an expert» and at the same time on his / her competencies: «the general, professional qualities, but the focus is on competencies and orientations that are clearly related to the conduct of the sessions» (Helmke, 2014, p. 113), as «educators are considered to be one of the most effective influencers in learning processes» (Hattie, 2014, p. 280). Thus, the professional competence of the educator, which also integrates the competence of digital media, is one of the factors determining the quality of education. The need for the development of professional competence, initiated by both external conditions

(e.g., the changing role of the teacher in the educational process) and the internal needs of the teacher (e.g., the sense of duty), can be considered as a stimulus for the teacher's continuous professional development. Educator learning is not a finite phenomenon – it lasts a lifetime, and self-directed learning and professional development in a digital media environment can be seen as interacting elements.

List of used literature:

1. Dehnbostel, P. Informelles Lernen in der betrieblichen Bildungsarbeit, In M. Rohs (red.) *Handbuch Informelles Lernen* (p. 343–364). Wiesbaden: Springer VS, 2016.
2. Farjon, D., Smits, A. and J. Voogt. «Technology integration of pre-service teachers explained by attitudes and beliefs, competency, access, and experience». *Computers & Education* 130 (2019): 81–93.
3. Foley, G. Suaugusiųjų švietimas ir mokymas šiandien, In G. Foley (red.). *Suaugusiųjų mokymosi metmenys. Suaugusiųjų švietimas globalizacijos laikais* (p. 21–34). Vilnius: Kronta, 2007.
4. Guskey, T. R. *Profesinio tobulinimosi vertinimas*. Vilnius: Garnelis, 5, 2004.
5. Hargreaves, A. *Keičiasi mokytojai, keičiasi laikai*. Vilnius: Tyto alba, 2003.
6. Hargreaves, A. *Mokymas žinių visuomenėje. Švietimas nesaugumo amžiuje*. Vilnius: Homo liber, 2008.
7. Hattie, J. *Lernen sichtbar machen für Lehrpersonen. Überarbeitete deutschsprachige Ausgabe von Visible Learning for Teachers*. Baltmannsweiler: Schneider Verlag Hohengehren, 2014.
8. Helmke, A. Vom Lehren zum Lernen. Paradigmen, Forschungsstrategien, Kontroversen, In H. G. Rolff (red.). *Handbuch der Unterrichtsentwicklung* (p. 33 – 43). Weinheim: Beltz, 2015.
9. José, M. Die Rolle des Lehrers, In *Positive Psychologie und Achtsamkeit im Schulalltag* (p. 91–106). Springer Fachmedien Wiesbaden, 2016.
10. Koehler, M., Mishra, P. «What is technological pedagogical content knowledge (TPACK)?» *Contemporary issues in technology and teacher education* 9, no. 1 (2009): 60–70.
11. Kunter, M. and Pohlmann, B. Lehrer, In E. Wild ir J. Möller (red.). *Pädagogische Psychologie*. Heidelberg: Springer Verlag, 2009.
12. Merfeldaitė, O. and Railienė A. Pedagogų kvalifikacijos tobulinimo analizė: pedagogų karjeros proceso metmenys. *Socialinis darbas, 11* (2), 367–378, 2012.
13. Nelson, M. J., Voithofer R. and S. Cheng. «Mediating factors that influence the technology integration practices of teacher educators». *Computers & Education* 128 (2019): 330–344.
14. Redecker, Ch. *European framework for the digital competence of educators: DigCompEdu*. No. JRC107466. Joint Research Centre (Seville site), 2017.
15. Targamadžė, V. *Bendrojo ugdymo mokykla kryžkelėje: akivarai ir kūlgrinda*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2014.

A. Grajauskiene,

Physics teacher, Siauliai Vocational Education and Training Centre, Lithuania

THE OPPORTUNITIES FOR SELF-EDUCATION THROUGH EXPERIMENTAL ACTIVITIES

Introduction

Learning at school is a complex process. Learning experiences can act as a stepping stone for graduates looking to join the workforce. It can be opportunities for developing the skills to reflect critically and manage one's own lifestyle, and to communicate and collaborate with others. The success of the learning process is determined by many factors, one of which is the person's attitude to the subject. The school of this age is constantly looking for a new ways and methods that allow to develop an independent, motivated, self-developing personality at school, with a lifelong learning attitude. The main goal of modern science education is science literacy of all people. The aim is for students to know the basic concepts of natural sciences, the specifics of methods, to develop the ability to evaluate the possibilities of applying natural sciences with arguments. Suggest ideas, think critically, prove that scientific conclusions are based on indisputable evidence (1).

One of the possibilities to help students who fail in the educational process is to facilitate teaching in order to make them as interested as possible, to feel positive learning outcomes. Many of these students have good skills in certain work activities, like to repair things, construct, experiment. Especially since a lot of training materials are now available online. Youtube channels are full of examples of various physical laws and demonstrations of experiments. Many construction tools are also available in e-shops.

Methods

Action experiment. Taking into account all the factors listed above and in order to satisfy the students' intrinsic motivation to learn, an action study was conducted. While studying the electricity course, students were asked to construct a selected working model at home and demonstrate it in the classroom.

Three students chose to perform and present experimental work. After a month, students presented their work in a class during the lesson.

Qualitative interview. In order to find out the experiences of the students who chose the experimental works, the interview method was used. Qualitative interviewing is used when we want to know from people what we cannot see directly – we cannot see (observe) feelings and thoughts; we cannot replicate behaviors or interactions that occurred some time ago; we cannot grasp the meanings that people give to the world around them and many others (5).

Students were interviewed a week after the presentation of the works. The short introduction is followed by questions in a logical sequence from more general to related to experimental work: When are you motivated to learn better? What motivates the desire to learn? How would you rate such a self-experimenting learning activity? Do you think the project helped you to master some topics better? Name which ones? How classmates' attitudes towards you have changed? Some questions are clarified during the hearing. The answers are recorded on the recorder. Data are transcribed in writing. The answers are grouped into categories.

Results and discussion

One of the most relevant problems in teaching physics today is the organization of experimental work. Properly organized experiments in physics would form a positive attitude towards the discipline, encourage students to learn physics (4). 2006 Research by U. S. researchers has also confirmed that research-based learning greatly improves learning outcomes. NASA's Astronomy Village multimedia program was used in this study. Students who were taught the basics of this program had significantly better exam results than those who studied using standard methods (9).

The student's intrinsic motivation for learning will appear when he/she feels competent, autonomous in the classroom and maintains good relationships with classmates and older colleagues. Otherwise, the student will be more motivated by external factors and will feel constrained, controlled, dissatisfied. Based on this theory, it is proposed to allow students to choose for themselves what to study and in what way (by encouraging the satisfaction of the need for autonomy), without pressing internal needs or external forces (8).

The students chose to make taser, a smoke machine, an electric bell model.

Some materials were purchased in e-shops. Other materials were chosen from those at home, such as computer fan, phone charger power supply, bicycle bell. It was noticed that the classmates, although they did not choose this method, but gladly helped their friends – brought the necessary materials, supported them morally. We presented the smoke machine at the Šiauliai City Natural Science Student Project Works Conference.

In order to find out the experiences of the students who chose the experimental works, questions were asked related to the choice of learning methods, the factors determining the success of learning, the experience of model construction. The answers are classified into several groups: competence, autonomy, support, which correlate with Self-determination theory (7).

Answers to questions „When are you motivated to learn better?«, „What motivates the desire to learn?«allowed the identification of the most effective ways of learning (*<...>when it's interesting and I don't need to do a lot of tasks; when I can choose what tasks to do; when we do experiments; when I don't have to hurry to finish the task; I like to experiment. When I see a video on youtube, I want to try and to do them by myself; <...>the models made by others are interesting to me; <...> when the car breaks down and I want to repair it myself.*).

The strongest inner motivation for learning is caused by the inner joy of learning that accompanies learning (2). It is an internal reinforcement that encourages action, often still understood as a learning success. According to research, the desire for knowledge is determined by increased confidence in one's ability to understand the material. It is well known that what a student does well encourages him or her to further develop, explore, and deepen his or her knowledge. Success experiences enable the student to understand that success depends on his or her efforts. By understanding the relationship between effort and outcome, the student can make an even greater effort to achieve the goal. Rare success reduces motivation for achievement (e.g., a student is poor at solving conditional tasks. Gradually, he begins to fail because he knows he will still fail). So everyone wants to be competent in some area. Therefore, the joy of learning will make sense when the activity itself makes sense (7).

Satisfied need for competence is observed during model construction: „How would you rate such learning activities when the experiment is performed independently?«, „Do you think the project helped you to master some topics better? Name which ones?«(*<...>made me to think a lot, but it was interesting; I thought it was nonsense at first, but I watched youtube on different models and it was even hard to choose one – all of them looked interesting; I learned more in the capacitors and how to connect the electrical circuit; It was necessary to solder; I couldn't say which ones, but it seems to me that everything here has to do with physics; When we learned about various metals; When you try to do something by yourself it everything seems clearer; Other science knowledge was needed here, mathematics and how to solder...*).

Good relationships with classmates, their recognition determines the motivation to learn. In the students' answers to the question „How classmates' attitudes towards you have changed?«the support from classmates is noticeable. (*I don't know, maybe it hasn't changed ...; When I showed my working model, everyone liked it ...; Now I'm called a young electrician in a class; Some are also very interested in experimenting, we are so more practical; I felt support; I thought they will laugh at me. But no one laughed. We are in good relationship, most are friendly; <...>Lukas brought me the charger...*).

Although the students replied that the classmates' attitudes towards them did not change, no signs of boredom were observed during the lesson, when the works were demonstrated, and phrases were heard to indicate that they liked the lesson and proud of their friends.

When the achievements of self-expression are noticed and demonstrated, when they are shared and enjoyed, it is easier to reveal the various abilities and activity competencies of the students. Positive reinforcement stimulates the student's activity through his / her self-confidence and self-esteem, strengthens the desire to learn and matures learning motivation (3).

The method of performing experimental work allows to diversify the content of the lesson, encourages cooperation between students and teachers. The interest of other students in this experimental method was observed and it became an engaging example to offer their ideas and preferences by transferring theoretical knowledge into practical activities (4, 6).

List of used literature:

1. Balevičienė, S. Vidurinės mokyklos moksleivių chemijos mokymosi motyvacijos tyrimas, *Pedagogika*, 2003, 315–321 p.
2. Butkienė G., Kepalaitė A. Mokymasis ir asmenybės brendimas, *Vilnius Margi raštai*, 1996, 233 p.
3. Lavonen, J., Gedrovics, J., Byman, R., Meisalo, V., Juuti, K., & Uitto, A. Students' motivational orientations and career choice in science and technology: a comparative investigation in Finland and Latvia, *Journal of Baltic Science Education*, 2008, 7(2), 86–102 p.
4. Lavonen, J., Juuti, K., Meisalo, V., Byman, R. & Uitto, A., Pupil interest in physics: A survey in Finland. *NorDiNa: Nordic studies in science education*, 2005, 2, 72–85 p.
5. Patton, M. Q. *Qualitative Research and Evaluation Methods*, 3d Edition. Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 2002.
6. Pečiuliauskienė, P., Dagys, Dž. Naujosios (Z) kartos mokinių fizikos eksperimentinė veikla: motyvacija ir tarpasmeninė sąveika, *Pedagogika*, 2016, 110–123 p.
7. Ryan, R., Deci, E. Intrinsic and extrinsic motivation from a self-determination theory perspective: Definitions, theory, practices, and future directions. *Contemporary Educational Psychology*, 2020, 61: 101860.
8. Rupšienė, L. Bendraamžių nuostatos į nenorinčius mokytis moksleivius. *Tiltai*. Priedas, 2000, 2: 102–108 p.
9. Taasobshirazi, G., et al. Enhancing inquiry, understanding, and achievement in an astronomy multimedia learning environment, *Journal of Science Education and Technology*, 2006, 15.5: 383–395 p.

A. R. Barysevich,
candidate of pedagogical sciences, associate professor,
associate professor of department
of the theory and methodology of physical culture,
Establishment of education the «Belarussian state pedagogical university
of the name Maksima Tanka», Minsk, Republic of Belarus
O. V. Viartseika,
teacher of department
to the theory and methodologies of physical culture,
Establishment of education the «Belarussian state pedagogical university
of the name Maksima Tanka», Minsk, Republic of Belarus

DESIGN OF DIGITAL PORTFOLIO AS POSSIBILITY OF INCREASE OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF TEACHER

A primary purpose of modern higher education is accordance to the actual and perspective necessities of society and state, preparation of the scalene developed personality of citizen of the country, apt at social adaptation in society, beginning of labour activity, self-education and self-perfection, to the display of competence in a certain area.

Therefore not simple totality of knowledge, abilities and skills becomes priority, and based on them the personal, social and professional competence is ability independently to obtain, analyse and effectively use information, ability rationally and effectively to live and work in the quickly changing world.

The guarantor of achievement to the put aim is freely intellectual, forecasting results of the activity and designing an educational process teacher. For this reason a problem of becoming and development of professional competence is publicly a meaningful and state problem the special attention is spared the decision of that.

Under the professional competence of teacher totality of professional and personality qualities necessary for successful pedagogical activity is understood.

It is professionally possible competent to name such teacher, that at high enough level carries out pedagogical activity, pedagogical communication, arrives at stably high results in educating and education of students.

Development of professional competence is a dynamic process of mastering and modernisation of work experience, conducing to development of individual professional qualities, accumulation of work experience, supposing continuous development and self-perfection of teacher.

Development of professional competence is this also forming of receptivity to the pedagogical innovations, development of creative individuality, capabilities to adapt oneself in a changing pedagogical environment.

It is possible to distinguish the stages of forming of professional competence :

- is self-examination and realization of necessity of increase of own level of professional competence;
- it is planning of selfdevelopment (aims, tasks, ways of decision);
- it is a selfdisplay, selfexamination, selfcorrection.

Coming from modern requirements, it is possible to define the basic ways of development of professional competence of teacher :

1. Work in creative groups on a department and faculty.
2. Research, experimental scientifically-pedagogical activity.
3. Innovative activity, mastering of pedagogical technologies, for example, creation of digital portfolio.
4. Active voice is in pedagogical competitions, masterclasses, forums and conferences of international level.
5. Generalization of own pedagogical experience.

The enumerated methods will be effective, if a teacher realizes the necessity of increase of own professional competence.

By the effective mechanism of jiggging of professional competenses, good motivational basis of activity of future teacher and development of his professional competence is creation of digital portfolio «Organization of excursion work».

Portfolio allows to take into account all varied achievements, fix intermediate and eventual results in the most different types of activity : educational, creative, social, communicative during a study educational discipline «Theory and practice of excursion work».

List of literature:

1. Вертейко, О. В. Подготовка будущих учителей физической культуры к экскурсионно-образовательной деятельности на основе инновационного проекта «Культура малой Родины» / О. В. Вертейко, Л. М. Волкова, А. Р. Борисевич / Сахаровские чтения 2019: экологические проблемы XXI века = Sakharov readings 2019: environmental problems of the XXI century : материалы 19-й международной научной конференции, 23–24 мая 2019 г., г. Минск, Республика Беларусь: в 3 ч. / Междунар. гос экол. Ин-т им. А. Д. Сахарова Бел. гос. ун-та; редкол. : А. Н. Батян [и др.]; под ред. д-ра ф.-м. н., проф. С. А. Маскевича, д-ра с.-х. н., проф. С. С. Позняка. – Минск : ИВЦ Минфина, 2019. – Ч.3. – С. 231–234.

М. Л. Кривець,
*методист Ресурсного центра инклюзивного образования
Учреждение образования «Барановичский государственный
университет», Республика Беларусь*

КОММУНИКАТИВНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПЕДАГОГА ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Современная образовательная парадигма требует от каждого педагога достаточно высокого уровня профессиональной компетентности, которая начинает закладываться ещё в период получения общего среднего образования, активно формируется на протяжении обучения в учреждениях высшего образования и продолжает совершенствоваться в течение всей жизни.

Профессиональная компетентность педагога – это динамичное, многокомпонентное образование. Одной из главнейших компетентностей педагога, входящих в состав профессиональной, независимо от его специализации является коммуникативная компетентность. Коммуникативную компетентностью педагога мы рассматриваем как новообразование субъекта деятельности, формирующееся в процессе

профессиональной подготовки, представляющее собой системное проявление знаний (далее КЗ), умений (далее КУ), способностей (далее КС) и личностных качеств и свойств (далее ЛКС), позволяющих успешно решать функциональные задачи, составляющие сущность профессиональной деятельности педагога инклюзивного образования [3].

Особая роль отводится данному виду компетентности в условиях инклюзивного образования [2]. Принятие идей инклюзивного образования не только расширяет спектр субъектов образовательного пространства за счёт обучающихся с особыми образовательными потребностями (далее ООП) в том числе и с особенностями психофизического развития (далее ОПФР) и / или инвалидностью, их родителей и узких специалистов, но и обязует педагога существенно повысить свой уровень коммуникативной компетентности, что бы иметь возможность реализовывать свои профессиональные функции в коммуникативной деятельности не зависимо от коммуникативных компетенций собеседника, его социальных, культурных, религиозных и др. особенностей [5].

В начале 2020/2021 учебного года было проведено исследование, направленное на выявление уровня сформированности коммуникативной компетентности у студентов педагогических специальностей двух факультетов педагогики и психологии и славянских и германских языков. Для каждого компонента коммуникативной компетентности была подобрана методика либо ряд методик (Таблица – Результаты исследования).

Таблица – Результаты исследования

№	Компонент КК	Диагностический инструментарий	Результаты исследования в %									
			Факультет ПИП				Факультет СиГЯ					
1	КЗ	Авторский тест	Уровни				Уровни					
			низкий	средний	высокий	низкий	средний	высокий	низкий	средний	высокий	
			7%	63%	30%	7%	46%	47%				
2	КУ	Тест оценки коммуникативных умений [1]	Уровни				Уровни					
			низкий	средний	выше среднего	высокий	низкий	средний	выше среднего	высокий		
			5%	26%	69%	0%	3%	34%	63%	0%		
3	КС	Методика выявления коммуникативных и организаторских склонностей КОС-2 [1]	Коммуникативные склонности									
			Уровни					Уровни				
			низкий	ниже среднего	средний	высокий	очень высокий	низкий	ниже среднего	средний	высокий	очень высокий
			44%	17%	14%	12%	13%	47%	20%	12%	12%	9%
			Организаторские склонности									
			Уровни					Уровни				
низкий	ниже среднего	средний	высокий	очень высокий	низкий	ниже среднего	средний	высокий	очень высокий			
46%	26%	9%	11%	8%	56%	22%	3%	12%	7%			
4	ЛКС	Методика диагностики эмпатии [1]	Уровни					Уровни				
			очень низкий	низкий	средний	высокий	очень высокий	очень низкий	низкий	средний	высокий	очень высокий
		1%	13%	78%	8%	0%	0	10	83	7	0	
		Диагностика коммуникативной толерантности [4]	Уровни					Уровни				
			низкий	ниже среднего	средний	выше среднего	высокий	низкий	ниже среднего	средний	выше среднего	высокий
0%	0%	31%	46%	23%	2%	4%	40%	48%	6%			

Анализ результатов исследования позволил сделать вывод, что коммуникативная компетентность большинства будущих педагогов находится на среднем уровне, однако это для студентов выпускных курсов является явно недостаточным, особенно при условии работы в инклюзивной образовательной среде. Для повышения уровня коммуникативной компетентности студентов, обучающихся по специальностям 1-01 02 01 Начальное образование, 1-33 01 02 Геоэкология, 1-02 06 04 Обслуживающий труд и изобразительное искусство, 1-03 04 01 Социальная педагогика, 1-03 02 01 Физическая культура разработана учебная программа по факультативной дисциплине «Коммуникативная деятельность педагога инклюзивного образования».

В рамках учебной дисциплины реализуются следующие задачи:

- расширение и углубление коммуникативных знаний, необходимых для продуктивной коммуникативной деятельности педагога инклюзивного образования;
- формирование коммуникативных умений педагога в коммуникативной деятельности с субъектами инклюзивного образовательного пространства;
- развитие коммуникативных способностей, личностных свойств и качеств, необходимых для коммуникативной деятельности.

Программа рассчитана на 54 часа, из них: 20 аудиторных часов, в том числе 2 часа – лекционное занятие, 18 часов – практические занятия, 34 часа – управляемая самостоятельная работа студентов. Кроме этого используется коммуникативный потенциал волонтерской деятельности. Волонтерская деятельность направлена на организацию и проведение творческих, спортивных, развлекательных мероприятий с обучающимися с ОПФР и /или инвалидностью.

Реализация программы опирается на использование технологий проблемного обучения, тренинговые технологии, коммуникативные технологии (дискуссия, пресс-конференция, мозговой штурм, учебные дебаты и др.), игровые технологии, в рамках которых студенты участвуют в деловых, ролевых, имитационных коммуникативных играх и др.

В рамках управляемой самостоятельной работы студентов большое внимание уделяется просмотру и анализу художественных фильмов о разных участниках образовательного процесса. Анализ проводится с позиции приемлемости в определённых условиях коммуникативных тактик и стратегий, выбранных персонажем.

Наблюдение за коммуникативной деятельностью студентов, а также результаты исследования показывают, что полагаться на самостоятельное приобретение будущими педагогами необходимой для их профессиональной деятельности коммуникативной компетентности весьма опрометчиво. Снижение количества аудиторных часов в образовательных программах учреждений высшего образования с увеличением часов управляемой самостоятельной работы студентов не способствует приобретению коммуникативных знаний, умений и способностей. Снижение количества часов практик приводит к дефициту коммуникативного опыта, в целенаправленном процессе приобретения которого происходит формирование личностных свойств и качеств, необходимых не только в коммуникативной деятельности, но и в формировании профессиональной компетентности в целом.

Таким образом, в современных образовательных условиях целесообразно введение дополнительных (факультативных) дисциплин, способствующих повышению отдельных компетентностей, необходимых для качественной профессиональной деятельности педагога, в частности коммуникативной компетентности, особенно в условиях инклюзивного образования.

Список литературы:

1. Долгова В. И., Мельник Е. В. Эмпатия и коммуникативная компетентность. – Челябинск: АТОКСО, 2007. 253 с.
2. Зинова И. М., Шайдуллина Г. Ф. Коммуникативная компетентность педагогических работников в условиях перехода к инклюзивному образованию // *Фундаментальные исследования*, 2014. №8. С 961–965.
3. Кривуть М. Л. Коммуникативная компетентность педагога инклюзивного образования: структурные компоненты и уровни развития // *Вестник БарГУ*. – 2019. Вып.7. С. 45–53.
4. Фетискин Н. П., Козлов В. В., Мануйлов Г. М. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп : учеб. пособие для студентов вузов – М. : Изд-во Ин-та Психотерапии, 2002. 488 с.
5. Хитрюк В. В. Инклюзивная готовность педагога: педагогическая система формирования – Барановичи: БарГУ, 2015. 176 с.

*Т. М. Педан,
практичний психолог, спеціаліст вищої категорії,
«старший вчитель», директор Комунальної установи
«Інклюзивно – ресурсний центр» Мерейф'янської міської ради
Харківської області, Україна*

САМОРОЗВИТОК ПЕДАГОГА ІНКЛЮЗИВНО-РЕСУРСНОГО ЦЕНТРУ. ШЛЯХ ДО ПРИЙНЯТТЯ СЕБЕ ЯК ФАХІВЦЯ

Реформувати систему надання допомоги дітям, які мають різні особливості, фізичні або особливості розвитку, в Україні почали у 2017 році. Держава вирішила відійти від практики навчання таких дітей в закритих інтернатах, і стала розвивати інклюзивне навчання, тобто максимально сприяти тому, щоб діти з особливими освітніми потребами були включені в соціальне життя.

Одним з етапів цієї реформи стало створення інклюзивно-ресурсних центрів (ІРЦ) на заміну психолого-медико-педагогічним консультаціям (ПМПК).

Підхід до роботи з дітьми, яким потрібна корекційна допомога або організація навчання, змінився. Якщо раніше ПМПК, які проводили комплексну оцінку дитини, перш за все ставили медичний діагноз, то в роботі інклюзивно-ресурсних центрів акцент ставиться перш за все на тому, що потрібно конкретній дитині.

Основне завдання інклюзивно-ресурсного центру – проведення комплексної оцінки, за якою визначається наявність чи відсутність особливих освітніх потреб у дитини. Крім цього фахівці інклюзивно-ресурсного центру допомагають організувати для дитини з особливими освітніми потребами інклюзивне навчання в школі. Окремо фахівці ІРЦ проводять і корекційні заняття, якщо в навчальному закладі не можуть надати такої послуги.

Все почало активно впроваджуватися, загальна картина здається ідеальною, нормативно-правова база розроблена, ІРЦ створені і оснащені, але, нажаль, не було враховано те, що кваліфікованих спеціалістів, які зможуть якісно працювати з дітками в ІРЦ дуже мало. А потрібно їх знайти або навчити і, бажано, в короткі терміни.

За сучасних умов, умов гуманізації та демократизації освіти, вимоги до педагогів значно підвищено. Проте на сучасному етапі рівень їхньої підготовки не дозволяє якісно вирішувати поставлені перед ними завдання. Самі педагогічні працівники теж достатньо критично оцінюють рівень своєї підготовки. Ще Макаренко наголошував на ґрунтовній необхідності навчати педагогів їхньої професії так, як треба навчати лікаря його майстерності, як треба навчати музиканта. Це особливо є актуальним для нашої ситуації.

Звісно, розв'язанню цієї проблеми певним чином має сприяти наявна система підготовки педагогічних працівників для ІРЦ. Проте вона не забезпечує якісної підготовки вчителів. Програми навчання щодо психолого-педагогічної підготовки не повною мірою, як за обсягом, так і за якістю, відповідають сучасним вимогам.

Одним із засобів розв'язання цієї проблеми є активна та наполеглива праця кожного педагога ІРЦ. І, мабуть, у цій ситуації кожен педагог повинен сам за себе це вирішити і або шукати іншу спеціальність, або серйозно займатися роботою над собою. Як? Та дуже просто. Наслідувати Козьму Пруткову: «Якщо хочеш бути щасливим – будь ним; якщо хочеш бути добрим – будь ним; якщо хочеш бути успішним учителем – будь ним». Отже, потрібно стати на шлях «САМО-» (-розвитку, – навчання, – виховання), а для цього слід спочатку опанувати професійне самопізнання.

Як і самопізнання у цілому, професійне самопізнання актуалізується під впливом певної мотивації, яку визначають своєрідність діяльності, спілкування й особистість педагога. Найтипівішими мотивами професійного самопізнання педагога ІРЦ є такі.

- Професійне самопізнання спонукає інтерес до себе, прагнення розібратися у своїх перевагах і недоліках як професіонала, розширити кругозір про власну особу.
- Педагог виявляє дисбаланс між своєю працею і її результатами, що також стимулює процес пізнання себе.

Іншими словами, педагог пізнає себе для того, щоб істотно поліпшити свою діяльність, самому особистісно зростати, досягти у своїй роботі значних результатів. Одночасно це і складно і цікаво. Але, визнаючи ці переваги та недоліки особисто для себе, педагог зростає. Це і є «точка росту».

Але виникає проблема. Результати роботи з дітьми, які мають особливі освітні потреби, можуть бути відтерміновані (це найчастіше і стається) і педагогу ІРЦ здається, що він не зростає і не має результатів. Але, коли все ж таки він отримує зворотній зв'язок у вигляді розвитку або корекції певних функцій у дитини, то самоствердження та особистісне зростання має чітке визначення.

Що стосується способів професійного самопізнання, то вони такі ж, як і щодо самопізнання особистості у цілому: виявлення, фіксація, аналіз, оцінювання та прийняття. А ось засоби професійного самопізнання своєрідні, їх визначає характер педагогічної роботи.

Аналіз власної діяльності, спілкування – це провідний засіб, який педагог ІРЦ практично використовує щодня, оцінює те, як йому вдалося провести комплексну оцінку або корекційне заняття, донести до батьків інформацію, свої досягнення та недоліки, емоційний стан, рівень своєї впевненості й багато чого іншого.

Самонавчання педагога ІРЦ – вимога та необхідність в умовах розвитку інклюзивної освіти в Україні.

З 2019 році педагоги працюють у центрах за новими методиками, які спеціально були закуплені державою за кордоном, адаптовані та перекладені українською мовою. Завдяки саме цим методикам фахівці ІРЦ можуть вирішувати багато різних завдань.

Наприклад, визначити вік розвитку в місяцях за сферами, продіагностувати немовленнєву дитину, визначивши її рівень інтелектуальних здібностей, швидкість обробки інформації та пам'яті, почати корекційну роботу, спираючись на результати діагностики з вірогідністю 95%, що стартова точка знаходиться саме в цьому віковому діапазоні.

Для отримання дозволу ними користуватися, фахівці пройшли спочатку важке навчання, склали Всеукраїнський іспит і отримали сертифікати. Але це сталося не з усіма – не всі змогли скласти іспит. На це вплинуло багато факторів, але на нашу думку, вміння самоудосконалюватися, долати перешкоди, виходити з «зони комфорту», вміти опрацювати велику кількість матеріалу за короткий термін часу, дало змогу вирости фахівцям до професіоналів і вміти використовувати ці методики. Чи не це є саморозвитком?

Фахівець ІРЦ потребує постійного розвитку, самоосвіти та бути на крок попереду, бо специфіка його роботи унеможлиблює передбачення особливостей, з якими прийде дитина. І, навіть, якщо прийде дитина з розладами аутистичного спектру як і вчора, то це вже зовсім інша дитина і не можливо працювати з нею «за шаблоном».

Робота з батьками дітей, які мають особливі освітні потреби – окремий вид консультативної роботи, починаючи з першої зустрічі і до досягнення їх дитиною 18 років. Це співпраця, до якої не завжди готові або педагоги або батьки. Педагогам необхідно формувати у себе навички саморегуляції поведінки як важливий чинник підвищення їхньої педагогічної компетенції, спрямованою на прийняття батьків такими як вони є та надання їм особистої підтримки. А це визнання ними рівноцінності дитини і дорослого як особистостей. Тільки переглянувши безліч вебінарів, взявши участь у навчальних тренінгах, семінарах, обробивши величезну купу інформації, набувши навичок медіаграмотності та використовуючи метод «спроб та помилок», можливий саморозвиток.

Питання: «Що робити далі?», «Чи можу я чимось допомогти?», ствердження «Я з таким не стикався ще!», «Треба ще пошукати інформацію, взяти участь у майстер – класах!» будуть виникати постійно! Але, якщо націлений на відповідь: «Я зможу! Мені це під силу, але треба ще повчитися!», то і відбувається та сама «точка росту», саморозвиток.

Список використаних джерел:

1. Пургіна А. Діагностика психологічної готовності педагогів закладу дошкільної освіти до роботи в умовах інклюзії: магістерська роб.: 016 Спеціальна освіта (Логопедія) / Алла. Пургіна. – Кам'янець-Подільський, 2020. – 109 с.
2. Ервін, Е., Кугельмас, Д. (2000). Підготовка вчителів і вихователів до роботи в інклюзивних класах та групах. К.: Всеукраїнський фонд «Крок за кроком».
3. Бобошко В. М. Управління ідей педагогічного менеджменту в процес корекційної діяльності фахівця спеціальної освіти. Видавництво СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2020 р. Свідоцтво ДК № 231 від 02.11.2000 р. – 2020.

О. О. Гізімчук,

асистент кафедри культурології, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, народна артистка України

ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ТА САМОВИХОВАННЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В СУЧАСНИХ РЕАЛІЯХ

На сучасному етапі розвитку суспільства в умовах його демократизації, гуманізації культури і освіти проблеми естетичного самовиховання людини стають щедалі актуальнішими та привертають увагу сучасних науковців-дослідників, педагогів-практиків, студентської молоді. Створення умов для реалізації творчого потенціалу людини є однією з основних засад внутрішньої політики держави в гуманітарній сфері поряд з забезпеченням реформування та розвитку вітчизняної системи вищої освіти і науки, їх інтеграції до європейського та світового освітнього і наукового просторів, відродженням духовних цінностей

українського народу, підтримкою розвитку культури і мистецтва [1]. В сучасній Концепції національного виховання студентської молоді, яка ґрунтується на принципах гуманізації, серед основних напрямів національно-виховної діяльності виділене естетичне виховання, яке поєднує в собі розвиток естетичних потреб і почуттів, художніх здібностей і творчої діяльності, формування у молоді естетичних поглядів, смаків, вироблення умінь примножувати культурно-мистецькі надбання народу, відчувати і відтворювати прекрасне у повсякденному житті [2, с. 3]. Серед питань виховання й самовиховання студентської молоді засобами мистецтва необхідно звернути увагу на особливості естетичного виховання й естетичного самовиховання.

Процеси естетичного виховання і самовиховання органічно пов'язані між собою, хоча першість, поза сумнівом, належить саме вихованню. Самовиховання можливе на основі взаємодії людини із зовнішнім світом і на основі виховання. Воно виражає певний етап зрілості особи та її самосвідомості. До естетичного самовиховання можна віднести цілеспрямовану діяльність людини, спрямовану на вироблення й удосконалення своєї естетичної культури відповідно до ціннісних уявлень та орієнтацій, які є похідними від естетичної культури суспільства і виховання. Ознаки естетичного самовиховання ґрунтуються на особливостях змісту естетичного виховання, якими, в свою чергу є естетичні сприйняття, почуття, переживання, насолода, смаки, судження, знання, культура, діяльність. У сукупності ці категорії розкривають сутність естетичного виховання, розширюють його палітру, становлять його структуру [5, с. 5].

Естетичне виховання забезпечує комплексний підхід до розвитку особистості, воно містить усі сфери життєдіяльності людини – а саме глибини її мислення, тендітність почуттів. Метою естетичного виховання є людина, яка розкрила повноту своєї сутності, універсальна гармонійна особистість [4, с. 42]. Водночас естетичне виховання, яке не ґрунтується на самовихованні, не може бути ефективним.

Сучасний інтерактивний підхід до проблеми естетичного виховання передбачає визнання особливої ролі мистецтва як потужного виховного засобу, головним завданням якого є навчити відчувати і розуміти красу в усьому багатстві її проявів. Саме мистецтво виявляється ключем до відкриття та розуміння людської індивідуальності, її специфіки та закономірностей, найважливішим засобом ціннісно-сміслового осягнення буття. В ньому задається та осмислюється структура світу людини в усій багатоманітності форм його прояву та вираження. Загальнолюдські аспекти естетичних ідеалів, утілені в художніх формах, ефективно сприяють психологічній розрядці особистості, досягненню внутрішньої стійкості, духовної стабільності і врівноваженості. Надаючи великого значення розвитку особистості через мистецтво, більшість психологів та педагогів стверджують, що саме воно забезпечує цілісність та творчий розвиток особистості, ставить перед собою головну мету – особистісне зростання.

Звертаючи увагу на те, що естетичне виховання це систематична і цілеспрямована духовно-практична діяльність особи, щодо передачі і засвоєння естетичних цінностей суспільства з метою відтворення людини як суб'єкта та носія естетичної культури, можна зазначити, що формування естетичної культури особи відбувається не лише в межах цілеспрямованої діяльності, а й під стихійним впливом усієї естетично значущої дійсності (природного середовища, наявної системи суспільних відносин тощо) [4, с. 40].

Естетичне виховання та самовиховання завжди передбачає формування орієнтиру на певний ідеал, бажану мету, до якої ми прагнемо та з якою співвідносимо вибір шляхів і засобів впливу. Даний процес сприяє формуванню культури людських почуттів – і на рівні міжособистісних стосунків, і в колективній, професійній діяльності. Естетичне виховання і самовиховання реалізується у творчому ставленні індивіда до власної життєдіяльності, у світлі природи, культури, гармонійного прояву професійних здібностей. Внутрішні смисли, які визначають суб'єктивне сприйняття особою себе, дійсності та цілей своєї життєдіяльності, є проявом особистісних орієнтацій, що впливають на поведінку людини.

Беручи до уваги те, що професійна компетентність, професіоналізм органічно пов'язані з творчістю, художньо-естетичним баченням результатів своєї праці, а естетичне притаманне всім етапам життєдіяльності студента у закладі освіти, студент, здобуваючи основи майбутньої професійної діяльності, повинен самостійно опановувати здобутки естетичної культури і переносити їх у сферу своєї діяльності. Адже тільки тоді, коли людина сама буде зацікавлена у власному естетичному розвитку, вона зможе досягти належного рівня. Потреба в естетичному самовихованні притаманна насамперед особі з розвинутою індивідуальністю, багатим духовним світом, яка критично мислить, відзначається прагненням до творчої самореалізації.

В основі буття естетичного в сучасному світі все більше проявляє себе драма роздвоєності високого й низького в людській чуттєвості, у втіленні небайдужого ставлення до світу, у пошуках форм і засобів власного задоволення. Динамічний світ вимагає від людини більшої інтенсивності не тільки діяльності (безпосередньо фізичної та інтелектуальної напруги), а й урізноманітнення форм і видів її відпочинку [3, с. 154]. Таким чином, естетичне виховання й самовиховання є складовою частиною більш

широкого процесу – естетичного формування особи, яке є водночас стихійним і свідомо організованим процесом змін у змісті та структурі естетичної культури особи, які відбуваються під впливом об'єктивних умов і суб'єктивних чинників.

І однією з таких об'єктивних умов, яка у сьогоденні набуває все більшої актуальності й популярності, є дистанційне навчання. Безсумнівно, дистанційне навчання займає вагомий роль у модернізації та вдосконаленні української освіти. Це новий освітній досвід, що з'явився в Україні нещодавно, але вже встиг отримати своє місце в педагогічному середовищі. Необхідність у такому методі навчання обумовлена різними факторами, серед яких можна назвати потребу в інтерактивній взаємодії студентів і викладачів в процесі навчання, надання першим можливості самостійної роботи з освоєння досліджуваного матеріалу. А для того, щоб знання отримали конкретний зв'язок з діями, необхідно постійно «навчати себе», поповнюючи й розширюючи свої знання, що в свою чергу дає безкраї можливості для саморозвитку, збільшення кругозору, тренування інтелекту та пам'яті, розширення світогляду, ерудованості, вдосконалення чи підвищення кваліфікації та самоосвіти, складовою якої й виступає самовиховання.

У сучасних педагогічних дослідженнях підкреслюється зв'язок естетичного та професійного розвитку особистості студентської молоді. Естетична культура дозволить майбутньому фахівцю розглядати кожний момент життєдіяльності як гармонію, красу власної самопобудови, духовної праці над собою [5, с. 7]. Естетичні критерії стають у наш час вимірами успіху як у професійній діяльності так і в особистісному зростанні.

Отже, естетичне виховання як і естетичне самовиховання спрямоване на людинотворення як таке, на формування людяності індивіда, перетворення його на самостійну, вільну й відповідальну особистість та полягає в якісній зміні рівня її естетичної культури, що призводить до збільшення рівня естетичної культури суспільства в цілому.

Список використаних джерел:

1. Закон ВР України «Про основи внутрішньої й зовнішньої політики» від 01.07.2010 №2411-VI – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T102411.html.
2. Концепція національного виховання студентської молоді. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/4310.
3. Наконечна О. Естетичне як тип духовності / О. Наконечна. – Рівне : ВАТ «Рівнен. друк.», 2002. – 208 с.
4. Кутузова Г. І. Естетичне виховання як засіб творення естетичної культури студентської молоді / Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки РОЗДІЛ І. Філософська антропологія та філософія культури. 24, 2011. С. 42.
5. Антонова А. Методологічні та теоретичні основи естетичного виховання сучасної студентської молоді. Українська інженерно-педагогічна академія ГО «Школа адаптивного управління соціально-педагогічними системами». Електронне наукове фахове видання «Адаптивне управління: теорія і практика». Серія «Педагогіка». Випуск 4 (7), 2018. С. 5.

M. S. Semenov,
senior lecturer of department
to the theory and methodologies of physical culture,
Establishment of education the «Belarussian state pedagogical university
of the name Maksim Tank», Minsk, Republic of Belarus

FEATURES OF MARKETING DEVELOPMENT IN TOURISM

This article discusses the features of the application of marketing in the tourism industry. The relevance of the study is determined by the active development of the tourism services market, the specific characteristics of which are currently internationalization, integration and regionalization, dynamic changes in tourist demand and supply.

The tourism industry is becoming a leader among other industries in terms of the degree of multiplicative influence on the economy. In the economies of many leading countries of the world, the tourism sector occupies a key, budget-forming position. The development of the tourist market in Russia will certainly contribute to increasing the level of competition in this economic sphere.

Marketing in tourism is marketing carried out in the field of providing tourist services. Tourism marketing includes activities related to the planning and development of tourism products and services, their sale and promotion in the market, as well as stimulating demand for them and pricing. It is based on a system of services that are constantly offered in the leisure market in order to make a profit by tourist organizations and meet the needs of their customers.

The main components of marketing in tourism are the processes of production and sale of tourist services, as well as commercial work. Thus, we are talking about the design of tourist services and the development of

their organizational basis, as well as the establishment of the level of selling prices for services, the organization of advertising events, their promotion and sale. In the field of tourism, marketing performs certain functions. According to the World Tourism Organization, this is [4]:

The main components of marketing in tourism are the processes of production and sale of tourism services, as well as commercial work. Thus, we are talking about the design of tourist services and the development of their organizational basis, as well as the establishment of the level of selling prices for services, the organization of promotional events, their promotion and sale. In the field of tourism, marketing has certain functions.

According to the World Tourism Organization, this [4]: establishing contacts with clients; development; control. The main purpose of establishing contact with customers is to convince potential customers that the proposed holiday destination and the attractions available there, services and expected benefits are fully consistent with what the customers themselves want to receive. The development function is directly related to the development of innovations that can provide new opportunities for sales and implementation. Finally, monitoring involves analyzing the results of the market promotion of tourism services and checking whether they really reflect the successful and full use of existing opportunities in the tourism sector.

Marketing in tourism is the process of organizing the activities of a travel agency for the development, formation and promotion of new types of tourist and excursion services in order to make a profit on the basis of improving the quality of the tourist product and taking into account the specific needs of tourists. Marketing in the field of tourism is designed to help in evaluating the services of a travel agency, as well as to make the right choice for customers. This demonstrates that the concept of marketing in the travel industry fully covers the activities of a travel agency, and not just sales policy. The marketing approach to tourism development has long been successfully used by regional authorities and representatives of the tourism industry in the United States, Germany, Great Britain, etc. [1].

The complex nature of the concept of marketing in tourism involves the consideration of the marketing process at various levels of management of the creation, formation, promotion and implementation of a tourist product. The subjects of the marketing process are not only commercial enterprises, but also state bodies in the field of tourism, as well as territories.

At the present stage of market development, the marketing of tourist organizations is subject to certain trends. The most fundamental of them can be considered a pronounced consumer orientation. Their needs, needs and expectations are put at the forefront. An equally important role is played by marketing management as one of the factors of increasing the level of market competitiveness of a tourist organization [2].

In general, the marketing activities of tourism organizations are based on the concept of marketing services. At the heart of their marketing activities is the use of less simple, more often extended marketing packages. Tourism organizations are increasingly seeking to increase the loyalty of their customers and maintain a high reputation in the market. In the field of tourism, marketing also implies the need to conduct market research on the market of tourist services.

To date, the most relevant areas of such research are:

- determining the demand (actual and potential) for individual tourist services;
- forecasting the demand for the production of new services; studying and analyzing the range of existing tourist destinations;
- assessment of consumer behavior motives, etc.

At the present stage of market development, tourism marketing uses basically the same methods as in product marketing [3].

Today, the main ways to promote tourism services to the market are personal sales, focused on a specific client, advertising, direct marketing, as well as building public relations. In recent decades, Internet marketing, based on the use of modern information technologies and innovative techniques, has become particularly popular. Special attention should be paid to building a tourist brand.

As a specific feature of marketing in tourism, you can define:

1. The main task of tourism marketing is not to passively monitor demand, but to actively form it based on the forecast of its development.
2. In the formation of a tourist product, the thoroughness of its development becomes more important.
3. When implementing a tourist product, it is especially important to conduct reliable information activities in relation to customers.
4. Since the importance of the seasonality factor in the tourism sector in Russia is quite high, this creates the need to pay increased attention to marketing activities in the off-season, which will allow the tourist enterprise to be less dependent on the time factor.

5. In the marketing management system in tourism, it is necessary to take into account, in addition to material aspects, the psychological and emotional state of the consumer, as well as his individual characteristics.

6. due to the fact that the tourist product includes both tangible and intangible components, great importance is attached to the function of coordinating the marketing activities of each participant in the production of tourist services, as well as regulating tourism at the state level [1].

Thus, we see that the marketing activities of a travel agency serve as the basis for planning every aspect of its activities.

Literatures:

1. Яковлева Л. А. Маркетинг в сфере здравоохранения. // Социально-экономические явления и процессы. Тамбов, 2018. № 3–4. С. 352–357.

2. Зобова Е. В., Яковлева Л. А. Привлечение инвестиций для развития регионального туризма // Саяпинские чтения: сборник материалов круглого стола. Тамбов, 2016. С. 78–87.

3. UNWTO Tourism Highlights 2016 Edition // URL: <http://mkt.unwto.org/en/publication/unwto-tourism-highlights-2016-edition> (дата обращения: 18.11.2020).

4. Туризм в России 2016 URL: http://www.beboss.ru/journal/franchise/articles/2829-tourism_in_russia_2020_statistics (дата обращения: 18.11.2020).

5. Федеральная служба государственной статистики. Розничная торговля, услуги населению, туризм / [Электронный ресурс].- Режим доступа: -URL: http://www.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_main/rosstat/ru/statistics/enterprise/ – Дата доступа: 10.03.2021.

С. О. Чуканова,

*кандидат педагогических наук, заведующий сектором
Научовой библиотеки, старший преподаватель кафедры
психологии та педагогіки, Національний університет
«Києво-Могилянська академія», Україна*

ПРОБЛЕМА САМОРОЗВИТКУ ФАХІВЦЯ БІБЛІОТЕЧНО-ІНФОРМАЦІЙНОЇ ТА АРХІВНОЇ СПРАВИ ПРИ РОБОТІ З ДАНИМИ ДОСЛІДЖЕНЬ В СУЧАСНОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Сучасна цифрова епоха вимагає всебічного розвитку наукових досліджень та удосконалення їх методів. Цей процес відображається і на результатах досліджень, що сприяють розвитку наукової комунікації. На сьогоднішній день пакети даних досліджень є більш популярним інструментом наукової комунікації, ніж стаття у науковому часописі, адже на думку К. Боргман, успіх наукового дослідження залежить від швидкості розповсюдження його результатів для їх подальшого використання чи верифікації [1, с. 35]. Дані стають відкритими та доступними для громади, грантодавців, інших дослідників, бенефіціарів та стейкхолдерів, зацікавлених в певному дослідженні. Дані дослідження – поняття, яке різноманітні науковці трактують по-своєму. На нашу думку, найбільш точним є трактування Дослідницької ради інженерів та фізиків (Engineering and Physical Sciences Research Council), де дані дослідження визначаються як «...записаний фактичний матеріал, який зазвичай зберігається та приймається науковим співтовариством, як необхідний для підтвердження результатів дослідження». (*тут та далі переклад з англ. мови наш – С. Ч.*) [8].

Асоціація європейських наукових бібліотек (Ligue des Bibliothèques Européennes de Recherche) наголошує на тому, що відкрита наука передбачає прозорість у всіх процесах: від збору даних до публікації результатів дослідження та повторного їх використання [10]. Варто сказати у цьому контексті детальніше про життєвий цикл даних дослідження, який є низкою етапів від планування до повторного аналізу даних і враховує такі аспекти управління даними досліджень як: організацію файлів, довготривале та короткострокове зберігання, розповсюдження результатів тощо. Існує безліч підходів до класифікації життєвого циклу даних, для наочності розглянемо життєвий цикл даних, розроблений науковою ініціативою DataONE (Data Observation Network for Earth), представлений на схемі 1.

Як видно зі схеми 1, у життєвому циклі дослідницьких даних DataONE наведено вісім етапів, кожен з яких передбачає певну роботу з даними досліджень. Для того, щоб ефективно здійснювати управління даними досліджень (Research Data Management), необхідно усвідомлювати суть цього процесу. Л. Корті з колегами робить наголос на тому, що дослідницькі дані є наріжним каменем сучасного знання, інновацій та пізнання світу довкола нас. Цифрова епоха сприяє швидкому накопиченню та розповсюдженню даних у великій кількості, тож дослідникам та бібліотечним фахівцям необхідно удосконалювати свої вміння роботи з даними та їх управління [5, с. 1–3]. Вже згадана нами Асоціація європейських наукових бібліотек (LIBER) пропонує розвивати такі навички у контексті відкритої науки, які показано у таблиці 1.

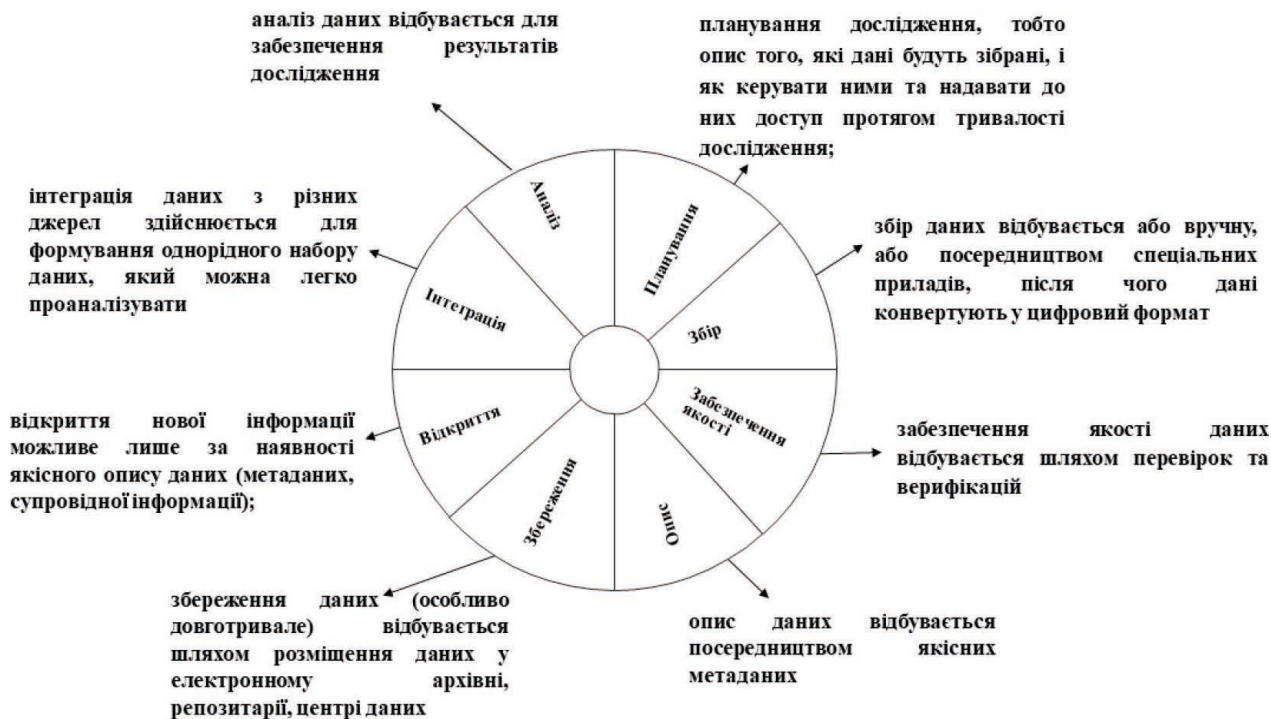

Схема 1. Життєвий цикл даних за DataONE [2]

Таблиця 1 Навички для практики відкритої науки від LIBER [10]

НАВИЧКИ ВІДКРИТОЇ НАУКИ										
FAIR принципи роботи з даними		Метрики та винагороди		Публікаційна активність		Дослідницька етика та академічна доброчесність		Громадянська наука		
Створення цифрового контенту	ІТ(інформаційна грамотність)	Створення цифрового контенту	Комунікація та співпраця	Створення цифрового контенту	ІТ	Створення цифрового контенту	ІТ	Створення цифрового контенту	ІТ	Комунікація та співпраця
				безпека						
Метадані; Поєднані дані; Збереження та архівація; Кураторство та інтероперабельність; План УДД; ІЗ для обробки даних; Публікація даних; Політика даних; Знання принципів FAIR (Findable, Accessible, Interoperable, Reusable)	Аналіз і візуалізація даних; Інтелектуальний аналіз тексту; Пошук у відкритих джерелах; Управління великими наборами даних; Очистка даних; Повторне відтворення та використання даних	Розповсюдження результатів дослідження через соціальні медіа	Бібліометрія, альтернативні метрики та звіти ефективності науковця	Використання інституційних репозитаріїв; Нові стратегії публікацій відкритого доступу; Університетські видання відкритого доступу; Інші моделі публікування ВД; Постійні індикатори; Знання про відкриті публікації; Знання про репозитарії	Розвиток та управління наявними дослідницькими інформаційними системами; Політика відкритого доступу та ліцензування	Копірайт та інтелектуальна власність у цифровому середовищі	Академічна етика, знання законодавства із захисту персональних даних	Відкриті ліцензії	Відповідальний підхід до проведення досліджень та введення інновацій	Проведення онлайн заходів, крауд-сорсинг, залучення громади

З таблиці 1 ми бачимо, що LIBER виділяє п'ять основних типів навичок, що пов'язані з базовими принципами відкритості даних (знаходженням, доступом, інтеперабельністю, повторним використанням), знанням метрик (бібліометрії, альтернативних метрик тощо), публікаційної активності та моделями відкритого доступу, академічною доброчесністю та науковою етикою, громадянською наукою. Кожен з типів у свою чергу поділяється на підтипи, що стосуються створення цифрового контенту, інформаційної грамотності та комунікації і за цими підтипами й категоризуються як ознаки відкритої науки.

З огляду на вищезазначені аспекти потрібно сказати, що професійний розвиток фахівців бібліотечно-інформаційної справи, які працюють з даними (куратори даних, бібліотекарі по роботі з даними) залежить від постійного самовдосконалення та саморозвитку. Управління даними досліджень відносно нова дисципліна у контексті зарубіжної бібліотечної освіти, адже ще кілька років тому бібліотекарі по роботі з даними готувались на робочих місцях у процесі виконання виробничих завдань. На противагу цьому, А. Семелер та колеги вважають, що кураторство даних або ж робота бібліотекаря з даними – не нова практика, а є лише розширенням традиційних бібліотечних практик і є вираженням прагнень бібліотечних фахівців опанувати знання з організації та управління даними досліджень [9, с. 775–776]. Проте, варто підкреслити, що УДД як університетська дисципліна новіша за практику УДД, яка дійсно є розширенням традиційних функцій бібліотекаря. В Україні УДД як дисципліна для фахівців з бібліотечної, інформаційної та архівної справи наразі не виокремлена, тож навчання цій дисципліні фахівці бібліотечної справи та майбутні їх колеги можуть здійснювати самостійно через он-лайн платформи. Найбільш відомими відкритими платформами, що пропонують навчання управлінню даними досліджень є: Research Data MANTRA, DataONE Education Modules, FOSTER, Data Tree [3;4;6;7]. Це зарубіжні платформи, здебільшого Британські та Європейські.

Висновок: Саморозвиток бібліотечних фахівців, які прагнуть працювати як куратори даних, залежить від їх здатності самостійно опанувати тему управління даними досліджень, послуговуючись сучасними он-лайн платформами відповідного напрямку. В основі успішного опанування навиків УДД лежить розвиток навиків, необхідних для роботи в контексті відкритої науки. Управління даними досліджень як дисципліна існує на стику науки про дані та традиційного бібліотекознавства та інформології і включає значний ІКТ-компонент, тому здатність фахівця бібліотечної, інформаційної та архівної справи швидко реагувати на виклики часу та адаптуватись до сучасних технологій є запорукою успіху у саморозвитку в цій галузі.

Список використаних джерел:

1. Borgman C. L. *Scholarship in the Digital Age: Information, Infrastructure, and the Internet*. MIT Press, 2018. 360 p.
2. Data Life Cycle | DataONE. DataONE. URL: <https://old.dataone.org/data-life-cycle> (date of access: 22.02.2021).
3. Datatree – Data Training Engaging End-users. Datatree – Data Training Engaging End-users. URL: <https://datatree.org.uk/> (date of access: 22.02.2021).
4. Education Modules | DataONE. DataONE. URL: <https://old.dataone.org/education-modules> (date of access: 21.02.2021).
5. *Managing and sharing research data* / L. Corti et al. 2nd ed. London : SAGE, 2020. 342 p.
6. MANTRA: [Веб- сайт]. The University of Edinburgh, 2019. URL: <https://mantra.edina.ac.uk/> (дата звернення: 04.04.2020).
7. Open Science Training Courses., FOSTER FACILITATE OPEN SCIENCE TRAINING FOR EUROPEAN RESEARCH. URL: <https://www.fosteropenscience.eu/toolkit> (date of access: 21.02.2021).
8. Scope and benefits – EPSRC. Wayback Machine. URL: <https://web.archive.org/web/20120714223147/www.epsrc.ac.uk/about/standards/researchdata/Pages/scope.aspx> (date of access: 22.02.2021).
9. Selmer A. R., Pinto A. L., Rozados H. B. F. Data science in data librarianship: Core competencies of a data librarian. *Journal of Librarianship and Information Science*. 2019. Vol. 51, no. 3. P. 771–780. URL: <https://doi.org/10.1177/0961000617742465> (date of access: 22.02.2021).
10. Swiatek C. Open Science Training: How to Implement Methods and Practices in European Research Libraries | ZBW MediaTalk. ZBW MediaTalk. URL: <https://www.zbw-mediatalk.eu/2020/09/open-science-training-how-to-implement-methods-and-practices-in-european-research-libraries/> (date of access: 22.02.2021).

V. K. Mukhliado,
associate professor of the department of sports pedagogical disciplines
S. A. Trasko,
lecturer at the Department of Sports Pedagogical Disciplines,
Establishment of education the «Belarussian state pedagogical university
of the name Maksima Tank», Minsk, Republic of Belarus

EXPRESSION OF LEADERSHIP IN MINI-FOOTBALL ATHLETES

The world educational space, and the information society as a whole, is characterized by a rapid pace of development of new ideas, and their innovation requires the personality of a trainer or athlete to have certain character traits and qualities that contribute to captivating the rest of the team or collective. Therefore, the chosen topic of the work is relevant, and its results can be used in the future when organizing the educational process. The purpose of our research is to scientifically and theoretically substantiate and present the phenomenon of leadership qualities manifestation in the system of training athletes in mini-football. We have to:

1. Introduce the personality factors that affect the effectiveness of a leader.
2. To develop the author's model of the formation of personality leadership qualities.

The relevance of the study lies in the fact that at this stage of the development of the Belarusian state, in order to enter the European space, it is necessary to develop such personality traits so that a person can freely discuss important issues, lead a team of associates and like-minded people, speak at public meetings and conferences [1].

It is about building a leadership position and developing leadership qualities. Therefore, the chosen topic is very important, significant and will contribute to effective activity. The degree of scientific sophistication. The topic under consideration on the analysis and comparison of the essence of leadership qualities, the content component, the nature and direction of the leader's activity, the characteristic qualities of the leader, the impact on the environment, functional responsibilities, socio-economic status in society, is constantly being studied by scientists of the Russian Federation, the Republic of Belarus, Ukraine.

Representatives of the scientific world I. V. Kotlyarov, N. S. Rysyukevich study the formation of team leaders in the field of sports [2].

Let us present a general assessment of the state of the problem under study. Most scientists imagine that leaders are born, and not formed during life. But some real developments and methods, the consciousness of society, argue that leadership qualities are successfully formed throughout life.

First of all, the term leader is deciphered as the possibility of a specific targeted action on a person, which involves the search for and finding an additional superpower of each person to achieve the planned goal.

On the contrary, leadership qualities act as a certain condition for collective development, which shows the desire of the group under the leadership of the leader to be effective, implementing the initiatives of each individual in the team, to unite common forces to achieve the planned results at a specific stage in the development of a team or an individual. Some scholars mean by the concept of leadership the art of mobilizing spiritual forces, uniting, inspiring a certain group of people in order to strengthen a unified approach to the values adopted in this collective.

A person leading a team, a leader is a special psychotype of personality, sometimes even with unique abilities, with a clearly developed hierarchy of their own values. A leader is a person with potential capabilities, the self-realization of which depends on his willpower.

Scientists represent the spiritual side of leadership in opposition to the views of K. Jaspers, highlighting the typology of «spiritual leadership» on the basis of revealing the uniqueness of the personality. But leadership is a multidimensional phenomenon, it includes socio-philosophical, psychological, economic and other areas [3].

List of literature:

1. Давидович, С. А. Изучение феномена лидерства в системе подготовки спортсменов / С. А. Давидович, В. К. Мухлядо, / Состояние и перспективы технического обеспечения спортивной деятельности, посвящ.100-летию БНТУ и 10-летию СТФ /VI Междунар.науч.-технич.конф., 22–23.окт. 2020 г. / Минск: БНТУ. – С. 71–74.
2. Котляров, И. В. Формирование командных лидеров в сфере спорта: социологические тренды / И. В. Котляров, Н. С. Рысюкевич; Нац. Акад. Наук Беларуси, Ин-т социологии. – Минск: Беларуская навука, 2019. – 439 с.
3. Решетько, Н. И. Анализ лидерских компетенций и роли менеджеров в обеспечении конкурентоспособности бизнес-процессов компании //Науковедение. – 2016.- Том 8, №1. – Режим доступа: <http://naukovedenie.ru/PDF/42EVN116.pdf>. – Дата доступа: 19.02.2021.

АКСІОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД У ФОРМУВАННІ ЗАГАЛЬНОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Актуальність теми. Інтеграція України з країнами Європи, загострення проблеми міжкультурної взаємодії і соціальні конфлікти в умовах глобалізаційних кризових процесів вимагає обґрунтування сучасних засад загальнокультурного виховання, становлення толерантної особистості, здатної адаптуватися до постійних змін у суспільстві, самореалізації та самовдосконалення. Цей процес передбачає активізацію пошуків оптимальних форм навчання в професійно-технічних навчальних закладах на основі компетентнісного підходу. За компетентнісним підходом до характеристики випускника професійно-технічного навчального закладу, який може діяти у соціально-економічному просторі Європи, висувається така вимога: володіння компетентностями, які становлять базу для загальнокультурної компетентності.

Відповідно до висновків експертів Ради Європи, після оволодіння певними необхідними компетентностями, які стосуються відповідного рівня умінь, знань та ставлень, людина здатна здійснювати ускладнені види діяльності; а також знаходити досить ефективне вирішення проблеми, іншими словами – стати спеціалістом, який здатний вчасно та успішно реагувати на ті чи інші запити часу [5].

Організація навчально-виховного процесу у професійно-технічному навчальному закладі ґрунтується на засадах Конституції України, «Національної доктрини розвитку освіти України у XXI столітті» (2001 р.), Закону України «Про професійно-технічну освіту», Національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 рр., а також відповідно до вимог документів ЮНЕСКО, Міжнародної організації співробітництва і розвитку освіти.

У зв'язку з цим підвищується роль професійно-технічної освіти, зокрема в контексті вивчення суспільно-гуманітарних дисциплін, які забезпечують оволодіння учнями духовними надбаннями українського народу, формування світогляду і національної свідомості, загальнокультурними цінностями та морально-етичними нормами поведінки в соціумі.

Чому акцентується увага на формуванні цінностей саме у учнів професійно-технічних закладів? Тому що це своєрідне середовище молоді.

Маючи досвід роботи в професійно-технічному закладі, я погоджуюсь із твердженнями Павленко А. Ю., яка визначила групи учнів за мотивами, що слугували критерієм вибору навчального закладу для отримання освіти. До таких вона віднесла: 1) учні із малозабезпечених, багатодітних, неблагополучних, неповних сімей, для яких навчання у професійно-технічних закладах єдиний спосіб отримати професію в найкоротший термін (та мати можливість забезпечувати себе і допомагати сім'ї); 2) учні, які в школі мали низький і середній рівень знань та мають мінімальні шанси отримати професію у вищому навчальному закладі (дуже часто такі учні проявляють активність та цілеспрямованість у навчально-виховному процесі, реалізуючи нерозкритий у школі потенціал); 3) учні із достатнім та високим рівнем знань, батьки яких не мають фінансових можливостей забезпечити їх освітою у вищому навчальному закладі; 4) учні, які потерпають від гіперопіки батьків, або учні, які живуть у недобррозичливій сімейній атмосфері (такі учні «втікають» від домашніх проблем і дуже часто стають жертвами псевдодорослості). Як висновок: у професійно-технічних навчальних закладах навчаються учні, які не мали можливості здобути високий рівень загальнокультурної компетентності, тому реалізація цього процесу вимагає особливої уваги до навчально-виховної діяльності як засобу формування загальнокультурної компетентності.

Аналіз наукових джерел, дисертаційних робіт, виконаних протягом останніх років, засвідчив, що у вітчизняній педагогіці відсутні комплексні дослідження проблеми формування загальнокультурної компетентності учнів професійно-технічних навчальних закладів.

Основною відмінністю навчально-виховного процесу професійно-технічних закладів від загальноосвітніх шкіл є поділ на загальноосвітню, загальнопрофесійну, професійно-теоретичну і професійно-практичну підготовку.

Професійно-теоретична підготовка є важливим елементом в отриманні робітничої професії. Особливістю учнів професійно-технічного навчального закладу є їх прагнення до самостійності, визначеність із майбутньою професією, однак їм властива неповнота розуміння відповідальності дорослого життя. Під час професійно-практичної підготовки відбувається включення у робочий колектив. Робота на рівних із дорослими фахівцями вимагає від учня професійно-технічного навчального закладу високого рівня професійної культури та знання етичних норм для комфортної роботи на підприємстві. У цьому процесі учні

зустрічаються із реальними професійними ситуаціями, які часто вимагають загальнокультурних знань для розв'язання навчально-виробничих завдань.

Поведінка і діяльність учня зумовлена його ціннісними орієнтаціями, тому найдієвішим є аксіологічний підхід. Цей підхід передбачає формування в учнів поваги не тільки до цінностей українського народу, але й інших народів. Сенс цього підходу розкривається через розуміння системи його принципів, серед яких: рівність філософських поглядів у єдиній гуманістичній ціннісній системі (за умови збереження різноманітності їхніх етнічних і культурних особливостей); рівність творчості й традицій, розуміння необхідності дослідження і застосування вчень, починаючи ще з минулого, і відкриття нових у сучасному і майбутньому; рівність усіх людей соціокультурний прагматизм замість суперечки про основи цінностей; діалог замість байдужості, взаємного заперечення.

Аксіологічний підхід не тільки представляє людську особистість як найвищу суспільну цінність, а також самоціль розвитку суспільства, але й дає можливість досліджувати різні явища з точки зору можливостей, які закладені у них, з метою задоволення людських потреб.

Аксіологічний підхід у формуванні загальнокультурної компетентності учнів професійно-технічних навчальних закладів здійснюється у процесі створення позитивної мотивації стосовно професійної діяльності у майбутньому.

Однозначно, курси історії і правознавства у загальноосвітній підготовці учнів професійно-технічного закладу є ідеальним підґрунтям для формування загальнокультурної компетентності, адже кожна тема несе інформацію про ту чи іншу культуру, цивілізацію, що допомагає кращому розумінню ролі діалогу культур. Метою цих курсів є розкриття особливостей розвитку людського суспільства, правових, соціально-економічних процесів. Теми, що найбільше сприяють формуванню загальнокультурної компетентності учнів: «Проблеми становлення та консолідації української нації», «Розвиток культури на початку ХХ століття», «Культура і духовне життя в Україні 1917–1921 рр.», «Голодомор 1932–1933 рр. в Україні – геноцид українського народу», «Опозиційний рух в СРСР», «Боротьба кримських татар за повернення на Батьківщину», «Революція гідності» і, безумовно, мужність «кіборгів» – захисників Донецького аеропорту у теперішній війні з Росією. Такі цінності як життя, свобода, людська гідність, патріотизм, толерантність і людяність формуються як під час знайомства з темами, так і в повсякденному виховному процесі та на практичних заняттях. Т.т. аксіологічний підхід охоплює комплексно весь навчальний цикл в професійно-освітньому закладі і є важливою складовою формування загальнокультурної компетентності.

Таким чином, формування та розвиток загальнокультурної компетентності учнів професійно-технічних навчальних закладів забезпечує їх адаптацію до конкретних соціально-історичних умов життя.

Список використаних джерел:

1. Державний стандарт повної загальної середньої освіти. Постанова КМУ № 898 від 30.09.2020 року. Режим доступу: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/76886/.
2. Баханов К. О. Професійний довідник вчителя історії. Харків: Основа, 2012. 239 с.
3. Євтодюк А. В. Аксіологічні засади сучасної системи освіти України. Педагогічний пошук, 2 (82), 2014., С. 12–15.
4. Мироник О. В., Давиденко О. М. Роль аксіологічних компонентів у формуванні професійної компетенції студента-медика. Режим доступу: <https://sworld.education/simpoz8/11.pdf>.
5. Павленко А. Ю. Формування загальнокультурної компетентності учнів професійно-технічних навчальних закладів у процесі вивчення предметів суспільно-гуманітарного циклів. Режим доступу: http://eprints.zu.edu.ua/19457/1/dys_Pavlenko.pdf.
6. Фрейман Г. Формування аксіологічної компетентності на уроках історії України в 11 класі // Історія в школах України. 2007, № 6. – с. 13–14.

Т. Г. Пахотіна,
аспірантка кафедри педагогіки Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка, Україна

ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ В РЕСПУБЛІЦІ ПОЛЬЩА: ПРОБЛЕМИ ТА НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ

Польща – одна з країн-сусідів, близьких нам як територіально, так і своїм історичним шляхом, тому не дивно, що в багатьох галузях, у тому числі в освіті та виховній роботі, ми маємо схожу проблематику. Член Європейського союзу з 2004 року, Польща дотримується всіх основних законів ЄС, у тому числі й тих, що стосуються виховання та освіти. Але останнім часом держава все більше виокремлює власну

стратегію виховної роботи, а особливо патріотичного виховання, оскільки аналіз поточної ситуації презентує поступове згасання патріотичних настроїв у суспільстві, відхід від власного культурного спадку та тяжіння до уніфікованої загальносвітової громадянськості, без індивідуальних національних особливостей.

Польська Республіка має досить складний шлях історичного розвитку, обумовлений впливом країн-сусідів та постійними поділами територій, тому, незважаючи на столітній ювілей незалежності, відсвяткований недавно, та 700-літню історію освітньої системи (Русіна, 2016), існуючі проблеми не дають змоги якісно та результативно втілювати в життя новітні програми з патріотичного виховання.

Однією з вагомих проблем є виділення власного історичного шляху розвитку Польщі, її ролі та місця у світовій історії, виправлення переколювань та недостовірностей, що створюють хибний образ країни в очах громадян своєї та сусідніх держав. Ця справа досить нелегка, оскільки Польща не може на даному етапі розвитку бути цілком незалежною від впливу сусідніх країн та впливових країн Євразії, з якими вона пов'язана економічними зв'язками. Тому виклад багатьох історичних тем, як, наприклад, участь Польщі у Другій Світовій війні, Голокост, територіальні війни та поділи протягом минулих століть, ускладнюється неможливістю їх незалежного компетентного висвітлення. Польща майже не має незалежних ЗМІ, власники більшості з них знаходяться за кордоном, тому, зрозуміло, представляють інтереси своїх країн, а не Польщі. Як наслідок – постійне розмиття історичної правди, зростання інтересів країн-сусідів у всіх сферах життєдіяльності країни, стирання польської самоідентичності (Тутко).

Ще одна проблема – відсутність однакості в розумінні патріотизму серед поляків. Згідно з опитуванням CBOS, більшість респондентів вважають себе патріотами та пишуться своєю національністю, але під патріотизмом мають на увазі різні речі: культивування національних традицій, знання історії, повага до національної символіки, прищеплення дітям любові до Батьківщини, повага та дотримання закону, участь у виборах, готовність боротися та віддавати своє життя за Батьківщину. Деякі поляки наголошують на надійному виконанні професійних обов'язків та сплаті податків, необхідності купувати польські продукти та забороні продажу землі іноземцям. Кожен шостий дорослий респондент і 28 відсотків молоді підтримує національні рухи, з яких 3 відсотки молоді виступають у таких рухах (CBOS). Існуюча розбіжність у тлумаченні поняття «патріотизм», з одного боку, створює широке коло можливостей розробки проєктів з патріотичного виховання, а з іншого – зумовлює низьке охоплення населення існуючими програмами через їх вузьку направленість.

Це ж саме дослідження говорить про зростаючу недовіру до уряду та небажання залучатися до активного патріотизму, не лише емоційного бажання кращого життя для країни, але й конкретних дій для покращення ситуації в державі. Особливо бентежать подібні настрої серед молоді – наприклад, з 5,4 мільйонів виборців молодшої групи (18–29 років) на президентські вибори в 2019 році прийшло лише 1,5 мільйона (Holistic). Це свідчить про незацікавленість поляків долею власної країни та її майбутнім, що не може не тривожити, адже в руках саме молодого покоління – доля держави.

Отже, ми бачимо, що Польща, незважаючи на довгу історію, має ще багато проблем із рівнем патріотичної свідомості громадян, а отже, потребує нових розробок та наукових розвідок у цьому напрямку, оскільки втрата народом патріотичних настроїв веде за собою втрату національної ідентичності та втрату незалежності своєї країни. Український та польський народ мають спільне коріння, наші історичні шляхи часто перепліталися, а лінія кордону неодноразово змінювалась, тому нашій державі корисно вивчати польський досвід патріотичного виховання, багато в чому позитивний, та розробляти власні проєкти на основі запозичень, оскільки проблеми, що потребують вирішення, часто спільні для обох країн.

Список використаних джерел:

1. Русіна Н. Г. Становлення та розвиток вищої освіти Польщі. – Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology, IV (40), Issue: 81, 2016. URL: https://seanewdim.com/uploads/3/4/5/1/34511564/n_g_rusina_establishment_and_development_of_higher_education_of_poland.pdf.
2. Dr Marek Mariusz Tytko. Wychowanie patriotyczne w Polsce współczesnej. URL: https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/bitstream/handle/item/23380/tytko_wychowanie_patriotyczne_w_polsce_wspolczesnej.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
3. CBOS// https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2008/K_167_08.PDF.
4. Holistic. URL: <https://holistic.news/polski-patriotyzm-bez-pokrycia/>.

САМОРАЗВИТИЕ ЛИЧНОСТИ В ПРОЦЕССЕ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПОЛИЛОГА В СИСТЕМЕ МУЗЫКАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Сильное влияние музыки на формирование мировоззрения и мироощущения личности несомненно. Во многом оно может быть объяснено психологическим процессом общения с искусством в процессе его восприятия. Без общения с необходимым для него процессом обратной связи между субъектом творческой деятельности и произведением, невозможно воздействие музыки на целостностное сознание человеческой личности.

Исследование музыки как средства общения связано с проблемой бытия художественного произведения. Произведение можно рассматривать не как текст в интерпретации эпохи, но как интерпретацию текста в контексте культуры, его породившей. Прочтение произведения вне осознания авторского замысла ведет к разрыву содержания и формы, к уничтожению художественных ценностей и общения посредством искусства.

Специфика музыкального общения полностью определяется интонационной природой музыки, двойственностью ее знакового слоя (знак иконический и ассоциативный), законами музыкально-тематического развития, интонационного единства музыкального произведения, спецификой ладогармонического языка и музыкальной драматургии. Так, например, именно с позиций общения открывается ущербность течений музыкального авангардизма и поп-музыки.

Интонация как элементарная частица музыки эмоционально окрашена, имеет эмоциональный тонус, температуру, она – «живая». Отсутствие жестко фиксированной смысловой нагрузки, вариантность смыслов дает большую свободу для восприятия. Интонация «приспосабливается» к каждому индивидууму, «учитывая» психические особенности личности. Музыкальный образ (образы), созданный в этой же системе, то есть на интонационной основе, обладает характерными особенностями, индивидуализирован, узнаваем, но сохраняет свойство интонации создавать широкое смысловое поле, дающее возможность свободно достраивать, наполнять художественный образ сообразно логике развития музыки и духовному опыту слушателя.

Поскольку общение с музыкальным произведением в процессе его восприятия, слушания и воссоздания включает в себя разные проявления общения, целесообразно изучать его как художественный полилог. «*Полилог*» в культурологии можно рассматривать как межкультурное общение или поликультурные взаимодействия. «Межкультурное общение является процессом коммуникативного взаимодействия между индивидами, представляющими различные культуры и имеют свой собственный языковой код конвенции поведения, ценностные установки, обычаи и традиции» [1, с. 296].

Реализация полилога в музыкальном искусстве происходит прежде всего через принцип «чтения». В музыкальном образовании полилог между «читателями» (исполнителями и слушателями) и создателями (композиторами и авторами текстов) в основном основан на определенных музыкальных материалах и литературных произведениях.

Музыка как искусство временно существует не в статичных произведениях, таких как музыкальные партитуры или аудиовизуальные продукты. В концепции французского музыкального семиотика Жан-Жака Наттиеза (Jean-Jacques Nattiez) музыкальные произведения существуют как процессы, «процедуры» («procedures»). Это чем-то похоже на понятие «живая музыка». Произведение является культурным продуктом с жизнеспособностью и генеративным характером, основанным на культурной экологии. Оно является средством и носителем диалога с читателями. Согласно философии Ж.-Ж. Наттиеза, понимание музыкальных произведений в культуре требует понимания музыкальных фактов. Ученый говорит: «С точки зрения семиотиков, нам нужно определять произведение с онтологического уровня, но я предпочитаю зафиксировать способ существования произведения в трех модулях, распределенных по его собственным характеристикам. То есть он широко существует во взаимном конструировании своих собственных символов и существует как общий музыкальный факт» [3, с. 70].

Концепция «музыкального факта» (music fact) в культурной модели – это основная концепция взгляда Ж.-Ж. Наттиеза на музыкальные символы. Музыкальные произведения существуют как системы символов и построены процедурно, что влияет на понимание музыки людьми. Чтобы понять факты музыки, мы должны начать с «тройного разделения» (tripartition) семиотического анализа. Ж.-Ж. Наттиез превратил «тройное разделение» в три измерения символических феноменов, а именно:

1. измерение творения и зарождения (the poietic dimension),
2. измерение восприятия и принятия (the esthetic dimension),
3. качественные следы (the trace) [3, с. 11].

Измерение творения и порождения основано на процессе творения (process of creation); измерение восприятия и принятия зависит от получателя, но получателю не внушается конкретная и значимая информация, но он основан на чисто субъективном подходе к построению «обратного процесса восприятия редукции феномена». Качественные следы, знаки – это качественные материалы, которые можно символизировать с помощью пяти органов чувств и синтеза. Этот материальный материал нейтрален и не имеет никакой ценности, точки зрения или значения. Поэтому Ж.-Ж. Наттиез использует понятие «следы» (trace), выражающие это значение. Существование музыкальных произведений, а также область исследования и анализа музыкальной семиотики должны быть установлены в процессе взаимодействия этого «живого» «тройного корреляционного режима» и полностью учитывать все аспекты этих трех полей. Процесс изучения и взаимодействия этих трех аспектов музыки составляет «тотальный музыкальный факт» (a total music fact).

Взаимодействие с художественным произведением раскрывается не как информационно-познавательный процесс, а как сотворческий акт одновременного познания и проникновения, приобщения, сопереживания саморазвивающихся личностей.

Судьба образа (образов) разворачивается во времени со своими кульминациями, спадами, сгущениями и разряжениями, изоморфно человеческому сознанию, динамике эмоциональных состояний. Это качество (изоморфизм) придает музыкальной речи естественность, интимность; именно оно стимулирует рождение искусственного субъекта, равноправного партнера общения.

Все это позволяет говорить об особой сфере общения в музыке.

Система музыкального общения включает различные звенья и уровни – общение композитора и слушателя, слушателя и исполнителя, общение в исполнительском коллективе (профессиональном или самодеятельном), в ансамбле, в слушательской массе, общение образов и тем в произведении, моделирующее реальное общение, общение композитора, исполнителя, слушателя с музыкальным произведением. Каждая из фаз общения может быть, в свою очередь, дифференцирована. Разнохарактерно общение в музыке инструментальной и соединенной со словом, жестом, изображением.

Специфика музыки открывается в интенсивности общения, которая вызвана высоким уровнем внутренней диалогичности, многообразно проявляющейся посредством полифонической или ансамблевой фактуры, концертного или сонатного принципа музыкальной композиции.

Преимущественно отражение в музыке поручают движения чувств и идей человека, внешняя беспредметность музыки связывает ее с сущностями явлений, определяет смысловую обобщенность образов, глубокий уровень общения с ними.

Особенная «общительность» музыки выявляется на уровне формы и на уровне содержания, во всех фазах, звеньях системы музыкального общения, на всех уровнях порождения и восприятия музыкального произведения. Отличительная «общительности» музыки – в синкретической нерасторжимости полярных свойств музыки: конкретной чувственности и свободной абстрактности, острой эмоциональности и строгой конструктивности [2, с. 167].

Следовательно, чтобы лучше реализовать диалог в музыкальном образовании и улучшить качество обучения музыке, необходимо обратить внимание на развитие умения «читать» о символах и дискурсе.

В музыкальном образовании принцип «чтения» направлен на формирование понимания культур и внесение вклада в развитие и сохранение культурной самобытности. Практическое музыкальное образование направлено на развитие способности создавать музыку в контексте. Тогда принцип музыкального образования, пропагандирующий межкультурный «полилог», поможет развить культурную способность понимания, способность ладить с другими, что так важно в современном социуме.

Список литературы:

1. Гришаева, Л. И. Введение в теорию межкультурной коммуникации / Л. И. Гришаева, Л. В. Цурикова. – Воронеж: ВГУ, 2004. – 360 с.
2. Щербакова, А. А. Музыка как способ человеческого общения: дис. ... канд. филос. наук : 09.00.04 / А. А. Щербакова. – Ленинград, 1986. – 178 с.
3. Nattiez, Jean-Jacques. Music and Discourse : Toward a Semiology of Music / Jean- Jacques Nattiez ; Translated by Carolyn Abbate. – Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1990. – 272 p.

СПИСОК АВТОРІВ

Авин Александр Иванович – кандидат медицинских наук, доцент кафедры социальной работы и реабилитологии, факультет философии и социальных наук Белорусского государственного университета, г. Минск, Республика Беларусь

Аймухамбетов Тимур Талгатович – старший преподаватель кафедры религиоведения Евразийского национального университета имени Л. Н. Гумилёва, г. Нур-Султан, Республика Казахстан

Алтайкызы Айкерим – PhD, старший научный сотрудник Института философии, политологии и религиоведения Комитета науки Министерства науки и образования Республики Казахстан, г. Нур-Султан, Республика Казахстан

Архипенко Людмила Михайлівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри українознавства і мовної підготовки іноземних громадян Харківського національного економічного університету ім. Семена Кузнеця, Україна

Астрейко Анастасия Викторовна – студентка факультета педагогтики и психологии, специальности практическая психология Барановичского государственного университета, Республика Беларусь

Балута Тетяна Павлівна – кандидат політичних наук, старший викладач кафедри філософії, історії та політології Одеського національного економічного університету, Україна

Башаркина Елена Александровна – кандидат педагогических наук, доцент, заместитель декана по учебной работе факультета педагогтики и психологии детства Учреждения образования «Могилевский государственный университет им. А. А. Кулешова», Республика Беларусь

Баньковська Юлія Леонідівна – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Білоруського державного аграрного технічного університету, Республіка Біларусь

Безноско Олена Валеріївна – вчитель вищої кваліфікаційної категорії КЗ «Мереф'янська загальноосвітня школа I-III ступенів № 6» Мереф'янської міської ради Харківської області, м. Мерефа, Україна

Бейлін Михайло Валерійович – доктор філософських наук, професор, професор кафедри гуманітарних наук Харківської державної академії фізичної культури, Україна

Бекболат Адилбек – PhD, докторант Евразийского национального университета им. Л. Н. Гумилева, г. Нур-Султан, Республика Казахстан

Бельский Александр Михайлович – магистр социологических наук, старший преподаватель кафедры социологии, младший научный сотрудник Центра социологических и политических исследований Белорусского государственного университета, г. Минск, Республика Беларусь

Белоусов Володимир Васильович – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри фізики та радіоелектроніки Харківського національного університету повітряних сил ім. Івана Кожедуба, Україна

Білозерська Світлана Іванівна – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка, м. Дрогобич, Україна

Бойченко Михайло Іванович – доктор філософських наук, професор, професор кафедри теоретичної і практичної філософії Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, Україна

Бондаренко Наталія Петрівна – аспірантка кафедри філософії Київського національного університету будівництва і архітектури, Україна

Борисевич Анжела Романовна – кандидат педагогических наук, доцент кафедри теории и методики физической культуры факультета физического воспитания Учреждения образования «Белорусский государственный педагогический университет им. Максима Танка», г. Минск, Республика Беларусь

Братасюк Марія Григорівна – доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії Львівського національного університету ім. Івана Франка, Україна

Будз Андрій Володимирович – аспірант кафедри соціальної психології ДВНЗ «Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника», м. Івано-Франківськ, Україна

Бурлука Олена Вікторівна – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри культурології Національного юридичного університету України ім. Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна

Васильєва Людмила Анатоліївна – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії та суспільних наук, Національного аерокосмічного університету ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», м. Харків, Україна

Вдовиченко Георгій Валерійович – доктор філософських наук, доцент, старший науковий співробітник філософського факультет, Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, Україна

Версетілов Денис Ігорович – аспірант Київського університету ім. Бориса Грінченка, Україна

Вертейко Ольга Владимировна – преподаватель кафедры теории и методики физической культуры Учреждения образования «Белорусский государственный педагогический университет им. Максима Танка», г. Минск, Республика Беларусь

Вільхова Оксана Григорівна – кандидат педагогічних наук, асистент кафедри дошкільної освіти Полтавського національного педагогічного університету ім. В. Г. Короленка, М. Полтава, Україна

Витковская Татьяна Ивановна – старший преподаватель кафедры иностранных языков, Учреждения образования «Белорусский государственный педагогический университет им. Максима Танка», г. Минск, Республика Беларусь

Войтенко Дмитро Олександрович – кандидат юридичних наук, асистент кафедри філософії Національного юридичного університету України ім. Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна

Возняк Володимир Степанович – доктор філософських наук, професор завідувач кафедри філософії ім. професора Валерія Григоровича Скотного Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка, Україна

Володько Светлана Михайловна – кандидат педагогических наук, доцент, доцент кафедри міжкультурної комунікації Інститута сучасних знань ім. А. М. Широкова, г. Минск, Республика Беларусь

Газнюк Лідія Михайлівна – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри гуманітарних наук Харківської державної академії фізичної культури, Україна

Гізімчук Олена Олександрівна – асистент кафедри культурології Національного юридичного університету України ім. Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна

Годзь Наталія Борисівна – доктор філософських наук, доцент, професор кафедри філософії Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут», м. Харків, Україна

Головіна Ольга Володимирівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна

Гончаров Геннадій Миколайович – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри гуманітарних наук Харківської державної академії фізичної культури, Україна

Гоц Людмила Сергіївна – кандидат культурології, доцент, доцент кафедри культурології та інформаційних комунікацій Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв, м. Київ, Україна

Grajauskiene Aiste – teacher Siauliai Vocational Education and Training Centre, Lithuania

Джуманова Гульнар Жакановна – доктор философских наук, доцент, эксперт Общественного фонда «Казахстанский институт развития человеческих ресурсов», член городской информационно-разъяснительной группы по профилактике религиозного экстремизма Управления по делам религий, г. Алматы, Республика Казахстан

Дзигора Кирило Романович – магістр, головний фахівець Управління ІТ підтримки та супроводу Київського університету імені Бориса Грінченка, Україна

Дзьобань Олександр Петрович – доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна

Дисько-Шуман Марія Робертівна – кандидат философских наук, доцент, доцент кафедри філософії Учреждения образования «Белорусский государственный университет информатики и радиоэлектроники», г. Минск, Республика Беларусь

Дишкант Тетяна Миколаївна – кандидат філософських наук доцент кафедри філософії Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут», м. Харків, Україна

Додонова Віра Іванівна – доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії Київського університету ім. Бориса Грінченка, Україна

Ержанова Айдана Женисовна – PhD докторант, учений секретарь Института философии, политологии и религиоведения Комитета науки Министерства образования и науки Республики Казахстан, г. Нур-Султан, Республика Казахстан

Еремеева Анжелика Сергеевна – студентка факультета педагогики и психологии детства Учреждения образования «Могилевский государственный университет имени А. А. Кулешова», Республика Беларусь

Желтобородов Олександр Миколайович – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри гуманітарних наук Харківської державної академії фізичної культури, Україна

Жмакина Татьяна Владимировна – старший преподаватель кафедры социальной политики и идеологии Академии управления при Президенте Республики Беларусь, г. Минск, Республика Беларусь

Захай Арнагул – докторант философии Евразийского национального университета им. Л. Н. Гумилева, Нур-Султан, Республика Казахстан

Зінюк Анна Володимирівна – кандидат соціологічних наук, доцент кафедри прикладної соціології та соціальних комунікацій соціологічного факультету Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна, Україна

Іванова Олена Феліксівна – доктор психологічних наук, професор, професор кафедри загальної психології факультету психології Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна, Україна

Ігнатченко Ірина Георгіївна – кандидат юридичних наук, кандидат мистецтвознавства, доцент, доцент кафедри адміністративного права Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна

Ієвлєва Юлія Віталіївна – студентка факультету психології Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна, Україна

Калачева Ірина Вікторівна – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології та корекційної роботи Учреждения образования «Могилевский государственный университет имени А. А. Кулешова», Республика Беларусь

Калиновський Юрій Юрійович – доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна

Кальницький Едуард Анатолійович – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна

Камалиденова Асія Закашевна – кандидат філософських наук, асоційований професор Казахстанско-Британского технического университета, г. Алматы, Республика Казахстан

Касабекова Енлик Куралгазыкызы – научный сотрудник Института философии, политологии и религиоведения Комитета науки Министерства науки и образования Республики Казахстан, г. Нур-Султан, Республика Казахстан

Качуров Євгеній Васильович – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії Національного аерокосмічного університету ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», м. Харків, Україна

Качурова Світлана Володимирівна – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії Національного юридичного університету ім. Ярослава мудрого, м. Харків, Україна

Кельдинова Айман Бауыржанкызы – научный сотрудник Института философии, политологии и религиоведения Комитета науки Министерства науки и образования Республики Казахстан, г. Нур-Султан, Республика Казахстан

Кисельов Микола Миколайович – доктор філософських наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України, м. Київ, Україна

Кишея Інна Леонидовна – магістр психологічних наук, старший преподаватель, исследователь в области психологических наук, Барановичского государственного университета, Республика Беларусь

Климентьева Ирина Анатольевна – старший преподаватель Учреждения образования «Витебская ордена «Знак Почета» государственная академия ветеринарной медицины», Республика Беларусь

Коваленко Ганна Вікторівна – кандидат юридичних наук, асистент кафедри філософії Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна

Коваленко Інна Ігорівна – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна

Ковальчук Дмитрій Николаевич – студент Учреждения образования «Минский филиал «Белорусского государственного торгово-экономического университета потребительской кооперации», Республика Беларусь

Ковальчук Наталія Дмитрівна – доктор філософських наук, професор, професор Київського університету ім. Бориса Грінченка, м. Київ, Україна

Козел Анна Анатольевна – преподаватель кафедры профессионально ориентированной английской речи Белорусского государственного экономического университета, г. Минск, Республика Беларусь

Колесников Михаил Петрович – кандидат філософських наук, доцент, г. Харьков, Украина

Комаринська Зоряна Михайлівна – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту та соціального забезпечення Університету банківської справи, м. Львів, Україна

Коник Мар'яна Михайлівна – аспірантка кафедри філософії ім. професора В. Г. Скотного Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка, Україна

Кононко Олена Леонтіївна – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри дошкільної освіти Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя, Україна

Korciuch Leszek – PhD, DSc, professor UMCS Institute of Philosophy, Maria Curie-Skłodowska University in Lublin, Poland

Корж Ганна Вікторівна – кандидат філософських наук, доцент кафедри педагогіки, філософії, мовної підготовки Харківської медичної академії післядипломної освіти, Україна

Корх Олександр Миколайович – доктор філософських наук, професор, професор кафедри гуманітарної підготовки, філософії та митної ідентифікації культурних цінностей Університету митної справи та фінансів, м. Дніпро, Україна

Котенко Світлана Андріївна – викладач кафедри педагогіки та психології Харківської державної академії фізичної культури, м. Харків, Україна

Красовская Наталья Николаевна – кандидат социологических наук, доцент, заведующая кафедрой социальной работы и реабилитологии факультета философии и социальных наук Белорусского государственного университета, г. Минск, Республика Беларусь

Кривуть Марина Леонидовна – методист ресурсного центра инклюзивного образования Учреждения образования «Барановичский государственный университет», Республика Беларусь

Крилова Світлана Анатоліївна – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри культурології та філософської антропології Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова, м. Київ, Україна

Ксенда Ольга Григорьевна – кандидат психологических наук, доцент, доцент кафедри соціальної та організаційної психології, Белорусского государственного университета, г. Минск, Республика Беларусь

Кузнецов Анатолий Юрьевич – доктор философских наук, доцент, профессор кафедры философии Национального аэрокосмического университета им. Н. Е. Жуковского «Харьковский авиационный институт», г. Харьков, Украина

Кулик Дар'я Віталіївна – аспірант, викладач кафедри практичної психології Київського університету ім. Бориса Грінченка, Україна

Кулік Карина Олександрівна – аспірантка кафедри теорії культури та філософії науки філософського факультету Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна, Україна

Курмангалиева Галия Курмангалиевна – доктор философских наук, доцент, главный научный сотрудник Института философии, политологии и религиоведения Комитета науки Министерства образования и науки Республики Казахстан, г. Нур-Султан, Республика Казахстан

Лапицкая Юлия Сергеевна – магистр психологических наук, старший преподаватель Учреждения образования «Могилёвский государственный университет им. А. А. Кулешова», Республика Беларусь

Лебедик Леся Вікторівна – доктор педагогічних наук, доцент кафедри спеціальної освіти і соціальної роботи Полтавського національного педагогічного університету ім. В. Г. Короленка, м. Полтава, Україна

Лисенко Олена Анатоліївна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри культурології Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна

Литвинов Олександр Миколайович – доктор юридичних наук, кандидат філософських наук, доцент, завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Луганського університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка, м. Сєвєродонецьк, Україна

Лімонченко Віра Володимирівна – доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії ім. проф. В. Г. Скотного Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка, Україна

Лісеная Алла Михайлівна – старший викладач кафедри психологічного консультування і психотерапії факультету психології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Україна

Лозовой Віктор Олексійович – доктор філософських наук, професор, професор кафедри культурології Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна

Лосик Ореста Миколаївна – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії філософського факультету Львівського національного університету ім. Івана Франка, Україна

Мадалиева Жаныл Кайржановна – кандидат философских наук, ассоциированный профессор кафедры политологии и социально-философских дисциплин Казахского национального педагогического университета им. Абая, г. Алматы, Республика Казахстан

Мазурина Наталья Геннадьевна – кандидат филологических наук, доцент кафедры теории и методики преподавания искусства Белорусского государственного педагогического университета им. Максима Танка, г. Минск, Республика Беларусь

Максимов Сергій Іванович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри теорії і філософії права Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна

Малишева Анжеліка Анатоліївна – викладач кафедри педагогіки та психології, фахівець відділу психологічного супроводу освітнього процесу, Харківської державної академії фізичної культури; практичний психолог Харківської спеціалізованої школи №50 Харківської міської ради, Україна

Мануйлов Євгеній Миколайович – доктор філософії, професор, професор кафедри філософії Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого, Україна

Мартиненко Валентина Олександрівна – кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник Інституту педагогіки Національної академії педагогічних наук України, м. Київ, Україна

Марчак Олександр Юзефович – аспірант кафедри філософії історичного факультету Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди, Україна

Мась Наталія Миколаївна – кандидат психологічних наук, начальник кафедри військової психології та педагогіки Військового інституту Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, м. Київ, Україна

Мачинська Наталія Ігорівна – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри початкової та дошкільної освіти Львівського національного університету ім. Івана Франка, Україна

Меліхова Юлія Анатоліївна – кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри культурології Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого, народна артистка України, м. Харків, Україна

Мельник Анастасія Сергіївна – аспірантка кафедри філософії ім. проф. В. Г. Скотного Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка, Україна

Мельник Павло Вікторович – магістр філології, народний депутат України, голова підкомітету з питань координації програм технічної допомоги Європейського Союзу та співпраці з Євратомом Комітету Верховної Ради України з питань інтеграції України з Європейським Союзом, м. Київ, Україна

Мілютіна Катерина Леонідівна – доктор психологічних наук, професор, професор кафедри психології розвитку, Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, м. Київ, Україна

Мищенко Віктор Іванович – старший викладач кафедри філософії Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут», м. Харків, Україна

Мурадян Наталія Сергіївна – аспірантка кафедри філософії та суспільних наук, Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», м. Харків, Україна

Мухлядо Віктор Казимирович – доцент кафедри спортивно-педагогічних дисциплін Учреждения образования «Белорусский государственный педагогический университет имени Максима Танка», г. Минск, Республика Беларусь

Надольская Виктория Ивановна – младший научный сотрудник Института социологии Национальной академии наук, г. Минск, Республики Беларусь,

Нахшон Юлія Александровна – учитель Государственного учреждения образования «Средняя школа №42 г. Минска», г. Минск, Республика Беларусь

Невельська-Гордєєва Олена Петрівна – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна

Новіков Микола Михайлович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри професійних та спеціальних дисциплін Херсонського факультету Одеського державного університету внутрішніх справ, м. Херсон, Україна

Нурмуратов Серик Есентаевич – доктор философских наук, профессор, главный научный сотрудник Института философии, политологии и религиоведения Комитета науки Министерства образования и науки Республики Казахстан, г. Нур-Султан, Республика Казахстан

Овсянкіна Людмила Анатоліївна – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії Київського університету ім. Бориса Грінченка, Україна

Оніпко Зоряна Сергіївна – кандидат політичних наук, асистент кафедри психології та педагогіки Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», м. Київ, Україна

Орленко Олена Михайлівна – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри гуманітарних наук Харківської державної академії фізичної культури, Україна

Ошакбаева Жазира Бейбитовна – кандидат философских наук, главный научный сотрудник Центра фарабиеведения и культурологии Института философии, политологии и религиоведения Комитета науки Министерства образования и науки Республики Казахстан, г. Нур-Султан, Республика Казахстан

Павильч Александр Александрович – доктор культурологии, профессор, профессор кафедры философии Белорусского государственного экономического университета, г. Минск, Республика Беларусь

Павленко Жанна Олександрівна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри філософії Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна

Павлик Наталія Василівна – доктор психологічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник відділу психології праці Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих ім. Івана Зязюна Національної академії педагогічних наук України, м. Київ, Україна

Павлова Екатерина Геннадьевна – кандидат социологических наук, доцент, доцент кафедри социологии факультета философии и социальных наук Белорусского государственного университета, г. Минск, Республика Беларусь

Пазиніч Станіслав Миколайович – професор, професор кафедри філософії і політології Харківського національного університету міського господарства ім. О. М. Бекетова, Україна

Панков Георгій Дмитрович – доктор філософських наук, професор, професор кафедри культурології Харківської державної академії культури, Україна

Paurienė Giedrė – PhD lecturer Department of Humanities, Mykolas Romeris university, Lithuania

Пахотіна Тетяна Григорівна – аспірант кафедри педагогіки Сумського Державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка, Україна

Педан Таїсія Михайлівна – директор Комунальної установи «Інклюзивно-ресурсний центр» Мерейанської міської ради Харківської області, Україна

Пенкрат Валентин Ильич – кандидат юридических наук, доцент, профессор кафедры гражданского и трудового права Учреждения образования «Академия Министерства внутренних дел», г. Минск, Республика Беларусь

Перебийніс Юлія Василівна – викладач кафедри теоретико-правових дисциплін Полтавського юридичного інституту Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого, Україна

Петришина Ольга Ігорівна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української мови та методики її навчання Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка, Україна

Петрусенко Ніна Юрївна – доцент кафедри української та іноземних мов Харківської державної академії фізичної культури, Україна

Пилипенко Вікторія Вікторівна – кандидат історичних наук, старший викладач Луганського університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка, м. Сєвєродонецьк, Україна

Підкуркова Ірина Валеріївна – кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології та політології Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна

Погрібна Вікторія Леонідівна – доктор соціологічних наук, професор, професор кафедри соціології та політології Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна

Пономарьов Олександр Семенович – кандидат технічних наук, професор, професор кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут», м. Харків, Україна

Попова Наталія Олександрівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов №3 Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна

Протас Ольга Сергеевна – преподаватель кафедры мировой литературы и иностранных языков Полоцкого государственного университета, Республика Беларусь

Проценко Ольга Петрівна – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії та суспільних наук Національного аерокосмічного університету ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», м. Харків, Україна

Пріходько Марина Антонівна – магістр кафедри прикладної соціології та соціальних комунікацій соціологічного факультету Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна, Україна

Прудникова Олена Вікторівна – доктор філософських наук, доцент, професор кафедри культурології Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна

Радутний Олександр Едуардович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права № 1 Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна

Рашишвили Валириан Михайлович – доктор философских наук, профессор, заведующий кафедры теоретической философии, Тбилисского государственного университета им. Иване Джавахишвили, г. Тбилиси, Грузия

Рачук Святослав Ярославович – аспірант кафедри філософії Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича, Україна

Рогаля Юрій Львович – старший викладач кафедри фізичної терапії, ерготерапії навчально-наукового інституту фізичної культури і здоров'я Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка, Україна

Роговський Олександр Михайлович – доктор філософських наук, професор, професор кафедри соціології, політології та культурології Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди, Україна

Рубанов Анатолій Володимирович – доктор соціологічних наук, професор, професор кафедри соціології факультета філософії і соціальних наук Белоруського державного університету, г. Минск, Республіка Беларусь

Рыстан Жанерке – PhD докторант Евразійського національного університету ім. Л. Н. Гумілева, г. Нур-Султан, Республіка Казахстан

Савчин Мирослав Васильович – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка, Україна

Сагуйченко Валентина Володимирівна – професор, професор кафедри філософії Комунального закладу вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради, м. Дніпро, Україна

Самусева Наталія Валентиновна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки Учреждения образования «Белорусский государственный педагогический университет имени Максима Танка», г. Минск, Республіка Беларусь

Салтан Наталія Миколаївна – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри гуманітарних наук Харківської державної академії фізичної культури, Україна

Сандал Ольга Сергіївна – аспірант Інституту психології ім. Г. С. Костюка Національної академії педагогічних наук України, м. Київ, Україна

Саппа Микола Миколайович – доктор соціологічних наук, кандидат фізико-математичних наук, професор, професор Харківського національного університету внутрішніх справ, Україна

Сафонік Лідія Миколаївна – доктор філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії Львівського національного університету ім. Івана Франка, Україна

Сахань Олена Миколаївна – кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології та політології Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна

Сейдина Балмуздак Зикировна – магістр педагогіки, старший преподаватель кафедри педагогіки і психології Аркалыкского педагогического института ім. ЇІ. Алтынсарина, Республіка Казахстан

Сейтахметова Наталія Львовна – доктор філософських наук, главный научный сотрудник Інститута філософії, політології і релігієзнавства Комітета науки Міністерства науки і освіти Республіки Казахстан, г. Нур-Султан, Республіка Казахстан

Селезнів Олександр Алексеевич – старший преподаватель кафедри педагогіки і соціально-гуманітарних дисциплін Барановичского державного університету, Республіка Беларусь

Семенов Максим Сергеевич – заступник декана по виховній роботі факультету фізичного виховання, старший преподаватель кафедри теорії і методики фізичної культури Учреждения образования «Белорусский государственный педагогический университет имени Максима Танка», г. Минск, Республіка Беларусь

Семенова Юлія Анатоліївна – кандидат філософських наук, доцент, професор кафедри гуманітарних наук Харківської державної академії фізичної культури, Україна

Сергєєнкова Оксана Павлівна – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології особистості та соціальних практик Інституту людини Київського університету імені Бориса Грінченка, Україна

Сердюк Олександр Віталійович – кандидат мистецтвознавства, доцент, доцент кафедри культурології, Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна

Сідак Людмила Миколаївна – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри культурології Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна

Слижук Олеся Алімівна – кандидат педагогічних наук, доцент провідний науковий співробітник відділу навчання української мови та літератури Інституту педагогіки Національної академії педагогічних наук України, м. Київ, Україна

Слюсаренко Тетяна Олександрівна – кандидат мистецтвознавства, асистент кафедри культурології Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна,

Снопкова Елена Ивановна – кандидат педагогічних наук, доцент, заведуючий кафедрою педагогіки Могилевського державного університету ім. А. Кулешова, Республіка Беларусь

Соїна Ірина Юріївна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української та іноземних мов Харківської державної академії фізичної культури, Україна

Стабровський Егор Игоревич – адыюнкт навучно-педагагічнага факультета ўчрежджэння адукацыі «Акадэмія Міністэрства ўнутраных дзел Рэспублікі Беларусь», г. Мінск, Рэспубліка Беларусь

Староста Володымір Іванавіч – доктар педагагічных навукаў, прафесар, прафесар кафедры агульнай педагагікі та педагагікі вышэйшай школы Дзяржаўнага вышэйшага навчальнага закладу «Ужгородскі нацыянальны ўніверсітэт», Украіна

Стасевська Оксана Анатоліївна – кандыдат філосафскіх навукаў, доцэнт, доцэнт кафедры культуралогіі Нацыянальнага юрыдычнага ўніверсітэту ім. Яраслава Мудрага, м. Харкiв, Украіна

Степанюк Анатолій Фоміч – доктар юрыдычных навукаў, прафесар, прафесар кафедры крiмiналогіі та крiмінальна-выканавчага права Нацыянальнага юрыдычнага ўніверсітэту ім. Яраслава Мудрага, м. Харкiв, Украіна

Столярчук Олеся Анатоліївна – доктар псіхалогічных навукаў, доцэнт, доцэнт кафедры псіхалогіі асобістасці та сацыяльных практык Інстытуту людзіны Кііўскага ўніверсітэту імені Борыса Грiнченка, м. Кііў, Украіна

Сторожук Наталія Андріївна – кандыдат псіхалогічных навукаў, доцэнт кафедры вайскавоў псіхалогіі та педагагікі Вайскавога інстытуту Кііўскага нацыянальнага ўніверсітэту ім. Тараса Шэвченка, Украіна

Стрельніков Віктар Юрiйавіч – доктар педагагічных навукаў, прафесар, прафесар кафедры спецыяльнай асветы і сацыяльнай робыты Палтаўскага нацыянальнага педагагічнага ўніверсітэту ім. В. Г. Кароленка, Украіна

Супранкова Татяна Сяргеевна – старшы прэпадаватэль кафедры культуралогіі Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэту, г. Мінск, Рэспубліка Беларусь

Тымків Ірына Міхайліўна – кандыдат філосафскіх навукаў, выкладчы кафедры філосафіі та супільных навукаў Тэрнопільскага нацыянальнага педагагічнага ўніверсітэту ім. Володыміра Гнатюка, Украіна

Титар Олена Володымірiвна – доктар філосафскіх навукаў, доцэнт, прафесар кафедры тэорыі культуры і філосафіі навукаў філосафскага факультэту Харкiўскага нацыянальнага ўніверсітэту імені В. Н. Каразіна, Украіна

Тыхонава Анастасія Мiколаіўна – журналіст, Нацыянальная спiлка журналістаў Украіны, м. Дніпро, Украіна

Тiмонiна Мар'яна Сяргiіўна – аспiрантка кафедры тэарэтычнай та практычнай філосафіі ім. Й. Б. Шада філосафскага факультэту Харкiўскага нацыянальнага ўніверсітэту ім. В. Н. Каразіна, Украіна

Токтарбекова Лаура Ниязбековна – PhD, глaвнiй учыный сакратар Інстытута філосафіі, палiталогіі і релiгiеведення Комітэта навукаў Міністэрства навукаў і адукацыі Рэспублікі Казахстан, г. Нур-Султан, Рэспубліка Казахстан

Тотыбекова Акмарал Кызылбаевна – педагог-даследчыца Родінскай агульнаадукацыйнай школы, с. Родина Костанайскай абласці, Рэспубліка Казахстан

Треско Сяргей Аркадзевіч – старшы прэпадаватэль кафедры спартыўна-педагагічных дысцыплін Учрежджэння адукацыі «Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імені Максіма Танка», г. Мінск, Рэспубліка Беларусь,

Тузіков Сяргій Анатолійавіч – кандыдат тэхнічных навукаў, доцэнт, доцэнт кафедры фізікі та радыаэлектронікі Харкiўскага нацыянальнага ўніверсітэту павітряных сіл імені Івана Кожедуба, Украіна

Турганбаева Жанара Жанатовна PhD – прафесар, навучны супрацоўнік Інстытута філосафіі, палiталогіі і релiгiеведення Комітэта навукаў Міністэрства навукаў і адукацыі Рэспублікі Казахстан, г. Нур-Султан, Рэспубліка Казахстан

Уманец Ольга Віталіївна – кандыдат мiстэцтвазнаўства доцэнт, доцэнт кафедры культуралогіі Нацыянальнага юрыдычнага ўніверсітэту ім. Яраслава Мудрага, м. Харкiв, Украіна

Ушно Ірына Міхайліўна – кандыдат філосафскіх навукаў, старшы выкладчы кафедры менеджменту культуры та сацыяльных тэхналогій Харкiўскай дзяржаўнай акадэміі культуры, Украіна

Фідровська Марія Георгііўна – магістр філосафіі, аспiрант кафедры філосафіі, старшы выкладчы кафедры філосафіі Нацыянальнага тэхнічнага ўніверсітэту «Харкiўскі палiтэхнічны інстытут», м. Харкiв, Украіна

Фоменка Людміла Костянцініўна – кандыдат філосафскіх навукаў, доцэнт, доцэнт кафедры філосафіі ім. проф. В. Г. Скотнага Дрогобыцкага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэту ім. Івана Франка, Украіна

Хамітов Назiп Віленавіч, доктар філосафскіх навукаў, прафесар, прывідны навуковы супрацоўнік Інстытуту філосафіі ім. Г. С. Сковороды Нацыянальнай акадэміі навукаў Украіны, Прэзідэнт Асацыяцыі філосафскага мiстэцтва, м. Кііў, Украіна

Харитоновна Олена Володимирівна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права № 1 Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна

Харченко Алла Олександрівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної кібернетики Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут», м. Харків, Україна

Ховайло Володимир Анатолійович – кандидат ветеринарних наук, доцент, доцент кафедри загальної, приватної та оперативної хірургії Установи освіти «Вітебська ордена «Знак Пошани» державна академія ветеринарної медицини», Республіка Біларусь

Ховайло Оксана Володимирівна магістр психологічних наук, аспірант кафедри психології Установи освіти «Вітебський державний університет імені П. М. Машерова, Республіка Біларусь

Ходанич Юрій Михайлович – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Ужгородського національного університету, Україна

Ценко Маргарита Борисівна – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри культурології Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна

Цзя Ляльна – аспірантка кафедри культурології Белорусского государственного университета культуры и искусств, Китайская Народная Республика

Чеботарьов Микола Корнійович кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут», м. Харків, Україна

Червона Світлана Пилипівна – старший викладач кафедри гуманітарних наук Харківської державної академії фізичної культури, Україна

Черемський Максим Петрович – асистент кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами ім. акад. І. А. Зязюна Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут», м. Харків, Україна

Черненко Володимир Олександрович – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри суспільних наук Харківського національного університету мистецтв ім. І. П. Котляревського, Україна

Чжан Хэн – аспірант Учреждения образования «Белорусский государственный педагогический университет имени Максима Танка», Китайская Народная Республика

Чжао Шэншань – аспірант кафедри культурології, Белорусского государственного университета культуры и искусств, Университет Байсе, Китайская Народная Республика

Чжао Цэнфан – аспірант кафедри культурології Белорусского государственного университета культуры и искусств, Университет Байсе, Китайская Народная Республика

Чикиндин Максим Александрович – старший преподаватель кафедры философии и политологии Учреждения образования Витебская ордена «Знак Почета» государственная академия ветеринарной медицины, Республика, Беларусь

Чмихун Світлана Євгенівна – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії та суспільних наук Національного аерокосмічного університету ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», м. Харків, Україна

Чорна Тетяна Володимирівна – директор наукової бібліотеки Національного університету «Києво-Могилянська академія», м. Київ, Україна

Чорноморденко Іван Васильович – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії Київського національного університету будівництва і архітектури, Україна

Чуешов Виктор Иванович – доктор философских наук, профессор, заведующий кафедрой социальной политики и идеологии Академии управления при Президенте Республики Беларусь, г. Минск, Республика Беларусь

Чуканова Світлана Олександрівна – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри психології та педагогіки, завідувач сектору наукової бібліотеки Національного університету «Києво-Могилянська академія», м. Київ, Україна

Чурай Оксана Владимировна – преподаватель кафедры иностранных языков Белорусского государственного педагогического университета им. Максима Танка, г. Минск, Республика Беларусь

Шагирбай Алмасбек Дуйсенбекович – PhD, старший научный сотрудник отдела религиоведения Института философии, политологии и религиоведения Комитета науки Министерства образования и науки Республики Казахстан, г. Нур-Султан, Республика Казахстан

Шаповал Володимир Миколайович – доктор філософських наук, професор, професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Харківського національного університету внутрішніх справ, м. Харків, Україна

Ширко Светлана Михайловна – старший преподаватель кафедри соціальної та організаційної психології факультета філософії та соціальних наук Беларускаго державнаго універсітета, г. Минск, Республіка Беларусь

Штепа Олена Станіславівна – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології, Львівського національного універсітету ім. Івана Франка, Україна

Шульга Анатолій Матвійович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету №6 Харківського національного універсітету внутрішніх справ, Україна

Шумейко Олена Анатоліївна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри культурології Національного юридичного універсітету ім. Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна

Шунейко Ольга Валентиновна – старший преподаватель кафедри російського мови як іноземного Учреждения образования «Беларусский державный універсітет культуры и искусств», г. Минск, Республіка Беларусь

Юркевич Олена Миколаївна – доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії Національного юридичного універсітету ім. Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна

Яблонська Тетяна Миколаївна – доктор психологічних наук, професор, доцент кафедри психології розвитку Київського національного універсітету ім. Тараса Шевченка, Україна

Яровицька Наталя Анатоліївна – кандидат філософських наук, доцент кафедри суспільно-гуманітарних дисциплін Харківського національного універсітету будівництва та архітектури, Україна.

Зміст

ПЕРЕДМОВА	3
ТЕМАТИЧНИЙ НАПРЯМ 1. САМОРОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ ЯК ФІЛОСОФСЬКА ПРОБЛЕМА ХХІ СТ.	4
<i>Н. В. Хамітов, С. А. Крилова</i> ГІДНА САМОРЕАЛІЗАЦІЯ ЛЮДИНИ В КОНТЕКСТІ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ: ПИТАННЯ МЕТОДОЛОГІЇ	4
<i>Leszek Korciuch</i> PERSONS AND VALUES IN CRISIS	7
<i>О. М. Корх</i> ЩОДО ІДЕЇ «SELF-MADE-MAN»	8
<i>А. В. Рубанов</i> САМОПОЗНАНИЕ И САМОРАЗВИТИЕ ЛИЧНОСТИ В ФИЛОСОФСКОЙ ТРАДИЦИИ	10
<i>Л. М. Газнюк</i> ДУХОВНА КУЛЬТУРА ЯК ОСНОВА САМОТВОРЕННЯ ЛЮДИНИ	12
<i>Zh. K. Madalievа, L. N. Toktarbekova</i> AXIOLOGICAL ESSENCE OF PERSONALITY IN THE TECHNOGENIC WORLD	14
<i>В. Н. Шаповал</i> САМОРАЗВИТИЕ ЛИЧНОСТИ В СОВРЕМЕННЫХ КОНТЕКСТАХ: ФИЛОСОФСКИЙ ВЗГЛЯД	16
<i>Н. Д. Ковальчук</i> КУЛЬТУРА ЯК ГОЛОВНИЙ ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ В КОНТЕКСТІ АНТРОПОЛОГІЧНОЇ КРИЗИ	18
<i>В. В. Сагуйченко</i> СИНЕРГЕТИЧНИЙ ПІДХІД ДОСЛІДЖЕННЯ САМОРОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ	19
<i>В. О. Лозовой</i> ІНДИВІДУАЛЬНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ ЯК РЕЗУЛЬТАТ ЇЇ УСВІДОМЛЕНОГО САМОРОЗВИТКУ	21
<i>Г. В. Вдовиченко</i> УСНІ СПОГАДИ ТВОРЦІВ КИЇВСЬКОЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ ШКОЛИ: ОСОБИСТІСНИЙ САМОРОЗВИТОК ЯК ПРЕДМЕТ АВТОБІОГРАФІЧНОЇ РЕКОНСТРУКЦІЇ	23
<i>Л. М. Сафонік</i> ОСОБА ТА ОСОБИСТІСТЬ У СОЦІКУЛЬТУРНОМУ ДИСКУРСІ: ПИТАННЯ ДОЦІЛЬНОСТІ РОЗМЕЖУВАННЯ	25
<i>О. М. Литвинов</i> САМОРОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ ЯК ПОДОЛАННЯ ТОТАЛІТАРНОЇ МІФОЛОГІЇ В СВІДОМОСТІ (ПОСТ-)РАДЯНСЬКОЇ ЛЮДИНИ	27
<i>В. Л. Погрібна</i> КОДИ КОЛЕКТИВНОЇ ПАМ'ЯТІ ЯК ЧИННИК ДИНАМІКИ Я-КОНЦЕПЦІЇ ОСОБИСТОСТІ ..	29
<i>В. О. Черненко</i> ЛИЧНОСТЬ КАК ФИЛОСОФСКАЯ ПРОБЛЕМА: ЭКЗИСТЕНЦИАЛЬНЫЙ ДИСКУРС	30
<i>Л. А. Овсянкіна</i> САМОРОЗВИТОК ЯК ДИНАМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ СОЦІАЛЬНОГО ФОРМУВАННЯ ЦІЛІСНОЇ ОСОБИСТОСТІ	33
<i>С. Е. Нурмуратов, А. Ж. Ержанова</i> ДИАЛОГ КАК ОСНОВА ФОРМИРОВАНИЯ УНИВЕРСАЛЬНОЙ ЛИЧНОСТИ	34
<i>В. С. Шмаков</i> ТРАНСФОРМАЦИЯ СОЦИОКУЛЬТУРНОЙ СРЕДЫ И РАЗВИТИЕ ЛИЧНОСТИ	37
<i>Ж. Б. Ошакбаева</i> ТРАДИЦИОННАЯ КУЛЬТУРА В ФОРМИРОВАНИИ САМОСОЗНАНИЯ ЛИЧНОСТИ	39
<i>Н. Л. Сейтахметова, Ж. Ж. Турганбаева</i> ЛИЧНОСТНЫЕ КОНТЕКСТЫ СОВРЕМЕННОЙ ИСЛАМСКОЙ ФИЛОСОФИИ: М. АРКУН И З. САРДАР	41

<i>Е. А. Байаркина</i> МЕТОДОЛОГИЯ РАЗВИТИЯ АКТИВНОЙ ГРАЖДАНСКОЙ ПОЗИЦИИ ЛИЧНОСТИ.	43
<i>О. С. Пономарьов, А. О. Харченко, М. К. Чеботарьов</i> ЕКОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ САМОРОЗВИТКУ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ПОРУШЕННЯ ЇЇ КОЕВОЛЮЦІЇ З ПРИРОДОЮ	45
<i>А. М. Rogovskiy</i> ДВОЙСТВЕННАЯ ЭТИКА РЫНКА: ОСНОВНЫЕ КОЛЛИЗИИ И ПРОБЛЕМЫ.	47
<i>І. Г. Ігнатченко</i> САМОРОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ В АСПЕКТІ СТАНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ КУЛЬТУРНИХ ІНДУСТРІЙ В УКРАЇНІ.	48
<i>И. М. Ушно</i> ФЕНОМЕН «ПРАЗДНОСТЬ» В СИСТЕМЕ САМОРАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТИ	50
<i>V. I. Tchouechov, T. V. Zhmakina</i> ANTHROPOLOGICAL AND ARGUMENTOLOGICAL PREREQUISITES OF POLITICAL COMMUNICATION	52
<i>В. И. Мищенко</i> ДУХОВНОЕ ЗДОРОВЬЕ КАК ЦЕЛЬ САМОРАЗВИТИЯ.	53
<i>Ю. А. Семенова, О. М. Орленко</i> САМОТВОРЕННЯ ЛЮДИНИ КРІЗЬ ПРИЗМУ ФІЛОСОФІЇ ЗДОРОВ'Я.	55
<i>Л. К. Фоменко, Ю. Л. Роголя</i> ГУМАНІСТИЧНІ АСПЕКТИ ФІЗИЧНОЇ ТЕРАПІЇ	57
<i>Г. М. Гончаров, Н. М. Салтан,</i> САМОРОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ В ПРОСТОРІ, ОБМЕЖЕНОМУ МОЖЛИВОСТЯМИ БУТТЯ	59
<i>Zh.K. Rystan</i> THE PROCESS OF THE TRANSITION OF EPISTEMOLOGICAL METHODS IN THE XX CENTURY FROM POSITIVIST OBJECTIVISM TO RECOGNITION OF INDIVIDUALS AS A HISTORY OF THE ERA	61
<i>О. В. Бурлука</i> САМООСВІТА ЯК ТРАЄКТОРІЯ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ.	63
<i>А. В. Будз</i> ОСОБИСТІТЬ ТА ЇЇ ЦІННОСТІ У КОНТЕКСТІ ТЕЧІЙ ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ	64
<i>Н. С. Мурадян</i> ТРАДИЦІЯ ЯК АКсіОЛОГІЧНА ДЕТЕРМІНАНТА В ФОРМУВАННІ ПРАВОСВІДОМОСТІ.	66
<i>М. Г. Фідровська</i> ПИТАННЯ ПРО САМОРОЗВИТОК. СЬОГОДНІШНІ СУПУТНІ ПРОБЛЕМИ.	67
<i>Цзя Ляльна</i> ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНОЕ ПАРТНЕРСТВО В СФЕРЕ КУЛЬТУРЫ РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ КАК ФАКТОР САМОРАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТИ.	68
<i>Д. В. Кулик</i> КОХАННЯ ЯК РУШІЙНА СИЛА САМОРОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ	70
<i>Н. Г. Мазурина, Д. Н. Ковальчук</i> СОЦИАЛЬНЫЕ И НОРМАТИВНО-ПРАВОВЫЕ УСЛОВИЯ САМОРАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТИ В ДРЕВНЕЙ ИНДИЙСКОЙ И СОВРЕМЕННОЙ ЕВРОПЕЙСКОЙ ЦИВИЛИЗАЦИЯХ.	71
ТЕМАТИЧНИЙ НАПРЯМ 2. САМОРОЗВИТОК І РУЙНАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ В ЕПОХУ ПОСТМОДЕРНУ: ПРОЕКЦІЯ ВІД ГУМАНІЗМУ ДО ТРАНСГУМАНІЗМУ.	74
<i>М. М. Кисельов</i> САМОРОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ В КОНТЕКСТІ ТРАНСГУМАНІЗМУ	74
<i>М. І. Бойченко</i> МОДЕРНИЙ КОНЦЕПТ ОСОБИСТОСТІ І СПРОБИ ЙОГО ПОСТМОДЕРНОЇ ДЕКОНСТРУКЦІЇ	77
<i>А. Ю. Кузнецов</i> ПРЕДЕЛЫ ПОСТМОДЕРНИСТКОЙ ОПРЕДЕЛЕННОСТИ	78

В. М. Рамишвили ЧТО ЕСТЬ СИМУЛЯКР У ДЕЛЕЗА	80
Н. Б. Годзь ЕКОЛОГІЧНА ФУТУРОЛОГІЯ ЯК БАЗОВА МОДЕЛЬ ДЛЯ МОЖЛИВОСТЕЙ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ.....	86
М. М. Сапа ТІ, ХТО НЕ МАЄ ПОТРЕБИ У САМОРОЗВИТКУ, ЯК ПРИХОВАНІЙ ПОТЕНЦІАЛ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА	88
Л. Н. Сидак АНТРОПОЛОГИЧЕСКИЙ КРИЗИС КАК КРИЗИС САМОРАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТИ	89
М. М. Коник «ВТЕЧА ВІД СВОБОДИ» ТА ЗНИКНЕННЯ ОСОБИСТІСНОСТІ ЯК РИСИ АНТРОПОЛОГІЧНОЇ СИТУАЦІЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ	93
О. В. Харитонов ЛЮДИНА В ПРОЕКЦІЯХ АНТРОПОЦЕНУ І ПАНДЕМІЧНОЇ ДИКТАТУРИ: ГУМАНІЗМ, ТРАНСГУМАНІЗМ, ПОСТГУМАНІЗМ.....	95
М. П. Колесников ОСОБЕННОСТИ САМОРАЗВИТИЯ ЧЕЛОВЕКА В ЭПОХУ ПОСТМОДЕРНА.....	96
О. М. Лосик ПОСТМОДЕРНА ІДЕНТИЧНІСТЬ: ПЕРЕДУМОВИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ	98
Ю. А. Меліхова «ЕРА ПУСТОТИ» В УКРАЇНСЬКИХ ПОСТМОДЕРНІСТСЬКИХ ПЕРВЕСІЯХ.....	99
Л. С. Гоц НЕАНТРОПОЦЕНТРИСТСКАЯ АНТРОПОЛОГИЯ И ИДЕНТИЧНОСТЬ В КОНТЕКСТЕ ТРАНСГУМАНИЗМА	101
О. Е. Радутний САМОРОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ НООТЕХНОСФЕРИ	102
О. В. Титар САМОРОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ: ВИХОВАННЯ ЯК КЛЮЧОВА СТРАТЕГІЯ ФІЛОСОФІЇ ПОСТМОДЕРНУ.....	104
А. Ф. Степанюк РУЙНАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ В МІСЦЯХ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ.....	106
С. В. Качурова, Е. В. Качуров САМОСОЗНАНИЕ В ГОРИЗОНТАХ КОНЦЕПЦИИ КОНСЦИЕНТАЛЬНЫХ ВОЙН	108
О. Ю. Марчак КОНТИНУАЛЬНІСТЬ І ДИСКРЕТНІСТЬ САМОРОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ: ВІД МОДЕРНУ ДО СУЧАСНОСТІ.....	109
С. Я. Рачук САМОРОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ В ЕПОХУ ПОСТМОДЕРНУ	112
Желтобородов О. М., Червона С. П. ОСОБИСТІСНІ ФАКТОРИ ЗАПЕРЕЧЕННЯ НОРМ ДОМІНАНТНОЇ КУЛЬТУРИ	113
О. В. Сердюк МИТЕЦЬ ЯК ТВОРЧА ОСОБИСТІСТЬ ТА ЙОГО САМОРОЗВИТОК В СИТУАЦІЇ ПОСТМОДЕРНУ.....	115
О. В. Уманець САМОРОЗВИТОК МИТЦЯ В ПАРАДИГМАЛЬНИХ ВИМІРАХ ІСТОРІКО-КУЛЬТУРНИХ ЕПОХ.....	117
Т. О. Слюсаренко САМОІЗОЛЯЦІЯ ЯК ПОШТОВХ ДО САМОРОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ (НА ПРИКЛАДІ ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ БАНДУРИСТІВ ХАРКОВА)	119
К. О. Кулік, М. С. Тімоніна ПРИЧИНИ ЗМІНИ ПРІОРИТЕТІВ ПЕРЕДАЧІ ІНФОРМАЦІЇ В МИСТЕЦТВІ В КОНТЕКСТІ ДІДЖИТАЛ-ЧАСУ	121
Д. І. Версетілов КАПІТАЛІСТИЧНИЙ РЕАЛІЗМ ЯК КУЛЬТУРНА СИТУАЦІЯ ПІСЛЯ ПОСТМОДЕРНУ	122

ТЕМАТИЧНИЙ НАПРЯМ 3. ПРОБЛЕМА ЗБЕРЕЖЕННЯ ЛЮДСЬКОЇ ОСОБИСТОСТІ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ.....	125
<i>Ю. Ю. Калиновський</i>	
АКСІОГЕНЕЗА ОСОБИСТОСТІ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ	125
<i>А. М. Шульга</i>	
ВІРТУАЛЬНИЙ ПРОСТІР І РЕАЛЬНІСТЬ ЙОГО ВПЛИВУ НА ОСОБИСТІТЬ ЛЮДИНИ.....	127
<i>О. В. Прудникова</i>	
СВОБОДА ЯК ЦІННІСТЬ ОСОБИСТОСТІ ЯК СУБ'ЄКТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ.....	128
<i>А. З. Камалиденова</i>	
ПРОБЛЕМА САМОРАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТИ В ИНФОРМАЦИОННУЮ ЭПОХУ.....	130
<i>О. М. Сахань</i>	
ДО ПИТАННЯ ЩОДО ЧИННИКІВ САМОРОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ І ЛОКАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ	131
<i>S. M. Volodko, T. V. Zhmakina</i>	
PERSONALITY UNDER RISKS AND CHALLENGES OF THE DIGITAL SOCIETY.....	132
<i>И. И. Коваленко</i>	
ОБ ОСОБЕННОСТЯХ ТВОРЧЕСКИХ ПРАКТИК В ЦИФРОВОЙ ПАРАДИГМЕ КУЛЬТУРЫ... ..	134
<i>Т. П. Балута</i>	
ІНФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО ЯК МОДЕРАТОР ОСОБИСТОСТІ.....	136
<i>М. В. Бейлін</i>	
САМОРОЗВИТОК ЛЮДИНИ В СИТУАЦІЇ ВЗАЄМОДІЇ КУЛЬТУР	137
<i>Л. А. Васильєва</i>	
ПУБЛІЧНА ІДЕНТИФІКАЦІЯ СУЧАСНОЇ ЛЮДИНИ.....	139
<i>М. Г. Братасюк</i>	
ГІПЕРСПОЖИВАЦЬКИЙ ТИП ЛЮДИНИ ТА ДОЛЯ ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ... ..	141
<i>О. П. Дзьобань</i>	
ДО ПИТАННЯ ПРО МЕРЕЖЕВУ ІДЕНТИЧНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ В СОЦІОКУЛЬТУРНИХ РЕАЛІЯХ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА.....	143
<i>В. І. Додонова, К. Р. Дзігора</i>	
«МЕРЕЖЕВІ ПАСТКИ» ЯК ВИД ІНФОРМАЦІЙНОЇ НЕБЕЗПЕКИ ДЛЯ СУЧАСНОЇ ЛЮДИНИ	144
<i>Е. И. Стабровский</i>	
АНТРОПОЛОГО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ПРОЦЕССА ФОРМИРОВАНИЯ ПРАВОВОГО СОЗНАНИЯ ПРАВОНАРУШИТЕЛЯ	146
<i>Е. Г. Павлова</i>	
ПУБЛИЧНОСТЬ ЧЕЛОВЕКА В МЕДИА СРЕДЕ	148
<i>Ю. Л. Баньковська</i>	
ПРОБЛЕМА АНОНІМНОСТІ МЕРЕЖЕВИХ КОНФЛІКТІВ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ.....	149
<i>А. В. Зінюк, М. А. Пріходько</i>	
ХАЙП ЯК ЗАСІБ ПРЕЗЕНТАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ В СОЦІАЛЬНИХ МЕДІА	150
<i>М. А. Чикиндин</i>	
МОТИВАЦИЯ И ПРОБЛЕМЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНТЕРНЕТ-ТЕХНОЛОГИЙ В СТУДЕНЧЕСКОЙ СРЕДЕ	152
<i>Э. А. Кальницкий</i>	
О ТЕЛЕСНОЙ ПЕРФОРМАТИВНОСТИ В УЧЕНИИ ДЖУДИТ БАТЛЕР	154
<i>Т. Н. Дышкант</i>	
О ПРОБЛЕМЕ ОБЩЕНИЯ В ИНФОРМАЦИОННОМ ОБЩЕСТВЕ	155
<i>И. А. Климентьева</i>	
НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ВИРТУАЛЬНОЙ СОЦИАЛИЗАЦИИ СОВРЕМЕННОЙ МОЛОДЕЖИ	157
<i>А. М. Бельский</i>	
КОНЦЕПЦИИ ВОЗДЕЙСТВИЯ КОНТЕНТА НОВЫХ МЕДИА НА СОЦИАЛЬНЫЙ СУБ'ЄКТ	158

<i>Н. А. Яровицкая</i> «БЕЗ КОЖИ» ИЛИ НЕМОТА ЭМПАТИИ В ПРОСТРАНСТВЕ ИНФОРМАЦИОННОЙ КУЛЬТУРЫ.....	160
<i>О. С. Протас</i> ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ЛИЧНОСТНОЕ САМОРАЗВИТИЕ СТУДЕНТОВ В УСЛОВИЯХ ИНФОРМАЦИОННОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ ОБЩЕСТВА.....	162
<i>В. В. Пилипенко</i> ОСОБИСТІТЬ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ І ОСВІТНІЙ ПРОЦЕС ПЕРЕД ВИКЛИКАМИ ПАНДЕМІЇ (НА ДОСВІДІ ВИКЛАДАННЯ В ЗВО МВС УКРАЇНИ).....	164
<i>Чжао Шэньшань, Чжао Цзэнфан</i> СУБКУЛЬТУРА КАК ПРОСТРАНСТВО САМОРЕАЛИЗАЦИИ КИТАЙСКОЙ МОЛОДЕЖИ ...	165
ТЕМАТИЧНИЙ НАПРЯМ 4. ПРОБЛЕМИ САМОРОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ В РЕЛІГІЙНІЙ АНТРОПОЛОГІЇ.....	167
<i>М. В. Савчин</i> ВЕРТИКАЛЬНИЙ ТА СОЦІАЛЬНИЙ ВИМІРИ МОРАЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ: МОРАЛЬНІСТЬ ДУХОВНОЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ПРИРОДИ	167
<i>А. А. Павильч</i> КОМПАРАТИВНОЕ ОСМЫСЛЕНИЕ РЕЛИГИОЗНЫХ ФАКТОРОВ САМОРАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТИ.....	169
<i>В. В. Лимонченко</i> КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЯ ЛИЧНОСТНОГО БЫТИЯ: СОТРУДНИЧЕСТВО РЕЛИГИОЗНОЙ И ФИЛОСОФСКОЙ МЫСЛИ.....	171
<i>Ю. М. Ходанич</i> РОЗВИТОК САМОСТІ ЯК ВИЩА ФОРМА САМОРОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ	173
<i>Г. Д. Панков</i> СОВЕРШЕНСТВО КАК ДУХОВНО-МИСТИЧЕСКИЙ АКТ В ХРИСТИАНСКОЙ АНТРОПОЛОГИИ	174
<i>Г. К. Kurtmangalieva, A. Zh. Yerzhanova</i> CULTURAL HERITAGE OF THE PAST AND NATIONAL SELF-CONSCIOUSNESS	176
<i>Г. Ж. Джуманова</i> СОЦИАЛИЗАЦИЯ МОЛОДЕЖИ В РАДИКАЛЬНО-РЕЛИГИОЗНОЙ ГРУППЕ	179
<i>А. Д. Шагырбай, Т. Т. Аймухамбетов, М. К. Искакова</i> ВЗГЛЯД МОЛОДОГО ПОКОЛЕНИЯ НА ПРОБЛЕМУ РАСПРОСТРАНЕНИЯ РЕЛИГИОЗНОГО ЭКСТРЕМИЗМА	181
<i>Г. В. Коваленко</i> Р. ДВОРКІН ЩОДО АКТУАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ ВЗАЄМОДІЇ РЕЛІГІЇ І ПРАВА У СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ	184
<i>L. N. Toktarbekova</i> SELF-DEVELOPMENT OF PERSONALITY IN ISLAMIC TRADITION	185
<i>А. Бекболат</i> ИСЛАМСКАЯ ЦИВИЛИЗАЦИЯ В ВЕЛИКОЙ СТЕПИ; ИСТОРИЯ ТЮРКОВ В РУКОПИСНЫХ СОЧИНЕНИЯХ МОМАКАНА АЛИЕВА.....	187
<i>А. Altaikuzy</i> ISLAM AND EDUCATION	189
<i>А. Захай</i> ЧЕЛОВЕЧЕСКИЕ ЦЕННОСТИ В РЕЛИГИИ.....	189
<i>А. С. Мельник</i> РОЛЬ «ІНШОГО» В БУТТІ «Я» (ЗА СЕРЕНОМ К'ЄРКЕГОРОМ)	192
<i>Т. С. Супранкова</i> ФИЛОСОФСКИЕ И АНТРОПОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФАУСТИАНЫ ЭПОХИ ПРОСВЕЩЕНИЯ В НЕМЕЦКОЙ И БЕЛОРУССКОЙ КУЛЬТУРАХ	193
<i>А. Н. Тихонова</i> САМОРАЗВИТИЕ ЛИЧНОСТИ В РЕЛИГИОЗНОЙ АНТРОПОЛОГИИ ДЖОРДЖА БЕРКЛИ ...	195

ТЕМАТИЧНИЙ НАПРЯМ 5. САМОРОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ ЯК ПРЕДМЕТ СУЧАСНИХ ПСИХОЛОГІЧНИХ РОЗВІДОК	198
<i>О. Ф. Іванова</i> ПРОБЛЕМА САМОРОЗВИТКУ В ПСИХОЛОГІЇ	198
<i>Н. В. Павлик</i> ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ГАРМОНІЙНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ	199
<i>А. М. Лісеная, Ю. В. Ієвлєва</i> ІНТЕГРУВАННЯ СУЧАСНИХ ПСИХОЛОГІЧНИХ МОДЕЛЕЙ САМОРОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ	203
<i>М. Б. Ценко, С. А. Тузіков</i> ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ САМОРОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ	205
<i>М. П. Черемський</i> СВОБОДА САМОВИРАЖЕННЯ ЯК ОСНОВОПОЛОЖНА УМОВА САМОРОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ	207
<i>С. А. Тузіков, В. В. Белоусов</i> САМОПІЗНАННЯ ЯК ОСНОВОПОЛОЖНИЙ МЕХАНІЗМ САМОРОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ	209
<i>К. Л. Мілютіна</i> ПСИХОЛОГІЯ ДОЗВІЛЛЯ ЯК НОВИЙ НАПРЯМОК ПСИХОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ	211
<i>Н. М. Мась, Н. А. Сторожук</i> ПОСТТРАВМАТИЧНИЙ СТРЕСОВИЙ РОЗЛАД УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА	212
<i>О. С. Сандак</i> СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ТРАВМОВАНОЇ ОСОБИСТОСТІ	214
<i>А. Й. Авин</i> САМОРАЗВИТИЕ КАК ВАЖНЕЙШИЙ КОМПОНЕНТ РЕАБИЛИТАЦИИ В НАРКОЛОГИИ	216
<i>И. Л. Кишя, А. В. Астрейко</i> ОСОБЕННОСТИ ПРОЯВЛЕНИЯ ТИПОВ ЭТНИЧЕСКОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ В ПЕРИОД СРЕДНЕЙ ВЗРОСЛОСТИ	217
<i>О. П. Невельська-Гордєєва, Войтенко Д. О.</i> ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ МИСЛЕННЯ В ПРОЦЕСІ САМОРОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ	219
<i>О. В. Головіна</i> ЗНАЧЕННЯ ЛОГІКИ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ	221
<i>Н. Н. Красовская</i> СУПЕРВИЗОРСТВО КАК ФОРМА ПОВЫШЕНИЯ ПРОФЕССИОНАЛИЗМА СПЕЦИАЛИСТА ПО СОЦИАЛЬНОЙ РАБОТЕ И ЕГО САМОРАЗВИТИЯ	222
<i>И. В. Калачева, А. С. Еремеева</i> СОЦИАЛЬНО-ДЕМОГРАФИЧЕСКИЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ САМОАКТУАЛИЗАЦИИ ЛИЧНОСТИ СТУДЕНТОВ	224
<i>В. А. Ховайло, О. В. Ховайло</i> ПРОФЕСІЙНА ІДЕНТИЧНІСТЬ МАЙБУТНІХ ЛІКАРІВ ВЕТЕРИНАРНОЇ МЕДИЦИНИ	225
<i>М. М. Новіков</i> ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ У ДОСУДОВОМУ ПРОВАДЖЕННІ	227
<i>О. С. Штепа</i> ПСИХОЛОГІЧНІ РЕСУРСИ-ПРЕДИКТОРИ ОСОБИСТІСНОГО САМОРОЗВИТКУ ДОРΟΣЛИХ ОСІБ	229
<i>С. А. Котенко</i> ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК ПЛАНУВАННЯ У ОСІБ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ ЗА ДОПОМОГОЮ ІНТЕРАКТИВНИХ ОНЛАЙН-ФОРМ РОБОТИ ПРАКТИЧНОГО ПСИХОЛОГА	231
<i>С. М. Ширко</i> ЖАДНОСТЬ КАК МОТИВИРУЮЩИЙ ФАКТОР РАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТИ	233
ТЕМАТИЧНИЙ НАПРЯМ 6. САМОРОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ В СИСТЕМІ ОСВІТИ: ТРАДИЦІЇ І НОВАЦІЇ	236
<i>В. С. Возняк</i> ІНФОРМАЦІЙНА ДОБА ТА ДОЛЯ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ	236

О. Л. Кононко ОСОБИСТІСНИЙ САМОРОЗВИТОК ЯК МЕТА ПРОФЕСІЙНОГО ЗРОСТАННЯ МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА	237
С. М. Пазиніч ІНТЕЛІГЕНТНІСТЬ – СУБОСНОВА САМОРОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ	239
В. І. Староста РОЗВИТОК НАУКОВИХ КАДРІВ В УКРАЇНІ 2019–2020 РОКИ	244
С. І. Максимов УНІВЕРСИТЕТ ЯК ФОРМА САМОРОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ (ФІЛОСОФСЬКА ПЕДАГОГІКА СЕРГІЯ ГЕССЕНА).....	246
М. Р. Дисько-Шуман ТЕНДЕНЦІИ СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ В КОНТЕКСТЕ ПРОЦЕССОВ ГЛОБАЛИЗАЦИИ	247
В. Ю. Стрельніков МОДЕЛЬ ПРОФЕСІЙНОГО САМОРОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ ЗІ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ	248
Prosenko Olga, Smyhun Svitlana AXIOLOGICAL ASPECT OF SUPERVISION IN SELF-DEVELOPMENT OF STUDENT'S PERSONALITY IN THE CURENT CONTEXT OF HIGHER EDUCATION	250
О. А. Столярчук САМОРОЗВИТОК СУЧАСНОГО ВИКЛАДАЧА: ПЕРЕВАГИ ТА РИЗИКИ	252
Т. М. Яблонська ПРОБЛЕМА САМОРОЗВИТКУ СТУДЕНТА В КОНТЕКСТІ ЗАВДАНЬ РЕФОРМУВАННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ	254
О. П. Сергєєнкова САМОРОЗВИТОК ЯК МЕХАНІЗМ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ СТУДЕНТА.....	256
Н. І. Мачинська ПРОФЕСІЙНИЙ РОЗВИТОК ВИХОВАТЕЛЯ ЗАКЛАДУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ: ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТ.....	258
О. Г. Вільхова САМОВДОСКОНАЛЕННЯ ПЕДАГОГА В УМОВАХ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО КОМПЛЕКСУ	259
О. І. Петришина ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ У САМОРОЗВИТКУ СТУДЕНТСТВА АБО ІМПЛІЦИТНЕ ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ.....	260
С. І. Білозерська ОСОБИСТІСНІ ЗДАТНОСТІ ЯК ОСНОВА ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА	262
Л. В. Лебедик САМОРОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНЬОГО СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА В УМОВАХ УНІВЕРСИТЕТУ	264
О. М. Юркевич ЛОГІЧНА КУЛЬТУРА І САМОРОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ В ЮРИДИЧНІЙ ОСВІТІ.....	266
Ж. О. Павленко РОЗВИТОК КУЛЬТУРИ МИСЛЕННЯ СТУДЕНТІВ ЮРИДИЧНИХ ФАКУЛЬТЕТІВ	267
Є. М. Мануйлов ЕТИКЕТ В ДІЯЛЬНОСТІ ЮРИСТА	269
О. А. Стасевська ОСОБИСТІСНИЙ РОЗВИТОК В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ МІСІЇ УНІВЕРСИТЕТУ	271
Н. О. Попова ЗНАЧЕННЯ СУЧАСНИХ ТЕНДЕНЦІЙ ОСВІТИ У РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ.....	273
Ю. В. Перебийніс САМОНАВЧАННЯ У ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ БАКАЛАВРІВ ПРАВА ДО ПРОФЕСІЙНО ОРІЄНТОВАНОГО ІНШОМОВНОГО СПІЛКУВАННЯ.....	275

Z. S. Onipko EXTERNAL AND INTERNAL BARRIERS TO SELF-DEVELOPMENT OF STUDENTS	277
E.I. Snorkova, Zhang Ruobing THE ROLE OF INFORMATION TECHNOLOGY IN THE DEVELOPMENT OF EDUCATIONAL AUTONOMY	278
I. B. Підкуркова SMART-ОСВІТА ЯК КОНЦЕПЦІЯ НОВОЇ ОСВІТНЬОЇ ПАРАДИГМИ.....	280
A. A. Малишева МЕНТОРСТВО ЯК МЕТОД САМОРОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ У СИСТЕМІ ОСВІТИ: ТРАДИЦІЇ ТА НОВАЦІЇ.....	281
О. Г. Ксенда САМОРАЗВИТИЕ ЛИЧНОСТИ В ПРОЦЕССЕ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ.....	283
Ю. С. Лапицкая СУБЪЕКТНАЯ ПОЗИЦИЯ СТУДЕНТОВ-СИРОТ: ГЕНДЕРНЫЙ АСПЕКТ	285
О. В. Шунейко ТЕХНОЛОГИИ САМОРАЗВИТИЯ СТУДЕНТОВ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ РУССКОМУ ЯЗЫКУ КАК ИНОСТРАННОМУ.....	286
Т. В. Чорна ОСОБЛИВОСТІ САМОРОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ КЕРІВНИКА БІБЛІОТЕКИ ЗВО ЯК ЛІДЕРА КОМАНДИ ПРАЦІВНИКІВ	288
О. V. Churai, A. A. Kozel PROFESSIONALLY ORIENTED DEVELOPMENT OF STUDENTS	291
Л. М. Архипенко, П. В. Мельник САМОСТІЙНА РОБОТА СТУДЕНТА В НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ЯК ФОРМА САМОРОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ	292
Н. В. Самусева ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ РЕСУРСЫ Тьюторского сопровождения саморазвитием ЛИЧНОСТИ БУДУЩЕГО ПЕДАГОГА.....	294
І. В. Чорноморденко, Н. П. Бондаренко ПРОФЕСІЙНИЙ САМОРОЗВИТОК В СИСТЕМІ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ.....	295
І. М. Тимків ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОГО ІМІДЖУ ЯК КОМПОНЕНТ САМОРОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ КЕРІВНИКА ПОЗАШКІЛЬНОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ.....	296
В. В. Белоусов, С. А. Тузіков АКТИВІЗАЦІЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК НАПРЯМОК САМОРОЗВИТКУ МАЙБУТНІХ СПЕЦІАЛІСТІВ.....	298
У. А. Nahshon ART-PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES FOR CREATIVE DEVELOPMENT OF STUDENTS.....	300
А. Б. Кельдинова, Е. К. Касабекова ВЛИЯНИЕ СМИ И ИНТЕРНЕТ-РЕСУРСОВ В ВОСПИТАНИИ МОЛОДЕЖИ	301
А. А. Селезнёв ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПСИХОЛОГИЯ ЗДОРОВЬЯ	303
І. Ю. Соїна, Н. Ю. Петрусенко САМОРОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ В КОНТЕКСТІ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ.....	305
О. А. Лисенко ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ	307
О. А. Шумейко МОВА ЯК СКЛАДОВА КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ.....	309
Т. I. Vitkovskaya, O. V. Verteiko, CROSS-CULTURAL COMMUNICATION STRATEGIES FOR IMPROVING LANGUAGE SKILLS	310
В. О. Мартиненко СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ І САМОРОЗВИТКУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ ЧИТАЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	311

З. М. Комаринська РОЛЬ САМОРОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ У ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ	313
В. И. Пенкрат ПУТИ РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В УСЛОВИЯХ ВЕДОМСТВЕННОГО ВУЗА МВД	314
Г. В. Корж САМОРОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ В СИСТЕМІ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ МЕДИЧНОЇ ОСВІТИ ..	316
Б. З. Сейдина, А. К. Тотыбекова РАБОТА С ОДАРЕННЫМИ ДЕТЬМИ В ШКОЛЕ	318
В. И. Надольская ФОРМИРОВАНИЕ ГРАЖДАНСКОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ ЛИЧНОСТИ В СИСТЕМЕ СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ	320
О. А. Слижук САМОІДЕНТИФІКАЦІЯ ПІДЛІТКІВ У ПРОЦЕСІ ШКІЛЬНОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ ОСВІТИ	322
G. Paurienė TEACHER'S INFORMAL LEARNING AS A FACTOR OF PROFESSIONAL DEVELOPMENT IN THE DIGITAL MEDIA ENVIRONMENT	323
A. Grajauskienė THE OPPORTUNITIES FOR SELF-EDUCATION THROUGH EXPERIMENTAL ACTIVITIES	325
A. R. Barysevich, O. V. Viartseika DESIGN OF DIGITAL PORTFOLIO AS POSSIBILITY OF INCREASE OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF TEACHER	327
М. Л. Кривуть КОМУНИКАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПЕДАГОГА ІНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ ..	328
Т. М. Педан САМОРОЗВИТОК ПЕДАГОГА ІНКЛЮЗИВНО-РЕСУРСНОГО ЦЕНТРУ. ШЛЯХ ДО ПРИЙНЯТТЯ СЕБЕ ЯК ФАХІВЦЯ	331
О. О. Гізімчук ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ТА САМОВИХОВАННЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В СУЧАСНИХ РЕАЛІЯХ	332
М. S. Setenov FEATURES OF MARKETING DEVELOPMENT IN TOURISM	334
С. О. Чуканова ПРОБЛЕМА САМОРОЗВИТКУ ФАХІВЦЯ БІБЛІОТЕЧНО-ІНФОРМАЦІЙНОЇ ТА АРХІВНОЇ СПРАВИ ПРИ РОБОТІ З ДАНИМИ ДОСЛІДЖЕНЬ В СУЧАСНОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ	336
V. K. Mukhliado, S. A. Trasko EXPRESSION OF LEADERSHIP IN MINI-FOOTBALL ATHLETES	339
О. В. Безноско АКСІОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД У ФОРМУВАННІ ЗАГАЛЬНОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ	340
Т. Г. Пахотіна ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ В РЕСПУБЛІЦІ ПОЛЬЩА: ПРОБЛЕМИ ТА НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ	341
Чжан Хэн САМОРАЗВИТИЕ ЛИЧНОСТИ В ПРОЦЕССЕ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПОЛИЛОГА В СИСТЕМЕ МУЗЫКАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ	343
СПИСОК АВТОРІВ	345

Наукове видання

ПРОБЛЕМИ САМОРОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

**Матеріали
II Міжнародної науково-практичної конференції**

26–27 березня 2021 року

В авторській редакції

Підписано до друку 21.03.2021 р.
Формат 60x84/8. Папір офсетний. Друк цифровий.
Гарнітура Times New Roman. Ум. друк. арк. 42,32.
Наклад 100 прим. Зам. № 173

Видавець і виготовлювач: ТОВ «Друкарня Мадрид»
через ФОП Гобельовська Л. П.
61024, м. Харків, вул. Максиміліанівська, 11
Тел.: (057) 756-53-25
www.madrid.in.ua   info@madrid.in.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:
ДК № 4399 від 27.08.2012 року

